

Jasurbek ABDULLAYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: jasurabdullayev90@gmail.com

TDSI Ijtimoiy fanlar bioetika kursi bilan kafedrasini mudiri, dotsent, PhD N. Umirzakova taqrizi asosida

IN THE WORKS OF AZIZIDDIN NASAFI THE ISSUE OF HUMAN DEVELOPMENT

Annotation

In this article, the views of the medieval oriental mystic Aziziddin Nasafi on the levels and qualities of human perfection are highlighted. Also, the conditions and stages of achieving the status of a perfect human are described.

Key words: malakut, jabarut, wayfarer, unity of existence, marohil, tariqat, shariat, emanation.

В ТРУДАХ АЗИЗИДИНА НАСАФИ ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье освещены взгляды средневекового восточного мистика Азизиддина Насафи на уровни и качества человеческого совершенства. Также описаны условия и этапы достижения статуса идеального человека.

Ключевые слова: малакут, джабарут, солик, единство существования, марохил, тарикат, шариат, эманация.

AZIZIDDIN NASAFIY ASARLARIDA INSON KAMOLATI MASALASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'rta asr sharq mutasavvuf olimi Aziziddin Nasafiyning inson kamoloti darajalari va sifatlari haqidagi qarashlari yoritilgan. Shuningdek, komil inson maqomiga erishish shartlari va bosqichlari ham tavsiflab berilgan.

Kalit so'zlar: malakut, jabarut, solik, vahdati vujud, marohil, tariqat, shariat, emanatsiya.

Kirish. Inson masalasi barcha davrlar va xalqlar falsafasida muhim sanalgan, biroq uning manbalarini chuqur tushunib yetish uchun Qadimgi sharq falsafasi, hususan diniy ta'limotlardan izlash talab etiladi. Bular qatorida inson masalasining barcha tadqiqotchilari tan oladigan Konfutsiy g'oyalari, Budda va Zardusht ta'limoti, yunon falsafasi maktablarini aytish mumkin.

Aziziddin Nasafiy Komil inson masalasini qanday hal qilganligini tushunish uchun, uning ontologik qarashlarini, borliq haqidagi ta'limotini tahlil qilish lozim bo'ladi. Nasafiy fikriga ko'ra, borliq yoki mavjudlik o'z maqsadiga ega va bu maqsad inson kamoloti: "Vujudga kelish inson yaralishi bilan yakunladi, insoniyat bu mavjudlikning oxiridir, ya'ni inson yaralishi bilan olam to'liq bo'ldi, jon tugal bo'ldi" [6]. U masalaning boshqa tomonini ham ko'rib chiqadi: "Barcha yaratilgan insonning qismlaridir, borliqdagi barcha qismlar harakatda bo'ladi va rivojlanadi, so'ng oxirida inson paydo bo'ladi. Komillik inson bor joyda bo'ladi, u meva bo'lib, mavjudlik daraxtining mevasi insondir" [6].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Aziziddin Nasafiyning "Komil inson kitobi" asari uning ushbu mavzuga oid qarashlarini ochib beruvchi manba bo'lib, unda Alloh taoloning qudrati, odam va olam, koinot, aql hamda ruh, shaytonu farishtalar, darveshlik odobiya maqomlari haqida e'tiborli ma'lumotlar beriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli, nazariy va deduktiv fikrlash, tahlil va sintez, tarixiy-mantiqiy va qiyosiy tahlil kabi ilmiy-falsafiy usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, Nasafiy borliqni daraxtga o'xshatadi va bu daraxtning mevasi inson sanaladi. Insonning rivojlanishi va uning komillikka intilishini u insoniyatning asosiy maqsadi deb hisoblaydi. Insonning maqomini mavjud bo'lgan barcha narsadan ustun qo'yadi, borliqni nurga qiyoslaydi, bu nur o'zining go'zalligi va buyukligini inson kamolotida topgan, bunda o'z hususiyatlariga, asosiga va harakatiga ega bo'lgan. [6] Uning nuqtayi nazariga ko'ra, inson ilohiy mavjudot bo'lib, barcha jismlar inson darajasiga erishish uchun aylanish va harakatda bo'ladi, insonlikka erishsa, mukammallikka ham yetishadi. [8] Nasafiyga ko'ra, inson taraqqiyotini ikki bosqichga bo'lish mumkin:

Birinchi bosqich (insonning tabiiy taraqqiyoti) urug'ning barchadonga tushishidan balog'at yoshigacha bo'lgan davrni o'z

ichiga oladi. Bu bosqichni mavjudot rivojiga ko'ra, uch davrga bo'ladi:

- 1) Oddiy – to'rt tabiiy unsur holati (suv, tuproq, shamol, olov).
- 2) Murakkab – mavjudlik olamida mijoz tabiatining namoyon bo'lishi va shu asosda o'simliklar shakllanishi.
- 3) Ma'dan va o'simliklar kamoloti asosida hayvonlar va insonning tug'ilishi.

Ikkinchi bosqich insonning ruhiy taraqqiyotini qamrab oladi va u kamolotning quyidagi darajalaridan iborat:

- 1) Shariat – hukmron din dunyoqarashi asosida insonning aqliy rivojlanishi, payg'ambarlar aytganlarini e'tirof etish.
- 2) Tariqat – shariatning barcha qoidalarini o'rganish asosida maxsus bilish usulini tanlash, payg'ambarlar amallarini bajarish.
- 3) Haqiqat – tanani o'z holicha anglab yetish.

Nasafiy o'z fikrlarini quyidagi shaklda umumlashtiradi: "Shariat, tariqat va haqiqatda eng muhim narsa nima ekanligini bilasanmi? Eng muhimi insonlarning so'zlari va amallarida to'g'ri va oqil bo'lishlari, yaxshi hулqqa ega bo'lishida o'z ifodasini topadi. Bu so'zlari quyidagicha izohlanadi: uch narsadan boshqa hech narsa yo'q, birinchidan, insonlar boshqa hayvonlardan farqlanadi, payg'ambar ko'rsatma va ta'qirlarini tan oladi va amal qiladi, ikkinchidan, Alloh yagonaligini anglab yetish uchun taqvodorlik, xudojo'ylik yo'lida mahkam bo'ladi, donolar bilan suhbat qurishga intiladi, uchinchidan Allohni bilganidan so'ng qolgan barcha narsani biladi" [1].

Tariqat izdoshlarining 10 ta amali bor:

- Allohni anglash
- To'g'ri yo'lni ko'rsatadigan pirga bo'lgan ehtiyoj
- Pirga sodiqlik, so'fiy sevuvchi va biluvchi izdosh bo'lishi lozim, iroda uning ulovi bo'lib, iroda kuchli bo'lsa, so'fiyning ulovi ham kuchli bo'ladi.
- Itoatkor bo'lish, u o'z piringning itoatkor shogirdi bo'lishi, nimaiki qilmasin uning maslahati bilan bajarishi lozim.
- Barcha narsadan voz kechish
- Xudojo'ylik va taqvodorlik
- Kam gapirish
- Kam ovqatlanish
- Tarkidunyo qilish

Haqiqat izdoshlarining ham 10 ta amali bor:

- Allohni anglash lozim, uni anglagandan so'ng, qolgan barcha narsani tushunib yetish mumkin.

- Osoyishtalik, so'fiy barcha insonlar bilan murosada bo'lishi, hech kim bilan adovatda bo'lmasligi, aksincha barchani sevishi lozim. Bu bosqich barcha – hanafiy, shofeyi, nasroniy, yahudiy, musulmon uchun birday mansub.

- Unga nima deyishlari, qanday munosabatda bo'lishlaridan qat'iy nazar, barchaga nisbatan shafqatli va marhamatli bo'lish, odamlar tinch yashashi uchun o'zlar himoya qilinishi, kuchlilar tomonidan izzat ko'rsatilishi lozim.

- Barchani sevish va hurmat qilish, barchaning oldida itoatkor va mo'min bo'lish.

- Rizo, erkinlik va tinchlik.

- Umid, sabr va vazminlik.

- Beg'araz bo'lish, chunki ochko'zlik va hirs qabihlik va yovuzlik sanaladi.

- Mamnun va hotirjam bo'lish

- Hech kimga yomonlik qilmaslik, aksincha barchaga yordam berish.

- Mulohazakorlik [7].

Komil inson – shariat, tariqat va haqiqatda mukammal bo'lgan inson. Komil inson – to'rt sifatga ega bo'ladi: ezgu so'z, ezgu amal, ezgu hulq va ma'rifat.

Komil insonni turlicha nomlashadi: shayx, peshvo, xodiy va mahdiy, biluvchi va yetuk, komil, olamda sodir bo'layotgan barcha narsalarni o'zida aks ettiruvchi, olamni ko'rsatuvchi oyna, buyuk malham va alkimyo. Aytishlaricha, Iso o'liklarni tiriltirgan, Xizr tirik suvni ichgan, Sulaymon qushlar tilini bilgan.

Butun mavjudlik bir inson bo'lsa, komil inson uning qalbidir. Ba'zilar aytishicha, barcha mavjudot daraxt kabi bo'lsa, insonlar bu daraxtning mevalaridir, komil inson esa insonlarning qaymog'idir. Komil inson bu daraxtning tanasini aks ettiruvchi muhit.

Komil insonga barcha narsa ayon, u o'z-o'zini va Allohni anglash darajasiga erishadi, Allohni anglaganidan so'ng, olamdagi barcha narsani tushunib yetadi. Komil inson o'z-o'zini va Allohni anglaganidan so'ng, boshqalarga yordam berishdan ezgu ish yo'qligini tushunadi.

Nasafiy urf-odatlariga sodiqlikni butparastlik deb hisoblaydi. U yozadi: “Ba'zilar ko'p ibodat qiladi, ayrimlarning amali bor, ba'zilar ko'p ibodat qiladi, ayrimlar ko'p ro'za tutadi, bularning barchasi sanam hisoblanadi, kim namoz vaqtida keragidan ortiq sajda qilsa, bu ham u uchun sanam sanaladi.

Tark etish bu moyillikni tark etish, zaruriyatni tark etish. Shu sababli boylik solik uchun noma'qul va to'siq sanaladi, biroq ehtiyojni tark etish ham ma'qul emas. Masalan, kiyim va boshpana insonning birlamchi zaruriyati sanaladi, bular qondirilsa, boshqa ehtiyojlar paydo bo'ladi, bu esa ochko'zlik esa qabihlikdir. Misol uchun, katta boylik tartibsizlik va ahloqsizlikka olib keladi, ehtiyojlarni tark etish ham xuddi shunday natijaga yetaklaydi. Kim hayot uchun zarur narsalarga ega bo'lsa, u boylikka ham ega, kimning ehtiyojlari bo'lmasa, uning muammolari ham ko'p bo'ladi.

Har bir buyum o'z hususiyatlariga ega va bu sifatlar kimdadir kuzatilishi mumkin, kimdadir esa yo'q. Masalan, kimdir o'zining novvoy, duradgor yoki temirchi ekanligini aytsa va unda bu hususiyatlar bo'lsa, u haqiqatni aytgan bo'ladi, agar bular unda bo'lmasa, yolg'on aytgan bo'lib chiqadi. Ilm va kasb o'zaro bog'liq, bunda ilm ichki, kasb esa tashqi ko'rinish bo'lib, shu tarzda har bir faoliyat ma'lum ilm hususiyatiga ega, faoliyat rivojlansa, ilm ham rivojlanadi. Agarda faoliyatning nuqsoni bo'lsa, unda bu sohadagi ilm ham raso bo'lmaydi” [7].

Nasafiy muhokamalardan so'ng shunday hulosaga keladiki, insonlarni ma'naviy rivojlanishiga qarab, ikki guruhga ajratish mumkin: “Komil va nomukammal. Shariat, tariqat va haqiqat bilimlariga ega bo'lgan insonlar komil va ular halq yetakchilari sanaladi, bunday bilimlarning hech biriga ega bo'lmaganlar nomukammal bo'lib, ularni hayvonlar qatoriga kiritish mumkin” [7].

Aziziddin Nasafiy o'zining “Kashf ul-haqoyiq” asarida shariat, vahdati vujud ta'limoti va faylasuflar nuqtayi nazaridan kelib chiqib, inson rivojlanish bosqichlarini belgilashga urinadi.

Shariat tarafdorlari fikricha, inson kamoloti haqiqiy bilimlarni bilish bilan belgilanadi:

- Jonni va unga mansub bo'lganni bilish

- Allohni va unga mansub bo'lganni bilish

- Olamni va unga mansub bo'lganni bilish

- Oxiratni va unga mansub bo'lganni bilish

Ushbu talablarga ko'ra, inson shariat bilimlarini o'zlashtirish yo'li bilan komillikka erishadi. Nasafiy bu qarashlarini tahlilsiz bayon etadi va ushbu masala bo'yicha quyidagilarni yozadi: “Ba'zilar aytganidek, inson jabarut holatiga erishganda komil bo'ladi, ya'ni insonlarda 4 xil daraja bo'ladi: birinchi holat – olam tarafdorlari, ikkinchisi – oxirat tarafdorlari, uchinchisi – malakut tarafdorlari, to'rtinchisi – jabarut tarafdorlari” [10].

Nasafiy insonning ruhiy rivojlanish bosqichlarini shu tarzda izohlaydi: “Insonlar aqldagi farq va holatga ko'ra tafovutlanadi, aql bizning olamda yuz marohilga ega bo'lsa, oxiratda uch yuz marohilga ega bo'ladi. Shuningdek, malakutgacha uch yuz marohil, jabarutgacha uch yuz marohil bo'ladi. Malakut tarafdorlari jabarut tarafdorlarini aqlan ozgan deb bilishadi, jabarut tarafdorlari esa, har bir holatni o'z darajasiga ko'ra to'g'ri baholaydi” [10].

Tariqat tarafdorlari ham komillikning to'rt darajasiga haqida gapirishadi:

Birinchisi – solik, ikkinchisi – jalb qilingan, uchinchisi – jalb qilingan solik, to'rtinchisi – komil inson bo'lib, ularning bu darajaga erishuvi inson irodasi va Allohning marhamatiga bog'liq. Shunday ekan, hukmdorlarga boshqaruv, payg'ambarlarga karomat ularning irodasiga ko'ra emas, Allohning marhamati bilan berilgan.

Ba'zi so'fiylar insonlarni to'rt guruhga bo'lishadi; birinchisi – taqlid tarafdorlari, ikkinchisi – dalil tarafdorlari, uchinchisi – imon tarafdorlari, to'rtinchisi – haqiqat tarafdorlari. Taqlid tarafdorlari islom darajasida bo'lib, uning o'zi ham bir necha darajalarga bo'linadi, dalil tarafdorlari imon tarafdorlarini, ular esa o'z navbatida boshqa bir qancha darajalarni o'z ichiga oladi.

Aziziddin Nasafiy faylasuflarning komil inson bilan bog'liq qarashlarini emanatsiya nuqtayi nazaridan tasniflaydi va bu jarayonni 9 darajaga bo'lib chiqadi:

- Oy

- Venera

- Quyosh

- Mars

- Yupiter

- Saturn

- Qo'zg'almas yulduzlar

- Yulduz galaktikalari

- Alloh nuri

Bularning barchasiga qiyinchilik va mehnat bilan bosqichma-bosqich erishish mumkin. Nasafiy bu bosqichlardan o'tish davri haqida yozadi: “Bu maqomga erishgan har bir kishi olamdagi hamma narsani biladi, chunki olamdagi narsalar u uchun umumiylikning bir qismi bo'ladi.

Bu darajaga erishgan har kim komillik yo'lida zohidlik, yolg'izlik, poklik, soflikka amal qiladi va shunda hukmdor, avliyo yoki payg'ambar bo'ladi. Imon tarafdorlari avliyo va boshqaruvchi maqomida bo'ladi, boshqaruv ham darajalarga ega” [10].

Nasafiy inson kamolotida avliyo va payg'ambar bilan mos keladigan ikki darajani belgilaydi. Avliyolik maqomi haqida u yozadi: “Bu maqomga erishganda, bunda zohidlik, yolg'izlik, poklik va soflik holatida bo'ladi, biroq izziz yo'qolishga va halqqa ziyon yetkazmaslikka intilsa, buyuk avliyo bo'ladi. Agar unda yuqoridagi sifatlar bo'la turib, halqni da'vat qilsa va Alloh bilan muloqot qilsa unda buyuk payg'ambar bo'ladi” [10].

Nasafiy payg'ambar va avliyo maqomiga erishishda bir qancha umumiy asoslarni keltiradi, biroq payg'ambarlik darajasi halqni da'vat qilish va Alloh bilan muloqot qilishda namoyon bo'ladi. Avliyolar o'z maqomiga mashaqqat va ruhiy mehnatlari hisobiga erishadilar, Alloh oldida o'z sirlarini halqqa ko'rsatmaslik ma'suliyatini oladi. U bu maqomga shariat bosqichlarini bosib o'tish bilan erishadi. Haqiqat va ilohiy kuch bilan qo'shilish darajasiga erishib, bunda o'z sirlarini yashirin saqlashi lozim. Bu shunday izohlanadiki, oddiy halq bunday komillikdan, avliyolar darajasidan ancha uzoqda bo'ladi. Bunday

bilimlarning sir saqlanish zaruratini johillik, nafrat va aqlsizlik qurboni bo'lgan Mansur Halloj va Boyazid Bistomiy fojeasi bilan izohlaydi.

Nasafiy nuqtayi nazariga ko'ra, komil inson uchun noma'lum bo'lgan hech narsa yo'q, Allohni anglab, u qolgan barcha narsalarni tushunib yetadi. Allohga itoat va sajda uning insonlarga na'muna bo'lgan amallarida namoyon bo'ladi. Bunday na'muna odamlar uni tinglashini, u qilgan ishlarni qilishini nazarda tutadi. Shunda ular bu olamda ham, ohirtda ham halos bo'ladi.

Nasafiy, bir tomondan, komil insonni olamning yuragi deb atab, unga eng yaxshi insoniy sifatlar bilan nisbat bersa ham, boshqa tomondan, uning fikricha, u har narsaga qodir emas. Nasafiy yozadi: "Komil inson buyuk va mukammalligiga qaramasdan, hayotda baxtsiz va noumid bo'ladi, murosa va uyg'unlikda yashab o'tadi. Ahloq va ilm jihatidan mukammal, lekin qudrat bo'yicha har narsaga qodir emas". [7] Nasafiyga ko'ra, mo'g'ul bosqini davrida avliyolar ham jaholatga uchrashdi. Dahshatli mo'g'ul bosqini davrida minglab olimlar jaholat qurboni bo'lishdi, bu albatta ularning dunyoqarashida aks etmasligi mumkin emas edi.

Aziziddin Nasafiy komil insonni ikki turga ajratadi:

- Yetuk komil inson
- Erkin komil inson

Yetuk komil inson, uning nuqtayi nazariga ko'ra, 4 sifatga ega:

- Ezgu so'z
- Yaxshi amal
- Yaxshi holat
- Ma'rifat

Erkin komil inson 8 sifatga ega:

- Ezgu so'z
- Yaxshi amal
- Yaxshi holat
- Ma'rifat
- Tark etish
- Tarki dunyochilik
- Sabr
- Osoyishtalik

Dastlabki to'rt sifatga erishib, kishi yetuk komil inson bo'ladi, keyingi to'rt sifatga erishish bilan erkin komil insonga aylanadi. Nasafiy yozadi: "Sakkiz darajaga erishgan kishi erkin komil inson bo'ladi, dastlabki to'rt darajaga erishgan, biroq keyingi to'rttasiga erishmagan kishi yetuk komil inson bo'ladi, ularga erishsa yetuk va erkin bo'ladi" [7].

Nasafiyga ko'ra, erkin komil inson ikki guruhga bo'linadi:

- Ayrimlar dunyodan voz kechganidan so'ng, tarkidunyochilik, mamnunlik va maxfiylikni tanlaydi.
- Ba'zilar dunyodan voz kechib, murosa, itoat va ziyraklikni tanlaydi.

Nasafiy "Kashf ul-haqoyiq" asarida inson kamolotini erkinlik va yetuklikda ko'radi. Erkinlikni u shunday ta'riflaydi: "Insonning komillashuvi yetuklik va erkinlikdir, yetuklikning mohiyati – taraqqiyot va kamolot bo'lib, erkinlikning mohiyati – yaqinlaridan voz kechishda namoyon bo'ladi" [8]. Shunday qilib, Nasafiy inson taraqqiyotini ikki bosqichga bo'ladi: komillik va erkinlik.

ADABIYOTLAR

1. Арберри А.Дж. Суфизм. Мистики Ислама. - Москва, 2002.- 268 с.
2. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. М: «Наука». - 1965. -524 с.
3. Степанянц М.Т. Мусульманские концепции в философии в политике (XIX - XX вв). - Москва: Наука, 1982.- 247 с.
4. Ибн Араби. Футухот-ул-маккия.// Средневековая арабская философия.- Москва: Мысль, 1998.- 120 с.
5. Хайруллаев М.М. Абу Наср ал-Фараби.- Москва: Наука, 1982.-345с.
6. Насафи Азизуддин. Китоб-ал-инсон-ул-комил.-Тегеран: Тахури, 2000 м.1379х.-554с.
7. Насафи Азизуддин. Максад-ул-аксо.// Мавлоно Абдурахмони Джоми. Ганджи орифон. - Тегеран «Ганджина», 1372.- 440 с.
8. Насафи Азизуддин. Зубдат-ул-хакоик. Мавлоно Абдурахмони Джоми. Ганджи орифон. - Тегеран «Ганджина», 1372.- 440 с.
9. Насафи Азизуддин. Зубдат-ул-хакоик. Пер. Шукурова Ш.//Бертельс А.Е. Пять философских трактатов на тему "Афак ва анфус" (О соотношении между человеком и вселенной). М., 1970.
10. Насафи Азизуддин. Кашф-ул-хакоик. - Тегеран, 1359.- 340 с.

- Rivojlanish urug'ning ona bachadoniga tushishidan boshlanadi, bu insonning biologik rivojlanish davri sanaladi.

- Erkinlik davri insonni o'z-o'zini anglashidan boshlanadi va bu quyidagilarga bog'liq: o'z-o'zini anglash qaysi darajada bo'lsa, uning ma'naviyati ham shu darajada bo'ladi. Ma'naviylik va o'z-o'zini anglashning oxirgi darajasini u Allohni anglashda va u bilan qo'shilib ketishda ko'radi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, yetuklik va erkinlik rivojlanish bosqichlarini shunday izchillikda keltiradi:

Uning fikricha, yetuklik ikki qismdan iborat, biri – yetuklikka taqlid yo'li bilan tez erishish, ikkinchisi – tadqiq qilib sekinlik bilan erishish mumkin.

Nasafiy taqlid yo'lini oddiy insonlarning kundalik dunyoqarashida ko'radi va shunday tavsiflaydi: "Qisqa va taqlid qiluvchi yo'l – bunda insonlar yetuklikni bir narsada ko'radi, doim shunday bo'lgan va bo'lib qoladi deb o'ylashadi. Bu avom fikridir" [8].

Tadqiqiy yetuklik darajasi haqida quyidagilarni yozadi:

- Birinchi bosqichda eng muhimi - narsalar mohiyatini anglash va bu faylasufarga hos.

- Ikkinchi bosqichda eng muhimi – narsalar sifatlarini anglash va bu payg'ambarlikning sharti.

- Uchinchi bosqichda eng muhimi – narsalar haqiqatini anglash va bu avliyolikning talabi sanaladi.

Shu tarzda, Nasafiy erkinlik darajalarini tasniflaydi:

- Erkinlikning birinchi darajasi - inson o'zini mansab, boylik va xirsdan halos qilishi kerak.

- Erkinlikning ikkinchi darajasi – ilm, ibodat va ilohiy pardalardan voz kechish, ilohiy pardalarni unutish va ulardan halos bo'lishi lozim.

- Erkinlikning uchinchi darajasi – o'zini unutish, xudbinligidan halos bo'lishga intilish va bu ilohiy erkinlik sanaladi.

Xulosa va takliflar. Nasafiyga ko'ra, yuqoridagilardan quyidagicha hulosa chiqarish mumkin: "Inson komillikka yaxshi axloq yo'li bilan erishish, o'z-o'zini anglash uchun doimo izlanishda bo'ladi" [9].

Nasafiy nuqtayi nazari bo'yicha inson kamoloti masalasini tadqiq qilishda, quyidagi xulosalarga keldik:

1) Inson kamoloti jarayoni ikki – tabiiy va ma'naviy davrga ega.

2) Nasafiyning komil insoni zardushtiylik va islom ahloqi ta'limotlari o'zaro ta'siri natijasi.

3) Komil inson nisbiy axloqiy va ma'naviy qadriyatlariga ega, chunki jamiyatning har bir qatlamida u o'z mohiyatini o'zgartirishi mumkin.

4) Nasafiy komil insonni butun borliqning yuragi deb hisoblaydi, unga eng yaxshi sifatarni nisbat beradi, biroq uni har narsaga qodir deb hisoblamaydi.

5) Inson taraqqiyotining oxirgi bosqichi – bu avliyolar darajasi bo'lib, so'fizm jihatidan, bu mehnat va ilohiy kuch bilan qo'shilib natijasidir.

6) Nasafiyga ko'ra, komil inson tushunchasi inson ma'naviy taraqqiyotining oxirgi bosqichiga qo'llaniladi.

7) Komil inson darajasiga erishishning asosiy sharti – o'z-o'zini anglash va erkinlikdir.

Zebiniso ABDUNAZAROVA,

Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L.Muxtarova taqrizi asosida

TABIY FANLARNI O'QITISHDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA O'RTA OSIYO MUTAFAKKIRLARI MEROSIDAN FOYDALANISH MAZMUNI

Annotsatsiya

Ushbu maqola ekologik tafakkur bilan 27 chambarchas bog'liq. Boshlang'ich sinif o'quvchilari tabiatni bilishlari, ekologik bilim, ekologik tafakkur, inson faoliyati va tabiat o'rtasidagi munosabatlar haqidagi ilmiy manbalar boshlang'ich sinif o'quvchilariga tabiiy o'quv fanlari negizida beriladi. Shuningdek, inson yashashi uchun havo, suv, quyosh qanday kerak bo'lsa, o'simlik va hayvonlar ham shunday kerakligi, ular o'rtasidagi tabiiy bog'liqliklar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Tabiiy fan, o'qitish, ekologik tafakkur, shakllantirish, metod, vosita, kompetensiya, mazmun.

THE CONTENT OF USING THE HERITAGE OF CENTRAL ASIAN THINKERS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL THINKING OF PRIMARY CLASS STUDENTS IN THE TEACHING OF NATURAL SCIENCES

Annotation

This article is closely related to ecological thinking. Elementary school students' knowledge of nature, ecological knowledge, ecological thinking, scientific resources about the relationship between human activity and nature are given to elementary school students on the basis of natural sciences. Also, it is revealed that plants and animals need air, water, and sun for human existence, and the natural connections between them are revealed.

Key words: Natural science, teaching, ecological thinking, formation, method, tool, competence, content.

СОДЕРЖАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАСЛЕДИЯ СРЕДНЕАЗИАТСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Аннотация

Эта статья тесно связана с экологическим мышлением. Знания младших школьников о природе, экологические знания, экологическое мышление, научные ресурсы о взаимосвязи деятельности человека и природы даются учащимся младших классов на основе естественных наук. Также выявлено, что растениям и животным для существования человека необходимы воздух, вода и солнце, и раскрываются естественные связи между ними.

Ключевые слова: Естествознание, преподавание, экологическое мышление, формирование, метод, инструмент, компетентность, содержание.

Kirish. Boshlang'ich sinif o'quvchilari tabiatni bilishlari, ekologik bilim, ekologik tafakkur, inson faoliyati va tabiat o'rtasidagi munosabatlar haqidagi ilmiy manbalar boshlang'ich sinif o'quvchilariga tabiiy o'quv fanlari negizida beriladi. Shuningdek, inson yashashi uchun havo, suv, quyosh qanday kerak bo'lsa, o'simlik va hayvonlar ham shunday kerakligi, ular o'rtasidagi tabiiy bog'liqliklar ochib berilgan. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar bo'yicha darslarni tashkil etishda "Tabiiy muhit holatining inson ta'sirida o'zgarishi, jonli va jonsiz komponentlarga insonning kuchli antropogen ta'siri tufayli ekologik muammolar vujudga kelayotganligi, sanoat mahsulotlaridan atmosferaning ifloslanishi ekologik muammolarni vujudga keltirganligi, yer yuzida ekologik tang vaziyatli hududlarning keskin ko'payishi, global ekologik inqiroz xavfining real ekanligi[1] ni o'quvchilarga tushuntirish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyoning ekologik konsepsiyalarini rivojlantirishda rus olimlarining ham hissasi katta bo'lib bu borada, P.S.Pallas, I.I.Lepexin, S.P.Krashennikov, M.V.Lomonosovning tabiiy fanlar masalasida ilmiy-nazariy prognozlarni bera olish yuzasidan olib borgan ilmiy tadqiqotlari alohida e'tiborga molikdir. Geobotanik L.G.Ramenskiyning turlarning ekologik individualligi qonuniyati va ekologik doimiylik nazariyasi, A.T.Bolotovning o'simliklarning yashash joylari bilan bog'liq konsepsiya, shuningdek, V.N.Sukachevning biogeosenozlar (ekotizimlar) haqidagi ta'limotlari fan rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'kidlash joizki, ekologik g'oyalarni rivojlantirishda nemis tadqiqotchilari alohida o'ringa ega. Biogeografiyaning asoschilaridan A.Gumboldt 1807 yilda "O'simliklar geografiyasining g'oyalari" nomli kitobida bugungi kunda

ekologlar tomonidan qo'llaniladigan bir qator (o'simliklar ekobiomorfasi, uyushma turlari, 34 o'simliklarning shakllanishi va boshqalar) ilmiy tushunchalarni kiritdi. Professor K.F.Rule esa, organik dunyoning rivojlanishi o'zgaruvchan tashqi muhit ta'siriga bog'liq degan g'oyani ilgari surib o'z asarlarida hayvon ekologiyasining asoslarini yaratgan. K.F.Rulening ilmiy-nazariy qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Tahlil va natijalar. O'quvchilar tushunishlari lozimki, tabiatni muhofaza qilish hozirgi va kelgusi avlodning ehtiyojlarini hisobga olgan holda tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni saqlashdan iborat. Shu jihatdan o'quvchilarga ekologiya va ekologik tushunchalar haqida ma'lumot beriladi. Xususan, ekologiya hayot jarayonlarini o'ziga xos metodlarda tadqiq qiladigan mustaqil fan hisoblanadi. Ekologiyaning ijtimoiy hayot bilan bevosita bog'langan tarmoqlari ham rivojlanmoqda. Shu bilan birgalikda turli fanlardan ekologik muammolar jihatlari o'rganiladi.

Ekologiya - tirik organizmlarning (har qanday ko'rinishdagi, barcha darajada uyg'unlashgan) hayot faoliyati qonuniyatlarini ular hayotida kechadigan tabiiy muhitning inson omili ta'sirida yuzaga keladigan holatni o'rganadigan fandir". Shunday ekan, tabiat qonunlarining muvozanatini buzmaslik kerak. Demak, yoshlarga, kelajak avlodga bolalikdan tabiatga mehr-muruvvatli bo'lish tuyg'ularini singdirib borish lozim. Ekologik ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi "Yosh avlodda atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirishdan iborat. Ekologik tushunchalar o'quvchilarni tabiatni asrab-avaylashga, uni sevishga, unga oqilona munosabatda bo'lishga, o'z maktabi, o'zi yashab turgan oilasi, mahallasi, qishloq va shahrini ozoda saqlashga, uni ko'kalamzorlashtirishga, mevali bog'lar yaratishda

o'z hissalarini qo'shishga, hayvonot dunyosiga g'amxo'rlik qilishga, qo'ying-ki, yer, suv, havoning musaffoligiga erishish misolida atrof-muhitni, butun nabotat dunyosini e'zozlashga qaratilgan".

Bugungi kunda o'quvchilarga ekologik ta'lim-tarbiya berish mas'uliyatli jarayon bo'lib, ularning har bir inson faoliyatini yoshligidan tabiat bilan munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan. Shuningdek, ekotizim bilan bog'liq murakkab jarayonlar insoniyat turmush tarzining barcha jabhalarida o'zini salbiy jihatlarini ko'rsatayotganligi sir emas. Albatta, bu jarayon barcha jamiyatshunos olim va pedagoglarning diqqat markazida bo'lgan masala bo'lib, uni har jihatdan tadqiq etgan holda ekologik inqirozni jamiyat sivilizatsiyasiga ta'sirini minimallashtirishga qaratilgandir. Bu esa, o'z navbatida o'quvchilarga ekologik ta'lim-tarbiyani berish bilan birga uning ekologik madaniyatini shakllantirishni ham taqozo etadi.

Ekologik tushuncha yosh avloddan, umuman, insondan tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish bilan birga vaziyatni sog'lomlashtirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlashni, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'un munosabatlarga oid milliy va umumbashariy tajribalarni o'rganishni va hayotga tadqiq qilishni, tabiatning yanada go'zallashuvi, gullab-yashnashi uchun hissa qo'shishini taqozo etadi. Bu faoliyat debochasi esa, bolalikdan boshlanadi[7]. Darhaqiqat, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda O'rta Osiyo mutafakkirlarining qarashlaridan foydalanish uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan ekologik bilimlarni o'rganishga nisbatan qiziqish yuzaga keladi. Bir so'z bilan aytganda tabiat bilan muloqotda axloq normalariga tayangan holda yondashuvni tavsiya etgan.

Sharq madaniyatida tabiat qiymati inson qadriyatidan ustun turadi. Insonning ichki va tashqi faoliyati tabiatga moslashishni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, o'z-o'zini tarbiyalash, irodasini boshqarish, emotsiyalarga berilmaslik, oqillik va donolikni tafakkur etish va o'zini tutishga qaratilgan. Inson bu yerda uning tabiatdan ajratilgan maxsus komponenti sifatida qabul qilinmaydi, aksincha uning bir bo'lagi va rivojlantiruvchi omil sifatida singdirilgan. Tadqiqotchilar inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning tubdan o'zgarishini inson ishlab chiqaruvchiga aylanib, tabiiy muhitni o'zgartirish mumkinligini anglagan neolit inqilobi bilan bog'lashedi. Jumladan, K.Yaspers odamlar ongida katta ta'sirga ega bo'lgan ijtimoiylashuv va yagona madaniy tarixiy jarayon uchun poydevor yaratgan, olamga mifologik va sehrli munosabatni chegaralovchi va ratsionalistik yondashuvni ya'ni (miloddan avvalgi VIII-III asrlar) inson tabiiy muhitga ongli va aniq qarshilik jarayoni keltiradi" [6].

Keyingi bosqichda "qishloq xo'jaligining asta-sekinlik bilan o'sishi, hunarmandchilikning rivojlanishi, oddiy tovar ishlab chiqarishning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan holda, sanoat inqilobining ilmiy-texnik taraqqiyoti, texnogen sivilizatsiyaning bosqichma-bosqich shakllanishi oqibatida insonning texnikaviy tafakkur kuchi tabiat kuchlaridan ustun kelishga olib kelgan holda ushbu taraqqiyot natijasi o'laroq inson o'zini – o'zi yo'q qilish jarayoniga ham yo'l ochdi" [3].

Mazkur jarayonlarning oldini olish maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tafakkurni shakllantirishda O'rta Osiyo mutafakkirlari merosidan foydalanish va amalga oshirishning tashkiliy va ilmiy-uslubiy jihatlarini 33 zamonaviy ta'lim texnologiyalariga muvofiq tarzda ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Insonning kuch va qobiliyatlarini tahlil etganda, u uchga bo'linadi: jismoniy, aqliy, axloqiy. Shunga binoan, insonning bu kuch-qobiliyatlarining taraqqiyoti, yuksalishini ta'min etadigan tarbiya ham uch qismga ajraladi, bular badan tarbiyasi, aql tarbiyasi, axloq tarbiyasidir. Shved olimi Karl Linney XVIII asrning birinchi yarmida hayvonlar va o'simliklarning taksonomik tizimini yaratgan bo'lib ushbu tamoyil bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. J.L.Byuffon "Tabiiy tarix" nomli asarida iqlimning hayvon organizmlariga ta'siri batafsil yoritgan, J.B.Lamark tashqi sharoitlarning hayvonlar va o'simliklar evolutsiyasidagi ahamiyatiga e'tiborni qaratgan, Alfons De-Kandol esa, "Botanika

geografiyasi" nomli asarida abiotik omillarning o'simlik organizmlariga ta'sirini tavsiflagan.

Ekologik ta'lim-tarbiyaning mohiyati, g'oyaviy mazmuni, uning qonuniyatlari, samaradorlik shartlari, ekologik ta'lim-tarbiya mezonining falsafiy va madaniy kontekstini samaradorlik omillari orqali ishlab chiqish kun tartibidagi masalalardan biri bo'lib qolmoqda. "Ekologik ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy innovatsion yondashuv tizimi joriy etilsa, insoniyat tabiat, atrof-muhit va kosmos bilan obyektiv zarur darajadagi aloqadorlikka erishish va o'zaro uyg'unlikni shakllantirish mumkin. Tabiat bilan uyg'un yashash, inson uning bir bo'lagi, degan tushuncha va gumanistik g'oyalarni singdiruvchi ta'limning dasturiy tizimi bugungi kunda o'zini oqlamayotgandek, nazarimizda. Tabiiy resurslar haqidagi noto'g'ri tushunchalarning paydo bo'lganligi, tugab-bitmas manba degan yondashuvni ustunlik qilishi va tabiiy elementlarning odamga xayolan bo'sundirishga bo'lgan intilishning hali ham barham topmaganligi ekologik muvozanatni buzishga, ekotizimlarni yo'q qilishga asos bo'lib qolmoqda. Biror kishining ekologik ongni shakllantirish uchun, insonning qarashlari va g'oyalarini butunlay qayta qurish zarur, chunki u o'zlashtirgan ekologik me'yorlar bir vaqtning o'zida uning tabiatga nisbatan xattiharakatlarining me'yorlariga aylanadi".

Bugungi kunda ekologik muammo nafaqat atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash nuqtayi nazaridan kelib chiqadi, balki u bilan ongli ravishda rivojlanayotgan o'zaro aloqada bo'lgan tabiatga tabiiy ta'sirning oldini olish muammosi ham kun tartibidagi masalaga aylandi. Ushbu o'zaro ta'sir har bir insonda ekologik ong va ekologik madaniyatning yetarli darajasiga ega bo'lgan taqdiridagina amalga oshiriladi hamda uning shakllanishi bolalikdan boshlanadi va 35 butun hayot davomida ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Ekologik ong tabiiy mavjudotning bir qismi sifatida aks etishi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy va individual ong doirasini anglatadi. E.V.Girusov ekologik ongni jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlar muammolarini o'ziga xos ijtimoiy va tabiiy imkoniyatlarga mos ravishda ularni optimal yechish nuqtayi nazaridan aks ettiruvchi qarashlar, nazariyalar va hissiyotlar majmuasi" deb ta'kidlaydi.

Mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish esa, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ulardan qay darajada xabardorliklari hamda dars jarayonida ularni qo'llay olishlariga bog'liqdir. Albatta, bu jarayonlarni tashkil etish uchun ma'lum bir shart-sharoit va mavjud huquqiy asos hamda faol harakat amalga oshirilishi talab etiladi. Shu nuqtayi nazardan olib qaraydigan bo'lsak umumta'lim muassasalarining jamoat va davlat ekologik tashkilotlari bilan o'zaro aloqalarining amaliy imkoniyatlarini kengaytirish borasida har tomonlama tashkiliy va tarbiyaviy ishlarni samarali yo'lga qo'yish, uning uzluksiz ishlash mexanizmini yaratish lozim [2].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tafakkurni shakllantirishda O'rta Osiyo mutafakkirlari merosidan foydalanishda "motivatsiya va ijodiy faoliyat orqali ularning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish, shuningdek, tabiat hodisalari o'rtasida sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, tabiatni his qilish qobiliyatini rivojlantirish, ekologik bilimlarni shakllantirish va bunyodkorlik hissini qaror toptirish hamda tabiiy hodisalarni tahlil qilish va oqibatlarini umumlashtirishdan iborat". Atrof-muhitni rivojlantirish samaradorligini oshirish texnologiyalaridan biri bu kognitiv materialni to'g'ri tanlay olishi va amaliyotda qo'llashdir. Ishning ta'lim-tarbiya bilan bog'liqligi hamda ishlab chiqarish sohasidan farqlanuvchi jihatini hisobga olgan holda asoslash va hududiy ekotizimni barqarorlashtirishga xizmat qiladigan ekologik loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida iqtidorli o'quvchilarni jalb etish maqsadga muvofiq sanaladi[5].

Xulosa. Xulosa o'rinda aytish mumkinki, O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologiyaga oid meroslarini o'rganish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatni avaylab asrash, tabiiy resurslarni kelajak avlodlarga yetkazish zarurligi haqidagi tushunchalar shakllanadi. Inson tomonidan olam va uning mavjudligi asoslarini bilishda ilm-fan hal etuvchi omil hisoblanadi. Bu fikrlarda dialektik rivojlanish qonunlarining falsafiy bayoni o'z ifodasini topgan.

1. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students' Ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. World Bulletin Of Social Sciences, 32, 80-83.
2. Abdunazarova Zebiniso Khudoysukurovna, & Kasimov Shavkat Urolovich.(2022). Main Tasks Of Moral Education And The Role Of Youth InLife. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(4), 547-551.
3. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities OfForming Students' Ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. World Bulletin Of Social Sciences, 32, 80-83.
4. Zebiniso Abdunazarova. (2023). Formation Of The Components Of Ecological Thinking In Primary Class Students. Emergent: Journal Of Educational Discoveries And Lifelong Learning (Ejedl), 4(07), 4-9.
5. Абдуназарова Зебинисо Формирование ЭкологическогоМышления У Учащихся Начальных Классов "Экономика Исоциум" 11(114) 2023
6. Abdunazarova, Z. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students'ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. World Bulletin Of Social Sciences, 32, 80-83.
7. Абдуназарова, З. Х. (2024). Tabiiy Fanlarni O 'Qitishda O 'Quvchilar Ekologik Tafakkurini Shakllantirishning O 'Ziga Xos Xususiyatlari. Inter Education & Global Study, (3 (1)), 123-129.

Navbahor ABRAMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: navbahor.abramova@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, dotsent I.Abdullayev taqrizi asosida

ESL LEARNERS' WRITING SKILLS: PROBLEMS, FACTORS AND SUGGESTIONS

Annotation

Writing is an important skill for language production. However, it is considered a difficult skill, particularly in English as a second language (ESL) contexts where students face many challenges in writing. Therefore, the present study was conducted with an aim to investigate problems in Uzbekistan undergraduate ESL learners' writing and factors that hinder their writing skills. It also aimed at obtaining suggestions on how to improve Uzbek ESL learners' writing skills. For this purpose, focus groups of English language teachers' and undergraduate ESL learners were conducted. Writing samples were also collected from 20 ESL undergraduate learners to find the major problems in their writing.

Key words: Writing competence, ESL, academic writing, writing conventions, product approach, process approach, genre approach, L1 interference.

НАВЫКИ ПИСЬМА УЧАЩИХСЯ ESL: ПРОБЛЕМЫ, ФАКТОРЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Аннотация

Письмо – важный навык для создания речи. Тем не менее, это считается трудным навыком, особенно в контексте английского как второго языка (ESL), где учащиеся сталкиваются со многими проблемами при письме. Таким образом, настоящее исследование было проведено с целью изучить проблемы письма учащихся бакалавриата ESL в Узбекистане и факторы, которые мешают их навыкам письма. Целью проекта также было получение предложений о том, как улучшить письменные навыки узбекских учащихся, изучающих английский как иностранный язык. С этой целью были проведены фокус-группы среди преподавателей английского языка и студентов, изучающих английский как иностранный язык. Образцы письма также были собраны у 20 студентов бакалавриата ESL, чтобы выявить основные проблемы в их письме.

Ключевые слова: Письмо, письменная речь, письменная компетентность, письменная компетентность, письменные навыки, письменный подход, прямой подход, косвенный подход.

INGLIZ TILINI O'RGANUVCHI TALABALARNING YOZUV QOBILİYATLARI: MUAMMOLAR, OMILLAR VA TAVSIYALAR

Annotatsiya

ESL o'quvchilarining yozish ko'nikmalari: muammolar, omillar va takliflar

Xulosa: Yozish til ishlab chiqarish uchun muhim mahoratdir. Biroq, bu qiyin ko'nikma hisoblanadi, ayniqsa ingliz tilida ikkinchi til (ESL) kontekstlarida talabalar yozishda ko'p qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shu sababli, ushbu tadqiqot O'zbekiston bakalavriat talabalarining ESL o'quvchilarining yozishdagi muammolari va ularning yozish ko'nikmalariga to'sqinlik qiluvchi omillarni o'rganish maqsadida o'tkazildi. Shuningdek, u o'zbek tilini o'rganuvchilarning yozish ko'nikmalarini oshirish bo'yicha takliflarni olishga qaratilgan. Shu maqsadda ingliz tili o'qituvchilari va bakalavriat talabalaridan iborat fokus-guruhlar o'tkazildi. Yozishdagi asosiy muammolarni topish uchun 20 nafar ESL bakalavriat talabalaridan yozish namunalarini ham to'plangan.

Kalit so'zlar: Yondashuv, lingvomadaniy yondashuv, o'rganish darajalari, lingvokulturologiya, integrallashgan model,

Introduction. Writing is a productive skill, a form of literacy, a communicative activity, and sometimes a means through which learners can be assessed. Writing is the most complex method of expression. It is the final skill to be achieved in the order of acquisition. It can be used to explore and refine ideas, organise thoughts, and record information. Writing is originating and creating a unique verbal construct that is graphically recorded. Studies reveal that while writing, the whole part of the brain and cells are activated. When a person writes, he tries to bring out all that he knows about it by tracing his knowledge related to that memory, incidents, success, failures, current situation, future possibilities etc. These result in increase of awareness, improvement of memory, sharpness, creativity and imagination. Among the four basic skills, writing demands great effort and hence it is considered a herculean task.

Literature review. Writing could be a difficult skill to be learnt or taught due to the fact that it is not a simple cognitive activity; rather it is believed to be a complex mental production which requires "careful thought, discipline and concentration" [1] found out that the main challenges ESL students encounter are differentiating between written and spoken words and phrases, reviewing grammar including subject-verb agreement and joining sentences together to make a coherent paragraph. Generating ideas about their topics could be also a barrier that hinders students to move on in their writing [2]. Another concern is to

read and then to write in their own words. This could lead to grammar mistakes which may make students reluctant to paraphrase and summarize other's work [3].

Academic writing has been a crucial area of research at tertiary education. The underlying rationale could be the manifest increase of academic writing significance as students move to a higher level of education. Academic writing can be defined as "a mental and cognitive activity since it is a product of the mind"[4]. Abu-Ghararah and Hamzah [5] describes academic writing as "the logical organization and arrangement of the written sentences within a paragraph and paragraphs within the units of discourse and the expression of the ideas". Another aspect of academic writing is that it "can be understood only from the perspective of a society rather than a single individual" [6]. From these three definitions, it can be concluded that academic writing could be a complex process. It involves a variety of aspects that are believed to be the base of successful academic writing. Al Fadda indicates that one of the basics of academic writing is the ability of the learners to access the relevant references and evaluate them in order to put the different ideas and opinions together so that they can develop their own voice [2]. That is a writer student should have the ability to exploit others' ideas and write them in his/her own words and then index from where those ideas have been taken [7]. As noted by Al-Khasawneh and Maher, other fundamental writing conventions include making an outline,

summarizing and paraphrasing without which students might struggle when writing their tasks. Other basic elements are forming, developing, and organizing ideas [4]. Furthermore, in order to have a free-error piece of writing, learners should carefully consider how to form a thesis statement, to write convincing supporting sentences, and finally edit them [8] points out that learners have to be familiar with punctuation marks such as the period, comma, semicolon, colon, dash, hyphen, and capitalization.

Chou has listed a number of reasons why international students studying in an English-speaking country encounter a lot of stress and obstacles when writing their assignments [9]. Firstly, students might come from different cultural backgrounds where they are fully dependent on teachers. They also have not been trained to be critical thinkers and they might have lower expectations than those of their teachers as they consider themselves second language learners. Writing teachers with high expectations might suppose that students are qualified enough to produce accurate pieces of writing and they might also assign demanding topics that learners might struggle when writing about [3]. Low language proficiency might also obstruct academic writing. As concluded by Al-Khairy, the participants of his study declared that their major problems comprise grammatical errors, the inappropriate choice of vocabulary, irregular verbs, and incorrect punctuation and spelling. Other causes that could lead to the difficulty in academic writing are L1 interference, inadequacy of ideas, and unclear instructions of the task [9]. Regarding ambiguous description of the task, Chou concludes the participants in his study admitted that they feel shy and unconfident to ask teachers for clarification. Finally, Can (2009) claims that conflicting feedback provided by instructors from different departments in an institution might lead to the lack of students' confidence in their writing skills.

Methodology. Academic writing can be considered as an integral part of learning English process. By recognizing the

learners' academic writing difficulties and needs, there will be a clear picture of the most effective and efficient course books to be adapted in their program. Needless to say, teachers do their best and exert a lot of time and effort to enhance their learners' writing. Unfortunately, in most cases the final writing production is not as good as expected to be. That is why the majority of instructors find writing the most difficult skill to teach [3]. The results of the present study yield fundamental insights that could contribute to more beneficial guidance for the teachers and course books designers. The findings can be also essential in terms of suggesting some possible solutions for the challenges that second language learners encounter in academic writing. They could also give some insights for English as foreign language teachers to equip their students with the required knowledge and skills before they start studying at a new academic discourse community especially in an English speaking country.

The subjects were 20 undergraduate ESL students who were studying at tertiary education. This education is basically meant to develop the skills of ESL undergraduate students. Moreover, all of them were specialized in education field except for two participants. They reported that they took the IELTS and the mean of their writing scores is 6. This indicates that they have a good base in English language in general.

Findings and discussion. This section gives answers to the research questions mentioned above. From the most challenging one to the least, four major problems reported by the respondents are listed and discussed preceded by a brief description of their attitudes towards academic writing.

Figure1 illustrates what the participants think about academic writing. It can be clearly seen that the majority of them find writing in English difficult and none of them said that it is easy. Only 16% of the respondents reported that it is neither difficult nor easy.

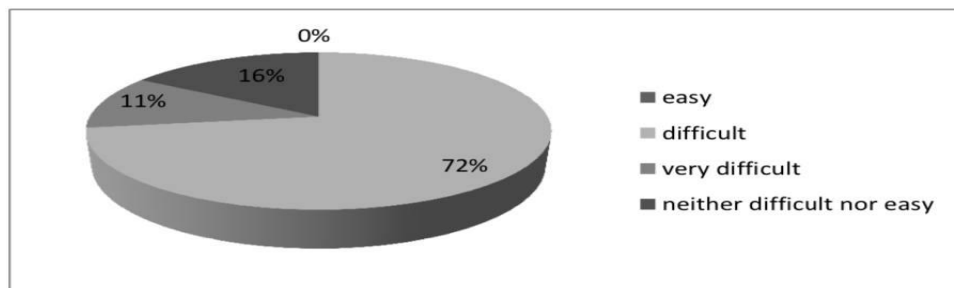

Figure 1: Attitudes of participants towards academic writing

One reason for this negative attitude could be the lack of background knowledge about the conventions of academic writing. A student answered to the open-ended question whether she finds academic writing difficult and why, "Yes, because I have not experienced it before and I am unfamiliar with the academic structure and vocabulary I should use." This goes in line with Yasuda's study (2004) who found that, in such cases, students struggle to accomplish their assignments. Despite of that, half of the participants mentioned that they still sometimes write

for pleasure in English. According to participants' responses, there are four basic difficulties shared by most of the participants taken Graduate Certificate in TEFL Course. As it is shown in figure 2, the most frequent difficulty is language use, coherence, and cohesion followed by both expressing their own voice as well as selecting a significant topic and relevant references. On the contrary, paraphrasing, referencing, and citations were reported to be the least problematic. In the following, those difficulties are presented and discussed separately.

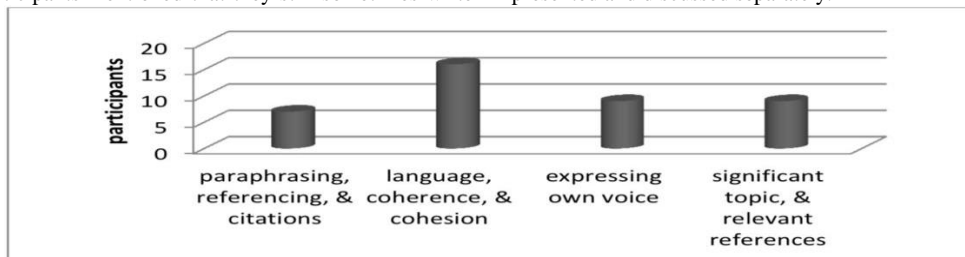

Figure 2: Major difficulties encountered by graduate certificate students when writing assignments Language, coherence, and cohesion.

Writers usually aim at producing a piece of writing where the vocabulary is carefully chosen, the sentences are logically related, the ideas are clearly expressed, and the paragraphs are

coherent. Based on students' responses, the data indicates that a considerable number of them (16) are aware of the importance of coherence and cohesion in academic writing, yet they find

achieving them quite difficult. About 88% of the graduate certificate students stated that they tend to make an outline before they begin writing their assignments, but they still have that problem. As one of the respondents stated, the reason of this difficulty could be ascribed to the fact that they do not have enough knowledge about cohesive devices, the academic words, and the structure and the organization of the academic writing. The majority of the respondents also claimed that they always proofread their work and about third of them ask other students to edit their writing.

Significant topics and relevant references.

Although about 72% to 77% of the respondents claimed that they tend to check carefully the assignment requirements as well as discuss their topics with classmates, half of them stated that they have to make a concerted effort to choose a topic and support it with appropriate literature. This difficulty could be attributed to, as 11 of the respondents declared, their reluctance to ask their teachers to clarify the assignment task.

Expressing their own voice.

Finding their own individual voice among other writers' voices is problematic for 9 of the graduate certificate students. Some of them said that making a balance between their own views and what they read is something hard to do. Another reason might be the lack of confidence. That is, students may feel they are not as experts as those writers who are both experienced and intelligent, as they think. Consequently, they might feel unconfident to include their ideas among those of other writers.

Paraphrasing, referencing and citations.

The previous challenge is mainly related to transferring students' own thoughts into words. In contrast, this section focuses

on the difficulty of incorporating the other writers' ideas into their own views. According to the participants' responses, this issue involves three aspects; paraphrasing, citations, and referencing. About 44% of the participants consider citations and referencing as a dilemma. To improve undergraduate learners' writing skills, the respondents suggested several remedies. To begin with, reading was suggested in order to develop better writing and to enrich vocabulary. Developing a writing culture and providing opportunities for writing practice were also suggested. Therefore, it is very important that they are trained not only in effective teaching practices but also in providing positive and constructive feedback. Universities should provide skillful teachers for the writing and should provide trainings, particularly for language teachers. If we are going to appreciate and motivate their efforts and encourage them to write more. To motivate learners towards writing, changes in writing courses and arrangement of writing competitions were also emphasized: "we can arrange some extra courses based on tenses, articles, and structure and some creative writing competition".

Conclusion. The research was conducted with an aim to explore undergraduate ESL learners' writing problems, factors hampering development of their writing skills and suggestions to improve their writing skills. Hence, considering the problems, factors and suggestions this study has explored, it can be concluded that Uzbekistan undergraduate ESL learners face various problems in their writing but their writing skills can be improved by taking into account the reasons of these problems. The findings of the study can be generalized to the ESL learners and English language teachers at tertiary level.

REFERENCES

1. Grami, G. M. A. (2010). The Effects of Integrating Peer Feedback into University-Level ESL Writing Curriculum: A Comparative Study in a Saudi Context (Unpublished doctoral dissertation). Newcastle University, Retrieved from https://theses.ncl.ac.uk/dspace/bitstream/10443/933/1/grami_.
2. Al Fadda, H. (2012). Difficulties in academic writing: From the perspective of King Saud University postgraduate students. *English Language Teaching*, 5(3), 123-130.
3. Al Murshidi, G. (2014). UAE university male students' interests' impact on reading and writing performance and improvement. *English Language Teaching*, 7(9), 57-63.
4. Al-Khasawneh, F., & Maher, S. (2010). Writing for academic purposes: Problems faced by Arab postgraduate students of the College of Business, UUM. *ESP World*, 9, 1-23.
5. Abu-Ghararah, & Hamzah, A. (1998). *Teaching English as a foreign language: procedures, techniques and activities*. Riyadh: Tawbah Library.
6. Burke, S. (2010). The construction of writer identity in the academic writing of Korean students: A qualitative study of six Korean students in the U.S (Unpublished doctoral dissertation). Indiana University of Pennsylvania.
7. Dehkordi, M., & Allami, H. (2012). Evidentiality in academic writing. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(9), pp. 1895-1904.
8. Alsamdani, H. A. (2010). The relationship between Saudi EFL students' writing competence, L1 writing proficiency, and self-regulation. *European Journal of Social Sciences*, 16(1), pp. 53-63.
9. Chou, L. (2011). An investigation of Taiwanese doctoral students' academic writing at a U.S. University. *Higher Education Studies*, 1(2), 47-60.

Gulnora AZIZOVA,

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti "O'zbek va xorijiy tillar" kafedrasini mudiri

E-mail: gulnora_azizova@mail.ru

TDPU dotsenti, p.f.n D.Pulatova taqrizi asosida

TASVIRIY SAN'AT YO'NALISHI TALABALARINING CHET TILIDA NUTQ QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Аннотация

Ushbu maqola san'atshunoslik yo'nalishi talabalarining muloqot ko'nikmasidagi nutq faoliyatini rivojlantirishda talabalar faoliyatining mazmuni va shaklidan kelib chiqishib, chet tilida faol til ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Калит so'zlar: muloqot ko'nikmalari, nutq faoliyati, motivatsiya.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ИНОЯЗЫЧНОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАПРАВЛЕНИЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация

Эта статья направлена на формирование активных языковых навыков студентов искусствоведческого направления исходя из содержания и формы их деятельности, а также личных умений студентов.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, речевая активность, мотивация.

METHODS OF DEVELOPING THE SPEAKING SKILLS OF FOREIGN LANGUAGES IN THE FIELD OF FINE ARTS STUDENTS

Annotation

This article aims to form active language skills of art students based on the content and form of their activities, as well as students' personal skills.

Key words: communication skills, speech activity, motivation.

Introduction. In order to create a rational work system of students of the art direction for mastering foreign languages, it is necessary to draw from significant differences in the psychology of mastering the native language and Foreign (second or foreign) languages. The main tasks of educators are the development of student speech, which implies the formation of active language skills for the purpose of their communication. Communication skill is the ability to carry out a certain activity or action on the basis of previous experiences, which is a component of activities related to practical activity, the ability to apply knowledge in practice. Skill is a way to successfully perform an action in proportion to the purpose and conditions of the activity. The structure of speech can be described schematically as follows: Zimnyaya I.A., Leontiev A.A. Psychological features of the initial acquisition of a foreign language, issues of teaching chettili at the initial stage. - M.: Chettili, 1976. S. 31.

Conditional characters

- types of speech
- speech qualification
- speech forms
- goal proportionality

Literature review. J.Jalolov believes that there are 4 goals in teaching a foreign language. One of them is the concept of developing communication skills. The purpose of the development of communication skills is the Mental of the student's personality in the process. his inner and inner motivation i.e. represent the improvement of the motivational part [J.Jalolov; 48 b].B.Samatova [B.Samatova;18-b] insists that the division of motivation into internal and external types depends on the source that affects a person. While the source of external motivation is external forces, the factors that cause internal motivation are the internal state and experiences of a person. Y.P comments that Ilie's " motivation always depends on internal state-from the external side only to influence a person, through which its internal stimuli and motives can be employed". [E.P.Year;24-b.] Barno Samatova has argued that " motivation is a factor that determines the success or reflection of students in academic activities, and that the motivation factor for successful studies is superior to the factor of the multi-component intellect has found evidence in

research".[B.Samatova; 17-B] This Is D. Mitrofanova and V.G. As Kostomarov noted " depends on the system of values acquired by the individual and on the socio-historical environment; it includes the social ideal and views, motives and needs, interests and aspirations, individual inclinations and ideals, feelings, inclinations, attitudes towards this teacher.

Research methodology. It is known that the perception of the native language proceeds in direct connection with understanding, knowledge of objective reality. Mastering a foreign language occurs significantly different from the natural development of the native language. Since students, in the process of mastering the skills of communication in a foreign language, refer foreign words to a certain topic not directly and directly, but indirectly, that is, on the example of words in their native language, errors often arise in their speech at the point that they associate with the peculiarities of the lexical and grammatical structure of their native language. To eliminate these shortcomings in speech and develop the speech of non-philological students in a completely foreign language, it is necessary to form a new dynamic mold, that is, an andase, and it does not form immediately, since for a long time it coexists and interacts with the dynamic andase of the native language. This is the transfer of student thinking from one language base to another language base in the process of teaching a foreign language, that is, in this case, the need to understand bilingualism among students as a process of formation.

In order for teaching a foreign language communication skill to be effective, the teacher must know the Psychological Laws of its perception, understanding, development and production, that is, the teacher must know the mechanisms of speech (N.I.Jinkin), should have an elementary understanding of the structure of speech activity.

Analysis and results. An act of communication skill is a unit of activity that corresponds to the motive and ends up satisfying that motive. The act of communication is also a unit of activity, the implementation of which will be necessary to achieve the goal (a process that is subordinate to the perceived goal). The concept of communication skill opera is important when

comparing communication actions performed using native and foreign languages.

The action of communication carries out a speech action, and the action of speech carries out a speech action, while the character of the actions of communication depends on the conditions under which the work-action is performed. That is, on the path from the initial stage of communication movement (motivation) to the final stage (satisfaction of motives), a person solves an intermediate, sequential chain of goals with the help of speech actions and their components – dialogue operas.

In order for teaching a foreign language communication skill to be effective, the teacher must know the Psychological Laws of its perception, understanding, development and production, that is, the teacher must know the mechanisms of speech (N.I.Jinkin), should have an elementary understanding of the structure of speech activity.

Motivation is a process that initiates, controls, and maintains goal-oriented behaviors. Motivation involves

biological, emotional, social, and cognitive forces that activate behavior. In everyday use, the term "motivation" is often used to describe why a person does something. This is the driving force of human actions.

Types of motivation:

Different types of motivation are often characterized as external or internal:

- External motivation is one that comes from outside the individual and often includes rewards such as prizes, money, social recognition or praise.

- * Internal motives are motives that arise from within an individual, for example, to perform a complex crossword puzzle for personal satisfaction in solving a problem.

Speech activity contains three components:

- 1) action (Act of speech)
- 2) movement (speech movement)
- 3) operationalism (speech operationalism).

Based on the above, the act of communication skills is a unit of speech activity that corresponds to the motive and ends with the satisfaction of this motive; the act of communication is an element of speech activity aimed at solving one urgent task, and communication opera (as a way of performing the action) is associated with changing conditions of activity. We allocate a special place for motivation in the structure of communication activities. Research of psychologists (S.L.Rubinstein, A.N.Leontiev, A.K.Markova's works) make it possible to emphasize that the goals, needs and motives that make up the motivation of educational activities motivate students to acquire knowledge, to cognitive methods, and to consciously connect with learning. is active in educational activities.

As you know, the speech activity of each person has the following skills:

- a) speak (send speech signals),
- b) listening (Reception, Perception of speech signals),
- c) write (encrypt speech signals using graphic symbols).

In these types of communication activities, the meaning and content of speech are important, namely: the ability to convey one's opinion (in speaking and writing), the ability to understand one's opinion (in listening and reading). The development of communication skills is the key to successful written thinking,

strong reading skills - the enrichment of oral speech, therefore, all four types of speech activity are interconnected.

Conclusion. The basics of learning a foreign language to students of the art direction are, of course, the basics of learning a foreign language, which considers the information of learning an active language for the purposes of their general communication, or, to include a language that does not have native means of communication. In conclusion, communication activist from the type of mashgulot regardless of the internal, intellectual activist whose reading aims to change this idea becomes a mandatory psychology prerequisite for its success.

Psychologists divide the process of changing the native language into 3 stages:

Stage 1 of training (receptive) covers the period of initial listening and understanding of foreign language communication (son conversation course);

Stage 2 (reproductive) requirements information about how to speak, read and start writing in a foreign language;

the 3rd head of learning (productive) is accompanied by active intelligence on the basis of a foreign language bound word. At this stage, the ability to think in a foreign language trembles in its speech.

REFERENCES

1. Bakieva G.X. Узбекский язык для стран СНГ. - М.: 2012. – 120 P.
2. Bepalco V.P. Слагаемые педагогические технологии. М.: Pedagogy, 1989. – 192 P.
3. Bepalco V.P. Theory sozдания I primeneniya. М.: 2006. – 188 P.
4. Bobriskaya Yu.M. Методика формирования и развития мотивации к изучению иностранного языка у студентов неязыкового вуза: diss. ... К и . ПЕД. Наука. - Санкт-Петербург, 2015. – 205 P.
5. Војовић E.D. Потребности в новых впечатлениях // Психология мотивации и эмоций. - М.: АСТ: Астрель, 2009. – 704 P.
6. Војовић L.I. Проблемы развития мотивационной сферы ребенка-м.: 1997. – 352 P.
7. Jalalov J. J. Methodology of teaching a foreign language: a lesson for students of foreign language higher educational institutions. - Teacher, 1996. – 402 b.
8. Jalalov J. Methodology of teaching a foreign language. - Т.: 2012. – 427 B.
9. Azizova G. Sh. "Scaffolding as an interactive method in learning a foreign language". Current philological Sciences Research journal 2(7): 10-12, May 2021 DOI: < BR > <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-02-07-03>
10. G.Sh.Azizova "The Impotence Of Scaffolding Method In Improving Esp Students' Communicative Competence" Journal of positive school Psychology Vol. 6 No. 10 (2022)
11. <https://www.journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/13676>

Khurliman ALLAMURATOVA,
PhD student National University of Uzbekistan
E-mail: khurlimana@gmail.com

Based on the review by PhD, N.Jalgasov, senior lecturer of English language and literature at Nukus SPI

TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKALARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Аннотация

Bu maqolada zamonaviy o'qitish metodikalari ichida loyihalarga va muammolarga asoslangan faoliyatlar mazmuni va ularni qo'llab-quvvatlashning ma'nosi va samaradorligi o'rganiladi. Bu usullar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar, talabalar o'rtasida faol o'rganishni rag'batlantirish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlanishida ularning ahamiyati belgilanadi.

Kalit so'zlar: Loyiha ishi, ko'p darajali vazifa, intra-dars, kognitiv, interdistisiplinaritay, o'quvchini muvofiqlashtirish usullar.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В этой статье исследуется значение и внедрение проектно-ориентированных и проблемно-ориентированных активностей в современных методиках обучения. Она погружается в сходства и различия между этими подходами, выделяя их эффективность в поощрении активного обучения и развитии навыков критического мышления у студентов.

Ключевые слова: Проектная работа, многоуровневая задача, интра-классовая, когнитивная, межпредметная, подходы, ориентированные на обучающегося.

THE METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING CRITICAL THINKING SKILLS USING MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Annotation

This article explores the significance and implementation of project-based and problem-based activities within contemporary teaching methodologies. It delves into the similarities and distinctions between these approaches, highlighting their effectiveness in promoting active learning and fostering critical thinking skills among students.

Key words: Project work, multi-level task, intra-class, cognitive, interdisciplinary, learner-centered approaches.

Introduction. "Tell me and I forget, show me and I remember, involve me and I understand." In accordance with this aphorism, there are two types of modern pedagogical activities. They are very similar, but there are also many differences between them. They are project-based activity and problem-based activity.

As a component of modern teaching methods, the project method is widely used. It is employed in foreign language education at different levels, for students of various ages, from different countries, and different cultures[1].

Literature review. Project work is continuous and interconnected actions: planning, implementation, control, formation, and achievement of goals[2]. Project work is also a mixed activity that includes elements of role-playing, cognitive, value-oriented, transformational, educational, communicative, and creative activities. Project work allows students to master all components of educational activities and develop the necessary skills for general types of activities [3]. Students' project activities are a multi-level task of a special kind that develops their creative potential, cognitive activity, and the ability to independently acquire new knowledge. [4]. Project activities are based on the development of cognitive interests, independent monitoring of one's own knowledge, searching for direction in the information space, developing critical and creative thinking, as well as on identifying and solving emerging problems. A characteristic of project activity is the emphasis on achieving specific practical results and visual representation of the product[4].

Research Methodology. There are many categories of project activities, and the classification of projects is mainly based on the following criteria[3]:

According to the leading activity of students: practice-oriented, research-oriented, informational, creative, and role-playing;

Depending on the complexity: subject-specific and interdisciplinary;

Depending on the project level: intra-class, university, internal, international;

Depending on the project duration: short-term (4 to 6 lessons), medium-term (from six months to one year), long-term (multi-year);

Based on the number of project participants: individual, pair, team, collective. All project activities are carried out in stages. According to the most common and concise statement, a project can be divided into the following main stages: project definition, project planning, project implementation, project closure, and project evaluation[4]. Polat E.S. describes project activities as the "five Ps" model: problem - project design/planning - information search - product - presentation[2].

Antonova E.S. divides the project into five other stages according to specific student tasks [2]:

Research stage. At this stage, students first have a clear understanding of the project activity topic, choose the target product and presentation format, and their own role in the group.

Technical stage. Students describe the target product, select materials and tools to complete the work stage, and establish standards for evaluating the product.

Practical stage. Students carry out planned actions and regularly reflect on them.

Corrective stage. Students compare the obtained products with expectations, reflect on methods, and make necessary changes to the products.

Final stage. Demonstration of project products, completion process, and means.

Problem-based learning is a method of organizing the learning process. This method requires students to actively and independently solve problems in a situation constructed by the teacher. Key components of problem-based learning include the

problem situation, often constructed within one discipline, an open question (Openness means that the question may have multiple correct answers simultaneously), and systematic problem solving. [5]. In general, problem-based activities can be broken down into the following procedures: students encounter a problem situation. With the help of the teacher, they clarify the problem, gather and analyze information, independently explore solutions and paths, establishing a hypothesis, formulate or discuss methods to test its validity (conduct experiments or surveys, observation, analysis of results, etc.), draw conclusions, and demonstrate them. The procedures of problem-based activities can be expressed as: understanding the problem situation – gathering and analyzing information – discussing the problem – proposing hypotheses – testing hypotheses – proposing systematic solutions to the problem. Problem-based activities include: asking questions, heuristic discussions, problem discussions, role-playing in problem situations, research work, complex experiments on problems, and problem-solving tasks. The problem-based method is often considered part of the project method. This is because there is much in common between them. First of all, the guiding principles and starting point of these two methods are Dewey's idea of "learning through activity." Secondly, both methods are learner-centered approaches and require a significant amount of independent work from students aimed at enhancing their cognitive independence and integrating knowledge with experience, theory with practice. The subject of both teaching methods is the learner, and personalization and differentiation are valued in the educational process. [5]. Thirdly, the research problems and tasks of these two methods are closely related to reality in order to increase students' research interest. However, ultimately, these are two different methods. The biggest difference between them is that the result of problem-based learning is a unique, reasoned systematic solution to a problem, while the result of project-based learning is a tangible final product that can be visually represented. The second difference is that problem-based learning is usually conducted within a single discipline, whereas project-based learning is conducted in interdisciplinary fields. The third difference lies in the fact that the biggest challenge for a teacher when organizing problem-based activities is creating a problematic situation, while when organizing project-based activities, it's selecting a project topic that aligns with students' personal and professional interests. Fourthly, problem-based activities are more oriented towards investigation, while project-based activities are about designing, because at the end of a project, students must create and present a new product. Students need to design many details, whereas in the entire process of problem-based activities, students simply focus on research. Fifthly, the main forms of problem-based activities are dialogue, discussion, comparison, and argumentation of different solutions; and the main forms of project-based activities are design, experiments, practice, and product creation. Compared to problem-based activities, project-based activities have the following

advantages: firstly, project-based activities offer greater enrichment. Students have more freedom and opportunities and can showcase all their creative abilities, initiative, and imagination; secondly, since they encounter a greater variety of interaction situations in project-based activities, students can learn more expressions in a foreign language; thirdly, due to clearer role divisions in project-based activities, students have a better sense of the future professional atmosphere, understand the mechanisms of project work and the positions of various types of workers, and consider employment from different perspectives; fourthly, thanks to the interdisciplinary nature of project-based activities, students can acquire more knowledge from various fields.

Strategies for Developing Critical Thinking Skills

Problem-Based Learning (PBL): An instructional method where students learn through the experience of solving an open-ended problem.

Inquiry-Based Learning: Encourages students to ask questions, conduct research, and explore subjects in depth.

Collaborative Learning: Involves students working together in groups to discuss, analyze, and solve problems.

Socratic Questioning: A method of questioning that promotes deep thinking and illuminates ideas and underlying assumptions.

Reflective Practice: Encourages students to reflect on their learning experiences and thinking processes.

Analysis and Results. In this article, the procedures of project-based and problem-based learning models were described. Then, the similarities between project-based learning and problem-based learning were identified: 1. Both follow the principle of "learning through activity"; 2. Both are learner-centered technologies aimed at developing the student's personality; 3. Both require close connection with the student's reality and specialization. Differences between them:

1. The final results are expressed in different forms: problem-based learning is a systematic solution to a problem, while project-based learning is a tangible product;

2. Problem-based learning usually pertains to only one subject, whereas project-based learning is typically interdisciplinary;

3. The challenges facing the teacher are different. In problem-based learning – creating a problematic situation, while in project-based learning – choosing a topic that aligns with the student's personal and professional interests;

4. Problem-based learning focuses on investigation, while project-based learning is more oriented towards design;

5. The primary forms of the two types of activities are different.

Conclusion. Thus, the advantages of project-based learning are briefly outlined: enrichment, a greater variety of activities to develop critical thinking; it contributes more to the development of communicative competence; it allows students to better sense the professional atmosphere of communication.

REFERENCE

1. Zhang Wenzhong. Three Decades of Project-based SL/FL Learning and Instruction: A Review of Literature // *Foreign Languages in China*. 2010. 7(02), P. 68-74.
2. Грибкова Г.И. Проектная деятельность в социально-культурной сфере: становление и развитие // *Экономика и предпринимательство*. 2015. № 4-2 (57). С. 147-154.
3. Минакова Л.Ю., Торгаева А.С. Технологизация процесса формирования иноязычной коммуникативной компетенции при реализации проектной деятельности // В сборнике: *ЯЗЫК И КУЛЬТУРА*. Сборник статей XXVIII Международной научной конференции. Ответственный редактор С.К. Гураль. 2018. С. 369-376.
4. Калиткина Е.В. Организация проектной деятельности младших школьников // *Молодой ученый*. 2019. № 1 (239). С. 168-170.
5. Темина С.Ю., Портнова Т.А. Общее и особенное в концепциях проблемного и проектного обучения // *Педагогика и психология (Казахстан, Алматы)*. 2013. №2 (15). С. 42 – 47.
6. Выготский Л.С. Психология развития человека. М.: Смысл, 2005.
7. Галицких Е.О. Диалог в образовании как метод становления толерантности // *Учебное пособие для высшей школы*. – М.: Акад.
8. Грибкова Г.И. Проектная деятельность в социально-культурной сфере: становление и развитие // *Экономика и предпринимательство*. 2015. №
9. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: Технология развития. – СПб.: Скифия, 2002. 282 с.
10. Загашев И.О., Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Учим детей критически мыслить. – СПб: Издательство «Альянс «Дельта», 2003.

UDK: 159.9.072 = 316.6

Damegul ARAPBAYEVA,
Xalqaro Nordik universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi
O'zMU mustaqil izlanuvchisi
E-mail: damegul.83@mail.ru

O'zMU professori, psixologiya fanlari doktori A.I.Rasulovning taqrizi asosida

NIKOH MUNOSABATLARIDAGI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARINING OILA MUSTAHKAMLIGIDA TUTGAN O'RNI
Annotatsiya

Maqolada nikohning muhim xususiyatlari sifatida oilaning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy funksiyalari borasida psixologik tahlillar bayon etilgan. Nikoh barqarorligini ta'minlashda tashqi va ichki omillarning roli haqida to'xtalib o'tilgan. Nikoh barqarorligini ta'minlashda, ichki omillarning ahamiyatini psixofiziologik, psixologik, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-madaniy darajalari asosida yoritilgan. Shuningdek, muvofiqlik muammosi hamda muvofiqlikning psixologik xususiyatlari sotsiologik, ijtimoiy-psixologik, psixologik, psixofiziologik darajalarga ajratilgan holda tahlil etilgan.

Bundan tashqari, umumiy nikoh potentsiali jismoniy, moddiy, madaniy va jinsiy omillarga ajratilgan hamda ushbu omillarning mohiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: nikoh, oila, oila a'zolari, turmush o'rtoqlar, muvofiqlik, psixologik, muloqot, ziddiyat, ichki omil

РОЛЬ ОСОБЕННОСТЕЙ БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОЧНОСТИ СЕМЬИ

Аннотация

В статье излагается психологический анализ социальных, экономических и правовых функций семьи как существенных характеристик брака. Затронута роль внешних и внутренних факторов в обеспечении стабильности брака. Освещается значение внутренних факторов в обеспечении стабильности брака на психофизиологическом, психологическом, социально-психологическом, социокультурном уровнях. Также проанализирована проблема соответствия, а также психологические особенности соответствия, разделенные на социологический, социально-психологический, психологический, психофизиологический уровни.

Кроме того, общий брачный потенциал разделен на физические, материальные, культурные и сексуальные факторы, также раскрыта природа этих факторов.

Ключевые слова: брак, семья, члены семьи, супруги, совместимость, психология, общение, противоречия, внутренний фактор

THE ROLE OF SPECIFIC FEATURES IN MARITAL RELATIONS IN FAMILY STRENGTH

Annotation

The psychological analysis of the social, economic and legal functions of the family as important features of marriage are described in this article. The role of external and internal factors in ensuring the stability of marriage is discussed. The importance of internal factors in ensuring the stability of marriage is explained on the basis of psychophysiological, psychological, socio-psychological, socio-cultural levels. Also, the problem of compliance and the psychological characteristics of compliance are analyzed by dividing them into sociological, socio-psychological, psychological, and psychophysiological levels.

In addition, the common marriage potential is divided into physical, material, cultural and sexual factors, and the essence of these factors is revealed.

Key words: marriage, family, family members, spouses, compatibility, psychological, communication, conflict, internal factor

Kirish. Bizga ayonki, ijtimoiy-psixologik hodisalarning markazi shaxs joylashgan bevosita muhit, mikrosharoitlar va ularning shaxsga bevosita ta'siri – va bu, avvalo, oila bo'lmasa, nima? Jamoa, e'tibor bering, oiladan tashqari va oilaviy faoliyat ijtimoiy ahamiyatga ega, ijtimoiy zarur bo'lganligi sababli, jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga kiritilgan, uning qadriyatlarini birlashtirgan jamoa.

Nikohning qadriyatlari va sifati allaqachon nikohning muhim xususiyatlarining funktsional birligi, uning ichki va tashqi aniqligi va nisbiy barqarorligining yaxlit xususiyatidir. Nikohning muhim xususiyatlari oilaning ayrim tomonlarini jamiyatning boshqa ob'ektlariga nisbatan namoyon bo'lish usullaridir. Nikohning muhim xususiyatlari sifatida oilaning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy funksiyalari bo'lishi mumkin.

Nikohning tashqi aniqligi ijtimoiy moslashuv, madaniy va milliy urf-odatlariga rioya qilish, ijtimoiy kutishlarga rioya qilish, aholini ko'paytirish funktsiyasini bajarish, ichki – psixologik iqlim, psixologik barqarorlik, turmush o'rtoqlar va umuman barcha oila a'zolarining psixologik muvofiqligini o'z ichiga oladi. Demak: ijtimoiy birlik sifatida oila aholini ko'paytirish (oddiy va kengaytirilgan), maishiy iste'molni tashkil etish, birlamchi ijtimoiy nazorat, psixologik o'lchov sifatida – qiymat yo'nalishlarini, axloqiy me'yorlarni, tashqi va ichki madaniyatni,

turmush tarzi namunalarini shakllantirish va saqlashda eng muhim funktsiyalarni bajaradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiya nuqtai nazaridan, aynan nikohning ichki aniqligi eng katta qiziqish uyg'otadi. Nikoh barqarorligining ichki omillarining roli hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, ularni oilaviy munosabatlar sifatida ahamiyatlilik darajasini aks ettiruvchi darajalarda ajratish kerak, ehtimol bu darajalarni aniqlash kerak: psixofiziologik, psixologik, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-madaniy. Va bu darajalarning barchasi bir narsada birlashadi: nikohning ichki aniqligining asosiy ko'rsatkichlari turmush o'rtoqlarning muvofiqligi va ishlashidir.

Birgalikda yashash paytida nikoh sheriklari deyarli doimiy ravishda birgalikdagi faoliyat jarayonida bo'lishadi, chunki ular uy xo'jaligini birgalikda boshqarish, oilaviy byudjetni taqsimlash va bolalarni birgalikda tarbiyalash jarayoniga jalb qilish tufayli sezilarli o'zaro bog'liqlikka ega. Va agar sheriklar o'rtasidagi nikohda birgalikdagi faoliyat amalga oshirilsa, unda biz ushbu faoliyat ishtirokchilarining muvofiqligi va ishlashi jarayonlari haqida ishonch bilan gaplashishimiz mumkin [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Qiyinchilik bir narsada – psixologik moslik muammosiga yagona yondashuv, moslik tushunchasining o'zini bir ma'noli talqin qilish, moslik ob'ektiv mezonlari va ko'rsatkichlari yo'q. Bir qator olimlar muvofiqlikni

sheriklarning o'xshashligi va farqiga ko'ra barqaror moslashuvchan tuzilma deb bilishadi. Muvofiqlik, funktsional yondashuv vakillarining fikriga ko'ra, sheriklarning ijtimoiy va rol kutishlarida izchillik vazifasini bajaradi [6]. Adaptiv yondashuvni eng muhim deb hisoblaydigan olimlar muvofiqlikni tuzatilishi mumkin bo'lgan fazilatlar majmuasi (integratsiya, hamjihatlik, o'zaro tushunish) sifatida tavsiflaydilar [6].

Ajablanarlisi shundaki, aslida o'tgan asrning 70-yillariga qadar psixologik muvofiqlik masalalari (shu jumladan nikoh, oilaviy muvofiqlik) fundamental tadqiqotlar chegaralaridan tashqarida qoldi [5]. Ehtimol, birinchi marta rus psixologiyasida psixologik muvofiqlik muammosi 1972-yilda B.F.Lomov tomonidan qo'yilgan bo'lib, u guruhning psixologik muvofiqligi omili tasodifiy odamlardan tashkil topgan guruhlarining ishlashi uchun eng muhim ekanligini ta'kidlagan [4]. Harakatlarining izchilligiga erishish tezligi va qilingan harakatlar miqdori muvofiqlikka bog'liq. Potentsialdagi mos kelmaydigan guruhlar ziddiyatni o'z ichiga oladi [4]. Shuni qo'shimcha qilish mumkinki, muvofiqlik muammosiga eng keng tarqalgan yondashuv har qanday guruh a'zolari xususiyatlarining [optimal] kombinatsiyasini, ya'ni ma'lum bir uyg'unlikni, barqaror moslashuvchan tuzilmani izlashga qaratilgan tizimli yondashuvdir. Bunday nuqtai nazar ham mavjud: muvofiqlik – bu bir-birining ehtiyojlari va xatti-harakatlarini o'zaro qondirishning maksimal darajasi. Yomon emas-a? [5].

Va nihoyat, lug'at ta'rifi: "muvofiqlik – bu guruhning ijtimoiy-psixologik xususiyati bo'lib, uning a'zolari o'z harakatlarini muvofiqlashtirish va turli xil qo'shma faoliyatdagi munosabatlarni optimallashtirish qobiliyatida namoyon bo'ladi" [3]. Bu juda tushunarli: nikohda uyg'unlikning eng muhim omili – bu o'rnatilgan munosabatlar va qo'shma faoliyatdan shaxslararo qoniqish.

Tahlil va natijalar. Muvofiqlikning psixologik xususiyatlari darajasini aniqlash/ajratish mumkin:

- sotsiologik (ijtimoiy-iqtisodiy holat, kasb-hunar, ta'lim);
- ijtimoiy-psixologik (qadriyat yo'nalishlari, umumiy maqsadlar va pozitsiyalar, shaxslararo maqom va boshqalar);
- psixologik (xarakter va boshqa shaxsiy xususiyatlar, intellekt va boshqalar);
- psixofiziologik (temperament, emotsionallik, tananing reaktivligi) [5].

Tabiiyki, moslik haqida gapirganda, unga qarama-qarshi bo'lgan hodisani – odamlarning/turmush o'rtoqlarining ehtiyojlari o'zaro munosabatlarda qondirilmagan nomuvofiqlikni chetga surib bo'lmaydi, xulq-atvor va xatti-harakatlarning o'zi, umuman olganda, bir-birini istisno qiladi. Mos kelmaslikning natijasi sheriklarning motivlari, munosabatlari, harakatlari va xatti-harakatlaridagi sub'yektiv va ob'yektiv tendentsiyalarning to'qnashuvi – ziddiyatdir.

Nikoh sheriklarining nomuvofiqligi bilan, tanqidiy vaziyatlarda bir-birini tushunolmaslik, psixomotor reaksiyalarining sinxron emasligi, diqqat, fikrlash va boshqa tug'ma va orttirilgan shaxsiy fazilatlardagi farqlar kuzatiladi, bu nikoh sifatiga sezilarli ta'sir qiladi, chunki bu uning barqarorligini buzadi [5].

Umuman olganda, nikohdagi o'zaro ta'sirning tuzilishini to'rt komponentli ta'lim deb hisoblash mumkin: bunga affektiv, kognitiv, konativ (xulq-atvor) va fiziologik komponentlar kiradi. Nikohda birgalikdagi faoliyatning har xil turlarida turli xil tarkibiy qismlar ishlaydi, lekin ba'zida tarkibiy qismlardan biri yetakchiga aylanadi. Turmush o'rtoqlarning muvofiqligi va ishlashi uchun har bir komponent har xil ma'noga ega (shariklarning xohishidan qat'i nazar yoki aksincha, ular uchun ahamiyatli).

Yetakchi ko'pincha xulq-atvor komponentidir.

Oilaviy totuvlikni hamfikrlik, qarashlarning mushtarakligi, yakdillik va do'stona munosabatlar deb ta'riflash mumkin. Aytgancha, sherik bilan to'g'ridan-to'g'ri fazoviy aloqada, turmush o'rtoqlarning har biri ko'p narsalar, xususan, o'zaro ta'sir jarayonining o'zi qanchalik muvaffaqiyatli (yoki muvaffaqiyatsiz) rivojlanishi haqida ma'lumot oladi. Shu bilan birga, sherikning ishtiroki va hissasini baholash mavjud bo'lib, u o'zining muvaffaqiyati va ahamiyati bilan bog'liq. Bundan tashqari, oilada, haqiqiy guruhda bo'lgani kabi, sheriklarning

birgalikdagi faoliyatga yuqori darajada tayyorligi va shunga o'xshash vaziyatlarda muloqat va o'zaro ta'sirning o'tmishdagi tajribasi mavjudligi sababli, o'zaro ta'sir holati kontekstning signal va tartibga solish funktsiyalari sezilarli darajada oshmoqda. Va bu yerda biz doimiy moddiy va ma'naviy-psixologik o'zaro bog'liqlik tufayli nikohning sifati ko'p jihatdan birgalikdagi faoliyat (moddiy manfaatlar, o'zini o'zi tasdiqlashga, bolalarni tarbiyalash bo'yicha birgalikdagi faoliyatga va boshqalarga) motivlarining mos kelishiga bog'liqligini tushunmasdan qilmaymiz [5].

Psixologiyada shaxsni u yoki bu [ijtimoiy] yaxlitlikka kiritish uchun ikkita imkoniyatni ajratish odatiy holdir – moslashish va integratsiya. Oila ijtimoiy hamjamiyat sifatida shaxsni ijtimoiylashtirish uchun eng katta imkoniyatlarga ega bo'lganligi sababli, shuni ta'kidlash kerakki, moslashish nikohning oddiy (mexanik) barqarorligiga yordam beradi va integratsiya sifatli barqarorlikka yordam beradi. Oila uchun nikoh va u bilan bog'liq oilaviy vazifalarni bajarishda huquqiy layoqatni ifodalovchi integratsiya shakllarini ajratish mumkin.

Bu yerda "nikoh kliringi" (ingl. clear – aniq, toza, mustaqil). Bu optimal o'zaro manfaatli ittifoqni ta'minlash uchun ikkita qidiruv ishtirokchilarining ehtiyojlariga eng mos kelishini ishlab chiqishga asoslangan. Ushbu nazariya yaqin va uzoq muddatli aloqa sharoitida sheriklarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan nikoh Ittifoqining ko'p funktsionalligi to'g'risidagi dastlabki qoidaga asoslanadi (umumiy nikoh potentsiali jismoniy, moddiy, madaniy, jinsiy va psixologik omillardan iborat) [5].

Jismoniy omil intuitiv xususiyatga ega: jinsidan qat'iy nazar, bir kishi boshqa odamda sababsiz hamdardlik yoki antipatiyani keltirib chiqaradi. Ushbu individual va chuqur shaxsiy reaksiya barcha jismoniy ko'rinish, ovoz tembr, xulq-atvor, nutq, yuz ifodalari, imo-ishoralar, kiyinish uslubi, nihoyat, bu odamga xos hid bilan belgilanadi.

Muloqotning dastlabki bosqichlarida aniqlangan jismoniy omil favqulodda barqarorlik bilan ajralib turadi.

Moddiy omil sherikning oilaning umumiy moddiy holatiga qo'shgan hissasi nisbati va ushbu hissaning boshqa sherikning umidlari va talablariga muvofiqligi bilan belgilanadi.

Madaniy omil er-xotinning intellektual va madaniy talablari nisbati bilan belgilanadi. Ushbu omilning ifodalanganligi hatto bir juftning hayoti davomida juda o'zgaruvchidir.

Jinsiy omil har bir sherikning haqiqiy yaqinlik dasturining boshqasining jinsiy umidlariga muvofiqligi bilan belgilanadi. Ushbu omil ko'plab ta'sirlarga, shu jumladan, birinchi navbatda u bilan bog'liq bo'lishi kerak bo'lgan yosh va sog'liq holatiga ta'sir qiladi [5].

Ushbu omillarning har biri har xil nisbiy qiymat bilan tavsiflanadi va har xil yo'nalishga ega bo'lishi mumkin. O'zaro ta'sir qilish orqali ular nikoh potentsiali deb nomlangan umumiy natijaga birlashadi. Agar aksariyat omillar ijobiy tomonga ega bo'lsa va oilaning mustahkamlanishiga hissa qo'shsa, unda nikoh potentsiali ijobiy indeks bilan tavsiflanadi; agar oilaning parchalanishiga qaratilgan salbiy omillar ustunlik qilsa, unda nikoh potentsiali salbiy indeksga ega.

O'z vaqtida Y.Shchepanskiy muvaffaqiyatli nikohning eng muhim belgilarini ajratib ko'rsatgan: "Nikoh va oilaning ichki birligi ichki va tashqi kuchlarning ta'siri bilan qo'llab-quvvatlanadi" [7].

Ichki kuchlarga:

- o'zaro sevgi, bu yerda turmush o'rtog'ini tanlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega;
- turmush o'rtoqlari va bolalarga nisbatan burch hissi;
- taraqqiyot, martaba, obodonlashtirishga bo'lgan o'zaro intilish;
- qo'shma uy-joy, uy-joy, uy-ro'zg'or ishlari, bolalarga g'amxo'rlik qilish, ushbu sohada mehnat taqsimoti;
- atrof-muhit, qarindoshlar va kengroq guruhlarining umidlarini qondirish uchun ongli yoki ongsiz istak;
- o'quv davrining o'z orzulari va g'oyalarini amalga oshirish istagi;
- shaxsning barkamol rivojlanishi va nikohdan shaxsning keng intilishlarini amalga oshirish vositasi sifatida foydalanish imkoniyati.

Tashqi kuchlarga:

- ba'zan ajralishni imkonsiz qiladigan sehrli sanksiyalar;
- buzilgan oilalardan bo'lgan odamlar jamiyatda tan olingan mavqeidan bosh tortganda, jamoatchilik fikri yoki sanksiyalar tizimining bosimi;
- iqtisodiy sharoitlarning bosimi;
- atrof-muhit tomonidan bolalarga g'amxo'rlik qilish talablari [7].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, vaqt o'tishi bilan oilaning funktsiyalari o'zgaradi: ba'zilar yo'qoladi, boshqalari yangi ijtimoiy sharoitlarga muvofiq o'zgaradi. Masalan, bugungi kunda hissiy, jinsiy, tarbiyaviy, ma'naviy kabi funktsiyalarning ahamiyati oshdi. Nikoh iqtisodiy va moddiy emas, balki hissiy aloqalarga asoslangan birlashma sifatida qaraladi [5].

An'anaviylardan tashqari, oila, yuqorida yozganimizdek, psixologik boshpana vazifasini – stressni yengillashtiradigan va hissiy qulaylikni yaratadigan joyni bajarishni boshladi. Bu, ayniqsa, yosh juftliklar uchun to'g'ri keladi – farovon psixologik iqlimni yaratish keyingi muvaffaqiyatli oilaviy hayotning kalitidir. Umuman olganda, oilaning baxt-saodati uchun unchalik ko'p narsa kerak emas (yoki unchalik ko'p emasmi?), ya'ni: [5]

- boshqasiga yo'nalganlik (uni tushunish, unga diqqat bilan munosabatda bo'lish, uning didi, qiziqishlari va istaklarini inobatga olish, o'zaro hamdardlik va bag'rikenglik);

- oddiy, ziddiyatsiz muloqat;
- ishonch va hamdardlik;
- bir-birini tushunish;
- normal intim hayot;
- umuman oila va uning har bir a'zosi hayotning qiyinchiliklaridan dam oladigan joy/xona/burchakning mavjudligi).

Sotsiologlar va psixologlar oilaviy farovonlikning quyidagi shartlarini aniqlaydilar:

- turmush o'rtoqlar o'rtasidagi o'zaro tushunish;
- alohida kvartira;
- moddiy farovonlik;
- bolalar;
- nikohning mustahkamligiga ishonch;
- jinsiy qoniqish;
- oilada qiziqarli dam olish;
- qiziqarli ish;
- tegishli ta'lim;
- ishda yaxshi pozitsiya va martaba;
- yaxshi do'stlar;
- er-xotinning mustaqilligi.

ADABIYOTLAR

1. Abduraxmanova Z.E. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Universitet", 2023. – 186 b.
2. Arapbaeva D.K. The Role of Individual-Typological Characteristics In The Process of Family Adaptation of Young Brides. SPAST Reports, Vol. 1 No. 1 (2024): PAMIR One Preprints. Retrieved from <https://spast.org/ojspath/article/view/4632>
3. Краткий психологический словарь. – М.: Политиздат, 1985. – С.325.
4. Ломов Б.Ф. Совместная (групповая) деятельность людей, формирование трудовых коллективов и психологические аспекты управления ими // Правовые и социально-психологические аспекты управления. – М., 1972.
5. Мандель Б.Р. Психология семьи [Электронный ресурс]: учеб. пособие / Б.Р.Мандель. – М.: ФЛИНТА, 2015. – 304 с.
6. Обозов Н.Н., Обозова А.Н. Три подхода исследованию психологической совместности // Вопросы психологии. - 1981. - № 6. – С. 98-101.
7. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии. – М.: Прогресс, 1969. – С.146-147.

Muhammadxon AHMADJOJAYEV,
Namangan davlat universiteti doktoranti
E-mail: muhammadxon@mail.ru

Rewiew professor B.Dehkanov

LEGAL BASIS OF ORGANIZING THE ACTIVITY OF A POLITICAL LEADER AND CLASSIFICATION

Аннотация

In this article, the basis of the political leader's activity, i.e. his legal basis as a normative-legal analysis, and the political leader's activity units are revealed, especially based on the situation of New Uzbekistan, in which the authority of the leader, his ethical views, responsibly approach the duty, human interests and his high value in the society. the purposes of dogmas such as support and protection of members of society from social crises in the capitalist process are revealed. In order to reduce the distance between the state, authorities and citizens, to harmonize the interests of the state and the people, and to ensure their commonality, it is recommended to create a national legislative framework aimed at ensuring the liberalization of the activities of political management and political PR technologies, an attribute of a democratic society in the country's media space.

Key words: Resolution, political leader, universally recognized values, Erasmus, international training standard, gender equality, social justice, democratic modernization.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА И КЛАССИФИКАЦИИ

Аннотация

В данной статье раскрываются основы деятельности политического лидера, то есть его правовая база как нормативно-правовой анализ, и единицы деятельности политического лидера, особенно на примере ситуации Нового Узбекистана, в которой авторитет лидера, его этические взгляды, ответственно подходят к долгу, интересам человека и его высокой ценности в обществе, раскрываются такие цели догм, как поддержка и защита членов общества от социальных кризисов в капиталистическом процессе. В целях сокращения дистанции между государством, органами власти и гражданами, гармонизации интересов государства и народа, обеспечения их общности рекомендуется создать национальную законодательную базу, направленную на обеспечение либерализации деятельности. политического менеджмента и политических PR-технологий, атрибута демократического общества в медиапространстве страны.

Ключевые слова: Резолюция, политический лидер, общепризнанные ценности, Эразм, международный стандарт образования, гендерное равенство, социальная справедливость, демократическая модернизация.

SIYOSIY LIDER FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING HUQUQIY ASOSLARI VA QARASHLARI

Аннотация

Ushbu maqolada Siyosiy yetakchining faoliyat asosi yani uning huquqiy asoslari normativ-yuridik tahlil sifatida va siyosiy liderning faoliyat birliklari ochib beriladi ayniqsa Yangi O'zbekiston holatidan kelib chiqib bunda rahbarlik vakolati uning etiketik qarashlari burchga mas'uliyat bilan yondashgan holda jamiyatda inson manfaatlari va uning oliy qadriyatligini dastak qilib olish va jamiyat azolarini kapitalistik jarayonda ijtimoiy bo'hronlardan asrash kabi dogmalar maqsadlari ochib beriladi. Davlat, hokimiyat va fuqarolar o'rtasidagi masofani qisqartirish, davlat va xalq manfaatlarini uyg'unlashtirish va ularning umumiylikini ta'minlash uchun siyosiy boshqaruv va siyosiy PR texnologiyalari faoliyatini liberallashtirishni ta'minlashga qaratilgan milliy Qonunchilik bazasini yaratish tavsifiya etiladi. mamlakat media makonidagi demokratik jamiyat.

Kalit so'zlar: Rezolutsiya, siyosiy lider, umum etirof etilgan qadriyatlar, Erasmus, gender tenglik, ijtimoiy adolat, demokratik modernizatsiya.

Introduction. No matter what country or system exists in the world, the power of a leader or group of people is exercised according to the level of legitimacy and leadership principles of the government based on the legislation and legal mechanism of that country. For this purpose, the principles of political government are implemented with the help of the current state constitution or normative complexes replacing it.

As for the example of modernization in Uzbekistan, the presidential republic is developing more democratically, and this is reflected in the constitution of our main commune. For example, the powers of the president and the role of the prime minister in the potential distribution of power are increasing. For example, the President is the guarantor of the rights and freedoms of citizens, compliance with the Constitution and laws of the Republic of Uzbekistan, the sovereignty, security and territorial integrity of the Republic of Uzbekistan, he takes the necessary measures to implement decisions. on issues of national-state structure, within the country and works on behalf of the Republic of Uzbekistan in international relations, 3) negotiates and signs contracts and agreements of the Republic of Uzbekistan, ensures compliance with concluded treaties, agreements and obligations concluded by the Republic. Accepts credentials and invitations from accredited diplomatic and other representatives, submits to

the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan candidates for the position of heads of diplomatic and other missions of the Republic of Uzbekistan in foreign countries and international organizations.

Literature review. In the research, not only foreign, but local Uzbek sociological achievements were used in their place. In particular, political scientist A. Mominov's monograph "Uzbekistan: towards an information society", N. Oripov's "Information and communication technologies in public administration: general concepts, world experience, prospects for implementation in Uzbekistan", S. Atamurodov's monograph "Globalization and national-spiritual security", J. Mavlonov's monograph "Kommunikativnye osnovy deyatelnosti institutov grajdanskogo obshchestvo: tendentsii i innovatsii", R. Davletov's monograph "Razvivaya dialog mejdu gosudarstvom i grajdanimi", O. Abduzaimov's monograph "Civil society and mass media" and others actual political, legal, sociological, philosophical, psychological problems of society, government and civil society in the process of establishing a civil society are highlighted. The political analysis of local literature showed that, although the existing scientific literature is close to the research topic, the problem of political management and PR technologies, especially their role and importance in ensuring the stability of society, has

not been systematically and purposefully worked out. After all, although the legal basis for the democratization and liberalization of the mass media has been created, the legal framework for the legitimization of political management and political PR institutions has not yet been formed. The Laws of the Republic of Uzbekistan "On Social Partnership" and "On Public Control" are the first steps in this direction.

Has the right to appeal to the people of the Republic of Uzbekistan and the Oliy Majlis on the most important issues of implementing the country's domestic and foreign policy, creates and abolishes ministries and other executive authorities of the republic, issues resolutions on these issues. subsequently approved by the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, the submission of the candidacy of the Chairman of the Senate to the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan is a practical manifestation of the leader's recognition of democracy and diversity of political views.

Research Methodology. Theoretically, stepping from one political system to another is a kind of "transition", and from the point of view of political science, it requires a transit process. In Uzbekistan, from the first years of independence, from the old administrative command-based state administration to a democratic type of society and state administration, the First President I. A. On the basis of the principle of step-by-step reforms put forward by Karimov, a new national statehood was established. Admittedly, the principle "Don't destroy the old one before building a new one" has historically justified itself - economic, political, legal, cultural and educational reforms are being carried out with Eastern calmness and restraint, without sharp excuses and riots. This process and the chosen strategy of the current President Sh. M. Mirziyoev actively continued by on the basis of succession, since 2017, this process has accelerated - a strategy of rapid development, not only "catching up" with developed countries, but also striving for leadership based on a completely new policy, was revealed. This process was also reflected in the "Strategy of Actions" on five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021[1].

Leaving aside the negative evil that has entered the political sphere from literature and art - flattery and praise of the political leader, it can be objectively and rationally noted that this development is the result of the "Strategy of Actions" by the well-known statesman and political scientist N. In Joraev's words, it deserves to be evaluated as a "call to civilization" in the literal sense. N, as each event is the object and subject of the subject. As Joraev rightly pointed out, the political leader and the head of the state also have their unique qualities.

In this case, they are manifested by:

First, the fact that the leader has a firm and unchanging political position;

secondly, the high quality characteristic of a determined and far-seeing statesman to finish what he started;

thirdly, to achieve unity of work with the word that defines the entire prestige and political image of the head of state;

fourthly, a high level of consistency and coherence in political views and strict demands for their implementation;

fifthly, the ability to control all spheres of society and all aspects of social life in one way due to the great power of memory and inner willpower;

sixth, achieving the timely completion of the issues raised and assigned tasks;

seventhly, a high degree of manifestation of oriental management culture and leadership ethics[8].

These characteristics and qualities can meet the requirements for the spirituality of a ruler or head of state in the works of Abu Nasr Farabi, such as "Politics of Madaniya", "On the Attainment of Happiness", especially "Book on the Views of the People of the Virtuous City". If Abu Nasr Farabi talked about the 12 qualities necessary for a ruler, Kaikovus, Zahiri, Nizamulmulik, Amir Temur, Maulana Muhammad Qazi and other scholars also stated that it is obligatory to fulfill these duties while expressing their opinion about the duties of governors to the people.

Results and Discussions. It is revealed that the new communicative innovations required by the strategy of

modernization and development of society in Uzbekistan - political management and public relations technologies (PR) as a means of interaction between the state and the people are a factor of ensuring the stability of the society;

in order to further strengthen the effectiveness of relations between the state and the people, it is revealed that it is a social necessity to develop a system of effective use of the intellectual and innovative possibilities of media education with the active participation of civil society institutions;

it is scientifically based on the need to establish "public service", "political management", "political PR" and "political advertising" specializations for the state administration system in higher education institutions based on the experience of foreign countries;

socio-political advertising is based on the establishment of dialogue between political subjects and citizens, to satisfy the needs of society members for information in the political field;

in the process of democratization of society, it is revealed that it is necessary to improve the electoral system in order to create an environment of inter-party competition, and to establish a permanent and purposeful communication of political parties with the public based on the "party and citizen", "party and NGO", "party and neighborhood" system.

Appoints and dismisses the Prime Minister of the Republic of Uzbekistan, members of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan after approval of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, and also appoints heads of committees, institutions and other government bodies. bodies of the republic to positions in accordance with the law, appoints and dismisses. Appoints and dismisses the Prosecutor General of the Republic of Uzbekistan, the Chairman of the Accounts Chamber of the Republic of Uzbekistan after approval by the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, after consultations with the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. of the Republic of Uzbekistan, the State Security Service of the Republic of Uzbekistan appoints and dismisses the chairman[3].

Candidates for the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan, the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan, the Supreme Council of Judges of the Republic of Uzbekistan, as well as the chairman of the Candidacy for the position of head of the opposition body are represented by the board of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan, the head of the republican anti-corruption body and the republican monopoly . On the recommendation of the Supreme Council of Judges of the Republic of Uzbekistan, appoints and dismisses the chairmen and deputy chairmen of regional and Tashkent city courts, the chairman of the Military Court of the Republic of Uzbekistan[4].

Appoints and dismisses regional akims and the mayor of Tashkent. The President of the Republic of Uzbekistan has the right to dismiss akims of districts and cities who have violated the Constitution, laws or committed actions that have tarnished the honor and dignity of the akim, and this is an important step in ensuring the rule of law. The issue of law enforcement is the most pressing issue of any state, and the legal order makes it the area in which this system has a clear effect. suspends and cancels the validity of documents of the executive branch and governors of the republic, has the right to preside at meetings of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, signs and promulgates the laws of the Republic of Uzbekistan; has the right to return the law with its objections to the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan for re-discussion and voting.

Conclusion. Today, scientific research is being carried out in priority areas such as the role of PR technologies in ensuring the sustainable development of society, including the role of socio-political advertising in the formation of public opinion, modern methods of influencing public opinion during election processes, increasing the effectiveness and efficiency of socio-political PR technologies (M.V. .Moscow State University named after Lomonosov, Institute of International Economics and Business, University of Public Administration, Omsk State University named after F.M. Dostoevsky, Presidential Academy of National Economy and Public Service). Based on the research

results, scientific and methodological articles on various issues of PR technologies are being published in official magazines ("Sovetnik", "Sostav.ru", "Advertology.ru", "Novosti SMI", "Press-služba").

In the event of an attack on the Republic of Uzbekistan or the need to fulfill the obligations of the concluded treaty on mutual defense against aggression, declares a state of war, general or partial mobilization and submits its decision for approval. chambers of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan within three days.

In special cases (real external danger, riots, major disaster, natural disaster, epidemic), in order to ensure the safety of citizens, a state of emergency is introduced throughout the territory of the Republic of Uzbekistan or in its individual parts of areas and tasks.

We believe that it is of practical importance to put forward the following suggestions and recommendations regarding the researched issue:

1. In order to reduce the distance between the state, authorities and citizens, to harmonize the interests of the state and

the people, and to ensure their commonality, it is recommended to create a national legislative framework aimed at ensuring the liberalization of the activities of political management and political PR technologies, an attribute of a democratic society in the country's media space.

2. In order to modernize the public administration system based on the requirements of the Action Strategy, it is appropriate to establish PR agencies and services based on the principle of mutual competition, to rely on foreign experience in this work, and to improve the implementation of international legal norms in the free information space.

3. In order to ensure the sustainability of the state policy aimed at the development of communication with the people, which was launched in 2017 on the initiative of the President, it is recommended to increase the influence of the media of Uzbekistan, local mass media, and materials that reveal modern PR technologies and their manifestations, and highlight the importance of ensuring the stability of society, civil solidarity and mutual harmony. will be done.

REFERENCES

1. Report of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at an expanded meeting of the Cabinet of Ministers on the main results of the socio-economic development of our country in 2016 and the most important priorities of the economic program for 2017.
2. Speech by President Shavkat Mirziyoyev at the IV Congress of the youth social movement "Kamolot".
3. Speech by President Shavkat Mirziyoyev at a video conference meeting with representatives of the chambers of the Oliy Majlis, political parties and the Environmental Movement of Uzbekistan
4. Atamuratov M. U. The process of modernization of management personnel system in Uzbekistan. - Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) monograph on political sciences. - Tashkent, 2018.
5. Inoyatov M. B. The place and role of leaders in achieving independence and strengthening it in Uzbekistan. Doctor of Philosophy (PhD) monograph on political science. - Tashkent, 2019.
6. Norboev T. Conceptual and methodological issues in the development of civil society in Uzbekistan. Doctor of Political Science (DSc) Dissertation Abstract. - Tashkent, 2021.
7. Ravshanov F. Basis of selection of leading personnel in the Republic of Uzbekistan. A monograph written for the degree of Doctor of Political Science (DSc). - Tashkent, 2009.
8. Yusupov A. B. Improving the system of evaluating the effectiveness of public administration of Uzbekistan. Doctor of Philosophy (PhD) monograph on political science. - Tashkent, 2019.

Sevara AKHMATJONOVA,
Teacher at Karshi State University
E-mail: sevaraakhmatjonova@gmail.com

On the review doctor pedagogical sciences, professor T. Egamberdiyeva

SELECTION OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND MULTIMEDIA TOOLS IN TEACHING ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE

Annotation

Modern computer technologies today are used in all spheres of human activity. Training a specialist in any field of knowledge includes at least mandatory user training, computer literacy is becoming one of the components of the modern understanding of an educated person. That is why today it is necessary to pay serious attention to the use of new information technology tools in teaching English.

Key words: Acquisition, consolidation, communication, implementation, accumulation.

ВЫБОР ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ВТОРОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Современные компьютерные технологии сегодня используются во всех сферах человеческой деятельности. Подготовка специалиста в любой области знаний включает как минимум обязательное обучение пользователей, компьютерная грамотность становится одной из составляющих современного понимания образованного человека. Именно поэтому сегодня необходимо уделять серьезное внимание использованию новых средств информационных технологий при обучении английскому языку.

Ключевые слова: Приобретение, консолидация, коммуникация, реализация, накопление.

INGLIZ TILINI IKKINCHI TILI O‘QITISHDA TA’LIM TEXNOLOGIYALARI VA MULTIMEDIA VOSITALARINI TANLASH

Аннотация

Hozirgi kunda zamonaviy kompyuter texnologiyalari inson faoliyatining barcha sohalarida qo‘llanilmoqda. Har qanday bilim sohasidagi mutaxassisni tayyorlash hech bo‘lmaganda foydalanuvchilarni majburiy o‘qitishni o‘z ichiga oladi, kompyuter savodxonligi bilimli shaxs tushunchasining zamonaviy tarkibiy qismlaridan biriga aylanib bormoqda. Shu sababli ham bugungi kunda ingliz tilini o‘qitishda yangi axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanishga jiddiy ye‘tibor qaratish zarur.

Kalit so‘zlar: O‘zlashtirish, konsolidatsiya, aloqa, amalga oshirish, to‘plash.

Introduction. The use of IT in English classes is a very important part of the system, which is necessary for the development of interest in the English language and information technology itself, by expanding ideas about the fields of application of computers and computer science methods.

Computer technologies are used in teaching almost all subjects, open access to new sources of information, increase the efficiency of independent work, provide new opportunities for creativity, the acquisition and consolidation of professional skills, allow to implement fundamentally new forms and methods of teaching. It is quite natural that teachers of foreign languages, especially English, appreciated their potential (Language and intercultural communication, 2004).

Today, the methodical standard of teaching foreign languages is, of course, the communicative-oriented method, which models the process of communication most closely to real conditions. Providing conditions at the university that will contribute to the implementation of this method is very difficult. But with the advent of the computer, new and more effective ways of solving the above problem have appeared. Many authors who develop this problem note that a computer is the most appropriate tool in teaching a foreign language, the purpose of which is interactive communication (Brown, 1994).

Using the latest developments in the field of teaching foreign languages based on the use of multimedia technology, the learning process has moved to a qualitatively new level - now we can say with confidence that even in the conditions of university education, that is, strictly speaking, artificial communication, we can simulate real situations, natural communication.

Multimedia is made up of two words, one is multi and the other is media. Multi means many and media means package. Multimedia is a group of text, images, art, sound, animation and video, which is used for some purposes. To use it, a computer or any other electronic device is needed. Multimedia refers to the

integrated presentation of text, images, video, animation, and sound through the use of computers. The term CALL (Computer Assisted Language Learning) comes up frequently while discussing multimedia in language learning. Since a computer can be used to combine material. Multimedia and CALL are closely related with each other. At times, CALL is even used as a stand-in for multimedia. Multimedia is fairly simple to define, but it is incredibly difficult to implement. "Multimedia is any combination of text, graphic art, sound, animation, and video that is delivered by computer. When you allow the user – the viewer of the project – to control what and when these elements are delivered, it is interactive multimedia. When you provide a structure of linked elements through which the user can navigate, interactive multimedia becomes hypermedia." (Vaughan, 2014). We can try to explain multimedia in a simple way with example that multimedia is a combination of text, images, graphics, audio, and video that is presented digitally for the user to access information more efficiently and effectively. Images and sound are used to communicate information. For example, if you watch a video on YouTube, you will only be able to access that information through multimedia. This means that you are watching both the video and the image. In addition, you will be able to hear the voice and read the story, as well as access the data. This can be the perfect example of multimedia. Teaching approaches and methods are being modernized with the emergence of new opportunities. Today the educational process in the country's educational institutions is being reformed by global requirements for the quality of education: informatization of the educational space, integration processes in modern domestic education, establishing cooperation with foreign educational institutions in the field of education and research, international exchanges and more. The use of modern information technologies in lessons is an extremely important and at the same time problematic issue for a foreign language teacher. In the methodology of teaching foreign

languages, this problem has been developed since the early '80s of the twentieth century. Today, the use of information technology is one of the conditions for successful foreign language learning. Therefore, a foreign language teacher must, in addition to thorough professional training, mastery of modern communication techniques, use information technology at all stages of learning - it is a matter of time. Modern information technologies should be an effective tool that will facilitate the acquisition of knowledge, make learning interactive, communicative, interesting, visual, individual. The use of cyberspace for educational purposes is a completely new direction of general didactics, as the changes taking place cover all aspects of the educational process, from the choice of techniques and style of work to changing the requirements for the academic level of students. The purpose of our article is to consider the possibilities of using modern technologies in teaching foreign languages. Modern technologies in education are professionally-oriented foreign language teaching, project work in teaching, application of information and telecommunication technologies, work with educational computer programs in foreign languages (multimedia system), distance technologies in foreign language teaching, creation of presentations in the program. PowerPoint, use of Internet resources, learning a foreign language in a computer environment (forums, blogs, e-mail), the latest test technologies (creating a bank of diagnostic materials for the course "Foreign language" for computer testing) [1]. The methodological advantages of teaching a foreign language with the help of multimedia tools show that this method has a greater degree of interactive learning, allows you to choose the pace and level of tasks, improves the speed of learning grammar and vocabulary. Also, the undoubted technical advantages of this method include the ability to use interactive video and audio clips in teaching oral speech. Demonstrating diagrams, photos, and drawings on the subject of language communication, the principle of clarity is realized. The introduction of multimedia technologies creates conditions for interactive communication, which today is the most important component of the educational process. Using multimedia technologies, the teacher can present information in a completely new and effective form, make it more complete, interesting, and close to the subject of communication being studied. Multimedia tools allow you to use almost all the senses of students, combining printed text, graphics, moving video, still photos, and audio, creating a "virtual reality" of real communication. It is proved that the use of multimedia materials and computer networks reduces learning time by almost three times, and the level of memorization through the simultaneous use of images, sound, text increases by 30-40 percent [2]. G. V. Romanova offers various ways to use

multimedia tools in the educational process, including the use of electronic lecturers, simulators, textbooks, encyclopedias, development of situational role-playing and intellectual games using artificial intelligence, modeling processes and phenomena, providing distance learning, building control systems and testing of knowledge and skills of pupils and students (use of controlling programmers), creation and support of sites of educational institutions, creation of presentations of educational material, the realization of projective and research activity of pupils, etc. [4]. Also, multimedia technologies allow you to develop brighter and more interesting speaking exercises. For students, learning a foreign language using multimedia technology also has certain advantages. Since these technologies are new, it is interesting for students to deal with sources of new types of information. And it is also important that the assimilation of new information using multimedia technologies takes place in the form of games. The use of multimedia technologies allows students to independently prepare mini-projects on the subject of communication and present them. When mastering a foreign language, students have several problems, one of which is low motivation to learn the language. In such cases, it is interactive technologies that are valuable for application, because they create such conditions when the student feels his success and intellectual ability. Effective collaboration and communication are basic components of such training, which aims to solve problems together, acquire monologue skills, responsibility, critical thinking, and achieve meaningful results.

At the present stage in our country, the use of automated training courses for learning foreign languages is spreading. But they should be used only as an aid in teaching a foreign language. It is especially useful to use them at the stage of acquainting pupils and students with new language material, new samples, as well as at the stage of training. Students have the opportunity to train to spell, study lexical material, improve understanding of the audio text, develop reading techniques, learn grammar, train pronunciation [2]. Thus, at the present stage of development of science we can say for sure that the times when sufficient proof of language acquisition was the ability to translate from a foreign language and, conversely, adapted, non-authentic texts are over. In the context of high school reform, educational technologies for teaching foreign languages must also change. Involvement of modern technologies in the process of learning a foreign language significantly expands and diversifies the program, provides access to a variety of materials, expands students' motivation to learn, allowing them to work on the language at a pace convenient for them, thus individualizing learning and mastering a foreign language.

REFERENCES

1. Chilingaryan, M.V. (2016) Execution of information and generalizing technologies in English lessons//Scientific and methodological electronic journal "Concept." No. S12. URL: <http://ekconcept.ru/2016/76148.htm>
2. Hutchinson T, Waters A. English for Special Purposes: A Learning-Centered Approach. - Cambridge: Cambridge University Press, 2009 - 183 pp.
3. Rieger, Caroline R. How (not) to be rude: facilitating the acquisition of L2 (im) politeness//Cross-cultural pragmatics. 2018. V. 15. Issue 5. P. 651-691
4. Romanova, G.V. (2016) Development of foreign-language grammatical competence of 9th grade students, taking into account their psychological, age and individual characteristics (based on the use of an interactive board)//Pedagogical education in Russia. № 2. S. 189-194.

Muxayyoxon ASHUROVA,
Andijon davlat chet tillari instituti doktranti
E-mail: mohinabonu9414@mail.ru

F.f.f.d., dots. D.N.Satimova taqrizi asosida

CONCEPTS, ORIGIN, DIFFERENCE AND PRINCIPLES OF FORMAL AND INFORMAL TEXT AND SPEECH

Annotation

This article discusses the concepts of text and speech, their origin, formal and informal text, as well as the main characteristics of speech. The differences between formal and informal text and speech and the principles of their use are also analyzed. Based on the findings of various scientific studies, with the help of examples of formal and informal text and speech concepts in English and Uzbek languages, various aspects and principles are compared and analyzed, and final conclusions are given.

Key words: Text, speech, formal style, informal style, communicative process, speech situation, pragmatic approach, immanent approach, representative approach.

ПОНЯТИЯ, ПРОИСХОЖДЕНИЕ, РАЗЛИЧИЕ И ПРИНЦИПЫ ФОРМАЛЬНОГО И НЕФОРМАЛЬНОГО ТЕКСТА И РЕЧИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются понятия текст и речь, их происхождение, формальный и неофициальный текст, а также основные характеристики речи. Также анализируются различия формального и неформального текста и речи и принципы их использования. На основе выводов различных научных исследований, с помощью примеров формальных и неформальных текстовых и речевых концепций в английском и узбекском языках сравниваются и анализируются различные аспекты и принципы, а также даются окончательные выводы.

Ключевые слова: Текст, речь, формальный стиль, неформальный стиль, коммуникативный процесс, речевая ситуация, прагматический подход, имманентный подход, репрезентативный подход.

RASMIY VA NORASMIY MATN VA NUTQ TUSHUNCHALARI, GENEZISI, FARQI VA TAMOYILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada matn va nutq tushunchalari, ularning kelib chiqishi, rasmiy va norasmiy matn hamda nutqning asosiy xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, rasmiy va norasmiy matn va nutq o'rtasidagi farqlar va ularning qo'llanilish tamoyillari tahlil qilinadi. Turli ilmiy tadqiqot ishlarining xulosalariga asoslanib, ingliz va o'zbek tillarida rasmiy va norasmiy matn va nutq tushunchalarining misollar yordamida bir-biridan farqli jihatlari va tamoyillari qiyosiy-chog'ishtirma tahlil etilib yakuniy xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: Matn, nutq, rasmiy uslub, norasmiy uslub, kommunikatsiya jarayoni, nutqiy vaziyat, pragmatik munosabat, immanent yondashuv, reprezentativ yondashuv.

Kirish. Tadqiqotchilar o'zlarining faoliyat sohaslariga ko'ra kommunikatsiya jarayonida tilning fonetik, leksik, grammatik, frazeologik kabi vositalarini tanlash va ularni qo'llashda bir-birlaridan ma'lum darajada farqlanadilar. Umumxalq tili doirasidagi lingvistik vositalarning bunday tanlab olinishi va qo'llanilishidagi xilma-xillik nutqning shakllarini turli xil aspektlarda tadqiq etish paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Nutq uslubi tilning vazifasi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham ular funksional uslub deb ataladi. Funksional uslub deganda, tildan farq qiladigan alohida narsa tushunilmaydi, balki ma'lum bir adabiy til tuzilmasi doirasida ko'rib chiqiladigan, o'ziga xos xususiyatlari va xizmat ko'rsatish ko'lamini bilan o'zaro farq qiluvchi yordamchi tizim tushuniladi [12].

Matn va nutq, xususan, og'zaki va yozma kommunikatsiya usullarini o'rganishda rasmiy va norasmiy uslub tushunchalari alohida o'rin tutadi. Bu ikki uslubdagi matn va nutq o'zaro muloqotda muhim ro'l o'ynaydi va ularning har birining o'ziga xos xususiyatlari, genezisi va qo'llanilish tamoyillari mavjud. Rasmiy uslub ko'pincha jiddiy va qat'iy kontekstlarda, masalan, ilmiy ishlar, rasmiy yig'ilishlar va hujjatlarda qo'llaniladi. Norasmiy uslub esa kundalik muloqotda, do'stlar va oila doirasi orqali namoyon bo'ladi.

Metodlar. Ushbu maqolada o'rganish obyekti va tushunchalarini tavsiflash uchun tavsifiy, ularni turli guruhlarga ajratish uchun tasnifiy, shuningdek, qiyosiy va chog'ishtirma metodlaridan ham foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikda matn va nutq tushunchalari o'zining rivojlanish bosqichlariga ega bo'lib, so'nggi yillarda bir qancha tilshunos va olimlar tomonidan yanada chuqurroq tadqiq etilmoqda. Jumladan, jahon tilshunosligida I.R.Galperin [8], A.Greymas, P.Giro, S.Todorov[1] va boshqa

olimlar matn va nutq borasida izlanishlar olib bordi. O'zbek tilshunosligida ham M.T.Irisqulov [1], N.Mahmudov, A.Rafiyev, I. Yo'ldoshev [3], L. Raupova[4], Sh.Safarov[5], A. Madvaliyev[7] kabi qator tilshunoslar ushbu soha rivojiga o'z hissarini qo'shdi.

XX asrning 60-yillaridan boshlab tilshunoslik fanida burilish ro'y berdi. Tilshunoslik bu vaqtga kelib, til birliklari bo'lmish fonema, morfema, leksema (so'z), gaplarni o'rganishni gapdan kattaroq birliklarga bog'lab o'rganish zarurligini qayd etdi. Ularni mazkur fanda sintaktik butunlik, xat boshi, diskurs va matn atamallari bilan atashdi. Sintaktik butunlik, xat boshi, diskurs tushunchalari turli tilshunoslar ishlarida turlicha ta'riflansa ham, biz ularni birlashtirib, bir mavzu bilan bog'langan gap yoki gaplar yig'indisi, deb umumlashtirishimiz mumkin. Hozirgi vaqtda tilning eng katta birligi matn deb topildi. Shuni qayd etish kerakki, matn bir butun birlik sifatida o'rganish rus tilshunolari tomonidan XX asrning 30-yillarida boshlangan edi. Ular o'z asarlarida matnning o'ziga xos xususiyatlari borligini, tilning boshqa birliklaridan o'zining mayl xususiyatlari, shaxs ma'nosini ifodalashi, matndagi shaxs ma'nosi bilan muallif shaxsi orasidagi bog'liqlik, uzviylik borligini isbotlashga ko'p kuch sarflashdi. Boshqa xorijiy mamlakatlar olimlari bu masalaga e'tiborni birmuncha keyinroq qaratdilar.

Matnning ta'rifi masalasiga kelsak, hozirgi kunda ko'pchilik tomonidan qabul qilingan yagona qoida yo'q. Matnning ta'rifi matn ustida ishlayotgan olimning tilshunoslik sohasining qaysi yo'nalishida (ya'ni fonetika-fonologiya, leksikologiya, sintaksis, semantika, generativ sem antika va hokazo) ishlashiga bog'liq. Masalan, A.Greymas matn (diskurs)ni gaplarga bo'linadigan butunlik bo'lsada, gaplarni bir-biriga bog'lanib kelishining natijasi emas, deb ta'kidlaydi. Bundan matn

birlamchi, dastlab matn yaratiladi, keyin esa tahlilchilar uni tashkil etuvchi bevosita ishtirokchilarga ajratishadi, degan ma'no kelib chiqadi [1].

P.Giro fikricha, matn yopiq, o'zaro bog'langan birliklar butunligi, tuzilishi bo'lib, bu butunlikni tashkil etuvchi ishoralar stilistik taassurotni ifodalash maqsadida bir-biri bilan munosabatga kirishib, yagona tizimni tashkil qiladi.

S.Todorovning fikricha, har qanday matn jarayon bo'lib, sintaktik va semantik xususiyatlarga ega. Matnlarning aniq gaplardan tashkil topishi - uning jarayon ekanini tasdiqlaydi. Matnning tashkil etuvchi qismlar orasidagi o'zaro bog'lanish uning sintaktik xususiyatini va, nihoyat, matnning mazmuni - uning semantikasini belgilaydi.

N.Enkvist ham matnning uch lingvistik parametrini mavzu (Topic), fokus (Focus) va bog'lanish (Linkage)ni aniqladi. Mavzu - matnning asosiy mazmuni, fokus - matnning tashkil etuvchi birlik (so'z, so'z birikmasi, gap va hokazo), bog'lanish esa matnning tashkil etuvchi qismlari orasidagi bog'lanish vositalaridir [1].

O'zbek tilining izohli lug'atida "matn" so'zi quyidagicha ta'riflanadi:

1. Yozuvda yoki bosma holda shakllantirilgan mualliflik a sari yoki hujjat. 2. Bosma nashrning rasm, chizma va izohlarsiz as osiy qismi [12].

Matn (lotincha: textus — mato; birikma) — ma'lum moddiy tashuvchiga bog'langan inson fikri; belgilarning umumiy izchil va to'liq ketma-ketligi.

"Matn" tushunchasining ikkita asosiy talqini mavjud: immanent (kengaytirilgan, falsafiy qarashlarga yo'g'rilgan) va reprezentativ (asosan, xususiy munosabat aks etgan). Immanent yondashuv matnda voqelikka xolis munosabat bildirib, uning ichki tuzilishini uchinchi shaxs tomonidan yoritishga e'tibor qaratishni nazarda tutadi. Reprezentativ yondashuv esa, matnning tashqi voqelik haqidagi ma'lumotni taqdim etishning maxsus shakli sifatida ko'rib chiqishni anglatadi [11].

Ma'lumki, matnning xizmat vazifasi ancha keng. "Davlat tilida ish yuritish" kitobida bu haqida quyidagilar bayon qilingan: "Ma'lum voqelik haqida tasavvur (ma'lumot) beradigan bir yoki bir necha sintaktik birliklardan tashkil topgan nutqiy butunlik matn hisoblanadi" [3].

Lingvistikada "matn" termini nafaqat yozma, balki, og'zaki nutq namunalari ham qo'llaniladi. I. R. Galperin matn xususiyatlari haqida to'xtalib o'tar ekan, unga quyidagicha ta'rif beradi: "Matn - to'liqlikka ega bo'lgan, yozma hujjat shaklida obyektivlashtirilgan, adabiy qayta ishlangan, nom(sarlavha) va bir qator maxsus bo'linmalardan iborat, turli xil turdagi leksik, grammatik, mantiqiy, stilistik bog'lanishlar bilan birlashtirilgan, ma'lum bir maqsadlilik va pragmatik munosabatga ega bo'lgan yozma xabardir" [8].

Tilshunoslikning yana bir muhim obyekti bo'lgan "nutq" tushunchasiga ham bir qator lingvistlar tomonidan turlicha ta'riflar berilgan. O'zbek tilining izohli lug'atida "nutq" termining bir nechta ta'riflari keltirilgan: 1. Tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi; 2. o'zlovchining til vositalaridan foydalanish jarayoni va shu jarayon ning hosilasi.

Misol uchun: Nutqi yomon. Bolaning nutqini o'stirmoq.

2. Amaldagi, so'zlashuv jarayonidagi til. 3. Tilning aloqa-aralashuv maqsadi va sharoitiga qarab lisoniy vositalardan muvofiq'ini tanlab ishlatish bilan farqlanuvchi turi, uslubi. Poetik nutq. Badiiy nutq. Og'zaki nutq.

4. Jamoat oldida aytiladigan, o'qiladigan gap, va'z.

Otashin nutq. Hayajonli nutq. Notiqning nutqi. Nutq so'zlamog.

Nutqqa tayyorlanmoq [13].

Abdulahob Mavdaliyevning ta'rifiga ko'ra, nutq— tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoiy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shakli. Nutq deganda uning og'zaki (ovozli) va yozma ravishda namoyon bo'lishidagi jarayonlar, ya'ni so'zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar) tushuniladi.

Lingvistik nazariyada nutq tushunchasi muayyan til jamoasida qabul qilingan ifoda vositalari tizimi hisoblangan mavhum til tushunchasiga hamda ijtimoiy borliq (hayot)ning eng karakterli

ko'rinishlaridan bo'lgan aniq, bir qadar umumiyroq til tushunchasiga qarama-qarshi qo'yiladi. Boshqa odamlar xulq-atvori va faoliyatiga ta'sir ko'rsatish maqsadida ularga axborot, xabar yetkazishga xizmat qiladigan asl nutq (tashqi nutq), ya'ni gapirish, til belgilarining eshitish a'zolari tomonidan idrok qilinadigan (ovoz yozib oluvchi uskunalar yordamida qayd etiladigan va qayta takrorlanadigan) artikulyatsiyasi tarzida yoki ushbu belgilarning yozuvda shartli aks etishi tarzida yuzaga chiqadi.

1-rasm

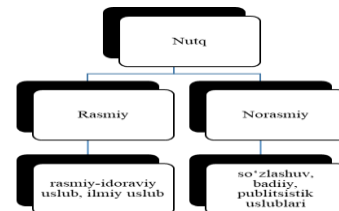
Muhokama va natijalar. Matnlar yaratilishi maqsadlariga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Bu masala taniqli rus tilshunosi Y.V. Rojdestvenskiy tomonidan atroflicha yoritilgan. Matn to'rtta katta guruh: og'zaki, yozma (qo'lyozma), bosma va ommaviy kommunikatsiyaga ajratiladi (1-rasm. Matn turlari). Bu matnlar o'z navbatida bir qancha turlarga ajraladi. Og'zaki matn monolog-dialog matn (suhbat), ovozlar (mish-mishlar); folklor turlariga bo'linadi [1].

Tilning ijtimoiy vazifasi nutqiy faoliyatda, ya'ni nutq sifatida kishilar o'rtasida aloqa, fikrlashish, so'zlashishni amalga oshirishda yaqqol ko'rinadi. Nutq faoliyati kishilarning bir-birlariga tushunarli bo'lgan til vositasida o'zaro fikr almashishlari, nutqiy aloqaga kirishishlaridir. Bu jarayon ikki shaklda amalga oshadi: og'zaki tarzda va yozma tarzda. Yozma nutq og'zaki nutqdan so'ng yozuv ta'sirida paydo bo'lgan bo'lib, adabiy tilning imloviy, punktuatsion, uslubiy qonun-qoidalariga bo'ysunuvchi grafik shakldagi nutqdir. Yozma nutqning mazmuniy bo'laklari, gaplar, ularning qismlari turli xil tinish belgilari orqali ajratib ko'rsatiladi. Yozma nutq og'zaki nutq kabi kishilar o'rtasidagi bevosita aloqa vositasi emas, balki u boshqa joyda va zamonda (kelgusi davrda) yashovchi kishilar bilan aloqa bog'lash vositasidir. Yozma manbalar orqali biz o'tmish tariximizni o'rganamiz va bundan kelajak avlod foydalanishini ta'minlaymiz [3].

Hayotning turli sohalarini, turlicha nutq vaziyatlarida tildagi leksik, frazeologik, fonetik va grammatik vositalarni tanlash va ulardan foydalanish usullari ham har xil bo'ladi. Shunga ko'ra, nutqning quyidagi usublari o'zaro farqlanadi; so'zlashuv uslubi, rasmiy-idoraviy uslub, ilmiy uslub, publitsistik uslub va badiiy uslub [3].

Nutq rasmiy va norasmiy usublarga bo'linadi. Yozma nutqning so'zlashuv, badiiy, publitsistik usublari nutq norasmiy nutq hisoblanadi. Shuning uchun bu usublarda nutq egasi erkin harakat qiladi. Nutqdan maqsad va uning kimga mo'ljallanganligiga qarab nutq egasi til birliklaridan istaganicha foydalana oladi. Masalan, so'zlashuv nutqida so'zlovchining adabiy yoki sheva unsurlaridan, ilmiy terminlardan foydalanishini, jumalarning to'liq yoki noto'liq bo'lishini, imo-ishora vositalarini qay tarzda qo'llashini hech kim nazorat qilmaydi va unga baho berib o'tirmaydi. So'zlovchi faqat nutq sharoiti, nutq vaziyati va hamsuhbatning kimligidan kelib chiqqan holda o'zini o'zi nazorat qiladi. Badiiy va publitsistik uslub nutqi haqida ham shunday deiyish mumkin.

2-rasm

L.Raupovaning fikriga ko'ra rasmiy-idoraviy va ilmiy uslubdagi nutq rasmiy nutq hisoblanadi (2-rasm. Nutq uslublari). Rasmiy nutq o'ratilgan qoidalar asosida tashkil etiladi. Ma'ruzalar, dokladlar og'zaki ko'rinishda bo'lganda ham, rasmiy nutq hisoblanadi. Shuning uchun bunday og'zaki nutq bilan yozma nutq orasida jumlar qurilishi, so'zlarning qo'llanishida farqlar kam seziladi. Rasmiy doiralarda norasmiy, norasmiy doiralarda rasmiy nutq tinglovchilar uchun noqulay holatni keltirib chiqaradi. Bu nutq madaniyatiga ega emaslik yoki unga rioya qilmaslik natijasida kelib chiqadi [4].

Rasmiy-idoraviy nutq uslubi jamiyatdagi ijtimoiy-huquqiy munosabatlar, davlat va davlatlararo rasmiy, siyosiy-iqtisodiy, madaniy aloqalar uchun xizmat qiluvchi uslubdir. Bu uslub hujjatchilik xarakteri bilan ajralib turadi. Shunga ko'ra, yozma nutqning xizmatga doir bu turi davlat qonunlari, farmonlar, bayonotlar, shartnomalar, idora hujjatlari, e'lonlar va boshqa rasmiy yozishmalar uslubi hisoblanadi. Rasmiy uslub tilining asosiy xususiyati aniqlik va ixchamlikdir, unda muayyan nutqiy qoliqlar, kasb-hunar so'zlari, atamalar, tayyor sintaklik qurilmalar keng qo'llanib, nutqning aniq va ravshan ifodalanishini ta'minlaydi. Tayyor nutq qurilmalari (shu asosda; shunga ko'ra; ma'lum qilamizki; ...ni e'tiborga olib; ...ga ko'ra; ...biz, quyida imzo chekuvchilar, ...ga asosan (muvofiq); ...uchun, ...dan kelib chiqib; ...sharti bilan: ...berilsin, ...taqdirlansin kabi), (on this basis; accordingly; we inform you that; taking into account..., the signatories, pursuant to..., based on ...;...with the condition:...to be given,...like to be destined) hujjat matning darak-hikoya xarakterida bo'lishini, so'zlarning bir ma'noda ishlatilishini, badiiy-tasviriy vositalarning bo'lmasligini, fe'lning majhullik va buyruq-istak shakllarining, qo'shma gap turlarining keng qo'llanishini talab qiladi. Til materiali hujjatning turi va xarakteriga qarab tanlanadi [3].

Yozma nutqning rasmiy uslubida, asosan, quyidagi munosabatlar doirasidagi hujjatlar tuziladi:

1. Huquqiy munosabatlarga oid; qonun fuqarolik va jinoyat aktlari, nizom, shartnoma va boshqalar.

2. Idoraviy-ma'muriy shaklga oid: dalolatnoma, buyruq va farmoyishlar, turli ish qog'ozlari (ariza, tavsiyanoma, tilxat, ma'lumotnoma kabi).

3. Diplomatik munosabatlarga doir: bayonot, nota, bitim, memorandum va boshqalar [3].

Xulosa. Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, hozirgi kunda matn va nutq tushunchalarining ta'rifi borasida ko'pchilik tomonidan qabul qilingan yagona qoida yo'q. Ushbu atamalarning ta'rifi matn va nutq ustida ishlayotgan olimning tilshunoslik sohasining qaysi yo'nalishida ishlashiga ko'ra bir-biridan farqlanishi mumkin. Tilshunos olimlarning ta'riflariga tayangan holatda quyidagi xulosalarni keltirish mumkin:

Matn – lingvistik jarayon bo'lib, umumiy izchillik va ketma-ketlik asosida joylashtirilgan gaplardan tashkil topgan, to'liqlikka ega bo'lgan, ma'lum voqelik haqida ma'lumot beradigan, leksik, grammatik, mantiqiy va stilistik bog'lanishlar bilan birlashtirilgan, aniq bir maqsadlilik va pragmatik munosabatga ega bo'lgan yozma yoki bosma holda shakllantirilgan mualliflik asari yoki hujjatdir.

Nutq – insonlar tomonidan muayyan til jamoasida qabul qilingan til birliklari va materiallaridan foydalangan holda fikr va hissiyotlarni ifodalash, ma'lumotlarni almashish, insonlar o'rtasidagi o'zaro muloqot jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lgan, og'zaki va yozma ravishda namoyon bo'ladigan vosita hisoblanadi.

Matnlar uslubiga ko'ra rasmiy va norasmiy turlarga bo'linadi:

Rasmiy matnlar – rasmiy hujjatlar yoki ilmiy maqola va kitoblarda, odatda qonunlar, qarorlar, hujjatlar, shartnomalar va boshqa rasmiy hujjatlarda ishlatiladi. Norasmiy matn esa rasmiy bo'lmagan, odatda kundalik suhbatlarda, ijtimoiy tarmoqlardagi blog postlari, maqolalar, fikrlar yoki norasmiy intervyularda qo'llaniladi. Rasmiy matnlar qonuniy va rasmiy belgilar sifatida tan olingan, hukumatlar yoki tashkilotlar va mas'ul shaxslar tomonidan yaratiladi va o'zgarishsiz qabul qilinadi. Norasmiy matnlar mualliflar tomonidan yaratiladi va o'zgarishlarga osonlik bilan uchrashi mumkin bo'ladi.

Nutq ham matn singari rasmiy va norasmiy uslublariga ega. Norasmiy uslubda nutq egasi erkin harakat qiladi, nutqning maqsadi va uning kimga mo'ljallanganligiga qarab til vositalaridan istaganicha foydalana oladi. Rasmiy nutq esa o'rnatilgan qoidalar asosida tashkil etiladi. Ma'ruzalar, dokladlar og'zaki ko'rinishda bo'lganda ham, rasmiy nutq hisoblanadi. Shuning uchun bunday og'zaki nutq bilan yozma nutq orasida jumlar qurilishi, so'zlarning qo'llanishida farqlar kam seziladi.

ADABIYOTLAR

1. Irisqulov M.T. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 2009. – 264b.
2. Jo'rayev T. Hozirgi o'zbek adabiy tilida epistolyar janring til va uslubiy xususiyatlari. nomzodlik dissertatsiyasi. – Samarqand, 1994. – 136b.
3. Mahmudov N., Rafiyev A., Yo'ldoshev I. Davlat tilida ish yuritish. – Toshkent, 2004. – 96b.
4. Raupova L. Nutq madaniyati. – Toshkent, 2019. – 138b.
5. Safarov Sh. Pragmalingsvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 320b.
6. Suyarova A. O'zbek tilida ish yuritish. – Namangan, 2018. – 60b.
7. Аминов М., Мадвалиев А., Маҳкамов Н., Маҳмудов Н. Ё. Одилов. Давлат тилида иш юритиш. – Тошкент, 2020. – 528б.
8. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. — М.: Наука, 1981. — 144с.
9. Лутфуллаева Д. Мустақиллик даври расмий-идоравий иш услуби таракқиёти. – Тошкент, 2020. – 95б.
10. Internet saytlari
11. Abdurahob Mavdaliyev <https://qomus.info/encyclopedia/cat-n/nutq-uz/> (murojaat sanasi 7.05.2204)
12. Elektron resurs: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Matn> (murojaat sanasi 6.05.2024)
13. Elektron resurs: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Uslub> (murojaat sanasi 7.05.2024)
14. O'zbek tilining izohli lug'ati. <https://izoh.uz/uz/word/matn> (murojaat sanasi 6.05.2024)
15. O'zbek tilining izohli lug'ati. <https://izoh.uz/uz/word/nutq> (murojaat sanasi 7.05.2024)

Abdulla BAYESHANOV,
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: bayeshanov_2020@mail.ru

Falsafa fanlari doktori, dotsent I.Siddiqov taqrizi asosida

THE ROLE OF ARTISTIC LITERATURE IN PATRIOTIC YOUTH EDUCATION

Annotation

This article reveals the influence and importance of fiction in the formation of the virtue of patriotism, which is the main sign of high spirituality, in the conditions where various ideological struggles are escalating in today's globalization era.

Key words: Homeland, nation, people, patriotism, literature, education, spirituality.

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье раскрывается влияние и значение художественной литературы в формировании добродетели патриотизма, которая является основным признаком высокой духовности, в условиях обострения различной идеологической борьбы в современную эпоху глобализации.

Ключевые слова: Родина, нация, народ, патриотизм, литература, образование, духовность.

VATANPARVAR YOSHLARNI TARBİYALASHDA BADIY ADABIYOTNING O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi globallashuv davrida turli mafkuraviy kurashlar avj olayotgan sharoitda mamlakatimiz kelajagi yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash, yuksak ma'naviyatning asosiy belgisi bo'lmish vatanparvarlik fazilatini shakllantirishda badiiy adabiyotning ta'siri va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Vatan, millat, xalq, vatanparvarlik, adabiyot, tarbiya, ma'naviyat.

Kirish. Jonajon O'zbekistonimiz mustamlaka iskanjasidan ozod bo'lib, o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach, davlat va jamiyatimizning barcha sohalarida tub islohotlar amalga oshirildi. Nafaqat iqtisodiy jihatdan, balki ma'naviyat sohasida ham ulkan ishlar qilindi. Xususan, axloqiy yetuk, ma'nan barkamol, ruhan tetik va sog'lom insonni kamol toptirish masalasiga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Ayniqsa so'ngi yillarda, jamiyatimizda ma'naviy-ma'rifiy sohalarida amalga oshirilayotgan ijobiy o'zgarishlar, islohotlarda insonparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik mujassamlashganligi yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Aslida, har qanday iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishning asosida inson va uning kamoloti yotadi. Inson kamolotida eng muhim omil va vosita ta'lim-tarbiyadir. Bugungi kunda Yangi O'zbekiston oldida turgan eng dolzarb, eng kerakli vazifa bu yoshlarimizni yangicha tafakkurli, ijodiy fikrlovchi, millati, xalqini sevuvchi chinakam vatanparvar, barkamol avlod qilib tarbiyalashdir. Bunday bilimli, ma'naviyatli yoshlar mustaqilligimizning zarur tayanchlaridan hisoblanadi. Zero, "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishda ana shu ikkita mustahkam ustunga, ya'ni, bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyotga hamda ajdodlarimizning boy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlariga asoslangan kuchli ma'naviyatga tayanamiz" [1].

"Bugungi tahlil dunyoda tobora inson qalbi va ongini egallash uchun kurash avj olayotgan bir paytda yurtimizga milliy mentalitetimizga yot bo'lgan turli xil axborot oqimlarini kirib kelishga intilishlari kuchayib borayotganligi, odamlarning ma'naviy dunyosini izdan chiqarib, jamiyatni parokanda qilishga, birdamlikni yo'qotish, xalq orasiga nifoq solish orqali mamlakatni ham kuchsizlantirishga urinishlar ko'zga tashlanmoqda" [2]. Mamlakatni ertangi umidi bo'lgan yoshlar ongini zaharlab, milliy qadriyatlarimizga yot g'oyalarni shakllantirishga, moddiy farovon hayot ilinjida millati, Ona Vatani, xalqini taqdiriga befarq, faqat o'zini o'ylaydigan manqurtga aylantirishga bo'lgan intilishlar kuchaymoqda. Ayni mana shunday davrda chinakam ma'naviyatli shaxslarni tarbiyalash dolzarb vazifadir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yoshlarni barkamol shaxs bo'lib shakllanishi, ularda o'z xalqiga muhabbat, millatga sadoqat va vatanparvarlik fazilatlarini qaror toptirishga oid masalalar azaldan mutafakkirlar, adabiyotchilar, pedagoglar va faylasuflarning e'tiborini o'ziga tortib kelmoqda. Xususan, Abu Nasr Farobiy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy asarlarida axloqli, vatanparvar insonni tarbiyalashga oid qarashlar keng yoritilgan bo'lsa, tadqiqotchi Kalkanov E.T. "Vatanparvarlik shakllanishi va amal qilishining bog'liqlik qonuniyatlari (ijtimoiy-falsafiy tahlil)" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyalarida vatanparvarlikni shakllantirish masalalari o'rganilgan va tahlil etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni olib borishda analiz, sintez, qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish kabi umumilmiy metodlardan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar. Vatanparvarlik – shaxs ma'naviyatining muhim tarkibiy, ajralmas qismidir. Xalqimizda: "Vatan-sajdagoh kabi muqaddasdir", - degan ibora bejiz aytilmagan. Vatan insonning kindik qoni to'kilgan, unib-o'sgan makondir. Uni Onaga qiyoslanadi. Ona yagona bo'lgani kabi, Vatan ham bitta, takrorlanmasdir. Aynan mana shu maskanda insonning ilk dunyoqarashi, ota-onaga muhabbat, xalqiga sadoqat, milliy merosga hurmat, tili, dini, iymoni, e'tiqodi shakllanadi. Sidqiy Xondoyliqiy bu haqida:

"Vatan nadir, tuqqan yerim, turgon yerim,
O'sib-unib, o'ynab-kulib yurgon yerim.
Vatan menga haqiqatda qundiq kabi,
Tarbiyaning negizini qurg'on yerim" [3].

Buyuk davlat arbobi Alixonto'ra Sog'unuy: "...dunyoda yashagan har bir kishining eng ayamlik, qizg'anib saqlaydigan besh narsasi bordir. Birinchi joni, keyingilari dini, moli, oilasi, Ona Vatandir"[4],-deya ta'kidlaydi. Vatan tushunchasini anglash, Vatanni sevish, ardoqlash, kerak bo'lsa uning uchun jon fido eta olish chinakam mardlikdir. Kishi Vatani hech qanday manfaatsiz, qanday bo'lsa shundayligicha sevmog'i lozim. Vatanparvarlik - bu o'z ona diyoriga muhabbat, sadoqat tuyg'usi bo'lib, o'z millatini sevish, uning tarixini bilish, madaniyati, an'analari va qadriyatlariga amal qilish bilan birga faxrlanish tuyg'usini ham o'z ichiga oladi. Tom ma'noda Vatan bu-inson borlig'i! Bugungi globallashuv davrida dunyoning mafkuraviy

kurashlari avj olgan bir sharoitda, aynan insonning ruhiy dunyosini izdan chiqarib, o'zligidan ayirishga, bevtanlik g'oyalari singdirib, butun borlig'i-Vatanidan mosuvo qilishga urinishlar kuchayib bormoqda. Qaysiki xalqning yoshlari tafakkurida vatan tushunchasi qadrsizlansa manashu xalqning tanazzuli muqarrar!

Fikrimizcha, yoshlarimizning ma'nan barkamolligi o'z vatani sadoqatli, bevosita va bilvosita ajdodlarimiz manaviy merosini chuqur o'rganganliklarida va ularni keng mushohada qila olish, ulardan kerakli ijodiy fikrlarni topish va undan foydalana olish qobiliyati bilan o'lchanadi.

Ma'lumki, o'sib kelayotgan yosh avlodni axloqiy tamoyillar asosida tarbiyalash, yuksak ma'naviyatli qilib shakllantirishda adabiyotning alohida o'rni bor.

Badiiy adabiyot-millat, xalq, jamiyat hayotida muhim o'rin tutadigan so'z san'ati bo'lib, u og'zaki va yozma shakllarda ifodalanadi. U dastavval, turli harakatlarni o'zida ifodalab musiqa san'ati bilan jo'rovzlikda ham rivojlangan. Umuman olganda badiiy adabiyot insonlar mifologiyasini, tarixini va mehnat faoliyatini ifodalagan.

Albatta, yozuvning paydo bo'lishi badiiy adabiyotning rivojlanishiga muhim turtki bo'ldi. Natijada baxshilar tomonidan ijro etiladigan turli qo'shiqlar, doston va hikoyalar o'qish va anglash mumkin bo'lgan yozma adabiyotga aylandi. Yozma shakldagi badiiy adabiyot o'quvchi ongida har bir jarayonni ifodalaydigan hayotning turli jihatlarini ko'rsatib berish, ifodalash imkoniyatiga ega bo'ldi. Alaloqibat, xalq og'zaki ijodiy asarlarini ham yozma badiiy adabiyot singari bir xillikda o'zgaras qilib saqlash imkoniyati paydo bo'ldi. Badiiy adabiyotda uning janrlaridan kelib chiqib, uzoq va yaqin tariximizdagi kishilar ongida bo'ladigan o'zgarishlarni ko'rsatib berish imkoniyati paydo bo'ldi. Hayot tarzining serqirraligi, turli ijtimoiy munosabatlarni ifodalash badiiy adabiyotda epos, drama, lirika janrlarini paydo bo'lishiga olib keldi. Bizga ma'lumki, badiiy adabiyot turli xil shevalarni, normadagi so'zlashuv qoidalarini, turli hil kasb va hunarlarga doir so'z ma'nolarini bir-biriga birlashtirgan holda qamrab oladi. Shu ma'noda badiiy asar tili adabiy tilga qaraganda kengroq ko'rinishga ega bo'ladi va kitobxon tilining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Badiiy asar inson tafakkurida hayotiy, falsafiy, ilmiy tarzda inikos etadi. Natijada inson tuyg'usi va tafakkurini tarbiyalanishiga o'zining katta hissasini qo'shadi. Shu o'rinda, bizning fikrimizcha so'z ustasidan o'z asarida faqat ijobiy qahramonlar, ijobiy munosabatlar haqida yozishni yoki ularni aksini yozishni talab qilish imkoniyatiga ega emasmiz. Yozuvchi jarayonni aks ettirishda hayotiy munosabatlardan kelib chiqadi. Shu ma'noda biz, ijobiy va salbiy qahramonlardan o'zimizga kerakli bo'lgan xulosalar chiqara olish qobiliyatiga ega bo'lishimiz kerak. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, badiiy adabiyotning asosiy g'oyasi, ertangi kunimiz bugungisidan yaxshiroq bo'ladi, bir so'z bilan aytganda, badiiy adabiyot insonlarning ma'naviy rivojlanishiga ulkan ta'sir ko'rsata oladigan muhim omildir.

Xalqimizning og'zaki va yozma manbaalari o'zining Avesto kabi uzoq tarixiga ega. Bular qatoriga qahramonlik dostonlari, qadimiy afsonalarni, rivoyatlarni, matal va masallar va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Ularda ifodalangan erk, Vatan birligi, uning himoyasi, xalqning hamjihatligi g'oyalari eng muhim qadriyat hisoblangan. Bularning qatoriga Alpomish, Go'rog'li, Avaxon Rustamxon, Kuntug'mish dostonlarini, Shiroq, To'maris, Spitamen afsonalari millatimiz qadriyatlarining haqiqiy asoslari qatoriga qo'shish mumkin. Mazkur ijod namunalari uzoq o'tmishdagi ajdodlarimizning eng ulug', eng pok orzu va niyatlari, umid va ishonchlari ifodalangan. Yosh avlod albatta vatanimizning buyuk kelajagini yaratishga bel bog'lar ekan, avlodlarimizning bu ma'naviy meroslariga tayanadi. Xalqimizning badiiy meroslaridagi bu g'oyalar mash'aladek porlab, diqattimizni tortadi, mehnatkash va bag'rikeng xalqimiz o'zining buyuk o'tmishdoshlarining vorislari ekanligimizga ishonch hosil qildiradi. Bu g'oyalar ayniqsa bugungi kunda jahonda yuz berayotgan qarama-qarshiliklarga qarshi turishga undamoqda.

Har bir millatning dunyoda borlig'in ko'rsatadigan oyinai hayoti til va adabiyotidir, [5] – deganida Abdulla Avloniy haqida.

Jadid bobolarimiz, jamiyat barqarorligini ta'minlash uchun avvalo jamiyatni tarbiyalamoq lozimligini va bu jarayonda adabiyotning o'rni beqiyos ekanligini juda yaxshi anglab yetgan edilar. O'sha davrlarda Rossiya bosqini sabab kirib kelayotgan yot madaniyat tufayli xalqimizning milliy o'zligiga putur yetishi, qadriyatlarining qadrsizlanishi, millatning millat sifatidagi o'ziga xos xususiyatlarini yo'qolib borish xavflari kuchayib borar edi. Bu haqida professor Begali Qosimov quyidagi fikrlarni bayon qiladi: "Jamiyatni yangilash ovruopolashirish, to'g'rirog'i ruslashtirishga aylanib ketishi mumkin edi. (Aslida shunday ham bo'ldi). Bu holni faqat bizda emas, atrof-qo'shnilarimizda ham kuzatish mumkin. Masalan, rus adabiyoti rus xalqining G'arb madaniyatiga ko'r-ko'rona ergashishiga chek qo'ydi. Ismoilbekning so'zlarini eslaylik [6]: "Petru zamonidan yuz sanaya qadar rus ziyolilari ovruopolilarga kulgili darajada taqlid etardilar... Shuncha orqada bo'lishlariga qaramay, erkin fikrda Russoliq, Volterlik sanarlar, asirlikni xushhol ko'rmak ila barobar mashrutiyatdan, jumhuriyatdan dam urarlar edi. Taqlidda ifrot darajalarga vorub, ruscha so'lashmoqni ayb va nodonlik o'ylab, yarim-yorti fransuzcha so'zlashishni vojib bilurlar edi. Lekin so'ng, rus adabiyoti ilgari lab ketgach, taqlidchilik ozaydi, ruslar ruscha fikrlay boshladilar"[7]. (Ta'kid Begali Qosimovniki).

"Adabiyot dunyoni o'zgartiradi" deyishadi. Ho'sh qanday? Aslida badiiy adabiyot yozuvchining ruhiy faoliyati mahsul bo'lib, o'zi ifodalamoqchi bo'lgan jonli yoki jonsiz predmetni ongida o'zgartirib, o'quvchilarga badiiy obraz orqali tasvirlab beradi. Hayotda mavjud illatlar va kamchiliklarni asar qahramonlari obrazlari orqali ifodalaydi. Bu o'z navbatida kitobxon ruhiyatiga kirib borib, uni ichki olamini isloh qilishga xizmat qiladi. Badiiy adabiyot dunyoni o'zgartirish uchun, avvalo, uni o'zgartirishga qodir insonni o'zgartirish, tarbiyalash orqali erishishga harakat qiladi

"Adabiyot tufayli, adabiyot uyg'otgan tafakkur, intilish va istaklar tufayli, xayolot saltanatiga safar chog'i ko'ngilda bosh ko'targan kechinmalar tufayli bugungi sivilizatsiya odamiylashdi, najot topdi. Adabiyot ahli o'ylab topgan badiiy to'qima qumga singigan suvdek izsiz ketmadi, bil'aks toshga aylangan yuraklarni mumdek eritdi. Yaxshi kitoblar bo'lmaganida edi, insoniyatning bugungi holiga maymunlar yig'lagan bo'lardi, mustaqil fikrdan mahrum labbaychilar urchib ketardi, ko'ngil birligi yo'qoldi, mutelik kayfiyati keng tarqalib, o'z-o'zini anglash tuyg'usi — taraqqiyotning yetakchi omili — yo'qoldi" [8], - degan edi Mario Vargas Losa.

Bugungi globallashuv davrida kelajagimiz egalari bo'ladigan yosh avlodni vatanimiz rivojiga ta'sir ko'rsatadigan keng va chuqur ma'noli so'zlarni anglab oladigan, axborot oqimlari orqali yurtimizga kirib kelayotgan yot g'oyalarga qarshi tura oladigan, aqlan teran, jismnon baquvvat, bag'rikenglik xususiyatlariga ega yoshlarni tarbiyalashda badiiy adabiyotning o'rni beqiyos. Bu o'rinda yot g'oyalarga qarshi kurashish jarayonida so'z ustalarining, yozuvchi va shoirlarning o'rni hamisha yuqori o'rinlarda bo'lib kelgan. Ular o'z asarlarida qo'llagan har bir so'z har bir ifoda mazmun jihatidan o'z o'rnida ishlatilgan. Shu tufayli ham ular oddiy odamlardan farqlanadi. O'quvchi ularning asarlarini o'qib, o'ziga yaqin jixatlarini topadi shuning uchun ham ularni qayta-qayta o'qishadi, yod olishadi. Shu o'rinda, Oybekning quyidagi satrlari yodimizga tushadi.

Vatanni sev, tuprog'ini o'p,
Har qarichi muqaddas bizga.
Cho'lidagi hatto quruq cho'p
Jondan yaqin yuragimizga.

Bu satrlar vatanni sevishini, ko'zga to'tiy qilishni o'rgatadi. Tinchlikka intilish, xalqini sevishga chaqiradi. Bunday vatanni madh etuvchi, uni sevishga, ardoqlashga, xizmatida shay turishga undovchi she'rlar, asarlar o'zbek adabiyotida bisyor.

Xulosa. Bugungi g'oyaviy kurashlar avj olayotgan bir sharoitda yoshlarda vatanni sevish va ardoqlash, xalqiga sadoqatli bo'lish hissini uyg'otish muhim ahamiyat kasb etdi. Vatanparvarlik fazilatini go'daklikdan boshlab shakllantirilsa, u to insonning umrining so'ngi lahzasigacha hamrohlik qiladi. Go'daklikdagi ona allasiyu, bolalik chog'larida eshitgan ertak, doston, she'rlar barchasi vatan tuyg'usini singdirishga xizmat

---

qiladi. Shu nuqtai-nazardan badiiy adabiyot inson kamolotining muhim omili bo'lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston. 2021, 267-bet.
2. Bayeshanov, A. (2022). BADIY ADABIYOT YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA. TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR, 97-99.
3. Mashriqzamin hikmat bo'stoni. – T.: "Sharq" nashriyot matbaa konserni. 1997, 71-bet.
4. Alixonto'ra Sog'uniy. Turkiston qayg'usi. 1-kitob. – T.: Sharq. 2003. 23-b.
5. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004, 33-bet.
6. Begali Qosimov. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – T.: Ma'naviyat, 2002, 123-bet.
7. "Tarjimon" g., 1907 yil 10 mart, 52-son.
8. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/jahon-adiblari-adabiyot-haqida>

Otabek BAKIROV,
Jizzax Sambhram universiteti "Ijtimoiy gumanitar fanlar" kafedrasini mudiri
E-mail: bakirovotabek@mail.ru

Falsafa fanlari doktori, dotsent I.Siddiqov taqrizi asosida

PHILOSOPHICAL CHARACTERISTICS OF THE UNDERSTANDING OF NATIONAL IDENTITY UNDER GLOBALIZATION

Annotation

In this article, the increasing globalization in the world today, the increasing threats to national identity and spirituality, and the work aimed at increasing the effectiveness of the work being carried out against it in our country are expressed.

Key words: Globalization, global, intensification, national identity, cultural life, national heritage, patriotism, enlightenment, national identity, political justice, Soviet rule, political dependence.

ФИЛОСОФСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОНИМАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В данной статье выражены усиливающаяся глобализация в современном мире, возрастающие угрозы национальной идентичности и духовности, а также работа, направленная на повышение эффективности работы, проводимой против нее в нашей стране.

Ключевые слова: Глобализация, глобальность, интенсификация, национальная идентичность, культурная жизнь, национальное наследие, патриотизм, просвещение, национальная идентичность, политическая справедливость, советская власть, политическая зависимость.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASHNING FALSAFIY XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada bugungi kunda dunyoda globallashuvning tobora avj olishi milliy o‘zlikka va ma’naviyatga qarshi taxdidlarning kuchayishi hamda unga qarshi mamlakatimizda olib borilayotgan ishlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlar o‘z ifodasini topgan.

Kalit so‘zlar: Globallashuv, global, intensifikatsiya, milliy o‘zlik, madaniy hayot, milliy meros, vatanparvarlik, ma’rifat, milliy o‘zlik, siyosiy adolat, sho‘rolar hukmronligi, siyosiy qaramlik.

Kirish. Bugun dunyoda kechayotgan globallashuv jarayonlarini anglash, ularni obyektiv baholash oson emas. Ular bir tomondan, insoniyat va sivilizatsiya erishgan yutuqlarga tayanib, integratsiyani kengaytirishga xizmat qilayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, gegemonlikka da’vogar qatlamlar va davlatlar ideologiyasini boshqa xalqlarga, qit’alar va davlatlarga zo‘rlab singdirishni qo‘llab-quvvatlamogda. Ushbu ichki ziddiyatlar globallashuv bayrog‘i ostida barcha etnoslar va etnomadaniyatlarining mustaqilligiga raxna solayotgani voqelikka aylanib borayotgani uchun antiglobalistik harakatlar doirasi kengayib borayotgani kuzatiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Umuman olganda, ushbu atamaga ta’rif beriladigan bo‘lsa, “global” fransuzcha global so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “umumga oid”, “umumga taalluqli”, “umum bilan bog‘liq” ma’nolarini anglatadi. Etimologik nuqtayi nazardan “global” so‘zi lotincha “globus” ya’ni “shar” so‘zidan kelib chiqqan hisoblanadi. Globus deganda yer shari nazarda tutiladi. Mazkur yondashuvni ilk bor Aristotel tomonidan qo‘llangan. Taniqli sotsiolog E.Giddens fikriga ko‘ra, “globallashuv bir-biridan ko‘p uzoqlarda ro‘y beradigan mahalliy voqea-hodisalarning butunjahon sotsial munosabatlarga intensifikatsiyalashuvidir” [1]. Uning ta’kidlashicha, bu intensifikatsiyalashuv milliy davlatlar jahon tizimi, jahon kapitalistik tuzum iqtisodiyoti, umumjahon harbiy tartib va xalqaro mehnat taqsimotining shakllanishi bilan izohlanadi. U globallashuv jarayonining boshlanishini XVIII asr bilan belgilaydi. Globallashuv – bu xalqaro mehnat taqsimoti, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar tizimi orqali bir-biri bilan bog‘langan milliy iqtisodiyotlar majmui sifatida tushuniladigan, jahon iqtisodiyoti tarkibini o‘zgartirish jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir. Aslida, globallashuv XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab turli darajada va ko‘rinishlarda mavjud bo‘lgan va hozirgi davrimizga kelib bu jarayonning avj olishi ro‘y bermogda. Buning ayrim jihatlarini mamlakatimiz uchun ijobiy

bo‘lsa, ayrimlari salbiy ta’sir etadi. Bu ayniqsa, ma’naviyatga yetarlicha zarar keltiradi. Albatta, bu jarayonlardan ko‘z yumib bo‘lmaydi. Muammoning qay darajadigidan qat’iy nazar uning oldini olish, bunga qarshi kurashish choralarini izlash bizning oldimizda turgan vazifadir. Darhaqiqat, globallashuv jarayoni hozirda hayotimizga tobora tez va chuqur kirib kelmogda. Globallashuv jarayonidan ikki xil maqsadda – ezigulik va yovuzlik yo‘lida foydalanish mumkin. Ezgulik yo‘lidagi harakatlar davlatni va jamiyatni rivojlantirishga xizmat qiladigan bo‘lsa, yovuzlikni maqsad qilgan taraqqiyot mahsuli esa buning tamomila aksidir. Globallashuv jarayonida tahdidlar masalasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, u barcha sohalarida bo‘lgani kabi ma’naviyatga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmogda. Avvalo, globallashuv – bu ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jarayondir. Shuningdek, xalqlarning madaniyatiga kuchli ta’sir etuvchi hodisa sifatida o‘rganiladi. U dunyoda iqtisodiy integratsiyaning ijobiy omili va milliy iqtisodiyotning natijali o‘zgarishga ko‘makchi sifatida qabul qilingan. Ammo, dunyoda axborot almashinuvining o‘sishi bilan u madaniyat, ilmfan sohasiga ham kirib keldi. Natijada millat madaniyatiga ta’sir etuvchi ma’naviy tahdidlar insoniyat oldiga yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Chetdan kirib kelayotgan, mamlakatimiz fuqarolari, ayniqsa, yoshlar ongini individualizm, egotsentrizm g‘oyalari bilan zaharlovchi ushbu ma’naviy-mafkuraviy tahdidlarga qarshi turishimiz zarur. Bebaho boyligimiz milliy ma’naviyatimiz va qadriyatlarimizga hurmat ruhini shakllantirgan holda ma’naviy tahdidlarni oldini olishga erishishimiz mumkin. Ma’naviyat haqida gap ketganda, shuni alohida ta’kidlash lozimki, u eng avvalo, millatni, milliy madaniyatni, milliy turmush tarzini muhofaza qiladi. Shunday ekan globallashuv jarayonida mamlakat milliy madaniyatiga rahna soluvchi ma’naviy-mafkuraviy tahdidlarni oldini olishda insonlarni yuksak ma’naviyatli bo‘lishi muhim omil hisoblanadi. Buning uchun jamiyatda ma’naviy-mafkuraviy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish zarur. Ya’ni, birinchidan, mamlakat kelajagi bo‘lmish

yoshlarni turli mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish; ikkinchidan, manaviy tahdidlarni aynan nimaga qaratilganligini har tomonlama anglab yetish; uchinchidan, atrofirmizda yuz berayotgan voqea-hodisalarga befarq bo'lmagan, dahldorlik hissini oshirish.

Tadqiqot metodologiyasi. Milliy o'zlikni anglash tushunchasi, uning funksiyalari, muammo va yechimlari, milliy taraqqiyotda tutgan o'rni masalalari bir qator olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Avvalo, shuni alohida ta'kidlash lozimki, milliy o'zlikni anglash tushunchasi, uning rivojlanish va millat taraqqiyotida tutgan o'rni masalasi sobiq sho'ro hukmronligi barbod bo'lgandan keyin uni tashkil etgan sobiq ittifoqdosh respublikalarning o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng ilmiy jihatdan o'rganiladigan eng dolzarb mavzulardan biriga aylandi. Buning bir necha sabablari mavjud:

Birinchidan, sobiq sho'ro hukmronligi sharoitida "mayda" millatlarni o'zaro qorishtirib, katta "og'a"ga qo'shib, yagona sovet xalqini shakllantirishga qaratilgan zo'ravonlikka asoslangan milliy siyosatni amalga oshirish oqibatida ularning o'zligini anglashiga va o'z zaminlari asosida rivojlanishlariga imkoniyat qoldirmagan edi. Ayniqsa, ularning ongi va qalbiga "yagona" sho'ro madaniyatini singdirishga qaratilgan amaliyot natijasi milliy ma'naviyatlardagi o'ziga xoslikning tobora xiralashib borishi milliy o'zlikni anglashning rivojlanishiga katta to'siq vazifasini bajardi. Sho'rolar hukmronligi sharoitida milliy ma'naviyatning rivojlanishi "eskidan" (milliy merosdan) voz kechish asosida bir tomonlama, yagona sho'ro madaniyatini rivojlantirishustuvor yo'nalish sifatida amalga oshirildi. Natijada, sobiq sovet hududida nafaqat milliy ma'naviyat qashshoqlashdi, shuningdek, undan butunlay uzilib qolish xavfi ham vujudga keldi. Bu yerdagi yuzaga kelgan asosiy muammo milliy o'zlikni anglashning rivojlanishi uchun zarur imkoniyatlarni umumsayyoraviy tamaddun bilan muvozanatda taraqqiy qildirish bilan bog'liqlikda o'z ifodasini topganligini kuzatish mumkin [2].

Buning natijasida sobiq sho'rolar tizimidagi barch sobiq ittifoqdosh respublikalardagi titil millatlarning o'zligini anglashi, urf-odat an'ana va qadriyatlarini tiklashga bo'lgan intilishi kuchayib bordi. Bu esa sobiq sho'rolar hududida millatlararo ziddiyatlarni vujudga keltirib, bir qator sobiq ittifoqdosh respublikalarda begunoh insonlarning qurbon bo'lishigacha bo'lgan holatni yuzaga keltirdi. Tabiiyki, sho'ro hukmronligi sharoitida "bir tan" – "bir jon" bo'lib yashab kelayotgan "yogona" sovet xalqi ichida o'zaro ishonch barham topdi, titil bo'lmagan millatlar bilan titil millatlar o'rtasida ziddiyatlar oshganidan oshib bordi. Titil bo'lmagan millatlarning o'zlari yashayotgan hududlarda ertangi kun uchun hadiksirash, ikkilanish va ishonchsizlik ruhiyati vujudga keldi. Bu jarayon nazariyada va amaliyotda millatlarni zo'ravonlik bilan qo'shib yuborishga qaratilgan har qanday harakatlar (siyosat) oxir-oqibatda katta fojialarga olib kelishi mumkinligini tasdiqlagan edi.

Har bir millat (elat)ning o'zini real mavjud sub'ekt, muayyan moddiy va ma'naviy boyliklarni ifadolovchi, yagona til, urf-odatlar, an'analar, qadriyatlar va davlatga mansubligi, manfaatlar, ehtiyojlar va istiqbol vazifalarining umumiyligini tushunib yetishi milliy o'z-o'zini anglash deyiladi.

Tahlil va natijalar. Shu jihatdan qaraganda, "milliy o'zlikni anglash" tushunchasiga va uning rivojlanish jarayoniga yangicha va kengroq qarash lozim bo'lmoqda. Avvalo, shuni

alohida ta'kidlash lozimki, milliy o'zlikni anglash sobiq sho'ro hukmronligi sharoitida uning hududida mustaqil ilmiy tadqiqot sifatida o'rganilmasdan kelgan edi. Buning asosiy sababi, sobiq markaz tomondan ittifoqda yashagan millatlarning o'zligini anglash jarayonini kuchli nazoratda ushlab turish va ularning har qanday milliy uyg'onishiga qarshi ayovsiz kuch ishlatish yo'li bilan uni bostirishga qaratilgan siyosatning olib borilgan edi. Bu "tashqaridan" qaraganda, milliy taraqqiyotda muammoning "yo'qligi"ni amaliyotda tasdiqlash edi. Ayni paytda o'sha davrda millat va u bilan bog'liq muammolar haqida sobiq ittifoqdosh respublikalardagi tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarini olib borishi ularning o'zlariga ham katta muammolarni keltirib chiqarishi mumkin edi. Ularga milliy o'zlikni anglashning o'sishi va bu jarayonda mavjud muammolar haqida yozadigan bo'lsa, "millatchi" tamg'asi bosilib, tegishli jazolarga mahkum etilar edi. Sobiq Ittifoqdagi, shuningdek, O'zbekistondagi tadqiqotchilar millat haqida faqat ijobiy jihatlariga, ya'ni mavjud tuzumning sobiq "qoloq" millatlarning gullab-yashnashi borasidagi olib borilayotgan siyosatini ko'klarga ko'tarish, milliy taraqqiyot va millatlararo munosabatlarda mavjud barcha muammolarning "hal" etilganligi va ularning o'zaro yaqinlashib, "yagona" sovet xalqi sifatida shakllanganligi haqida "tadqiqotlar" olib borilishi davlatning yadrosi bo'lgan KPSSning barcha qarorlarida belgilab qo'yilgan edi. Unga amal qilmaganlar esa yuqorida ta'kidlaganimizdek, "millatchi" yoki tuzumning dushmani sifatida jazoga muhtalo qilinardi.

Bunga misol qilib, Turkistonda XIX asrning oxiri XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik harakati va ularning millatimizni "uyg'otishga" qaratilgan faoliyati hamda fojiali taqdirini keltirishimiz mumkin.

Ularning millatimiz ma'rifatini ko'tarish yo'li bilan o'lka mustaqilligini qo'lga kiritishga qaratilgan millatparvarlik va vatanparvarlik faoliyatini chuqur o'rgangan marhum jadidshunos, taniqli olim Begali Qosimov shunday yozgan edi: Jadidchilikning mohiyatini Millat va Vatanni anglashdan, ular manfaati uchun kurashishgacha bo'lgan qizg'in va hayajonli jarayon tashkil qiladi. Ayni paytda bu harakat millatni ham tarbiyalab bordi. Uni o'z boshiga yog'ilgan har bir ofatni taqdir deb ta'bir etishdan tahlil qilib, chorasini izlay olish darajasigacha ko'tardi [3].

Bugungi kunga kelib bu sohada bir qator tadqiqotchilar samarali faoliyat olib bormoqdalar. Shu bilan birga hali bu masalani o'rganish borasida katta vazifalar turganligini ham ta'kidlash lozim bo'ladi. Chunki millat mavjudligi sharoitida milliy o'zlikni anglashning o'sishi jarayonini o'rganishga saqlanib qoladi. Millat esa insoniylikning ko'rki sifatida rivojlanadi va davrlar qa'rida takomillashib boraveradi. Shunday ekan, milliy o'zlikni anglashni o'rganishdagi yana bir muammo, uni davr nuqtai nazaridan, millat taraqqiyoti oldida paydo bo'ladiganyangi davr muammolari ko'lami jihatidan izchillik bilan o'rganishga bog'liqdir.

Xulosa. Milliy o'zlikni anglash o'zining ana shu o'ta muhim salohiyati bilan millatning yuragi, qalbi, tomirlarida oqadigan qoni va gavdasini tik ushlab turuvchi jonidir. U avvalo insonga, insondan millatga Alloh tomonidan in'om etilgan ilohiy-ruhiy quvvatdir. Shuning uchun ham o'zligini anglashdan to'xtagan yoki undan maxrum bo'lgan har qanday millat ma'nau o'limga mahkumdir. Ma'nau o'lgan millat esa jismoniy ham o'lib, olomonga aylanadi.

ADABIYOTLAR

1. Giddens A. The Con sequences of Modernity. Cambridge: Polity Press, 1990.P.64
2. Otamuratov S "Globalashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik" Toshkent-"O'zbekiston"-2015
3. Qosimov B. Milliy uyg'onish: Jasorat, ma'rifat, fidoyilik.-T.: "Ma'naviyat", 2002. 4-b.

Xolida BOYMURODOVA,
O'zDJTU Fransuz tili nazariy fanlar kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: kholida.boymurodova@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori M.Boltayeva taqrizi asosida

USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Annotation

This article examines the personal and professional qualities of future specialists set by modern society, their development in the process of teaching foreign languages, as well as the requirements for the use of digital technologies and Internet resources. In particular, it emphasizes the importance of a systematic selection of textbooks to achieve specific goals set by the professor.

Key words: Modern education, computerization, digital technology, selection of textbooks.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются личностные и профессиональные качества будущих специалистов, заданные современным обществом, их развитие в процессе обучения иностранным языкам, а также требования к использованию цифровых технологий и интернет-ресурсов. В частности, подчеркивается важность систематического отбора учебников для достижения конкретных целей, поставленных профессором.

Ключевые слова: Современное образование, компьютеризация, цифровые технологии, подбор учебников.

XORIJIIY TILLARNI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Аннотация

Maqolada zamonaviy jamiyat tomonidan qo'yiladigan bo'lajak mutaxassislarining shaxsiy va kasbiy fazilatlariga, ularning xorijiy tillarni o'qitish jarayonida rivojlanishi, shuningdek, raqamli texnologiyalar va Internet-resurslaridan foydalanish talablari muhokama qilingan. Xususan, bu professor-o'qituvchi tomonidan qo'yilgan aniq maqsadlarga erishish uchun o'quv qo'llanmalarini tizimli ravishda tanlash muhimligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim, kompyuterlashtirish, raqamli texnologiyalar, o'quv qo'llanmalarini tanlash.

Kirish. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan davrda jamiyat kelajakdagi mutaxassislardan mustaqil ravishda bilim olish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi, ularni turli muammolarni samarali hal qilishi, faktlarni to'plash va tahlil qilish, umumlashtirish hamda asosli xulosalarni qabul qilish uchun amalda qo'llash talablarini qo'yadi, muvaffaqiyatga erishish uchun muloqotga kirishish, turli vaziyatlarda birgalikda ishlash, ziddiyatli vaziyatlardan chiqish yo'lini izlash kerak. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish yo'llarini topib, tanqidiy va ijodiy fikrlash, o'z madaniy darajasini oshirish uchun mustaqil ishlash jarayonlarini o'zlashtirish talab etiladi. Ta'lim jarayonida professor-o'quvchilarning yuqoridagi ko'nikmalarini va bilim qobiliyatlarini rivojlantirish faol ta'lim texnologiyalari orqali yuzaga keladi.

Hozirgi vaqtda o'qitish vositalarini tanlashda asosiy ko'rsatkich Yevropa mamlakatlarining mazkur soha bo'yicha kengashlari tomonidan ishlab chiqilgan va samarali umumevropa ma'lumot almashish tizimini ifodalovchi xorijiy tillarni bilishning yakuniy darajalariga erishishdir.

Tilni o'zlashtirish bo'yicha o'quv faoliyati hayajonli, mazmunli faoliyat va haqiqiy lingvistik ijodkorlikka aylanishi kerak. Faqatgina bu holatda talabalarda o'zini yangi ta'lim standartlariga muvofiq rivojlantirish istagi paydo bo'ladi.

Shunday ekan bugungi shiddat yuilan rivojlanib borayotgan raqamli iqtisodiyot sharoitida ta'lim tizimida o'qitishning zamonaviy usullarini tanlash, innovatsion o'qitish usullarini joriy etish, professor-o'qituvchilar tomonidan dars jarayonida qo'yilgan aniq maqsadlarga erishish uchun o'quv qo'llanmalarini tizimli ravishda tanlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda global kompyuterlashtirish inson faoliyatining barcha sohalarini, shu jumladan ilm-fan va ta'limni qamrab olgan. Internetning rivojlanishi va o'quv jarayonini soddalashtiradigan ko'plab kompyuter dasturlarining paydo bo'lishi chet tillarini o'rganishni

sezilarli darajada o'zgartirib, haqiqiy manbalar bilan ishlashni tezroq va osonlashtirdi.

N.B. Golubevaning tadqiqotlarida tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish professional yo'naltirilgan chet tili ta'limining ajralmas qismi ekanligi haqida dalillar keltirilgan. Ijtimoiy fikrlash sifatida tanqidiy fikrlashga ta'rif berilgan va shu sababli ushbu hodisaning kommunikativ tomoni ta'kidlangan. Shuningdek, kommunikativ chet tili kompetensiyasining xarakterli xususiyatlari yoritilgan va uning shakllanish shartlari ko'rsatilgan. Xulosa qilinganki, ushbu kompetensiya chet tili va interaktiv bo'lib, mohiyatan fanlararo bog'liqligi asoslangan.

T.A. Ivanova, I.V. Skugareva, A.E. Shabanovlarning tadqiqotlarida globallashuv jarayonlari keltirib chiqargan ta'lim tizimini isloh qilish sharoitida oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarini o'qitishning amaliy tajribasi o'rganilgan. Unda chet tillari kafedrasida professor-o'qituvchilari tomonidan o'quv jarayonini takomillashtirish misollari keltirilgan.

G.I.Okan tomonidan chop etilgan maqolada oliy o'quv yurtiga o'qitishning faol usullarini joriy etish zarurligi asoslab berilgan, "pedagogik yangiliklar", "faol o'qitish usullari" kabi tushunchalari ochib berilgan. Asosiy e'tibor talabalarni kasbiy tayyorlashda "O'qish va yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish" innovatsion texnologiyalardan foydalanish zarurligiga qaratilgan.

G.A.Trapeznikova va F.Ya. Xabibullina tomonidan tanqidiy fikrlash texnologiyasining 3 bosqichi ajratilgan, ya'ni qiyinchilik bosqichi, mazmunni anglash bosqichi va har bir bosqichda qo'llaniladigan usul va uslublar misollari bilan fikr yuritish bosqichlari keltirilgan. Shuningdek, jurnalistik materiallar tili va uslubining xususiyatlari ochib berilgan. Tanqidiy fikrlash texnologiyasining "klasterlar", "boshoratlar daraxti", "beshta misra", "insert", "suv ustidagi doiralalar", "uzun va qisqa savollar" kabi usul va uslublarini o'quv jarayonida joriy etish zaruratini asoslashgan.

Yuqoridagi tahlillardan ko'rishimiz mumkinki, aynan xorijiy tillarni o'qitishda raqamli texnologiyalarni qo'llash, kompyuter dasturlaridan foydalanish, talabalarni dars jarayoniga

jalb qilishda interaktiv usullarni raqamli texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etish jarayonlari bugungi kunda qanchalik ahamiyat kasb etishi va bu borada kerakli taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish lozimligini taqozo etadi. Chunki, bugungi kunda talabalarni dars jarayonida o'z bilim qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishlari uchun raqamli texnologiyalarni hamda kompyuter dasturlarini qo'llamasdan turib amalga oshirish mumkin emas.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy jamiyat tomonidan qo'yiladigan bo'lajak mutaxassislarining shaxsiy va kasbiy fazilatlariga, ularning xorijiy tillarni o'qitish jarayonida rivojlanishi, shuningdek, raqamli texnologiyalar va Internet-resurslaridan foydalanish talablari muhokama qilish, xususan, bu professor-o'qituvchi tomonidan qo'yilgan aniq maqsadlarga erishish uchun o'quv qo'llanmalarini tizimli ravishda tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonlarda tadqiqot metodologiyasining nazariy va qiyosiy tahlil, taqqoslama tahlil va umumlashtirish uslublarini qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Kompyuter ta'limi dasturlari an'anaviy o'qitish usullaridan bir qator afzalliklarga ega, bu birinchi navbatda to'g'ridan-to'g'ri audiovizual interaktiv ta'sir o'tkazish vositasi hisoblanadi. An'anaviy o'qitish usullari bilan birgalikda ularni sinfda qo'llash nutq faoliyatining har xil turlarini o'rgatish, lingvistik hodisalarning mohiyatini anglash, lingvistik qobiliyatlarini shakllantirish, kommunikativ vaziyatlarni yaratish, til va nutq ko'nikmalarini avtomatlashtirish va individual yondashuvni amalga oshirishni ta'minlash hamda intensivlashtirishga imkon beradi.

Talabaniq mustaqil ishi, shuningdek ularning bilim faolligini, motivatsiyasini va sifatini oshirishga yordam beradi. Kompyuter kommunikatsiya texnologiyalari talabalarining ijodiy faoliyatini faollashtiradigan usullarni yangicha yondashuvda amalga oshirishga imkon beradi. Ular turli xil o'quv saytlari va tematik forumlarda virtual munozaralarda ishtirok etishlari, turli o'quv yurtlari talabalari bilan birgalikda qo'shma ijodiy loyihalarni amalga oshirishlari mumkin. Shunday qilib, ta'lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni ta'limni individualizatsiya qilishning faol shakllaridan biri deb hisoblash mumkin.

Yangi texnologiyalarning interaktivligi, multimedia va tarkibni vizualizatsiya qilish kabi ajralmas xususiyatlarni o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, ta'lim mazmunini kompyuter orqali vizualizatsiya qilish, ayniqsa, o'yinlar orqali, interaktiv shaklda, o'quvchilarning kognitiv fikrlash uslublarini, ijodkorligini va aqliy faoliyatini rivojlantiradi, shuningdek, ularning psixologik va emotsional holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi

Taniqli olim N.K.Ryabtsevaning so'zlariga ko'ra "kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonida evristik yangilikni joriy qiladi va o'z-o'zini samarali bilish va takomillashtirish uchun motivatsiya yaratadi, shuningdek darsni jozibali va haqiqatan ham zamonaviy qiladi, treningning individualizatsiyasi amalga oshiriladi, nazorat qilish va xulosa qilish o'z vaqtida hamda ob'ektiv shaklda amalga oshiriladi».

Norvich tillarni o'rganish instituti akademik direktori Toni Prinsning so'zlariga ko'ra, o'qituvchilar raqamli texnologiyalarni ta'lim berish maqsadlarida qo'llashganda, ko'pincha quyidagi savollarga e'tibor berishadi: «Eng yaxshi natijalarga erishish uchun qanday dasturlardan yoki kompyuter dasturlaridan foydalanish kerak?»

Keyingi savollar quyidagicha: "Ushbu texnologiyalardan qanday foydalanish kerak?", "Turli xil ilovalardan qanday usullar orqali foydalanish eng tezkor natijalarni beradi?", "Dars davomida ulardan qanday foydalanish kerak?", "Ularni qanday qo'llash kerak?" Ularni qanday yangilash mumkin?" va hokazo.

Shu bilan birga, birinchi navbatda qo'yiladigan savol juda kamdan-kam hollarda so'raladi: ya'ni, "Nima uchun raqamli resurslardan foydalanishimiz kerak?" Shuni ta'kidlash kerakki, agar biz dars jarayoni eng samarali bo'lishini istasak, biz ushbu savollarni ko'rib chiqish tartibini o'zgartirib, biz erishmoqchi bo'lgan maqsadni belgilash orqali texnologiyalardan foydalanishni rejalashtirishni boshlashimiz kerak, ya'ni "Nima uchun?"

"Nimadan foydalanish kerak?" degan savolni ko'rib chiqishda biz muqarrar ravishda juda ko'p sonli mavjud bo'lgan raqamli manbalarga duch kelamiz, ularning har biri uni eng samarali yoki inqilobiy deb tanlaydigan ko'plab javoblarga ega. Yangisini yaratish yoki mavjudini tadqiq qilish jarayonlarini amalga oshiradigan onlayn va qurilmaga o'rnatishni talab qiladigan ko'plab raqamli manbalar mavjud.

Ushbu manbalar turli xil kurslar (MOOCs, iTunes Courses), vositalar (GoogleDocs, Camtasia, Explain Everything), ensiklopediyalar va boshqa akademik manbalar (Google Search, Wikipedia, avtonom lug'atlar, Microsoft Office) yordam shaklida taqdim etilishi mumkin. Tadqiqotlarni turli bosqichlarda o'tkazish, ya'ni ma'lumot to'plash, sintez, tadqiqot jarayonini yanada nazorat qilish va tadqiqot natijalari bilan ishlash lozim.

Raqamli texnologiyalarni tanlashdagi asosiy qiyinchilik, birinchi navbatda "O'quv jarayonida nimadan foydalanish kerak?" va ushbu dasturlarning barchasini ko'rib chiqish shundan iboratki, biz tanlangan resurslardan to'g'ridan-to'g'ri foydalanishda yuzaga keladigan murakkabliklarni bilmaymiz, chunki ularni qanday qo'llash va ulardan to'g'ri foydalanish to'g'risida xabardorligimiz yo'q. Professor- o'qituvchida tanlangan manbalardan foydalanish uchun barcha imkoniyatlar va qoidalarni oldindan o'rganish uchun yetarli vaqt yoki xohish bo'lmasligi mumkin.

Ilovalar va dasturlardan maksimal darajada foydalanish uchun avval savollar berishimiz kerak: "Nima uchun? Ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning asosiy maqsadi nima?"

Buning sabablari quyidagicha bo'lishi mumkin:

- o'rganilayotgan tushunchalarni takomillashtirish;
- o'quvchilarni sinfdan tashqarida o'quv dasturlari va manbalardan foydalanishga undash orqali o'qitish vaqtini ko'paytirish;
- professor-o'qituvchining ish samaradorligi darajasini oshirish;
- talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirish;
- kompyuter texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmalarini oshirish;
- talabalarining natijaga erishishda qat'iylik va maqsadga muvofiqlik kabi fazilatlarini rivojlantirish;
- talabalarni kelajakdagi hayotga tayyorlash;
- talabalarining motivatsiyasini oshirish;
- ishlatilgan jismoniy resurslar miqdorini kamaytirish va boshqalar.

Masalan, talabalarining o'rganilayotgan material yoki mavzu bo'yicha tushunchalarini yaxshilashni istasak, mavzuni tushunishga hissa qo'shadigan manbalarni ko'rib chiqishni rejalashtirishimiz kerak. Buning uchun siz ushbu muammoni har xil tomondan ko'rib chiqishingiz kerak. Hozirgi kunda turli xil Internet-resurslari o'qituvchilar va talabalarga ko'plab masalalar bo'yicha ekspertlarning fikrlaridan keng foydalanish imkoniyatini beradi. Professor-o'qituvchi har doim ham har qanday sohada to'liq bilimga ega bo'lishning iloji yo'qligi sababli, shuningdek, o'quvchilarning muammolari va ehtiyojlariga juda g'arq bo'lganligi sababli, har doim ham bunday mutaxassis sifatida ishlay olmaydi. Bu esa alohida masala. Shuning uchun, ma'lum bir mavzuni o'rganish uchun tadqiqot mavzusi bo'yicha to'liqroq va zamonaviy ko'rinishga ega bo'lgan mutaxassisning fikri bilan tanishish kerak. Mutaxassislarining fikri bilan tanishish uchun ed.ted.com platformasi bilan youtube.com va ted.com kabi Internet-manbalar mos keladi, bu sizga tavsiya etilgan video asosida o'zingizning darsingizni yaratishga imkon beradi. O'qituvchi videoni tematik qismlarga ajratishi va darsda ko'rganlarini muhokama qilish orqali ishlashi mumkin.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlillarga asosan ta'kidlash kerakki, xorijiy tillarni o'qitishda Internet-resurslardan foydalanish bugungi kun talabalarida barcha kerakli va munosib vakolatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga imkon beradi.

Bugungi kunda professor-o'qituvchilar tomonidan keng qo'llanilayotgan zamonaviy g'oyalar va tendensiyalar bilan birgalikda tanishish va ularni keyingi muhokama qilish usullari ham chet tillarini o'qitishda katta motivasion kuchga ega.

Shu bilan birga deyarli har bir talaba uchun o'zlarining kompyuterlari va Internetga ulangan raqamli qurilmalarining mavjudligi professor-o'qituvchining talabalarni Internet orqali

chet tilini o'rganish jarayoniga jalb qilish vazifasini ancha yengillashtiradi.

E'tiborlisi shundaki, professor-o'qituvchi raqamli texnologiyalarni tanlashda asosiy savollar quyidagilardan iborat: nimadan foydalanish, qanday foydalanish va eng muhimi, nima uchun u yoki bu manbadan foydalanish kerak. Buning uchun, avvalo, darsning asosiy maqsad va vazifalarini aniqlash, binobarin, ushbu dars doirasida kompyuter yangiliklaridan foydalanish zarur. Keyin biz o'zimizga ushbu maqsad va

vazifalarga yuqori samaradorlik bilan erishish uchun qanday resurslardan foydalanishimiz kerakligini va nihoyat, tanlangan o'quv vositasi qanday ishlashini so'rashimiz kerak bo'ladi. Yuqoridagi masalalarni batafsil tushunish talabalarning o'quv jarayoniga jalb qilinishini va kelajakdagi kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishni sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Беляева И.С. Из опыта составления учебного пособия по английскому языку для студентов технического вуза / И.С.Беляева, А.Е.Шабанова // Вестник Тверского государственного технического университета. Серия: Науки об обществе и гуманитарные науки. – 2016. – № 3. – С. 18–23.
2. Голубева Н. Б. Развитие критического мышления как важный элемент формирования профессионально-ориентированной иноязычной компетенции // Вестник университета. – 2015. – № 3. – С. 257–261.
3. Иванова Т.А. Обучение иностранным языкам в тверском государственном техническом университете в условиях интеграции России в единое образовательное пространство / Т.А. Иванова, И.В. Скугарева, А.Е. Шабанова // Вестник Тверского государственного технического университета. Серия: Науки об обществе и гуманитарные науки. – 2016. – № 2. – С. 88–93.
5. Окань Г. И. Активные методы обучения в вузе: содержание и особенности внедрения // Научный диалог. 2012. № 1. С. 265–270.
6. Трапезникова Г. А., Хабибуллина Ф. Я. Использование технологии критического мышления при обучении студентов языкового факультета общественно- политической лексике // Вестник Марийского государственного университета. – 2017. – Т. 11. – № 2 (26). – С. 46–52.
7. Рябцева Н.К. Новые коммуникативные тенденции в современной культуре и инновации в области преподавания иностранного языка // Лингвистика и методика преподавания иностранных языков: периодический сборник статей. Выпуск Электронное научное издание. – М.: Институт языкознания РАН. – 2016. – 557 с.

Nigora VALIXANOVA,
“University of economics and pedagogy” NOTM dotsenti, PhD
E-mail: nigora.valixanova@mail.ru

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori M.Bakiyeva taqrizi asosida

ABOUT THE LANGUAGE OF BODY MOVEMENTS GENERAL CONCEPTS

Annotation

According to many researchers, the verbal method is used to convey information, while the non-verbal method is used to "discuss" interpersonal relationships. Sometimes non-verbal communication is used instead of verbal communication. Some people hardly admit that humans are biological beings. It is surprising that a biological being - a person - rarely realizes that his voice contradicts his behavior, body position and actions.

Key words: Verbal methods, non-verbal method, biological being, voices.

TANA HARAKATLARINING TILI HAQIDA UMUMIY TASAVVURLAR

Annotsatsiya

Ko'plab tadqiqotchilar fikricha, verbal usul ma'lumotlarni yetkazish uchun qo'llanilsa, noverbal usul shaxslararo munosabatlarni «muhokama» qilishda qo'llaniladi. Ba'zan noverbal usul so'zli xabarlar o'rnida ham ishlatiladi. Insonlar biologik mavjudot ekanligini ba'zilar qiyinchilik bilan tan oladilar. Hayron qo'larli joyi shundaki, biologik mavjudot – inson o'zini tutishi, tanasining holati va harakatlariga ovozi qarama-qarshi kelishini kamdan-kam anglaydi.

Kalit so'zlar: Verbal usullar, noverbal usul, biologik mavjudot, ovozlilar.

О ЯЗЫКЕ ДВИЖЕНИЙ ТЕЛА ОБЩИЕ ПОНЯТИЯ

Аннотация

По мнению многих исследователей, вербальный метод используется для передачи информации, а невербальный – для «обсуждения» межличностных отношений. Иногда вместо вербального общения используется невербальное общение. Некоторые люди с трудом признают, что люди являются биологическими существами. Удивительно, что биологическое существо – человек – редко осознает, что его голос противоречит его поведению, положению тела и действиям.

Ключевые слова: Вербальные методы, невербальный метод, биологическое существо, голоса.

Kirish. Og'zaki bo'lmagan til – bu ongli xatti-harakatlarning natijasi emas, balki ongsiz impulsning natijasidir. Imo-ishoralar va mimikalar orqali odamni qanday o'qishni tushunishni o'rganuvchi fan – fiziognomiya deyiladi. Insonning tashqi holati ko'pincha uning ichki dunyosidn so'zlaydi. Masalan, boshni baland ko'tarib yurish mag'rurlikni, ko'zni siqib qarash mensimaslikni, shaxdam qadam tashlash o'ziga ishonchni, qunushib o'tirish xafalikni, yuzni tirnash asabiylikni, burunni jiyirish yoqtirmaslikni ifodalaydi.

Agar odamlarning qo'l qismi zaif bo'lsa, uning harakatlarining bo'shligini bilish mumkin. Ammo, agar inson qo'llarining bog'inida artrit bo'lsa, u qo'lini og'riqdan saqlash uchun qo'lni bo'sh siqishdan foydalanadi. Shuning uchun rassomlar, musiqachilar, jarrohlilar va boshqa nozik kasb egalari sezgir barmoqlar talab etilgani tufayli, odatda, qo'l berib so'rashishdan qochishadi, ammo buni amalda qo'llashga to'g'ri kelsa, unda ehtiyotkorlik bilan qo'l berishadi. Ba'zi yarashmaydigan yoki tor kiyim kiygan odamlar o'z harakatlarini erkin bajara olmaydi va bu ularning tana tilining ifodasiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu kam uchraydigan holat, ammo tana tili bilan shug'ullanuvchilarga bunday narsalar qanday ruhiy ta'sir etishini tushunish uchun ularni nazarda tutish muhimdir.

Tilshunoslik sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, insonning ijtimoiy maqomi, hokimiyati va obro'si bilan uning so'z boyligi o'rtasidagi to'g'ridan to'g'ri bog'liqlik mavjud ekan[1]. Boshqachasiga aytganda, insonning ijtimoiy yoki kasbiy maqomi qancha yuqori bo'lsa, uning so'zlari va jumalalar bilan muloqot qilish qobiliyati yaxshiroq bo'ladi. Noverbalika sohasidagi tadqiqotlar, insonning notiqlik, so'zamollik bilan uning so'z xabarlarini ma'nosini yetkazish uchun qo'llaydigan imo-ishora darajasi o'rtasida bog'liqlikni aniqlashdi. Bu degani insonning ijtimoiy mavqei, uning obro'si va u foydalanayotgan imo-ishora soni hamda tana harakatlari o'rtasida to'g'ridan to'g'ri bog'liqlik bor[2]. Ijtimoiy pog'onaning yoki kasbiy muvaffaqiyatning cho'qqisidagi odam o'zaro muloqot jarayonida o'z lug'at boyligidan foydalanishi mumkin, ma'lumoti o'rta yoki kasb

pog'onasiga ko'ra oddiy ish bajaruvchi xodim, ishchilar muloqot jarayonida so'zlardan ko'ra ko'p hollarda imo-ishoralardan foydalanadi[3].

Umumiy qoida shundan iboratki, insonning ijtimoiy-iqtisodiy holati qancha yuqori bo'lsa, unda imo-ishora va tana harakatlari shuncha qashshoqlashib boradi. Ba'zi imo-ishoralarning aniqligi insonning yoshiga bog'liq. Ba'zi imo-ishoralarning aniqligi insonning yoshiga bog'liq. Masalan, 5 yashar bola ota-onasiga yolg'on gapirsa, qo'li bilan og'zini yopib oladi. Bu bilan bola ota-onalarga yolg'on gapirganini sezdirib qo'yadi.

Inson butun umri davomida yolg'on ishlatganda bu imo-ishoradan foydalanadi. Faqat yillar davomida bu imo-ishoraning tezligi o'zgaradi, xolos. O'smir yolg'on gapirganda u deyarli 5 yashar boladag yolg'oni yopadi, faqat barmoqlari yengilgina lablar chizig'ini aylantirib qo'yadi, xolos[4]. Bu og'izni qo'l bilan berkitish imo-ishorasi balog'at yoshida nozikroq bo'lib boradiki, katta odam yolg'on gapirayotganda uning miyasi unga og'zini yopishga impuls yuboradi: og'izni yopish uchun 5 yashar bola yoki o'smir qilganday qo'l og'izni chetlab o'tib, yangi imo-ishora: burunga tegish paydo bo'ladi. Bunday imo-ishora bolalikdagi og'izni qo'l bilan berkitish imo-ishorasining mukammallashgan kattalar variantidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tana harakatlari to'g'risidagi o'z shaxsiy tana tilini soxtalashtirish mumkinmi? – degan savol tipik (o'ziga xos) hisoblanadi. Bu savolga odatdagi javob salbiy bo'ladi, chunki sizni imo-ishoralar organizm mikrosignallari va aytilgan so'zlar o'rtasida kongruentlikning yo'qligi fosh qilib qo'yadi. Masalan, ochiq kaftlar halollik bilan assotsiatsiya qilinadi, ammo aldoqchi sizga quchog'ini ochib kulib qarab, shu vaqtning o'zida yolg'onni so'zlasa, uning organizmining mikrosignallari yashirin o'y-fikrlarini fosh qiladi. Bu toraygan ko'z qorachilari, ko'tarilgan qosh yoki og'iz burchagining qiyshayishi bo'lishi mumkin va bu barcha signallar ochiq quchoq va tabassumga ziddir. Natijada retsepiyent eshitayotgan narsasiga ishonmaslikka moyilroq bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Xuddi inson miyasida nokongruent noverbal signallarni qayd qilganda har safar strelkasi tushib ketadigan saqllovchi pribor borday. Ammo shunday holatlar bo'ladiki, iliq taassurotga erishish uchun tana tili maxsus o'rganiladi. Masalan, "Miss Amerika" (Amerika go'zali) yoki "Мисс вселенная" (Dunyo go'zali) go'zallik tanlovlarini oling. Ularda har bir ishtirokchiga ilqlik va samimiylilik tarqatib turadigan tana harakatlariga o'rgatiladi. Tanlov ishtirokchisi qancha katta mahorat bilan bu signallarni yetkaza olsa, u hakamlardan shuncha katta ball oladi. Ammo, hattoki tajribali mutaxassislar ham kerakli harakatlarni qisqa vaqt mobaynidagina taqlid qila oladi, chunki organizm uning ongli harakatlariga qarama-qarshi signallarni tez orada beixtiyor uzata boshlaydi.

Muayyan imo-ishoralar odatda ayrim tipik holatlarni ifodalaydi. Ulardan ayrimlarini ko'rib chiqamiz:

Ochiqlik – tabassum, ochiq kaftlar.

Himoya – qo'llarni chalishtirish, musht tugish.

Holat – bosh egish, qo'llarni yonoqqa qo'yish.

Zerikish – ruchka o'ynash, boshni kaftga tashlash.

Shubha – yuz, burunga barmoq bilan tegish, og'izni yopish.

Subordinatsiya – qo'l siqish.

Ko'p siyosatchilar tana tilini nusxalash sohasida tajribali mutaxassislar bo'lib, o'z saylovchilarining ishonchini qozonish va ularni o'zlariga moyil qilish uchun bundan foydalanadilar. Bu narsani muvaffaqiyatli amalga oshira olgan siyosatchilar haqida «Ularga xudoning tuhfasini bor» deyishadi. Odamning yuzi boshqa tana qismlariga nisbatan yolg'on gaplarni yashirish uchun qo'llaniladi. Biz yolg'onni yashirishga intilib, kulamiz, qosh qoqamiz va ko'z qisamiz, ammo baxtga qarshi bizning tanamiz o'z belgilari bilan chin haqiqatni oshkor qiladi va yuz hamda badandan o'qilgan signallar bilan so'zlar o'rtasida mos tushmaslik kuzatiladi. Yuz ifodalarini o'rganish ham o'z-o'ziga ko'ra san'atdir. Bu san'at haqida to'liqroq ma'lumotlar L.Robert Vaytsaydning «Yuz tili» hamda Leopold Bellan va Sem Sinpoliyer Beykerning «Yuzlarni o'qib» kitoblarida beriladi.

Tana tiliga taqlid qilish va uzoq vaqt davomida uni soxtalastirish mumkin emas. Ammo ochiq ijobiy imo-ishoralardan boshqa odamlar bilan muloqot qilish hamda salbiy tusdagi imo-ishoralardan qutulishni o'rganish foydalidir. Bu o'zingizni odamlar orasida qulayroq his qilish va boshqalarga sizning jozibalroq ko'rinishingizning imkonini beradi.

O'zini fosh qilmasdan qanday qilib yolg'on so'zlash mumkin? Yolg'on bilan bog'liq muammo shundaki, bizning ong ostimiz g'ayriixtiyoriy va bizdan mustaqil tarzda ishlaydi, shuning uchun bizning tana harakatlarimiz tili bizni fosh qiladi. Yolg'onni kam ishlatadigan odamlar undan foydalanganda, ular qanchalik ishonchli gapirishlariga qaramasdan, darhol bilinib qoladi. Ular yolg'on gapirishni boshlaganlarida ularning badani qarama-qarshi signallarni berishni boshlaydiki, bu o'z navbatida sizga ular yolg'on gapirayotganlarini sezishga imkon beradi. Aldov paytida bizning ong ostimiz nerv energiyasi bog'larni tashlaydi va u inson aytgan narsalarga zid imo-ishoralarni namoyon bo'ladi. Kasblari bevosita aldovning har xil shakllari bilan bog'liq odamlar – siyosiy arboblari, advokatlar, aktyorlar, sotuvchilar va teleboshlovchilar o'z tana harakatlarini shu darajada dressirovka qilishganki, ularning yolg'on gapirayotganligini ilg'ab olish qiyin va odamlar ularga ishonishadi, qarmoqlariga ilinishadi. Ular o'z imo-ishoralarni ikki yo'l bilan mashq qildirishadi. Birinchidan, ular aytilayotgan yolg'onga haqiqat tusini beruvchi imo-ishoralarni qilishadi, ammo bunga uzoq muddat davomida amaliyotda yolg'on ishlatishni mashq qilib erishish mimkin.

Ikkinchidan, ular o'zlaridan imo-ishorani deyarli to'liq chetlashtirishadi, ya'ni ular yolg'on so'zlayotganlarida ham ijobiy, ham salbiy imo-ishoralarni ishtirok etmasligiga erishishadi, buni bajarish juda ham qiyin. Imkoniyat bo'lganda quyidagi oddiy eksperimentni qilib ko'ring. Ataylab bironta tanishingizga yolg'on gapirib va suhbatdoshingizga butun gavgangiz bilan ko'rinib turib ongli ravishda barcha badan harakatlaridan o'zingizni tiyishga harakat qiling. Siz hatto eng yorqin, ko'zga tashlanadigan imo-ishoralarni ongli ravishda tutib tursangiz ham, sizning badaningiz ko'pgina mayda mikrosignallarni yetkazadi. Bu yuz mushaklarining burishishi, qorachiqalarning torayishi yoki kengayishi, peshonaning terlashi, yuzga qizillik yugurishi, tez-tez

kiprik qoqish va yana boshqa ko'plab aldov haqidagi signal beruvchi imo-ishoralarni bo'lishi mumkin. Fotoapparat yoki videokamera yordamida sekinlashtirilgan suratga olishdan foydalanib o'tkazilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, bu mikro imo-ishoralarni sekundning bir ulushida namoyon bo'lib, ularni faqatgina professional intervyular vaqtidagi suhbatda, tajribali biznesmenlar muzokaralar paytida hamda intuitsiyasi rivojlangan odamlarga o'xshashlariga sezishlari mumkin. Eng zo'r intervyu oluvchi va savdo-sotiq bo'yicha mutaxassis bo'lib o'zidan-o'zi sherik bilan yaqin yuzma-yuz aloqa vaqtida mikro imo-ishoralarni ma'nosini solishtirib o'qish qobiliyatini rivojlantirgan odamlar hisoblanadi.

Insonning tanasi va ruhi bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun xarakterni tashqi ko'rinishlaridan ajratib bo'lmaydi. Tashqarida bo'lgan narsa ichkarida ham bor.

Imo-ishoralarni nafaqat insonning ichki dunyosi haqida xabar beradi, balki nutq jarayonida aniq bir funksiyalarni ham bajaradi:

Reglament – tinglovchilarning esnashi, quloq, burun qashishi so'zlovchiga nutq jarayonini tugatish yoki mavzuni o'zgartirish bo'yicha ogohlantirish beradi.

Munosabat – tinglovchining o'zini tutishi orqali so'zlayotgan insonga munosabatini bildiradi, masalan, chalishtirilgan qo'llar va oyoqlar tanqidiy munosabatni bildiradi.

Kommunikativlik – imo-ishoralarni suhbat davomida suhbatdoshlar orasida kommunikativ muloqotning yuzaga kelishida muhim ahamiyatga ega. Masalan, tinglovchining bosh irg'ashi, so'zlovchining yuz ifodalari kommunikativ jarayonning jonliroq bo'lishiga sabab bo'ladi.

Lingvistik ifodalar – ayrim imo-ishoralarni biror so'zsiz bajarilsa ham ma'lum bir lingvistik ifodani bildiradi. Masalan, qosh qoqish salomlashish, hol-ahvol so'rash, yelka qisish bexabarlik, qo'l silkish salomlashish va xayrlashish kabi lingvistik birliklarning ma'nolarini bildirishi mumkin.

Nutq harakatlari – bu vazifa nutq jarayoni bilan birga amalga oshadi. Nafas olish, og'izni ochishga tayyorlash kabilar nutq harakatlari vazifasini bajaradi.

Xarakter – imo-ishoralarni insonning xarakteridan ham darak beradi. Boshni baland tutib yurish takabburlikni, shaxdam qadamlar o'ziga ishonchini ifodalaydi.

Yolg'on gapirayotganingiz bilib qolmasligi uchun siz bu vaqtda holatingiz to'liq ko'rinmasligiga harakat qilishingiz lozim[6]. Mana nima uchun mirshabxonadagi so'roq vaqtida so'roqni olib borayotganlarga nisbatan yaxshi ko'rinsin va yolg'on gapirishi oshkor bo'lishi uchun gumondor shaxsni yaxshi ko'rinadigan va yaxshi yoritiladigan joydagi stulga o'tqazishadi. Tabiiyki, sizning yolg'oningiz agar bu lahzada siz stol yonida o'tirgan bo'lsangiz va badaningiz qisman ko'rinmasi yoki devor, eshik ortida bo'lsangiz kam seziladi. Eng osoni telefonda yolg'on gapirish! Qanday qilib tana harakatlari tilida gapirishni o'rganish mumkin? O'zingiz har kuni hech bo'lmasa o'n besh daqiqa boshqa odamlar imo-ishoralarni o'rganish hamda talqin qilishga, shuningdek, o'z shaxsiy imo-ishoralaringizni tahlil qilishga ajrating. Eksperimental maydon sifatida odamlar uchrashadigan va hamkorlik qiladigan har qanday joy bo'laveradi.

Xususan, aeroport inson imo-ishoralarning barcha qirralarini kuzatish uchun qulay joy. Chunki bu yerda odamlar emotsiyalarning butun gamasini (rang-barangligini) imo-ishoralarni orqali ifodalaydilar: ehtirosli xohishni ham, g'azabni ham, va h.k. Bundan tashqari, kuzatish uchun rasmiy qabullar, ishga doir uchrashuvlar, kechalar va boshqa shu kabi tadbirlar hisoblanadi. Tana harakatlari tili san'atini o'rganib, siz kechalarga borishingiz, bir burchakda jimgina butun oqshom o'tirib tana harakatlari tili marosimini kuzatishdan lazzatlanishingiz mumkin.

Xulosa. Teleko'rsatuvlar ham noverbal o'zaro muloqot xususiyatlarini o'rganish uchun ajoyib imkoniyat yaratadi. Televizorning ovozi o'chirib qo'yib, ekranda nima bo'layotganini faqat tasvir orqali bilishga harakat qiling. Har besh daqiqada ovozni ochib siz o'zingizni ko'rsatuv yoki kinodagi noverballikani qanday tushunayotganingizning to'g'riligini tekshirib qo'yishingiz mumkin. Shunda tez orada siz butun dasturni ovozsiz ko'ra olishingiz hamda ekranda nima bo'layotganligini karlar singari tushuna olishingiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Abramova G.S. Amaliy psixologiya. M. 2004 yil
2. Bondarenko A.F. Psixologik yordam: nazariya va amaliyot. M.: "Sinf" mustaqil firmasi, 2006 yil.
3. Gladding S. Psixologik maslahat. SPb. 2007 yil
4. Zaxarov A.I. Bolalardagi qo'rquvni qanday yengish mumkin. M. 2005 yil
5. Piz A. Tana tili. M.: EKSMO-Press, 2004 yil.
6. Allan P. Tana tili. M.: EKSMO-Press, 2004 yil.

Shavkat G'ULOMOV,
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: shavkatgulomov@mail.ru

PhD, dotsent X.Xidirov taqrizi asosida

DIGITAL LITERACY AND THE FORMATION OF THE SPIRITUAL AND MORAL WORLDVIEW OF YOUNG PEOPLE IN THE EDUCATIONAL PROCESS: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Annotation

This article explores the intricate relationship between digital literacy and the formation of the spiritual and moral worldview of young people within the educational process. Through a philosophical lens, it examines how digital literacy impacts moral and spiritual development, considering both the opportunities and challenges presented by the digital age. The analysis underscores the necessity for educators to integrate digital literacy in a manner that supports the holistic development of students, promoting ethical and spiritual growth alongside cognitive skills.

Key words: Digital Literacy, Moral Education, Spiritual Development, Philosophical Analysis, Educational Process, Holistic Development, Ethical Reasoning, Critical Thinking, Digital Citizenship.

ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ И ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В данной статье исследуется сложная взаимосвязь цифровой грамотности и формирования духовно-нравственного мировоззрения молодежи в рамках образовательного процесса. Через философскую призму он исследует, как цифровая грамотность влияет на моральное и духовное развитие, учитывая как возможности, так и проблемы, возникающие в эпоху цифровых технологий. Анализ подчеркивает необходимость для преподавателей интегрировать цифровую грамотность таким образом, чтобы поддерживать целостное развитие учащихся, способствуя этическому и духовному росту наряду с когнитивными навыками.

Ключевые слова: Цифровая грамотность, нравственное воспитание, духовное развитие, философский анализ, образовательный процесс, целостное развитие, этическое мышление, критическое мышление, цифровая гражданственность.

TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI SAVODXONLIK VA YOSHLARNING MA'NAVYI-AXLOQIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH: FALSAFIY TAHLIL

Аннотация

Ushbu maqola raqamli savodxonlik va ta'lim jarayonida yoshlarning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirish o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni o'rganadi. Falsafiy ob'ektiv orqali u raqamli savodxonlikning axloqiy va ma'naviy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini, raqamli asr taqdim etgan imkoniyatlar va muammolarni hisobga olgan holda o'rganadi. Tahlil o'qituvchilarning raqamli savodxonlikni o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi, kognitiv qobiliyatlar bilan bir qatorda axloqiy va ma'naviy o'sishni rag'batlantiradigan tarzda birlashtirishi zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Raqamli savodxonlik, axloqiy tarbiya, ma'naviy rivojlanish, falsafiy tahlil, ta'lim jarayoni, yaxlit rivojlanish, axloqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, raqamli fuqarolik.

Kirish. Zamonaviy ta'lim landshaftida raqamli savodxonlik tobora o'zaro bog'langan va texnologiyaga asoslangan dunyoda navigatsiya qilish va muvaffaqiyatga erishish uchun muhim bo'lgan talabalar uchun muhim kompetensiyaga aylandi. Raqamli savodxonlik nafaqat raqamli vositalardan foydalanish uchun zarur bo'lgan texnik ko'nikmalarni, balki tanqidiy fikrlash, axloqiy tushunish va texnologiyadan mas'uliyatli foydalanishni ham o'z ichiga oladi. Raqamli savodxonlikning ahamiyati keng e'tirof etilgan bo'lsa-da, uning yoshlarning ma'naviy va axloqiy rivojlanishi bilan aloqasi hali ham to'liq o'rganilmagan.

Ta'lim har doim nafaqat intellektual qobiliyatlarni, balki shaxsning axloqiy va ma'naviy jihatlarini ham rivojlantirishga qaratilgan. Tarixiy jihatdan ta'lim tizimlari axloqiy fikrlash, empatiya va maqsadni his qila oladigan har tomonlama rivojlangan shaxslarni rivojlantirishga intilgan. Biroq, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ushbu ta'lim maqsadlariga erishish uchun imkoniyatlar va muammolarni keltirib chiqaradi. Bir tomondan, raqamli vositalar turli nuqtai nazarlardan foydalanishni ta'minlash, axloqiy masalalar bo'yicha muhokamalarni osonlashtirish va global aloqalarni rivojlantirish orqali axloqiy ta'limni kuchaytirishi mumkin. Boshqa tomondan, raqamli muhit axloqiy va ma'naviy o'sishga to'siq qilishi mumkin bo'lgan kiberbulling, noto'g'ri ma'lumot va raqamli giyohvandlik kabi xavflarni keltirib chiqaradi.

Ushbu maqola raqamli savodxonlik va yoshlarning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirish o'rtasidagi murakkab munosabatlarni falsafiy nuqtai nazardan o'rganishga intiladi. Raqamli savodxonlik kontseptsiyasini axloqiy va ma'naviy ta'lim bilan birlashtirgan holda, u o'qituvchilar raqamli asrda o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini qanday qo'llab-quvvatlashi mumkinligini ta'kidlashni maqsad qilgan. Tahlil texnologik malakani axloqiy va ma'naviy shakllanish bilan muvozanatlashtiradigan ta'lim yondashuvini taklif qilish uchun o'z-o'zini tarbiyalash va yaxlit rivojlanishga urg'u beradigan Bildung kabi falsafiy tushunchalarga tayanadi.

Ushbu munosabatlarni o'rganishda maqola quyidagi asosiy savollarga javob beradi: raqamli savodxonlik yoshlarning axloqiy rivojlanishiga qanday hissa qo'shishi mumkin? Raqamli vositalar ruhiy dunyoqarashni tarbiyalashda qanday rol o'ynashi mumkin? Raqamli savodxonlikni axloqiy va ma'naviy tarbiya bilan integratsiyalashning ta'limga ta'siri qanday? Ushbu savollarni ko'rib chiqish orqali maqola o'quvchilarda nafaqat kognitiv ko'nikmalarni, balki axloqiy yaxlitlik va ma'naviy chuqurlikni rivojlantirish uchun raqamli savodxonlikdan qanday foydalanish mumkinligini to'liq tushunishga qaratilgan.

Oxir oqibat, maqsad raqamli savodxonlikning ko'p qirrali xususiyatini va uning yoshlarning ma'naviy va axloqiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini tan oladigan ta'lim tizimini targ'ib qilishdir. Bunday tizim o'qituvchilarga o'quvchilarning yaxlit o'sishini qo'llab-quvvatlovchi o'quv

muhitini yaratishga yordam beradi, ularni raqamli dunyoning murakkabliklarida texnologik mahorat va axloqiy xabardorlik bilan harakat qilishga tayyorlaydi.

Nazariy asos

Raqamli savodxonlikning yoshlarning ma'naviy va axloqiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganish raqamli savodxonlik, axloqiy tarbiya va ma'naviy rivojlanish tushunchalarini birlashtirgan mustahkam nazariy asosni talab qiladi. Ushbu asos falsafiy an'analardan va zamonaviy ta'lim nazariyalariga asoslanib, ushbu elementlarning ta'lim jarayonida qanday kesishishini har tomonlama tushunishga yordam beradi.

Raqamli savodxonlikning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:	
Texnik ko'nikmalar:	raqamli qurilmalar, dasturiy ta'minot va ilovalardan foydalanish qobiliyati.
Axborot savodxonligi:	axborotni topish, baholash va undan samarali foydalanish qobiliyati.
Media savodxonligi:	OAV qanday ishlab chiqarilganligi, uning maqsadlari va uning auditoriyaga ta'sirini tushunish.
Tanqidiy fikrlash:	raqamli kontentni ishonchlilik va tarafdashlik uchun tahlil qilish va baholash.
Axloqiy foydalanish:	Internetda mas'uliyatli xatti-harakatni, shu jumladan maxfiylik, xavfsizlik va raqamli fuqarolik masalalarini tushunish va amalda qo'llash.

Axloqiy tarbiya shaxsning axloqiy tamoyillar haqidagi tushunchasini, axloqiy masalalar yuzasidan mulohaza yuritish qobiliyatini va axloqiy xulq-atvoriga sodiqligini rivojlantirishga qaratilgan. Axloqiy tarbiyaning falsafiy qarashlari ko'pincha Aristotel, Immanuel Kant va Jon Dyui va boshqalarning asarlaridan kelib chiqadi.

Aristotel etikasi: odat va amaliy donolik (phronesis) orqali fazilatli xarakterning rivojlanishiga urg'u beradi.

Kant etikasi: umuminsoniy tamoyillar va kategorik imperativga asoslangan axloqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan.

Deweyan etikasi: axloqiy rivojlanishning markaziy qismi sifatida tajribaviy o'rganish va aks ettiruvchi fikrlashni himoya qiladi.

Raqamli savodxonlik kontekstida axloqiy ta'lim talabalarni raqamli o'zaro munosabatlarda axloqiy tamoyillarni qo'llashga o'rgatish, raqamli fuqarolikni rivojlantirish va mas'uliyatli onlayn xatti-harakatni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Ma'naviy rivojlanish-Ma'naviy rivojlanish insonning ichki hayotining o'sishi, ularning ma'no va maqsad tuyg'usi, o'zidan kattaroq narsa bilan bog'liqligi bilan bog'liq. Bu diniy e'tiqod va amaliyotlarni o'z ichiga olishi mumkin, lekin ular bilan cheklanmaydi. Ma'naviy rivojlanishning falsafiy va psixologik nazariyalari ko'pincha o'z-o'zidan o'tish, bog'liqlik va ekzistensial aks ettirishni ta'kidlaydi.

Maslouning Ehtiyojlar ierarxiyasi: O'z-o'zini anglash va o'z-o'zidan oshib ketishni yuqori o'ringa qo'yadi, bu ma'naviy o'sish insonning bajarilishining bir qismi ekanligini ko'rsatadi.

Franklning logoterapiyasi: ruhiy salomatlikning markaziy jihati sifatida hayotning ma'nosini topishga urg'u beradi.

Uilberning integral nazariyasi: ma'naviy rivojlanishni inson rivojlanishining boshqa o'lchovlari bilan birlashtiradi, ma'naviyat yaxlit rivojlanishning muhim jihati ekanligini ta'kidlaydi.

Raqamli savodxonlik

Raqamli savodxonlik raqamli vositalardan foydalanishning asosiy qobiliyatidan tashqariga chiqadigan ko'p qirrali tushunchadir. 1990-yillarda bu atamani ommalashtirgan Pol Gilsterning so'zlariga ko'ra, raqamli savodxonlik kompyuterlar orqali taqdim etilganda turli xil manbalardan olingan bir nechta formatdagi ma'lumotlarni tushunish va ulardan foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ushbu ta'rif raqamli muhitda samarali harakat qilish uchun zarur bo'lgan kognitiv ko'nikmalarni ta'kidlaydi.

Keng qamrovli nazariy asos yaratish uchun raqamli savodxonlikni axloqiy va ma'naviy tarbiya bilan birlashtirish zarur. Ushbu integratsiyani o'z-o'zini tarbiyalash va yaxlit rivojlanishga ishora qiluvchi nemis atamasi Bildung kontseptsiyasiga asoslanishi mumkin. Bildung nafaqat intellektual o'sishni, balki har tomonlama barkamol shaxslarni rivojlantirishga qaratilgan axloqiy va ma'naviy kamolotni ham o'z ichiga oladi.

Ushbu integratsiyalashgan tizimning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

Yaxlit yondashuv: Raqamli savodxonlik nafaqat texnik ko'nikmalar to'plami, balki tanqidiy fikrlash, axloqiy fikrlash va ruhiy aks ettirishni o'z ichiga olishini tan olish.

Axloqiy raqamli fuqarolik: Internetda mas'uliyatli va axloqiy xulq-atvorni targ'ib qilish, talabalarni raqamli o'zaro munosabatlarining axloqiy oqibatlarini ko'rib chiqishga undash.

Ma'naviy mulohaza va aloqa: Ma'naviy izlanish, mulohaza yuritish va boshqalar bilan bog'lanish, maqsad va ma'no tuyg'usini rivojlantirish uchun raqamli vositalardan foydalanish.

Raqamli savodxonlik ta'lim jarayonida yoshlarning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Falsafiy tahlil orqali ushbu maqola raqamli savodxonlik, axloqiy ta'lim va ma'naviy rivojlanish o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni ta'kidlab, ushbu o'lchovlarni birlashtiradigan ta'limga yaxlit yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosa. Raqamli savodxonlik ta'lim jarayonida yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega. Raqamli savodxonlikni axloqiy va ma'naviy ta'lim bilan integratsiyalash orqali o'qituvchilar o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini qo'llab-quvvatlashlari mumkin, ularni axloqiy yaxlitlik va ma'naviy chuqurlik bilan raqamli dunyoning murakkabliklarida harakat qilishga tayyorlaydilar. Ushbu falsafiy tahlil axloqiy va ma'naviy o'sishni rag'batlantirishda raqamli savodxonlik salohiyatini qamrab oluvchi muvozanatli ta'lim yondashuvining muhimligini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR

- Gilster, P. (1997). Digital Literacy. New York: Wiley Computer Pub.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 50(4), 370-396.
- Frankl, V. E. (1959). Man's Search for Meaning. Boston: Beacon Press.
- Wilber, K. (2000). Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy. Boston: Shambhala Publications.
- Aristotle. (350 BCE). Nicomachean Ethics.
- Kant, I. (1785). Groundwork of the Metaphysics of Morals.
- Dewey, J. (1932). Ethics.
- Noddings, N. (2013). Caring: A Relational Approach to Ethics and Moral Education. Berkeley: University of California Press.
- Heidegger, M. (1977). The Question Concerning Technology. New York: Harper & Row.
- Turkle, S. (2011). Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York: Basic Books.
- Postman, N. (1993). Technopoly: The Surrender of Culture to Technology. New York: Vintage Books.
- Buckingham, D. (2015). Defining digital literacy: What do young people need to know about digital media? Nordic Journal of Digital Literacy, 10(1), 21-35.

UDK: 37.02

Furqat DJALOLOV,
O'zbekiston jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: f.djolov@gmail.com

NamMQI katta o'qituvchisi, PhD P.Botirova taqrizi asosida

TA'LIM JARAYONIDA MAKTAB O'QUVCHILARI TOMONIDAN INGLIZ TILI O'QUV MATERIALLARINI O'ZLASHTIRISH DARAJALARI

Аннотация

O'zlashtirish darajasi - bu dars davomida berilayotgan ma'lumotlarning o'quvchi tomonidan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash o'lchovidir. Ushbu maqolada o'quv jarayonida maktab o'quvchilari tomonidan ingliz tili o'quv materiallarini o'zlashtirish darajalari va uning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: o'zlashtirish ko'rsatkichi, bilim darajasi, malaka, ko'nikma, o'quv jarayoni, dars samaradorligi, o'quv materiallari, ingliz tili, pedagogik mahorat, o'quvchi salohiyati.

УРОВНИ УСВОЕНИЯ ШКОЛЬНИКАМИ АНГЛИЙСКОГО УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Уровень усвоения - это мера того, как информация, представленная в ходе урока, приобретает учащимся знаниями, навыками и умениями. В данной статье освещаются уровни усвоения школьниками учебного материала по английскому языку в процессе обучения и его специфика.

Ключевые слова: показатель усвоения, уровень знаний, квалификация, умение, процесс обучения, эффективность урока, учебные материалы, английский язык, педагогический навык, потенциал ученика.

LEVELS OF ASSIMILATION OF ENGLISH TEACHING MATERIALS BY SCHOOLCHILDREN IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation

The level of acquisition is a measure of the acquisition of knowledge, skills and skills by the student of the information given during the lesson. This article highlights the levels of assimilation of English teaching materials by schoolchildren in the educational process and its peculiarities.

Key words: mastering indicator, level of knowledge, qualifications, skills, educational process, lesson efficiency, educational materials, English, pedagogical skills, student potential.

Kirish. O'quv faoliyatining asosiy mazmuni va eng muhim vazifasi-bu jarayon sifatida ham, o'rganish natijasida ham ko'rib chiqiladigan bilim va faoliyat usullarini o'zlashtirish darajasidir. O'zlashtirish darajasi odatda yangi tajribani avvalgisi bilan birlashtirish, to'plangan ijtimoiy tajribani shaxsning mulkiga, uning xususiyatlariga aylantirish deb ta'riflanadi.

Jarayon sifatida o'zlashtirish darajasi - bu o'qituvchi tomonidan o'quv jarayonini ongli va pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq qurish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan qadamlar, bosqichlarning ma'lum bir ketma-ketligi, chunki uning mantig'i va tanlangan o'qitish usullari o'zlashtirish darajasi jarayonining mantig'i va tuzilishi bilan bevosita belgilanadi.

Afsuski, zamonaviy didaktikada o'quv materialining mazmunini o'zlashtirish darajasini miqdoriy va sifat jihatidan aniqlashga umumiy yondashuvlar hali ishlab chiqilmagan. Hozirgacha turli mualliflar ushbu konsepsiyaning o'z talqinlariga ko'ra turli takliflarni berishgan, ijodiy yondashuvni o'qitish texnologiyasini loyihalash va loyihalashda o'qituvchidan kelib chiqadigan turli xil darajalarni aniqlashgan. Shu bilan birga, u o'zining pedagogik tajribasi, ta'lim muassasalarida tan olingan va amalda qo'llaniladigan didaktik tushunchalar va o'qitish nazariyalariga amal qilishi tavsiya etiladi.

Materiallar va metodlar. Zamonaviy adabiyotlarga ko'ra o'quv jarayoni o'quvchilarni ma'lum bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlar bilan tanishtirish maqsadida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayoni sifatida qaraladi. Har bir o'qitish usuli o'qituvchining o'quv ishlarini (yangi materialni taqdim etish, tushuntirish) va o'quvchilarning faol o'quv va kognitiv faoliyatini tashkil etishni o'z ichiga oladi. Ya'ni, o'qituvchi, bir tomondan, materialni o'zi tushuntiradi, boshqa tomondan, o'quvchilarning o'quv va kognitiv faoliyatini rag'batlantirishga intiladi (ularni fikrlashga, xulosalarni mustaqil ravishda shakllantirishga va boshqalarga undaydi).

O'qitish vositalari - bu inson tomonidan yaratilgan ob'ektlar, shuningdek o'quv jarayonida o'quv ma'lumotlarini tashuvchisi va o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati vositasi sifatida ishlatiladigan turli xil ob'ektlardir. O'qitish vositalari o'qituvchining jonli so'zi bilan bir qatorda o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismi va har qanday ta'lim muassasasining o'quv va moddiy bazasining elementidir.

O'zlashtirish darajasi bo'yicha mavjud qarashlarning xilma-xilligini to'liq tahlil qilishga urinmasdan, biz asosan maktab muassasalarida xorijiy tillarni o'qituvchilar tomonidan kasbiy yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari bo'yicha ko'rib chiqamiz. Bilimlarni o'zlashtirish darajalari V. P. Bepalkoga ko'ra ikki jihatdan ko'rib chiqiladi:

birinchidan, o'quv natijasi sifatida, o'quvchilar tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish sifatining o'lchovi sifatida;

ikkinchidan, oldindan belgilangan (o'quv dasturida, darslikda va boshqalarda) chuqurlik o'lchovi, materialni o'rganish tafsilotlari sifatida.

Ushbu o'zlashtirish darajalarini hisobga olgan holda, V. P. Bepalko aytilganlarni umumlashtiradi va "keyingi ketma-ket assimilyatsiya darajalari shaklida inson mahoratining genetik tuzilishini" taklif qiladi:

1. Haqiqat hodisalarining ilgari o'rganilgan ma'lumotlarni yoki ular bilan harakatlarni, ma'lum bir sohasidagi ob'ektlar va jarayonlarning xususiyatlarini tanib olish (ularni qayta idrok etish bilan) (bilim - tanishish).

2. Reproductiv harakat (bilim-nusxalar) o'z-o'zini takrorlash va ma'lum bir harakatni amalga oshirish uchun ilgari o'rganilgan indikativ asos haqidagi ma'lumotlarni qo'llash orqali.

3. Samarali harakat-ba'zi bir ob'ektlar (bilim va ko'nikmalar) bo'yicha namuna bo'yicha faoliyat. O'quvchilar yangi harakatni amalga oshirish uchun taniqli indikativ asosni

mustaqil ravishda qurish yoki o'zgartirish jarayonida sub'ektiv ravishda yangi ma'lumotlarni olishadi.

4. Faoliyat uchun yangi indikativ asosni (bilim-transformatsiya) mustaqil ravishda qurish orqali har qanday ob'ektlar to'plamida amalga oshiriladigan ijodiy harakat, uning davomida ob'ektiv ravishda yangi ma'lumotlar olinadi.

Bilimlarni o'zlashtirish darajasi A. M. Novikov, K. K. Platonov fikriga ko'ra:

1. Dastlabki mahorat-bu harakatning maqsadini anglash va ilgari olingan tajribaga asoslangan holda uni amalga oshirish usullarini izlash. Sinov va xatolarning tabiatini aniqlashtirishdir.

2. Qisman mahoratli faoliyat-bu individual texnikani, operatsiyalarni bajarish ko'nikmalarini o'zlashtirish, kerakli bilim tizimini aniqlashtirish, ushbu harakatlarga xos ko'nikmalarni shakllantirish va faoliyatning ijodiy elementlarining paydo bo'lishi demakdir.

3. Mahoratli faoliyat-bilim va ko'nikmalardan nafaqat maqsadni, balki unga erishish usullari va vositalarini tanlash motivlarini ham anglagan holda ijodiy foydalanish va mehnat taktikasi darajasida ko'nikmalarni o'zlashtirishdir.

4. Mahorat - mehnat strategiyasi darajasida ko'nikmalarni egallash, maqsadni mustaqil aniqlash qobiliyatini ijodiy rivojlantirish, turli ko'nikmalarni (texnologiyalarni) ijodiy ishlatishdir.

Yuqorida keltirilgan barcha yondashuvlar va boshqa mavjud yondashuvlar o'qituvchi tomonidan o'quv materialini o'rganishning tegishli darajasini belgilashda to'liq talab qilinishi mumkin. Shu bilan birga, u o'quvchilar va ushbu universitetda qabul qilingan ta'lim tushunchalari tomonidan o'zlashtirilishi kerak bo'lgan materialning mazmuni bilan erishmoqchi bo'lgan didaktik maqsadlarni aniq belgilashi muhimdir.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiy manbalarni tahlil qilish; tabiiy pedagogik eksperimentning aniqlovchi bosqichi; so'rovnoma, sinov; tadqiqotni matematik qayta ishlash usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Chet tili atrofdagi dunyo bilan aloqa qilish va bilish vositalaridan biri sifatida ijtimoiy, kognitiv va rivojlanish funksiyalari tufayli zamonaviy ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Xalqaro aloqaning yetakchi vositasi sifatida dunyoda ingliz tilining mavqei tobora kuchayib borayotgani va ingliz tilini o'qitishning samarali usullaridan foydalanish muammosi juda muhim.

Tadqiqotning dolzarbligi jamiyatning o'quvchilar tomonidan chet tillarini, birinchi navbatda ingliz tilini xalqaro aloqa tili sifatida o'zlashtirish asosida kommunikativ aloqalarni kengaytirish zarurati bilan bog'liq.

Tadqiqot muammosi maktabda ingliz tilini o'qitishga bo'lgan talab va ta'limning boshlang'ich bosqichida ingliz tilini o'qitishning o'ziga xos usullari va vositalaridan foydalanishning yetishmasligi o'rtasidagi qarama-qarshilikda yotadi.

Maktabda chet tilini o'rganishda boshlang'ich maktab o'quvchilarining umumiy nutq rivojlanishi rag'batlantiriladi; ularning kommunikativ madaniyati rivojlanadi; sinfda mulokat qilish, tegishli mazmundagi matnlarni o'qish va muhokama qilish, bolalarning xorijiy folklor namunalari bilan tanishish jarayonida qiymat ko'rsatmalari shakllantiriladi va axloqiy xulq-atvor asoslari qo'yiladi; boshqa mamlakatlar vakillari va ularning madaniyatiga nisbatan do'stona munosabat va bag'rikenglik rivojlanadi.

Maktabda chet tilini o'rganishning shaxsiy natijalari: dunyoning ko'p tili va ko'p madaniyatli jamiyat sifatida umumiy g'oyasi; o'z mamlakatining fuqarosi sifatida o'zini anglash; tilni, shu jumladan chet tilini odamlar o'rtasidagi muloqotning asosiy vositasi sifatida anglash; o'rganilayotgan chet tili vositalaridan foydalangan holda chet ellik tengdoshlar dunyosi bilan tanishish (bolalar folklori orqali, bolalar bog'chasining ba'zi namunalari, badiiy adabiyot, an'analar).

O'rganilayotgan materialni o'zlashtirish uchun zarur darajalarni belgilashdan tashqari, o'qituvchi mavzu (modul) masalalarini o'rganishni boshlagan o'quvchilar qanday boshlang'ich ta'lim darajasiga ega bo'lishi kerakligini aniq tushinishi kerak. Bu holda o'qitishning boshlang'ich darajasi ularning oldingi mavzular va fanlar bo'yicha bilimlarini o'zlashtirish darajasi sifatida tushunilishi kerak. Mavzu ichidagi

aloqalarni o'rganilayotgan mavzuning o'quv savollarining o'quv fanining (modulining) oldingi va keyingi mavzulari bilan bog'liqligini aks ettiradi. Satrlar va ustunlar kesishmalarida har bir keyingi mavzu uchun talab qilinadigan o'qitish darajasi qo'yiladi. Nihoyat, ushbu daraja keyingi mavzularni o'rganish talablari tufayli barcha darajalarning maksimal darajasi sifatida belgilanadi.

Agar ko'rib chiqilayotgan mavzu boshqa o'quv fanlarini ta'minlasa, unda ushbu mavzuning o'quv savollarining boshqa fanlar bilan bog'liqligini aks ettiruvchi fanlararo aloqalarini tuzish tavsiya etiladi. Bunday tuzilmaning qurilishi ilgari ko'rib chiqilganlarga o'xshaydi, ammo o'qitish darajasi ushbu mavzuning o'quv savoli taqdim etadigan o'quv intizomi uchun mas'ul bo'lgan o'qituvchi tomonidan belgilanadi. Kerakli darajaning yakuniy qiymati fan ichidagi va fanlararo aloqalar bog'liqliklarini tahlil qilishdan olingan darajalarning maksimal qiymati sifatida aniqlanadi.

O'rganilayotgan materialni o'zlashtirishning zarur darajalarini aniqlash va ularni to'g'ri belgilash o'qituvchiga yakuniy natijada professional mutaxassisni kafolatlangan o'qitish sifati bilan tayyorlashni ta'minlashga imkon beradi. Shu bilan birga, o'quvchilar uchun zarur bo'lgan bilimlarni farqlash, ularni o'zlashtirish sifatini nazorat qilish uchun tegishli ma'lumotlarga ega bo'lish imkoniyatini beradi.

Muhokama. O'quvchilarning bilim faoliyatini boshqarish didaktik jarayonning eng muhim tarkibiy qismidir. Shu sababli, bir necha o'n yillar davomida ushbu muammoning tadqiqotchilar tomonidan doimiy ravishda katta qiziqish bilan o'rganib kelinmoqda. Ushbu mualliflarning tadqiqotlari natijalari ular tomonidan ishlab chiqilgan va takomillashtirilgan o'qitish nazariyalari (tushunchalari) bo'lib, ular doirasida turli didaktik muammolarni hal qilishda o'quvchilarning bilim faoliyatini boshqarish xususiyatlari ochib beriladi.

Tadqiqotchilarning mutlaq ko'pchiligi tomonidan o'quvchilarning kognitiv faoliyatini boshqarish tizimli, maqsadli xarakterga ega bo'lgan va o'qitish va o'qitish jarayonlarining birligini o'z ichiga olgan maxsus, ijtimoiy jihatdan aniqlangan faoliyat sifatida talqin etiladi. Bunday holda, didaktik jarayon yaxlit hodisa sifatida namoyon bo'ladi, uning mohiyati o'quvchilar va o'qituvchining bilim va pedagogik o'zaro ta'sirining birligini ularni amalga oshirishning turli shakllarida aks ettiradi. O'qituvchining faoliyati ushbu maydonda yetakchi hisoblanadi. U boshqaruvchi bo'lib, o'qituvchi va o'quvchining o'zaro ta'sirini belgilaydi, ikkinchisini talab qilinadigan ta'lim holatiga o'tkazish uchun zarurdir. Ta'lim didaktik jarayonning tomonlaridan biri sifatida qaraladi, bu o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarni egallash faoliyati. Shu bilan birga, o'quvchining kognitiv faoliyati bilim va harakatlarni o'zlashtirish usuli sifatida insonning tabiiy fazilatlarini (o'rganish qobiliyatini) shaxsning ijtimoiy va kasbiy ahamiyatga ega sifatiga (o'rganish) o'zgartiradi. O'z mazmuniga ko'ra, kognitiv faoliyat aqliy, nazariy, amaliy, manipulyatsion, mehnat kabi bo'lishi mumkin.

O'qituvchi va o'quvchining o'zaro aktivligi pedagogik o'zaro ta'sir doirasida to'liq aniqlanadi, bu birlikda pedagogik ta'sirni, uning faol idrokini, o'quvchining o'z faoliyatini o'z ichiga oladi, bu javob harakatlarida, o'z-o'zini o'qitish va o'z-o'zini tarbiyalashda namoyon bo'ladi.

Zamonaviy pedagogikada o'quvchilarning bilim faoliyatini boshqarish, qoida tariqasida, minimal vaqt va boshqa resurslar bilan ularni tayyorlashning yuqori sifatiga erishishga qaratilgan pedagogik faoliyat turi sifatida qaraladi.

Ushbu jarayonda o'qituvchi va o'quvchi barqaror ishlashga ega bo'lgan murakkab o'zini o'zi sozlaydigan va o'zini takomillashtiradigan boshqaruv tizimini tashkil qiladi. Odamlar o'rtasidagi munosabatlarni hisobga olgan holda, ushbu tizim o'ziga xos ma'noga ega, o'ziga xos xususiyatlarga, farqlarga ega va har qanday texnik yoki kibernetik tizimga qaraganda ancha murakkab, chunki o'quv jarayonining shartlari doimiy ravishda noaniq tarzda o'zgarib turadi va bir xil jarayonni ikki yoki undan ortiq marta kuzatish mumkin emas. Bundan kelib chiqadiki, o'quv jarayonini boshqarishda ehtimollik xususiyatlari muhim ahamiyatga ega. Bunday sharoitda nafaqat ta'limning guruh xarakterini, balki o'quvchilarda shaxsiy va muhim kasbiy

fazilatlarini individual shakllantirish imkoniyatini ham hisobga olish muhimdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bizning fikrimizcha ta'lim muasasalarida o'quvchilarning ingliz tilidagi o'quv materiallarini o'zlashtirish darajalari quyidagicha bo'linadi:

0 daraja - bu o'quvchi tushunishga qodir bo'lgan daraja bo'lib, u uchun yangi ma'lumotlarni mazmunli idrok etish. Qat'iy aytganda, ushbu darajani o'rganilayotgan mavzu bo'yicha o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasi deb atash mumkin emas. Shartli ravishda o'quvchining "nol" darajadagi faoliyati tushunish deb ataladi.

I daraja - o'rganilayotgan ob'ektlar va jarayonlarni ular haqida ilgari o'rganilgan ma'lumotlarni yoki ular bilan bo'lgan

harakatlarni qayta idrok etishda tanib olish, turli xil ob'ektlardan ajratishdir.

II daraja - ilgari olingan bilimlarni so'zma-so'z xotiradan odatiy holatlarda qo'llash va muammolarni hal qilishda foydalanish mumkin.

III daraja - bu ma'lumotni o'zlashtirish darajasi, unda o'quvchi ma'lum ob'ektlarni muhokama qilish va o'rganilgan ma'lumotlarni mustaqil ravishda turli xil vaziyatlarda qo'llashi va o'zgartirishi mumkin. Shu bilan birga, o'quvchi sub'ektiv ravishda yangi (u uchun yangi) ma'lumotlarni yaratishga qodir.

IV daraja-bu mavzuning o'quv materialiga ega bo'lish darajasi, unda o'quvchi ob'ektiv ravishda yangi ma'lumotlarni (ilgari hech kimga noma'lum) yaratishga qodir bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. – Воронеж, 1977.
2. Новиков А.М. Научно-экспериментальная работа в образовательном учреждении. – М.: Асс. «Проф. образование», 1998.
3. Farxodjonova N. F., Pulatov A. Modern methods of increasing student interest in social sciences // Экономика и социум. – 2019. – №. 4 (59). – С. 38-40.
4. Shilova L. et al. Learning English language in primary school: Motivational factors and their role in management strategies // International Journal of Educational Management. – 2020. – Т. 34. – №. 9. – С. 1475-1489.
5. Farxodjonova N. F. Modernization of uzbek language and national-spiritual heritage in national culture // The American Journal of Social Science and Education // Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 01. – С. 585.

UDK:101.1

Nurmurod DJURAEV,

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Maxsus operatsiyalarni muvofiqlantirish boshqarmasi Maxsus tayyorgarlik o'quv markazi Sikl boshlig'i

E-mail: nurmurod@mail.ru

S.f.f.d E.Sattorov taqrizi asosida

ANALYSIS OF INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL FACTORS OF MANAGEMENT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Annotation

This article explores the critical role of institutional and functional factors in the management of sustainable development. By examining the frameworks, policies, and practices that contribute to sustainable development, we identify key determinants and propose strategies to enhance sustainability management. The study draws on various case studies and empirical research to underline the importance of integrated approaches in achieving long-term sustainability goals.

Key words: Sustainable Development, Institutional Factors, Governance Structures, Legal and Regulatory, Frameworks, Policy Integration, Multi-Level Governance, Stakeholder Engagement, Environmental Legislation, Economic Instruments, Compliance and Enforcement.

АНАЛИЗ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ

Аннотация

В данной статье исследуется решающая роль институциональных и функциональных факторов в управлении устойчивым развитием. Изучая основы, политику и практику, которые способствуют устойчивому развитию, мы определяем ключевые определяющие факторы и предлагаем стратегии по улучшению управления устойчивым развитием. Исследование опирается на различные тематические исследования и эмпирические исследования, чтобы подчеркнуть важность комплексных подходов в достижении долгосрочных целей устойчивого развития.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, институциональные факторы, структуры управления, нормативно-правовая база, рамки, интеграция политики, многоуровневое управление, взаимодействие с заинтересованными сторонами, экологическое законодательство, экономические инструменты, соблюдение и обеспечение соблюдения.

BARQAROR TARAQQIYOT UCHUN BOSHQARUV SOHASINING INSTITUTIONAL VA FUNKSIONAL OMILLARINING TAHLILI

Annatsiya

Ushbu maqola barqaror rivojlanishni boshqarishda institutsional va funktsional omillarning muhim rolini o'rganadi. Barqaror rivojlanishga hissa qo'shadigan asoslar, siyosatlar va amaliyotlarni o'rganib chiqib, biz asosiy hal qiluvchi omillarni aniqlaymiz va barqarorlikni boshqarishni yaxshilash bo'yicha strategiyalarni taklif qilamiz. Tadqiqot uzoq muddatli barqarorlik maqsadlariga erishishda integratsiyalashgan yondashuvlarning muhimligini ta'kidlash uchun turli amaliy tadqiqotlar va empirik tadqiqotlarga asoslanadi.

Kalit so'zlar: Barqaror rivojlanish, institutsional omillar, boshqaruv tuzilmalari, huquqiy va me'yoriy hujjatlar, asoslar, siyosat integratsiyasi, ko'p boshqaruv, manfaatdor tomonlarning ishtiroki, ekologiya qonunchiligi, iqtisodiy vositalar, muvofiqlik va ijroni ta'minlash.

Kirish. Barqaror rivojlanish iqtisodiy o'sish, ijtimoiy inkluziya va atrof-muhitni muhofaza qilishning o'zaro bog'liq o'lchovlarini o'z ichiga olgan global jamiyatlar uchun markaziy maqsad sifatida paydo bo'ldi. U 1987 yilda Brundtland komissiyasi tomonidan ta'kidlanganidek, kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga putur etkazmasdan, hozirgi kun ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Barqaror rivojlanishga erishish, yaxlit boshqaruv strategiyasini yaratish uchun institutsional va funktsional omillarni birlashtiradigan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi.

Hukumat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT), xalqaro agentliklar va xususiy sektor tuzilmalarini o'z ichiga olgan institutlar barqaror rivojlanishning tarkibiy asosini ta'minlaydi. Ular siyosatni shakllantirish, qoidalarni qo'llash va barqaror tashabbuslarni amalga oshirish uchun resurslarni taqsimlash uchun javobgardir. Ushbu institutlarning samaradorligi ularning boshqaruv tuzilmalari, huquqiy va me'yoriy-huquqiy bazalari hamda turli sektorlar bo'ylab siyosatni qay darajada birlashtira olishlariga bog'liq.

Boshqa tomondan, funktsional omillar barqaror rivojlanish tashabbuslarini boshqarishning amaliy jihatlari bilan bog'liq. Bularga strategik rejalashtirish, resurslarni boshqarish, monitoring va baholash kiradi. Strategik rejalashtirish barqarorlik uchun qarash va maqsadlarni belgilaydi, resurslarni boshqarish esa tabiiy, moliyaviy va inson resurslaridan samarali

foydalanishni ta'minlaydi. Monitoring va baholash doimiy takomillashtirish va moslashishga imkon beruvchi barqarorlik tashabbuslarining borishi haqida fikr bildiradi.

Barqaror rivojlanish muvaffaqiyati uchun institutsional va funktsional omillarning o'zaro ta'siri juda muhimdir. Kuchli institutlar zarur yordam va tuzilmani ta'minlaydi, samarali funktsional boshqaruv esa barqaror amaliyotlarning amaliy amalga oshirilishini ta'minlaydi. Ushbu maqolada barqaror rivojlanishni muvaffaqiyatli boshqarishning asosiy omillarini aniqlash uchun turli amaliy tadqiqotlar va empirik tadqiqotlar asosida ushbu omillar batafsil ko'rib chiqiladi.

Quyidagi bo'limlarda barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi institutsional asoslar, boshqaruv tuzilmalari, qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazalar va siyosat integratsiyasini o'rganish ko'zda tutilgan. Keyin biz barqaror tashabbuslarni boshqarishning funktsional jihatlari, jumladan strategik rejalashtirish, resurslarni boshqarish, monitoring va baholashni ko'rib chiqamiz. Keys tadqiqotlari orqali biz ushbu omillar turli kontekstlarda qanday muvaffaqiyatli birlashtirilganligini ko'rsatamiz va barqarorlikni boshqarishni yaxshilash bo'yicha eng yaxshi amaliyot va strategiyalar haqida tushuncha beramiz.

Menagementning institutsional va funktsional omillarini tushunish va hal qilish orqali biz barqaror rivojlanishga yanada samarali va barqaror yondashuvlarni ishlab chiqishimiz mumkin,

bu esa hozirgi va kelajak avlodlar uchun uzoq muddatli foyda keltiradi.

Adabiyot manbalarini haqida umumiy ma'lumot; Adabiyot sharhi

1987 yilda Brundtland hisobotida ommalashgan barqaror rivojlanish konsepsiyasi iqtisodiy o'sish, ijtimoiy inklyuziya va atrof-muhitni muhofaza qilish muvozanatini ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi. Barqaror rivojlanish kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini buzmasdan hozirgi kun ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Ushbu triadik yondashuv global miqyosda barqaror rivojlanish siyosati va amaliyotlarini boshqarish uchun ishlab chiqilgan ko'plab ramkalar va modellar uchun asos bo'ldi[1].

Samarali boshqaruv barqaror rivojlanishning asosi bo'lib, qarorlar qabul qilish va resurslarni taqsimlash uchun zarur asosni ta'minlaydi. Adabiyotlarda yaxshi boshqaruvning bir qancha asosiy atributlari, jumladan, shaffoflik, hisobdorlik, inklyuzivlik va ishtirokchi yondashuvlar yoritilgan.

Fung (2015) boshqaruvdagi shaffoflik barqaror rivojlanish tashabbuslarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan manfaatdor tomonlar o'rtasida mas'uliyat va ishonchni oshirishini ta'kidlaydi[3].

Biermann va boshqalar. (2010) boshqaruv jarayonlariga turli manfaatdor tomonlarni qo'shish muhimligini muhokama qilib, bu inklyuzivlik siyosatni yanada kengroq qo'llab-quvvatlash va samaraliroq amalga oshirishga yordam beradi[1].

Barqaror amaliyotlarni boshqaradigan qoidalar va standartlarni o'rnatish uchun huquqiy va me'yoriy bazalar muhim ahamiyatga ega. Ushbu tizimlar barqaror rivojlanish muammolarining dinamik tabiatini hal qilish uchun moslashuvchan va inklyuziv bo'lishi kerak.

Dernbaxga (2002) ko'ra, samarali ekologik qonunlar barqarorlikni rag'batlantirish uchun asosiy hisoblanadi. Bunday qonunlar yangi ilmiy bilimlarni o'z ichiga olishi va paydo bo'layotgan ekologik muammolarni hal qilish uchun muntazam ravishda yangilanib turishi kerak[3].

Stavins (2003) barqaror xulq-atvorni rag'batlantirish va atrof-muhitga ta'sirni kamaytirishda soliqlar, subsidiyalar va bozorga asoslangan mexanizmlar (masalan, uglerod savdosi) kabi iqtisodiy vositalarning rolini muhokama qiladi[11].

Siyosat integratsiyasi barqaror rivojlanish maqsadlariga turli sektorlar va siyosat sohalarda yaxlit tarzda erishishni ta'minlaydi. Ushbu integratsiya barqarorlik sa'y-harakatlariga putur etkazishi mumkin bo'lgan bema'ni yondashuvdan qochish uchun juda muhimdir.

Nilsson va boshqalar. (2012) barqaror natijalarga erishish uchun energiya, qishloq xo'jaligi va transport kabi sektorlar bo'yab siyosatni muvofiqlashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu muvofiqlashtirish bir sektordagi harakatlar boshqa sohalarda natijalarni qo'llab-quvvatlash va yaxshilashni ta'minlaydi[7].

Siyosatni loyihalashda uzoq muddatli rejalashtirish zarurati Meadows va boshqalar tomonidan ta'kidlangan. (2004), ular kelajak avlodlar va potentsial uzoq muddatli ta'sirlarni hisobga olish barqaror rivojlanish uchun muhim ekanligini ta'kidlaydilar[6].

Brayson (2018) davlat boshqaruvida strategik rejalashtirish muhimligini ta'kidlab, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun aniq tasavvur va ongli qarorlar qabul qilish muhimligini ta'kidlaydi[2].

Ostrom (1990) tabiiy resurslarni barqaror boshqarishda jamoaviy harakatlar va institutsional tartiblarning muhimligini ta'kidlab, umumiy resurslarni boshqarishning har tomonlama tahlilini taqdim etadi[8].

Patton (2008) barqarorlik tashabbuslarini amalga oshirishda uzluksiz fikr-mulohaza va moslashuv zarurligini ta'kidlab, rivojlanishni baholashni muhokama qiladi[9].

Tadqiqot metodologiyasi.

Institutsional va funktsional omillar tahlili shuni ko'rsatadiki, barqaror rivojlanishni boshqarish mustahkam asoslar va amaliy amalga oshirish strategiyalarining kombinatsiyasini talab qiladi. Institutlar inklyuziv, shaffof va moslashuvchan bo'lishi kerak, funktsional jihatlar esa strategik rejalashtirish, resurslardan samarali foydalanish va doimiy baholashga qaratilishi kerak.

Tahlil va natijalar.

1-tadqiqot: Daniyada qayta tiklanadigan energiya

Daniyaning qayta tiklanadigan energetikani rivojlantirishdagi muvaffaqiyati kuchli institutsional asoslar va strategik resurslarni boshqarish muhimligini ko'rsatadi. Daniya hukumati qo'llab-quvvatlovchi siyosatni amalga oshirdi, texnologiyaga sarmoya kiritdi va manfaatdor tomonlarni jalb qildi, natijada uglerod chiqindilarini sezilarli darajada qisqartirdi va energiya xavfsizligini oshirdi.

2-tadqiqot: Braziliyaning Kuritiba shahridagi shahar barqarorligi

Kuritibaning innovatsion shahar rejalashtirish integratsiyalashgan siyosat yondashuvlari samaradorligini ko'rsatadi. Shaharda jamoat transporti, yashil maydonlar va qayta ishlash dasturlariga e'tibor qaratilishi atrof-muhit sifati va ijtimoiy farovonlikni oshirdi. Bu muvaffaqiyat kuchli boshqaruv, jamoatchilik ishtiroki va moslashuvchan boshqaruv amaliyoti bilan bog'liq.

Xulosa. Barqaror rivojlanish murakkab va dinamik jarayon bo'lib, boshqaruvning yaxlit yondashuvini talab qiladi. Institutsional asoslarni mustahkamlash va funktsional imkoniyatlarni oshirish orqali jamiyatlar barqarorlik muammolarini yaxshiroq hal qilishlari mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar barqaror rivojlanishni boshqarishni qo'llab-quvvatlash uchun innovatsion vositalar va usullarni ishlab chiqish hamda boshqaruv va resurslarni boshqarishning yangi modellarini o'rganishga qaratilishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Biermann, F., et al. (2010). *Earth System Governance: People, Places and the Planet.*
2. Bryson, J. M. (2018). *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations.*
3. Dernbach, J. C. (2002). *Stumbling Toward Sustainability.*
4. Fung, A. (2015). "Putting the Public Back into Governance: The Challenges of Citizen Participation and Its Future."
5. Jacobsson, S., & Lauber, V. (2006). "The politics and policy of energy system transformation—explaining the German diffusion of renewable energy technology."
6. Meadows, D. H., et al. (2004). *Limits to Growth: The 30-Year Update.*
7. Nilsson, M., et al. (2012). "Policy coherence for sustainable development: Exploring the policy space for climate change and development."
8. Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action.*
9. Patton, M. Q. (2008). *Utilization-Focused Evaluation.*
10. Rabinovitch, J., & Leitman, J. (1996). "Urban planning in Curitiba."
11. Stavins, R. N. (2003). "Experience with Market-Based Environmental Policy Instruments."

Gulrang JABBOROVA,
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi
E-mail: gulrangjabborova@gmail.com

O'zRFA doktoranti, PhD A.Eshniyozova taqrizi asosida

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE NOVELS "MARTEN EDEN" BY JACK LONDON AND "SAROB" BY ABDULLA KAKHKHOR

Annotation

This article compares the novels "Martin Eden" by the great representative of American literature Jack London and "Sarob" by the great writer of the Uzbek people Abdulla Kakhkhor. The artistic skills of the writers of these two nations, the specific aspects of their works are compared, and the national and psychological peculiarities are analyzed.

Key words: Autobiographical novel, absurd, romanticism, hero's tragedy, moral decline of personality, social novel.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РОМАНОВ «КУРИНЫЙ ИДЕН» ДЖЕКА ЛОНДОНА И «САРОБ» АБДУЛЛЫ КАХХОРА

Аннотация

В данной статье сравниваются романы «Мартин Иден» великого представителя американской литературы Джека Лондона и «Сароб» великого писателя узбекского народа Абдуллы Каххора. Сопоставляются художественное мастерство писателей этих двух народов, специфика их творчества, анализируются национальные и психологические особенности.

Ключевые слова: Автобиографический роман, абсурд, романтизм, трагедия героя, нравственное падение личности, социальный роман.

JEK LONDONNING "MARTEN IDEN" VA ABDULLA QAHHORNING "SAROB" ROMANLARI QIYOSIY TAHLILI

Annotasiya

Ushbu maqolada Amerika adabiyotining yirik vakili Jek Londonning "Martin Iden" va O'zbek xalqining buyuk yozuvchisi Abdulla Qahhorning "Sarob" romanlari qiyoslab o'rganilgan. Bu ikki millat yozuvchisining badiiy mahorati, asarlarining o'ziga xos jihatlari solishtirilib, milliy va psixologik o'ziga xosliklar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Avtobiografik roman, absurd, romantizm, qahramon fojeasi, shaxs ma'naviy tanazzuli, ijtimoiy roman.

Kirish. XX-asr Amerika adabiyotining yirik vakili Jek London va O'zbek xalqining buyuk yozuvchisi Abdulla Qahhor ijodini qiyoslab o'rganar ekanmiz, bu ikki millatning o'ziga xos jihatlari ham solishtirib o'rganishga to'g'ri keladi. Sababi, ikkala asarni bir-biridan ajratib turadigan nuqta Sharq va G'arbga xos fikrlash va psixologik o'ziga xoslikdir. Jek Londonning "Marten Iden" romani kuchli hayotsevarlik ruhi bilan yo'g'rilgan hamda insonni har qanday sharoitda ham faqat olg'a intilishga chorlaydigan, inson matonatini sharaflaydigan asar sanaladi. "Sarob"ning bosh qahramoni Saidiyda esa bu xarakter "Marten"ga qaraganda biroq sustroq aks etadi. Chunki, Saidiy o'zi yashagan muhitning qurboni. U e'tiqodi, ishongan g'oyalariga sobit turolmaydigan va o'z maqsadlari yo'lida yetarlicha kurasholmagan inson obrazidir. Ikkala romanning ham yozilish davriga e'tibor qaratsak, "Marten Iden" birinchi bo'lib dunyo yuzini ko'rgan, keyin esa "Sarob" romani yaratildi. Shuni aytish ham joizki, Abdulla Qahhor Jek London ijodi bilan juda yaxshi va yaqindan tanish bo'lgan. Shu sababdan ham, Abdulla Qahhorning ushbu romanida "Marten Iden" bilan o'xshash jihatlari mavjud. Ammo, "Sarob" ham badiiy asar sifatida g'oyat yangi va puxta badiiylikka ega. Bu asarni aslo, "Marten Iden" bilan bir xil yoki uning tarjimasini deb bo'lmaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. "Tadqiqot metodlarisiz birorta fan o'z maqsadiga (strategiyasiga), tadqiqot obyektining mohiyatini ochishga erisha olmaydi. Chunki u yoki bu fanning tabiat va jamiyat hodisalarini aniqlashi, ularga xos qonuniyatlarni topishi, ular haqida ilmiy-falsafiy g'oyalar chiqarishi, shak-shubhasiz, muayyan metodlar orqali amalga oshiriladi"[1]. Yuqorida ta'kidlanganidek, ushbu romanlarni tahlil qilishda ham qiyosiy va chog'ishtirish metodidan foydalanish o'rinlidir. Shunga ko'ra, ikkala romanning yozilishi tarixiga diqqat qilsak, "Marten Iden" avtobiografik, "Sarob" esa ijtimoiy xarakterdagi roman sanaladi. Ya'ni "Marten Iden" ning bosh qahramoni Marten mashhur yozuvchi bo'lish uchun juda mashaqqatli yo'lni bosib o'tadi. Martin Iden va Jek Londonning o'xshash jihatlari juda ko'p. Ikkalasi ham jamiyatning quyi

tabaqasidan chiqqan va faqat o'z kuchi bilan ulkan yutuqlarga erishgan. London yoshligida o'zini juda ko'p ishlarda sinab ko'rgan; u dengizchi, zavod ishchisi, kir yuvish shirkati ishchisi sifatidagi tajribasiga tayangan holda mohirona asarlar yozdi. Ruf obrazi esa Jek Londonning birinchi muhabbati Meybl Epplgardtan olingan[2]. Bu haqda Anvar Namozov shunday deydi: " Jek Londonning o'zini o'zi o'ldirishi haqida o'ylagani borasida esa ummonga o'zini tashlagan "Martin Iden" qahramonini eslash kifoya. O'z joniga suiqaqd bilan bog'liq mulohazalar uning avtobiografik asari hisoblangan "Jon Arpa Urug'i"da ham uchraydi"[3]. Chindan ham, Jek London ham o'z hayoti so'ngida o'z joniga suiqaqd qilgan. Bu holat esa, aynan Marten da ham takrorlanad. "Sarob"da esa aynan XX asrning 30-yillarida mamlakatimizda olib borilgan "yer islohoti" "kalxoz" singari siyosiy jarayonlar obrazlar misolida yoritib berilgan. Va asardagi bosh personaj hisoblangan Saidiy ham ana shu siyosiy jarayonlar ishtirokchilaridan edi. Ammo, Saidiy o'zining yozuvchi bo'lish maqsadi yo'lida Martenchalik uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib o'tmaydi. Aksincha, vaqt o'tgani sayin yozuvchilikka faqatgina mo'may daromad manbai sifatida qaray boshlaydi. To'g'ri, Martenda ham bu qarash yo'q emas, nimagaki yozuvchilik Marten uchun ham tirikchilik manbai edi. Umuman olganda, ikkala asarda ham o'xshash jihatlari mavjud. Masalan, ikkala qahramonning ham otasiz, oilasiz voyaga yetgani, mashhurlikka og'ir mexnat orqali erishishi, yagona yaqini bo'lgan opasi ham erining so'zidan chiqqan olmasligi ya'ni unga yordam berolmasligi shular jumlasidan. Ammo, Saidiyning opasi va Gertrudani taqqoslaganda o'rtadagi farq yaqqol namoyon bo'ladi. Sababi, Saidiyning opasining hayoti ancha fojiali edi. Ayolning erini undan foydalanishlari, urishi-yu haqoratlariga, uni tahqirlab boshqa ayollar bilan ko'ngilxushlik qilishiga ham bolalari oilasi uchun bardosh beradi, biroq kasallanishi bilan eri undan vos kechadi. Ochig'ini aytganda endi undan Muhammadrajabga hech qanday manfaat qolmagan edi. O'ta mushkul vaziyatda qolgan ayol birdan bir yaqini bo'lgan ukasining uyidan panohtopadi. Ammo, kuyovning kasalmand opasining kelishi na Murodxon

domlaga, na uning xotiniga, na Soraxonga ma'qul bo'lmaydi. Ustiga-ustak, bechora ayolning ko'zlaridan nur ketgan edi, u uy ishlarida yordamlashishni yoki boshqa ish bilan mashg'ul bo'lib boqimandalik balosidan qutilishni har qancha istamasin uning qo'lidin hech ish kelmas edi. Buni qarangi, shum taqdir ham bu borada mushtipar ayolga shafqat qilmagan edi. Marten Idenda esa, opasining hayoti ancha og'ir eri qo'rs- qo'pol odam bo'lishiga qaramay har holda Gertrudani ko'chaga uloqtirmaydi.

Natijalar. Ikkala asarda ham bosh qahramonlarning ilm va yozuvchilikka bo'lgan mehri aynan yorga bo'lgan muhabbat bilan boshlangan edi. Biroq ikkala romandagi sevgi qissasi ham baxtsiz yakun topdi. Abdulla Qahhor aytganidek: "Kim qanday yashasa, shunday o'ylaydi"[4]. Darhaqiqat, Martenning muhabbatini qozongan, aslzodalardan bo'lgan Ruf obrazi haqida shu fikr o'rinlidir. Sababi, Ruf va uning oilasi Martenning histuyg'ularidan o'z manfaatini yo'lida foydalanadi. Vaholanki, Marten yovvoyi va kambag'al matroslikdan taniqli yozuvchilikka chekkan azoblarining barchasi faqatgina Rufga munosib bo'lish uchungina edi. To'g'ri Ruf ham Martenni sevardi ammo otanasini, yaqinlari bo'lgan aslzodalarning va o'z ichki muhitining ta'sirida sevgisidan vos kechdi. Ammo, nima bo'lgan taqdirida ham, Rufning Martenga nisbatan qilgan adolatsizligini hech qanaqasiga oqlab bo'lmaydi. Biroq, Saidiy va Munisxonning ishqi munosabatlarida Marten va Rufga nisbatan biroq tavofutlar mavjud. Munisxon obraziga to'xtaladigan bo'lsak, asar boshida uni o'ta odobli haqiqiy sharqqa xos ibo- hayoga to'la, samimiy qiz sifatida tanigan bo'lsak, asar oxirlangani sari uni yangicha qiyofalarini kashf etdik. Ammo, tan olish kerakki Munisxon o'sha davrda kam topiladigan qizlardan edi. Sababi, tezroq turmushga chiqishga oshiqqan qizlardan emas aqlini tanigan o'qishni sevadiganlardan edi. Ammo inson har qancha o'qishni istamasin, u noto'g'ri muhit yoki insonlar ta'siriga tushsa hayotda hech narsaga erisha olmaydi. Ayniqsa asar so'nggida, Munisxonning Saidiyga qilgan taklifi ham uning qanchalar o'zgariganini, uning qanchalar tubanlashib ketganini ko'rsatadi. Yana, uning bu taklifi faqat o'zi uchungina emas barcha ayol nomi uchun ham isnod edi. Biroq, vaziyat insonni nimalarga majbur qilmaydi. Qaysi ko'chalarga yetaklamaydi? Munisxonni faqatgina qoralash ham o'rinli emas. Sababi, u Saidiy sevardi ammo akasining, onasining ra'yiga qarshi chiqolmadi. Ularning roziligi yo'lida o'z sevgisini qurbon qildi. Aynan shu ham asarlarni taqqoslaganda yaqqol ko'zga tashlanadigan jihat sharq va g'arbga xos tarbiya usulidir. Yana, Saidiy ham Munisxon uchun, uning sevgisi uchun kurashmaydi. Buni ustiga, Saidiy sevgan yoridan ayrilayotganini bilib turib ham harakat qilmaydi aksincha o'z dardini may bilan unutmoqchi bo'ladi. Bu ham ish bermaganidan so'ngra boshqa ayol orqali Munisxonni o'rnini to'ldirishga tirishadi. Ammo, xotinlikka tanlagan nomzodi Saidiy uchun nafaqat tashqi ko'rinishi jihatdan balki ma'naviy jihatdan ham umuman mos emas edi. Yozuvchi uning portretini shunday chizadi: "Ma'naviy xunuklik Soraxon ko'rinishidagi xunuklikdan ham oshib tushadi. U na ro'zg'or uchun na jamiyat uchun biror ish bilan band. Ba'zi qiliqlari esa esi past bolalarning harakatini eslatadi". [5] Sevgan insoni uchun, harakat qilmasdan undan oson vos kechgan inson uchun shunday badbaxt turmush o'rtoq berilgani ham uning jazosi edi asli. "Marten Iden" romanida tasvirlangan ikkinchi darajali ammo yorqin xarakterga ega yana bir qahramon mavjud bu Lizzi obrazi edi. Jek London Lizzi obrazi orqali haqiqiy, sofsamimiy sevgi qanaqa bo'lishini ko'rsatib bergan. E'tiborga molik tomoni shundaki, Lizzi Martenni boricha qabul qila oldi. Unga Martenning shon-shuhrati emas aksincha uning insoniylik fazilatlarini muhimroq edi. Lizzi va Ruf o'rtasidagi farq aynan shunda edi. Ruf undan o'ziga mos bo'lishini, qachonki unga erishish darajasiga yetsa shundagina unga turmushga chiqishini, hayotini davom ettirishini ta'kidlaydi. Biroq, Lizzi bunday talablardan butunlay mustasno. Jek London bu ikkala personajlar xarakteri orqali insonning fazilatlarini, insoniylik sifatlariga ega bo'lishi, uning universitetda ta'lim olishi bilan o'lanmasligini, uning qaysi sinfga mansub ekanligi bu borada asosiy rolni o'ynamasligini tasvirlagan. Marten uyida ijarada yashagan polshalik kambag'al ayol Maria obrazi ham bejizga asarga kiritilmagan. Ushbu obraz o'sha davr Amerika ishchi sinfining qanchalik qiynalganini, pul topish oilani tebratish naqadar og'ir bo'lganini ko'rsatadi. Ammo, o'zi qanchalik og'ir ahvolda

bo'lmasin Maria doimo Martenga yordam beradi. Yaqinlari hatto sevgilisi tark etgan vaqtda ham yonida shu ayol bo'ladi. Ayniqsa, asarlari bosilmasdan ruhiy tushkunlikka tushgan paytida ham unga ma'naviy yordam bergan obraz aynan Mariya edi[6].

Muhokama. R.Ye. Oblonskoyning ta'kidlasha: "Kitobning pafosi insoniyatning ko'pchiligiga - kundalik tashvishlar bilan befarq ovora bo'lgan va haqiqiy ijodga befarq bo'lgan achinarli kichkina odamlarga nisbatan nafratdadir. Ruhiy ishlarni amalga oshiruvchi romantik qahramon buyuk san'at asarlarining go'zalligini idrok etishga qodir bo'lmagan filistlar ommasiga qarama-qarshi qo'yiladi. Kuchli shaxs "gnomlar olamida" o'ladi". [7] Chindan ham, Jek Londonning qahramoni o'sha davr va shu davrning johilona qurboni bo'ldi. Garchi, Marten Arturini og'ir vaziyatida yordam qo'lini cho'zgan bo'lsa-da, ular Martenga baribir past tabaqadan chiqqan, kambag'al deb qarashda davom etishdi. Jek Londonning "Marten Iden" romani ham aynan romantizm oqimida yozilgan. Romantizm, adabiy, badiiy va falsafiy oqim Evropada 18-asrda boshlangan va taxminan 19-asr o'rtalarigacha davom etgan. Individual ongga jiddiy e'tibor qaratganligi sababli, u ma'rifatning davomi va unga qarshi reaksiya edi. Romantizm individual, subektiv, irratsional, tasavvur, shaxsiy, o'z-o'zidan, hissiy, ko'rish va transsendentalni ta'kidlaydi. [8] Chindan ham, Marten Idenda ham xuddi shunday individual ongga jiddiy e'tibor berilganini ko'rish mumkin. Qolaversa, Jek London "Marten Iden" romanidagi obrazlarni o'z hayotiy tajribasi asosida yaratgani ma'lum. Shunda savol tug'iladi, "Sarob"ning qahramonlarichi? Garchi, "Sarob" avtobiografik roman bo'lmasa-da Abdulla Qahhor yaratgan obrazlar ham to'raligicha to'qima emas, balki ko'pchiligi real shaxslardan olingan. Jumladan, bu asar yaralish davri ham aynan "Qosimovchilik" va "Badridinovchilik" harakati yuz bergan davrlarga to'g'ri keladi. Bu davrda aynan mamlakatimizdagi bir qancha ziyoli qatlamiga "millatchilik" aybi qo'yilishi, qatag'on qilinishi avj olgan edi. Balki bosmachilar haqidagi gap yozuvchi fantaziyasining mahsulidir, deb o'ylash ham mumkin. "Biroq, afsuski, «Udar po natsionalisticheskoy kontrevolyutsii» kitobining 11-12-betidagi ostiga chizilib, yoniga yozuvchi qo'li bilan «Basmachi» deb yozib qo'yilgan ushbu o'rinlar bu fikrga ham tezda barham beradi: Agar romanda «mart» «kuz» ga, «Isaqulov» bo'lsa «ikkita bosmachi» ga, ularga berilgan jazo «6 yil» emas «yetti yilga» etib «badiylashtirilgani» ni demasa, asar qahramonlari aynan real hayotdan olingan, — deydi Rahmon Qo'chqor[9]. Adibning yuqoridagi fikrlari ham "Sarob" romani qahramonlari tasodifiy yoki to'qima emasligini isbotlaydi. Ko'rinib turibdiki, "Marten Iden" Amerika zodagonlari hayoti va vaqtlari matbuotidagi nuqson va kamchiliklarini qanchalik ochiq ko'rsatib bergan bo'lsa "Sarob" ham mamlakatimizning 20-30 yillardagi siyosiy jarayonlar, matbuotimizdagi chirkin holatlarni batafsil yoritib bera olgan. Obrazlar tahliliga to'xtalsak, "Sarob" romanida e'tiborga molik obrazlar talaygina. Shularidan biri Ehsan obrazi. Sababi, Ehsan sog'lom fikrli, el-yurt manfaatini yo'lida o'zini ayamaydigan, ilm-fanda ham yetarlicha o'z bilimiga ega yoshlardan edi. U Saidiyga yordam berishga uni to'g'ri yo'ldan yurishga har qancha tirishmasin uning harakatlari besamar ketadi. Ehsan Saidiyning atrofida Abbosxon, Ilhom, Salimxon kabi shaxslarning asl kirdikorlarini juda yaxshi biladi. Shuning uchun ham, Saidiy ulardan uzoq tutishga harakat qiladi. Bundan tashqari, Ehsan chet elda ham o'z bilimini oshirib kelgani uchun ham dunyoqarashi qolganlarnikidan ancha keng edi. Yana xuddi shunday obrazlardan biri— Sharif. Ushbu qahramon ham asarda o'zining sog'lom va mustaqil fikrlashi, keng va mushohadali dunyoqarashi bilan boshqalardan ajralib turadi. Yana, Sharif Saidiyga ham juda ko'p yordam qo'lini cho'zadi. Saidiy pulsiz qolib qiynalgan kezlarda ham Sharif uning joniga oro kiradi. Ammo, Saidiy buni oz vaqt esda saqladi xolos. Saidiy Sharif va Ehsan unga qancha ko'p yaqinlashishga harakat qilmasin, u doim ulardan qochishga uzoqroq yurishga bor kuchi bilan harakat qilardi. Sababi, ular bilan birga bo'lganda suhbat samamiylikdan ko'ra ko'proq janjal va tortishuvga aylanib ketardi. Aslida ushbu obrazlar Saidiy to'g'ri hayotga qaytarish uchun Alloh tomonidan berilgan ne'matlar edi. Biroq, Saidiy buni vaqtda anglab yetmaydi. Shuning uchun ham hayoti oxir-qiyatda jar yoqasida qoladi. Umuman olganda, Saidiy hayotini o'z qo'llari bilan barbod qiladi. Marten Iden romani obrazlari haqida gap

ketganda, beixtiyor yana muallif va Marten o'rtasidagi o'xshashlik asosiy va muhimligicha qolaveradi. Do'sti Brissenden aytgan edi, "Sening hikoyalaring bir kun kelib albatta chop etiladi, mashxur inson bo'lasan", degan gaplariga u ishonmagan edi. Martin sevgisini isbotlash maqsadida Ruf asarlarini gazetalarda o'qishini va u bilan faxrlanishini xohlagan edi. Ammo, uning birinchi "Sarguzasht" hikoyasi bosilib gonorarini olganida, Ruf undan voz kechgan, Martinda yozish ishtiyoqi so'ngan edi[10]. Jek Londonning shaxsiy hayotida ham xuddi shunday achchiq vos kechish voqeasi bo'lgan edi. Jek London aynan o'zining shu vaziyatdagi ruhiy holati va ichki kechinmalarini Marten orqali ko'rsatib bergan. Shu o'rinni "Sarob" romani bilan qiyoslaydigan bo'lsak, Saidiy Martenchalik ko'p rad etilishlarga uchramaydi. Sababi, uning ishi chinakam jonkuyar inson Kenjaning qo'liga tushib qoladi va uning e'tiborini tortadi. Uning keyingi ijodiy parvozlari ham unga qiyinchilik bilan emas aksincha biroz yengillik bilan keladi. Sababi, Murodxon domla, Abbosxon, Ilhom, Salimxon kabilar Saidiydan va uning iqtidoridan o'z manfaati yo'lida foydalanish maqsadida unga yangidan yangi asar uchun g'oyalar topishda homiylik qilishadi. Bundan tashqari, Munisxon ham Saidiydan omadi chopmagani yoki qo'li boshqalardan kaltaligi sabab vos kechmaydi. Yuqoridagilar ham Saidiy va Marten o'rtasidagi ba'zi farqlardan biri edi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ikkala asar ham badiiy jihatdan g'oyat puxta va vaqt sinovidan o'tgan asar sanaladi. Va yana, ikkala romanning ham bosh g'oyasi o'zlikni anglashdan iborat. "Marten Iden" romani inson nimagadir chin dildan harakat qilsa unga albatta erisha olishini kitobxonga singdiradigan insonni faqat olg'a intilishga chorlaydigan, hayotda har doim harakatdan to'xtamaslik zarur degan g'oyalar aks etgan. "Sarob" ham xuddi shunday inson mehnat va harakatdan to'xtamasa uning harakatlari va intilishlari oxir oqibatda o'z kutgan natijasini berishini ko'rsatadigan asar. Ammo, bu natija qanday bo'lishi ya'ni o'tkinchi sarobdan iboratmi yoki o'zingdan chin insoniy nom qoldira oladigan mehnat va mashaqqatlar mahsuli bo'lishi bu albatta insoning o'ziga va tanlagan yo'lga bog'liq. Ayniqsa, ikkala romanda ham o'zlikni anglash g'oyasi o'ta kuchlilik qiladi. Sababi, inson o'zini anglamas ekan, hayotda hech nimaga erisha olmaydi. Ya'ni inson o'z orzu- maqsadlariga erishishi uchun avvalo, u to'g'ri muhit va insonlarning yonida bo'lishi o'ta muhim. Aks holda, inson hayotda qanchalik ko'p muvaffaqiyatga erishmasin, u hayotdan o'zi istagan "rang-ta'm" ni topolmaydi. Balki, xuddi bizning Marten va Saidiy singari ularning erishgan muvaffaqiyatlari oxir-oqibat "absurd"ga aylanadi.

ADABIYOTLAR

1. Xalliyeva G.I. Qiyosiy tahlil metodologiyasi // O'zbekistonda xorijiy tillar. — 2022.[180-189.b]
2. Matonat – muvaffaqiyatga erishishning yagona yo'li. Nurbek Alimov.
3. Anvar Namozov. JEK LONDON: HAYOT VA IJOD MASHAQQATLARIGA BASMA-BAS. http://ziyouz.uz/images/jek_london.jpg
4. Abdulla Qahhor. Sarob. Rahmon Qo'chqor. Sarobning paydo bo'lishi Sarob: roman / Abdulla Qahhor. Toshkent: Global books, 2021. [336 b.]
5. JEK LONDONNING „MARTIN IDEN“ ROMANIDA AYOLLAR OBRAZINING BADIY TALQINI. Misirova Xayriniso
6. Аморальный роман Джека Лондона "Мартин Иден". 8 сентября 2023. Джек Лондон. Мартин Иден / Пер. с англ. Р. Е. Облонской. - М.: Издательство АСТ, 2021. - 448 с. - (Эксклюзивная классика)
7. 2024 Muallif: Angel Austin | austin@vogueindustry.com.
8. Abdulla Qahhor. Sarob. Rahmon Qo'chqor. Sarobning paydo bo'lishi.
9. GOLDEN BRAIN ISSN: 2181-4120. VOLUME ISN1002023 https://t.me/goldenbrain_journal Multidisciplinary Scientific Journal April, 2023 280JEK LONDON HAYOTINING "MARTIN IDEN" ASARIDAGI AKSI.

Nargiza JUMAKULOVA,

Faculty of English Philology Teacher of the department of English functional lexicon

E-mail: jumakulovanargiza6091304@gmail.com

based on the review of associate professor S. Ikramova

METHODS OF DEVELOPING STUDENTS' MEDIA COMPETENCE

Annotation

The article studies various pedagogical strategies to enhance media literacy among students. It emphasises the importance of media competence in the digital age, where students are constantly exposed to vast information. The study examines different methods, including critical thinking exercises, media analysis projects, and the integration of media literacy into the curriculum. It also discusses the role of educators in guiding students to navigate and critically evaluate digital content. Through a review of existing literature and case studies, the article highlights best practices and innovative approaches to foster media competence. The findings suggest that a multi-faceted approach, combining theoretical knowledge with practical application, is most effective in developing students' media skills. The article concludes with recommendations for educators and policymakers to support the incorporation of media literacy education in schools.

Key words: media competence, media literacy, critical thinking, digital education, pedagogical strategies, curriculum integration, media analysis, educational methods, digital content evaluation, media education.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье рассматриваются различные педагогические стратегии повышения медиаграмотности учащихся. В статье подчеркивается важность медиакомпетентности в эпоху цифровых технологий, когда учащиеся постоянно сталкиваются с огромным объемом информации. В исследовании рассматриваются различные методы, в том числе упражнения на критическое мышление, проекты по анализу медиа и интеграция медиаграмотности в учебную программу. В нем также обсуждается роль преподавателей, помогающих учащимся ориентироваться в цифровом контенте и критически оценивать его. На основе обзора существующей литературы и тематических исследований в статье освещаются лучшие практики и инновационные подходы к развитию медиакомпетентности. Полученные результаты свидетельствуют о том, что многогранный подход, сочетающий теоретические знания с практическим применением, наиболее эффективен в развитии навыков работы с медиа у студентов. Статья завершается рекомендациями для педагогов и политиков по поддержке внедрения обучения медиаграмотности в школах.

Ключевые слова: медиакомпетентность, медиаграмотность, критическое мышление, цифровое образование, педагогические стратегии, интеграция учебных программ, медиаанализ, методы обучения, оценка цифрового контента, медиаобразование.

TALABALARNING MEDIA KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya

Maqolada talabalar o'rtasida media savodxonligini oshirishning turli pedagogik strategiyalari o'rganiladi. Bu talabalar doimiy ravishda juda ko'p ma'lumotlarga duch keladigan raqamli asrda media kompetensiyasining muhimligini ta'kidlaydi. Tadqiqot turli xil usullarni, shu jumladan tanqidiy fikrlash mashqlarini, ommaviy axborot vositalarini tahlil qilish loyihalarini va media savodxonligini o'quv dasturiga qo'shishni o'rganadi. Shuningdek, o'quvchilarni raqamli tarkibni navigatsiya qilish va tanqidiy baholashga yo'naltirishda o'qituvchilarning roli muhokama qilinadi. Mavjud adabiyotlarni ko'rib chiqish va amaliy tadqiqotlar orqali maqolada media vakolatlarini rivojlantirish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlar va innovatsion yondashuvlar ta'kidlangan. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, nazariy bilimlarni amaliy qo'llash bilan birlashtirgan ko'p qirrali yondashuv talabalarning media ko'nikmalarini rivojlantirishda eng samarali hisoblanadi. Maqola o'qituvchilar va siyosatchilar uchun maktablarda media savodxonligi bo'yicha ta'limni qo'llab-quvvatlashni qo'llab-quvvatlash bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: media kompetensiyasi, media savodxonligi, tanqidiy fikrlash, raqamli ta'lim, pedagogik strategiyalar, o'quv dasturlari integratsiyasi, media-tahlil, ta'lim usullari, raqamli kontentni baholash, media-ta'lim.

Introduction. In the digital age, media competence has become an essential skill for students, enabling them to navigate, critically evaluate, and create content in a media-saturated environment. Media competence, also referred to as media literacy, encompasses the ability to access, analyse, evaluate, and produce communication in a variety of forms. As the proliferation of digital media continues to influence how information is disseminated and consumed, educational institutions must equip students with the necessary tools to understand and engage with media critically and responsibly [9]. The development of media competence is not only crucial for academic success but also for fostering informed and active citizenship. Students who are media literate are better prepared to discern credible sources from misinformation, understand the persuasive techniques used in media, and recognize the role of media in shaping public opinion and cultural norms.

This competence empowers them to participate meaningfully in democratic processes and contribute to the digital

public sphere. This article explores various methods for developing students' media competence, drawing on both theoretical frameworks and practical applications. It reviews the literature on media literacy education, examining key strategies such as critical thinking exercises, media analysis projects, and the integration of media literacy into different subject areas. Additionally, the article highlights the importance of educator involvement and the need for comprehensive training programs to support teachers in delivering effective media literacy instruction. Through a synthesis of existing research and case studies, this study aims to identify best practices and innovative approaches to media literacy education. By providing a detailed analysis of successful methods, the article offers valuable insights for educators, policymakers, and researchers seeking to enhance media competence among students. The ultimate goal is to foster a generation of critical thinkers who can navigate the complexities of the digital media landscape with confidence and discernment. In recent years, the urgency of media literacy has been

underscored by the increasing prevalence of misinformation, fake news, and digital manipulation [6].

One major challenge is the lack of standardized curricula and resources tailored to diverse educational contexts [5]. Another is the varying levels of media literacy among educators themselves, which can hinder the effective teaching of these skills. Moreover, there is often limited time allocated within the school day for media literacy instruction, leading to its marginalization in favour of traditional academic subjects [15].

A literature review. The importance of media literacy has been extensively documented in educational research, reflecting its critical role in contemporary education. Media literacy, often defined as the ability to access, analyze, evaluate, and create media in various forms, is seen as a fundamental competence in the digital age. Scholars such as Potter and Buckingham have emphasized that media literacy enables individuals to critically engage with media content, fostering informed and active citizenship [2, 4].

One of the foundational works in this field, Potter's Media Literacy, highlights the necessity of media literacy education in developing critical thinking skills. Potter argues that media literacy should be an integral part of the curriculum, as it prepares students to navigate the complexities of the media landscape [2]. He outlines a framework that includes the cognitive, emotional, aesthetic, and moral dimensions of media literacy, suggesting that a holistic approach is essential for effective education.

Similarly, Buckingham's Media Education: Literacy, Learning, and Contemporary Culture explores the relationship between media literacy and cultural studies. Buckingham argues that media literacy is not just about protecting individuals from harmful media effects but also about empowering them to actively participate in media culture. He stresses the need for media education to be contextual and relevant to students' lives, advocating for pedagogical practices that connect media literacy to students' everyday experiences [4]. The integration of media literacy into the educational system is a recurring theme in the literature. Hobbs has been a leading advocate for embedding media literacy across the curriculum [1]. In her books Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom and Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom, Hobbs provides practical strategies for integrating media literacy into various subjects. She emphasizes the importance of using media literacy to enhance students' critical thinking and communication skills, advocating for an interdisciplinary approach that makes media literacy relevant across different areas of study [1].

Research by Martens on evaluating media literacy education underscores the need for robust assessment methods. Martens highlights that while many programs aim to develop students' media competence, there is often a lack of effective tools to measure their impact. He calls for more research into assessment techniques that can accurately capture the skills and knowledge students acquire through media literacy education [7]. Livingstone addresses the challenges posed by new information and communication technologies. In her article "Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies," Livingstone discusses how the digital age has transformed the media landscape, making media literacy more

crucial than ever. She highlights the need for educational frameworks that can adapt to rapidly changing technologies and media forms [8]. Critical media literacy, as explored by Kellner and Share, focuses on the intersection of media literacy and social justice. In their work, they argue that media literacy education should not only teach students to critically analyze media but also to understand the power structures and ideologies that underpin media messages. They advocate for a transformative approach to media literacy that encourages students to challenge and change oppressive media representations [3].

Research methodology. The methodology for this study on developing students' media competence is designed to provide a comprehensive analysis of effective strategies and pedagogical approaches. This section outlines the research design, data collection methods, and data analysis procedures used to investigate the development of media literacy in educational settings. This study employs a mixed-methods approach, combining both qualitative and quantitative research methods to gain a holistic understanding of media literacy education.

The mixed-methods design allows for the triangulation of data, ensuring a robust and comprehensive analysis of the research questions. The qualitative component involves case studies and interviews with educators, while the quantitative component consists of surveys and pre- and post-tests to measure students' media competence. Literature Review: The initial phase of the research involves a thorough review of existing literature on media literacy education [10]. This review helps identify key themes, best practices, and gaps in the current body of knowledge. Sources include academic journals, books, and reports from reputable organizations involved in media literacy.

Case Studies: Detailed case studies are conducted in selected schools that have implemented media literacy programs. These case studies provide in-depth insights into the practical application of media literacy strategies. Schools are chosen based on their geographical diversity, the comprehensiveness of their media literacy programs, and their willingness to participate in the study. Interviews: Semi-structured interviews are conducted with educators who have experience teaching media literacy [13]. These interviews aim to gather qualitative data on the challenges, successes, and innovative approaches in media literacy education. Interview participants include teachers, curriculum developers, and school administrators. Surveys: Surveys are administered to a broader sample of educators and students to gather quantitative data on their perceptions and experiences with media literacy education. The surveys include questions on the effectiveness of different teaching methods, the integration of media literacy into the curriculum, and the impact on students' critical thinking and media analysis skills.

Analysis and results. The analysis of this study involves both qualitative and quantitative data to provide a comprehensive overview of the effectiveness of different methods in developing students' media competence. The findings are presented using tables, pie charts, bar graphs, and other visual aids to enhance clarity and understanding. Surveys were administered to 200 educators and 500 students. The survey questions focused on the effectiveness of different teaching methods, the integration of media literacy into the curriculum, and the impact on students' critical thinking and media analysis skills.

Table 1: Educators' Perceptions of Effective Teaching Methods for Media Literacy.

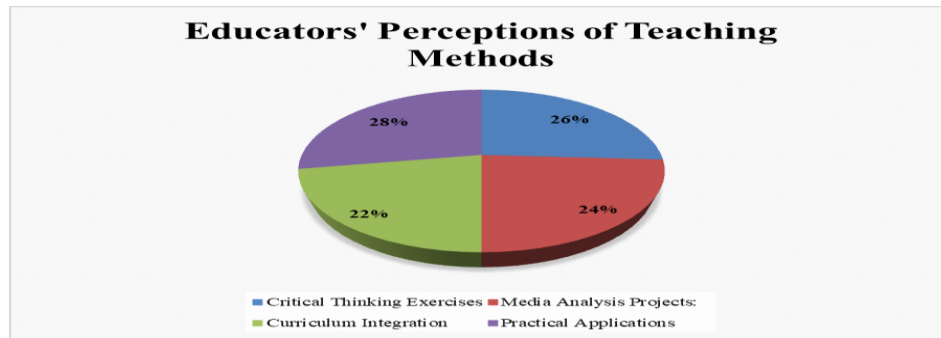
Teaching Method	Very Effective	Effective	Somewhat Effective	Not Effective
Critical Thinking Exercises	70%	20%	7%	3%
Media Analysis Projects	65%	25%	8%	2%
Curriculum Integration	60%	30%	8%	2%
Practical Applications	75%	15%	7%	3%

The study utilized a combination of quantitative and qualitative methods to assess the effectiveness of various approaches in developing students' media competence. Below is a detailed analysis of the data collected through surveys, pre-and post-tests, and interviews.

Quantitative Analysis

Survey Results

Educators' Perceptions of Teaching Methods:

Critical Thinking Exercises: 26% of educators found these very effective.

Media Analysis Projects: 24% rated these as very effective.

Curriculum Integration: 22% viewed this approach as very effective.

Practical Applications: 28% believed these were very effective.

Students' Self-Reported Improvement:

Significant Improvement: 68% of students reported significant improvements in their media competence.

Moderate Improvement: 22% observed moderate improvements.

Little Improvement: 8% saw little improvement.

No Improvement: 2% reported no changes.

Pre- and Post-Test Results

Average Scores:

The pre-test average was 55%, and the post-test average was 75%, indicating a 20% improvement in media competence.

Areas Tested:

Critical Analysis, Recognizing Biases, Media Content Creation, and Ethical Media Use all showed noticeable improvements.

Qualitative Analysis

Interviews with Educators

The qualitative data provides depth to these findings, highlighting the importance of educator preparedness and the role of supportive administrative structures. The challenges noted in curriculum integration and the need for resource allocation suggest areas for future improvement and focus. Overall, the study indicates that a multifaceted approach, which includes both theoretical and practical components, is most effective in developing media literacy. This approach not only improves students' ability to critically analyze media but also prepares them to navigate and influence the media landscape responsibly.

Conclusion. This study has demonstrated that effectively developing students' media competence is crucial in today's digital age, where media literacy is integral to navigating information critically and responsibly. The findings from the quantitative analysis, including survey responses and pre-and post-test results, indicate substantial improvements in students' media literacy skills when engaged with practical applications and integrated learning methods. Furthermore, qualitative insights from educator interviews and case studies underscore the necessity for robust support systems, adequate resources, and continuous professional development for educators in the implementation of media literacy programs. The overall effectiveness of media literacy education is enhanced by a multifaceted approach that blends critical thinking exercises, media analysis projects, curriculum integration, and practical applications. Such an approach not only promotes a deeper understanding of media but also encourages active participation and critical engagement among students.

Based on the analysis and results of the study, the following recommendations are proposed to further enhance the development of students' media competence: Expand Curriculum Integration: Schools should strive to integrate media literacy across all subjects, making it a core component of the curriculum rather than a supplementary activity. This will ensure that students consistently apply media literacy skills across various contexts, reinforcing their learning and competence. Enhance Educator Training: Institutions should provide ongoing professional development opportunities for educators in media literacy. Training programs should focus on both the theoretical aspects of media literacy and practical methods of teaching, ensuring educators are well-equipped to handle diverse and dynamic classroom scenarios. Develop Collaborative Partnerships: Schools should seek partnerships with media organizations, technology firms, and educational content creators to bring real-world relevance to media literacy education. These partnerships can provide students with up-to-date content and exposure to industry practices, enhancing their learning experience.

REFERENCES

- Hobbs R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. Corwin, 2010. – p. 45-67.
- Potter W.J. Media Literacy. 7th ed. SAGE Publications, 2013. – p. 88-112.
- Kellner D., Share J. Critical Media Literacy, Democracy, and the Reconstruction of Education. Media Literacy Review, 2007. – p. 35-56.
- Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning, and Contemporary Culture. Polity, 2003. – p. 92-118.
- Mihailidis P. Media Literacy and the Emerging Citizen. Peter Lang Publishing, 2014. – p. 103-127.
- Aufderheide P., Firestone C.M. Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy. Aspen Institute, 1993. – p. 78-99.
- Martens H. Evaluating Media Literacy Education: Concepts, Theories and Future Directions. Journal of Media Literacy Education, 2010. 2(1) – p. 29-41.
- Livingstone S. Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies. The Communication Review, 2004. 7(1) – p. 3-14.
- Masterman L. Teaching the Media. Routledge, 1985. – p. 54-76.
- Quin R., McMahon B., Quin R. Teaching Media Literacy. Wadsworth Publishing, 1997. – p. 45-63.
- Thoman E., Jolls T. Media Literacy: A National Priority for a Changing World. Center for Media Literacy, 2004. – p. 66-89.

Shixnazar JUMANIYAZOV,
Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti professori
E-mail: shixnazarmadiyorov@gmail.com

PhD. Q. Olloyorov taqrizi asosida

TASVIRIY SAN'AT ORQALI TALABA-YOSHLARNI AXLOQIY TARBIYALASH OMILLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada tasviriy san'at orqali talaba-yoshlarni axloqiy va estetik tarbiyalashning milliy yondashuvdan foydalanishning ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, maqolada tasviriy san'at orqali talaba-yoshlarning ma'naviyatini yuksaltirish va ularning o'z fikr va his-tuyg'ularini rasmda ifodalash, ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yordam berish imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, tabiat go'zalligi, tarbiya, go'zallikka muhabbat, axloqiy-ma'naviy tarbiya, badiiy asarlar, atrof-muhit.

FACTORS OF MORAL EDUCATION OF YOUTH-STUDENTS THROUGH FINE ARTS

Annotation

This article talks about the importance of using a national approach to moral and aesthetic education of youth-students through fine arts. Also, the article reveals the possibilities of raising the spirituality of youth-students through fine art, expressing their thoughts and feelings in pictures, and helping them develop their creative thinking.

Key words: fine art, natural beauty, education, love of beauty, moral and spiritual education, works of art, psychologist, environment.

ФАКТОРЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ-СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО

Аннотация

В данной статье говорится о важности использования национального подхода к нравственному и эстетическому воспитанию студенческой молодежи посредством изобразительного искусства. Также в статье раскрываются возможности поднятия духовности молодежи-студентов посредством изобразительного искусства, выражения их мыслей и чувств в картинах, помощи в развитии их творческого мышления.

Ключевые слова: изобразительное искусство, природная красота, воспитание, любовь к красоте, нравственное и духовное воспитание, произведения искусства, психолог, окружающая среда.

Kirish. Tasviriy san'at orqali talaba-yoshlarni axloqiy tarbiyalash asosan O'zbekiston muassasalarining o'quv dasturlarida ko'zda tutilgan. Respublikamizdagi ilk tasviriy san'at maktab dasturlaridan biri asosida talaba-yoshlarning tasviriy faoliyatining asl nusxa asosida rasm chizish, mavzuga asoslangan rasm chizish, bezak va dizayn, shuningdek tasviriy san'at bo'yicha suhbat kabi turlari tashkil etilgan.

O'zbekiston tasviriy san'ati, talaba-yoshlar bilimini shakllantirish uchun mahalliy va jahon madaniyatining yirik namoyandalaridan boshlab: Leonardo da Vinchi, Rembrandt, Mikelanjelo, Didro, Eduard, K. Brullo va Ch. Axmarov va boshqalar tabiat go'zalligini ko'rsatib, inson mehnatini, Vatanga muhabbatni, baynalmilal do'stlikni madh etuvchi va hokazo.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, biz yangi dastur yaratishni maqsad qilganimiz yo'q, lekin maqsadimiz mavjud dasturni takomillashtirish va takomillashtirishdir.

"Tasviriy san'at" dasturining asosiy maqsadi badiiy tarbiya va talaba-yoshlarda go'zallikka muhabbatni tarbiyalashdan iborat bo'lishi kerak. Bundan tashqari, oliy o'quv yurtlari tasviriy san'at dasturlari, axloqiy va estetik tarbiyani amalga oshirishga imkon beradigan o'ziga xos yondashuvga ega bo'lishiga qaramay, axloqiy tarbiyaga ko'proq e'tibor qaratishlari kerak. Tarkibni qayta ishlashda topshiriqlar va test usullari yetakchi professor-o'qituvchining asosiy rolini o'ynadi. Bu esa tasviriy san'atni o'rganish jarayonida milliy xususiyatlardan foydalanish talaba-yoshlarni axloqiy tarbiyalashda katta imkoniyatlar ochib berishini ko'rsatadi.

O'quv yili arafasida talaba-yoshlarni tasviriy san'at darslarida o'qitishga yondashuvda qo'llaniladigan usullarni aniqlash maqsadida malaka oshirish kurslari o'qituvchilari va talabalar o'rtasida so'rovnomalar tarqatdik. Javoblarni o'rganish jarayonida o'qituvchilar qator muammo va qiyinchiliklarga duch kelganligi aniqlandi. Umuman olganda, aksariyat maktablarda tasviriy san'at orqali axloqiy tarbiya berishning maxsus ta'lim vositalari, ayniqsa tavsiya etilgan metodlari mavjud emas.

Talaba-yoshlarning axloqiy-ma'naviy tarbiyasi, go'zalligida auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarning o'rni borligini ko'pchilik professor-o'qituvchilar yaxshi bilishadi. Ulardan ba'zilarida o'quv rejasi va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar ishlab chiqilgan.

Axloqiy tarbiya masalalarini hal qilish uchun u mavzuni chizish bo'yicha quyidagi o'quv rejalariga alohida e'tibor berdi:

- talaba-yoshlarning o'z fikr va his-tuyg'ularini rasmda ifodalash, ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam berish.

- talaba-yoshlarni atrofda tabiatni, mahalliy xususiyatlar bilan bog'liq bo'lgan voqelikni kuzatishga jalb qilish, tevarak-atrofga hissiy munosabatni shakllantirish;

- ijro ishiga ongli yondashishni rag'batlantirish;

- xalqlar o'rtasidagi do'stlik, birodarlik va vatanparvarlik g'oyalari o'zida mujassam etgan mavzular, syujetlarga o'z hissiy munosabatini ifodalash.

- turli mavzularda rasm chizish orqali talabalarni Sharqning buyuk mumtoz adabiyoti bilan tanishtirish;

- xalq amaliy san'ati asarlari, ayniqsa, badiiy hunarmandchilik markazlarida qadr-qimmatini tushunishni shakllantirish.

Adabiyotlar tahlili. Badiiy asarlarni qo'yish va undan foydalanishga o'rgatish maqsadida san'at o'qituvchilarining umumiy mahorati bu asarni talaba-yoshlarga to'g'ri tushunish imkonini beradi. Shuni unutmashlik kerakki, bu psixologlar tomonidan isbotlangan. Masalan: san'at haqidagi rasmiy intervyu nafaqat inson hayoti jamiyatining o'tmishi va buguni haqida tasavvur berishga qodir, balki u tomoshabinni hissiy tashvishga, insoniylikka, vijdonga jalb qilishga qodir. Tuyg'ular odamning xatti-harakatlarini o'zgartirishi mumkin. A.V.Vygotskiy bunday hodisalarni "Go'zallik taassurotlari" deb atagan, u uni san'at asaridagi taassurot va kelajakdagi xatti-harakatlar va harakatlar uchun kuchli yangi motivatsiya deb ta'riflagan [1]. San'at mas'uliyat va fidoyilikni talab qiladi, u kishini buyuk ishlarga undaydi.

Tasviriy san'atni o'rganishda vizual metod katta ahamiyatga ega, shu munosabat bilan N.N. Rostovsev rasm chizish va yaratishda hissiyotlar hal qiluvchi rol o'ynagan, ya'ni odam haqiqatda ko'rmagan, eshitmagan, obyektga ega bo'lmagan, deb yozadi. Aynan shu yerdan bolalar ularni nima tashvishga solayotganini tasvirlaydilar - ularda to'liq tasavvurni to'playdigan va ularga kuchli hissiy ta'sir ko'rsatadigan hissiy qiziqish paydo bo'ladi [2]. Masalan, "Suv hayot manbai" mavzusi. Bolalar rasm va surat nusxasini ko'rib, o'qituvchilarning global ekologik ofatlar, suvdan samarasiz foydalanish haqidagi suhbatini tingladilar. Bu mavzu avvallari radio va televideniye orqali talaba-yoshlarga ma'lum edi. Bu talaba-yoshlarni hayajonga soladi va ular kuchli taassurot ostida ushbu mavzudagi rasmlarda o'z munosabatini bildiradilar. Bu masalaning asosiy maqsadi voqelik rolini aniq qabul qilishni shakllantirish bo'lib, u obrazda o'z munosabatini ifodalashga yordam beradi. Ularda mehnat faoliyati bilan birga tuyg'ulari ham kamol topadi, ularda insoniylik, mehr-oqibat, odob-axloq, o'zgaral dardini anglash, do'stlik, hamdardlik tuyg'ulari shakllanadi. «Islom diniga xos me'moriy obidalarda go'zallik,-deya ta'kidlaydi san'atshunos Muhammad Toqi Ja'fariy,-me'morchilikning manfaatdorlik hamda loyihaviy xususiyatlari bilan uzviy bog'liqdir [3]».

Haykaltarosh, rassom, me'mor, shoir va buyuk mutafakkir Italiyalik Buonarroti Mikelanjelo shunday deb yozgan edi: "San'atda ibtidoiy tasvirlar deb ataladigan rangtasvir - barcha fanlarning manbai va ildizi bo'lgan me'morchilik, landshaft tasviri va haykaltaroshlikning eng yuqori nuqtasidir". O'z sohasini bilish bilan bir qatorda talabalarni istalgan sohada pedagogik faoliyatga tayyorlash va tarbiyalashning asosiy tamoyillari, qoidalari va qonuniyatlarini ham bilish zarur. V.G. Belinskiy shunday deydi: «Odam go'zallik tuyg'usini rivojlantirishga tayyorlanmaguncha, hirs bo'lmasa, qattiq mehnat qilmasa, qat'iyat ko'rsatmasa, u hech qachon san'atga bormaydi [4]».

Natijalar va muhokama. Go'zallik tarbiyasi bugungi kunda ko'proq zarur, chunki mehnatda, ishlab chiqarishda, kundalik mehnatda go'zallikni anglash aqli va dunyoqarashi hamma uchun zarur, bu doimiy ehtiyojga aylangan, deb hisoblaydi. V.A. Suxomlinskiy ham buyuk ma'naviy g'oyalarni o'rgandi va xalqning pedagogik g'oyalari zarur deb bilgan va ularning katta tarbiyaviy ahamiyatini ta'kidlagan. Tasviriy asarlar yaratish jarayonida eshitish va ko'rish kuchi jismoniy mashqlar natijasida ko'proq rivojlanadi. Axloqiy masalalar bo'yicha suhbatlar va maslahatlar uchun, shuningdek, qo'shimcha material sifatida asl va bezakdan saboq olish uchun badiiy asarlarni tanlash o'quv, tarbiyaviy va shakllantiruvchi masalalarni qondirishi kerak.

Talabalarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning asosi, birinchi navbatda, tarbiyaviy yondashuv hisoblanadi. Talabalarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda inson shaxsida prof. N.N.Rostovsevning ta'kidlashicha, chizmachilikni o'rganishda o'quv vaziyati asosiy didaktik material hisoblanadi va uning konseptual jihati qanchalik mazmunli bo'lsa, ijodiy qobiliyatni amalga oshirishga yordam beradi [5].

Axloqiy tarbiya, umuman, ma'naviy tarbiya sifatida, maqsadli pedagogik ta'sir va atrof-muhitning bolaning shaxsiga bevosita ta'siri asosida amalga oshiriladi. Axloqiy tuyg'uni tarbiyalash, bu tuyg'u bolalarda mustahkam ishonchga aylinishiga harakat qilish kerak. So'rov jarayonida Xorazm viloyati o'qituvchilarning ko'pchiligi darsga yondashuvda

xotirani o'rgatish, tafakkur va tasavvurni shakllantirishga e'tibor qaratganligi ta'kidlandi. Psixologik yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, talabaning individual va psixologik sifatini to'g'ri baholamasdan, o'qituvchi samarali pedagogik vositani to'g'ri tanlay olmaydi. O'smir yoshi axloqiy tarbiyada nisbatan qiyinroq. Bu yerda ustozning mehribon ohangi, shogirdga erkalab murojaati, pedagogik odobi talaba va o'qituvchi o'rtasidagi asl munosabatlarni saqlaydi. Bu yerda turli xil ish turlari yordamida sinov mashg'ulotlari, o'quv-texnik vositalardan keng foydalaniladi, tahlil qilish uchun maxsus asarlarni tanlaydi, suhbat - yakuniy maslahatlashuvlar va tasviriy san'at bo'yicha amaliy mashg'ulotlar orqali talabaning his-tuyg'ulariga, ularning tashvishi, quvonchi, qiziqishi va quvonchi, g'urur tuyg'usi va hokazolarga ta'sir ko'rsatishga harakat qildik, shuningdek, ijobiy his-tuyg'ularni rag'batlantirish, go'zallik va axloqiy sifatning estetik tuyg'usini tarbiyalash yondashuvida qo'llaniladi.

Talabalarining axloqiy sifatini tarbiyalash imkoniyatlari ko'pincha maxsus tanlov materiallarida va shunga asoslangan tadbirlarda ko'rinadi. Bu yerda nafaqat o'qituvchi, balki talaba ham muntazam faoliyat bilan bog'langan. Nusxalarni tanlashda biz mamuniyat va mamuniyat ifodasi orqali asar haqida fikr yuritish yondashuvidan foydalanamiz.

Dekorativ rangtasvir eksperimental dastur mazmunida axloqiy-ma'naviy salohiyat va go'zallikdan foydalanishda o'zbek xalqining boy amaliy bezak san'ati alohida o'rin tutdi. Amaliy dekorativ san'at maktabi faoliyatida yuqori ta'lim salohiyati mavjud. Bunday o'quv mashg'ulotlari xalq hunarmandchiligi buyumlarining yuksak ma'naviy qadriyatini ochib beradi, talaba-yoshlarning estetik didini uyg'otadi, talaba-yoshlarni texnik mashg'ulotlar bilan qurollantirish mehnatga ko'nikma va malakalarni shakllantirish imkonini beradi, mehnatga, kasb-hunar va hunar tanlashga aqliy va amaliy tayyorgarlik ko'radi.

Xulosa. Ta'kidlash joizki, amaliy xalq amaliy san'atining boshqa turlarini o'z ichiga olgan auditoriyadan va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlardagi kabi maqsad va masalaga ega bo'lib, u talaba-yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish, badiiy didini uyg'otish, badiiy didini uyg'otish, qiziqish va qiziqishlarini uyg'otadi. Talaba-yoshlar turli xalqlar madaniyatining ayrim xususiyatlari bilan tanishadilar, ularda bu go'zal naqshni yaratgan insonlarga hurmat tuyg'usi shakllanadi.

Dekorativ rasmda biz axloqiy tarbiyani - go'zallikni sevishni amalga oshirish uchun quyidagi masalalarni ko'tardik:

a) talaba-yoshlarni turli millat va elatlarning xarakterlari bilan tanishtirdik, shunda ular o'zlarining xususiyatlari va farqlarini tahlil qilishlari mumkin edi.

b) xalq amaliy san'atiga qiziqish, o'z madaniyatiga muhabbat va hurmat, o'z xalqining san'atiga, xalq amaliy san'at ustalariga mehr uyg'otish;

v) yoshlarni mehr-oqibat tuyg'usiga o'rgatish, go'zallik ta'limini rivojlantirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish;

g) mehnatsevarlikka tarbiyalash, nafis va go'zal buyumlar yaratish malakasini shakllantirish, xalq amaliy san'ati buyumlariga qiziqishlarini uyg'otish.

Xalq amaliy san'ati namunalari bilan tanishish, amaliy bezak berish talaba-yoshlarda badiiy taassurotlarni rivojlantiradi va kengaytiradi, badiiy didni rivojlantiradi, xalq amaliy san'atiga mehr-oqibat, hunarmandchilikka mehr tuyg'ularini tarbiyalaydi, ma'naviy yuksalishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте /Выготский Л.С// Психологический очерк. -2-е изд. -М.: Просвещение, 1967. - 94 с.
2. Ростовцев Н.Н. История методов обучения рисованию: Учеб. Пособие для студ. Пед /Н.Н.Ростовцев// Ин-тов.-М.: Просвещение, 1982, 192 с.
3. Мухаммад Тоқи Жафарий. Санъат ва гўзаллик Ислom талкинида.-Техрон. 1987.-115 б.
4. Белинский В.Г., Идея искусства / В.Г.Белинский // Москва: Просвещение, 1986.- 245 с.
5. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: Учебник для студ. Худож.-графич.фак-тов пед /Н.Н.Ростовцев// Ин-тов.-2-е изд., доп. И перераб. - М.: Просвещение, 1980,-239 с.

Maxbuba JUMANIYOZOVA,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti tayanch doktoranti

E-mail: maxbubajumaniyozova94@gmail.com

13-14 YOSHLI O'QUVCHILARDA JISMONIY KUCHNI RIVOJLANTIRISH METODLARINING AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada 13-14-yoshli o'quvchilarda jismoniy kuchni rivojlantirish metodlarining ahamiyati borasidagi ilmiy pedagogik, fiziologik tarixiy nazariy va uslubiy manbalar tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kuch, jismoniy, fiziologik, maksimal kuchlanish, dinamik kuchlanish, metod, zarbdor metodi, statik metod, statodinamik metod.

ЗНАЧЕНИЕ МЕТОДОВ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ СИЛЫ У УЧАЩИХСЯ 13-14 ЛЕТ

Аннотация

В данной статье освещается анализ научно-педагогических, физиологических исторических теоретических и методических источников о значении методов развития физической силы у учащихся 13-14 лет.

Ключевые слова: Сила, физический, физиологический, максимальное напряжение, динамическое напряжение, метод, ударный метод, статический метод, статодинамический метод.

THE IMPORTANCE OF METHODS OF PHYSICAL STRENGTH DEVELOPMENT IN STUDENTS AGED 13-14

Annotation

This article highlights the analysis of scientific, pedagogical, physiological, historical, theoretical and methodological sources on the importance of methods for the development of physical strength in students aged 13-14 years.

Key words: Force, physical, physiological, maximum stress, dynamic stress, method, shock method, static method, statodynamic method.

Kirish. Bugungi kunning o'tkir va dolzarb muammolari bizdan zamonaviy taraqqiyotning asosiy tamoyillarini har tomonlama chuqur tahlil etish bilan birga, insoniyatning yaqin - olis tarixidagi boy tajribasini ham teran idrok etishni, shu asosda amaliy xulosalar chiqarishni taqozo etmoqda, ya'ni tarix tajribasi odamzod uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu boisdan jismoniy madaniyat darslariga, o'quv - mashg'ulot jarayonlariga yangicha nazar bilan yondashish taqozo etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son Farmoni ijrosini ta'minlash hamda o'quvchi yoshlar va talabalarning jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishi tizimini takomillashtirish, iste'dodli yoshlarni saralab olish va sport turlari bo'yicha milliy terma jamoalar zahirasini shakllantirish, shuningdek, sportchilarni tibbiy ta'minlash ishlarini tashkil etish maqsadida Vazirlar Mahkamasining Qarori qabul qilindi[1].

Dunyoning barcha davlatlarida o'quvchi yoshlar orasida sog'lomlashtirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Biroq so'nggi yillarda o'sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy rivojlanishi hamda jismoniy tayyorgarlik holati pasayib borishi kuzatilmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri umumta'lim maktablaridagi jismoniy tarbiya jarayonining past samaradorligi, jumladan, jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning jismoniy holatiga nisbatan individual yondashuvning yetarli darajada olib borilmayotganligi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon xalqlari jismoniy madaniyat va uning mazmunini o'rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish jarayonlari uzoq vaqtlardan buyon davom etib kelayotgan ilmiy-pedagogik faoliyatlardan biri hisoblanadi. Jismoniy tarbiya tarixini o'rganish, ilmiy tadqiqotlarning natijalarini fan va kundalik hayotda qo'llashda N.I.Ponomarev, S.D.Sinikin, F.I.Samoukov, N.I.Toropov, G.D.Xarabuga, Yu.P.Simakov kabilarning xizmatlari e'tiborga loyiqdir. Ayniqsa, XX asrning ikkinchi yarmida «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» darsliklari, o'quv qo'llanmalarini nashrdan chiqarishda V.V.Stolbovning alohida o'rni bor[2].

Jismoniy mashqlarni pedagogik belgilari bo'yicha dastlab P.F.Lesgaft tasniflagan. Uning tizimida jismoniy mashqlar quyidagicha: gimnastika, sport, turizm, o'yinlardan iborat. Ammo,

ushbu tasnif zamonaviy talablarga javob bermaydi, lekin jismoniy mashqlarni tasniflash, taqsimlash, pedagogik belgilar asosida aniqlangan jismoniy mashqlarni umumlashtirish g'oyasi tizimlashtirishga asos bo'ldi. Shuni qayd qilish lozimki, pedagogik belgilar bo'yicha barcha talablarga javob beradigan jismoniy mashqlarning yagona tasnifi hanuzgacha yechimini topmadi[3].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, insonning mutloq kuch darajasi ko'proq muhit omillari (mashg'ulot, mustaqil shug'ullanish va boshqalar) bilan belgilanadi. Ayni paytda nisbiy kuch ko'rsatkichlarida genotip ta'sirini ham yaqqol ko'rish mumkin. Tezkor - kuch qobiliyatlari irsiy va muhit omillariga taxminan teng darajada bog'liq. Statik kuch chidamliligi ko'proq irsiy shart - sharoitlar bilan belgilanadi, dinamik kuch chidamliligida esa genotip va muhit ta'siri teng miqyosda aks etadi (V.I.Lyax, 1977).

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada o'rganilgan ma'lumotlarga asoslanib izchillik, ketma-ketlik, mantiqiy tahlil tamoyillariga asoslangan holda 13-14 yoshli o'quvchilarda jismoniy kuchni rivojlantirish metodlarining ahamiyati, fiziologik asoslari tadqiq qilindi.

Muhokama. Turli xil fizikaviy jarayonlarda hosil bo'ladigan va ishlatiladigan barcha energiya turlaridan (issiqlik, mexanik, kimyoviy, gravitatsiya, elektromagnit, yadro va boshqalar) faqat mushak faoliyatiga tegishli bo'lsa, asosiy e'tibor organizmning kimyoviy energiyasiga qaratilgan bo'lishi kerak, uning manbai oziq-ovqat mahsulotlari bo'lib, uni insonning mexanik energiyasiga aylantirishidir (garchi ba'zi hollarda sportda issiqlik, gravitatsiya, quyosh va boshqa turdagi energiyalardan foydalanish muammosiga duch kelinadi)[4].

Ta'kidlash lozimki, ijtimoiy turmushda, ayniqsa, bolalarning jismonan baquvat qilib tarbiyalash, harbiy-mudofaa ishlarida ishtirok etuvchilarning jangovorlik holatlarini takomillashtirishda Yevropa qit'asida mavjud bo'lgan davlatlarning ish tajribasi katta o'rin tutadi. Bunga qadimgi yunonlarning (Gretsiya) jismoniy tarbiya tizimi (sistemasi) tarixiy jiliatdan e'tiborga molikdir. Chunki bu tizim davrlar o'tishi bilan deyarlik jahonga, shuningdek, sobiq Ittifoqda ham o'z mazmuni va mohiyatiga ega bo'ldi[2].

Bolalar va o'smirlarda kuchning eng samarali rivojlanishi 13 -14 yoshdan 17 -18 yoshgacha, qiz bolalar va qizlarda 11 - 12

yoshdan 15 – 16 yoshgacha bo'lgan davr hisoblanib, tana umumiy og'irligi massasiga mushaklar massasi ulushi (10 – 11 yoshda 23 % ni, 14 – 15 yoshda 33 % ni, 17 – 18 yoshda 45 % ni tashkil qiladi) biroq darajada mos keladi. 9 yoshdan 11 yoshgacha, ayniqsa, kichik maktab yoshida nisbiy kuchning o'sish maromi turli mushak guruhlari kuzatiladi.

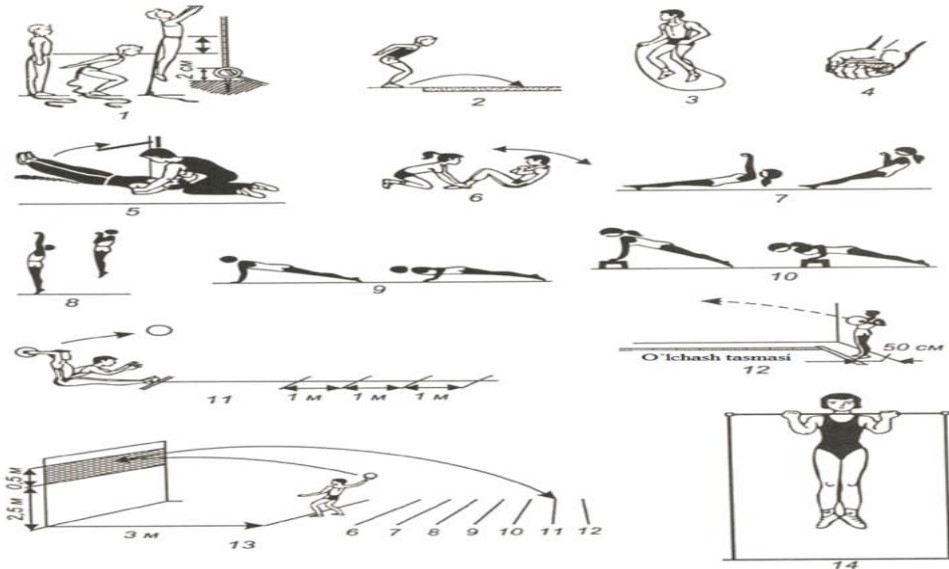
Endi esa bugungi kundagi sportdagi kuch qobiliyatlarini rivojlantiruvchi mashg'ulotlar tasvirlangan rasimga yuzlanamiz. Ushbu rasmda ketma-ketlikda kuch qobiliyatlari, kuchni rivojlanish darajasini baholash uchun nazorat mashqlari tavsiflangan quyidagi rasm orqali ularni ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Jismoniy tarbiya amaliyotida son jihatdan kuch imkoniyatlari ikkita usulda:

- 1) dinomometr, dinamograf, tenzometrik – kuch o'lchov moslamalari yordamida;
- 2) maxsus nazorat mashqlari, kuchga doir testlar yordamida baholanadi.

Amaliyotda zamonaviy o'lchov moslamalari standart vazifalardagi barcha mushak guruhlarning (tana segmentlarini bukish va yozish), shuningdek, statik va dinamik kuchlanishlardagi kuchni o'lchash imkonini beradi. Ommaviy amaliyotda kuch sifatlarining rivojlanish darajasini baholash uchun ancha ko'p foydalaniladigan maxsus nazorat mashqlari (testlar) qo'llaniladi. Ularni qo'llash biror - bir qiymat baho moslama va jihozlarni talab qilmaydi. Maksimal kuchni aniqlash uchun texnik jihatdan oddiy bajariladigan mashqlardan foydalaniladi, masalan, yotgan holda shtangani ko'tarish, shtanga bilan o'tirib turish va h.k. Ushbu mashqlardagi natija texnik mahorat darajasiga unchalik bog'liq emas. Maksimal kuch shug'ullanuvchi (tekshiriluvchi) ko'tara oladigan eng katta og'irlik bo'yicha aniqlanadi.

1- rasm. Tezkor – kuch qobiliyatlari va kuch chidamliligi, kuchni rivojlanish darajasini baholash uchun (testlar) nazorat mashqlari.

Natijalar va tahlillar. Avvalo ushbu energiya ta'minotining samaradorligini va sportchining uzoq muddatli ishdagi chidamliligini belgilaydigan muhim parametr anaerob almashinuv chegarasi (PANO) ko'rsatkichlari bo'yicha baholanishi mumkin bo'lgan mavjud funksional salohiyatni utilizatsiya qilish qobiliyatidir[4].

Kuchni rivojlantirish metodlari va ularni qarshilik bilan bajariladigan mashqlarga yo'naltirilganligi

1-jadval

Kuchni rivojlantirish metodlari	Kuchni rivojlantirish metodlarining yo'naltirilganligi	Yuklama komponentlarining mazmuni					
		Maksimumdan qarshilik og'irligi %	Mashqlarni takrorlash soni	Urinishlar soni	Dam olish, daqiqa	Harakatlar tezligi	Mashqlarni bajarish maromi
Maksimal kuchlanish metodi	Kuchlarni maksimal rivojlantirish ustunligi	100 gacha va undan ko'p	1-3	2-5	2-5	Sekin	Ixtiyoriy
	Mushaklar massasini sezilarli o'sishi bilan kuchni maksimal rivojlantirish	90-95	5-6	2-5	2-5	Sekin	Ixtiyoriy
	Mushaklar massasi va kuchni bir hilda oshirish	85-90	5-6	3-6	2-3	o'rtacha	o'rtacha
Chegaraviy bo'lmagan kuchlanishlar sonini me'yorlab takrorlash metodi	Mushaklar massasini oshirish ustunligi bilan kuchni maksimal o'sishi	80-85	8-10	3-6	2-3	o'rtacha	o'rtacha
	Kuch chidamliligini takomillashtirish va tana massasi yog' qatlamini kamaytirish	50-70	15-30	3-6	3-6	o'rtacha	Maksimal gacha yuqori
	Mushaklar relefi va kuch chidamliligini takomillashtirish	30-60	50-100	2-6	5-6	yuqori	yuqori
Chegaraviy bo'lmagan kuchlanishlarni takrorlash metodi (ohirigacha)	Kuch chidamliligini takomillashtirish (anaerob sharoitda)	30-70	ohirigacha	2-4	5-10	yuqori	Sub-maksimal
	Kuch chidamliligini takomillashtirish (glikolitik hajmda)	20-60	ohirigacha	2-4	1-3	yuqori	Sub-maksimal
Dinamik kuchlanishlar metodi	Og'irlik harakatlari yordamida tezlikni takomillashtirish	15-35	1-3	Tezlik pasayguncha	tiklanishga cha	Maksimal	yuqori
"Zarbdor" metodi	Harakat apparatining reaktiv qobiliyatlari va "portlovchi kuch"ni takomillashtirish	15-35	5-8	Kuchlanish quvvati pasayguncha	tiklanishga cha	Maksimal	ixtiyoriy

Maksimal kuchlanish metodi maksimal qarshilikka bardosh berish zaruriyati bilan bog'liq vazifani bajarishni nazarda tutadi (masalan, chegaraviy og'irlikdagi shtangani ko'tarish).

Ushbu metod chegaraviy bo'lmagan metodga nisbatan kuchni oshishiga imkon berib, asab – mushak qobiliyatlarini

rivojlanishini ta'minlaydi. Bolalar va yangi shug'ullanishni boshlaganlar bilan ishlashda uni qo'llash tavsiya qilinmaydi, agarda uni qo'llashga zaruriyat tug'ilsa u holda mashqlarni bajarilishini qattiq nazorat qilinishini ta'minlash zarur.

Chegaraviy bo'lmagan kuchlanish metodi chegaraviy takrorlash soni bilan chegaraviy bo'lmagan og'irliklardan (ohirigacha) foydalanishni nazarda tutadi.

5-6 dan 100 gacha qattiq me'yorlangan takrorlashlar soni kuch qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan va maksimal kattalikka yetmagan og'irlik kattaligiga bog'liq. Chegaraviy bo'lmagan og'irliklardan foydalanib bajariladigan davomli takrorlashlar inson organizmining umumiy funksional imkoniyatlarining oshishi, organizmning boshqa tizimlari va mushak tizimining faollashishiga imkoniyat yaratadi.

Dinamik kuchlanish metodi Ushbu metodning maqsadi - maksimal tezlikdagi chegaraviy qarshilik bilan maksimal kuchlanish tarangligi orasida hamjixatlikni yaratishdan iborat. Ushbu holatda mashq to'liq amplitudada bajariladi. Ushbu metod tezkor harakat sharoitlarida katta kuch qobiliyatlarini shakllantirishda, tezkor kuchni rivojlantirishda qo'llaniladi.

“Zarbdor” metodi – yuqoridan tushayotgan yuk yoki tana og'irligi (chuqurlikka sakrash va yuqoriga qaytish, jumladan, og'irliklar bilan) kinetik quvvatdan foydalanish yo'li bilan mushak guruhlariga zarbdor ta'sir ko'rsatadi. Dastlabki tezkor cho'zilishdan keyin mushaklarning kuchli qisqarishi kuzatiladi. Ularning qarshilik kuchi tana og'irligi va qulash balandligiga ta'sir ko'rsatadi. 0,75 – 1,15 m balandlikka optimal sakrash diapazoni kuzatuv yo'li bilan aniqlangan. Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, ayrim holatlarda tayyorgarligi past sportchilarda nisbatan 0,25 – 0,5 m past balandlikni qo'llash maqsadga muvofiq.

Statik (izometrik) kuchlanish metodi Kuch qobiliyatlarini tarbiyalashda yechiladigan vazifalarga bog'liq holda turli kattalikdagi izometrik kuchlanishni qo'llashni nazarda tutadi. Maksimal kuchni tarbiyalashda izometrik kuchlanishni asta – sekin oshirib borish maqsadga muvofiq. Izometrik mashqlarni bajargandan keyin bo'shashtiruvchi mashqlarni bajarish lozim. Shug'ullanish 10 – 15 daqiqa davomida olib boriladi. Mashg'ulotlarga izometrik mashqlarni kuchni rivojlantirish uchun qo'shimcha vosita sifatida kiritish mumkin.

Statodinamik metod Izometrik va dinamik - mushaklar ishida ikkala tartibdagi mashqlarni ketma – ketlikda moslashuvini tavsiflaydi. Kuch qobiliyatlarini tarbiyalash uchun maksimumdan 80 – 90 % sezilarli qarshilikdagi pasaytirilgan portlovchi dinamik ish tavsifidagi 2-6 soniyali izometrik kuchlanishli mashqlar qo'llaniladi (bitta urinishda 2-3 qismdan

iborat 2-3 takrorlash, qismlar orasida dam olish 2-4 daqiqa). Agarda, maxsus kuch qobiliyatlarini aynan, variativ tartibdagi mushaklar ish faoliyatida musobaqa mashqlarini qo'llashga zaruriyat bo'lsa, u holda ushbu metod maqsadga muvofiqdir.

Aylanma trenirovka metodi Turli guruhdagi mushaklarga majmualari ta'sirni ta'minlaydi. Mashqlar bekatlar bo'ylab o'tkaziladi va ular shunday tanlanadiki, har bir keyingi seriya yangi mushaklar guruhini qamrab olishi lozim. Har xil mushak guruhlariga ta'sir ko'rsatuvchi mashqlar miqdori, bekatlarda ularni bajarish davomiyligi mashg'ulot jarayonida hal etiladigan vazifalar, shug'ullanuvchilarning yoshi, jinsi va tayyorgarligiga bog'liq. Chegaraviy bo'lmagan og'irliklardan foydalanib bajariladigan mashq majmualari davra bo'ylab 1 – 3 marta takrorlanadi. Majmuaning har bir takrorlanish oralig'ida dam olish muddati kamida 2 – 3 daqiqa bo'lib, bu vaqtda bo'shashtiruvchi mashqlar bajariladi[5], [6].

O'yin metodi kuch qobiliyatlarining asosan o'yin faoliyatida tarbiyalanishini nazarda tutadi, bunda o'yin vazifalari har xil mushak guruhlarining zo'riqish rejimlarini o'zgartirishga va organizmni ortib borayotgan charchog'i bilan kurashishga majbur qiladi.

Bunday o'yinlar sirasiga tashqi ob'yektlarning tutib turilishini talab etuvchi (masalan, “Chavandozlar” o'yinida sherikni), tashqi qarshilikni yengishga asoslangan (masalan, “Arqon tortish”), har xil mushak guruhlarini zo'riqtirish rejimlarini navbatlash bilan bog'liq (masalan, har xil vaznli og'irliklarni ko'tarib yurish estafetalari) o'yinlar kiradi[3].

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha pedagoglar har doim shug'ullanuvchilarning tabiiy rivojlanish darajasini hamda jismoniy tarbiya dasturlarida va musobaqa faoliyati xususiyatlarida nazarda tutilgan talablarni e'tiborga olgan holda ularning kuch qobiliyatlarini rivojlantirish usullarini tanlashga ijodiy yondashish kerak.

Xulosa va takliflar. O'quvchilarda jismoniy kuchni rivojlantirish metodlarining ahamiyati nihoyatda dolzarbdir chunki, jahon olimpiadalari g'oliblari, qolaversa mamlakatimiz miqyosida o'tkaziladigan musobaqa va chempionat ishtirokchilari aynan o'quvchilar va ularning jismoniy jihatdan kuchli va chidamli bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari musobaqalarda qatnashmaydigan o'quvchilarda ham jismoniy jihatdan baquvvat bo'lishi salomatlik ko'rsatkichlarga katta ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.03.2018 yildagi PF-5368-son.
2. J.Eshnazarov. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T., «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2007., 386 b.
3. O'.L.Matnazarov. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. O'quv qo'llanma. T.: “Lesson Press” MCHJ nashriyoti, 2022.: 163 b.
4. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения. — К.: Олимпийская литература, 2004. — 808 с.
5. Maxkamjanov K, Salomov R, Ikramov I. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. Darslik. T.: “Iqtisod moliya”, 2008.- 18 b.
6. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik, 1-jild.T.: “ITA PRESS”, 2015 -9 b.

Elyor ZAITOV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD
E-mail: e.zaitov@nuu.uz
Ozoda RAXMATULLAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi professori, sots.f.d. Sh. Sodiqova taqrizi asosida

SCIENTIFIC RESEARCH OF ORPHANHOOD AS A SOCIAL PHENOMENON IN THE VIEWS OF EASTERN THINKERS

Annotation

In this article, the authors tried to explain the scientific study of children without parental care and orphanhood as a social phenomenon in the eyes of Eastern thinkers. It was stated that worthy representatives of the community, elders, do not discriminate against orphans in neighborhoods based on the way of life of the population in Central Asia.

Key words: orphans, orphans, parent, family, child rights, education, healthcare, social support, deinstitutionalization program.

НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СИРОТСТВА КАК СОЦИАЛЬНОГО ЯВЛЕНИЯ В ВОЗЗРЕНИЯХ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье авторы попытались объяснить научное изучение детей, оставшихся без попечения родителей и сиротства как социального явления в глазах восточных мыслителей. Было заявлено, что достойные представители общины, старейшины не допускают дискриминации детей-сирот в кварталах по образу жизни населения на территории Средней Азии.

Ключевые слова: дети-сироты, сироты, родитель, семья, права ребенка, образование, здравоохранение, социальная поддержка, программа деинституционализации.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI QARASHLARIDA YETIMLIK SOTSIAL HODISA SIFATIDA ILMIY O'RGANILISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mualliflar Sharq mutafakkirlari qarashlarida ota-ona qaromog'isiz qolgan bolalar hamda yetimlik sotsial hodisa sifatida ilmiy o'rganilishini tushuntirib berishga xarakat qilishgan. Markaziy Osiyo hududida aholi turmush tarzi asosidagi mahallalarda jamoaning obro'li vakillari, oqsoqollar yetimlarning kamsitilishiga yo'l qo'ymaganligi haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: yetim bolalar, boquvchisini yo'qotgan bolalar, ota-ona, oila, bola huquqlari, ta'lim olish, sog'liqni saqlash, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, noinstitutsonallashtirish dasturi.

Kirish. XXI-asrga kelib, boquvchisini yo'qotgan bolalarni institutsional muassasalarda tarbiyalashning salbiy oqibatlarini haqida gapirilyotgan bo'lsa-da, ushbu muassasalar o'z davri uchun pozitiv ahamiyatga ega hodisa vazifasini o'tagan. Har bir davr boquvchisini yo'qotgan, yetim bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning o'z davriga mos usullariga asosan faoliyat olib boradi. Ushbu holatlarning retrospektiv tahlili ushbu hodisaning bugungi ko'rinishini obyektiv baholash imkonini beradi. Shu bois, ushbu bo'limda boquvchisini yo'qotgan, yetim bolalarga nisbatan qadimgi davrlardan boshlab jamiyatda shakllangan ijtimoiy munosabatlar dinamikasini tahlil qilishga harakat qilindi.

Kishilik jamiyati negizida yotuvchi oila instituti mohiyatan ikki yoki uch avlod (asosan, ota-ona hamda farzandlar)ning hayotiy maqsad va ehtiyojlarni qondirishda ijtimoiy-ma'naviy birdamlikdagi turmush tarzini anglatadi. Kichik sotsial guruh sanalgan oilada farzand dunyoga kelishi bilan uning ichki ierarxik tarkibi shakllanadi. Ushbu ierarxiyaga muvofiq, ota-onalik hamda farzandlik maqomiga tegishli sotsial rollar tashqi va ichki ta'sirlarga monand transformatsiyalashib boradi. Oila tarkibidagi har qanday o'zgarish uning a'zolari tomonidan jiddiy qabul qilinadi va hech kimni loqayd qoldirmaydi. Xususan, oilada bir yoki bir necha kishining (ota-ona biri yoki ikkisinin ham – Z.E.) vafoti uning boshqa a'zolari taqdirida chuqur iz qoldiradi. Oilaning yaxlitligiga darz ketib, farzandlarning qarovsiz, yetim qolishiga olib keladi.

Shu o'rinda savol tug'iladi. Tarixiy taraqqiyotning turli bosqichlarida bolalarning yetim qolishiga olib keluvchi asosiy omillar nimalardan iborat edi? Yetim qolgan bolalarga jamoatchilikning munosabati qanday bo'lgan? Yetimlikning ijtimoiy hodisa sifatida institutsionallashtirish jarayoni qanday kechdi?

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kishilik jamiyati shakllangan qadimgi davrlardan yetim bolalar muammosi ilg'or fikrli kishilar, davlat arboblari, ilm-fan namoyondalarini befarq

qoldirmagan. Xususan, islom dini kirib kelgunga qadar Markaziy Osiyo xalqlari turmush tarzining ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy asoslari bayon etilgan "Avesto"da keltirilishicha, jamoaning kundalik hayoti, xususan, oilaviy munosabatlarning ijtimoiy natijalari qat'iy tartibga solingan [1].

Ota-onalar bola tarbiyasida qat'iy me'yor va tamoyillarga tayangan. Farzandlari voyaga yetgach, jamoa ishtirokida qiz farzandga – "Kadbonu", ya'ni uy bekasi, o'g'il farzandga esa "Kadxudo" – oila boshlig'i maqomi berilgan [2]. Jamoada yetim-yesirlar, faqir, beva-bechoralarga nisbatan munosabatda savob va gunohning o'zaro tafovuti to'g'ri anglangan [3]. Ularga nisbatan adolatsizlikning har qanday shakli keskin qoralangan. Hatto, mol-mulkiga ziyon yetkazish qat'iy man etilgan.

Islom dini kirib kelgach, yetim bolalar haqiga xiyonat qilmaslik, ularga ozor yetkazmaslik, aksincha, g'amxo'rlik qilish shariat arkonlaridan biriga aylandi. Xususan, Qur'oni Karimning "Niso" surasi 10-oyatida "Yetimlarning mol-mulkini zulm yo'li bilan yeydigan kimsalar, albatta, qorinlarida olov yegan bo'lurlar va albatta, do'zaxda toblanurlar", 22-oyatida "(voyaga yetgan) yetimlarning mol-mulkini (qaytarib) beringiz, pok narsani nopok narsaga almashirmangiz! Ularning mollari o'z mollaringizga qo'shib ham yemangiz!. Zero, bu katta gunohdir!", deb ta'kidlandi.

Hadislarda, "Halol yo'l bilan to'plagan mollardan ehson qiluvchi, miskin va beva-bechoralarga rahmu shafqat qiladigan odamga ko'p yaxshiliklar bo'lur" [4] – deb o'zgalari ko'magiga muhtoj miskin qatlamlarga g'amxo'rlik qilishga chaqirildi. Demak, islom dini kishilik jamiyati taraqqiyotining har bir bosqichida yetim bolalar manfaatlarini muhofazasida ijtimoiy adolat tamoyillarining o'rnatilishiga xizmat qildi. Yetim-yesirlarga xayr-ehson qilish, mehr-shafqatli bo'lish odamiylik va muruvvatning yuksak ko'rinishi sifatida baholandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sharq Renesansini sanalgan IX-XII asrlarda tasavvuf ta'limoti vakillaridan Xo'ja Ahmad

Yassaviyning ijtimoiy qarashlarida jamiyatdagi "G'ariblar", "Yetimlar" qatlami alohida tilga olinib, uning tariqatlarida xuddi shunday tabaqalarning manfaatlarini muhofazalash zarurati qayd etilgan [5]. Tasavvuf ta'limotining taraqqiyparvarlik ruhida bo'lgan namoyondalari o'z davri ijtimoiy tuzilmasi xususiyatlaridan kelib chiqib, yetimlar kabi ijtimoiy oqim qatlamlar haq-huquqlarini muhofazalashga intilganlar.

O'zbek qomusiy olimlaridan biri Abu Rayhon Beruniy hayotiy kechinmalarini ta'riflab, "Mana men uning mamlakatlari orasida uzoq vaqt g'urbat chekkandan keyin, chaqirilib, soyayi davlatida o'sib-uganlarning biriman. Uning oliy majlisiga erishib... – zamondosh va tengdoshlarimga nisbatan yaqinlik va ehsonga erishtiradigan ustunligim va arzirligim bo'lmasa ham, unga yaqin va mehribonligiga moyil bo'ldim. Ehsonda g'oyatga va kamolga yetdim"[6], deydi.

Qomusiy olim, buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy "Mineralogiya" ("Javohirot kitobi") asari muqaddimasida yozishicha: "Agar biron kishi odamlarning osoyishtaligi deb mashaqqatlarga chidasa, ziqnalik qilmasdan, unga ato qilingan narsalarni birovlargacha bersa, bunday odam o'shanday qudrat bilan shuhrat topgan mard kishi sanaladi" [7], "... himmat – yaxshilikka intilish muruvvat darajasi kabi orta beradi. Yaxshilik qilish hissi barcha odamlarda bir xil paydo bo'laveradi" [8]. Demak, Abu Rayhon Beruniy o'z ijodida yetim-yesirlar, o'zgaralar ko'magi, mehr-muruvvatiga muhtoj kishilarni qo'llab-quvvatlashga chorlagan.

Sohibqiron Amir Temur va uning avlodlari davrida mamlakatdagi barcha tabaqalarning ijtimoiy manfaatlari e'tiborga olingan. Bunda, maslahat, mashvarat, qonun-qoidalar va adolat bilan qat'iy tartibda ish yuritilgan [9]. Hatto, zabt etilgan mamlakatlar aholisi ham bunday g'amxo'rlikdan chetda qolmagan. Bu borada, Amir Temur o'z mulozimlariga: "Yana amr etdimki, katta-kichik har bir shahar, har bir qishloqda masjid, madrasa va xonaqohlar bino qilsinlar, faqiru miskinlarga langarxona (yo'lovchilar qo'nib o'tadigan joy; kambag'al yetim-yesirga ovqat beriladigan joy; g'aribxonona) solsinlar, kasallar uchun shifoxonalar qursinlar va ularda ishlash uchun tabiblar tayinlasinlar".

"Yana amr etdimki, o'lganlarning mollarini o'z vorislariga yetkazsinlar. Agar vorisi yo'q bo'lsa, uni xayrli ishlarga sarf qilsinlar" [10], deb qat'iy ko'rsatma bergan. Sohobqiron o'z saltanatida og'ir sharoitda yashovchi, muhtoj va miskin, yetim-yesir aholi qatamlariga g'amxo'rlik qilish amaliyotini qo'llagan. Xususan, urushda vafot etganlarning oila a'zolari, xususan, ularning yetim farzandlari alohida e'tiborda bo'lgan.

Yetim-yesirlar, g'aribu miskinlarga ijobiy munosabat mutafakkir va davlat arbobi Alisher Navoiyning ijtimoiy-siyosiy qarashlari va amaliy faoliyatida o'z aksini topdi. Mutafakkir o'z

davrida aholini 32 ijtimoiy qatlamga turkumlaydi va ulardan yigirma yettinchisi g'arib va bechoralar, yigirma sakkizinchisi uy-joysiz gadoylar, yetim-yesirlar ekanligini asoslaydi [11]. Alisher Navoiy ularning ijtimoiy ahvolini o'rganib, ularga beminnat xizmat ko'rsatuvchi masjid, madrasa, xonaqoh va shifoxonalar qurdirdi. Shuningdek, yetim-yesirlarga ta'lim berishga ko'maklashdi, ularga hayotda o'z yo'lini topishga yordam berib kelgan. "Xolisliya" xonaqosida yetim-yesirlar va miskinlarga kunlik bepul oziq-ovqat ulashish tartibini qo'lladi. Alisher Navoiy: "...davlat ishi bilan mashg'ul bo'lgan amaldorlik chog'larimda ko'ngil mulkini turli odamlarning hujumi bulg'aladi. Goh amirlik o'rnida o'tirdim va hukumat mahkamasida xalqning arz-dodini so'rdim va goh podshoh yonida vazirlik qildim va menga umidvor nazar bilan qarab turgan elga muruvvat ko'rsatdim" [12], deb ta'kidlagan.

Tahlil va natijalar. Shuni alohida ta'kidlash joizki, Markaziy Osiyo hududida aholi turmush tarzi asosidagi mahallalarda jamoaning obro'li vakillari, oqsoqollar yetimlarning kamsitilishiga yo'l qo'ymagan. Amin va masjid mutavallisi mahalladagi yetim-yesirlar, nogironligi bo'lganlarning ro'yxatini olib hayitlarda pul, kiyim-kechak, oziq-ovqat tarqatgan. Mol-qo'ylarni so'yib muhtoj oilalar, yetim bolalar, g'aribu miskin insonlarga ulashilgan. Muhtoj qatlamlarning to'ylari, dafn marosimlari va boshqa tadbirlari, an'anaga ko'ra, qavmu qarindosh, yaqin qo'shnilarining ko'magida o'tkazilgan [13]. Agarda bola yetim qolgan bo'lsa, ularni qarindoshlari yoki hamqishloq-mahalladoshlari o'z qaramog'iga olib tarbiyalagan, ular "Asrandi bola" hisoblangan.

Xulosa va takliflar. Demak, kishilik jamiyatining ilk davrlaridan bolalarning yetim qolishi keng jamoatchilikning diqqat markazida bo'lib kelgan. Yetimlikning tarixiy davrlarda o'rganilishi borasidagi izlanishlarimizni umumlashtirib quyidagi xulosalarni ilgari suramiz:

Birinchi, yetimlik – turli xalqlarning tarixiy-etnik, sotsiomadaniy va diniy e'tiqod xususiyatlari sintezidan tarkib topgan ijtimoiy hodisa. Sharq va G'arb davlatlarida yetimlarga nisbatan munosabat tafvutlanib, aksariyat ilg'or fikrli kishilar tomonidan ularning himoya qilish zarurati ko'rsatilgan.

Ikkinchi, tarixiy davrlarda yetimlik ijtimoiy (vayronkorlik yurishlari, urushlar, yuqumli kasalliklar epidemiyasi, ko'chish va ko'chirilish, ocharchilik, diniy xurofot va h.k.) va tabiiy (tabiat ofatlari, texnogen hodisalar) jarayonlar natijasida shakllangan.

Uchinchi, Markaziy Osiyodagi jamoaviy turmush tarzi yetim bolaning hududda qolib, yaqin qarindoshlar tomonidan tarbiyalanishi jamiyat qoidasi sifatida qabul qilingan.

To'rtinchi, taraqqiyotning nisbatan keyingi davrlarida yetim bolalarga g'amxo'rlik faoliyati davlat ijtimoiy siyosatining rasmiy funksiyasi sifatida joriy etilgan.

ADABIYOTLAR

1. Хомидов Х. «Авесто» файзлари. – Тошкент: Халк мероси, 2001. – Б. 27-28.
2. Хамидова М. Ўзбекистон давлат ва ҳуқуқи тарихи. – Тошкент: ТДҶОИ, 2005. – Б. 27-28.
3. Бобоев Х., Ҳасанов С. «Авесто» – маънавийтимиз сарчашмаси. – Тошкент: Адолат, 2001. – 110 б.
4. Абу Райҳон Беруний тарвихалар «Жавохирот китоби»дан. //Арабчадан А.Ирисов таржимаси. – Тошкент: Халк мероси, 1991. – 12 б.
5. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – 234 б.
6. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. Т. III. Тураржойлар (орасидаги) масофаларни аниқлаш учун манзилларнинг чегараларини белгилаш (Геодезия). //Мукаддима, таржима ва изоҳлар муаллифи А.Аҳмедов. – Тошкент: Фан, 1982. – Б. 244-245.
7. Абу Райҳон Беруний тарвихалар «Жавохирот китоби»дан. //Арабчадан А.Ирисов таржимаси. – Тошкент: Мерос, 1991. – Б. 12.
8. Ўша манба. – Б. 21.
9. Муқимов З. Амир Темур тузуқлари (тарихий-ҳуқуқий тадқиқот). Иккинчи тўлдирилган нашри. – Самарқанд: СамДУ, 2008. – Б. 32.
10. Темур тузуқлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – 146 б.
11. Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. – Б. 254.
12. Алишер Навоий. Махбуб ул-Кулуб. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – Б.12.
13. Бобоқулов С. Махалла тарбия ўчоғи. // Ҳаёт ва иқтисод. – Тошкент. 1992. №3. – Б. 20.
14. Kholmatovich Z. E. THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE NEIGHBORHOOD IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL MENTALITY //European Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2023. – Т. 21. – С. 271-277.
15. Zaitov E. K., Jusubaliyev A. R. ORPHANHOOD AS A COMPLEX SOCIAL PHENOMENON THAT IS CAUSING CONTROVERSY IN THE WORLD OF SCIENCE. – 2023.

-
16. Elyor Z. YETIMLIK ILM-FAN DUNYOSIDA BAHS-MUNOZARALARGA SABAB BO'LIB KELAYOTGAN MURAKKAB IJTIMOY HODISA //ZAMONAVIY DUNYONING IJTIMOY MANZARASI VA JAMIYAT TUZILMALARI TRANSFORMATSIYASI. – 2024. – T. 1. – №. 1.
  17. Зайтов Э. МАХАЛЛАНИНГ О'РГАНИЛИШИДА ТАРИХИЙ YONDASHUV //ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ. – 2024. – Т. 7. – №. 1.

Suxrob IBRAGIMOV,
Qarshi xalqaro universiteti dotsenti
E-mail: ibragimovsuxrob@mail.ru
Gulzoda MUHIDDINOVA,
Qarshi xalqaro universiteti dotsenti

O'zMU professori B.To'ychiyev taqrizi asosida

THE ROLE OF LOGICAL TASKS FOR FORMING THE LOGICAL THINKING OF PRIMARY CLASS STUDENTS

Annotation

This article talks about the role of logical problems in teaching primary school students to think logically and what needs to be emphasized in this regard.

Key words: teacher, student, logical thinking, analysis, synthesis, skill, direction, research.

РОЛЬ ЛОГИЧЕСКИХ ЗАДАЧ В ФОРМИРОВАНИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье говорится о роли логических задач в обучении учащихся начальных классов логически мыслить и на что необходимо обратить внимание в связи с этим.

Ключевые слова: учитель, ученик, логическое мышление, анализ, синтез, умение, направление, исследование.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MANTIQUIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH UCHUN MANTIQUIY TOPSHIRIQLARNING O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini mantiqiy fikrlashga o'rgatishda mantiqiy masalarning o'rni va bu borada nimalarga ahamiyat berish zarurligi haqida so'z yuritiladi.

Kirish. O'qituvchi o'quvchiga nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni berishi, balki ularni hayotda qo'llashga o'rgatishi kerak. Fikrlashning eksentrikligini rivojlantirish, muammolarni oldingi muammoning yechimi yordamida hal qilish uslubidan voz kechish kerak. Aynan boshlang'ich maktab yoshida, psixologlarning tadqiqotlariga ko'ra, mantiqiy fikrlashni, muammoni hal qilish uchun nostandart yondashuvni shakllantirish zarur. Agar maktabgacha yoshda bolaning o'yin faoliyati yetakchi bo'lsa, boshlang'ich maktabda o'qishga yo'naltirish mavjud. Fikrlash asosiy funksiyaga aylanadi. Aqliy faoliyatni rivojlantirish boshlang'ich maktabda ustuvor ahamiyatga ega. Mantiqiy fikrlash bolani o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va ko'nikmalaridan foydalangan holda, shuningdek, nazariy va amalda nostandart vaziyatlarda qaror qabul qilishga, shuningdek, kerakli ma'lumotlarni topishga o'rgatishni tartibga soladi. Bularning barchasi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, agar u asosiy vazifa bo'lmasa, keyinchalik bolaning boshlang'ich maktabda o'qishi davrida eng muhimlaridan biriga aylanishidan dalolat beradi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda quyidagilar muhim: tahlil qilish, sintez qilish, tushunchalar bilan ishlash, xulosa chiqarish, mulohaza yuritish, bahslashish va eng muhimi, mustaqil fikrlash odatini rivojlantirish, g'ayrioddiy yechimlarni izlash. Aqliy faoliyat, boshqa har qanday faoliyat kabi, o'qitilishi va rivojlanishi kerak. Zamonaviy dunyoda bola ko'pincha shunga o'xshash qiyinchiliklarga duch keladi, shuning uchun bu mavzu bugungi kunda eng dolzarb hisoblanadi[1, 137].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mantiqiy masalalarni yechishni aniq tizimlashtirilgan ketma-ketligi yo'q. Стойлова mantiqiy masalalar yechish orqali o'quvchilarda tahlil qilish, sintez qilish, tushunchalar bilan ishlash, xulosa chiqarish, mulohaza yuritish, mustaqil fikrlash odatlari shakllanishini e'tirof etgan. T.Jumayev "Mantiqiy taffakkurni rivojlantirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining kundalik hayotida nega kerak" ligini izohlab bergan. Kichik maktab yoshi davrida mantiqiy fikrlash qanchalik muhimligi va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning faol propedevtik bosqichi ekanligini asoslab bergan[1].

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish uchun quyidagi amaliyotlarni amalga oshirish muhim bo'ladi [3, 35]:

O'quvchilarga savollar berib, ularga o'z fikrlarini ifoda qilish uchun imkoniyat yaratish. Savollarga jiddiy javoblar talab qilmasdan, ularni o'ylab ko'rish, o'z fikrlarini bayon qilish va boshqalarning fikrlariga nisbatan fikr bildira olish ko'nikmasini shakllantirish juda muhimdir. O'quvchilarga mantiqiy muammolar va topshiriqlar berish orqali ularning fikrini qo'llash uchun maslahatlar berish, maslahatlashish va birgalikda muammolarni yechish uchun imkoniyatlar yaratib berish kerak.

O'quvchilarni mantiqiy o'yinlar orqali o'rganish juda samarali bo'ladi. Masalan, mantiqiy savollar yozilgan kartochkalar, birgalikda bajariladigan o'yinlar, mantiqiy topshiriqlar va boshqalar. Bu ularga muhim mantiqiy o'yilash va tushunchalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Tahlil va natijalar. O'quvchilarni yangi materialni tahlil qilish va o'rganishni o'rgatish uchun o'z fikrlarini bildirish uchun imkoniyatlar yaratib berish kerak. Bu ularga materialni tahlil qilish, mantiqiy jihatdan qo'llanish va qaror qabul qilishning muhim qismi bo'ladi.

Bu amaliyotlar, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash va tushunchalarini rivojlantirishga yordam berishi uchun mo'ljallangan. Har bir o'quvchi boshlang'ich darajada mantiqiy fikrlash va o'yilash bilan tanishishga yordam beruvchi faoliyatlar orqali mantiqiy jarayonlarni rivojlantirishi mumkin.

Boshlang'ich sinf darsliklarida mantiqiy fikrlashga qaratilgan savollar juda ahamiyatli va ko'p qo'llaniladigan vositalardan biri. Bu savollar o'quvchilarning tushunchalarini rivojlantirish, o'yilash ko'nikmalarini o'rgatish, muammolarni yechish va o'zlarini ifodalash uchun juda foydali bo'ladi. Bundan tashqari, bu savollar mantiqiy qilib yechilishi kerak bo'lgan topshiriqlarni berish uchun muhimdir.

Mantiqiy fikrlash qobiliyati 1-sinf o'quvchilari uchun zarurdir. Mantiqiy fikrlashning eng kichik usullariga ega bo'lmasdan materialni to'liq o'zlashtirish mumkin emas. Mantiqiy fikrlashni o'rgatish, shuningdek uni rivojlantirish tabiiy, hayotiy vaziyatlarga yaqin bo'lishi kerak. Shu bilan birga, pedagogik vositalar bola rivojlanishining yoshga bog'liq xususiyatlarini

(psixologik va jismoniy) hisobga olishi kerak. Mavjud maktab o'quv dasturlarida, albatta, mantiqiy universal harakatlarni shakllantirish mashqlari mavjud, ammo mavhum fikrlashni rivojlantirish zarurligini hisobga olgan holda, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun qo'shimcha dastur ishlab chiqish uchun tajriba o'tkazish mantiqan to'g'ri keladi va har qanday darsga mashqlarni o'quv jarayonida ham kiritish mumkin. Hozirgi vaqtda mantiqiy universal ta'lim harakatlarini shakllantirishning turli xil usullari mavjud. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun qo'shimcha mashqlarni kiritish uchun har bir o'qituvchi kichik o'quvchilarning jismoniy va psixologik xususiyatlarini tahlil qilishi va hisobga olishi, har bir bolaning individualligini hisobga olishi kerak. Bunday vazifalar o'quv jarayonida ham, sinfdan tashqari ishlarda ham mutlaqo har qanday darsda amalga oshirilishi mumkin. Ushbu mashqlarning turi quyidagicha bo'lishi mumkin: mantiqiy ketma-ketlik (bir qator tavsia etilgan narsalarning ortiqcha miqdorini toping yoki rasmlarning mantiqiy turkumini yarating); labirint; mantiqiy aloqalarni topish (ikkita obyekt o'rtasidagi o'xshashlikni aniqlash); xato toping; xususiyatlarga ko'ra narsalarni ajratish.

Kichik maktab yoshi - bu mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning faol propedevtik bosqichi, bu davrda umumta'lim maktabining o'quv dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun asos bo'lgan tahlil, sintez, umumlashtirish, cheklash, tasniflash, taqqoslash, mavhumlashtirish va boshqalarning mantiqiy operatsiyalarini amalga oshirish uchun asoslar yaratiladi. Kichik maktab o'quvchilari tomonidan mantiqiy operatsiyalarni bajarilishini tavsiflovchi yoshga bog'liq asosiy xususiyatlarga quyidagilar kiradi: sezgirlik, mavhumlikka nisbatan faoliyatni tahlil qilish, sintezni asosan vizual vaziyatda obyektlar bilan harakatlarni to'xtatmasdan amalga oshirish, taqqoslash operatsiyasini obyektlar, bog'lanishlar va obyektlar bilan o'zaro munosabatlarni tartibga solish bilan almashtirish istagi, xususiyatlar, obyektlarning muhim xususiyatlarini ularning yorqin tashqi belgilari bilan almashtirish. Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'quvchilarini mantiqiy fikrlashga o'rgatish boshlang'ich sinf o'qituvchilarining eng muhim vazifalaridan biridir.

Mantiqiy masalalar o'quvchilarga mantiqiy fikrlashni o'rganish va tushunishga yordam beradi. Ularga muammolarni o'ylash, ularni yechish uchun strategiyalarni rivojlantirish va fikrlarini izlash uchun o'zlarini rivojlantirishga imkoniyat yaratadi. Ularga o'ylash va muammolarini tahlil qilish, kundalik hayotda qo'llaniladigan mantiqiy ko'nikmalar rivojlantirishga yordam beradi. Ularga yangi yechimlar qidirish va muammolarini hal qilish uchun kreativlikni rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Bular sababli, boshlang'ich sinf darsliklarida mantiqiy fikrlashga qaratilgan savollar juda muhimdir va o'quvchilar uchun juda foydali bo'ladi. Keling shu o'rinda boshlang'ich sinf darsligidagi mantiqiy masalalarni ko'rib o'taylik.

Masala[5, 126]: Ikkita yosh bola va uchta katta odam uchun kinoga chipta 160 ming so'm bo'ladi. Kattalarning chiptasi bolalarnikiga qaraganda ikki marta qimmat. Ikkita katta odam va uchta bola uchun chiptaga qancha to'lash kerak.

Yechim: Mantiqiy masalani yechish matnli masalani yechishdan farq qiladi. Mantiqiy masalani yechishda matnli masaladek to'g'ridan - to'g'ri yondoshilmaydi. Mantiqiy yondashuv bilan masalani qadam-baqadam yechamiz.

Ikkita yosh bola va uchta katta odam birgalikda chipta uchun 160 ming so'm pul to'lagan ekan.

Kattalarning chiptasi bolalarnikiga qaraganda ikki marta qimmat ekan. Demak, ikkita yosh bolaning chipta puliga bitta katta odamga билет olsa bo'ladi.

U holda 160 ming so'm pul aslida to'rtta katta odamga to'langan pul bila bir xil. Shunga ko'ra bitta katta odamga to'langan pul 40 ming so'm bo'ladi. Bundan ko'rishimiz mumkinki bitta yosh bolaning chipta narxi 20 ming so'm ekan. Ikkita katta odam va uchta yosh bola uchun 140 ming so'm miqdorda pul to'lash kerak.

Masala[4, 33]: Rasmlar ko'rgazmasida bir nechta rassomlar 50 ta surat taqdim qilishdi. Har bir rassom hech

bo'lmaganda bitta surat berdi va ular bergan suratlar soni bir xil emas. Bu guruhda ko'pi bilan nechta rassom bo'lishi mumkin?

Yechim: Jami topshirilgan rasmlar soni 50 ta ekan. Va har bir rassom topshirgan suratlar soni takrorlanmayabdi. Bu masalani yechimida o'quvchi birinchi bo'lib yondashishi kerak bo'lgan qismi: rassomlar soni maksimal bo'lishi uchun ular topshirgan suratlar soni qanday bo'lishi kerak? Har bir rassom topshirgan suratlar soni qanday bo'lishi kerak? u holda biz qo'shiluvchilari soni maksimal bo'ladigan va yig'indisi 50 bo'ladigan sonlarni topishimiz kerak. Eng kichik qo'shiluvchi bir raqami bo'ladi. Keyingilari bittaga ortib brogan holda bo'ladi. 1 dan 9 gacha bo'lgan sonlarni qo'shib chiqadigan bo'lsak yig'indisi 45 ga teng bo'ladi. 50 chiqishi uchun 5 qo'shish kerak u holda 5 ikki marta takrorlanib qoladi. Shuning uchun 5 ni tushurib qoldirib 10 ni qo'shadigan bo'lsak unda 50 chiqadi va qo'shiluvchilari soni eng ko'pi bilan 9 ta bo'ladi.

Mantiqiy taffakkurni rivojlantirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining kundalik hayotida nega kerak? degan savolga ham to'xtalib o'tsak[2, 350].

Mantiqiy fikrlash, o'quvchilarga muammoni o'rganish va hal qilish uchun kundalik hayotida yordam beradi. O'quvchilarga foydali mantiqiy o'yinlar, muammoli vaziyatlar, hikoyalar, qissalar va boshqa kontekstlar orqali mantiqiy fikrlashni rag'batlantirish kerak. Bu sabablar kundalik hayotda boshlang'ich sinf o'quvchilariga mantiqiy tafakkur va fikrlashni rivojlantirish uchun qanday maslahatlar tashkil etilishi kerakligini ko'rsatadi.

Mantiqiy masalani bolalarga yechishni o'rgatish uchun qanday metodlardan foydalansak bo'ladi.

1. "O'ylash uchun tasniflash" Bolalarga muammolarni tahlil qilish va o'ylash uchun tasniflash ko'nikmasini shakllantirish. Ularga mantiqiy masalalarni tahlil qilish va muammolarni qanday yechish kerakligini o'rganishga yordam beradi.

2. "O'yinlar" Bolalarga mantiqiy o'yinlar orqali mantiqiy fikrlashni rag'batlantirish. Masalan, boshqotirmalar, mantiqiy kartalar, strategik o'yinlar va kreativlikni oshirish uchun qiziqarli o'yinlar yordamida mantiqiy masalalarni hal qilishga o'rgatish mumkin.

3. "O'quvchilar orasida munozara o'tkazish" O'quvchilarda mantiqiy masalalarni yechishda o'zlarining o'ylarini ifodalash va izlash uchun munozara o'tkazishga imkoniyat yaratish. Ularga o'z fikrlarini bayon qilish, boshqa o'quvchilarning fikrlarini eshitish va mantiqiy javoblar qidirishga imkoniyat yaratish.

4. "Fikrlash va muhokama uchun mashg'ulotlar" Mantiqiy masalalarni yechish uchun o'quvchilarga mantiqiy fikrlash va muhokama uchun mashg'ulotlar tashkil etish. Bu mashg'ulotlar mantiqiy o'ylash, fikrlash va maslahatlashishni rivojlantirish uchun yordam beradi.

Bu metodlar, bolalarga mantiqiy masalalarni yechish va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun foydali bo'lishi mumkin. Har bir o'quvchi mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga o'ziga xos metodlardan foydalanishga qodir, shuning uchun turli metodlarni birlashtirish va moslashtirish juda muhimdir.

Xulosa va takliflar. Hozirgi kunga kelib maktab darsliklarida kelayotgan mantiqiy masalalarning sifati, darajasi yuqoriladi. Har bir mavzu yakunida mantiqiy masalani uchratish mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muammoli vaziyatda to'g'ri fikr yuritishi, mazkur mantiqiy masalalarda yechimga olib boradigan yo'lni tanlashda o'zgacha yondashuv talab etiladi. Yuqorida keltirilganidek, o'qituvchi har bir mantiqiy masalani o'quvchilari bilan yechishida u tomonidan taklif etiladigan metodlar alohida ahamiyat kasb etishini ko'rishimiz mumkin. Demak, o'qituvchining vazifasi keltirilgan holatda o'ta qulay, tushunarli, sodda va kompakt usul tanlashda ekanini tushunishimiz mumkin bo'ladi. Bu boshlang'ich sinf o'quvchilarining yuqori sinfda o'qiganlarida algebra, geometriya fanlarini oson o'zlashtirishlariga, kelajakda matematika fanidan fan olimpiadalarda muvofiqiyatli ishtirok etishlariga asos bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Стойлова Л.П. Теоретические основы начального курса математики. Учебное пособие. Москва. "Академия". 2014. 272 с.

2. Jumayev. M.E. Matematika o'qitish metodikasi. (OO'YU uchun darslik) TOSHKENT. "TURON-IQBOL", 2016-yil. 416 b.
3. Jumayev M. Boshlang'ich matematika nazariyasi va metodikasi. (OO'YU uchun darslik) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2010-yil. 320 b.
4. Boshlang'ich ta'lim jurnallari. 2020-2023 y.y.
5. I.V.Repyova. Uchinchi sinf matematika darsligi. Toshkent. "Novda" 2023 y.
6. Bikbaeva N. 4- sinf matematika darsligi.Toshkent."O'qituvchi" 2020 y.
7. Jumayev M.E. Boshlang'ich matematik tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Pedagogik yo'nalishdagi kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. "Ilm-Ziyo" nashr. Toshkent-2007.
8. Jumayev M.E. Bolarada boshlang'ich matematik tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Pedagogik yo'nalishdagi kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. "Ilm-Ziyo" nashr. Toshkent - 2014.
9. Vygotskiy, L.S.Fikrlash va nutq / L.S. Vygotskiy - M: AST, 2005 yil.
10. Jumayev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mag'ulotlari. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik.Toshkent., «Yangi asr avlodi» 2006 yil. 20 b.t

Mashxura ISABAYEVA,
Qo'qon davlat pedagogika institute biologiya kafedrasida dotsenti, PhD
Nazokat ERGASHEVA,
Qo'qon davlat pedagogika institute biologiya kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: nazokatxonergasheva333@gmail.com

Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD X.Abdinazarov taqrizi asosida

INTEGRATIV YONDASHUVNING TALABALAR BILIMI VA MALAKALARI SIFATIGA TA'SIRI

Аннотация

Talabalar integrativ yondashuvning talabalar bilimi va malakalari sifatiga ta'siri ochib berilgan. Ta'lim-tarbiya jarayonida bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini bevosita pedagogik bilimlar integratsiyasining o'ziga xos xususiyatlariga aloqadorligini ta'minlaydi. Maqola mazmunida bo'lajak biologiya o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashda bevosita pedagogika nazariyasi va metodikasi, pedagogik texnologiyalar, psixologiya va pedagogik mahorat fanlariga oid bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish yo'llari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: biologiya o'quv fanlarining o'qitishning didaktik asoslari, integratsion yondashuv, pedagogik bilim, ko'nikma va malaka, kasbiy pedagogik faoliyat.

ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ВЛИЯЕТ НА КАЧЕСТВО ЗНАНИЙ И УМЕНИЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Выявлено влияние интегративного подхода студентов на качество знаний и компетенций учащихся. Обеспечивает непосредственное отношение процесса подготовки будущих учителей биологии к профессионально-педагогической деятельности в учебно-воспитательном процессе к особенностям интеграции педагогических знаний. В содержании статьи освещены пути приобретения знаний, умений и навыков, относящихся непосредственно к теории и методике педагогики, педагогическим технологиям, психологии и дисциплинам педагогического мастерства при подготовке будущих учителей биологии к профессионально-педагогической деятельности.

Ключевые слова: дидактические основы преподавания биологических учебных дисциплин, интеграционный подход, педагогические знания, умения и навыки, профессиональная педагогическая деятельность.

SPECIFIC TO THE QUALITY OF REQUIREMENTS AND QUALIFICATIONS OF AN INTEGRATED APPROACH

Annotation

The influence of the integrative approach of students on the quality of knowledge and competencies of students is revealed. Provides a direct relationship of the process of training future biology teachers to professional and pedagogical activities in the educational process to the peculiarities of the integration of pedagogical knowledge. The content of the article highlights the ways of acquiring knowledge, skills and abilities related directly to the theory and methodology of pedagogy, pedagogical technologies, psychology and disciplines of pedagogical skill in preparing future biology teachers for professional pedagogical activity.

Key words: didactic foundations of teaching biological academic disciplines, integration approach, pedagogical knowledge, skills and abilities, professional pedagogical activity.

Kirish. So'nggi yillarda mamlakatda ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog'cha tarbiyalanuvchilari, o'quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim tizimlari hamda ilm - fan sohasi o'rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. 2022 - 2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining pedagog kadrlarni tayyorlash yo'nalishida:

2022 - 2023 o'quv yilidan boshlab pedagogika oliy ta'lim muassasalarini kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2-4 bosqich talabalar uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari "4+2" tartibida, shu jumladan, darslarning 4 kuni oliy ta'lim muassasasida, 2 kuni umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash tartibida olib borilishini ta'minlash to'g'risida farmon qabul qilindi. Mazkur farmondan ko'zlangan maqsad bo'lajak pedagoglarni tajribaviy ko'nikmalarini rivojlantirish va jahon andozalari talabiga loyiq kadrlarni tayyorlashdan iboratdir. Olib borilayotgan islohatlar va ularni samarali amalga oshirish maqsadida integrativ yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatga tayyorlashning innovatsion texnologiyalarini takomillashtirish tadqiqot ishimizning dolzarbligini belgilaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Integrativ yondashuv asosida ta'lim tizimini tashkil etishning o'ziga xos pedagogik va psixologik jihatlari B.Abdullaeva, Z.E.Azimova, G.R.Alimatova, S.Alixonov, S.T.Aliqulov, I.V.Makuxina,

X.B.Norbo'taev, A.A.Salomov, A.Ch.Choriev, A.V.Usovalarning ilmiy-tadqiqot ishlarida yoritib o'tilgan bo'lib, didaktikaning asosiy tamoyillaridan foydalanish yo'llariga izoh berib o'tilgan. MDH mamlakatlarida bo'lajak mutaxassis o'qituvchini tayyorlashning nazariy va amaliy masalalari V.M.Balyaykina, T.A.Maskaeva, M.V.Labutina, N.D.Chegodayeva, M.G.Danilshchenko, I.G.Kulagin, N.V.Malexov, L.M.Pancheshnikovalarida o'rganildi.

R.B.Lotshteyn va N.I.Gorbachovalarning tadqiqot ishlari bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda integratsion yondashuv asosida mustaqil bilim olishga, olingan bilimlardan o'qitish va tarbiyalash amaliyotida foydalanishga tayyorlash samaradorligini oshirishda o'qituvchilarining og'zaki va yozma nutqni kasbiy darajada egallashlarida tarix fakul'tetida o'qitiladigan ijtimoiy fanlarning imkoniyatlari o'rganilgan [1]. O.Musurmonova o'quvchilarni ma'naviy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslariga oid masalalarda pedagog kadrlar tayyorlashni tubdan takomillashtirish masalalarini tadqiq etganlar [2]. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda oliy ta'lim muassasalari talabalarining kelajakda, maktablardagi faoliyatida lozim bo'ladigan, innovatsion ta'lim metodlari asosida ta'lim jarayonini tashkillashtirish masalalarini inobatga olish muhim o'rin tutadi [3]. Mamlakatimiz pedagog olimlari A.Abdudodirov, U.Sh.Begimqulov, R.Jo'raev, N.S.Sayidaxmedov, Sh.S.Sharipov, R.G.Isyanov, N.A.Muslimov, E.R.Yuzlikayevaning ilmiy ishlarida ham oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan ta'lim jara'ndan keng foydalanish,

ta'lim samaradorligini ta'minlashda motivasiyaning o'rni haqidagi innovatsion yondashuv; ilmiy tadqiqotda empirik va nazariy g'oyalarning birligi va boshqa muammolarning ilmiy nazariy asoslari o'z aksini topgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Respublikamizda barqaror raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashni ta'minlashda "ta'lim cifatini baholash jarayoni va vocitalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish", bo'lajak biologiya o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish maqsadida "biologiya yo'nalishlarida samarali o'quv jarayonini tashkil etish" muammosi kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirishda muhim dolzarblilikni talab etadi. Jamiyatning hozirgi taraqqiyoti inson faoliyatining ma'naviy va moddiy sohalarida katta o'zgarishlar qilishni taqozo etmoqda. Bu bo'lajak o'qituvchi omiliga ya'ni talabalarining ijtimoiy - siyosiy faoliyati rolining ahamiyati ortib borayotganligi bilan belgilanadi. Zero, bo'lajak o'qituvchi intellektual qobiliyatini rivojlantirmay, uni ma'naviy-axloqiy tarbiyalamay, shuningdek, imkoniyatlarning yangi qirralarini ro'yobga chiqarmay turib ijtimoiy taraqqiyotga erishib bo'lmaydi. Ayni vaqtda talabalarni ijodiy faoliyatga tayyorligi, qobiliyati, imkoniyatlarini rivojlantirish ularda pedagogik bilim va malakasini oshirishda yagona ijtimoiy maqsadga yo'naltirishda integrativ yondashuvga asoslangan ta'limni joriy etish o'ziga xos dolzarblilik kasb etmoqda. Ta'lim integratsiyasi – fanlararo aloqaning yuqori darajasi, bir butun integrallashgan bilimlarni yaratishga imkon beruvchi vosita. Integratsiyaning asosini fanlararo aloqadorlik tashkil etadi va o'zining rivojini integratsiya g'oyasida topadi. Integrativ mazmunga ega bo'lgan predmetlarni o'rganish bo'lajak mutaxassislar bilimi, ish usullari, shaxsiy fazilatlarini yaxlit, bir butunligini ta'minlovchi omil sifatida qaraladi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda integrativ yondashuv mutaxassislikka oid bilim, amaliy ish-harakat usullari va shaxsiy sifat hamda fazilatlar yaxlitligini ta'minlash uchun qo'llanadi. Integrativ yondashuv mazmunan tutash, aloqador, mantiqiy bir-birini taqozo etuvchi va bir-biriga singib chuqurlashtiruvchi va kengaytiruvchi o'quv fanlarini integratsiyalash uchun qo'llanib, yaxlit mantiqiy mukammal bilim, ish-harakat usullari va shaxsiy sifatlarni shakllantirishdan iborat. Fanlararo aloqalar yordamida biologiya o'qituvchisi boshqa fanlar o'qituvchilari bilan hamkorlikda o'quv - tarbiyaviy vazifalar majmuyini maqsadli hal qiladi. Buning uchun u nazariy masalalarni o'zlashtirishi va biologiyani o'qitish fanlararo aloqalardan foydalanishning yangi usullarini topib, ko'rsatmalarni ongli ravishda qo'llashi kerak. O'qitish jarayonida integratsiyani qo'llash talabalarni ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish, fanlararo aloqadorlik vositasida tahliliy, mantiqiy, taqqoslovchi fikr yuritish ko'nikmalarini uzviylik va izchillikda tarkib topirishga asos bo'ladi. Fanlarni mazmunan uzviylikni ta'minlash, integrativ yondashuvni talab etishi o'qituvchidan yangi sharoitlarda erkin harakatlanishiga, fanlararo integratsiyani amalga oshirishga va uning imkoniyatlaridan foydalanishga imkon beradigan tubdan boshqacha darajadagi tayyorgarlikni talab qiladi.

"Biologiya o'qitish metodikasi" va "Biologiya o'qitish texnologiyalari va loyihalash" fanlariga pedagogik nazariyasi, psixologiya fanlarini mazmunan integratsiyalashuvi talabalarda pedagogik faoliyatga xos bo'lgan bilim va malakalar sifatini oshirish imkoniyatini beradi. Bu o'rinda pedagoglardan innovatsion faoliyatni talab etadi. Pedagoglarning innovatsion faoliyati o'z iqtidorini va pedagogik salohiyatini rivojlanganlik darajasini belgilaydi. Bizga ma'lumki "Biologiya o'qitish metodikasi" fani uzluksiz ta'lim tizimi oldidagi maqsad va vazifalar, o'qitish metodikasining ilmiy - nazariy masalalari, ta'lim - tarbiya jarayonini zamon talablariga mos holda tashkil etish jarayonida o'quvchilarda asosiy biologik g'oyalar, tushuncha, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ijodiy va mustaqil fikr yuritishni tarkib to'rtirish, ular ongi va qalbiga milliy istiqloq g'oyasini singdirish usullari haqida bilimlar berish, talabalarni pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan metodik bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishdan iborat. Biologiya o'qituvchisini innovatsion faoliyatini o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim tarbiya jarayonida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlari, darajalari, guruhlar, o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish

yo'lari, o'quvchilarga tavofutlab individual yondoshish, biologiyani o'qitishda lokal va xususiy metodik darajadagi: didaktik-o'yinli, modulli, muammoli ta'lim, hamkorlikda o'qitish, loyihalash texnologiyalaridan foydalanish yo'larini o'rgatadi. Demak, fanlarni mazmunan tahlil qiladigan bo'lsak talabalarda pedagogik faoliyatni shakllantiruvchi bilim, ko'nikma va malakalar uzviylik va izchillik tamoyili asosida tarkib topirishni talab etadi. Pedagogikada uzviylik, predmetlararo aloqadorlik, o'zaro aloqadorlik integrativ aloqadorlik darajalarida talqin etiladi. Uzviylik - o'zlashtirilgan bilim ko'nikma va malakalarni chuqurlashtirib, mukammallashtirib borishini ko'zda tutadi.

Tahlil va natijalar. Integrativ yondashuv esa bo'lajak o'qituvchining mutaxassislikka oid bilim, ko'nikma, amaliy ish-harakat usullari va shaxsiy sifat hamda fazilatlarini yaxlitligini ta'minlash xohish-istaklari, ehtiyojlari hamda ularga ta'lim-tarbiya berish maqsad va vazifalariga mos qulay ta'lim muhitini tashkil etishga qaratilgan yaratuvchanlik va izlanishli-tadqiqotchilik faoliyatidir [4]. O'tmish pedagogikasida didaktik ta'sirining ruhiy-pedagogik xususiyati hamda psixologik-pedagogik bog'liqlik to'g'risida K.D.Ushenskiy shunday deydi: "Har qanday fan tomonidan xabar qilinayotgan bilim va g'oya dunyo va xayotga keng nigoh va yorituvchan holatda berilishi lozim". Pedagog U.Musaev integratsiyaning quyidagicha turli darajalarini taklif etadi [5]. Fanlararo bog'lanishlarning metodologik muammolarini o'rganishdan kelib chiqib, biz fanlararo bog'lanishlarning didaktik yo'nalishdagi masalalariga qisqacha to'xtalib o'tishimizga to'g'ri keladi, chunki ular fanlararo bog'lanishlarga nisbatan biror asosni (metodologik asosni hosil qiladi) va didaktik kategoriya sifatida qaraladi. Fanlararo bog'lanishlarning didaktik kategoriyalarining mohiyatini va ularning turlarini aniqlashga bo'lgan yondashuvlar juda turli-tumandir. Tadqiqotchilarning fanlararo bog'lanishlarning mohiyatini tushunishdagi va ularning turlarini sinflarga ajratishdagi ilmiy pozitsiyalarini tadqiqotning fanlararo bog'lanishlar asosida hal qilinadigan konkret pedagogik vazifalari, fanlararo bog'lanish muammolarining o'rganilayotgan jihatlari va ularni hal qilinish darajasi, konkret bog'lanishlarni ajratib ko'rsatish kabi omillar belgilab beradi [6].

Mavzularni ketma-ket taqdim etish asosidagi integratsiya; bunda o'quv materiallarini bayon qilishda konsentrizm printsiptiga amal qilinadi, ya'ni oldingi o'quv-materiali keyingisini to'ldiradi. O'rganilgan adabiyotlar tahlildan ma'lumki, integrativ yondashuvga asoslangan ta'limni joriy etish o'quv fani o'rnatidagi aloqalarni o'rnatishda va ularning integratsiyasida vaqti-vaqti bilan u yoki bu fan tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, integratsion yondashuvga asoslangan ta'limning tashkil etishda o'quv fanlariga uyg'unlashtirgan integrativ rejalar, muammoli va kreativ mazmundagi ma'ruza matn, o'quv vositalarini tanlash asosida o'quv jarayonini tashkillash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda talaba o'rganishi lozim bo'lgan biologik bilimlarni mustahkamlash va o'quv bilish faoliyatini rivojlantiruvchi quyidagicha integrativ metodlarni qo'llash talab etiladi. Olib boriladigan ilmiy tadqiqotimiz rivojida integrativ yondashuv asosida talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish vazifalarini quyidagicha belgilab oldik:

integrativ yondashuv asosida bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashning kreativ va motivatsion yo'l xaritasini ommalashtirish asosida kengaytirish;

biologiya o'qitish metodikasi fani mazmunida talabalarda kasbiy pedagogik ko'nikmalarni shakllantiruvchi vaziyatlarni aniqlash va tahlil etish;

integrativ yondashuv asosida bo'lajak biologiya o'qituvchilarida pedagogik ko'nikmalarni shakllantirishning mazmuni, metod va vositalardan samarali foydalanish;

integrativ yondashuv asosida talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashning kollektiv, modulli, assiment, loyihalash va rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari texnologiyalaridan foydalanish;

integrativ yondashuvga asoslangan darslarda talabalarni kommunikativ munosabatini rivojlantirish va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;

talabalarni kasbiy mahoratini oshirishga asoslangan fanlararo uzviylikka asoslangan didaktik materiallar ishlab chiqish va amaliyotga tadbiiq etish.

Xulosa va takliflar. Talabalarni egallashi kerak bo'lgan biologik bilim, ko'nikma va malakalarini amalga oshirish uchun ularda pedagogik qobiliyatini o'z ichiga oladigan kasbiy kompetensiyani egallashi zarur. Talabalarni kasbiy pedagogik faoliyatga yuzasidan o'zlashtirishi zarur bo'lgan bilimlari quyidagilar: biologiya o'qitish metodikasi va biologiyani o'qitish texnologiyalari va loyihalash fanlari modulini mantiqiy tuzilishini,

o'rganilayotgan fanning mazmuni, nazariyalar; tarkibni tanlash va tuzishning zamonaviy tamoyillari tabiiy fanlar ta'limi; asosiy printsiplar, tarkibning tarkibiy qismlari bo'lgan ilmiy bilimlarning usullari va shakllari tabiiy fanlar ta'limi; fanlararo aloqalarning funktsiyalari; fanlararo aloqalarni tasniflash; biologiyani o'qitishning qo'llashda pedagogik, psixologik bilimlarga tayangan holda zamonaviy texnologiyalarni tadbiiq etish haqida bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lish ko'nikmalarini tarkib toptirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Горбачева Н.И. Взаимосвязь учебных дисциплин как условие эффективности профессиональной подготовки будущего учителя (на материале исторических факультетов педвузов): Автореф. ... дис. канд. пед. наук. – Алма-Ата, 1981. Лотштейн Р.Б. Междисциплинарные связи в подготовке учителя (на материале английского языка и профилирующих предметов в педагогическом неязыковом вузе): Дис. ... канд. пед. наук. – Алма-Ата, 1986.
2. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi.- Toshkent. - O'qituvchi. - 1996-192 b.
3. Umarov A.Yu. Ijtimoiy-hamkorlik sharoitida pedagogik kadrlar tayyorlash integrativ mexanizmlarini takomillashtirish xorijiy mamlakatlar misolida. UZLUKSIZ TA'LIM / НЕПРЕРЫВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. 3 -8 betlar.
4. Ahmedova N.M. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. T.: -2020., - 49b: -11b.
5. Musaev U. Integratsiya darajalari // Xalq ta'limi. – 2002. - № 6.-B. 5-6.
6. Yusupova N.V. Fanlararo aloqadorlik vositasida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish. P.f.f.diss.:T.- 2021y., -140b.

Pakiza ISAMOVA,
Candidate of pedagogical sciences, associate professor of UzSWLU
E-mail: isamovapakiza@mail.ru

On the review doctor pedagogical sciences, associate professor T.Egamberdiyeva

INNOVATIVE TEACHING METHODS IN LANGUAGE EDUCATION: A COMPREHENSIVE OVERVIEW

Annotation

Language education has undergone significant transformations in recent years, with innovative teaching methods playing a crucial role in enhancing learning outcomes. This article provides a comprehensive overview of innovative teaching methods in language education, focusing on their principles, benefits, and implementation strategies. Drawing on current research and best practices, the article highlights the importance of incorporating innovative methods to create engaging and effective learning environments.

Key words: Innovative teaching methods, language education, communicative language teaching, task-based learning, technology integration, student motivation, teacher role.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В ЯЗЫКОВОМ ОБРАЗОВАНИИ: КОМПЛЕКСНЫЙ ОБЗОР

Аннотация

В последние годы языковое образование претерпело значительные изменения, при этом инновационные методы обучения играют решающую роль в улучшении результатов обучения. В этой статье представлен всесторонний обзор инновационных методов преподавания в языковом образовании с упором на их принципы, преимущества и стратегии реализации. Опираясь на текущие исследования и передовой опыт, в статье подчеркивается важность внедрения инновационных методов для создания увлекательной и эффективной среды обучения.

Ключевые слова: Инновационные методы обучения, языковое образование, коммуникативное обучение языку, целевое обучение, интеграция технологий, мотивация учащихся, роль учителя.

TIL TA'LIMIDA O'QITISHNING INNOVATSION METODLARI: KENG SHARHLOV

Til ta'limi so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi, innovatsion o'qitish usullari ta'lim natijalarini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu maqolada til ta'limidagi innovatsion o'qitish usullari to'liq ko'rib chiqilib, ularning tamoyillari, afzalliklari va amalga oshirish strategiyalariga e'tibor qaratiladi. Maqola joriy tadqiqotlar va ilg'or tajribalarga tayangan holda, qiziqarli va samarali o'quv muhitini yaratish uchun innovatsion usullarni qo'llash muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Innovatsion o'qitish usullari, til ta'limi, kommunikativ til o'rgatish, vazifaga asoslangan ta'lim, texnologiya integratsiyasi, o'quvchilar motivatsiyasi, o'qituvchi roli.

Introduction. Language education has witnessed a paradigm shift in recent years, moving away from traditional rote learning methods towards more innovative and interactive approaches. This transformation has been driven by the recognition that language proficiency is not just about memorizing vocabulary and grammar rules but also about developing communicative competence and cultural awareness. In response to these changing needs, educators have increasingly embraced innovative teaching methods that focus on engaging students in authentic language use and meaningful communication.

This article aims to explore the principles, benefits, and implementation strategies of innovative teaching methods in language education. By examining current research and best practices, this article seeks to provide a comprehensive overview of how these methods can enhance language learning outcomes and create more dynamic and effective learning environments.

Throughout this article, we will discuss various innovative teaching methods, such as communicative language teaching, task-based learning, and technology integration. We will also examine the role of teachers in implementing these methods and the challenges they may encounter. By the end, readers will gain a deeper understanding of the importance of innovation in language education and the practical steps involved in implementing these innovative approaches.

Principles of Innovative Teaching Methods:

Innovative teaching methods in language education are guided by several key principles that distinguish them from traditional approaches. These principles are centered around creating a dynamic, student-centered learning environment that promotes engagement, interaction, and meaningful language use. Some of the key principles include:

Student-Centered Learning: Innovative methods prioritize the needs and interests of students, placing them at the center of

the learning process. This approach recognizes that learners come from diverse backgrounds and have unique learning styles and preferences. As such, teachers strive to create learning experiences that are tailored to individual student needs, fostering a sense of ownership and empowerment among learners.

Authentic Communication: Innovative methods emphasize the importance of using language in authentic, real-life situations. This involves providing students with opportunities to interact with native speakers, engage in meaningful conversations, and use language for practical purposes. By exposing students to authentic language use, teachers help develop their communicative competence and cultural awareness.

Task-Based Learning: Task-based learning is a key component of many innovative teaching methods. This approach focuses on engaging students in meaningful tasks that require the use of language to achieve a specific goal. Tasks are designed to be challenging yet achievable, encouraging students to use language creatively and collaboratively. By completing tasks, students develop their language skills in a practical, contextually relevant manner.

Technology Integration. Technology plays a significant role in innovative language teaching methods. Teachers use a variety of technological tools, such as interactive whiteboards, multimedia resources, and online platforms, to enhance the learning experience. Technology enables teachers to create dynamic, interactive lessons that cater to different learning styles and provide instant feedback to students.

Learner Autonomy: Innovative methods promote learner autonomy, encouraging students to take control of their own learning. Teachers provide guidance and support, but students are encouraged to set their own learning goals, choose learning activities, and reflect on their progress. This fosters a sense of independence and self-motivation among learners.

Cultural Awareness: Innovative methods emphasize the importance of developing cultural awareness and sensitivity among language learners. This involves exposing students to different cultural perspectives, customs, and practices, and encouraging them to reflect on their own cultural identity. By promoting cultural awareness, teachers help students become more effective communicators in multicultural contexts.

Overall, the principles of innovative teaching methods in language education are aimed at creating a dynamic, engaging, and student-centered learning environment that promotes language acquisition and cultural understanding. By embracing these principles, teachers can enhance the learning experience and empower students to become confident, proficient language users.

Benefits of Innovative Teaching Methods:

Innovative teaching methods in language education offer a wide range of benefits for both students and teachers. These benefits contribute to a more engaging, effective, and rewarding learning experience. Some of the key benefits include:

Increased Motivation and Engagement: Innovative teaching methods are often more interactive and engaging than traditional approaches, which can help increase students' motivation to learn. By incorporating activities that are relevant and interesting to students, teachers can create a more dynamic learning environment that keeps students actively involved in the learning process.

Improved Language Proficiency: Innovative methods focus on developing communicative competence, which helps students become more proficient in using the language for real-life communication. By providing opportunities for students to practice their language skills in meaningful contexts, teachers can help them develop their speaking, listening, reading, and writing skills more effectively.

Enhanced Critical Thinking and Problem-Solving Skills: Many innovative teaching methods involve tasks and activities that require students to think critically and solve problems. By engaging in these activities, students can develop their analytical and problem-solving skills, as well as their ability to think creatively and adapt to new situations.

Promotion of Collaboration and Communication: Innovative methods often encourage collaboration and communication among students, which can help improve their social and interpersonal skills. By working together on tasks and projects, students can learn from each other and develop their ability to communicate effectively in a variety of contexts.

Cultural Awareness and Sensitivity: Innovative teaching methods often incorporate activities that promote cultural awareness and sensitivity. By exposing students to different cultural perspectives and encouraging them to reflect on their own

cultural identity, teachers can help them develop a deeper understanding and appreciation of other cultures.

Personalized Learning: Innovative methods allow for more personalized learning experiences, as teachers can tailor activities and materials to suit the individual needs and interests of students. This can help students learn at their own pace and in a way that is most effective for them.

Preparation for the Future: Innovative teaching methods help prepare students for the demands of the 21st century, where effective communication and cultural understanding are essential skills. By developing these skills early on, students are better equipped to succeed in an increasingly globalized and interconnected world.

Overall, the benefits of innovative teaching methods in language education are numerous and can have a significant impact on students' learning outcomes and overall educational experience. By embracing these methods, teachers can create more engaging and effective learning environments that foster language acquisition and cultural understanding.

Conclusion. Innovative teaching methods play a vital role in enhancing language education by creating dynamic, engaging, and effective learning environments. By focusing on principles such as student-centered learning, authentic communication, and technology integration, these methods help students develop their language proficiency, critical thinking skills, and cultural awareness.

The benefits of innovative teaching methods are numerous, including increased motivation and engagement, improved language proficiency, enhanced critical thinking and problem-solving skills, and promotion of collaboration and communication. Additionally, these methods help prepare students for the demands of the 21st century by developing skills that are essential for success in a globalized world.

However, implementing innovative teaching methods in language education requires careful planning, training, and support for teachers. Teachers need to be flexible and willing to adapt their teaching practices to meet the diverse needs of their students. They also need access to resources and technology that can support innovative teaching approaches.

In conclusion, innovative teaching methods have the potential to transform language education and provide students with the skills and knowledge they need to succeed in an increasingly interconnected world. By embracing innovation and incorporating these methods into their teaching practices, educators can create more engaging and effective learning experiences that benefit students both academically and personally.

REFERENCES

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of language learning and teaching*. Pearson Longman.
2. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
3. Gibbons, P. (2002). Scaffolding language, scaffolding learning: Teaching second language learners in the mainstream classroom. Heinemann.
4. Kumaravivelu, B. (2006). *Understanding language teaching: From method to postmethod*. Routledge.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.
6. Swain, M., & Lapkin, S. (2000). Task-based second language learning: The uses of the first language. *Language Teaching Research*, 4(3), 251-274.
7. Warschauer, M. (1997). Computer-mediated collaborative learning: Theory and practice. *Modern Language Journal*, 81(4), 470-481.

UDK: 681.3.062; 004.432

Nurshohruh ISROILOV,
Navoiy davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) D. Karshiyeva taqrizi asosida

BO'LAJAK DASTURCHILARNI TAYYORLASHDA PYTHON DASTURLASH TILINI O'QITISHDA OCHIQ AXBOROT-TA'LIM MUHITLARINING IMKONIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada dasturlash tillarini o'qitishdagi mavjud muammolari va yechimlari, bu sohaga oid olib borilgan olimlarning ishlarini nazariy tahlili keltirilgan hamda dasturlash tillarini o'qitish samaradorligini oshirishda, ta'lim oluvchining mustaqil o'quv faoliyatga tayyorlashda, tabaqalashtirilgan ta'lim olishda zamonaviy o'quv vositalari, ta'lim platformalari, ochiq axborot-ta'lim muhitlarining didaktik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, ushbu maqolada dasturchilarni tayyorlashda Python dasturlash tilini o'qitishda ochiq axborot-ta'lim muhitlarining didaktik imkoniyatlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ochiq axborot-ta'lim muhiti, platforma, zamonaviy o'quv vosita, dasturlash, Python, kognitiv, onlayn, mustaqil ta'lim.

ВОЗМОЖНОСТИ ОТКРЫТОЙ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ БУДУЩИХ ПРОГРАММИСТОВ ЯЗЫКУ ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON

Аннотация

В данной статье представлены существующие проблемы и решения в обучении языкам программирования, теоретический анализ работ ученых в данной области, а также освещены дидактические возможности современных средств обучения, образовательных платформ, открытых информационно-образовательных сред в повышении эффективности обучения языкам программирования, подготовке обучающегося к самостоятельной учебной деятельности, дифференцированному обучению. В этой статье также рассматриваются дидактические возможности открытых информационно-образовательных сред при обучении программистов языку программирования Python.

Ключевые слова: Открытая информационно-образовательная среда, платформа, современный образовательный инструмент, программирование, Python, когнитивное, онлайн, самостоятельное образование.

POSSIBILITIES OF OPEN INFORMATION-EDUCATIONAL ENVIRONMENTS IN TEACHING THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IN THE TRAINING OF FUTURE PROGRAMMERS

Annotation

This article presents the existing problems and solutions in teaching programming languages, a theoretical analysis of the work of scientists in this field, and modern education in increasing the effectiveness of teaching programming languages, preparing learners for independent learning activities, and receiving differentiated education. educational tools, educational platforms, didactic possibilities of open information-educational environments are highlighted. Also, this article presents the didactic possibilities of open information-educational environments in teaching the Python programming language in general secondary schools.

Key words: Open information-educational environment, platform, modern educational tool, programming, Python, cognitive, online, independent education.

Kirish. Bugungi kunda kompyuterning texnik va dasturiy ta'minotini takomillashuvi tufayli dasturchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish va bu sohaga oid fanlarni o'qitishda zamonaviy o'quv vositalarini faol joriy etish zarurati paydo bo'lmoqda.

Zamonaviy o'quv vositalariga masofaviy o'qitish tizimlarini, bulutli texnologiyalarni, ochiq axborot-ta'lim muhitlarini, ta'lim platformalarni, sun'iy intellekt tizimlarini misol sifatida keltirish mumkin. "Bu kabi texnologiyalar oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchi va talabalarining birgalikdagi faoliyatini tashkil etish mavjud yondashuvlarini takomillashtirish imkoniyatini yaratadi" [1].

Shu bilan birga ushbu zamonaviy o'qitish vositalari talabalarining kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, o'zini-o'zi tarbiyalash hamda yuqori texnologiyalar, innovatsiyalar hamda axborot xizmatlari yordamida mashg'ulotlarni tashkil etishga qaratilgan. Bunda fanga oid turli ma'lumotlarni mustaqil ravishda qidirib topish orqali bo'lajak mutaxassislarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantiradi.

Shu bois, dasturlash tillarini, jumladan, Python dasturlash tilini o'qitish samaradorligini oshirishda zamonaviy o'qitish vositalarini faol joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi oliy ta'lim muassasalarida dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Python dasturlash tilini o'rganish talabdan ko'p vaqt va mustaqil ravishda izlanishlar

talab etadi. Shuning uchun Python dasturlash tilini o'rgatishda zamonaviy o'qitish vositalarini, shu jumladan, ochiq axborot-ta'lim muhitidan, ta'lim platformalaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

Ochiq axborot-ta'lim muhiti va ta'lim platformasi – bu foydalanuvchi tomonidan fanga va tarbiyaviy ahamiyatga doir o'quv-ma'lumotlardan istalgan vaqtda onlayn tartibda foydalanish va foydalanuvchi tomonidan ishlab chiqilgan dastur kodlarini to'g'ri yoki noto'g'riligi aniqlab berish imkoniyatiga ega bo'lgan tizimdir.

A.O.Norbekovning fikriga ko'ra, ochiq axborot-ta'lim muhiti – bu turli xil tarkibiy qismlarni o'zida birlashtirgan onlayn o'qitish tizimidir. Biroq, bugungi kunda bunday muhit oliy ta'lim muassasalari uchun ko'proq xarakterlidir [2]. D.V.Sedovoyning fikriga ko'ra, "ochiq axborot-ta'lim muhiti – bu masofaviy ta'lim jarayonini uslubiy va texnologik tomonlama qo'llab-quvvatlash, shu jumladan, o'quv jarayonini o'qitish va boshqarishni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadigan elektron o'quv vositalari to'plamidir" [3]. L.I.Anikushinaning fikriga ko'ra, "ochiq ta'lim platformasi – bu turli xil didaktik elektron ta'lim resurslarni, onlayn baholash va nazorat qilish tizimlarini o'zida mujassamlashtirgan hamda ijodiy, ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishga, shuningdek, o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishiga pedagogik texnologiyalar asosida shakllangan ochiq pedagogik tizimdir. Shu bilan birga ta'lim oluvchining o'quv-bilish va kasbiy vazifalarni hal qilish uchun o'quv jarayonida

axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni qo'llab-quvvatlash xizmatlar majmuidir" [4].

Texnologik nuqtai nazardan, ochiq axborot-ta'lim muhiti va ta'lim platformasi o'quv jarayoni ishtirokchilarining o'zaro ta'siri uchun o'ziga xos axborot makoni sifatida tushuniladi. Bu makon kompyuter texnikasi va texnologiyalari majmuasidan tashkil topgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida yaratilgan bo'lib, o'z navbatida ta'lim muhitining mazmunini boshqarishga va ishtirokchilarning muloqotiga imkon beradi. Ushbu muhitning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat: talabalar mehnatining kollektiv shakllaridan foydalangan holda o'qitishni tashkil etish, ularning ta'lim faoliyatini boshqarish uchun texnologik va tashkiliy -uslubiy jihatlarni hisobga olgan holda, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning mumkin bo'lgan variantlarini o'rganishdir.

Ochiq axborot-ta'lim muhiti va ta'lim platformasi talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda, shu jumladan, dasturlashga o'rgatishda yangi talablarni qo'yadi. Bu muhit bo'lajak dasturchilarni tayyorlash tizimini sezilarli o'zgarishlarni, uning kasbiy yo'naltirilganligiga mos kuchaytirishni nazarda tutadi. Shuning uchun umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturchilarni tayyorlashda axborot-ta'lim muhitlaridan hamda ta'lim platformalaridan foydalanish mexanizmini va metodikasini takomillashtirish maqsadga muvofiq sanaladi. Buning uchun dastlab axborot-ta'lim muhitlari va ta'lim platformalari imkoniyatlari va undan foydalanib, fanlarni o'qitishga oid olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqot ishlarini tahlil etishni taqozo etadi [18].

Bu borada, ya'ni uzluksiz ta'lim tizimida fanlarni o'qitish samaradorligini oshirishda masofaviy o'qitish tizimlaridan, bulutli texnologiyalardan, ochiq axborot-ta'lim muhitlaridan, virtual ta'lim platformalaridan foydalanib o'qitish samaradorligini oshirishga oid mamlakatimiz, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi va xorij olimlari tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida fanlarni o'qitishda axborot-ta'lim muhitlaridan foydalanishga oid U.M.Mirsanov [5], U.N.N.Taylakov [6], A.B.Janzakov [7] lar tomonidan olib borilgan bo'lsa, oliy ta'lim muassasalarida fanlarni o'qitish samaradorligini oshirishda axborot-ta'lim muhitlari, ta'lim platformalari va masofaviy o'qitish tizimlaridan foydalanishga oid izlanishlar R.Hamdamiyov [8], U.Begimkulov [9,10], N.Taylaqov [10], L.Neal [12], Ricardo Nemirovsky [13], Alvaro Galvis [13], Woojin Paik [11], Jee Yeon Lee [11], Eileen McMahon [11], L.A.Shunina [1], M.V.Lapenok [14], U.B.Baxodirova [15], A.O.Norbekov [2]lar tomonidan tadqiq etilgan.

Xususan, L.Neal [16], Ricardo Nemirovsky [13], Alvaro Galvis [13], Woojin Paik [11], Jee Yeon Lee [11], Eileen McMahon [11]larning tadqiqotlarida bo'lajak mutaxassislarining tayyorlashda turli elektron ta'lim resurslarini tayyorlash va ulardan foydalanish metodikasi keltirilgan bo'lsa, M.V.Lapenokning tadqiqotida malaka oshirish kursi tinglovchilari uchun masofaviy o'qitishga mo'ljallangan elektron ta'lim resurslarini yaratish va foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslari ishlab chiqilgan [14].

Shuningdek, L.A.Shunina oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirishda bulutli texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari [1], U.B.Baxodirova "Mikrobiologiya" fanini o'qitishda virtual ta'lim platformasidan foydalanish orqali, fanni o'qitish samaradorligini oshirishini va talabalarining mustaqil ta'limini samarali tashkil etish metodikasi [15], A.O.Norbekov pedagogika oliy ta'lim muassasalarida "Kompyuter ta'minoti" fanini o'qitish samaradorligini oshirishda axborot-ta'lim muhitidan foydalanishni metodikasiga doir ilmiy-izlanishlar olib borgan [2].

Shu bilan birga M.R.Fayzieva "Web dasturlash" fanini o'qitish samaradorligini oshirishda axborot-ta'lim muhitidan foydalanish orqali talabalarining ijodiy qobiliyatini, kognitiv fikrlashini rivojlantirish mumkinligini ilmiy nuqtaiy nazarda asoslab bergan" [17].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu qayd etilgan olimlarning ta'kidlashicha, axborot-ta'lim muhitlaridan foydalanib, quyidagilarga erishish mumkin: - ta'lim oluvchining mustaqil o'quv faoliyatga tayyorlash, tabaqalashtirilgan ta'lim olishni va ta'limda ijodiy motivatsiyani, o'quv jarayonini ratsional

tashkillashtirish, dialogli o'qitishni tashkil etishni ta'minlashni hamda differensial ta'limni amalga oshirish imkonini yaratadi; - ta'lim va tarbiya jarayonlarining barcha bosqichlarini jadallashtirish, bunda axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida ta'limni sifati va samaradorligi oshirishni, talabalarining bilish faoliyatlarini intensivlashuvini oshirish hamda turli yo'nalishdagi loyihalarni tayyorlashda, ularning birgalikdagi faoliyat olib borishni ta'minlaydi; - o'quv materialini turli shakllarda taqdim etish va o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan mavzularni mustaqil ravishda o'rganish orqali mashg'ulotlarni yuqori estetik va emotsional bosqichlarda olib chiqish, mashg'ulot vaqtida bajariladigan ish hajmini sezilarli darajada oshiradi; - professor-o'qituvchi va talabalarining interaktiv aloqa qilishni ta'minlash hamda turli ma'lumotli tizimlar elektron kutubxonalar kabi axborot resurslardan foydalanish orqali tadqiqotchilik faoliyati ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida qayd etilgan olimlarning tadqiqotlari va axborot-ta'lim muhiti, ta'lim platformalarining imkoniyatlarini o'rganish asosida pedagogika oliy ta'lim muassasalarida dasturlash tillarini o'qitishda va talabalarining mustaqil ta'limini samarali tashkil etishda ochiq axborot-ta'lim muhitlaridan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi. Bu muhitda dasturchilarni tayyorlashda quyidagi zarur shart-sharoitlar va talablar qo'yiladi:

- dasturlashga oid o'quv ma'lumotlar ilg'or, hayot va fan bilan uzviy bog'langan bo'lishi;
- mazmunidagi dasturlashga oid o'quv resurslar uzluksizligi va uzviyligi ta'minlangan bo'lishi;
- o'quvchilarga Python dasturlash tilini o'rgatishni yo'naltirilgan bo'lishi;
- o'quvchining yashash joyidan qat'iy nazar, dasturlashga doir ta'lim xizmatlarini ko'rsatishga qaratilishi;
- shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi hamda butun jamoani jarayonga jalb qilishga qaratilgan bo'lishi.

Mazkur talablarni amalga oshirish uchun istiqbolli tamoyillarni amalga oshiradigan axborot-ta'lim muhiti ishlab chiqish lozim. Bu muhitlar dasturlash sohasini rivojlantirishga va o'quvchilarning Python dasturlashga oid kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Bu borada mamlakatimiz, MDH va xorijda bir qancha ta'lim muassasalarida qoshida hamda uslubchi va tadqiqotchilar tomonidan dasturlashni o'rgatishga yo'naltirilgan axborot-ta'lim muhitlari va ta'lim platformalari yaratilgan bo'lib, ushbu muhitlardan professor-o'qituvchilar va talabalar faol foydalanib kelinmoqda [18].

Jumladan, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida zamonaviy dasturlash tillarini o'qitishga va o'quvchi-talabalarining dasturlashga oid ijodiy qobiliyatini hamda kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishga mo'ljallangan Rsdn.org, Webformyself.com, Skillbox, Geekbrains, Code-basics.ru, Coursera.org, Code.mu, Learn.javascript.ru, Hexlet.io, Javarush.ru, Pythonworld.ru, Docs.python.org, Htmlbook.ru, PHP.net, PHP.ru, Rubycode.ru, Proglab.io, Proglang.su, Programbeginner.ru, Swiftbook.ru, Toster.ru, academiait.ru kabi axborot-ta'lim muhitlari, ochiq onlayn kurslar, ta'lim platformalar va web-saytlari yaratilgan bo'lib, ulardan professor-o'qituvchi va talabalar keng ko'lmda foydalanib kelmoqdalar.

Ushbu keltirilgan o'qitish tizimlaridan foydalanib, HTML, HTML5, CSS, CSS3, JavaScript, Ajax, jQuery, React, Angular, TypeScript, Node.js, PHP, Python, MySQL, Python, Java, C++, C#, IC, Node.js, Yii2, iOS, Android, Ruby, Ruby on Rails, Swift dasturlash tillarini o'rganish va ulardan foydalanib turli amaliy dasturlar hamda loyihalar tayyorlashda foydalanish imkonini mavjud.

Shu bilan birga xorijiy davlatlarda dasturlashni o'qitishga mo'ljallangan axborot-ta'lim muhitlari, onlayn kurslar yordamida dasturlash tillarini faol o'qitib kelinmoqda. Bularga misol sifatida AQShning Codecademy, Pluralsight Inc., Udacity, Exercism.io, freeCodeCamp, Udemy Inc kabi axborot-ta'lim muhitlarini, onlayn platformalarni keltirish mumkin. Mazkur o'qitish tizimlari orqali oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarining dasturlash tillariga oid ijodiy qobiliyati va kompetentligi rivojlantirilib kelinmoqda. Keltirilgan muhitlarda Python, PHP, JavaScript, Ruby, Java C++, C#, Node.js, Yii2, iOS, Android kabi

zamonaviy dasturlash tillarini o'rgatish va ular yordamida turli amaliy, instrumental, o'quv vositalar yaratishga oid elektron ta'lim resurslar hamda mustaqil bajarish uchun turli amaliy topshiriqlar mujassamlashgan. Ushbu axborot-ta'lim muhitlari va ta'lim platformalari barcha loyiha topshiriqlarini bajargandan so'ng, talabalar boshqa notijorat tashkilotlar bilan hamkorlikda web-ilovalarni yaratishadi va bu talabalarga amaliy rivojlanish tajribasini beradi. Shuningdek, mazkur platformalar orqali axborot texnologiyalariga oid turli xil video trening kurslarini tinglash imkoniyatiga ega bo'ladi [18].

Bu kabi axborot-ta'lim muhitlari, ta'lim portallari va web-saytlar mamlakatimizda ham yaratilib, keng ko'lamda foydalanib kelinmoqda. Bularga misol sifatida O'zbekiston Respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish

vazirligi uzbecoders.uz axborot-ta'lim muhitini, Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universitetining acm.tuit.uz ta'lim platformasini va tadqiqotchilar tomonidan yaratilgan robocontest.uz, dasturchi.uz, dasturlash.uz web-saytlarini misol sifatida keltirish mumkin.

Xulosa. Shunday qilib, bo'lajak dasturchilarni Python dasturlash tilini o'rgatishda axborot-ta'lim muhitlaridan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi. Axborot-ta'lim muhiti yordamida o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishini ta'minlash orqali, ulaning motivatsiyasini oshirishga, ijodiy qobiliyatini va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga erishish mumkin. Buning natijasida zamon talablariga mos dasturchilarni tayyorlashga erishiladi.

ADABIYOTLAR

1. Шунина Л.А. Использование облачных технологий в совместной работе преподавателей вуза как основа интегрированной подготовки учителей для школ международного бакалавриата // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2020. – 24 с.
2. Nopbekov A.O. Talabalarning "Kompyuter ta'minoti" fanidan kompetentligini rivojlantirishda axborot-ta'lim muhitlaridan foydalanish // Elektron ta'lim ilmiy-uslubiy jurnal. – Navoiy, 2021. – № 1. – B. 23-33.
3. Седова Д.В. Организация учебного процесса в виртуальной образовательной среде с применением социальных сетей // Информационные ресурсы. – 2010. – №3. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.aselibrary.ru/data/docs/doc_1748ke.pdf (дата обращения: 18.04.2016).
4. Аникушина Л.И. Что такое информационно-образовательная среда? [Электронный ресурс] / Л.И. Аникушина // Социальная сеть работников образования [nsportal.ru](http://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2013/01/20/chto-takoe-informatsionno). – Режим доступа: <http://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2013/01/20/chto-takoe-informatsionno> (дата обращения: 15.02.2022).
5. Mipsanov U.M. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematikani amaliy dasturlar yordamida o'qitish samapadorligini oshirish metodikasi (5–6-sinflar misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2019. – 190 b.
6. Тайлаков У.Н. Таълим муассасаларининг ягона электрон ахборот-таълим мухитини яратиш ва жорий этиш технологиялари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент, 2020. – 143 б.
7. Жанзаков А.Б. Умумтаълим мактабларида география фанини ахборот технологиялари воситасида ўқитиш механизмларини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Самарканд, 2021. – 143 б.
8. Осетрова Н.В. Книга и электронные средства в образовании. – М.: Изд. сервис Логос, 2003. – 144 с.
9. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2007. – 280 б.
10. Ҳамдамов Р., Бегимкулов У., Тайлаков Н. Электрон ўқув-услубий мажмуалар // Қўлланма. – Тошкент, 2010. – 144 б.
11. Woojin Paik, Jee Yeon Lee, and Eileen McMahon. Facilitating Collaborative Learning in Virtual (and Sometimes Mobile) Environments // C. Bussler et al. (Eds.): WISE 2004 Workshops, LNCS 3307, pp. 161–166, 2004. © Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2004.
12. Neal L. Learning From E-Learning // eLearn Magazine, 10/02/2001, URL-<http://www.elearnmag> (дата обращения 17.09.2017).
13. Ricardo Nemirovsky and Alvaro Galvis. Facilitating Grounded Online In-teractions in Video-Case-Based Teacher Professional Development // Journal of Science Education and Technology, Vol. 13, No. 1, March 2004. – pp. 67–79.
14. Лапенко М.В. Научно-педагогические основания создания и использования электронных образовательных ресурсов информационной среды дистанционного обучения (на примере подготовки учителей) // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – М., 2014. – 393 с.
15. Баходирова У.Б. Микробиология фанини ўқитишда виртуал таълим технологияларидан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Қарши, 2020. – 156 б.
16. Neal L. The basics of e-learning an excerpt from handbook of human factors in web design / L. Neal, D. Miller // eLearn Magazine, 2005 [Электронный ресурс]: URL-<http://www.elearnmag> (дата обращения 07.05.2018).
17. Файзиёва М.Р. Ўқув жараёнига мослашувчи WEB тизимларни яратиш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2017. – 189 б.
18. Рузиева Д.Р. Педагогика олий та'лим муассасаларида дasturlash tillarini o'qitish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Buxoro, 2023. – 150 b.

Baxtixon ISROILOVA,

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti” Milliy tadqiqot universiteti “Ingliz tili” kafedrasini mudiri

TDU amaliy ingliz tillar kafedrasini dotsenti Sh.Adilova (PhD) taqrizi asosida

THE ROLE OF COMMUNICATIVE-COGNITIVE METHOD IN IMPROVING ENGLISH LEARNER'S MOTIVATION

Annotation

This article examines the importance of motivation in teaching English. Also, the role, importance, effectiveness and necessity of communicative-cognitive methods as a means of increasing this motivation will be discussed. The article examines the opinions of a number of scientists in this field.

Keywords: communicativeness, communicative-cognitive approach, principle, grammatical form, grammatical structure of language, consciousness, grammatical function.

РОЛЬ КОММУНИКАТИВНО-КОГНИТИВНОГО МЕТОДА В ПОВЫШЕНИИ МОТИВАЦИИ ИЗУЧАЮЩИХ АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В данной статье рассматривается важность мотивации в преподавании английского языка. Также будет обсуждаться роль, значение, эффективность и необходимость коммуникативно-познавательных методов как средства повышения этой мотивации. В статье рассматриваются мнения ряда ученых в этой области.

Ключевые слова: коммуникативность, коммуникативно-когнитивный подход, принцип, грамматическая форма, грамматический строй языка, сознательность, грамматическая функция.

INGLIZ TILI O'RGANUVCHILAR MOTIVATSIYASINI OSHIRISHDA KOMMUNIKATIV-KOGNITIV METODLARING O'RNI

Аннотация

Mazkur maqolada ingliz tilini o'qitishda motivatsiyaning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek ushbu motivatsiyani oshirish vositasi sifatida kommunikativ-kognitiv metodlarning o'rni, ahamiyati, samaradorligi va zaruriyati muhokama etiladi. Maqolada ushbu soha yuzasidan bir qator olimlarning fikrlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativlik, kommunikativ-kognitiv yondashuv, tamoyil, grammatik shakl, tilning grammatik tuzilishi, ong, grammatik vazifasi.

Introduction. Successful mastery of the grammar of the foreign language being studied is the key to effective communication in everyday and professional spheres. Grammar not only connects lexical units into a complete semantic statement, but also allows you to convey the subtlest nuances of thought. Attitudes towards the role of grammar in teaching a foreign language have changed over time. In the era of the dominance of the grammar-translation method, mastering grammar was considered the ultimate goal of learning, while the form was separated from the content.

During the spread of direct methods, grammar was excluded from the learning process, since it was believed that language should be acquired through imitation in the process of natural communication. In modern methods of teaching foreign languages, grammar is considered a means of teaching, and not its goal, since for successful communication it is necessary to create a solid structural base and develop automated grammatical skills, but grammatical rules cannot be excluded. Grammar in teaching English becomes not so much a system of rules and grammatical norms, but rather the basis for organizing speech material necessary to meet the needs of communication.

In the last two or three decades, the traditional approach to teaching grammar has given way to a communicative approach, which today is one of the foundations of teaching foreign languages in general. The goal of the communicative approach is not only to teach students of a foreign language the basic skills of speaking, listening, reading and writing in this language, but also to teach them the ability to effectively use them in everyday communication with native speakers, as well as to develop in students interest in further learning a foreign language. That is, after studying the various topics provided by the curriculum, students should be ready to use the language as a tool for real communication outside of class.

Materials and methods. A specific feature of the communicative teaching method is the approach of the learning process to real communication. A.N. Shchukin points out that when implementing the communicative approach, the student is no longer an object of learning, but turns out to be a direct participant in the educational process, the same full-fledged subject as the teacher. At the same time, communicative teaching of a foreign language requires maximum consideration of the student's personality characteristics: individual, psychological, age, as well as his interests [5].

As a result of implementing the communicative approach, students should:

- 1) be able to use language for different purposes and functions;
- 2) understand how language changes depending on different communicative situations and the participants in this situation themselves (the difference between formal and informal speech);
- 3) be able to read and understand texts of different types and nature (stories, interviews, dialogues or reports);
- 4) be able to maintain a conversation with a limited lexical and grammatical base. Teaching grammar from the standpoint of the communicative approach implies that the leading component is not the form, but the function of the grammatical phenomenon, which determines the content of educational grammatical material, while in the case of traditional teaching, the emphasis on form, rather than on use, creates unsystematic ideas about the structure of the language.

Results and discussion. Teaching grammar from the standpoint of a communicative approach does not involve memorizing grammatical rules; it contributes to the formation of grammatical intuition, when a student can relatively competently use grammatical structures in real communication situations without analyzing them or formulating rules. This circumstance,

however, gives rise to a significant drawback of using the analyzed approach when teaching grammar, namely: it can lead to a low level of grammatical knowledge, skills and abilities of students, and give them incorrect stereotypes of the functioning of grammatical structures. In other words, the weak side of the communicative approach is the emphasis on the development of predominantly oral speech competence and insufficient attention to the analysis of the grammatical system of the language.

The situation described above is unacceptable, especially when it comes to the professional training of philology students: translators or future foreign language teachers, whose speech will be a standard for their students, due to which it must fully correspond to language and speech norms of the foreign language being studied. In addition, the requirements for the level of training of graduate philologists presuppose not only the ability to use linguistic means to achieve communicative goals in a specific communication situation in the foreign language being studied, but also the ability to use a system of linguistic knowledge, including knowledge of the grammatical phenomena of the foreign language being studied.

Thus, today the process of teaching foreign language grammar at all stages, including at a university, should be built not only on a communicative, but also on a cognitive basis. In the methodology of teaching foreign languages, you can also find another name for the cognitive approach – the conscious approach. The leading principle of this approach is the principle of consciousness, which implies the formation in students of the ability to understand language units, justify their choice and use of certain units in the process of real communication.

As A.N. Shchukin points out, the cognitive approach arose as opposed to the direct approach aimed at intuitive language acquisition. The approach was based on the cognitive learning theory of psychologist J. Bruner, according to which the process of mastering a foreign language involves three processes:

- 1) obtaining new information in the form of knowledge;
- 2) consolidation of acquired knowledge, its expansion and use in solving new problems;
- 3) monitoring the adequacy of the acquired knowledge, skills and abilities to certain pre-formed criteria [5].

The cognitive approach to teaching foreign languages is based on the principles of cognitive linguistics, which considers language as a cognitive mechanism, a cognitive process consisting of presentation, translation, processing and decoding of information.

During the development of the communicative-cognitive approach, there were different points of view on the relationship of its components. In the last century, it was believed that the communicative component was the leading one: the cognitive component should be subordinated to it and manifest itself where an urgent need arises, namely in cases of transference or interference. Today, researchers are of the opinion that both components in teaching a foreign language are equal and complement each other. This point of view is based on the equivalence of the communicative and cognitive functions of language, since communication is impossible without comprehension and is its result. On the other hand, the main goal of human communication is cognition, obtaining new information about the surrounding reality, which is also the sphere of cognitive [2].

In the study of A.V. Shchepilova, the principles of the communicative-cognitive approach were formulated, to which the scientist refers [4]:

- the principle of communicative orientation, which in the modern interpretation involves teaching communication as a socially and situationally determined interactive exchange between people;
- the principle of functionality, dictating the need to teach linguistic phenomena in the unity of their form, meaning and functional significance;
- the principle of complexity, manifested in the interconnected teaching of all types of speech activity, in the interconnected nature of all elements of a foreign language lesson;
- the principle of cognitive orientation of learning, according to which “the optimal organization of the educational

process coincides with the natural path of cognition inherent in the human psyche” [4]. In addition, the effectiveness of teaching a foreign language also depends on the cognitive strategies of the student himself and his ability to apply them adequately to the learning goal;

- a comparative principle, which consists in the need to analyze the linguistic phenomena of the studied and native languages and their differentiation. This principle plays one of the most important roles in teaching the grammar of a foreign language, where there are a lot of interfering phenomena;
- the principle of consciousness, which implies students’ awareness of the language system, their ability to explain and interpret certain linguistic phenomena;
- the principle of spiral progression, according to which in the process of learning a foreign language there is a constant reference to previously studied material, while it becomes more complex, expanded and detailed;
- the principle of activity-oriented learning;
- the principle of intercultural orientation of learning,

implying the mandatory inclusion of a sociocultural component in teaching a foreign language, since all relationships in language, including grammatical ones, are determined by the mentality of native speakers, and also proclaiming the idea of interpenetration of cultures.

Thus, the communicative-cognitive approach presupposes the activation of students’ speech-cognitive activity when mastering any linguistic, in our case, grammatical, and speech material.

As O.V. Senyukova points out, the essence of the communicative-cognitive approach to teaching the grammar of a foreign language lies in “identifying the communicative and cognitive mechanisms of language and speech, in mastering the rules governing the functioning of linguistic units, their participation in the speech act, as well as the rules construction of speech works” [3].

Grammatical phenomena of a foreign language must be analyzed not only from the point of view of their form (i.e. in terms of expression) and meanings, functions (i.e. in terms of content), but also from the point of view of their relationships with other linguistic phenomena in the structural functional-semantic organization of a phrase, sentence, text. Researchers identify a number of criteria for constructing the process of teaching the grammatical aspect of a foreign language based on the communicative-cognitive approach, which contribute to a conscious understanding of grammatical phenomena [1]:

- grammatical phenomena should be considered from three sides: their form, meaning and features of use in various speech situations;
- the meaning of grammatical phenomena is specified in each language, therefore, the features of the expression of grammatical meanings and relationships must be identified and ways of their actualization in foreign language speech must be presented;
- it is necessary to take into account the peculiarities of the functioning of grammatical phenomena depending on the sphere of use (for example, the future tense forms the Future Perfect and the Future Perfect Continuous are practically not used in colloquial speech in an informal style of communication);
- it is desirable to demonstrate the role of grammatical phenomena in the process of speech activity in a foreign language;
- transformations in cognitive grammar lead to semantic and pragmatic changes, therefore, students need to develop strong associations between the form, meaning and use (or “behavior”) of a grammatical phenomenon.

The communicative-cognitive approach allows students to form a deep, holistic understanding of the relationship between language and speech, the grammatical structure of language, helps them comprehend each grammatical phenomenon as part of not only the language, but also the speech system, and creatively approach its use in real communication. Thus, students must learn not only the structural-systemic, but also the communicative-cognitive significance of grammatical phenomena and the peculiarities of their use, since this has a direct impact on the

effectiveness of the process of developing their communicative competence.

The communicative-cognitive approach to teaching grammar implies a subjective view of grammatical meaning, since it, i.e. grammatical, and in a broader sense, any linguistic meaning, is determined not only by the properties of the signified, but also by how the speaker perceives and comprehends the situation. When using one or another grammatical structure, the speaker chooses one of the possible ways to describe an object or situation, therefore, the same situation can be represented differently in different semantically non-equivalent sentences.

In this regard, when working on grammatical material based on the communicative-cognitive approach, the following stages of work can be proposed.

1. Conceptualization stage. Here, an adequate and deep understanding of the grammatical system of the language is formed, and it is necessary to rely on the cognitive and activity components of the educational process using the problem-search method.

2. The stage of internalization, at which the "personal" appropriation of linguistic grammatical experience occurs; formation of ideas about the linguistic and cultural picture of the

world of another linguistic community. At this stage, students should be taught to understand the mechanisms of meaning formation through the analysis of speech activity, for the purpose of which the tasks offered to students should stimulate their speech-cognitive activity in the process of communicative-cognitive language acquisition.

Conclusion. Thus, the communicative-cognitive approach to teaching foreign language grammar ensures the unity of students' conscious activity, the sign system of language, the rules and patterns of functioning of grammatical phenomena in language and speech, as well as the cognitive and communicative functions of language. This approach allows you to master the grammatical structure of a foreign language by understanding its structure and through communication. The communicative-cognitive approach provides students with the opportunity to realize and take into account not only the structural-systemic, but also the communicative-cognitive significance of the language units being studied due to the fact that this method demonstrates the continuous connection between language and thinking, and also makes it possible to constantly compare methods of expression thoughts in native and foreign languages.

REFERENCES

1. Grigorenko, S.E., Sagalaeva, I.V. Basic provisions and criteria for communicative-cognitive teaching of a foreign language // Pedagogical education in Russia. – 2014. – No. 8. – pp. 261-265.
2. Obdalova, O.A., Minakova L.Yu. The relationship between communicative and cognitive aspects in teaching foreign language discourse // Philological Sciences. Questions of theory and practice. - Tambov: Certificate, 2013. – No. 7 (25): in 2 parts. Part I. – P. 148-153.
3. Senyukova, O.V. Communicative-cognitive approach to teaching grammar to foreign students in the process of foreign language speech activity // Language of professional communication and linguistic research: collection. Art. international scientific-practical seminar / National Research University BelSU; resp. ed.: T.V. Samosenkova, L.G. Petrova. – Belgorod: 2012. – P. 270-276.
4. Shchepilova, A.V. A communicative-cognitive approach to teaching French as a second foreign language. Theoretical foundations: abstract. diss. ... doctors ped. Sciences in the form of a monograph: 13.00.02 / A.V. Shchepilov. –M.: 2013. – 56 p.
5. Shchukin, A.N. Teaching foreign languages: theory and practice / A.N. Shchukin. – M.: Philomatis, 2016. – 480 p.

Shahlo ISXAKOVA,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktranti

E-mail: shahlo.00@mail.ru

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

O'SMIRLAR KROSS-MADANIY TASAVVURLARI SHAKLLANISHIDA TURISTIK MANZILGOHLARNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'smirlar kross-madaniy tasavvurlari shakllanishida turistik manzilgohlarning ijtimoiy-psixologik omillari hamda turistik manzilgohlarning yoshlar tarbiyasidagi o'rni bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, ta'lim-tarbiya, turistik majmua, turizm va madaniyat, ijtimoiy-psixologiya.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ТУРИСТИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ВООБРАЖЕНИЙ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье описаны социально-психологические факторы туристических направлений в формировании межкультурного воображения подростков и роль туристических направлений в воспитании молодежи.

Ключевые слова: Молодежь, образование, туристский комплекс, туризм и культура, социальная психология.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF TOURIST DESTINATIONS IN THE FORMATION OF ADOLESCENTS' CROSS-CULTURAL IMAGINATIONS

Annotation

This article describes the socio-psychological factors of tourist destinations in the formation of cross-cultural imaginations of teenagers and the role of tourist destinations in youth education.

Key words: Youth, education, tourist complex, tourism and culture, social psychology.

Kirish. Yoshlar har bir davlatning kelajak taqdirini yaratuvchisi sifatida qaraladi. Ularga katta umid bog'langan bo'lib, jamiyatning barcha jabhasida ildam, ilg'or bo'lishlari, salohiyatli, yetuk kadrlar sifatida shakllanishlari uchun yurtimizda barcha imkoniyat va shart-sharoitlar yaratilgan. Amalga oshirilayotgan islohotlarga javoban har bir yosh munosib o'qib o'rganishi, o'z ustida ishlashi, asosiysi, o'z taqdiriga befarq bo'lmasligi lozim. Albatta, yoshlarni qo'llab-quvvatlaydigan, orzu va maqsadlarini analga oshirishda ularga qanot bo'ladigan tashkilotlar ham borki, ularning faoliyati, amalga oshirgan ishlari yigit-qizlar hayotida tub burilish yasayotir.

Bugun yurtimizda turizm sohasining jadal tiklanishida ijobiy tendensiyalar kuzatilyapti. Turizm xizmatlari sifatini yaxshilash va sayohatchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, xizmat turlarini ko'paytirish, to'siqsiz turizm infratuzilmasini rivojlantirish va uni rag'batlantirish, xorijiy sayyohlar oqimini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari, vizasiz rejimning joriy etishga doir huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilingani, mehmon uylari, turizm qishloqlarining barpo etilayotgani soha rivojida muhim ahamiyat kasb etayotir.

Davlatimiz rahbari 2023-yilning 16-oktyabr kuni Samarqand shahrida Jahon turizm tashkiloti (YUNVTO) Bosh assambleyasining 25-sessiyasi ochilishi marosimida yoshlar uchun sayyohlikni rivojlantirish loyihalari hamda yangi g'oyalarni yaratishda muhim va foydali maydonga aylanadigan Jahon yoshlar turizmi sammitining navbatdgisini Toshkent shahrida o'tkazishni taklif etgani ham sohaga qaratilgan yuksak e'tibordan dalolatdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturida O'zbekistonda tashqi va ichki turizmni rivojlantirish uchun keng sharoitlar yaratish orqali sayyohlar sonini oshirish belgilangan. Jumladan, xorijiy sayyohlar sonini 10,5 million nafarga, turizm xizmatlari eksportini 2,5 milliard dollarga, shu jumladan, tibbiyot va ta'lim turizmi eksportini yiliga 200 million dollarga yetkazish vazifasi qo'yilgan. Shuningdek, ichki sayyohlar sonini 21 millionga, ziyorat turizmi bo'yicha keladiganlar sonini 1,5 millionga yetkazish, mehmonxona, transport, tur – operator, savdo va servis

korxonalarini kooperatsiya asosida faoliyat yuritadigan 4 ta yirik turizm klasteri (majmuasi)ni, xususi investisiyalarni jalb qilish hisobiga hududlarda 600 ta joylashtirish vositasi tashkil etish belgilangan.<https://yuz.uz/uz/news/>

Jahondagi globallashuv sharoitida turizm muhim ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillardan biriga aylandi. Iqtisodiyotning ushbu sektorida umumiy daromad hajmi trillionlab dollarni tashkil etmoqda, har yili butun dunyoda bir milliarddan ziyod kishi sayohat qilmoqda. Turizm nafaqat savdo xizmatlarining bir turi sifatida, balki bugun turizm bozorlarining barqaror rivojlanishi yangi ishchi o'rinlarni yaratishga va unga turdosh bo'lgan tarmoqlarni rivojlantirishga imkoniyat yaratmoqda. Shu tufayli turizm faoliyatini ravnaq toptirish masalasi 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasining iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlarida ham o'z aksini topgani bejiz emas. O'zbekiston zamonaviy turizm industriyasini rivojlantirish uchun barcha zaruriy manbalarga ega bo'lib, Buyuk Ipak yo'li ustida joylashgan. Vatanimiz - qulay tabiiy-iqlim sharoitlariga, boy tarixiy, madaniy merosga va ayni paytda ham ichki, ham xalqaro turizmni rivojlantirish uchun yuqori salohiyatga ega[1].

Tadqiqot metodologiyasi. O'smirlar kross-madaniy tasavvurlari shakllanishida turistik manzilgohlarning ijtimoiy-psixologik omillari, turizm fenomeni turli etnik guruhlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarining xilma-xilligimavjuddir. Turizmni nazariy va uslubiy jihatdan tushunish, turizm jarayonining barcha subyektlariga xos bo'lishi kerak bo'lgan "turistik ong"ni shakllantirish davrning dolzarb talabidir, chunki bu hodisa global jarayon bo'lib, zamonaviy sivilizatsiyaga sezilarli tasir ko'rsatadigan kuchli hodisalardan biridir. Ushbu tasirning oqibatlarini qanday bo'ladi:

- ijobiy yoki buzg'unchimi;
- ijtimoiy faylasuflar, iqtisodchilar, huquqshunolar, geograflar, tarixchilar, mintaqashunolar, siyosatshunolar, psixologlar, madaniyatshunolar turizm bilan qandaydir bog'liq bo'lgan ekologlar va boshqalarni bahslashishga chaqiradi.

Turizmning ijtimoiy hodisa, muayyan ijtimoiy institut va tarmoq sifatida mohiyatini oydinlashtirganda uning ijtimoiy-

antropologik va madaniy ahamiyatiga e'tibor qaratilgan. Ko'pgina mamlakatlarda professional turistlarni tayyorlash kerakli darajada amalga oshirilmogda.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning qabul qilinganidan buyon ta'lim mazmuni tubdan o'zgardi. Ta'lim muassasalarining ta'lim-tarbiya jarayoniga uzluksiz ta'limning davlat ta'lim standartlari va talablariga muvofiq kadrlar tayyorlash tizimi shaklan va mazmunan qayta ko'rib chiqildi. Turizm fani bo'yicha tayyorlangan darslik ilg'or xorijiy tajribalardan foydalangan holda yaratildi va qayta ishlab chiqildi. Ushbu darslik turizm yo'nalishida o'qiyotgan talabalar uchun fan haqidagi nazariy tushunchalarga ega bo'lish va uning amaliy mohiyatini tushunib olishlariga yordam beradi. Shuning uchun darslik, birinchi navbatda, fanni bilib olish mezonini talab qilsa, ikkinchi navbatda esa, talabalar o'zlarining ta'lim yo'nalishidagi qiziqishlari va fanga yanada mas'uliyat bilan yondashishlarini o'z oldiga maqsad qilib qo'yilmogda[2].

Turistik faoliyat shu qadar o'ziga xos va ko'p qirrali bo'lib bormogda, u rekreatsion, kognitiv, gedonistik, kommunikativ va boshqa ko'plab funksiyalarni o'z ichiga olmogda. Sayohat paytida insonlar madaniy va dam olish muassasalariga: muzeylarga, teatrlarga, ko'rgazmalarga tashrif buyurishadi, mamlakatlar, hududlarning tarixiy, madaniy, tabiiy xususiyatlarini bilan tanishadilar, sayohatning maqsadi butunlay boshqacha bo'lishi ham mumkin. Kishilarning turistik faoliyati insonlarning bo'sh vaqtlari kabi hodisaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'rib chiqilishi kerak. Bo'sh vaqtlarda bilimning turli sohalari bo'yicha yangi narsalar o'rganiladi va bo'sh vaqtni o'zlashtirish amalga oshiriladi. Sayohatning yangi shakllariga, o'quv, kognitiv, biznes-turlar, ekstremal va chang'i sayohatlari, safari sayohatlari, dengiz sayohatlari va boshqalarga ham talab o'sib bormogda[<http://edu.uz/>].

Keyingi yilliklarda turizm ijtimoiy-psixologik jihatdan batafsil tushunishni talab qiladigan mustaqil ijtimoiy institutga aylandi. Turizmni psixologik hodisa sifatida, uning psixologik xususiyatlarini, ushbu hodisani tavsiflovchi psixologik bilimlarning mazmuni va tuzilishini o'rganish muhim ahamiyatga ega[<http://ziyonet.uz/>].

Turizm psixologiyasi sohasidagi amaliy tavsiyalar E.Linchevskiyning "Turistik guruhning psixologik iqlimi" asarida o'z aksini topgan bo'lib, unda guruhni boshqarishning psixologik taktikasini ko'rib chiqadi, menejerlarga muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi va turizmning insonga ijtimoiy-pedagogik tasirini, uning bolalikdan voyaga yetgunga qadar rivojlanishini (jismoniy, jismondan, predmetli, ma'naviy, axborot, axloqiy, evristik; ijtimoiy muhitda ijtimoiy va xulq-atvor va boshqalar) ochib bergan. Turizm, A.Kvartalnovning fikricha, odamlarning intellektual va jismoniy xususiyatlari va imkoniyatlarini rivojlantirish hamda yaxshilash uchun amalga oshiriladigan faoliyatdir. Eng avvalo psixologiya fanining predmeti bo'lgan tushuncha va kategoriyalar nuqtai nazaridan turizmshunoslik ularning psixologik mazmuniga kam e'tibor beradi. Turizm, shuningdek, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va gumanitar xarakterdagi muayyan funksiyalarni bevosita bajarishga butun jamiyatga va aniq odamlarga tasir qilish sifatida tavsiflanadi. Turistlarning psixologik funksiyalari alohida ajratilmaydi va hisobga olinmaydi. Masalan, L.Voronkova tahriri ostidagi "Turizm, mehmondo'stlik, xizmat ko'rsatish" ma'lumotnomasida insonning psixologik salomatligi ekologik funksiyani nazarda tutadi, shaxs xususiyatlarini shakllantirish, kognitiv sohani rivojlantirish funksiyalari faqat tarbiyaviy funksiyalar nuqtai nazaridan talqin etiladi. Binobarin, turizm psixologiyasining vujudga kelishi fanning ilmiy bilimlarni integratsiyalashuviga intilish ehtiyojidan kelib chiqadi. Ushbu jarayonni turizm nazariyasi, amaliyoti va psixologiyasining tadqiqot sohasida yuzaga keladigan tegishli muammolarni chuqur o'rganmasdan amalga oshirish mumkin emas, chunki ularning integratsiyasi va yangi voqelikni aniqlash turizm psixologiyasining mustaqil bilim sohasi sifatida rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Demak, turizm psixologiyasining predmeti turistik xulq-atvor va faoliyat subyektlarining psixologik xususiyatlari jamlanmada turizmni psixologik hodisa sifatida

ochib berishdan iborat. Shu bilan birga, turizm ijtimoiy-psixologik institut sifatida qaraladi. Uning asosiy vazifasi turist shaxsining xulq-atvori va faoliyatida namoyon bo'ladigan psixologik xususiyatlarining namoyon bo'lishini boshqarish, turistik guruhlarini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, bu guruhlar ishtirokchilarining shaxslararo o'zaro tasiri, turizmni boshqarish va turizm biznesi tashkilotlarining psixologik xususiyatlaridan iborat. Turizm psixologiyasining jamiyat hayotidagi o'rni va roli uning bajaradigan funksiyalari orqali namoyon bo'ladi. [<http://Uch6a.py>].

Sayohat qilish uchun turist qaysi yo'nalishni tanlaydi? Ushbu mavsumda qaysi mamlakat ko'proq afzallikka ega bo'ladi va turizmning qaysi turlari eng mashhur bo'ladi? Turizm bozorida qanday tur mahsulotni taklif qilish foydali? O'z turistik mahsuloti harakatini qayerga yo'naltirish kerak? Mijoz xohishlarini eng yaxshi qondiruvchi turni qanday qilib tuzish kerak? Bu savollarning ko'pchiligiga inson psixologiyasini o'rganmasdan javob berish mumkin emas. Mijoz (turist) xohishi sabablarini o'rganmasdan va tushunmasdan turib, turni to'g'ri tuzish va uni bozorda iste'molchiga taklif qilish mumkin emas. Kichkinagina uzilish yoki xatolik ham puxta tayyorlangan va tahlil qilingan sayohatdagi ijobiy taassurotni yo'qotishga yetarli bo'ladi. Sayohatni amalga oshirish - turistlarning yoshi, intellekt darajasi, moliyaviy ahvoli va ko'pgina boshqa omillarga bog'liq. Dam olish, dunyoqarashni kengaytirish, notanish narsalarni bilish, ko'ngil ochish, diniy, davolanish, qarindoshlar va do'stlarni ko'rish va boshqa maqsadlar tufayli kishilar sayohatni amalga oshiradilar. Sayohatni tanlashda maqsadlarning o'zgarishi iste'molchi bozorida turistik mahsulotni taklif qiluvchi turistik firma uchun salbiy oqibatlar olib keladi. Kayfiyat, moda, umumiy siyosiy-iqtisodiy holat va ko'pgina boshqa omillarga e'tiborsizlik tufayli mijozlar yo'qotiladi, natijada, turistik faoliyatda iqtisodiy qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Masalan, so'nggi yillarda katta shaharlar va sanoat markazlari aholisi ekologik toza tabiat saqlangan joylardagi ekoturizmni afzal ko'rishmogda. Turistik mahsulotni loyihalashtirish uni turistik ko'rgazmava yarmarkalarda ulgurji savdoga taklif qilishdan taxminan ikki yil oldin boshlanadi. Shu bois, turistik talabni istiqbollashda psixologik jihatdan chuqur tajriba, sezgirlikva professional bilimga ega bo'lish kerak.

O'zbekistonda jahon madaniyati xazinasiga kiruvchi ko'plab arxitektura yodgorliklari mavjud. Xiva, Buxoro va Shahrisabz shaharlarining tarixiy markazlari, qadimiy Samarqandning tarixiy yodgorliklari YUNESKO ning «Jahon merosi» deb nomlangan ro'yxatiga kiritilgan. YUNESKO "Jahon merosi" asosiy ro'yxatiga 2012-yilda jami dunyoning 962 ta obyekt kiritilgan bo'lsa, shulardan 4 tasi O'zbekistonning tarixiy shaharlaridir, bu ular umumiy sonining 0,4% ini tashkil etadi[2].

Xulosa. O'zbekistonda turizmni rivojlantirish va uni yangi bosqichlarga ko'tarish borasida, avvalo, ko'hna madaniy va arxitektura yodgorliklariga boy bo'lgan Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Marg'ilon kabi shahar muhim ahamiyatga ega. Bu shaharlarda butun dunyo aholisini hayratga soluvchi va lol qoldiruvchi qadimiy tarixiy yodgorliklar mavjud. Yer yuzining turli mamlakatlarida istiqomat qiluvchi har bir inson bu shaharlarni o'z ko'zlari bilan ko'rish orzusida yashaydilar. Mamlakatimiz yoshlari ushbu maskanlarga borishi madaniy tasavvurlari shakllanishida turistik manzilgohlarning juda ko'plab ijtimoiy-psixologik omillari mavjud, turistik majmualar bozor iqtisodiyotida jamiyatning barcha sohalari katta foyda keltiradigan vositaligi va yoshlarning qadimiy obidalarga borishi ajdodlarimizning boy merosibilan yaqindan tanishib, vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalashda asosiy vositalardan biridir. Sayohat yoshlarga hayotda o'z yo'lini topishga yordam beradigan va katta sarmoya talab qilmaydigan voqelik. U yigit-qizlarga o'zini namoyon etish, qaror qabul qilishni o'rganish va haqiqiy yetakchi bo'lish imkoniyatini beradi. Yurtimizda o'tkazilayotgan shukuhli bayramlar, ko'ngilochar tadbirlar, musiqa festivallari xorijlik mehmonlarda yorqin taassurot qoldirayotgani shubhasiz. Bu ham sayyohlik imkoniyatlarimizni yana bir bor dunyoga namoyish etmogda. Navqiron avlod vakillarining sayohat madaniyatini yuksaltirish ularning yurt manzillari, sayyohlik maskanlari haqida keng tushuncha va boy taassurotlarga ega bo'lishiga xizmat

qilayotir. Turizm xizmatlari sifatini yanada yaxshilash va jahon bozorlarida raqobatbardoshligini oshirish borasidagi sa'y-harakatlar esa yurtimizga keluvchi yosh sayyohlar soni ortishiga, tarmoq jozibadorligiga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. BMT Jahon sayyohlik tashkiloti bosh kotibi Taleb Ritaining YUNVTO Ijroiya kengashi 99-sessiyasining ochiltsh marosimidagi nutqi. // Mohiyat, 2014,3 oktabr, № 40.
2. M.R.Boltaboyev, I.S.Tuxliyev, B.SH.Safarov, S.A.Abduhamidov. Turizm: nazariva va amaliyot. -T.: «Barkamol fayz media» nashriyoti, 2018, 400
3. <http://edu.uz/>
4. <http://ziyonet.uz/>
5. <http://Учѐба.py>
6. <https://yuz.uz/uz/news/yoshlar-turizmi-bu-yonalish-qanday-rivojlanyapti?>

Azamat KAMALOV,
TDPU Ta'lim menejmenti kafedrasida dotsent v.b, p.f.f.d. (PhD)
E-mail: kamolovazamat@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor T.Egamberdiyeva taqrizi asosida

NATIONAL IDEA AND IDEOLOGICAL AND EDUCATIONAL WORK AS AN EDUCATIONAL FACTOR OF THE STRATEGY FOR FURTHER DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN

Annotation

The article talks about the national idea and ideological-educational work - being seen as an educational factor of the strategy of further development of Uzbekistan. In order to reveal the topic of the article, scientific researches of foreign and local scientists were used.

Key words: National idea, ideology, educational activities, strategy, educational factor.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ И ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ РАБОТА КАК ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ФАКТОР СТРАТЕГИИ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье говорится о национальной идее и идейно-просветительской работе, которая рассматривается как воспитательный фактор стратегии дальнейшего развития Узбекистана. Для раскрытия темы статьи использованы научные исследования зарубежных и отечественных ученых.

Ключевые слова: Национальная идея, идеология, просветительская деятельность, стратегия, воспитательный фактор.

MILLIY G‘OYA VA MAFKURAVIY-TARBIYAVIY ISHLAR – O‘ZBEKISTONNI YANADA RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASINING MA‘RIFIY OMILI SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada milliy g‘oya va mafkuraviy-tarbiyaviy ishlar – o‘zbekistonni yanada rivojlantirish strategiyasining ma‘rifiy omili sifatida ko‘rilishi haqida so‘z boradi. Maqola mavzusini ochib berish maqsadida xorijlik va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlaridan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: Milliy g‘oya, mafkura, tarbiyaviy ishlar, strategiya, ma‘rifiy omil.

Kirish. Insoniyat o‘tmishidan ma‘lumki, bir xalqni o‘ziga tobe qilishni istagan kuchlar avvalo uni o‘zligi, tarixi, madaniyati va ma‘naviyatidan judo qilishga e‘tibor qaratishgan. Zero, ma‘naviyati zabt etilgan har qanday xalqda o‘z tartiblarini o‘rnatish mustamlakachilarning azaliy, tarix sinovidan o‘tgan an‘anaviy usullaridan biri bo‘lib keldi. Ma‘naviy istilochi mamlakat ma‘nan qashshoq xalqni bora-bora o‘ziga singdirib yuborishni, buning uchun o‘z mafkurasi va g‘oyalari ular orasiga joriy etish, madaniyatiga rahna solish orqali ma‘naviy jihatdan taraqqiy etishiga yo‘l qo‘ymaslikni o‘z siyosatining asosiy masalasi deb qaraydi. Bu haqda bundan 2700 yil oldin yashagan qadimgi Xitoy donishmandi Konfutsiy “... agar biror mamlakatni zabt etib, u yerda uzoq hukmronlik qilmoqchi bo‘lsangiz, dastavval o‘sha yerda yashayotgan xalqni o‘z tarixi madaniyatidan mahrum eting, ma‘naviy qashshoqlik holatiga uchragan xalq uyushmaydi, ichki nizolar girdobiga o‘raladi, sizga qarshilik ko‘rsata olmaydi. Bunday holga kelgan xalqni, mamlakatni idora qilish oson kechadi[1]”, - degan edi.

Darhaqiqat, ma‘naviyati izdan chiqqan mamlakatda ommaning olomonlashuvi, siyosiy manqurtlik, loqaydlik avj olishi oqibatda xalqning milliy o‘zligi, g‘urur-iftixori, milliy qadriyatlarini asta-sekin zaiflasha boradi. Oqibatda bunday mamlakatni, uning xalqini mustamlakachilik kishanlarida ushlab turish, itoatkor qulga aylantirish ancha oson va “silliq” kechadi. Globallashuv mafkura poligonlarida g‘oyaviy-mafkuraviy kurashning tobora avj olishi yoshlar ongi va qalbini ekspansiya etishga qulay zamin yaratmoqda.

Globallashuv sharoitida axborot xurujlarining oqibatlari muayyan mintaq va mamlakat aholisi ongi va qalbini zabt etishda asosiy va eng katta rentabelli ekspansiya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Buning oqibatida mazkur intervensiyaning asl ma‘naviy qadriyatlarini tanazzul sari yetaklab, har bir haliq va millatning o‘z madaniyati, ma‘naviyati va qadriyatlarini ikkor etishi orqali yoshlar ongida bir-biriga mutlaqo zid bo‘lgan dunyoqarashni shakllantirayotganligi afsuski, tashvishlidir. Bu haqda fikr yuritganda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: “Jamiyatimizda sog‘lom fikr, sog‘lom kuch ustuvor bo‘lishi

uchun biz ma‘naviy hayotimizni yuksaltirish, aholi, avvalo yoshlarimizni turli zararli ta’sirlardan asrash, ularni har tomonlama yetuk insonlar qilib tarbiyalash haqida muntazam o‘ylashimiz, faol ish olib borishimiz zarur”[1], - deya bejiz ta’kidlamagan. Bugungi kunda buni chuqur his etgan holda, yurtimiz yoshlarini har tomonlama barkamol inson va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda aniq maqsadga yo‘naltirilgan hukumat siyosati izchil olib borilmoqda. Bugun O‘zbekiston yoshlari haqiqiy Vatanparvarlik shijoatini dunyoda barcha sohalarda o‘zlarini nimalarga qodir ekanligini to‘liq namoyon etmoqda. Mazkur fikrlar davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan aytilgan fikrlarida ham o‘z aksini topgan: “Barchamizga yaxshi ma‘lumki, vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma‘naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham fuqarolarimizda bizga mutlaqo yot bo‘lgan zararli ta’sirlarga qarshi mustahkam immunitetni shakllantirish va Vatanimiz taqdiri uchun mas‘uliyat tuyg‘usini mustahkamlash bo‘yicha aniq choratadbirlarni ko‘rishimiz shart[2], - degan so‘zlari zamirida katta haqiqat yotibdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma‘naviy – ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”[3] gi qarorida mustaqillik yillarida mamlakatimizda jamiyat hayotining ma‘naviy-ma‘rifiy asoslarini mustahkamlash, milliy istiqol g‘oyasining asosiy tushuncha va tamoyillarini hayotga joriy etish, yurtdoshlarimiz, ayniqsa, yosh avlod qalbida Vatanimiz taqdiri va kelajagi uchun daxldorlik va mas‘uliyat hissini oshirish, yot g‘oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytirishga yo‘naltirilgan targ‘ibot tizimi shakllandi. Bu jarayonda Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markazi tomonidan muayyan ishlarni amalga oshirilishini qayd etish lozim.

2017 yilda O‘zbekiston Respublikasi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma‘naviy taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo‘ydi. Yangi bosqichga ko‘tarilish, postindustrial jamiyatdan axborotlashgan jamiyatga o‘tish davrida axborotning ahamiyati va

nufuzini keskin oshib boradi. Televidenie, radio, gazeta va kitoblar, internet, ijtimoiy tarmoqlar orqali shiddat bilan kirib kelayotgan axborot salmog'i kengayib odamlarning ongi va shuuriga bevosita ta'sir o'tkazadi. Ammo bu axborotlarning ichidan to'g'ri va haqiqiy axborotni tanlab olish, uni qayta ishlashga tayyor turish, muayyan axborot orqali mamlakat tinchligini saqlash, buzg'unchi va yot g'oyalarning ta'sirini kamaytirish bugungi targ'ibotning, targ'ibotchining asosiy vazifasi bo'lib qolmoqda.

Hech bir jamiyatda milliy g'oya va uning targ'iboti o'z-o'zidan hosil bo'lmagan, kuchaymagan. Buning zamirida millat baxt saodati yo'lida, demak xar bir fuqaro manfaatidan kelib chiquvchi maxsus ijtimoiy pedagogik faoliyat – ma'naviy-mafkuraviy targ'ibot yotadi. Mafkuraviy tarbiya deganda gap birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganidek, «kishilar dunyoqarashini boshqarish haqida emas, balki odamlarning tafakkurini boyitish, uni yangi ma'no va mazmun bilan to'ldirish» ko'zda tutiladi.

Mafkuraviy tortishuvlarda tahdid soluvchi ham, o'zini himoya qiluvchi ham - g'oyani ommalashtirish uslublaridan foydalanadi. Demak, qaysi tomonning yengishini pirovard natijada ilmga asoslangan targ'ibot va tashviqot hal qiladi. Shu tariqa mafkuralar tortishuvi - targ'ibot va tashviqotlar tortishuviga aylanadi, deyish mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda targ'ibot atamasiga ko'plab ta'riflar keltiriladi:

Targ'ibot - bilim va qadriyatlarni keng yoyish, aniq qarashlarni shakllantirish, hissiyotga ta'sir etish orqali odamlarning ijtimoiy hatti-harakatini o'zgartirishga aytiladi;

2. Targ'ibot - davlatlar, partiyalar, sinflarning siyosati va mafkurasini ommaga yoyish uchun xizmat qiladi;

3. Targ'ibot-ijtimoiy ongning boshqarishidir[4].

Yaponlar targ'ibotni chiroyli tarzda “fikrlar jangi” sifatida baholaydilar[5].

Ko'rinib turibdiki, targ'ibot orqali odamlarni ongiga ta'sir etish noto'g'ri axborotning nufuzini kamaytirish mumkin. Targ'ibot komponentlarini mana bunday ketma-ketlikda ifodalash mumkin: axborot yetkazuvchi – axborot - axborotni qabul qiluvchi - erishilgan natija(axborot yetkazuvchi istagan hatti-harakatga erishish). Buni yanada yoyilgan shakli quyidagicha: Axborot yetkazuvchi- axborot – axborot manbai- axborotni qabul qiluvchi- axborot qabul qiluvchining hissiyotlari o'zgarishi - axborot yetkazuvchi istalgan hatti harakatiga erishish.

Bunda axborot yetkazuvchi - siyosiy arbob, davlat, siyosiy partiyalar bo'lishi mumkin. Ko'p holatlarda axborot yetkazuvchi jamiyat o'rtasida o'z mavqeiga ega, obro'-e'tiborli, taniqli va mashhur shaxs, targ'ibotchi bo'ladi.

Axborot manbai - ommaviy axborot vositalari va ommaviy kommunikatsiya vositalari, kitoblar, ma'ruzalar, vizual manbaalar bo'lishi mumkin.

Axborotni qabul qiluvchi - fuqarolarning ijtimoiy ongi hisoblanadi. Targ'ibot ijtimoiy ongning hissiy-irodaviy holatiga ta'sir etib, uni o'zgartirishga qodir. Polyak olimi L.Voytasik “Targ'ibotning asosiy psixologik maqsadi- odamlarning siyosiy, ijtimoiy, g'oyaviy qurilmalari tizimiga ta'sir etishdir. Bunga yangi qurilmalarni singdirish va yoki eskilarini kuchaytirish, ba'zan kuchsizlantirish orqali erishiladi.”[7] Uning fikricha, qurilma, bu targ'ibot, tarbiya va tajriba orqali shakllantirilgan bilim, tuyg'ular va motivlar bo'lib, ular insonni atrofda bo'layotgan mafkuraviy, siyosiy va ijtimoiy jarayonlarga munosabatini ifodalaydi. G'oyaviy qurilmalar davlatning mafkurasiga nisbatan hissiy munosabatni va bilimlar majmuini nazarda tutadi. Siyosiy qurilmalar fuqarolarning davlatning ichki va tashqi siyosatiga munosabatini va aniq hatti-harakatini bildiradi. Ijtimoiy qurilmalar ijtimoiy mezon va me'yorlarga munosabatni bildirib,

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma olti yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-zbekiston-respubl-31-08-2017>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 25 yilligi munosabati bilan Vatan himoyachilariga bayram tabrigi.<http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-urolli-kuchlari-tashkil-etilganining--13-01-2017>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “Ma'naviy – ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida”gi qarori. Ma'rifat. 2017 29 iyul. Shanba № 60(9021)

insonning ijtimoiy harakatlarida namoyon bo'ladi. L. Voytasik uning ta'sir qudratini “...targ'ibot o'ziga xos informatsion shakldir. Uning boshqa axborot jarayonlaridan farqi, axborotni sharhlab, unga hissiy bo'yoq bera olishida” deb ta'riflaydi[8].

Targ'ibot jarayonida bilishning barcha elementlari ishtirok etadi. Natijada ma'lumotlarni inson hissiy qabul qilishi natijasida tafakkur qiladi va xotirasida saqlab qoladi. Buni quyidagicha ifodalash mumkin(infografika) Axborot - his tuyg'u va qabul qilish - his tuyg'u-tafakkur - xotira. Shunday qilib, targ'ibot ratsional, emotsional, psixologik tabiatga ega bo'lishi kerak.

XXI asrda insoning axborotni qabul qilish va qayta ishlash jarayoni oson kechmaydi. Chunki inson miyasi axborot hajmining ko'pligidan qiynaladi va o'zini himoya tizimini ishga tushiradi. G.Pochepsovning aytishicha, oxirgi 30 yilda ungacha bo'lgan besh ming yillikdan ko'proq axborot ishlab chiqarilgan. Birgina “Nyu York Tayms”dan olinadigan axborotni XVII asrda yashagan angliyalik umri davomida olganligi aniqlangan[6].

Psixoterapevt A.M.Svyadosh informatsion ta'sir insonni asabiy holatga keltirib quyishi mumkinligini, shu sababli inson axborot tazyiqidan o'zini himoya qilish maqsadida miyada himoya to'siqlarini qo'yib qo'yishini aniqlagan[9].

Shiffman va Kanyuk bunday to'siqlarning uchtasini - tanlangan e'tibor, tanlangan idrok, tanlangan chaqiriq sifatida belgilaydi. Tanlangan e'tibor - inson o'ziga daxldor va o'zini qiziqtirgan axborotni tanlashni nazarda tutadi. U jismonan hamma narsani eshita olishga qodir emas. Muttasil davom etayotgan axborot hujumi natijasida inson ko'rgan eshitgan narsani tez yoddan chiqarishga harakat qilishi tabiiy jarayondir. Bunda takrorlash yaxshi samara beradi.

Tanlangan idrok orqali insonlar ziddiyatli axborotlardan qochadi va o'ziga mos axborotni tanlaydi.

Tanlangan chaqiriqda inson o'z ehtiyoj va istaklarini qondira oladigan axborotga e'tiborini qaratadi.

Bunday psixologik to'siqlarni yengish uchun, targ'ibot:

Aniq maqsadli auditoriyaga yo'nalgan bo'lishi;

Shu auditoriyaning e'tiborini o'ziga qaratishi va uning qiziqishlariga mos axborotni taqdim eta olishi;

Axborotlarni takrorlashi;

Auditoriyaga mos kelish va ziddiyatli axborotlardan qochishi;

Auditoriyaning qiziqish va ehtiyojlarini qondirishi kerak.

Demak, targ'ibot-insonning hissiy-irodaviy ongiga ta'sir etibgina qolmasdan, o'ziga xos informatsion jarayon hisoblanadi. Targ'ibotchi yetkazgan axborot insonlarni nafaqat dunyoda sodir bo'layotgan yangiliklardan voqif eta olishi, balki ularni o'z atrofida qilargalarga ham yetkazishga unday olishi kerak. O'zida shov-shuvlik elementini tashigani sababli targ'ibot notiqdan zakovatli bo'lishni, u yoki bu sohani yaxshi bilishni talab qiladi.

Xulosa. Ilmiy-amaliy asosga qurilgan mafkura hozirgi diniy ekstremizmni ham, bundan keyin biz XXI asrda duch kelishimiz mumkin bo'lgan xoh ichki, xoh tashqi mafkuraviy tahdidlarni ham kurashib, yenga oladi. Bu – xalqimizning milliy mafkuraviy immunitetini kuchaytirish ijtimoiy pedagogik vositalarini ishga tushirish masalasidir. Zero milliy mafkuraning muayyan g'oyaga ishonirish, uyushtirish, safarbar qilish, ma'naviy-ruhiy rag'batlantirish, g'oyaviy tarbiyalash, g'oyaviy immunitetni shakllantirish, harakat dasturi bo'lish kabi maqsadlarini ruyobga chiqarish dolzarb vazifaga aylandi. Ya'ni mafkuraviy faoliyatni yangicha, ilmiy, ijtimoiy tarbiyaviy asosga qurish talab etilmoqda. Chunki ijtimoiy fanlarning hayot talablaridan orqada qolishi jamiyat ruhiyati va tafakkurida ro'y berayotgan murakkab jarayonlar o'z vaqtida ilmiy talqinini topmog'i zarur.

4. Социологический энциклопедический словарь. Редактор-составитель академик РАН Г.В. Осипов. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА — ИНФРА М), 2000. С.271
5. Почепцов Г. Г. Информационные войны. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. С. 472.
6. Войтасик Л. Психология политической пропаганды. М. Прогресс. С.20.
7. Войтасик Л. Использование психологии в системе пропаганды. С.253, 257-260.
8. Почепцов Г. Г. Психологические войны. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2000. С. 12.
9. Святош А. М. Неврозы. М.: Медицина, 1982. С.10.

Dilmurod KARIMOV,
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: karimovdilmurod@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, dotsent T.Ismoilov taqrizi asosida

FORMATION OF PATRIOTIC COMPETENCE AND ITS ROLE IN THE EDUCATION OF OUR YOUTH

Annotation

Patriotic competence encompasses the knowledge, skills, attitudes, and values necessary for individuals to actively and responsibly contribute to their nation's development and well-being. This article explores the formation of patriotic competence and its critical role in the education of youth. By examining theoretical frameworks, pedagogical strategies, and empirical studies, the paper highlights the importance of integrating patriotic education within the broader educational curriculum to foster a sense of national identity, civic responsibility, and social cohesion among young people.

Keywords: Patriotic competence, Civic education, National identity, Civic engagement, Social responsibility, Youth education, Pedagogical strategies, Patriotism, Social cohesion, Global citizenship.

ФОРМИРОВАНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И ЕЕ РОЛЬ В ВОСПИТАНИИ НАШЕЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Патриотическая компетентность включает в себя знания, навыки, взгляды и ценности, необходимые людям для того, чтобы активно и ответственно вносить вклад в развитие и благополучие своей страны. В данной статье исследуется формирование патриотической компетентности и ее важнейшая роль в воспитании молодежи. Исследуя теоретические основы, педагогические стратегии и эмпирические исследования, в статье подчеркивается важность интеграции патриотического воспитания в более широкую образовательную программу для воспитания чувства национальной идентичности, гражданской ответственности и социальной сплоченности среди молодых людей.

Ключевые слова: Патриотическая компетентность, Гражданское образование, Национальная идентичность, Гражданская активность, Социальная ответственность, Образование молодежи, Педагогические стратегии, Патриотизм, Социальная сплоченность, Глобальное гражданство.

VATANPARVARLIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH VA UNING YOSHLARIMIZ TARBIIYASIDA TUTGAN O'RNI

Аннотация

Vatanparvarlik kompetensiyasi shaxsning o'z millati taraqqiyoti va farovonligiga faol va mas'uliyat bilan hissa qo'shishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada vatanparvarlik kompetensiyasini shakllantirish va uning yoshlarni tarbiyalashdagi muhim roli o'rganiladi. Maqolada nazariy asoslar, pedagogik strategiyalar va empirik tadqiqotlar o'rganilib, yoshlarda milliy o'zlikni anglash, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy jipslikni tarbiyalash uchun vatanparvarlik ta'limini kengroq ta'lim o'quv dasturiga kiritish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik qobiliyati, Fuqarolik ta'limi, Milliy o'zlikni anglash, Fuqarolik faolligi, Ijtimoiy mas'uliyat, Yoshlar ta'limi, Pedagogik strategiyalar, Vatanparvarlik, Ijtimoiy birdamlik, Global fuqarolik.

Kirish. Yoshlarda vatanparvarlik kompetensiyasini shakllantirish ta'limning asosiy yo'nalishi bo'lib, jamiyatning ahil va farovon rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. O'z vataniga chuqur sadoqat, muhabbat, fidoyilik tuyg'usi bilan ajralib turadigan vatanparvarlik milliy birdamlikni mustahkamlaydi, fuqarolarning faol ishtirokini rag'batlantiradi. Jamiyatlar tobora globallashtirilib, xilma-xil bo'lib borar ekan, global fuqarolikni kengroq anglash bilan birga milliy o'zlikni anglashning muvozanatli tuyg'usini tarbiyalash zarurati yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Vatanparvarlik kompetensiyasi nafaqat millat tarixi, madaniyati va qadriyatlarini to'liq anglashni, balki jamiyat va mamlakatga ijobiy hissa qo'shish uchun hissiy bog'lanish va xulq-atvor moyilligini ham o'z ichiga oladi. Ushbu ko'p qirrali kompetensiya yoshlarni mas'uliyatli fuqarolik uchun zarur bo'lgan bilim, munosabat va ko'nikmalar bilan qurollantiradi. Pedagoglar vatanparvarlik qadriyatlarini singdirish orqali o'quvchilarda har qanday xalqning barqarorligi va taraqqiyotida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan daxldorlik va mas'uliyat hissini shakllantirishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim sharoitida vatanparvarlik kompetensiyasi akademik talabdan ko'proq; bu muhim hayotiy mahoratdir. Yoshlar murakkab ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy muammolarga duch kelar ekan, vatanparvarlik qobiliyatining mustahkam poydevori ularning qaror qabul qilish va harakatlarini umumiy manfaatlar sari yo'naltirishi mumkin. Qolaversa, global o'zaro

ta'sirlar muqarrar bo'lgan dunyoda vatanparvarlik qadriyatlarini tarbiyalash har tomonlama rivojlangan istiqbolni rag'batlantirib, global kompetensiyalarni rivojlantirishga zid emas, balki uni to'ldiradi.

Ushbu maqola vatanparvarlik qobiliyatini shakllantirish va uning yoshlarni tarbiyalashdagi hal qiluvchi rolini o'rganishga qaratilgan. Tegishli nazariy asoslarni, samarali pedagogik strategiyalarni va empirik dalillarni o'rganib chiqib, biz ta'lim muassasalarida vatanparvarlik kompetensiyasini qanday tarbiyalash mumkinligini har tomonlama tushunishga intilamiz. Bundan tashqari, maqola vatanparvarlik ta'limini amalga oshirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va mulohazalarni ko'rib chiqadi, uning turli xil va o'zaro bog'liq dunyoda inklyuziv, tanqidiy va dolzarb bo'lib qolishi ta'minlanadi. Ushbu tadqiqot orqali biz vatanparvarlik qobiliyatining yoshlar tarbiyasining asosi sifatidagi muhimligini va uning jamiyat farovonligi va taraqqiyotiga keng qamrovli ta'sirini ta'kidlaymiz.

Empirik dalillar

Empirik tadqiqotlar vatanparvarlik tarbiyasining yoshlarga ijobiy ta'sirini tasdiqlovchi muhim dalillarni taqdim etadi. Ushbu tadqiqotlar vatanparvarlik elementlarini o'quv dasturiga kiritish o'quvchilarning milliy o'ziga xosligi, fuqarolik faolligi va ijtimoiy mas'uliyatini qanday oshirishini ko'rsatadi. Ushbu bo'limda vatanparvarlik tarbiyasining yoshlar rivojlanishining turli jihatlariga ta'siri bo'yicha tadqiqotlarning asosiy natijalari yoritilgan.

Fuqarolik bilimlarini oshirish

Vatanparvarlik tarbiyasining asosiy natijalaridan biri o'quvchilarda fuqarolik bilimini oshirishdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, keng qamrovli fuqarolik va vatanparvarlik ta'limi dasturlariga duchor bo'lgan talabalar o'z millatining tarixi, siyosiy tizimlari va madaniy merosini chuqurroq tushunishadi. Misol uchun, Niemi va Junn (1998) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, fuqarolik ta'limi kurslarida qatnashgan o'rta maktab o'quvchilari fuqarolik bilim testlarida bunday ta'lim olmagan tengdoshlariga qaraganda ancha yuqori ball olgan. Bu bilimlar bazasi xabardor fuqarolik va demokratik jarayonlarda faol ishtirok etish uchun juda muhimdir.

Milliy o'ziga xoslikni rivojlantirish

Vatanparvarlik tarbiyasi milliy o'zlikni anglash tuyg'usini tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, milliy ramzlarni, tarixni va madaniy tadbirlarni nishonlaydigan tadbirlar bilan shug'ullanadigan talabalar o'z mamlakatiga nisbatan kuchli hissiy munosabatni rivojlantiradilar. Masalan, Torney-Purta va boshqalarning uzunlamasına tadqiqoti. (2001) milliy bayramlarda va tarixiy joylarga ma'rifiy sayohatlarda qatnashgan talabalar o'z millatiga mansublik va g'urur tuyg'usini kuchaytirganliklarini aniqladilar. Ushbu hissiy aloqa vatanparvarlik qobiliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, odamlarni o'z jamiyatiga ijobiy hissa qo'shishga undaydi.

Fuqarolik faolligini oshirish

Empirik dalillar, shuningdek, vatanparvarlik tarbiyasining yoshlar o'rtasida fuqarolik faolligini oshirishga ta'sirini ham ta'kidlaydi. Vatanparvarlik tarbiyasini olgan o'quvchilarning jamoat ishlarida, fuqarolik ishlarida ishtirok etishi ko'proq. Metz va Youniss (2005) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik ta'limi dasturlarida ishtirok etgan o'rta maktab o'quvchilari ko'ngillilik, ovoz berish va jamoatchilik ishtirokini o'z ichiga olgan fuqarolik ishtirokining yuqori darajasini namoyish etdi. Bu faoliyatlar jonli va faoliyat ko'rsatayotgan demokratiya uchun zarur bo'lgan mas'uliyat va umumiy manfaatlariga sodiqlik hissiy uy'otadi.

Ijtimoiy mas'uliyatga ta'siri

Vatanparvarlik tarbiyasi o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy xulq-atvor qadriyatlarini singdiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik o'quv dasturlariga duchor bo'lgan talabalar ijtimoiy xulq-atvorga ko'proq moyil bo'ladilar va boshqalarga nisbatan hamdardlik ko'rsatadilar. Masalan, Lickona (1991) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik qadriyatlari va jamoat xizmatiga urg'u beradigan dasturlarda qatnashgan talabalar o'z tengdoshlari va jamiyat a'zolariga nisbatan ko'proq empatiya, hurmat va mas'uliyatni namoyon etadilar. Bu fazilatlar ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlash va ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun asosiy hisoblanadi.

Millatchilik va globalizmga muvozanatli nuqtai nazar

Milliy g'ururni targ'ib qilish bilan birga, samarali vatanparvarlik ta'limi ham global ongini o'z ichiga olgan muvozanatli istiqbolni rag'batlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, global fuqarolik ta'limini vatanparvarlik ta'limi bilan integratsiyalash talabalarning globallashtirilgan dunyoda o'z rolini tushunishlarini kuchaytirishi mumkin. Masalan, Davies va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqot. (2005) milliy va global istiqbollarni uyg'unlashtirgan ta'lim olgan talabalar madaniy xilma-xillikni qadrlashlari va xalqaro muammolar bilan shug'ullanishlari mumkinligini aniqladilar. Ushbu muvozanatli yondashuv talabalarni kuchli milliy o'ziga xoslikni saqlab, bir-biriga bog'langan dunyoga o'z hissasini qo'shishga tayyorlaydi.

Xulosa. Vatanparvarlik qobiliyatini shakllantirish yoshlarning bilimli rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, bilimli, mas'uliyatli va faol fuqarolarni tarbiyalash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada kognitiv, ta'sirchan va xulq-atvor komponentlarini qamrab olgan vatanparvarlik kompetensiyasining ko'p o'lchovli tabiati o'rganildi. U milliy o'zlikni anglash, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy hamjihatlikni rivojlantirish uchun vatanparvarlik ta'limini kengroq o'quv dasturiga kiritish muhimligini ta'kidlaydi.

Empirik dalillar vatanparvarlik tarbiyasining fuqarolik bilimini oshirish, milliy o'zlikni anglash tuyg'usini rivojlantirish, fuqarolar faolligini oshirish va yoshlar o'rtasida ijtimoiy mas'uliyatni singdirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Keng qamrovli vatanparvarlik tarbiyasi dasturlari bilan shug'ullangan o'quvchilar o'z millatining tarixi va qadriyatlarini chuqurroq anglash, o'z vataniga nisbatan kuchli hissiy bog'liqlik, fuqarolik ishtiroki va ijtimoiy xulq-atvorga moyilligini namoyon etadi.

Biroq vatanparvarlik tarbiyasini hayotga tatbiq etish o'ziga xos muammolardan holi emas. O'qituvchilar milliy g'ururni rag'batlantirish va global fuqarolik va madaniyatlararo tushunishni targ'ib qilish bilan muvozanatni saqlashga harakat qilishlari kerak. Ta'limotlardan qochish va vatanparvarlik ta'limi tanqidiy fikrlashni va turli nuqtai nazarlarni hurmat qilishni rag'batlantirishini ta'minlash juda muhimdir. Bundan tashqari, talabalarning turli madaniy va etnik kelib chiqishi milliy hikoyaga turli madaniy hikoyalarni birlashtiradigan inklyuziv yondashuvni talab qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, vatanparvarlik qobiliyati yosh shaxslarning har tomonlama rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadigan muhim hayotiy mahoratdir. Keng qamrovli pedagogik strategiyalarni qo'llash va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish orqali o'qituvchilar vatanparvarlik qobiliyatlarini samarali rivojlantirishlari mumkin va shu bilan jamiyatni yaxshilashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Puxta ishlab chiqilgan vatanparvarlik tarbiyasi orqali biz o'z millati va dunyosiga ijobiy hissa qo'shish, yaxlit, farovon va inklyuziv jamiyatni ta'minlashga tayyor bo'lgan yoshlarni tarbiyalashimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. O'zbekiston 2017.488 bet.
2. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
3. Banks, J. A. (2008). Diversity, Group Identity, and Citizenship Education in a Global Age. *Educational Researcher*, 37(3), 129-139.
4. Branson, M. S. (1998). *The Role of Civic Education*. Center for Civic Education.
5. Haste, H. (2004). Constructing the Citizen. *Political Psychology*, 25(3), 413-439.
6. Parker, W. C. (2008). *Teaching Democracy: Unity and Diversity in Public Life*. Teachers College Press.

Gulnora KAXAROVA,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: kaxarovagulnora@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, dotsent T.Ismoilov taqrizi asosida

ADVANCED FOREIGN EXPERIENCES ON DEVELOPING THE CREATIVE SKILLS OF PRIMARY CLASS STUDENTS THROUGH FOLK SONGS

Annotation

This article explores the innovative methodologies adopted by various countries to enhance the creative skills of primary class students through the integration of folk songs into the curriculum. By analyzing case studies from different educational systems, the article highlights the pedagogical benefits, challenges, and outcomes of incorporating folk music in early education. The findings suggest that folk songs not only foster creativity but also promote cultural awareness and emotional development among young learners.

Key words: Folk Songs, Primary Education, Creative Skills, Cultural Preservation, Emotional Development, Student Engagement, Multiple Intelligences, Pedagogical Strategies, Interdisciplinary Learning, Cultural Awareness

ПЕРЕДОВОЙ ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ

Аннотация

В данной статье исследуются инновационные методики, принятые в разных странах для повышения творческих способностей учащихся начальных классов посредством интеграции народных песен в учебную программу. Анализируя тематические исследования из различных образовательных систем, в статье подчеркиваются педагогические преимущества, проблемы и результаты включения народной музыки в дошкольное образование. Результаты показывают, что народные песни не только способствуют творчеству, но и способствуют культурному пониманию и эмоциональному развитию молодых учащихся.

Ключевые слова: Народные песни, Начальное образование, Творческие навыки, Сохранение культуры, Эмоциональное развитие, Вовлеченность учащихся, Множественный интеллект, Педагогические стратегии, Междисциплинарное обучение, Культурная осведомленность.

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI XALQ QO'SHIQLARI VOSITASIDA RIVOJLANTIRISHGA OID ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR

Аннотация

Ushbu maqolada turli mamlakatlarda xalq qo'shiqlarini o'quv dasturiga kiritish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini oshirish uchun qabul qilingan innovatsion metodologiyalar o'rganiladi. Maqolada turli ta'lim tizimlaridan olingan misollarni tahlil qilish orqali xalq musiqasini erta ta'limga kiritishning pedagogik afzalliklari, muammolari va natijalari yoritilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, xalq qo'shiqlari nafaqat ijodkorlikni rivojlantiradi, balki yosh o'quvchilarning madaniy xabardorligi va hissiy rivojlanishiga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Xalq qo'shiqlari, boshlang'ich ta'lim, ijodiy mahorat, madaniyatni asrab-avaylash, hissiy rivojlanish, o'quvchilarning faolligi, ko'p intellekt, pedagogik strategiyalar, fanlararo ta'lim, madaniy ong.

Kirish. Ijodkorlik zamonaviy ta'limning asosi bo'lib, o'quvchilarda muammolarni hal qilish, innovatsiyalar va hissiy intellektni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Dunyo rivojlanishda davom etar ekan, ijodiy fikrlash qobiliyati nafaqat badiiy sohalarida, balki hayotning barcha sohalarida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Buni e'tirof etgan holda, butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar erta yoshdan boshlab ijodkorlikni rivojlantirish uchun turli metodologiyalarni o'rganishmoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri xalq qo'shiqlarini boshlang'ich ta'lim dasturiga kiritishni nazarda tutadi.

Xalq qo'shiqlari o'zining boy madaniy merosi va jozibali ohanglari bilan yosh o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish uchun o'ziga xos va samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu qo'shiqlar jamoalarning an'analari, qadriyatlarini va tarixini o'zida mujassam etgan holda o'quvchilarga ularning madaniy ildizlari bilan chuqur va mazmunli bog'lanishni taklif etadi. Xalq qo'shiqlarini sinfdagi mashg'ulotlarga kiritish orqali o'qituvchilar ijodiy ifoda, madaniy xabardorlik va hissiy rivojlanishga yordam beruvchi rag'batlantiruvchi o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Ushbu maqola turli mamlakatlardagi boshlang'ich ta'limda xalq qo'shiqlaridan innovatsion foydalanishni o'rganadi, bu musiqiy an'analardan yosh o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qanday qo'llanilishiga e'tibor qaratiladi. Maqolada Finlyandiya, Yaponiya, Braziliya va Janubiy Koreyadagi ta'lim amaliyotlarini tahlil qilib, xalq qo'shiqlari ta'lim tajribasini oshirish va har tomonlama rivojlanishga hissa qo'shishning turli usullarini ta'kidlaydi.

Xalq qo'shiqlarining ta'lim-tarbiyaga integratsiyalashuvi bir qancha pedagogik nazariyalar bilan tasdiqlanadi. Govard Gardnerning Ko'p aqllar nazariyasi turli xil o'rganish uslublarini, shu jumladan musiqiy intellektni ko'rib chiqish muhimligini ta'kidlaydi. Jan Piagetning konstruktivistik nazariyasi faol, tajribaviy o'rganishga urg'u beradi, Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi esa ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va madaniy kontekstning kognitiv rivojlanishdagi rolini ta'kidlaydi. Ushbu nazariy asoslar yosh o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish uchun xalq qo'shiqlaridan foydalanishning afzalliklarini tushunish uchun mustahkam asos yaratadi.

Ilg'or xorijiy tajribalarni ko'rib chiqish orqali ushbu maqola shunga o'xshash strategiyalarni amalga oshirishga intilayotgan o'qituvchilar va siyosatchilar uchun qimmatli tushunchalar berishga qaratilgan. Turli ta'lim tizimlarida uchragan muvaffaqiyat va muammolarni o'rganib, biz boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorlikni rivojlantirishga innovatsion yondashuvlarni ilhomlantiramiz, natijada ularni ijodiy fikrlashni qadrlaydigan va talab qiladigan kelajakka tayyorlaymiz.

Nazariy asos

Xalq qo'shiqlaridan ta'lim jarayonida foydalanishning nazariy asoslari bir qancha pedagogik nazariyalarga asoslanadi:

Ko'p intellekt nazariyasi (Gardner, 1983): Musiqani o'z ichiga olish turli xil o'rganish uslublari va aql-idroklarini, xususan, musiqiy va lingvistik intellektlarni qamrab olishi mumkinligini taklif qiladi.

Konstruktivistik nazariya (Piaget, 1954): faol o'rganishga urg'u beradi, bunda talabalar tajriba va o'zaro ta'sirlar orqali bilimlarni quradilar, bu esa musiqiy faoliyat orqali osonlashtirilishi mumkin.

Ijtimoiy-madaniy nazariya (Vyotskiy, 1978): o'rganishda ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va madaniy kontekstning ahamiyatini ta'kidlaydi, bu ikkalasi ham xalq qo'shiqlarining ajralmas qismidir.

Metodologiya.

Ushbu tadqiqotda xalq qo'shiqlari boshlang'ich ta'limga integratsiyalashgan turli mamlakatlardagi amaliy misollarni tahlil qilishda sifatli yondashuv qo'llaniladi. Ma'lumotlar ta'lim jurnallari, hukumat hisobotlari va o'qituvchilar va o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar bilan suhbatlardan to'plangan.

Tahlil va natijalar.

Finlyandiya

Finlyandiya ta'lim tizimi o'zining yaxlit rivojlanish va ijodiy o'rganishga qaratilganligi bilan mashhur. Finlyandiya maktablari til ko'nikmalari va madaniy ongini oshirish uchun xalq qo'shiqlarini kundalik sinf faoliyatiga kiritadi. O'qituvchilar xalq qo'shiqlaridan qulay va qiziqarli o'quv muhitini yaratish, o'quvchilarni musiqiy hikoya, raqs va dramada ishtirok etishga undash uchun foydalanadilar.

Yaponiya

Yaponiyada xalq qo'shiqlari boshlang'ich o'quv dasturining, xususan, musiqa ta'limi fanining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Yapon pedagoglari xalq qo'shiqlaridan ritm, ohang va garmoniyaga o'rgatish bilan birga, milliy meros tuyg'usini singdirishda ham foydalanadilar. An'anaviy qo'shiqlar uchun yangi she'rlar yaratish va unga hamrohlik qiluvchi badiiy asarlar yaratish kabi ijodiy faoliyat keng tarqalgan amaliyotdir.

Braziliya

Braziliya maktablari inklyuzivlik va ijodkorlikni rag'batlantirish uchun turli xil madaniy kelib chiqishi xalq qo'shiqlaridan foydalanadi. O'quv dasturida o'quvchilarning xalq qo'shiqlarini ijro etishi, qo'shiq mavzulari asosida ijodiy yozish bilan shug'ullanishi, an'anaviy cholg'u asboblardan foydalanishi kabi tadbirlar o'rin olgan. Bunday yondashuv nafaqat musiqiy mahoratni oshiradi, balki jamiyat va madaniyatni qadrlash tuyg'usini ham rivojlantiradi.

Janubiy Koreya

Janubiy Koreya xalq qo'shiqlarini o'zining innovatsion STEAM (Fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) ta'lim tizimiga birlashtiradi. Musiqani boshqa fanlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda fanlararo ko'nikmalar hosil bo'ladi. Misol uchun, an'anaviy xalq qo'shiqlari uchun raqamli animatsiyalarni yaratish badiiy ijodkorlikni texnologik mahorat bilan birlashtiradi.

Munozara

Yosh o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish uchun xalq qo'shiqlarining boshlang'ich ta'limga integratsiyalashuvi Finlyandiya, Yaponiya, Braziliya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlari tajribasidan bir qancha asosiy mavzular va tushunchalarni ochib beradi. Bu mavzularda xalq musiqasini pedagogik vosita sifatida qo'llashning foydali tomonlari ham, muammolari ham ko'rsatilgan.

Madaniy meros va o'ziga xoslikni saqlash

Xalq qo'shiqlarini o'quv dasturiga kiritishning eng muhim afzalliklaridan biri madaniy merosni asrab-avaylash va targ'ib qilishdir. Xalq qo'shiqlari avlodlar o'rtasida ko'prik vazifasini o'taydi, urf-odatlar, hikoyatlar va qadriyatlarini o'z ichiga oladi. Masalan, Finlyandiya xalq qo'shiqlari nafaqat musiqa mahoratini o'rgatish, balki milliy o'zlikni anglash va g'urur tuyg'ularini uyg'otish uchun ham qo'llaniladi. Ushbu madaniy muhofaza talabalar va ularning merosi o'rtasidagi chuqur aloqani kuchaytiradi, ularning shaxsiy va jamoaviy o'ziga xosligini boyitadi.

Hissiy va ijtimoiy rivojlanish

Ko'pincha hissiy mazmunga boy xalq qo'shiqlari o'quvchilarning o'z his-tuyg'ularini izlash va ifodalash uchun ajoyib vosita bo'lib xizmat qiladi. Xalq qo'shiqlarining ohanglari va so'zlari turli tuyg'ularni uyg'otadi, bolalarda hissiy aql-zakovatni rivojlantirishga yordam beradi. Braziliya pedagoglari o'quvchilarni musiqa, raqs va drama orqali o'z his-tuyg'ularini ifoda etishga undash uchun xalq qo'shiqlaridan foydalanadilar, bu esa ularning ijtimoiy qobiliyatlarini va hissiy barqarorligini oshiradi. Ushbu tadbirlar, shuningdek, o'quvchilar qo'shiqlarda keltirilgan hikoyalar va his-tuyg'ular bilan shug'ullanayotganda hamdardlikni rivojlantiradi.

Ishtirok etish va motivatsiya

Xalq qo'shiqlarining interaktiv va zavqli tabiati ularni o'quvchilarning faolligi va motivatsiyasini oshirishning samarali vositasiga aylantiradi. Yaponiyada musiqa ta'limida xalq qo'shiqlaridan foydalanish sinfda jonli va ishtirokchi muhit yaratadi. O'quvchilar qo'shiq kuylash, yangi misralar yozish va qo'shiqlar asosida sahna ko'rinishlarini yaratish orqali o'rganishga qiziqish uyg'otadi. Bu mashg'ulot musiqa daralaridan tashqarida ham umumiy akademik ko'rsatkichlarga va o'rganishga bo'lgan ishtiroqqa ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yaxlit rivojlanish

Govard Gardner tomonidan taklif qilinganidek, xalq qo'shiqlari ko'plab aql-idrokning rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Ular musiqiy, lingvistik va shaxslararo aql-zakovatlarga javob beradi va har tomonlama ta'lim tajribasini beradi. Janubiy Koreyada xalq qo'shiqlarining STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics) tizimiga integratsiyalashuvi musiqaning fanlararo ta'limni qanday oshirishi mumkinligini ko'rsatadi. Misol uchun, talabalar badiiy ijodni texnik mahorat bilan uyg'unlashtirgan holda xalq qo'shiqlari uchun raqamli animatsiyalarni yaratishi mumkin.

Qiyinchiliklar va mulohazalar

Aniq afzalliklariga qaramay, xalq qo'shiqlarini boshlang'ich ta'limga kiritishda muammolar mavjud:

Resurslarning mavjudligi: Sifatli resurslarga, jumladan, yozuvlar, qo'shiq matnlari va o'qitilgan o'qituvchilarga kirish, ayniqsa, kam ta'minlangan maktablarda cheklangan bo'lishi mumkin. Ushbu muammo o'quv materiallarini yaratish va tarqatish va o'qituvchilarning malakasini oshirishga sarmoya kiritishni talab qiladi.

O'quv dasturlari cheklovleri: xalq qo'shiqlarini standartlashtirilgan o'quv dasturlari talabari bilan muvozanatlash qiyin bo'lishi mumkin. O'qituvchilar qattiq jadvallar va o'quv dasturlari talablariga rioya qilishlari kerak, bu esa musiqa ta'limiga etarli vaqt ajratishni qiyinlashtiradi. Xalq qo'shiqlarini fanlar bo'yicha birlashtirgan moslashuvchan o'quv dasturlari yechim taklif qilishi mumkin.

Madaniy sezgirlik va inklyuzivlik: xalq qo'shiqlarini tanlashning madaniy jihatdan sezgir va inklyuziv bo'lishini ta'minlash turli sinflarda juda muhimdir. Pedagoglar o'z o'quvchilarining madaniy kelib chiqishini yodda tutishlari va shu xilma-xillikni aks ettiruvchi turli xalq qo'shiqlarini kiritishga intilishlari kerak. Ushbu yondashuv nafaqat inklyuzivlikni ta'minlaydi, balki o'quvchilarni keng ko'lami madaniy ifodalar bilan tanishtirish orqali o'rganish tajribasini boyitadi.

Xulosa. Xalq qo'shiqlarining boshlang'ich ta'limga integratsiyalashuvi yosh o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning kuchli vositasidir. Finlyandiya, Yaponiya, Braziliya va Janubiy Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, xalq qo'shiqlari madaniy xabardorlikni, hissiy rivojlanishni va talabalarining faolligini oshirishi mumkin. Muammolarni hal qilish va tavsiya etilgan strategiyalarni amalga oshirish orqali o'qituvchilar va siyosatchilar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantiradigan, ularni dinamik va o'zaro bog'liq dunyoga tayyorlaydigan boyitilgan o'quv muhitini yaratishi mumkin.

ADABIYOTLAR

- Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books.
- Piaget, J. (1954). *The Construction of Reality in the Child*. Routledge.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
- Finnish National Agency for Education. (2020). *National Core Curriculum for Basic Education 2014*. [Online] Available at: <https://www.oph.fi/en/statistics-and-publications/publications/national-core-curriculum-basic-education-2014>

5. Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology (MEXT) Japan. (2017). Course of Study for Elementary School. [Online] Available at: <http://www.mext.go.jp/en/policy/education/els/1372654.htm>
6. Ministry of Education (Brazil). (2018). Base Nacional Comum Curricular (BNCC). [Online] Available at: <http://basenacionalcomum.mec.gov.br/>

UDK: 378.091.33:37.011.3

Baxodir KURBONOV,

"Kokand universiteti" Andijon filiali dotsenti, Ijtimoiy gumanitar va pedagogika fakulteti dekani, PhD

E-mail: kurbanoff75@mail.ru

Andijon davlat pedagogika instituti professori, p.f.d M.Artikova taqrizi asosida

WAYS TO INCREASE FINANCIAL LITERACY AMONG STUDENTS

Annotation

This article analyzes ways to increase financial literacy among students. The results show that interactive learning materials, financial advice, and hands-on activities are effective ways to improve student financial literacy. In conclusion, it is possible to increase the financial literacy of students by strengthening the cooperation of universities and financial institutions.

Key words: financial literacy, interactive learning materials, financial advice, practical training, financial literacy, literate citizens.

МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ СРЕДИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В этой статье анализируются методы повышения финансовой грамотности среди студентов. Результаты показывают, что интерактивные учебные материалы, финансовые консультации и практические занятия являются эффективными методами повышения финансовой грамотности учащихся. Таким образом, можно повысить финансовую грамотность студентов, укрепив сотрудничество университетов и финансовых учреждений.

Ключевые слова: финансовая грамотность, интерактивные учебные материалы, финансовые советы, практические занятия, финансовая грамотность, грамотные граждане.

TALABALAR ORASIDA MOLIVAVIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola talabalar orasida moliyaviy savodxonlikni oshirish usullarini tahlil qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, interaktiv o'quv materiallari, moliyaviy maslahatlar va amaliy mashg'ulotlar talabalarning moliyaviy savodxonligini oshirishda samarali usullar hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, universitetlar va moliyaviy institutlar hamkorligini kuchaytirish orqali talabalarning moliyaviy savodxonligini oshirish mumkin.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, interaktiv o'quv materiallari, moliyaviy maslahatlar, amaliy mashg'ulotlar, moliyaviy savodxonlik, savodxon fuqarolar.

Kirish. Moliyaviy savodxonlik bugungi kunda juda dolzarb mavzudir, ayniqsa talabalar orasida. Moliyaviy savodxonlik - bu moliyaviy konsepsiyalarni tushunish va samarali moliyaviy qarorlar qabul qilish qobiliyatidir [12]. Talabalar kelajakda moliyaviy barqarorlikka erishishlari uchun moliyaviy savodxonlik juda muhimdir. Biroq, ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalarning moliyaviy savodxonligi past darajada [2], [6]. Aksincha, past moliyaviy savodxonlik moliyaviy qiyinchiliklarga, qarzga botishga va hatto iqtisodiy tanglikka olib kelishi mumkin [11]. Xususan, 2008 yilgi global moliyaviy inqiroz ko'plab odamlarning past moliyaviy savodxonligi oqibatida kelib chiqqan edi [15].

Mamlakatimizda so'nggi yillarda moliyaviy xizmatlar sohasi jadal rivojlanmoqda, lekin aholining moliyaviy savodxonligi hali yetarli darajada emas. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi 2020-yilda atigi 37% ni tashkil etgan [5]. Ayniqsa, yoshlar va talabalar orasida moliyaviy savodxonlik darajasi past.

Ealabalar kelajakda mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi va ularning moliyaviy savodxonligini oshirish strategik ahamiyatga egaligi ko'rsatib o'tilgan [9].

Moliyaviy savodxonlik nafaqat moliyaviy bilimlarni, balki amaliy ko'nikma va odatlarni ham o'z ichiga oladi. Moliyaviy jihatdan savodxon inson quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi [15]:

Moliyaviy xizmatlar va mahsulotlar haqida yaxshi tushunchaga ega

O'z moliyaviy maqsadlarini aniq belgilab oladi

Moliyaviy rejalashtirish va byudjet tuzish ko'nikmalariga ega

Shaxsiy moliyani samarali boshqara oladi

Moliyaviy tavakkalchiliklarni baholay oladi

Puxta asoslangan moliyaviy qarorlar qabul qiladi

Afsuski, ko'plab talabalar ushbu ko'nikma va odatlarga ega emas. Masalan, Alimova [1] o'tkazgan tadqiqotga ko'ra, O'zbekistonlik talabalarning aksariyati shaxsiy byudjet tuzish va moliyaviy maqsadlarni belgilash amaliyotiga ega emas. Shuningdek, ular kredit va qarz olishning oqibatlarini yaxshi tushunmaydi. Bu esa ularni moliyaviy muammolarga duchor qilishi mumkin.

Moliyaviy savodxonlikning pasayishi bir qator salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Avvalo, bu talabalarning shaxsiy moliyaviy farovonligiga putur yetkazadi. Ular oqilona moliyaviy qarorlar qabul qila olmaydilar, ortiqcha qarzlarga botadilar va moliyaviy stress holatiga tushadilar. Uzoq muddatli oqibatda esa bu ularning ta'lim olish imkoniyatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Moliyaviy qiyinchiliklar talabalarni o'qishni tashlashga yoki sifatsiz ta'lim olishga majbur qilishi mumkin.

Moliyaviy savodxonlikni oshirishning yana bir muhim sababi bu yangi avlodni iqtisodiy va moliyaviy o'zgarishlarga tayyorlashdir. Bugungi kunda dunyoda raqamli texnologiyalar, moliyaviy innovatsiyalar va murakkab moliyaviy vositalar jadal rivojlanmoqda. Bularga kriptovalyutalar, blokcheyn texnologiyasi, sun'iy intellekt asosidagi moliyaviy xizmatlar va boshqalar misol bo'la oladi [13]. Kelajak avlodi bunday o'zgarishlarga tez moslasha olishi va ulardan samarali foydalana bilishi kerak. Aks holda, ular raqobatbardoshlikni yo'qotishi va iqtisodiy rivojlanishdan ortda qolishi mumkin.

O'zbekistonda so'nggi yillarda moliyaviy savodxonlikni oshirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmogda. Masalan, 2018-yilda "Moliyaviy savodxonlik haftaligi" doirasida maktab o'quvchilari va talabalarga moliyaviy bilimlar berildi [9]. Bundan tashqari, oliy ta'lim muassasalarida "Shaxsiy moliya" kabi fanlar o'qitila boshlandi. Biroq, hali bu borada qilinishi kerak bo'lgan ishlar ko'p.

Moliyaviy savodxonlik bugungi kunda har bir fuqaro uchun zarur ko'nikma hisoblanadi. Ayniqsa, talabalar kelajak avlod vakillari sifatida moliyaviy jihatdan savodxon bo'lishlari

juda muhimdir. Bu nafaqat ularning shaxsiy farovonligi, balki mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti uchun ham hayotiy ahamiyatga ega. Zero, bugungi talabalar - ertangi kunning yetuk mutaxassislar, tadbirkorlar va rahbarlaridir. Ularning moliyaviy savodxonligi esa mamlakatimiz kelajagining mustahkam poqdevori bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy ta'lim dasturlari talabalarning moliyaviy savodxonligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, [3] ishda AQSHda o'tkazilgan tadqiqotda moliyaviy ta'lim olgan talabalarning moliyaviy savodxonligi yuqori ekanligini aniqlashgan. Xuddi shunday, Xitoyda o'tkazilgan tadqiqotda ham moliyaviy kurslarni o'tagan talabalarning moliyaviy savodxonligi yuqori ekanligini ko'rsatishgan [17]. O'zbekistonda ham moliyaviy ta'limning ahamiyatini ta'kidlab o'tishgan [1], [9].

Ko'plab tadqiqotlar moliyaviy savodxonlik va shaxsiy moliyaviy farovonlik o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Masalan, Chili mamlakatida o'tkazilgan tadqiqotda moliyaviy savodxonligi yuqori bo'lgan odamlarning moliyaviy qiyinchiliklarga kamroq duch kelishini aniqlashgan [8]. Xuddi shunday, 140 mamlakatni qamrab olgan tadqiqotlarida moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda aholining moliyaviy xizmatlardan kengroq foydalanishini va moliyaviy barqarorlikka erishishini ko'rsatishgan [11].

Ayrim tadqiqotlar esa moliyaviy savodxonlikni oshirish yo'llarini o'rganishga qaratilgan. Masalan, metaanaliz orqali moliyaviy ta'lim dasturlarining qisqa muddatli samaradorligini aniqlashgan [7]. Ularning fikricha, moliyaviy ta'lim dasturlari amaliy mashg'ulotlarga asoslanishi va uzoq muddatli bo'lishi kerak. Hindistonda o'tkazilgan eksperiment orqali moliyaviy maslahatlarining aholining moliyaviy savodxonligini oshirishdagi rolini o'rganishgan [4]. Natijalar shuni ko'rsatganki, moliyaviy maslahatlar aholining moliyaviy bilimlarini oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Moliyaviy savodxonlikni oshirishda raqamli texnologiyalarning roli ham tadqiqotchilar diqqatini tortmoqda. Masalan, Osiyo mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqotda raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanish aholi moliyaviy savodxonligini oshirishda muhim omil ekanligini aniqlashgan [14]. Xuddi shunday, Janubiy Koreyada o'tkazilgan tadqiqotda mobil ilovalar orqali beriladigan moliyaviy ta'limning samaradorligini ko'rsatib berishgan [10].

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlar moliyaviy savodxonlikni oshirishda aholining individual xususiyatlarini hisobga olish muhimligini ta'kidlaydi. Masalan, moliyaviy savodxonlik darajasi yosh, jins, daromad va ta'lim darajasi kabi omillarga bog'liq ekanligini aniqlashgan [12].

Braziliyada o'tkazilgan tadqiqotda yoshlarning moliyaviy savodxonligini oshirishda ijtimoiy tarmoqlarning rolini o'rganishgan [18]. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoqlar orqali beriladigan moliyaviy ta'lim yoshlarning moliyaviy bilim va ko'nikmalarini oshirishda samarali vosita bo'la oladi.

Metodologiya. Tadqiqot uchun adabiyotlar tahlili va so'rovnomalardan foydalanildi. Adabiyotlar tahlili orqali mavzuga oid ilmiy maqolalar, hisobotlar va statistik ma'lumotlar o'rganib chiqildi. So'rovnomalarda esa talabalarning moliyaviy savodxonlik darajasini aniqlash maqsadida o'tkazildi. So'rovnomalarda asosan moliyaviy bilim, ko'nikma va odatlarga oid savollar berildi. So'rovnomalarda respublika oliy ta'lim muassasalaridagi 200 nafar talaba orasida o'tkazildi.

Tadqiqotda sifatli va miqdoriy metodlar birgalikda qo'llanildi. Sifatli metodlar, xususan, chuqur intervyular orqali moliyaviy mutaxassislar va ekspertlarning fikr-mulohazalari o'rganildi. Bu esa tadqiqot natijalarini yanada boyitishga xizmat qildi. Miqdoriy metodlar esa so'rovnomalarda yordamida talabalarning moliyaviy savodxonlik darajasini raqamlar orqali ifodalashga imkon berdi.

Natijalar. So'rovnomalarda natijasiga ko'ra, talabalarning aksariyati moliyaviy savodxonlikning ahamiyatini tushunadi, lekin ularning bilim darajasi yetarli emas. Xususan, kredit va investitsiyalar bo'yicha bilimlar kam. Shuningdek, aksariyat talabalar shaxsiy byudjet tuzish, xarajatlarni nazorat qilish va jamg'arish ko'nikmalariga ega emas.

So'rovnoma ishtirokchilarining 60 foizi moliyaviy savodxonlik tushunchasini to'g'ri ta'riflay olgan. Biroq, ularning atigi 35 foizi o'z daromad va xarajatlarini muntazam ravishda hisoblab boradi. Talabalarning 40 foizi kredit va qarz olishning oqibatlarini haqida yetarlicha bilimga ega emasligini tan olgan. Investitsiyalar bo'yicha savollarga esa ishtirokchilarning 70 foizi noto'g'ri javob bergan.

Shu bilan birga, so'rovnoma natijalari talabalarning moliyaviy savodxonlikni oshirishga qiziqishini ko'rsatdi. Ishtirokchilarning 80 foizi moliyaviy ta'lim olishni xohlashini bildirdi. Ularning aksariyati interaktiv o'quv kurslari, seminarlar va treninglar kabi zamonaviy ta'lim shakllariga qiziqish bildirdi. Talabalar shuningdek moliyaviy mutaxassislardan maslahatlar olishni istashini aytdi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodxonlikni oshirishning eng samarali usullari bu:

Interaktiv o'quv materiallarini ishlab chiqish (videoroliklar, o'yinlar, mobil ilovalar)

Moliyaviy maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish (moliyaviy rejalashtirish, investitsiya o'yinlari)

Moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish

Xorijiy tajribalarni o'rganish ham muhim ahamiyatga ega. Rivojlangan mamlakatlar, jumladan AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya kabi davlatlarning moliyaviy savodxonlikni oshirish borasidagi tajribasi diqqatga sazovordir.

Tahlil. Tadqiqot natijalari va adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalar orasida moliyaviy savodxonlikni oshirish masalasi dolzarb va ayni paytda murakkab jarayon hisoblanadi.

Bir tomondan, talabalar moliyaviy bilim va ko'nikmalarni egallashga qiziqish bildirmoqda.

Ikkinchi tomondan, moliyaviy savodxonlikni oshirish uzoq muddatli va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu nafaqat ta'lim muassasalari, balki davlat organlari, moliyaviy institutlar va ommaviy axborot vositalarining yaqin hamkorligini taqozo etadi.

Onlayn platformalar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali moliyaviy bilimlarni keng yoyish mumkin. Bu ayniqsa pandemiya davrida muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlar bu borada sezilarli yutuqlarga erishgan. Ularning tajribasidan ijodiy foydalanish, milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda moliyaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, talabalar orasida moliyaviy savodxonlikni oshirish uchun tizimli yondashuv zarur. Buning uchun universitetlar o'quv dasturlariga moliyaviy savodxonlik fanlarini kiritishlari, moliyaviy maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yishlari va moliyaviy institutlar bilan yaqin hamkorlik qilishlari lozim.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalarni ishlab chiqish mumkin:

Universitetlarda moliyaviy savodxonlik fanlarini joriy etish. Bu fanlar nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishga qaratilishi lozim.

Moliyaviy maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish. Universitetlar huzurida moliyaviy maslahat markazlari tashkil etish kerak. Ularda talabalar uchun bepul xizmat ko'rsatishi, ularning moliyaviy savollariga javob berishi, shaxsiy moliyani boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi zarur.

Moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish. Universitetlar banklar, sug'urta kompaniyalari, investitsiya fondlari kabi moliyaviy institutlar bilan yaqin aloqalarni yo'lga qo'yishlari lozim. Bu talabalarning moliyaviy xizmatlar haqidagi bilimlarini oshirishga, ularni amaliyotga tatbiq etishga imkon beradi.

Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish. Moliyaviy savodxonlik darslarida onlayn platformalar, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanish zarur. Bu ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi, keng auditoriyani qamrab olishga imkon beradi.

Moliyaviy inkluzivlikni ta'minlash. Moliyaviy xizmatlardan foydalanishda tengsizlikni kamaytirish, ayniqsa kam daromadli va qishloq hududlarida moliyaviy savodxonlikni oshirish muhim ahamiyatga ega.

Ommaviy axborot vositalari orqali moliyaviy bilimlarni yoyish. Gazeta va jurnallar, televidenie va radio, internet nashrlar orqali aholi orasida, jumladan talabalar orasida moliyaviy savodxonlik borasidagi ma'lumotlarni keng yoyish maqsadga muvofiq.

Talabalar orasida moliyaviy savodxonlikni oshirish uchun tizimli yondashuv zarur. Buning uchun universitetlar o'quv dasturlariga moliyaviy savodxonlik fanlarini kiritishlari, moliyaviy maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yishlari va moliyaviy institutlar bilan yaqin hamkorlik qilishlari lozim.

Xulosa. Moliyaviy savodxonlikning oshishi nafaqat shaxsiy farovonlikka, balki butun jamiyat farovonligiga xizmat qiladi. Moliyaviy savodxon fuqarolar iqtisodiy o'sish va barqarorlikka o'z hissalarini qo'shadilar. Ular oqilona iste'mol qilish, investitsiyalarni ko'paytirish, moliyaviy firibgarliklardan himoyalanih orqali iqtisodiyotning rivojlanishiga turtki beradilar. Bu esa o'z navbatida yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish, turmush sifatini yaxshilash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Alimova, D. A. (2020). The role of financial literacy in ensuring economic stability. *Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar*, (4), 45-52.
2. Beal, D. J., & Delpachitra, S. B. (2003). Financial literacy among Australian university students. *Economic Papers: A Journal of Applied Economics and Policy*, 22(1), 65-78.
3. Bernheim, B. D., Garrett, D. M., & Maki, D. M. (2001). Education and saving: The long-term effects of high school financial curriculum mandates. *Journal of Public Economics*, 80(3), 435-465.
4. Carpena, F., Cole, S., Shapiro, J., & Zia, B. (2017). The ABCs of financial education: Experimental evidence on attitudes, behavior, and cognitive biases. *Management Science*, 65(1), 346-369.
5. Central Bank of Uzbekistan. (2020). Financial inclusion in Uzbekistan: Facts and figures
6. Chen, H., & Volpe, R. P. (1998). An analysis of personal financial literacy among college students. *Financial Services Review*, 7(2), 107-128.
7. Fernandes, D., Lynch, J. G., & Netemeyer, R. G. (2014). Financial literacy, financial education, and downstream financial behaviors. *Management Science*, 60(8), 1861-1883.
8. Hastings, J. S., Madrian, B. C., & Skimmyhorn, W. L. (2013). Financial literacy, financial education, and economic outcomes. *Annual Review of Economics*, 5(1), 347-373.
9. Karimov, U. (2021, April 25). Economic knowledge - a guarantee of financial prosperity. *Biznes Daily*.
10. Kim, J., Choi, J., & Lee, J. (2020). The role of financial literacy in the use of mobile financial services. *Electronic Commerce Research and Applications*, 40, 100947.
11. Klapper, L., Lusardi, A., & Van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world: Insights from the Standard & Poor's ratings services global financial literacy survey.
12. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44.
13. Mention, A. L., Barlatier, P. J., & Josserand, E. (2019). Using social media to leverage and develop dynamic capabilities for innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 144, 242-250.
14. Morgan, P. J., Huang, B., & Trinh, L. Q. (2019). The need to promote digital financial literacy for the digital age. In *The Digital Age* (pp. 395-415). Asian Development Bank Institute.
15. OECD. (2009). Financial literacy and consumer protection: Overlooked aspects of the crisis.
16. OECD. (2018). OECD/INFE Toolkit for measuring financial literacy and financial inclusion.
17. Peng, T. C. M., Bartholomae, S., Fox, J. J., & Cravener, G. (2007). The impact of personal finance education delivered in high school and college courses. *Journal of Family and Economic Issues*, 28(2), 265-284.
18. Vieira, K. M., Moreira Jr, F. D. J., & Potrich, A. C. G. (2019). Financial education indicator: Proposal of an instrument from the Item Response Theory. *Educação & Sociedade*, 40, e0182568.

Umidjon QURBONOV,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi, PhD
E-mail: umidjon.qurbonov.81@mail.ru

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

SHAXS MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDA MILLIY ONG VA MILLIY O'ZLIK MASALALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada shaxs ma'naviyatini shakllantirish borasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, unda ma'naviyatning inson va jamiyat hayotidagi o'rni, uning inson ruhiyati, milliy madaniyati va axloqiga ta'siri va insonlarning bir-birlariga bo'lgan samimiy munosabat, huquqiy-axloqiy tarbiyasiga bevosita bog'liqligi ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Shaxs, yoshlar, tarbiya, ma'naviyat, axloqiy qadriyatlar, sog'lom farzand, farovon.

ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ ДУХОВНОСТИ

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется формированию духовности личности, в ней указывается на роль духовности в жизни человека и общества, ее влияние на психику человека, национальную культуру и нравственность, а также на искреннее отношение людей друг к другу, их непосредственную связь с правовым и нравственным воспитанием.

Ключевые слова: Личность, молодежь, воспитание, духовность, нравственные ценности, здоровый ребенок, благополучие.

ISSUES OF NATIONAL CONSCIOUSNESS AND NATIONAL IDENTITY IN THE FORMATION OF PERSONAL SPIRITUALITY

Annotation

This article focuses on the formation of personal spirituality, it indicates the role of spirituality in human life and society, its impact on the human psyche, national culture and morality, as well as on the sincere attitude of people to each other, their direct connection with legal and moral education.

Key words: Personality, youth, upbringing, spirituality, moral values, healthy child, well-being.

Kirish. Jamiyatimizda o'zlikni anglash har bir inson uchun ma'naviy barkamollikning eng yuqori cho'qqisidan biridir. Chunki, u avvalo, o'zining kimligini anglasa, qaysi millatga mansubligini tushunib etsa, avlod-ajdodlari, ular qoldirgan ma'naviy merosni o'zlashtirishga, to'laqonli tugal va mukammal shaxs sifatida shakllanadi. O'z-o'zini chuqur anglash, bu - xalqning, millatning o'tmishini, avlod-ajdodlarining kim bo'lganligi, tarixiy taraqqiyot yo'lini va ularning jahon ilm-fani va madaniyati taraqqiyotiga qo'shgan buyuk hissalarini anglashdir. Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Jamiyatimizda sog'lom fikr, sog'lom kuch ustuvor bo'lishi uchun biz ma'naviy hayotimizni yuksaltirish, aholi, avvalo yoshlarimizni turli zararli ta'sirlardan asrash, ularni har tomonlama yetuk insonlar qilib tarbiyalash haqida muammam o'ylashimiz, faol ish olib borishimiz zarur"[1] deb ta'kidlaydi.

Bugungi kunda zamonaviy jamiyatning turli qatlamlari orasidagi ijobiy ijtimoiy munosabatlarga erishish va ijtimoiy institutlarning faoliyatlarida milliy madaniy aloqalarning yo'lga qo'yilishi ushbu jamiyatda qabul qilingan milliy axloqiy mezonlarga tayangan holda amalga oshiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad jamiyatning barqaror rivojlanishiga erishishni ta'minlash bo'lib, bunda o'zlikni anglashpid shaxs ijtimoiylashuvdagi o'rni beqiyosdir. Aniqrog'i inson muayyan jamiyat a'zosi sifatida shakllanar ekan, milliy tildagi ajdodlar merosi va madaniyatni o'zlashtirmasdan turib avlodlarga ibratli milliy mafkurani yetkazib bera olmaydi. Jamiyat o'zgarishi bilan yangicha ma'naviy munosabatlar asnosida kishilar bir-biri bilan ma'rifiy yo'nalishda aloqada bo'lishi jamiyatning barqaror suratda takomillashishi bilan bog'liq odatlarni yuzaga chiqaradi. Shu o'rinda mazkur tamoyillar odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi zamonaviy davrda yoshlar o'rtasida doimiy ravishda bag'rikeng asosdagi munosabatlarni ta'minlash, uni ma'naviy amaliyotda keng qamrovli ro'yobga chiqarishga ehtiyoj oshib bormoqda. Vujudga kelayotgan texnogen madaniy tamaddunga oid yangicha

qadriyatiy yondashuvlar yoshlar ma'naviyatini tubdan takomillashtirishga qaratilgan xatti-harakatlarni talab etmoqda. Bu esa shaxs bo'lib shakllanishida o'rni katta. Jamiyat borlig'ining o'ziga xos jihatlari yaxshi tushungan, ijtimoiy taraqqiyotda shaxsning rolini chuqur anglagan shaxsgina umumijtimoiy maqsadlar yo'lida xizmat qiladi. To'g'ri, fuqarolik ongi shakllanishida kasbiy bilimlarning ham ahamiyati katta. "Muayyan kasb-hunarga doir bilimlarni o'zlashtirgan shaxsda ham fuqarolik ongi shakllana boradi"[2]. Buning ustiga, u ma'lum kasbni o'zlashtirish orqali Vatani manfaatlariga xizmat qilish imkoniyatlarini qo'lga kiritadi. Lekin hech bir bilimlar tizimi ijtimoiy bilimlar kabi shaxs fuqarolik ongini tizimli ravishda qaror toptirmaydi. Xuddi shuning uchun ham ijtimoiy bilimlarni shaxs fuqarolik ongining muhim elementi sifatida e'tirof etmoq dardor.

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxs ma'naviyatini shakllantirish to'g'risida so'z borar ekan, ma'naviyatning inson va jamiyat hayotidagi o'rni, uning inson ruhiyati, milliy madaniyati va axloqiga ta'siri kabi hodisalarga ham e'tibor berish foydadan xoli bo'lmaydi. Inson shaxs sifatida shakllanib borar ekan uning ongida olam mavjudligi (borliq) haqiqati bilan uyg'un ravishda milliy ma'naviyatning Vatani, shaxs, millat, adolat, haqiqat kabi darajalari bilan birga shaxs ma'naviyatining asosiy jihatlari tashkil etuvchi imon, ilm, mas'uliyat va mehr kabi tamoyillarga nisbatan tasavvurlari rivojlanib boradi. Shuningdek, ma'naviyatga baho berishda u ikki ko'rinishda, ya'ni shaxs ma'naviyati va millat ma'naviyati ko'rinishida namoyon bo'lishini unutmashlik dardor. Inson ma'naviy takomili, hurfiylik, o'zlikni anglash va shu orqali haqiqatga yo'l topish hazrat Yassaviy ta'limotida markaziy o'rinni egallagan. Alloma "Shariat zohirda a'zolar bilan amal qilish, tariqat qalb bilan amal qilish, haqiqat esa sir (qalbdagi javhar, ko'ngil) bilan amal qilishdir"[3], deganlar.

O'zbek xalqi mentalitetida bag'rikenglik g'oyalarining yuksalishida ma'naviy-ma'rifiy omil va komil inson tarbiyasi muhim o'rin tutgan. Aniqrog'i muayyan bir millatga mansub bo'ladi. Har bir inson alohida shaxs sifatida kamol topar ekan, uning faoliyatiga atrofida muhit sezilarli darajada ta'sir

ko'rsatadi. Shunday ekan shaxsning ma'naviy kamolotida aynan u o'zi yashagan muhitning ta'sirini idrok etish etmasligidan qat'iy nazar muayyan elat yo millatga mansub ekanligini inkor eta olmaydi. Chunki hech bir shaxs millatsiz bo'lishi mumkin emas. Inson Vatandan va millatdan butkul ajralib yashaganidek, milliy ma'naviyatidan ayro holda rivojlana olmaydi. Shuning uchun ham shaxs o'z millati ma'naviyati haqida muayyan tasavvurga ega bo'lmay turib, millat tarixini o'zida ifodalovchi shaxs maqomiga yetisha olmaydi. Shu o'rinda milliy o'zlik anglash baxt tushunchasi bilan xam ifodalashni yuuzaga chiqaruvchi qarashlar mavjud. Shu o'rinda shaxs ma'naviyatining shakllanishida milliy o'zlik anglashda ko'maklashuvchi manbalardan eng birinchisi va asosiyi bu ajdodlar merosidir.

Buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ulkan milliy meros milliy ma'naviyatimiz asosini tashkil etadi. Shu o'rinda inson aqlning haqiqatlari va dalillari har kimga tegishli bo'lib, ularni birinchi marta ifoda etganlarning mulki emas, balki keyinchalik ifoda etganlarning mulkidir. "Ma'naviyat - inson hayotining gultoji. U har qanday sharoitda inson sha'nini, shavkatini, shonini, jamoatchilik orasidagi obro'-e'tiborini belgilaydigan muhim omillardan biri. Ma'naviyat - insonni xurofotdan, jaholatdan qutqarguvchi qudrat. Uni muqarrar kamolotga yetkazuvchi, hayotini shukuhlarga to'ldiruvchi ma'vo, barcha illatlardan asraguvchi xaloskor!"[4]. Yoshlarda milliy xususiyatlar va ma'naviyatini shakllanishida san'atning tarbiyaviy o'rni haqida gapirganda millatlar o'rtasida umummilliy tafakkurni rivojlantirish jarayoni ham qo'yilgan masalaning yechimi hisoblanadi. Bunda jamiyatning milliy g'oyasi millatlararo totuvlikni ta'minlash sohasida yo'lboshchi bo'lishi lozim. Chunki, milliy g'oyani singdirishda barcha ta'sir vositalari kabi san'at ham o'z o'rniga ega. Bu o'rinda yoshlarda kamgapiik va kamtarlik jamiyatda juda qadrl bo'lgan fazilatlaridir. Shaxsni tejamarlikka o'rgatish va to'playdigan bilimlarini sarf qilishdan saqlanish kerakligini o'rgatish kerak. Faqat buyuk shoirlarga o'z san'atida erkinlik berishga ilohiy ruxsat berilishi kerak bo'lganidek, buyuk va yuksak qalblargagina o'zlarini odatdan ustun qo'yishga ruxsat beriladi. Raqibning bunday kurashga loyiqqligini topgan taqdirdagina shaxsni suhbatga yoki bahsga o'rgatish kerak. Bu jarayonda unga nafaqat o'zi uchun foydali bo'lgan barcha e'tirozlarni, balki bahs jarayonida dalillarning eng kuchlisini qo'llay olishni o'rgatish kerak. Unga dalillarning sinchkovlik bilan tanlashni, eng aniq va shu tufayli qisqa yo'lni topishni o'rgatish kerak.

"Milliy ong, milliy tafakkur va milliy o'zlikni anglashdan iborat bo'lgan uchlikka amal qilmagan, uni o'zida aks ettirmagan yohud uni rivojlantirishga va mustahkamlashiga yo'naltirilmagan g'oya o'ziga milliy g'oya maqomini ham ololmaydi"[5]. Millatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashda jamiyatning milliy g'oyasi jamiyat a'zolarini umummaqsad yo'lida birlashtirish vazifasini bajaradi.

Milliy o'zlikni anglash jarayoni esa olimlarimiz tomonidan alohida tadqiq etilib kelinmoqda. "Milliy o'zlikni anglash mintaqa miqyosida o'zaro hamjihatlik, tinchlik va barqaror rivojlanish muhitini shakllantiradi. Milliy va diniy "tolerantlik" ya'ni bag'rikenglik haqida milliy va mintaqaviy o'zlikni anglashsiz gapirish mumkin emas"[6]. Bugun insoniyat oldida ulkan marralarni egallash turgan bir paytda, tarixning haqiqatini anglash zarur. Keyingi yillardagi tadqiqotlar va ishlarni rivojlantirib, millatlarining taqdirini shunchaki o'rganishni emas, balki ularning kelgusidagi taqdirini turli tahdidlardan asrab qolish hisoblanadi. Ularda aks etadigan tarixiy faktlar keyingi avlodlarning taqdiri, nufuzining o'rtishiga yo'l ochishi, millatlarni hayotini boyitishi kerak. Shuningdek, millatlarni bir-biriga yaqinlashtirish va hamkorlikni rivojlantirish uchun o'zaro xalqaro

tashkilotlar bilan hamkorlik qilishimiz zarur. Bu borada Prezident Shavkat Mirziyoyev so'z yuritarkan, "Bizning qadimiy va sahovatli zaminimizda ko'p asrlar davomida turli millat va elat, madaniyat va din vakillari tinch-totuv yashab kelgan. Yurtimizda hukm surayotgan do'stlik va birdamlik muhiti - tinchlik va barqarorlik, amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini oshirish, O'zbekistonning xalqaro maydondagi obro'-e'tiborini yanada yuksaltirishning eng muhim omilidir"[7-295-296], deb ta'kidlaydi. Biz millatlararo madaniyatni voqelikda yorqin amal qilishni chuqur anglab, har bir hududning mentalitetiga mos qadriyatlar va o'zlikni anglash darajasini tadqiq etishimiz lozim. Chunki madaniyatlarining amal qilish mexanizmlari bir-biridan farq qilishi millatlarda turlicha talqin etiladi.

Yoshlarni vijdoni va fazilatlarini uning nutqida aks etsin va aqlidan boshqa qo'llanmani bilmasin. O'zining mulohazasida qilgan xatosini tan olish, hatto undan boshqa hech kim uni sezmagani bo'lsa ham, aql-idrok va samimiylik dalili ekanligini tushunishga majbur qilsin, u avvalo, shunga intilishi kerak..

Shuningdek, odamlar orasida bo'lganida, hamma narsaga va har kimga diqqat bilan qarash kerakligi haqida ko'rsatma berish kerak, chunki men juda qobiliyatli bo'lmagan shaxslar odatda eng yuqori mavqega erishishadi va taqdir o'z sovg'alarini umuman munosib bo'lmaganlarga topshirganini bilaman. Siz butun vujudingizni ishlatishingiz va har bir kishining fazilatlaridan ibratli o'rinarini olishingiz kerak. Yosh inson har birining fazilatlarini va xususiyatlarini baholab, o'zining tabiatidan kelib chiqib, ularning yaxshi xususiyatlariga qiziqishini va yomoniga nisbatan nafratini rivojlantiradi.

"Bizning hayotimiz - deydi Pifagor, olimpia o'yinlarida ko'psonli olomonning yig'ilishiga o'xshaydi. Ba'zilar musobaqalarda shon-sharaf qozonish uchun mashq qilishadi, boshqalari foyda olish uchun mollarni sotish uchun u erga borishadi. Ammo bu erda hech qanday foyda izlamaydiganlar ham bor - va ular yomon emaslar, ular bu qanday va nima uchun qilinganligini ko'rishni xohlashadi, ular aniqroq hukm qilish uchun shunchaki tomoshabin bo'lishni, boshqalarning hayotini kuzatishni xohlashadi va o'sha hayot haqida xulosa chiqarib, shunga mos ravishda o'zlarini tartibga solishni o'ylaydilar"[8]. Yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'lmoqdaki, shaxs madaniyati mazmuni jamiyatda hukm surayotgan shart-sharoitlar va ta'lim-tarbiyaga taqaluvchi omil ta'siri bilan shartlangan. Ushbu ta'sir tahlili shaxs fuqarolik madaniyatining o'zgarishi qonuniyatlariga doir ayrim xulosalarga kelish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, shaxs ma'naviyatini shakllantirishda turli millat va xalqlarning madaniyatini bir-biri bilan bog'lash va ularning o'zaro hamjihatlikni yuksaltirish an'anasi shakllantirish lozim. Bu imkoniyatlar, turli millat vakillarining fikr-mulohazalar almashinuvi, ilmiy jamiyatlar va tarixiy zamonaviyliklarni o'rganishga imkon berdi va yoshlarda ijtimoiy hayotning voqeliklarini millatlararo madaniyatda ifodalash imkoniyatini vujudga keltirdi. Shu o'rinda shaxs ma'naviyatini shakllantirishda milliy o'zlik masalalari har bir millatning mustahkam e'tiqodi, madaniyati bo'lishligi, ularni bevosita va bilvosita keng ko'lamda amal qilishini ta'minlashga huquqi mavjudligi tarixdan o'z isbotini topgan. Shunday ekan, inson birinchi va oxirgi marta beriladigan hayot imkoniyatlaridan foydalanib, aql hukmi bilan yashay bilishi kerak. Shaxs ma'naviyatini va madaniyatidan joy olgan tasavvurlar va qadriyatlar, bilim va g'oyalar, qoida va normalar turli sohalarga dahldor bo'ladi. Ularning Vatan va jamiyat manfaatlarini o'zida mujassam qilgan, shu manfaatlariga mutanosib bo'lgan qismi shaxs fuqarolik madaniyatida mujassam bo'ladi. Shaxs ma'naviyatini o'z murakkab tarkibiga ega.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2022. - B. 254 255
2. Чориев А., Чориев С. Ренессанс дэври Европа фалсафаси. -Т.:Тафаккур каноти, 2015. -Б.12.
3. Хожа Ахмад Яссавий. Devoni hikmat. // Yangi topilgan namunalari. - Т.: Movarounnahr. 2004. - B. 148.
4. Jo'rayev N. Ma'naviyat-inson qalbining sarchashmasi. -Т.: Ma'naviyat, 2015. -B. 30.
5. Отамуратов С. Миллий ривожланиш фалсафаси. - Тошкент: Академија, 2005. -Б. 108.
6. Саифназаров И., Обидов А. Динлараро хамжихатлик-ижтимоий барқарорлик омили. Монография. - Тошкент: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2019. - B. 19.

-
7. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. 1-жилд. – Б. 295-296.
  8. Порфирий жизнь Пифагора // <http://psylib.org.ua/books/diogen1/txt12.htm>

UO'K: 37.013.73:17.022.1

Kozimjon QOSIMOV,

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti ilmiy tadqiqotchisi
E-mail: kozimzonkosimov3@gmail.com

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti professori Q.Ro'zmatzoda taqrizi asosida

ABDULLA QODIRIY SHAXSI SHAKLLANISHINING IJTIMOYIY-TARIXIY OMILLARI

Annotatsiya

Maqola jadidchilik harakatining taniqli namoyandasi Abdulla Qodiriy shaxsi, uning ma'naviy-intellektual kamoloti evolyusiyasi, adibning ijtimoiy-falsafiy, badiiy-estetik qarashlari shakllanishining ob'ektiv va sub'ektiv omillari mohiyatini tahlil va tadqiq etishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Abdulla Qodiriy, jadidchilik, shaxs, shaxs erkinligi, imon, rostgo'ylik, jamiyat, sharqona an'analar, oqilona hayot.

СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ АБДУЛЛЫ КАДИРИ

Аннотация

Статья посвящена анализу и исследованию личности Абдуллы Кадири, известного представителя движения джадидизма, эволюции его духовной и интеллектуальной зрелости, объективных и субъективных факторов в формировании социально-философских, мировоззренческих, художественно-эстетических взглядов писателя.

Ключевые слова: Абдулла Кадири, джадидизм, личность, личная свобода, вера, честность, общество, восточные традиции, благоразумная жизнь.

SOCIO-HISTORICAL FACTORS OF PERSONALITY FORMATION OF ABDULLA KADIRI

Annotation

The article is devoted to the analysis and research of the personality of Abdullah Kadiri, a famous representative of the Jadidism movement, the development of his spiritual and intellectual maturity, the objective and subjective factors in the formation of the writer's socio-philosophical, world, artistic and aesthetic views.

Key words: Abdullah Kadiri, Jadidism, personality, personal freedom, faith, honesty, society, Eastern traditions, prudent life.

Kirish. Ma'lumki, yaqin o'tmishimiz–totalitar tuzumi va kommunistik mafkura tazyiqi tufayli vatanimiz milliy ozodligi uchun kurash olib borgan jadidchilik harakatining yirik vakillari tomonidan milliy davlatchilikka xos qadriyatlarimizni saqlab qolinishiga qaratilgan sa'y-harakatlari keskin qoralanib, ular qatag'on qurbonlariga aylantirilgan. Ular qatorida o'zbek adabiyotining yirik vakili Abdulla Qodiriy ham jadid adabiyotining bosh mavzusi hisoblangan millat qayg'usi, o'z xalqining ma'naviy qiyofasi, dunyoqarashi, uning an'ana, udum va qadriyatlarini o'zida jamlagan o'zbek falsafasini yoritish, uni targ'ib etish kabi maqsadlarni o'z oldiga qo'ygan jadid vakillaridan biri edi. U o'z maqsadlarini amalga oshirish yo'lida amaldagi totalitar tuzum mafkurasi bilan murosa qilish, kelishish yo'lini tanladi, biroq, sovet mustabid tuzumining shafqatsiz mashinasi uni ham o'z girdobiga olgan...

Keyingi paytlarda milliy o'zlikni anglash va bu yo'lda jadidchilarimiz qoldirgan ma'naviy meros hamda ularning bosib o'tgan hayotini tadqiq etish ishlariga mustaqilligimiz sharofati ila keng yo'l ochildi. Qodiriyshunoslikda ham bu borada ko'plab tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar olib borilayotganligi tahsinga sazovor. Biroq, bu ilmiy yangiliklarning aksariyati, filologiya, tilshunoslik nuqtai nazaridan yoritilganligi e'tiborga olinsa, adib hayoti, ijodi va asarlariga ijtimoiy-falsafiy aspektda ham yondashish, yoritish bugungi kun uchun muhim ekanligi ayon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Abdulla Qodiriy shaxsi, uning ijodi, badiiy mahorati respublikamizning taniqli olimlari, adabiyotshunoslari Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov, Naim Karimov, Begali Qosimov, Matyoqib Qo'shjonov, Omonulla Madaev, Bahodir Karim, taniqli adiblar: O'tkir Xoshimov, Xayriddin Sul'tonov, To'xir Malik va boshqalar tomonidan adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etilgan. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, mazkur muammo falsafiy jihatdan hozirgacha o'rganilmagan. Falsafa fanlari doktori, professor Anvar Chorievning shaxsning falsafiy mohiyatiga oid asari[1]mazkur muammoning nazariy-metodologik masalalarini aniqlashda muhim manba bo'lib xizmat qilishi mumkin. Anvar Chorievning ta'kidlashicha, sovet falsafiy adabiyotida shaxs

biryoqlama talqin qilindi. Shaxs nafaqat ijtimoiy fazilatlar yig'indisi deb, balki konkret tarixiy sharoitda insoniyat yaratgan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish, o'ziga singdirish malakasi, umuminsoniy madaniy jamiyat tomon intilish ehtiyojlarining rivojlanganlik darajasini ifodalovchi mezon deb tushuntiriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizda shaxs muammosini o'rganishga yangicha sivilizatsion yondashuv vujudga keldi. Ilg'or metodologik prinsipning shakllanishini mamlakatimizda barpo etilayotgan huquqiy demokratik davlat, grajdanlik jamiyati asoslarini yaratishga azmu qaror qilgan xalqimizning orzu va maqsadlari taqozo etmoqda.

Abdulla Qodiriy 1894 yil 10 aprelda Toshkentning Eski shahar mavzeidagi Samarqand darvoza mahallasida Qodir bobo va Josiyat momo xonadonida to'ng'ich o'g'il – Rahimberdidan keyin ikkinchi o'g'il bo'lib dunyoga keladi.

Abdulla Qodiriyning tarjimai holini tiklashda o'g'li Habibulla Qodiriyning xizmatlari, sa'y-harakatlari juda katta bo'lgan. "Habibulla Qodiriy tilga olgan ma'lumotlarga qaraganda, o'sha paytlar (XX asr boshlari)dagi Toshkand madaniy-ma'rifiy hayotida sezilarli o'rin hamda mavqe, obro'-e'tibor qozongan Tavallo, Komiy, Miskin, Xislat singari shoirlar Qodiriylar xonadoni bilan yor-birodar, qarindosh-urug'chilik rishtalari bilan bog'langandilar. Ular Qodirmuhammad boboni tarixiy shaxs, hatto qahramon deb bilar, hurmatini joyiga qo'yar, tez-tez uni ko'rgani kelar, suhbatlarini sog'inishar va e'zozlardilar. Biz yosh Qodiriyda adabiyotga havasni shu uch najib zot – Tavallo, Kamiy, Miskin uyg'otgan, uning ilk mashqlarini ko'rishgan, yo'l-yo'riqlar ko'rsatishgan va hatto matbuot dunyosiga olib kirishgan, Behbudiy, Munavvarqori hazratlari, Ubaydulla Asadullaxo'jaev, Avloniy va boshqa taniqli kishilar o'z nashrlari bilan tanishtirgan edi, deya olamiz [3].

Uning yozishicha, Qodiriy 7-8 yoshlarida dastlab Mulla Olim va Mulla Ziya domlalaridan diniy ilm olib, savod chiqaradi. Ular Qodiriyning turli savollariga javob topolmay, bir yildan so'ng unga "Mirlar" mahallasida istiqomat qilgan YUusufxon domlada ilm olishni maslahat beradilar.

U yerda bir yil o'qiganidan so'ng oiladagi iqtisodiy qiyinchiliklar bois CHorsudagi davlatmand qarindoshlari –

Mohira xolasining uy yumushlariga yordam berish uchun xizmatga beradilar. O'qishini Mulla G'ulom ismli maktabdor domlada davom ettiradi. Biroq bu ham uzoqqa bormaydi. Maktabni birinchi marta o'zgartirishiga to'g'ri keladi. Bu haqda adib o'zining tarjimai holida: "Meni 12 yoshimda bir boyya xizmatchilikka berdilar. Xo'jayinim savdogar kishi bo'lib, o'rischa yozuv-chizuv biladurgan odamga muhtoj edi. Shu ta'mada bo'lsa kerak, meni uris maktabi (rus-tuzem maktabi)ga yubordi. Maktabdan qaytib kelgandan so'ngra xo'jayinimning xizmatini qilib yurganim uchun maktabdan tegishli iste'fodani o'lmadim, ikki yil mundaq xizmatda yurib, chiday olmasdan otanamga yulborib o'z uyimga qaytib keldim va uyimdan borib haligi maktabda o'qidim" [4].

Abdulla Qodiriy o'sha yillardagi oilaviy hayot qiyinchiliklari haqida: "Besh jonning tomog'i (tirikchiligi – Q.K.) faqat sakson yoshlik chol otanining mehnatidan, 1300 sarjin bog'ning etishtirib beradigan hosilidan kelar edi"[5]deb yozadi.

A.Qodiriy 1908-1912 yillari Samarqand darvoza mahallasida joylashgan "rus-tuzem maktabida o'qib, "a'lo" bahoga imtihon topshiradi. Maktabda ikkita muallim dars bergan. Biri Alifjon domla bo'lib, diniy ilmlar, fors tili va husni xatdan saboq bergan. Ikkinchisi rus maktabiga mansub Leonid Dmitrievich Pudovkin rus tili grammatikasi, chiroyli so'zlash, husni xat va hisob (arifmetika)dan dars bergan. Rus-tuzem maktabini faqat ikki o'quvchi – Abdulla Qodiriy va Akmal Aramov bitirish imtihoni topshirish uchun Xadradagi "1-son rus-tuzem maktabi"ga boradilar. Imtihon chog'ida Turkiston general-gubernatori Samsonov ishtirok etadi. Ular imtihonni muvaffaqiyatli topshirganlari uchun kumush qo'l soati bilan taqdirlanadilar[6].

Bu maktabning vazifasi erli aholi yoshlaridan ruscha yozish, o'qishni biladigan, chiroyli so'zlasha oladigan, prikazchik (boylar do'konida savdo qiluvchi) va tarjimon idora xodimlarini tayyorlash edi. Bu vaqtda Qodirmuhammad bobo 90 yoshda bo'lib, Abdullaning istqboli haqida qayg'urmaydi. Qodiriy ma'lum muddat ishsiz qolgach, Josiyat momo paranjisi yopinib, hammahallasi Mulla Zayniddindan o'g'li Abdullaga ish topish uchun yordam berishini so'raydi. U Abdullani o'zining qadrtoni Rasulmuhammad bilan tanishtiradi. Chunki unga rus tilini biladigan, savdo ishida yordamlashadigan yigit kerak edi. Rasulmuhammad o'ziga to'q savdogar boylardan biri bo'lib, SHayxantaxur dahasidagi SHirinquduq mahallasida yashar edi. Abdulla uning tashqi mehmonxonasida yashab, uning xizmatini qila boshlaydi. Taqdir taqozos bilan Abdulla Qodiriy hayotida katta o'zgarish ro'y beradi: u Rasulmuhammadning qiziga uylanadi. Biroq oradan 3-4 yil o'tib, 1915 yili Rasulmuhammadning savdo-sotiq ishlari yurishmay, do'koniga pechat tushadi. Abdulla Qodiriy akasi bilan eski toqichilik kasbini davom ettiradi. 1917 yil fevral inqilobi Rossiya va Turkiston xalqlari tarixida tub burilish yasaydi. A.Qodiriy ana shu tarixiy voqeaga bag'ishlab "Shodmarg" hajviy asarini chop ettiradi.

A.Qodiriy o'z tarjimai holida "shu choqqacha men o'zimdagi birorta siyosiy firqa (partiya – Q.K.)ga mansubiyat yoki yaqinlik his etmas edim. Bu ersa menda asoslik ma'lumot yo'qligidan, yana to'g'risi savodsiz avomligimdan kelar edi. Nekalayning taxtdan yiqilib hurriyat bo'lg'anig'a xursandchiligim, albatta, dunyoga sig'imas edi", - deb yozadi[7].

O'sha yillarda Turkiston xalqlari bolsheviklar partiyasining g'oyasi, maqsadi haqida aniq bir tushunchaga ega bo'lmaganlar. Sotsializm maslagi haqida deyarli hech narsa ma'lum emas edi. A.Qodiriy bu haqda: "Men ham ul vaqtlarda bir ongsiz ishchi yoki dehqon va bir mutaassib mulla yohud imomdan ortiq baho bera olmas edim", - deydi [8].

Oktyabr inqilobidan so'ng A.Qodiriyning Ismoil Obidov bilan yaqinlashuvi juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. I.Obidov shahar o'zbek ishchi-mehnatkashlarini uyushtirishga rahbarlik qilgan ilg'or ziyolilardan biri edi. A.Qodiriy Ismoil Obidov bilan tanishganidan so'ng bolshevik va boshqa siyosiy partiyalarning maslagi, g'oyalari bilan yaqindan tanishadi va mas'uliyatli lavozimlarda ishlab, shahar ishchilari hukumatida 1919 yili "Oziq ishlari" gazetasining muharriri, 1920 yili kasabalar sho'rosida sarkotib etib tayinlandi. Eski shahar kasaba uyushmalarining faoliyatiga doir maqola, habarlar yozdi. "Ishtirokiyun" ("Kommunist") va "Qizil bayroq" gazetalarida xodim, "Inqilob"

va "Kommunist yo'ldoshi" gazetalarida sarkotib va xodim, 1923 yildan "Mushtum" jurnalining asoschisi va tahririyat a'zosi bo'lib ishladi. O'zining etti yillik jo'shqin faoliyati haqida A.Qodiriy "Xulosa, boshqalarning xizmati daftar bilan sohib bo'lsa, manim xizmatlarim matbuot bilan ravshandir", - deb yozadi [9].

Ana shu yillarda u ijodkor shaxs sifatida tanildi. "Ishechi-dehqonlar yozg'anlarimni suyunib o'qiydilar va meni yozg'uchilar qatoriga kirgizdilar, - deb yozdi A.Qodiriy. – Chunki men ularning o'z ichlaridan chiqqan, ularning dard va tilaklarini yaqindan bilguchi, buning ustiga ulug' O'ktabr inqilobidan so'ng uning sharoitida, tarbiyasida etishkan bir xodimlari edim" [10].

Ibrohim G'afurovning yozishicha, "Sadoi Turkiston" gazetasining noshiri va muharriri Ubaydulla Asadullaxo'jaev (Xo'jaev) Turkiston ziyolilarining etakchisi Munavvarqori Abdurashidxonovga yaqin maslakdosh edi. Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jaev A.Qodiriy Turkistonning kelajagi ulug', eng iste'dodli yoshlaridan biri sifatida tanirdi, e'zozlardir. U mamlakat istiqbolini shunday yoshlarning qo'lida deb qattiq ishonar va iloji boricha ularni jamiyatning turli ishlariga tortib, yuzaga chiqarishga jiddiy harakat qilardi" [11].

Abdulla Qodiriy "Rus-tuzem" maktabida o'qigan yillarida domlasi Pudovkin unga Gogol, Pushkin, Lev Tolstoy, Krilov singari ruslarning ulug' adiblari haqida so'ylagan. A.Qodiriy 1912 yili graf Tolstoyning "Kavkaz asiri" va "Xojimurod" asarlarini ham rus tilini chuqurroq o'rganish, ham ulug' adibdan tushuncha olish, ham istibod siyosatiga adiblar qanday munosabatda bo'lganliklarini bilish maqsadida o'qigan. Ehtimol, ana shunday mutolaa tufayli Qodiriy bilan Lev Tolstoy o'rtasida ma'naviy-ruhiy yaqinlik vujudga kelgan. Habibulla Qodiriyning xotirlashicha, Abdulla Qodiriy oila davrasida Lev Tolstoy tushiga ko'p marta kirganligini so'ylagan.

Abdulla Qodiriy 1910-20 yillarda matbuotda faol qatnashib, tanilgan vaqtlarda Toshkentda she'rlari hofizlar tomonidan qo'shiq qilib kuylangan Tavallo, Kamiy, Miskin, Xislat singari shoirlar davrasida ko'p bo'lgan. Miskin Abdulla Qodiriyga xolavachcha, yaqin qarindosh edi. Ana shu ijodkorlar Qodirmuhammad bobo suhbatida ko'p bo'lar, tez-tez uning suhbatiga intilar edilar.

Abdulla Qodiriy 1925 yili "Bir yil" nomli maqolasida "Biz haqiqatni hayotdan oldiq. Hammadan ilgari shaxs o'zini tanisin, so'ngra boshqani!" – deb yozganida, albatta, shaxsga xos barcha sifatlar unda to'la shakllangan edi.[12].Josiyat bining aytishlariga qaraganda, yosh Abdullaning qo'lidan qog'oz-qalam tushmas, kichkina bo'laturib katta-katta kitoblarni qo'ltiqlab yurar, ko'chalarning devorlari, eshik-darvozalariga yozib-chizib mashq qilaverardi [13].

XX asr boshlarida jadidchilar mustamlaka zulmidan ozod bo'lish uchun, avvalo, milliy birdamlik zarurligini, ijtimoiy taraqqiyotga xalaqit berayotgan zararli illatlar va jaholatga qarshi kurashda badiiy adabiyotning, ayniqsa kattalar uchun ibratxona bo'lgan xalq teatri, kulgilik kuchidan foydalanishga, sarmoyadorlarni maktab ochishga undadilar. "Sarbozning o'g'li (Abdulla Qodiriy – Q.K.)da g'ayrat va shijoat tug'ma edi. Qisqa vaqt ichida metropoliya (Rossiya)da 1905, 1917 yil fevral, oktyabr inqiloblari ro'y berdi, shu davr ichida Birinchi jahon urushi boshlanibketdi. Bu Qodiriyning o'n ikki-yigirma uch yoshlari: mahalla-guzar maktabi, rus-tuzem maktabi, madrasa ta'limi; rus, arab, fors, turk, qadimgi turkiy tilni qunt bilan o'rganish va har tomonlama o'rganish davri edi. U Rossiya, Turkiya, Qrim, Ozarbayjon, Eron, Hindistonda chop etilgan gazetalarini muntazam o'qish bilan kifoyalaniq qolmay, Eski shahar kitob do'konlarini ko'zdan kechirish, do'stlar orttirishga intilgan yillar edi. Uning shaxsi ana shunday ilmiy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy muhitda shakllana boshladi.

Yosh Abdulla Qodiriyning 1914 yili yozda "Sadoyi Turkiston" gazetasining muharriri va noshiri Ubaydulla Xo'jaev (Asadullaxo'jaev) bilan uchrashuvi uning taqdirida muhim burilish yasadi. "Ubaydulla o'sha vaqtlar Saratov universitetida o'limi, advokat bo'lgan, fikr-mulohazasi keng, xalqparvar va taraqqiyparvar ziyoli sifatida Munavvarqori Abdurashidxonovning nazariga tushgan edi. Ubaydulla Xo'jaev Abdulla Qodiriyga Lev Tolstoyga 1909 yili maktub yozib, bir oy o'tmasdan javob xati olganini va unda: "Sayyoh uchun kompas ko'rsatgan mutlaq to'g'ri yo'nalishga mumkin qadar yaqinroq

yurishga intilish – birdan bir rahnamo bo'lganidek A.Qodiriyning ijtimoiy-falsafiy dunyoqarashi shakllanishida tasavvufiy adabiyotlar, madrasa ilmi, Turkiston jadidchilik harakatining “otasi” Behbudiyning asarlari, ayniqsa, “Padarkush” dramasi, “Sayohat xotiralari”, Fitrating “Sayha” (“Na'ra”), “Hindistonda bir farangi ila buxoroli bir mudarrisning bir necha masalalar ham usuli jadida xususida qilg'an munozarasi”, “Hind sayyohi bayonoti”, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ubaydulla Xo'jaevning asarlari juda muhim rol o'ynadi. “1917 yil fevral inqilobi voqealari yosh Qodiriyning hayotini mutlaqo tezlashtirib yubordi. Uning atrofidagi butun olamda “Hurriyat” degan chaqmoqdek sadolar yangradi. ...Qismat shunday tub burilish chog'larida uni eng kerakli odamlarga duch qildi: u Ismoil Obidiy, Sulxonxo'ja Qosimxo'jaev singari jamoat va siyosat ishlarida faol, obro'-e'tiborli ishchilar, masterovoylar, hunarmandlar... va o'sha davr boshboshdoqliklarida xalq ommasiga yaxshi maslahat bera oladigan, adolatli, to'g'ri yo'l ko'rsata oladigan... kishilar bilan yaqindan tanishdi.”[14].

A.Qodiriy “Mushtum” satirik jurnalining tashkil etilishi haqida shunday deb yozadi: “1923 yil fevralida “Turkiston” gazetasiga O'rtoq Abdulhay Toji muharrir belgilandi va shu o'rtoq “bir kulki jurnali chiqaringiz” deb, men bilan G'oz (YUnus)ni chaqirdi. Biz ikov ishka kirishdik-da, natijada sakkiz soncha “Mushtum” chiqdi. SHu o'rtada Abdulhay (Toji) ishdan ketdi, uning ketishi bilan (tahririyat)ning oqchasizlig'idan bo'lsa kerak) men ham ishdan ozod qilindim.

Jurnalga chetdan yordam berguchi, ya'ni ozod (erkin) yozishg'uchi sifatida kirdim. ...Ba'zi idoralardan ish olib, ertadan kechkacha ishlay boshladim, ammo shunda ham “Mushtum”ni unutmadi. Masalan, G'oz (YUnus) bo'lmag'an vaqtlarda ba'zi sonlarni o'zim chiqardim va birinchi yil (1923 yil)ning 15-sonidan boshlab to 35-sonigacha davom etkan “Kalvak maxdum xotirasi” va boshqalar... mahzi samimiyat (sof yurakdan) to'lg'inidir” [13].

Abdulla Qodiriy 1924 yili Moskvada jurnalistika institutida tahsil ko'rib, ilg'or Evropa adabiyotiga xos adabiy oqimlar, badiiy ijod metodlari, xilma xil falsafiy oqimlar haqida puxta bilim olganidan so'ng, shubhasiz, uning falsafiy, ilmiy, badiiy-estetik qarashlarida tub ijobiy o'zgarishlar ro'y beradi. Ana shu o'zgarishlarning ilk mahsuli “Mushtum” jurnalida 1926 yili chop etilgan va ijodkor taqdirida tub o'zgarishlarga sabab bo'lgan “Yig'indi gaplar” feletonidir.

Abdulla Qodiriy ustidan jinoiy ish qo'zg'alishi, uning sud qilinishi jarayonida so'zlangan nutq, birinchidan, Abdulla Qodiriyning shaxs sifatida mavjud hukumat, siyosat bilan shaxs erkinligi masalasidagi ilk to'qnashuvi jarayonida totalitar va mustabid tuzumning shaxsga, erkin fikrga va hurriyatga qarshi ekanligi yaqqol ko'zga tashlandi. Istibod tufayli yaqin ijodkor hamkasblari (“Mushtum”ning bosh muharriri Akram Oripov, Ziyo Said va boshqalar) unga xiyonat qildilar. Ikkinchidan, eng yaqin do'stlari unga vaqtincha o'zga yurtlarga ketish va ommaviy qatag'ondan omon qolish haqidagi takliflarini rad etdi: Qodiriy o'zining mutlaqo aybdor emasligini isbotlamoqchi va bu bilan qattol tuzumning adolatsizligi, zolimligini isbotlamoqchi bo'ldi. Zero, shaxslar hamisha iymon-e'tiqodli, rostgo'y va samimiy (boshqalarga yaxshilikni ravo ko'ruvchi) bo'ladilar. Abdulla Qodiriy ana shunday shaxs edi.

Xulosa. Arnold Toynbining ta'lim berishicha, shaxslar shakllanishi bilanoq tevarak-atrofidagi kishilarga o'xshamay qoladilar: ular uchun voqelikka tanqidiy yondashish, shaxsiy manfaat emas, balki xalq, jamiyat manfaatlari va xalqni qullik, mutelik, jaholatdan qutqarish uchun kurash hayotiy maslakka aylanadi. Shaxsni zamondoshlari inkor etadilar; shaxs va uni voyaga etkazgan ijtimoiy muhit, xalq, jamiyat va shaxs o'rtasida begonalashuv ro'y beradi.

Buyuk shaxslar ana shu “begonalashuv”ni bartaraf etish uchun o'zi mansub bo'lgan xalqning ma'naviy, ruhiy, estetik olamiga, o'tmishning “eng kir va chirkin” voqealariga murojaat qilishga, tarixiy fakt va dalillar vositasida yo'ldan adashgan xalq, sotsiumga eng to'g'ri va adolatli yo'lni ko'rsatishga, milliy rivojlanish uchun xizmat qilishi mumkin bo'lgan barcha ijobiy sifat va fazilatlarini ulug'lashga, zamondoshlari ko'z o'ngida nodonlik, jaholat, zulm va istibdodning badbin basharasini fosh etishga intiladi. O'zining ilg'or qarashlari bilan boshqalarga o'xshamay qolgan ijodkor shaxs o'z g'oyalari, qarashlari bilan vaqtincha jamiyat va xalqdan ketadi. Biroq u o'z xalqi bag'riga yangicha sifat va fazilatlar bilan qaytadi. Boshqacha qilib aytganda, Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Abdulla Oripov, Shavkat Rahmon singari buyuk ijodkor shaxslarning o'z xalqidan “begonalashuv”i va o'z xalqiga “qaytish” qonuniyati umumsotsiologik qonun ekanligi yangi O'zbekistonda mustahkam qaror topayotgan yangicha falsafiy dunyoqarashning mahsulidir.

ADABIYOTLAR

1. Choriev A. Inson falsafasi. Ikkinchi kitob. Mustaqil shaxs. – T.: “Chinor ENK”, 2002.
2. Abdulla Qodiriy. Diyori bakr. III. – T.: 2017., 125-126-betlar.
3. Abdulla Qodiriy. V. Adibni xotirlab. – T.: “Info Capital Group”, 2017. 35-bet.
4. Abdulla Qodiriy. V. Adibni xotirlab. – T.: “Info Capital Group”, 2017. 94-bet.
5. Abdulla Qodiriy. V. Adibni xotirlab. – T.: “Info Capital Group”, 2017. 97-bet.
6. Ibrohim G'afurov. Qodiriy siyosati // Qodiriy, Abdulla. So'zboshi muallifi Ibrohim G'afurov. – T.: “Info Capital Group”, 2017. 15 bet.
7. Abdulla Qodiriy. Diyori bakr. III. – T.: 2017., 282-bet.
8. A.Qodiriy. O'tkan kunlar.I. – T.: 2017. 18-bet.
9. Abdulla Qodiriy. Diyori bakr. III. – T.: 2017., 297-bet.
10. Abdulla Qodiriy. V. Adibni xotirlab. – T.: “Info Capital Group”, 2017. 314-bet.
11. K.Qosimov. “Ijodkor shaxs falsafasi yohud “O'tkan kunlar”ning falsafiy mohiyati”. “Markaziy Osiyo renessansi” jurnali. 4 tom. №1. 2023 y.
12. K.Qosimov. “Abdulla Qodiriy – XX asr geniysi”. Farg'ona davlat universiteti. Ilmiy habarlar. №1. 2023 y.
13. K.Qosimov. “Abdulla Qodiriyning diniy va tasavvufiy qarashlari”. “Science and Innovation” jurnali. 2022 y. 1-tom. № 5.

Shukrillo QO'RG'ONBOYEV,

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti "Gumanitar fanlar" kafedrasida assistenti

E-mail: @shukrillohqorgonboyev@gmail.com

ADU dotsenti, falsafa fanlar doktori (PhD) Sh.Q.Amirxo'jayev taqrizi asosida

THE CONCEPT AND ESSENCE OF DEMOCRATIC VALUES IN THE SYSTEM OF PHILOSOPHY OF VALUES

Annotation

This article describes the concept, structure of legal consciousness and its concept; the concept, system and essence of democratic values; the concept, essence and forms of democracy; the role of legal education in the formation of legal consciousness; the influence of legal values in the scientific-theoretical study of legal consciousness; further increasing the role of democratic values in the construction of a legal.

Key words: Philosophy, axiology, value, democracy, consciousness, legal consciousness, thinking, elevation, democratic value, national value, legal education.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В СИСТЕМЕ ФИЛОСОФИИ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье рассматривается правосознание и его понятие, структура; понятие, система и сущность демократических ценностей; понятие, сущность и формы демократии; роль правового воспитания в формировании правосознания; влияние правовых ценностей на научно-теоретическое изучение правосознания; дальнейшее повышение роли демократических ценностей в построении правового государства в Узбекистане - как основа формирования высшего правосознания; Изложены проблемы повышения правосознания в Узбекистане и вопросы их преодоления.

Ключевые слова: Философия, аксиология, ценность, демократия, сознание, правосознание, мышление, возвышение, демократическая ценность, национальная ценность, правовое воспитание.

QADRIYATLAR FALSAFASI TIZIMIDA DEMOKRATIK QADRIYATLAR TUSHUNCHASI VA MOHIYATI

Аннотация

Mazkur maqolada huquqiy ong va uning tushunchasi, tuzilishi; demokratik qadriyatlar tushunchasi, tizimi va mohiyati; demokratiya tushunchasi, mohiyati va shakllari; huquqiy ongning shakllanishida huquqiy tarbiyaning roli; huquqiy ongni ilmiy-nazariy o'rganishida huquqiy qadriyatlarning ta'siri; O'zbekistonda huquqiy davlat qurishda demokratik qadriyatlarning rolini yanada oshirish - yuksak huquqiy ongni shakllantirish asosi sifatida ekanligi; O'zbekistonda huquqiy ongni yuksaltirish muammolari va ularni bartaraf etish masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Falsafa, aksiologiya, qadriyat, demokratiya, ong, huquqiy ong, tafakkur, yuksaklik, demokratik qadriyat, milliy qadriyat, huquqiy tarbiya.

Kirish. Jamiyatda aholi huquqiy ongi va madaniyati darajasining yuksakligi demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatining muhim mezonlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda mustaqillikning ilk yillaridan ushbu masalaga alohida e'tibor qaratildi. Aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

Xalqaro hamjamiyatning teng va to'la huquqli a'zosi bo'lgan O'zbekiston huquqiy demokratik davlat qurish va erkin fuqarolik jamiyatini shakllantirish qat'iy harakatlanib rivojlanib kelmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda huquqiy davlatchilik va fuqarolik jamiyatining huquqiy, siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy asoslarini barpo etishda jiddiy yutuqlarga erishildi. Ta'kidlash joizki, inson sivilizatsiyasining ko'p asrlik tarixi jamiyatni yangilashning eng nozik va qiyin sohasi - bu insonlarning ongi, tafakkuri sohasi ekanligidan dalolat beradi. Jamiyatda tub iqtisodiy, ijtimoiy o'zgarishlar yuz berishi barobarida insonlarning ongi, tafakkuriga monand o'zgarishlarni shakllantirish o'zgacha tarzda kechadi.

Jamiyat rivojlanishi demokratik qadriyatlarning shakllanishi bilan bog'liq. Ta'kidlash lozimki, qadriyatlarning jamiyat, davlat va shaxs hayotida tutgan o'rni va ahamiyatidan kelib chiqqan holda, fanda, xususan, falsafa fani doirasida qadriyatlar nazariyasi - aksiologiya[1] shakllangan.

Garchi aksiologiyaning dastlabki kurtaklari qadimda shakllangan bo'lsa-da, biroq nazariy fikrning mustaqil bir yo'nalishi sifatida XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida uzil-kesil shakllangan. Aksiologiya o'zida o'zaro yaqin bir necha fanlarni birlashtiradi, chunki bu fanlarning barchasi qadriyatli normativ hodisalarni o'rganadi va shu bois metodologik xarakterga ega bo'ladi.

Aksiologik nazariyaning asosiy tushunchasi bu "qadriyat" tushunchasidir. Ushbu atama hanuzgacha turli fan vakillari o'rtasida munozara ob'yekti bo'lib kelmoqda.

Ilmiy doiralarda "Qadriyatlar -inson ehtiyojlarini qondiruvchi narsa va hodisa hamda ularning xususiyatlaridir" degan qarash ancha keng tarqalgan. Shu o'rinda narsa va hodisalar o'z-o'zicha qadriyat bo'la olmasligini, ular insonga qaratilgandagina, inson bilan o'zaro munosabatdagina muayyan qadrga ega bo'lishini ta'kidlash zarur. Demak, qadriyat bu insonga yo'naltirilgan narsa va hodisalardir. Qadriyat biron-bir narsa, hodisaning inson uchun qanchalik zarur va qadrliligi ekanligidir[2].

Ayni paytda hodisalar ijobiy yoki salbiy jihatdan ahamiyatli bo'lishi mumkin. Narsa-hodisaning insonga bog'liq va zarur ijobiy ahamiyati qadriyatni anglatadi. Masalan, huquqqa hurmat hissi jamiyat, davlat va shaxslar uchun foydali va zarur. Bu holda huquqning ijobiy xususiyatlari, uning inson bilan ijobiy o'zaro aloqadorligi qadriyatlidir. Biroq huquqqa juda ham ortiqcha baho berish, uning real imkoniyatlaridan ortib ketadigan natijalarni kutish, ya'ni huquqiy idealizm qadriyat bo'la olmaydi.

Narsa va hodisaning ahamiyatligi ijobiy va salbiy xarakterda bo'lishi mumkin. Masalan, huquqbuzarlik, jinoyatchilik, huquqiy ong pastligi o'z oqibatiga ko'ra ahamiyatga ega, e'tibor qaratishni taqozo etuvchi hodisalar, biroq bu ahamiyat mazmunan salbiydir, shu bois u qadriyat bo'la olmaydi. Demak, qadriyatlar bu huquq subyekti tomonidan ijobiy baholangan, rivojlanish uchun zarur, foydali va qadrliligi bo'lgan narsa va hodisalardir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bir tuzumdan o'tib, yangi demokratik davlat barpo etish jarayoni nihoya murakkab. Murakkab o'tish davrida insonlar ruhiyatida, ongida jiddiy

o'zgarishlar sodir bo'lib, unda eski qadriyatlardan voz kechish va yangilarini qabul qilish jarayoni yuz beradi va u og'riqli, o'tkir palladir. Taniqli huquqshunos olim V.S.Nersesyans ta'kidlaganidek, bu davrda, bir tomondan, odamlarda tezgina huquqiy ijtimoiy davlat qurish, insonlarni byurokratlashgan amaldorlarning hamda jinoiy tuzilmalarning o'zboshimchaligi va qonunni mensimasligidan himoya qila oladigan chinakam huquqiy tizimni yaratish imkoniyatiga nisbatan bo'lgan ishonch kamaya bormoqda.

Huquqiy ongga manbalarda berilgan ta'riflarga e'tibor qaratamiz: Prof. Z.M.Islomov huquqiy ongga shunday ta'rif beradi: "Huquqiy ongni mamlakat fuqarolarining ham amaldagi huquqqa, yuridik amaliyotga, fuqarolar huquqlari, erkinliklari, majburiyatlariga, ham orzu qilingan huquqqa va boshqa huquqiy hodisalarga munosabatini ifodalovchi huquqiy sezgilar, g'oyalar, baholar, tasavvurlar tizimi sifatida ta'riflash mumkin"[3]. Bu ta'rifda huquqiy ong nimalar, ya'ni fandan omillar asosida shakllanishi masalasi e'tibordan chetda qolgan.

Professor Yu.A.Dmitriyevning ta'rificha, "Huquqiy ong bu insonlarning va ularning turli birliklarining hamda butun jamiyatning amaldagi huquq va huquqiy hodisalarga nisbatan qarashlari, g'oyalari, tasavvurlari, hislari yig'indisidir"[4]. Ushbu ta'rifda huquqiy ongni muhim funksiyasi bo'lgan, Z.Islomov ta'kidlab ketgan baholash faoliyati e'tibordan chetda qolgan.

Rossiyalik huquqshunos olim A.N.Golovistikovning huquqiy ongga bergan ta'rifi Yu.A.Dmitriyevning ta'rifi bilan bir xil, ya'ni "Huquqiy ong bu insonlarning va ularning turli birliklarining hamda butun jamiyatning amaldagi huquq va huquqiy hodisalarga nisbatan qarashlari, g'oyalari, tasavvurlari, hislari yig'indisidir"[5]. Bu ikki muallifning ta'rifi tasodifan aynan bir xil bo'lib, unda insonlarning kutilayotgan, xohlanayotgan, Z.M.Islomov ta'bir bilan aytganda, "Orzu qilinayotgan huquqqa" nisbatan munosabatlari hamda huquqiy ong shakllanishining omillari nazardan chetda qolgan.

R.A.Romashov va A.G.Indiklarning ta'rificha, "huquqiy ong insonlarning ijtimoiy hayotning yuridik ahamiyatli hodisalariga (amaldagi qonunchilikka, yuridik amaliyotga, insonlar va fuqarolarning huquq va erkinliklariga) nisbatan baholovchi ruhiy munosabatini ifodalovchi huquqiy tasavvurlari, qarashlari, g'oyalari, hislari, hayajonlari majmuidir"[6]. Bu ta'rifda ham insonlarning kutilayotgan huquqqa munosabati hamda huquqiy ongni shakllantirish omillari e'tibordan chetda qolgan.

Akademik V.S.Nersesyans mas'ul muharrirligida chop etilgan "Problemi obshey teorii prava i gosudarstva" nomli kitobda huquqiy ongga quyidagicha ta'rif berilgan: "Huquqiy ong bu insonlarning huquqqa va davlat-huquqiy hodisalarga nisbatan tasavvurlari, qarashlari, ichki ishonchlari, baholari, hislari va tuyg'ulari yig'indisidir"[7]. Bu ta'rifda ham insonlarning huquqiy ongi kutilayotgan huquqqa nisbatan bo'lgan munosabatni ham o'z ichiga olishi tushib qolgan.

Ayni paytda, yuqoridagi ta'riflarning barchasida jiddiy yaqinlik mavjudligini e'tirof etish zarur. Shunday bo'lishiga qaramay, ushbu bayon etilgan ta'riflar ichida Z.Islomovning ta'rifi ushbu ijtimoiy hodisaning muayyan jihatlarini batafsil qamrab olgan. Unda insonlarning nafaqat amaldagi huquq balki, istalayotgan, "orzu qilinayotgan" huquqqa nisbatan munosabati ta'kidlangan.

Shu o'rinda demokratik jamiyatning umume'tirof etilgan tamoyillari ayni paytda demokratik qadriyatlar ham ekanligini ta'kidlash zarur.

Ma'lumki, huquqiy davlatning muhim zamini erkin fuqarolik jamiyati hisoblanadi. Shu bois ilmiy adabiyotlarda fuqarolik jamiyati qadriyatlari ham ajratiladi. Masalan, professor X.T.Odilqoriyev bu masalada shunday deb yozadi: "Fuqarolik jamiyati an'anaviy jamiyatdan o'z ma'naviy rivoji va qadriyatlar tizimi bilan farqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, fuqarolik jamiyatining mazmunini bir qancha siyosiy, ma'naviy axloqiy va huquqiy qadriyatlar tashkil etadi"[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida avvalo tarixiylik va o'zaro aloqadorlik tamoyillaridan foydalanilgan. Ma'lum fikr va mulohazalardan kelib chiqib, induktiv va deduktiv xulosalar qilindi. Har bir boshqichda asosiy adabiyotlardan argument va tezislari keltirilib, ular jamiyat va ilm-fan taraqqiyoti

davomidagi, ijtimoiy hayotdagi misollar bilan mustahkamlanib, abstraktlikdan konkretlikka o'tish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish metodlaridan keng foydalanilgan. Tadqiqotning uslubiy asosi dialektik-materialistik nazariyasi qoidalari va tamoyillari hisoblanadi. Tadqiqotda qo'yilgan muammolarni hal qilish fundamental tadqiqot yondashuvlari - ontologik, epistemologik, tizimli, tarkibiy-funksional, aksiologik, praksiologik, shuningdek bilishning umumiy ilmiy usullari va shakllari - tahlil va sintez, idealizatsiya, mantiqiy ketma-ketlik asosida amalga oshiriladi.

Demokratik qadriyatlar tadqiqotimiz mavzusi uchun bosh masalalardan biri bo'lganligi bois, dastavval, "Demokratik qadriyatlar deganda nimani tushunamiz?" degan savolga javob berishimiz zarur bo'ladi. Ayni paytda demokratik qadriyatlar haqida mushohada boshlashdan oldin umuman "qadriyat" tushunchasiga e'tibor qaratishimiz zarur. Qadriyat tushunchasi bilan biz oddiy kundalik hayotda, ommaviy-axborot vositalari sahifalarida, ilmiy manbalar, suhbatlarda ko'p duch kelamiz. Qadriyat so'zining o'zagidan ko'rinib turibdiki, qadriyat deganda biron-bir qadrlil narsa yoki hodisa haqida gap ketadi. Qadr deganda odatiy ma'noda aziz, qimmatli narsa va hodisalar tushuniladi.

"Qadriyat" tushunchasi bilan "baholash", "baho berish" tushunchasi uzviy bog'liqdir. Qadriyat baholashga nisbatan ob'ektiv xarakterga ega, zero bu holda ham sub'yektning faol roli e'tiborga olinadi. Aksiologiyaning muhim kategoriyalaridan biri bo'lgan baholash inson ongining sub'ektiv aktidir, mavjud qadriyatlarining sub'ektiv ifodasidir. Inson u yoki bu hodisani baho berish yo'li bilan qadriyat yoki qadriyat emasga ajratadi. Masalan, sub'ekt jinoyatchilik hodisasiga o'z bahosini berib, uni salbiy hodisa sifatida baholaydi, chunki u doimo kinningdir huquqlari, sog'lig'i, hayoti va sha'niga tahdid soladi. Qonuniylikka esa ijobiy baho beradi, chunki qonuniylilik jamiyatda adolat va tinchlik, inson huquqlarining amalga oshishiga xizmat qiladi.

Odatda, aksiologiya ma'naviy qadriyatlarni g'oyalar, maqsadlar, normalar va ideallarni o'rganadi. Ular insonlarning eng oliy ehtiyojlarini ifodalaydi va moddiy qiymatliklardan farq qilgan holda raqam ko'rsatkichlari bilan bog'lanmagan.

Qadriyatlar nazariyasi yurisprudensiya sohasida ham qo'llaniladi. Chunki huquqiy tartibga solish mexanizmi o'z ichiga turli ahamiyatli huquqiy vositalarni oladi. Huquqiy qadriyatlar va baholashlar o'z navbatida tartibga soluvchilik ahamiyatiga ega. Ayni paytda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan huquqiy normalar qadriyatlarga aylana boradi va baholash ob'yekti sifatida maydonga chiqadi.

Shu tariqa, huquq va amalga oshirish jarayoni baholash ob'yekti hisoblanadi. Shunga ko'ra huquq nazariyasi predmeti doirasida huquqiy qadriyatlarni o'rganadigan yo'nalish mavjud bo'lib, u huquqni qadriyat sifatida, huquqiy normalarning qadriyatli jihatlarini, huquq sohasida baholash mezonlarini o'rganishga o'z e'tiborini qaratadi. Huquqiy aksiologiya falsafiy-huquqiy aksiologiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki huquq aksiologiyasida umumiy aksiologiya tushuncha va kategoriyalaridan foydalanadi[9].

Huquqni aksiologik o'rganish ilmiy, amaliy va g'oyaviy ahamiyatga ega. U huquqning ma'naviy qirralarini chuqur o'rganishga imkon beradi. Qadriyatli yondoshuv huquqning, insoniyatning umumadaniy, umumijtimoiy rivojida rolini, huquq rivojida vorisiylikni, huquqning boshqa ijtimoiy normalar bilan o'zaro aloqadorligini ko'rsatish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot asosan aksiologiya yani qadriyatlar falsafasi tizimida demokratik qadriyatlarining orni, tasnifi, mazmun va mohiyatini ochib berishga qaratilgan.

Qadriyat deganda jamiyat tomondan e'tirof etilgan insoniyatga xizmat qiluvchi, uning ma'lum maqsadlari zamirida shakllangan e'tiqod, hayotiy ehtiyoji va manfaatlarini qondiruvchi jamiki moddiy hamda ma'naviy ne'matlar tushuniladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra uni quyidagicha guruhlariga ajratdik.

birinchidan, voqelikda mavjud bo'lgan tabiat va jamiyat ne'matlaridir;

- ikkinchidan, ularni qadriyat turkumiga kiritish yoki kiritmaslik kishilarning ehtiyojlari, manfaatlari, maqsadlari, orzu-umidlari bilan belgilanadi;

uchinchidan, tabiat va jamiyat ne'matlari, hodisalarining qadriyatlar turkumiga kiritilishining asosiy sababi kishilar ularni

qadrlaydi, avaylab-asraydi, chunki bu qadriyat ularning shaxsiy va ijtimoiy turmushini boyitadi.

Ta'kidlash lozimki, fuqarolik jamiyatining qadriyatlari hisoblangan mazkur qadriyatlar ayni paytda huquqiy davlat belgilari hamdir. Bu hol tabiiy, zero fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liq, biri ikkinchisini taqozo etuvchi ijtimoiy-siyosiy hodisalardir.

Professor A.A.Azizxo'jayev o'zining "Erkinlashtirish - davr talabi" maqolasida umuminsoniy demokratik tamoyillar deganda quyidagilar ko'zda tutilishini ko'rsatib o'tgan: tegishli davlat organlarining saylov asosida vujudga kelishi; teng huquqlilik; fikr erkinligi; ko'ppartiyaviylik; o'z-o'zini boshqarish; hokimiyatning bo'linishi[10].

Bu boradagi yuridik adabiyotlarni tahlil qilish barobarida demokratik qadriyatlar tizimida muhimlari bo'lib quyidagilar hisoblanishini ko'rsatib o'tish mumkin:

1. Xalq suvereniteti qadriyati. Xalq davlatda hokimiyatning birdan-bir va yagona manbai. Xalq suvereniteti jamiyat siyosiy tizimining kundalik faoliyati orqali o'zining ifodasini topadi.

2. Hokimiyatni cheklash qadriyati. Har qanday davlatda saylab qo'yiladigan va tayinlab qo'yiladigan hokimiyat vakillarining vakolati chegarasiz bo'lmay, ular muayyan doirada amal qiladi, ya'ni qonun bilan chegaralab qo'yilgan.

3. Siyosiy erkinliklar qadriyati. Bunda fuqarolar suverenitetlarini amalga oshirish uchun o'zlarini siyosiy hayotda namoyon etadilar, unda faol ishtirok qiladilar, har qanday qonunda yo'l qo'yilgan ma'lumotlarni tarqatish, nashr ettirish huquqiga ega bo'ladilar. garchi ushbu ma'lumotlarda hokimiyatga nisbatan tanqidiy fikrlar bo'lsa-da, har qanday ma'lumotlarni olish erkinligiga ega bo'lish, turli birlashmalarga birlashishi, jumladan, siyosiy partiyalarga yoki hokimiyatga muxolif bo'lgan birlashmalarga birlashishi, erkin va adolatli saylovlarda qatnashishi va davlat organlari lavozimlariga saylanish kabi erkinliklar nazarda tutiladi.

4. Adolatlilik qadriyati. Fuqarolar ijtimoiy boyliklarni taqsim-lashda adolatli asoslarda ishtirok etishi, zararni qoplash va adolatni tiklash, tegishli ma'lumotlarni to'plash va ijtimoiy ahamiyatli qarorlar qabul qilish huquqiga ega bo'lishlari kerak.

Xulosa va takliflar. Demak, qadriyatlarini sohalari bo'yicha hamda sub'ektlariga qarab tasniflash mumkin. Qadriyatlarini amal qiladigan sohalari bo'yicha quyidagicha

tasniflash mumkin: siyosiy qadriyatlar; ijtimoiy qadriyatlar; ma'naviy qadriyatlar; axloqiy qadriyatlar; diniy qadriyatlar; mafkuraviy qadriyatlar; huquqiy qadriyatlar. Qadriyatlarini yana subyektlariga qarab ham tasniflash mumkin: umumbashariy qadriyatlar; umummilliy qadriyatlar; jamoaviy qadriyatlar; oilaviy qadriyatlar; shaxsiy qadriyatlar.

Qadriyatlar to'g'risida fikr yuritar ekanmiz, endi bevosita demokratik qadriyatlarini mushohada qilishimiz kerak bo'ladi. Shu o'rinda bir holatni ta'kidlash zarur. Demokratik qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlarining bir tarkibiy qismi hisoblanib, u siyosiy, huquqiy qadriyatlar tizimiga mansubdir.

Biroq yuridik adabiyotlarda demokratik qadriyatlar, ularning tushunchasi va tizimi haqida fikrlar kam yoki yo'qligi kuzatiladi. Demokratik qadriyatlar atamasi yuridik adabiyotlarda har doim qo'llanib kelinishi barobarida, ayni paytda u haqida aynan fikrlar kam. Shu bois demokratik qadriyatlariga o'z ta'rifimizni berishga harakat qilamiz. "Demokratik qadriyatlar bu demokratik rivojlanish tarixi davomida ijtimoiy zarurat natijasida shakllangan va hayot sinovlaridan o'tgan, jamiyatda erkinlik, adolat va tenglik o'rnatilishiga xizmat qiladigan, jahon xalqlari tomonidan umume'tirof etilgan, hayotiy ehtiyoj va manfaatlarni qondiruvchi o'ta ahamiyatli narsa, hodisalardir".

Demokratik qadriyatlarining yuridik adabiyotda maqbul ta'rifi bo'lmaganidek, uning tizimi haqida ham aniq-tiniq fikrlar kam. Boshqacha qilib aytganda, demokratik qadriyatlarining ro'yxati turlicha tarzda e'tirof etiladi. Biroq bir narsa aniqki, demokratiyaning umuminsoniy tamoyillari va talablari mavjudki, ular ayni paytda qanday demokratik qadriyatlar mavjudligini aniqlashda yo'llovchi rolini o'tishi tabiiy.

Shu o'rinda demokratik jamiyatning umume'tirof etilgan tamoyillari ayni paytda demokratik qadriyatlar ham ekanligini ta'kidlash zarur.

Aytish mumkinki, qonunda mustahkamlangan normalarning siyosiy hayotga tadbiiq etilishi jamiyatni demokratlashtirish, davlat boshqaruvini yangilash va bu jarayonda siyosiy partiyalarning rolini ko'tarishda yangi qadam bo'lishi shubhasiz.

Demokratik qadriyatlarining fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi beqiyos o'rni va rolini chuqur tushunib yetgan jamiyatimiz o'z rivojining dastlabki pallalaridan boshlab, demokratik qadriyatlarini jamiyatimiz ongi va qalbga singdirish, ularni harakat dasturiga aylantirish yo'lini tutdi.

ADABIYOTLAR

1. Назаров Қ.Н. Аксиология қадриятлар фалсафаси. -Т.: "Маънавият", 1998.-121 б.;
2. Уо. S.Sadikova. Huquqiy ongni shakllantirishda demokratik qadriyatlarining o'rni. (Monografiya). T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot- matbaa uyi», 2021. - 128 b.
3. Ислотов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Г.: "Адолат", 2007. —Б.537.
4. Дмитриев О.А.. Правосознание и правовая культура. / Теория государства и права. Под. ред. Пиголкина. -Москва: Юрайт-Издат, 2006. -С.547.
5. Головистикова А.Н. Правосознание и правовая культура. Проблемы теории государства и права. -Москва: Изд. ЭКСМО, 2005. -С.658.
6. См.: Теория государства и права. Под. ред. проф. Ромашова Р.А. – СПб.: Изд. Асланова Р. Юридический центр Пресс, 2005. -С. 346.
7. Проблемы общей теории права и государства. Москва: Изд. Группа. НОРМА-ИНФРА, 2004. – С.396-384.
8. Одиториев Х.Т. Фуқаролик жамиятининг моҳияти ва қадриятлар тизими. / Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантириш: муаммолар ва ечимлар. Илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент: ТДЮИ, 2004. – Б.28.
9. Неновски Н. Право и ценности: Пер. с болг. / Под ред. Зорькина В.Д. -М.: Прогресс: 1987. -С.33;
10. Азизхўжаев Л.А. Эркинлаштириш давр талаби. //Жамият ва бошқарув. - Тошкент, 2000. -№1. -Б. 6;

Aysha QUCHQOROVA,
Samarqand tibbiyot universiteti o'qituvchisi
E-mail: quchqorovaaysha@mail.ru

DSc, dotsent T.Islomov taqrizi asosida

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL WORLDVIEWS OF TEENAGE GIRLS

Annotation

The article describes the issue of education, science and enlightenment, a look at the history of our country, the family, as well as the attention of the society and family to the education of girls.

Key words: Science, education, innovation, family, reform, socioeconomic, equal rights, mass culture, intellectual potential

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ДЕВОЧЕК-ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье описываются проблемы образования, науки и просвещения, взгляд на историю нашей страны, семьи, а также внимание общества и семьи к образованию девочек.

Ключевые слова: Наука, образование, инновации, семья, реформа, социально-экономическое, равноправие, массовая культура, интеллектуальный потенциал.

O'SMIR QIZLARINING MA'NAVIY-AHQLOQIY DUNYOQARASHLARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Аннотация

Maqolada ta'lim masalasi, ilm-ma'rifat, yurtimiz tarixiga nazar, oila, shuningdek qizlarning ta'lim-tarbiyasiga jamiyat va oilada ye'tibor haqidagi fikrlar bayon yetilgan.

Kalit so'zlar: Ilm-ma'rifat, ta'lim, innovatsiya, oila, islohot, ijtimoiyiqitsodiy, teng huquqlik, ommaviy madaniyat, intellektual salohiyat.

“Dunyodagi har qaysi davlat, har qaysi xalq birinchi navbatda o'zining intellektual salohiyati, yuksak ma'naviyati bilan qudratlidir. Bunday yengilmas kuch manbai esa, avvalo insoniyat tafakkurining buyuk kashfiyoti-kitob va kutubxonalarida.”

Sh.Mirziyoev

Kirish. O'smirlik - bu jiddiy jismoniy, hissiy va kognitiv o'zgarishlar bilan tavsiflangan rivojlanishning muhim davri. Aynan shu bosqichda shaxslar o'z shaxsiyatini shakllantira boshlaydi, mustaqillikni o'rnatadi, dunyoqarashini rivojlantiradi. O'smir qizlar uchun bu davr, ayniqsa, jinsga xos ijtimoiy umidlar, biologik o'zgarishlar va shaxsiy tajribalarning o'zaro ta'siri tufayli murakkab. O'smirlik davridagi rivojlanishning ko'p qirralari orasida ma'naviy-axloqiy dunyoqarashning shakllanishi alohida ta'sir ko'rsatadi, bu odamlarning o'zini, boshqalarni va atrofidagi dunyoni qanday idrok etishini shakllantiradi.

Ma'naviy va axloqiy rivojlanish xulq-atvor va qarorlar qabul qilishda rahbarlik qiluvchi qadriyatlar, e'tiqodlar va axloqiy tamoyillarning evolyutsiyasini o'z ichiga oladi. O'sishning bu o'lchovlari nafaqat shaxsiy o'ziga xoslik uchun, balki ijtimoiy birdamlik va mas'uliyatli fuqarolikni rivojlantirish uchun ham muhimdir. O'z ahamiyatiga qaramay, o'smir qizlarda ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiluvchi jarayon va omillar to'liq o'rganilmagan va ular har tomonlama turli nazariy nuqtai nazardan izlanishni taqozo etadi.

Ushbu maqola o'smir qizlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishining nazariy asoslarini o'rganishga qaratilgan. Rivojlanish psixologiyasi, axloq falsafasi va ta'lim sohasidagi asosiy nazariyalarni o'rganib chiqib, biz ushbu dunyoqarashlar qanday shakllanganligi haqida nozik tushuncha berishga intilamiz. Biz axloqiy va ma'naviy rivojlanish bosqichlarini, shaxsni shakllantirishning rolini, oila, ta'lim va jamiyatning muhim ta'sirini o'rganamiz. Bundan tashqari, biz ma'naviy va axloqiy o'sishni rag'batlantirishning samarali strategiyalarini muhokama qilamiz, xarakter tarbiyasi, murabbiylik va aks ettirish amaliyotining muhimligini ta'kidlaymiz.

Ma'naviy-axloqiy rivojlanishning nazariy asoslarini tushunish pedagoglar, ota-onalar va siyosatchilar uchun juda muhimdir. Ushbu bilimlar bilan ular qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishi va sog'lom rivojlanishga yordam beradigan strategiyalarni amalga oshirishi mumkin, o'smir qizlarga o'smirlik davridagi qiyinchiliklarni engib o'tishga va axloqiy va ma'naviy

jihatdan asoslangan shaxs sifatida paydo bo'lishga yordam beradi. Ushbu keng qamrovli tadqiqot o'smirlik rivojlanishi bo'yicha kengroq nutqqa hissa qo'shadi va kelajak avlodni tarbiyalash bilan shug'ullanadiganlar uchun amaliy tushunchalar beradi. Darhaqiqat bugun ta'limga berilayotgan e'tibor yuqori darajada. Xalqimizning necha asrdan beri shakllanib kelgan ilm-ma'rifatga bo'lgan qiziqish va intilishini qo'llab-quvvatlashga, ularga yetarlicha imkoniyat eshiklarini ochib berishga davlatimiz doimo tashabbus qilmoqda. Buning uchun mamlakat budjetidan yirik miqdordagi mablag'lari ta'lim tizimiga ajratilmoqda. Ma'lumki, yoshlarimizning beg'ubor qalbida bolalikdan qandaydir kasb egasi bo'lishni orzu qiladi. Bu tabiiy hodisa bo'lib, chunki inson orzusiz yashay olmaydi. Chunki, kim o'z orzusiga erishishni maqsad qilsa, buning uchun dunyodagi barcha sohalar haqida ma'lumot beruvchi manba bu-bebaho xazina kitobdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bugun ilm-ma'rifat va zamonaviy ta'limga bo'lgan intilish hamda e'tibor yuksak darajaga chiqdi. Chunki zamon shiddat bilan o'zgarimoqda, rivojlanmoqda, ilm yo'llari tobora takomillashmoqda. Yangidanyangi innovatsion g'oyalarni jamiyat rivoji uchun ishlab chiqish extiyoji tobora ortib bormoqda. Bu jarayonda albatta yetakchi mutaxassis kadrlar masalasi eng muhim vazifa deb qaralmoqda. Mamlakat boshqaruvidagi yutuqlar hamda rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olish uchun albatta eng avvalo salohiyatli kadrlarning bilim va tajribasi alohida o'rin tutadi. Buning negizida esa ta'lim masalasi yotadi. AQShlik serqirra ijodkor mashhur Benjamin Franklin yozib qoldirganidek “Bilimga investitsiyalar doimo eng katta foyda keltiradi”[7]. Yoshlarimiz keyingi yillarda, asl kitobni o'qishdan ko'ra elektron adabiyotlarni mutolaa qilishni, audio-kitobni tinglashni ma'qul ko'rishmoqda. Ya'ni zamonaviy mutolaa usulini tanlashmoqda. Bu hol albatta yaxshi. Yaqinda, bir guruh o'smir yoshlar bilan o'tkazilgan ochiq muloqotda, ularning qanday mavzudagi kitoblarni o'qiyotganlari bilan qiziqdik. Ularning aksariyat qismi badiiy adabiyotlar, tarixiy asarlar,

psixologiyaga oid asarlar, detektiv kitoblar, hayotiy va fantastik hikoyalarga qiziqishlari yuqori ekanligini aytishdi.

Ayrim yoshlar esa, "Kitobni internetdan o'qigan afzalmi yoki o'zini o'qish ma'qulmi?" qabilidagi savollar ham berishdi. Albatta zamonaviy texnik vositalarning bugungi kunda qulay imkoniyatlari mavjud. Kerakli kitoblarni ular vositasida tashkil etish ham muammo emas. Ammo, yoshlarimizning yorqin kelajagini belgilashda aynan kitobdan yoki kutubxonadan boshlash maqsadga muvofiqdir. Yana bir gap, kitob olami nihoyatda katta hazina bo'lib, hech bir inson bu boylikni o'qib oxirigacha o'qish imkoniyatigacha ega emas.

Shuning uchun, o'smir yigit-qizlarimizning hayoti uchun, kelajakda ko'zlagan maqsadlariga erishishlari uchun ko'maklashishi mumkin bo'lgan asarlarni saralab, muqobillarini tavsiya etishda oila, maktab, o'qituvchilar, qolaversa keksalarning tavsiyalari muhim ahamiyatga egadir.

Mamlakatimiz mustaqilligi yillari ilm-ma'rifat, fan-ta'limga bo'lgan e'tibor sabab, erishilgan yutuqlar samarasi avvalgi davrlarga nisbatan o'tadan yuqori foizlarni tashkil etgani rost. Bu ko'rsatkich so'nggi yillarda yanada ortib bormoqda. Ayniqsa jamiyatning ertasi bo'lgan qizlarning ta'lim-tarbiya olishiga bo'lgan e'tibor davlat siyosati darajasiga oshgani quvonarli xoldir. Hayoti davomida o'z maqsadiga erishgan buyuk olimlar, yozuvchilar, davlat arboblari va boshqa kasb egalarining xotiralariga e'tibor berilsa, ular bolaligidan ko'p kitob o'qiganliklarini, ayrim asarlar ularning kasb tanlashlarida beminnat ustozlik qilganligini maroq bilan e'tirof etishadi. Ayrim tarixiy shaxslar esa, hayotda adashib xato yo'lga kirganlarida, o'qigan kitoblardagi qahramonlarning hatti-harakati tufayli, o'lardan olgan ibratlari tufayli to'g'ri yo'lini topib olganlarini xotirlaydilar.

Shaxs, oila va oilaviy munosabatlar farzand tarbiyasi masalasi bugungi kunda o'zining tarixiy, madaniy, milliy va umumbashariy qadriyatlariga ega O'zbekiston davlatining ravnaqi uchun katta ahamiyatga ega. Kambag'al oilada to'g'rilgan va bolaligi inqirozli davrga to'g'ri kelgan amerikalik yozuvchi Rey Bredberi o'zining buyuk kelajagini aynan kitob mutolaasidan kashf qilganligini xotirlar ekan shunday yozadi: "19 yoshimda kollejga kira olmadim, chunki oilamiz qashshoq edi. Shuning uchun faqat kutubxonaga borar edim. Haftasiga uch kunni kitob o'qishga bag'ishlar edim 27 yoshimda esa universitet o'rniga kutubxonani mutlaqo bepul tamomlaganman," - deydi. Keyinchalik ijodkor hayoti davomida 800 dan ortiq asarlar yozgan.

Bunday ma'lumotlarni, xotiralarni mashhur o'zbek shoir va yozuvchilarining xotiralarida ham uchratish mumkin. Ular o'z asarlarida tasirlagan qahramonlarining nochorlikdan

omadsizlikdan bilim orqali, kitobxonlik natijasida boy kishilarga aylanganliklarini tasvirlaydi. Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Muhimi "kitob targ'iboti bilan shug'ullanadigan shaxslar o'zlari kitob o'qigan bilimlari, bilimli, keng mulohazali bo'lislari orqali atrofiga ko'plab yoshlarni, jamiyat uchun foydali ishlarni amalga oshiradigan kelajak avlodni jipslashtirishlari mumkin. Yoshlarni kitob o'qishga da'vat qilar ekanmiz, beixtiyor yurtboshimizning "Bugun kitob o'qib o'tirgan bola ertaga televizor oldida o'tirgan o'nta bolani boshqarishi mumkin,"-degan so'zlari yodga tushadi.

Oiladagi tarbiya orqali shaxsga ma'lum bir siyosiy-g'oyaviy dunyoqarash, ahloqiy me'yorlar va hulk namunalari, jismoniy sifatlar singdiriladi. Ayniqsa qizlarning aqliy, jismoniy, ahloqiy, estetik tarbiyasi aynan oilada shakllanadi. Ularning bo'lajak ona sifatida zimmasidagi farzand tarbiyasidek mas'uliyat borligini inobatga olinsa ularga ko'proq e'tibor qaratish muhimroq sanaladi. Darhaqiqat, ayniqsa o'smir yoshlarimizga hayotda o'z o'rinlarini topishlari uchun qanday asarlarni o'qish lozimligini ko'rsatib berishimiz uchun ota-ona, o'qituvchi, kutubxonachi va yaqin kishilar ma'suldir.

Chunki, kelajagimiz bo'lgan yosh avlod ma'naviy yetuk shaxs sifatida tarbiyalashda zarur bo'lgan imon, e'tiqod, insonparvarlik, axloq-odob saboqlari xazinasini kitob olamida jamlanganligini yaxshi bilamiz.

Tahlil va natijalar. Shuningdek jamiyatning komil fuqarosini shakllantirishda, tarbiyalashda kelajakda ona bo'ladigan ilm-ma'rifatli qizlarga ham bog'liq jihatlarni inobatga olinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Ma'lumki, insonning asl qiyofasi uning shirinso'zligi, mehribonligi, olijanobligi singari sifatlari bilan namoyon bo'ladi. Bu ijobiy hislatlari bevosita go'zal so'zlarni ishlatishi orqali, go'zal nutqi vositasida amalga oshiriladi. Kitob olaida esa bu ijobiy so'z jamlamasi mujassamlangan bo'lib, ulardan foydalanish uchun kitob mutoalasi muhim manbadir. Bu hislat esa ma'naviyat bilan bog'liq bo'lib har qanday insonning ro'hiy, aqliy alomini ifodalovchi tushunchadir. Shunday ekan, har bir shaxsning aqliy zakovatini yorituvchi ilmga intilish orqali, jamiyatda asosiy o'rin tutgan faoliyat bilan amalga oshiriladi.

Xulosa. Tabiiyki, oiladagi milliy va umuminsoniy qadriyatlar birligi, ma'naviyat-axlokiy qadriyatlar ustivor bo'lsa, eng asosiy ichki ma'naviy olami boyib boradi. Tashqi olamiga uning bo'yi-basti, ko'rinishi, kiyinishi, hatti-harakati va boshqalar kiradi. Ichki olami esa uning yashashdan maqsadi, fikr yuritish, orzu-istaklari, intilishlari, his-tuyg'ularini o'z ichiga oladi. Insonning ana shu ichki olami ma'naviyatdir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 24 yanvar. // "Xalq so'zi" gazetasi. 2020 yil 25 yanvar, № 19 (7521).
3. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. - Toshkent: "Universitet", 2007.
4. Abdurauf Fitrat. Oila - yoki oila boshqarish tartiblari. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
5. Алимova Д.А. Женский вопрос в Средней Азии: История изучения в современные проблемы. - Т.: "Фан", 1991.
6. Балтабаева М.М. Ўзбекистон Республикаси хотин-қизларининг кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришдаги иштироки (1991-2017 йиллар). – Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (ПхД) дисс. автореф. – Андижон, 2019.
7. <https://ru.cityaty.net/tsiaty/614726-bendzhamin-franklin-investitsii-v-znaniia-vsegda-daiut-naibolshuiu-pribyl/>

Vasila MAMADAYUPOVA,

Senior lecturer of Foreign Languages Department, Tashkent state university of law

E-mail: v.mamadayupova@mail.ru

Reviewer: Z. Pulatova, PhD in Philology

ADVANTAGES OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES AT AN EARLY AGE

Annotation

Learning foreign languages at an early age has numerous cognitive, social, and educational benefits. This article explores the multifaceted advantages of early foreign language acquisition, including enhanced cognitive development, improved academic performance, and greater cultural awareness. Through a comprehensive literature review, we examine existing research on the subject and analyze methodologies used in these studies. We also discuss the implications of these findings for educational policies and practices. Our analysis reveals that children who learn foreign languages early exhibit superior problem-solving skills, better multitasking abilities, and a heightened sense of empathy and cultural understanding. These benefits not only contribute to individual growth but also foster global communication and cooperation.

Key words: Foreign language acquisition, early childhood education, cognitive development, multilingualism, cultural awareness, academic performance, language immersion.

ПРЕИМУЩЕСТВА ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В РАННЕМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

Изучение иностранных языков в раннем возрасте имеет многочисленные познавательные, социальные и образовательные преимущества. В этой статье рассматриваются многогранные преимущества раннего изучения иностранного языка, включая улучшение когнитивного развития, улучшение успеваемости и большую культурную осведомленность. Посредством всестороннего обзора литературы мы изучаем существующие исследования по этому вопросу и анализируем методологии, используемые в этих исследованиях. Мы также обсуждаем последствия этих результатов для образовательной политики и практики. Наш анализ показывает, что дети, которые рано изучают иностранные языки, демонстрируют превосходные навыки решения проблем, лучшие способности к многозадачности, а также повышенное чувство сочувствия и культурного понимания. Эти преимущества не только способствуют индивидуальному росту, но и способствуют глобальному общению и сотрудничеству.

Ключевые слова: Владение иностранным языком, дошкольное образование, когнитивное развитие, многоязычие, культурная осведомленность, успеваемость, языковое погружение.

CHET TILLARNI ERTA YOSHDA O'RGANISHNING AFZALLIKLARI

Annotatsiya

Erta yoshda chet tillarini o'rganish bolaning har tomonlama, xususan, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada chet tillarini erta yoshdan o'rganishning qator afzalliklari to'g'risida ma'lumot beriladi. Shuningdek, keng qamrovli adabiyotlarni o'rganish orqali masala yuzasidan o'tkazilgan tadqiqotlar natijasi va ularda qo'llanilgan metodologiyalar, ularning ta'lim siyosati va amaliyotiga ta'siri yuzasidan qilingan tahlillar xususida so'z yuritiladi. Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, chet tillarini erta yoshdan o'rganish bolalarda muammoni hal qila olish xususiyatlari, turli vazifalarni bajarish qobiliyatlarini boshqa bolalarga nisbatan kuchli ekanligi kuzatiladi. Bu holatlar o'z o'rnida bolaning ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Chet tilini o'zlashtirish, erta bolalik davridagi ta'lim, kognitiv rivojlanish, ko'p tillilik, madaniy xabardorlik, akademik yutuqlar, tilni singdirish.

Introduction. In an era marked by rapid globalization and technological advancements, the ability to communicate in multiple languages has become increasingly vital. Early childhood is a critical period for language acquisition, making it an optimal time to introduce foreign languages. Research has consistently demonstrated that young children possess a remarkable capacity for language learning, often surpassing adults in their ability to attain fluency and native-like pronunciation. This phenomenon can be attributed to the heightened plasticity of the young brain, which is more adaptable and responsive to linguistic input.

The benefits of learning foreign languages at an early age extend far beyond the practical advantages of multilingual communication. Early language learners experience enhanced cognitive development, including improved executive function, better problem-solving skills, and superior memory. These cognitive benefits often translate into better academic performance, with bilingual children outperforming their monolingual peers in various subjects, including reading, mathematics, and language arts.

Furthermore, early exposure to multiple languages fosters cultural awareness and empathy, equipping children with the social skills necessary to navigate diverse environments. In a multicultural world, the ability to understand and appreciate

different cultures is invaluable. Bilingual children are often more open-minded and exhibit greater sensitivity to cultural nuances, enhancing their social interactions and broadening their worldviews.

This article aims to comprehensively explore the advantages of learning foreign languages at an early age, drawing from a robust body of research. By examining cognitive, academic, and social outcomes, we seek to highlight the profound impact of early language learning and advocate for its integration into early childhood education. Through this exploration, we hope to contribute to the ongoing discourse on educational best practices and the development of globally competent individuals.

Literature Review. Extensive research underscores the cognitive benefits of early bilingualism. Bialystok and colleagues have conducted numerous studies demonstrating that bilingual children outperform monolingual peers in tasks involving executive function, such as problem-solving, multitasking, and inhibitory control [6]. In particular, Bialystok (1999) found that bilingual children exhibited enhanced cognitive flexibility and better performance on non-verbal tasks requiring executive control. Neuroimaging studies, such as those by Mechelli et al. (2004), reveal that bilingual individuals have increased gray matter density in the left inferior parietal cortex, an area

associated with language processing and executive function. These findings suggest that early bilingualism can fundamentally alter brain structure and function, enhancing cognitive abilities [7].

The academic advantages of early foreign language learning are well-documented. Armstrong and Rogers (1997) found that students who received foreign language instruction in elementary school scored higher on standardized tests in reading, math, and language arts compared to their monolingual peers [4]. Further, a comprehensive study by Thomas and Collier (2002) involving over 700,000 students from various ethnic backgrounds revealed that students who had sustained exposure to bilingual education demonstrated higher long-term academic achievement [5]. These studies indicate that the cognitive benefits of bilingualism translate into tangible academic success. Early exposure to foreign languages also fosters greater cultural awareness and empathy. Dewaele and Wei (2012) reported that bilingual children are more likely to show openness to other cultures and a nuanced understanding of cultural differences [8]. This cultural sensitivity is essential in today's increasingly multicultural societies. Learning a foreign language early can promote a deeper understanding and appreciation of different cultural perspectives, enhancing social cohesion and intercultural communication. Research indicates that bilingualism enhances social skills. For example, Kovács and Mehler (2009) found that bilingual infants are better at adapting to changing social cues and understanding others' perspectives [9]. This ability to perspective-take and comprehend social intentions is crucial for effective communication and social interaction. The concept of neuroplasticity, or the brain's ability to reorganize itself, is central to understanding the benefits of early language learning. Studies by Kuhl (2004) demonstrate that early bilingualism enhances neuroplasticity, making it easier to acquire additional languages later in life [10]. This increased plasticity suggests that early language learning can provide lifelong cognitive advantages.

Methodology. This study employs a mixed-methods approach to comprehensively examine the benefits of early foreign language acquisition. Both quantitative and qualitative data are utilized to provide a holistic understanding of the cognitive, academic, and social impacts of early bilingual education.

The study involves 200 children aged 5-10 years, evenly divided between those enrolled in bilingual education programs and those in monolingual programs. Participants are drawn from diverse socioeconomic backgrounds and various schools to ensure a representative sample.

Data Collection. Quantitative Data: Cognitive abilities are assessed using the Cognitive Assessment System, focusing on executive functions like problem-solving, memory, and multitasking. Academic performance is evaluated through standardized tests in reading, math, and language arts. Qualitative Data: Semi-structured interviews with teachers and parents provide insights into the social and cultural impacts of bilingualism. Classroom observations focus on social interactions and cultural activities, capturing real-time data on student behavior and engagement.

Quantitative data are analyzed using statistical methods, including t-tests and ANOVA, to compare the performance of bilingual and monolingual students. Qualitative data are coded and thematically analyzed to identify recurring patterns and themes related to social skills and cultural awareness. This mixed-methods approach ensures a robust and comprehensive analysis of the advantages of early foreign language learning, integrating empirical data with personal insights and observational evidence.

Results. The study's results indicate significant cognitive, academic, and social benefits associated with early foreign language learning.

Cognitive Benefits. Bilingual children demonstrated superior cognitive abilities, particularly in tasks involving executive function. They outperformed monolingual peers in

problem-solving, memory, and multitasking assessments. Statistical analysis showed significant differences ($p < 0.05$) in these cognitive domains.

Academic Performance. Bilingual students consistently scored higher on standardized tests in reading, math, and language arts compared to their monolingual counterparts. These findings were supported by a significant correlation between bilingual education and academic achievement ($p < 0.01$).

Social and Cultural Impacts. Qualitative data from interviews and observations revealed that bilingual children exhibited greater cultural awareness and empathy. Teachers and parents reported enhanced social skills, including better perspective-taking and conflict resolution abilities. Bilingual children showed more interest in and sensitivity to cultural diversity, as evidenced by their engagement in multicultural activities. Overall, the results underscore the comprehensive benefits of early foreign language learning, suggesting that bilingual education significantly enhances cognitive, academic, and social development.

Discussion. The findings of this study corroborate existing research on the benefits of early foreign language learning. Scholars such as Cummins (2000) argue that bilingualism enhances cognitive flexibility, allowing children to navigate complex tasks more efficiently [1]. Our study supports this view, showing that bilingual children excel in executive function tasks.

Moreover, Genesee and Lindholm-Leary (2013) emphasize that bilingual education positively impacts academic performance, particularly in subjects requiring critical thinking and problem-solving [2]. The higher standardized test scores of bilingual students in our study align with their conclusions.

From a social perspective, Grosjean (2010) posits that bilingual individuals are better equipped to understand and appreciate cultural diversity, fostering greater empathy and social cohesion [11]. Our qualitative data echo this sentiment, revealing that bilingual children exhibit superior social skills and cultural awareness.

These findings underscore the need for educational policies that promote early foreign language learning, as the cognitive, academic, and social advantages are substantial and far-reaching. Integrating foreign language programs into early childhood education can thus play a critical role in developing well-rounded, globally competent individuals.

Conclusion. The evidence presented in this study highlights the numerous advantages of early foreign language learning, encompassing cognitive, academic, and social dimensions. Our findings align with existing research, demonstrating that bilingual children exhibit superior cognitive flexibility, problem-solving skills, and academic performance compared to their monolingual peers.

Moreover, early exposure to foreign languages fosters greater cultural awareness, empathy, and social skills, contributing to more inclusive and interconnected communities. By nurturing these abilities from an early age, bilingual education prepares children to thrive in an increasingly diverse and globalized world.

The implications of these findings are profound for educational policies and practices. Integrating foreign language programs into early childhood education should be prioritized to maximize the developmental benefits for children. This requires investment in teacher training, curriculum development, and resource allocation to ensure equitable access to bilingual education opportunities.

In conclusion, the advantages of early foreign language learning extend beyond linguistic proficiency to encompass cognitive development, academic achievement, and social competence. Embracing multilingualism in education is not only beneficial for individuals but also essential for promoting cultural understanding and fostering global cooperation in the 21st century.

REFERENCES

1. Cummins J. (2000). Language, power, and pedagogy: Bilingual children in the crossfire. *Multilingual Matters*.

2. Genesee, F., & Lindholm-Leary, K. (2013). Two case studies of content-based language education. *Journal of Immersion and Content-Based Language Education*, 1(1), 3-33.
3. Grosjean F. (2010). *Bilingual: Life and Reality*. Harvard University Press.
4. Armstrong P., & Rogers, J. D. (1997). Basic Skills Revisited: The Effects of Foreign Language Instruction on Reading, Math, and Language Arts. *Learning Languages*, 3(2), 20-31.
5. Thomas W. P., & Collier, V. P. (2002). *A National Study of School Effectiveness for Language Minority Students' Long-Term Academic Achievement*. Center for Research on Education, Diversity & Excellence, University of California, Santa Cruz.
6. Bialystok E. (1999). Cognitive complexity and attentional control in the bilingual mind. *Child Development*, 70(3), 636-644.
7. Mechelli A., Crinion, J. T., Noppeney, U., O'Doherty, J., Ashburner, J., Frackowiak, R. S., & Price, C. J. (2004). Neurolinguistics: Structural plasticity in the bilingual brain. *Nature*, 431(7010), 757.
8. Dewaele J. M., & Wei, L. (2012). Multilingualism, empathy, and multilingual awareness: A challenge for language education. *Multilingual Matters*.
9. Kovács A. M., & Mehler, J. (2009). Cognitive gains in 7-month-old bilingual infants. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(16), 6556-6560.
10. Kuhl P. K. (2004). Early language acquisition: cracking the speech code. *Nature Reviews Neuroscience*, 5(11), 831-843.
11. Grosjean F. (2010). *Bilingual: Life and Reality*. Harvard University Press.

Malohat MANSUROVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti doktaranti
E-mail: m.mansurova1992@gmail.com

Falsafa fanlari doktori, professor N.Safarova taqrizi asosida

IJTIMOY BOSHQARUV VA MA'NAVİYATNING O'ZARO ALOQADORLIGI

Annotatsiya

Maqolada ijtimoiy boshqaruvning mohiyati va uning umumiy xususiyatlari ma'naviyat bilan o'zaro aloqadorligi ko'rib chiqilgan. Jamiyatimizda ushbu tushunchaning keng va tor ma'nolari ko'rsatib o'tilgan. Hozirgi holatda ijtimoiy boshqaruvning zamonaviy jamiyatimizdagi ko'rinishi, uning fanlar bilan aloqadorligi xususida tushunchalar berib o'tilganligi bilan ham e'tiborlidir.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy boshqaruv, davlat boshqaruv, zamonaviy jamiyat, ijtimoiy barqarorlik, konsepsiya, kognitiv, konstruktiv.

ВЗАИМОСВЯЗЬ СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ И ДУХОВНОСТИ

Аннотация

В статье рассматривается сущность социального управления, его общие черты и связь с духовностью. В нашем обществе проявились широкий и узкий смыслы этого понятия. В современной ситуации появление социального управления в нашем современном обществе примечательно еще и тем, что даны понятия о его связи с науками.

Ключевые слова: Социальное управление, государственное управление, современное общество, социальная стабильность, концепция, когнитивная, конструктивная.

INTERRELATIONSHIP OF SOCIAL MANAGEMENT AND SPIRITUALITY

Annotation

The article examines the essence of social management, its general features and its relationship with spirituality. Broad and narrow meanings of this concept have been shown in our society. In the current situation, the appearance of social management in our modern society is also notable for the fact that concepts have been given regarding its connection with sciences.

Key words: Social management, state management, modern society, social stability, concept, cognitive, constructive.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining ma'lum bir bosqichida jamiyatni alohida qobiliyat va bilimlarga ega bo'lgan kishilar tomonidan boshqarilishiga ehtiyoj paydo bo'la boshladi. Keyinchalik boshqaruvchi kishilar soni ko'paya borib, alohida ijtimoiy guruhga, so'ng tabaqaga aylandilar. Bu ijtimoiy tabaqa kengayib, davlatda nomlanadigan boshqaruv organi paydo bo'la boshladi. Davlatni turli chayqalishlarsiz ilmiy asosda boshqarilishiga ehtiyoj orta borishi natijasida boshqaruv nazariyasi vujudga keldi.

Boshqaruv nazariyasi nisbatan yangi va istiqbolli fan tarmog'i bo'lib, obyektiv borliqni ilmiy bilishga asoslanadi. U o'z faoliyatini bir qator tabiiy va ijtimoiy fanlar zaminida ko'radi. Chunki har qanday ilmning tadqiqot olib borishdan maqsadi – tabiat, jamiyatdagi obyektiv qonuniyatlarni aniqlab, ulami inson ehtiyojlariga xizmat qildirishdir. Bu esa boshqaruv jarayonining mohiyati va qonuniyatlarini aniqlash, bu jarayonda sodir bo'ladigan munosabatlar tabiatini ochib berish, uning tizimini ishlab chiqish va boshqaruv sub'yekting asosiy tamoyillarini ishlab chiqish boshqaruv nazariyasining vazifalaridir.

So'nggi yillarda davlatimizda jamiyat rivoji mohiyatan va shaklan jihatdan yangi bosqichga kirib bormoqda. Asosiy qonunga o'zgartishlar kiritish bo'yicha olib borilayotgan siyosiy-huquqiy harakatlar, jumladan, inson-jamiyat-davlat konsepsiyasining huquqiy rasmiylashtirilishi ijtimoiy davlat yangi paradigma sifatida jamiyatning mutlaqo yangi siyosiy-huquqiy tizimi sifatida rivojlanayotganidan dalolat bermoqda. Istiqbolda o'zimizda va jahonda taraqqiy etgan hozirgi zamon davlatchiligining tajribasi asosida yangi davlat va jamiyat shakllanmoqda.

Mustaqillikka erishganimizdan so'ng mamlakatimiz yangilanish davriga qadam qo'ygan birinchi kunlardan boshlab ochiq, pragmatik va amaliy tashqi siyosat yuritish, dunyodagi barcha taraqqiyparvar mamlakatlar, ayniqsa, qo'shni davlatlar bilan yaqin do'stlik va hamkorlik munosabatlarini mustahkamlashga ustuvor ahamiyat qaratmoqda. Bugungi kunda ijtimoiy va boshqaruv faoliyati asosan boshqa faoliyat turlari va sohaları mutaxassisleri tomonidan amalga oshiriladi.

Har qanday jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar nihoyatda xilma-xil va qarama-qarshidir. Inson ularni bilishi va shuning uchun ularni boshqarishi mumkin, lekin har doim ham bir xil darajada muvaffaqiyatli emas.

Ijtimoiy boshqaruv zamonaviy ijtimoiy tuzumning asosiy jihati hisoblanadi. Bu jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida ijtimoiy jarayonlarni tartibga solish va ijtimoiy institutlarni boshqarishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimidir.

Adaboyotlar sharhi. Menejment muammolarini zamonaviy nemis tadqiqotchilari V.Zigert va L. Lang menejmentga shunday ta'rif berishadi: "Menejment bu odamlarni boshqarish va mablag'lardan foydalanishdir, biz bu orqali vazifalarni insonparvarlik tamoyillari asosida, oqilona bajarishimiz mumkin" [1].

Mashhur amerikalik olim P.Drucker ham "menejment" tushunchasini quyidagicha ta'riflaydi. Uning nuqtai nazari bo'yicha, "menejment – bu uyushmagan odamlarni samarali, yo'naltirilgan, aniq maqsadga ega guruhga aylantiradigan maxsus faoliyat turi" [2].

3.K.Багированинг ta'kidlashicha, oliy ta'im magistraturasi sharoitida bo'lajak ta'im menejerlarini deontologik asosda tayyorlashda murakkab faoliyati ishini bilishni, yuqori darajadagi kuzatuvchanlikni, moslashuvchanlikni, ijodiy tashabbusni, shaxsning muayyan xarakterli fazilatlarini – ishga ishtiyoqni, qat'iyat va qat'iyatlilik, unga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish ustuvor bo'lish lozim [3].

G.E.Zborovskiyning ta'kidlashicha: "boshqaruv har qanday inson faoliyatining ma'lum bir universal momenti bo'lib, doimo o'ta aniq maqsadga erishish maqsadini ko'zlaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, menejment doimo o'zgarib turadi, hech qachon o'zgar olmaydi, u jamiyat rivojlanishining o'ziga xos darajasi bilan belgilanadigan muayyan tarixiy davrlarda o'zini namoyon qiladi [4].

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy boshqaruv – bu boshqaruvning bir turi, jamiyat, ijtimoiy guruhlar va shaxslarning faoliyatini tartibga solish va ijtimoiy tizimning tashkiliy darajasini oshirish maqsadida ularga ta'sir ko'rsatish jarayoni.

Ijtimoiy boshqaruvning umumiy xususiyatlari:
odamlar va ularning jamoalarining birgalikdagi faoliyati sodir bo'lgan joyda mavjud;
birgalikdagi faoliyat ishtirokchilariga tartibli ta'sir ko'rsatishni ta'minlaydi;
boshqaruvning aniq maqsadiga erishishga qaratilgan;
boshqaruv subyekti va obyektining mavjudligi bilan tavsiflanadi;
boshqaruv subyekti ma'lum quvvat manbai bilan ta'minlangan;
nazorat obyekti bo'syunuvchi subyekt bo'lib, uning ongli-ixtiyoriy xatti-harakati subyektning ko'rsatmalariga muvofiq o'zgarishi kerak;

muayyan mexanizm doirasida amalga oshiriladi.

"Ijtimoiy boshqaruv" tushunchasi so'zning tor va keng ma'nosida mavjud. Keng ma'noda ijtimoiy boshqaruv quyidagilarni ifodalaydi: "tartibga solish, sifat jihatidan o'ziga xoslikni saqlash, jamiyatni takomillashtirish va rivojlantirish. Shunday qilib, u ijtimoiy tizim ichida ma'lum o'rinni egallaydi, shu tizimga nisbatan tegishli vazifani bajaradi va moddiy va ma'naviy madaniyat vositalari orqali ijtimoiy jarayon kontekstiga kiradi"[5].

Keng ma'noda jamiyatni tashkil etuvchi va uning hayotiy faoliyatini belgilovchi sohalarining butun majmuasini anglatadi.

Ijtimoiy boshqaruvning asosiy vazifasi ijtimoiy institutlarning samarali faoliyat yuritishi va jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoit yaratishdir. Bu nafaqat davlat organlari ishini tashkil etish, balki xususiy kompaniyalar va jamoat tashkilotlari faoliyatini tartibga solishni ham o'z ichiga oladi[6].

Zamonaviy dunyoda ijtimoiy boshqaruv tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki globallashev va jadal texnologik taraqqiyot jamiyatda doimiy o'zgarishlarga olib keladi. Ijtimoiy boshqaruv jamiyatni yangi muammolarga moslashtirish va noaniqlik sharoitida murakkab jarayonlarni boshqarish uchun zarur bo'ladi.

Ijtimoiy menejment, birinchi navbatda, ko'plab fanlarning o'rganish predmeti hisoblanadi: sotsiologiya, psixologiya, ijtimoiy psixologiya, siyosatshunoslik, falsafa, huquqshunoslik, madaniyatshunoslik, pedagogika, kibernetika.

Ijtimoiy boshqaruv konsepsiyasi ibtidoiy jamiyat paydo bo'lganidan beri mavjud bo'lishiga qaramay, ijtimoiy fanlarga XX asrning ikkinchi yarmidagina kirib keldi[6].

Ma'lumki, shaxs shaxsiy aloqa sohasidagi boshqa shaxslar bilan, shuningdek, voqelikning tashqi jarayonlari bilan o'zaro munosabatlarni mustaqil ravishda tartibga solishga qodir. Bu qobiliyat ishlab chiqarish va amaliy xarakterdagi sohalariga, jumladan, ijtimoiy faoliyat sohasiga ham taalluqlidir. Demak, shaxs faoliyatining barcha o'zgaruvchanligi, bu orqali u atrofdagi voqelikni va u bilan birga o'zini o'zgartiradi, yaxlit, ongli va boshqariladigan jarayonga aylanadi.

Albatta, jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida boshqaruv faoliyati mahsuli – qabul qilingan qarorning murakkabligi va ahamiyatining ma'lum bir bosqichma-bosqichligi (o'sishi) mavjud

ibtidoiy jamiyat

o'rta asr va zamonaviy jamiyat,

sanoat va postindustrial jamiyat

Har qanday jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar nihoyatda xilma-xil va qarama-qarshidir. Inson ularni bilishi va shuning uchun ularni boshqarishi mumkin, lekin har doim ham bir xil darajada muvaffaqiyatli emas. Odamlarning ijtimoiy boshqaruv muammolarini hal qilish qobiliyatlari ham juda farq qiladi. Ijtimoiy boshqaruv nazariyasini va maxsus boshqaruv kadrlarini tayyorlashni doimiy ravishda takomillashtirish zarur. Bugungi kunda ijtimoiy va boshqaruv faoliyati asosan boshqa faoliyat turlari va sohalar mutaxassislari tomonidan amalga oshiriladi[7].

Ammo, ijtimoiy menejment inson va jamiyat boshqaruv faoliyatining bir turi sifatida faol o'rganiladi, uning tuzilishi, subyektlari, moddiy va moliyaviy bazalari, optimallashtirish omillari va boshqalar tahlil qilinadi. Ijtimoiy boshqaruvning ma'naviy komponenti deyarli tadqiqot doirasidan tashqarida qolmoqda. Ijtimoiy boshqaruv, avvalambor, odamlarning, ham menejerlarning, ham boshqariladiganlarning ma'naviy

imkoniyatlari, ularning dunyoqarashi va ijtimoiy fazilatlarini bilan bog'liq degan pozitsiyani inkor etish qiyin. Aks holda, inson ijtimoiy boshqaruvning asosiy elementlari, asosiy maqsadlari va ideallarini anglay olmaydi va qayta fikrlay olmaydi, his qila olmaydi va tushuna olmaydi.

Rivojlangan ma'naviy qobiliyat va qobiliyatsiz, tegishli bilim, ko'nikma va qobiliyatsiz odamlar ushbu eng muhim ijtimoiy jarayonda o'zlarining o'rni va rolini to'g'ri anglay olmaydilar. Muammoni ilmiy jihatdan ishlab chiqish darajasi ham ijtimoiy boshqaruvning ma'naviy asoslarini alohida tahlil qilishga undaydi. Ijtimoiy jarayonlar va munosabatlar haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud[8]. Ular ko'plab fanlar tomonidan o'rganiladi.

Ijtimoiy boshqaruvning ma'naviy asoslarini o'rganish zarurligi quyidagilardan ko'rinadi:

Birinchidan, ijtimoiy boshqaruvning obyektiv va predmet yo'nalishlarini, uning xususiyatlari va o'ziga xos xususiyatlarini, maqsadi, ideallari va amalga oshirish tamoyillari, mazmuni va tuzilishini chuqurroq o'rganish kerak. Uni o'rganish natijasida asosiy inson ma'naviyatining ijtimoiy boshqaruvda subyekt va obyekt sifatidagi roli asoslanadi: uning ongi, dunyoqarashi va ijtimoiy sifatlarini namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, ijtimoiy boshqaruvning ma'naviy asoslari ijtimoiy-boshqaruv jarayoni ishtirokchilarining ongi, dunyoqarashi va ijtimoiy fazilatlariga murojaat qilish aniqlangan muammoni to'liq hal qilmaydi. Kishilar ma'naviyatining bu ko'rinishlari ko'p qirrali bo'lib, nafaqat boshqaruv sohasida, balki iqtisodiyot, siyosat, huquq, hayotning boshqa soha va sohalarida, kishilar faoliyati turlarida ham ro'y beradi. Ijtimoiy boshqaruvning kognitiv va axborot jarayonini, uning ishtirokchilarining konstruktiv va ijodiy aqliy faoliyatini, shuningdek, ma'naviy va tashkiliy jarayonni o'z ichiga oladi.

Uchinchidan, ijtimoiy menejmentning o'ziga xos ma'naviy asoslari bilan bir qatorda qadriyat jihatini ham o'rganish muhim ko'rinadi. Masalan:

ijtimoiy va boshqaruv qarorlari va harakatlarida maqsadni belgilash va maqsadga muvofiqlik o'rtasidagi munosabatlarning aksiologik tahlili;

boshqaruv obyektlarining ideallari, manfaatlari, muayyan ijtimoiy va boshqaruv dasturlari o'rtasidagi bog'liqlik o'lchovi;

ijtimoiy boshqaruvda nima bo'lishi (e'lon qilinishi) va nima (amaliy natijalar) o'rtasidagi munosabat;

usul va vositalarning ijtimoiy boshqaruv jarayonining maqsadi va natijalariga muvofiqligi va boshqalarni o'rganadi.

To'rtinchidan, ijtimoiy boshqaruvning ma'naviy va tashkiliy asoslarini o'rganishga murojaat qilish kerak. Ijtimoiy boshqaruv masalalari bo'yicha zamonaviy nashrlar muhim amaliy tashkiliy harakatlarga qaratilgan: xodimlar bilan ishlash, boshqaruv xodimlarini tayyorlash, boshqaruv va ijtimoiy-boshqaruv jarayonlarining moddiy, moliyaviy, texnik va texnologik tarkibiy qismlari, ishlab chiqarishni tashkil etish, boshqaruv institutlari va boshqalar kiradi.

Xulosa. Umuman olganda zamonaviy jamiyatimizda ijtimoiy boshqaruv muhim rol o'ynaydi, chunki u ijtimoiy adolatni ta'minlash, aholining zaif toifalarini qo'llab-quvvatlash va boshqa ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi. Ijtimoiy boshqaruvning har bir turi o'ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega, shuning uchun samarali boshqaruvga faqat boshqaruvning barcha turlarining o'zaro ta'siri orqali erishish mumkin. Biroq, zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi va jamiyatdagi o'zgarishlar bilan ijtimoiy boshqaruv bir qator muammolarga duch keldi, ularning hal qilinishi jamiyatning keyingi rivojlanishi uchun dolzarb va zarurdir.

Ijtimoiy boshqaruvning ma'naviy asoslari juda real va muhim jarayonlardir. Ular ijtimoiy boshqaruv ishtirokchilarining ongi, dunyoqarashi va ijtimoiy fazilatlarini obyektivlashtirish, odamlarning o'ziga xos ma'naviy xususiyatlarini ularning samarali namoyon bo'lishiga tayyorlash, tegishli faoliyatni amalga oshirish uchun zarur ma'naviy va aqliy shakllar va usullarni yaratish bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. Ijtimoiy boshqaruvning ma'naviy asoslarida ma'naviy-tashkiliy jarayon muhim ahamiyatga ega. U qabul qilingan ijtimoiy va boshqaruv qarorini tashkil etish va amalga oshirish bosqichida amalga oshiriladi, garchi u butun ijtimoiy va boshqaruv jarayoniga xos bo'lsa ham. Qarorni amalga oshirishni ma'naviy va tashkiliy

qo'llab-quvvatlash – bu boshqaruv subyektini fikrlash bosqichlari va tartiblari, vositalar va usullarni tanlash va tanlash operatsiyalari, vazifalar va ijrochilarni aniqlash, shuningdek, rejalashtirish, ijtimoiy va boshqaruv qarorlarini

amalga oshirishga tayyorgarlik ko'rish va mo'ljallangan natijalarga erishish bilan bog'liq nazorat, loyihalash, tuzatuvchi, baholash va boshqa aqliy harakatlarni ham o'z ichiga qamrab oladi.

ADABIYOTLAR

1. Зигерт В., Ланг Л. Руководить без конфликтов. – М.: Экономика, 1990. – 335 с.
2. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения: Пер. с англ. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. 226 с.
3. Багирова З.К. Формирование управленческой культуры будущего руководителя образования. Автореферат диссертации. – Махачкала, 2008. – 22 с.
4. Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. Прикладная социология. – М.: Гардарики, 2006. – С.9.
5. Краснопольская И.И., Мерсиянова И.В. Трансформация управления социальной сферой: запрос на социальные инновации // Вопросы государственного и муниципального управления. 2015. № 2. С. 29–52.
6. Чупров В. И. Социология управления: теоретические основы: учебник / В. И. Чупров, М. А. Осипова. М.Юр.Норма, НИЦ ИНФРА-М, 2015. 172 с.
7. Холов А.Х. Бошқарув қарорлари қабул қилишнинг назарий концепциялари. Монография. – Т.2013.
8. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. – Т.: "Ўқитувчи", 2001. 450–б.

Erkin MARDONOV,

Termiz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

E-mail:erkinmardonov735@gmail.com

Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti v/b, PhD O.Eshmuradov taqrizi asosida

DYNAMICS OF THE GROWTH OF THINKING OF CHILDREN AT A SMALL SCHOOL AGE

Annotation

Involuntary (intuitive) and voluntary (analytical) thinking, depending on the activity of thinking are distinguished into species. Intuition is said to be a process of sudden, unexpected resolution of mental tasks that have not been solved for so long with the help of logical thinking.

Key words: visual-action type of thinking, reproductive, productive (creative), adequate reflection, reasoning, critical.

ДИНАМИКА МЫСЛИТЕЛЬНОГО РОСТА ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

Непроизвольное (интуитивное) и произвольное (аналитическое) мышление в зависимости от мыслительной активности делятся на виды. Интуицией называется процесс внезапного, неожиданного решения психических задач, которые долгое время не решались с помощью логического мышления. Ключевые слова: наглядно-действенный тип мышления, репродуктивный, продуктивный (творческий), адекватно отражающий, рассуждающий, критический.

KICHIK MAKTAB YOSHIDA BOLALARNI TAFAKKUR O'SISHI DINAMIKASI

Annatsiya

Tafakkur faolligiga qarab ixtiyorsiz (intuitiv) va ixtiyoriy (analitik) tafakkur turlariga ajratiladi. Intuisiya deb mantiqiy tafakkur yordamida ko'p vaqtlar davomida hal qilinmagan aqliy vazifalarning to'satdan, kutilmaganda hal qilinib qolishi jarayoniga aytiladi.

Key words: Ko'rgazmali-harakat tafakkur turi, reproduktiv, produktiv (ijodiy), adekvat aks ettirish, fikr yuritish, tanqidiy.

Kirish. Kichik maktab davrida o'quvchining o'z xatti-harakatlarini o'qituvchi qo'ygan maqsad va vazifalarga moslashtirishi sinfdan-sinfga ko'tarilgan sari kuchayib boradi. Bu o'quvchining maktab qoidalari amal qilishida, sinfdagi vazifalarini bajarishida ko'rinadi.

Kichik maktab davrida maqsad qo'yishning murakkab xarakteri birinchi sinf o'quvchisining irodaviy xatti-harakatlari bilan bog'liqligi tadqiq etilgan.

Tafakkur turlari. Muayyan ijtimoiy muhitda turmush kechirayotgan odamlarning ehtiyojlari xatti-harakat motivlari

narsalarga qiziqishlar, intilishlar, mayllar, aqliy qobiliyatlari, hatto faoliyatlari ham turli tumandir. Xuddi ana shu boisdan ularning tafakkuri ham har xil holatlarda vaziyatlarda turlicha tarzda vujudga keladi, namoyon bo'ladi.

Psixologiya fanida tafakkur turlari topshiriq xususiyatiga, fikr yoyiqligiga, fikrning originallik darajasiga qarab, quyidagicha shartli klassifikatsiya qilinadi.

Professor E.G'.G'ozievning "Umumiy psixologiya" darsligida tafakkur turlari quyidagicha klassifikatsiya qilinadi:

Tafakkur turlari	
Shakliga ko'ra	Ko'rgazmali-harakat, ko'rgazmali-obrazli,
Topshiriq xarakteriga ko'ra	Nazariy, amaliy, ixtiyorsiz, ixtiyoriy
Fikr yoyiqligiga ko'ra	Konkret, abstrakt, realistik, autistik intuitiv, diskursiv
Fikrning originallik darajasiga ko'ra	Reproduktiv, produktiv, ijodiy, vizual, fazoviy

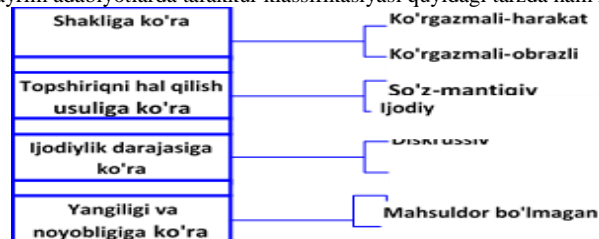
Tafakkur turlari (E.G'.G'oziev tasnifi).

V.Karimovanning "Psixologiya" o'quv qo'llanmasida tafakkur turlari quyidagicha klassifikatsiya qilinadi.

Tafakkur turlari	
Shakliga ko'ra	Ko'rgazmali-harakat, ko'rgazmali-obrazli, mantiqiy
Ko'riladigan masalaning xarakteriga ko'ra	Nazariy, amaliy
Ijodiylik elementiga ko'ra	Konvergent, divergent
Yangiligi va noyobligiga ko'ra	Reproduktiv, produktiv (ijodiy)

Tafakkur turlari (V.Karimova tasnifi).

Shuningdek, ayrim adabiyotlarda tafakkur klassifikatsiyasi quyidagi tarzda ham ifodalanadi

Tafakkur klassifikatsiyasi.

Asosiy qism:A.V.Petrovskiy muharrirligida chop etilgan, "Umumiy psixologiya" darsligida tafakkurni quyidagi turlari ajratib ko'rsatiladi: ko'rgazmali-harakat, ko'rgazmali-obrazli, mavhum nazariy tafakkur turlari va boshqalar.

Ko'rgazmali-harakat tafakkur turi. Tarixiy taraqqiyot davomida odamlar o'z oldilarida turgan maqsadlarni dastlab amaliy faoliyat nuqtai nazaridan yechganlar, keyinchlik unda

nazariy faoliyat ajralib chiqqan. amaliy va nazariy faoliyat chambarchas bir-biri bog'langandir.

Ko'rgazmali-harakat tafakkur turiga psixologik adabiyotlarda quyidagicha ta'riflar uchraydi. Jumladan, V.Karimova tomonidan ko'rgazmali-harakat tafakkuri odamning real predmetlar bilan ish qilayotgan paytda fikrlash jarayonini nazarda tutadi. "Psixologik lug'atda" ko'rgazmali harakatli tafakkur amaliy tafakkurning bevosita idrok qilayotgan narsa va hodisalar haqida harakatlar yordami bilan amalga oshiriladigan fikrlash turi, deb tavsiflanadi.

Ko'rgazmali-obrazli tafakkur turi ham psixologik adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. "Psixologik lug'at"da ta'riflanishicha u konkret tafakkurning bevosita idrok qilinayotgan narsa va hodisalar haqida fikrlashdan iborat bo'lgan turi. Professor E.G'oziev fikricha, bevosita idrok qilinayotgan predmetlar emas, balki faqat tasavvur qilinayotgan narsa va hodisalar haqida fikrlashdan iborat tafakkur turi ko'rgazmali-obrazli tafakkur deb ataladi. V.Karimova tomonidan ko'rgazmali-obrazli tafakkur esa ko'rgan kechirgan narsalar va hodisalarning aniq obrazlari ko'z oldimizda gavdalangan chog'da ularning mohiyatini umumlashtirilib bilvosita aks ettirishimizdir, deb talqin qilinadi. Tafakkurning mazkur ko'rinishi 4-7 yoshgacha bo'lgan bolalarda namoyon bo'ladi. Bog'cha yoshidagi bolalarda ko'rgazmali-obrazli tafakkur bosqichiga o'tgandan so'ng ham saqlanib qoladi, lekin u o'zining yetakchi rolini yo'qota boshlaydi.

Ko'rgazmali-obrazli tafakkur sodda shaklda ko'pincha boqcha yoshidagi bolalarda, ya'ni 4-7 yoshgacha bo'lgan bolalarda paydo bo'ladi. Bu yoshdagi bolalarda tafakkurning amaliy harakatlar bilan alohasi avvalgidek to'g'ri va bevosita bo'lmaydi. Bog'cha yoshidagi bolalar faqat ko'rgazmali obrazlar bilan fikr yuritadilar va uncha tushunchaga ega bo'lmaydilar. Bog'cha yoshidagi bolalarda tushunchalarning yo'qligi shveysariyalik psixolog J.Piajening quyidagi tajribasida juda yaqqol namoyon bo'ladi. 7 yoshga yaqin bolalarga xamirdan qilingan mutlaqo bir xil, hajmi jihatidan teng 2 ta soqqa ko'rsatiladi. Bolalar uni teng deb hisoblaydi. Bolalarning ko'z oldida bitta soqqa ezib non shakliga keltiriladi. Endi bolalar non shaklidagi soqqada xamir ko'p deb hisoblaydilar. Bolalarning ko'rgazmali-obrazli tafakkurlari hali ularning idroklariga bevosita to'la bo'ysunadigan bo'ladi. Ularning ko'rgazmali-obrazli shaklda o'tadigan tafakkurlari bolalarni soqqaga qaraganda non shaklidagi xamir ko'proq degan xulosaga olib keladi.

Shuning uchun ular narsa va hodisalarning, jism va predmetlarning ko'zga yaqqol tashlanib turuvchi alomatiga, xususiyatiga, tashqi belgisiga e'tibor qiladilar. Lekin ularning ichki bog'lanishlari o'zaro munosabatlarini bildirib keladigan muhim asosiy sifatlariga ahamiyat bermaydilar. Obyektlarni fazoda joylashgan o'zni tashqi, nomuhim belgisi ularning ko'rgazmali-obrazli tafakkurini vujudga keltiradi. Masalan, ularning nazarida odamlarni bo'yining baland va pastligi ularning yoshini belgilaydi.

Tafakkur faolligiga qarab ixtiyorsiz (intuitiv) va ixtiyoriy (analitik) tafakkur turlariga ajratiladi. Intuisiya deb mantiqiy tafakkur yordamida ko'p vaqtlar davomida hal qilinmagan aqliy vazifalarning to'satdan, kutilmaganda hal qilinib qolishi jarayoniga aytiladi.

Shunday qilib, abstrakt tafakkur orqali narsa va hodisalarni bevosita idrok qilish mumkin bo'lmagan xususiyatlari, o'zaro munosabatlari aniqlanadi, u yoki bu sohaga oid qonuniyatlar ochiladi, sabab-oqibat bog'lanishlari aks ettiriladi.

Voqealarni o'zlashtirish vositasi bilan real narsa va hodisalarni yaratilishiga yo'naltirilgan fikr yuritiladi. U qo'yilgan amaliy va nazariy vazifalarni yangi usullar bilan hal qilish, ongimizda yangi tasavvur, tushuncha va hukmlar hosil qilish,

Ko'pincha ixtiyoriy tafakkur jarayoni mulohaza, muhokama, isbotlash, gipoteza kabi shakllarda namoyon bo'ladi. Masalan, matematika, fizika, kimyo, psixologiya va boshqa fanlardagi misol va muammolarni yechish jarayoni. Bundan tashqari ixtiyoriy tafakkurga mantiqiy yoki nazorat (kontrol) tafakkuri ham kiradi. Moddiy borliqni adekvat aks ettirish, fikr yuritish, tanqidiy va sinchkov bo'lishni taqazo etadi. Binobarin, narsa va hodisalarni atroflicha bilish uchun ob'ektiv baho berish zarurati tug'iladi, bu esa o'z navbatida fikr yuritish ko'lami keng, analitik-sintetik faoliyat doirasi mustahkam bo'lishini talab qiladi.

Tafakkur jarayoni ixtiyorsiz yuz berishi ham mumkin. Lekin bu holda ular ixtiyoriy tafakkurga suyangan tarzda vujudga keladi. Jumladan, odamning amaliy, maishiy va hokazo faoliyatlarida ixtiyorsiz ravishda qator savollar paydo bo'lishi va ularga beixtiyoriy javoblar axtarish hollari uchraydi. Bunday paytlarda inson fikr yurityaptimi yoki yo'qmi buni bilish qiyin, vaholanki, u o'zicha go'yo savollarga javob topadiganday, shirin his-tuyg'ularni boshdan kechirayotganday bo'ladi, shuning uchun ko'pincha "tilimning uchida turibdi" deyiladi. Fikr yuritilishi lozim bo'lgan narsa-hodisalarni idrok yoki tasavvur qilish mumkin bo'lsa, bunday tafakkur konkret tafakkur deb ataladi. U o'z navbatida yaqqol-predmetli va yaqqol-obrazli tafakkur turlariga ajratiladi. Agar fikr yuritish ob'ekti bevosita idrok qilinsa, bunday tafakkur yaqqol-predmetli tafakkur deyiladi. Fikr yuritilayotgan narsa va hodisalar faqat tasavvur qilinsa, bunday tafakkur yaqqol-obrazli tafakkur deb ataladi.

Abstrakt tafakkur narsalarning mohiyatini aks ettiruvchi va so'zlarda ifodalovchi tushunchalarga tayanib fikr yuritishdir. Algebra, trigonometriya, fizika, chizma geometriya, oily matematika masalalarini yechish mahalida fikr yuritish, mulohaza bildirish, abstrakt tafakkurga xos misollardir.

Abstrakt tafakkur konkret tafakkurdan g'oyat keng ma'no anglanishi bilan qator narsa va hodisalar to'g'risida, abstrakt tafakkur yordamida mulohaza borliq to'g'risida cheksizlik, sifat, miqdor, tenglik to'g'risida, go'zallik yuzasidan mavhum abstrakt mulohaza yuritish mumkinligi bilan farq qiladi.

Hodisalarni izohlashga, faraz qilishga qaratilgan tafakkur nazariy tafakkur deb ataladi. Tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishlarni yoritib borish va shu bog'lanishlarni nazariy jihatdan fikr yuritish yo'li bilan izohlash kabi jarayonlarni nazariy tafakkur yordamida amalga oshirish mumkin. Izohlash paytida izohlanayotgan narsa va hodisalar, xossa va xususiyatlar, jism va predmetlar, umuman butun voqelik ma'lum turkumdagi tushunchalar qatoriga kiritiladi va ularning farq qiladigan belgi va alomatlari fikran ajratib ko'rsatiladi.

Abstrakt tafakkur muammosi qator sobiq sovet psixologlari tomonidan izchillik bilan tadqiq etilgan.

Nazariy tafakkur tufayli voqealardagi umumiy va muhim bog'lanishlarni, xossalarni, qonuniyatlarni anglab olamiz. Shuning uchun quyosh va oy tutilishini, yulduzlar tizimini harakatini, ob-havo ma'lumotlarini, yer qimirlash o'choqlarini, voqea sodir bo'lishini ancha ilgari aytib berishimiz mumkin. Shu sababdan nazariy tafakkurni oldindan ko'rish imkoniyatini yaratadigan umumlashgan tafakkur deb ataydilar.

muayyan yangi narsalar yaratish bilan bog'liq murakkab tafakkur jarayonidir. Amaliy tafakkur jarayonining davomi ish-harakatlarini, aqliy xarakterlarni tasavvur qilishda, fikrlashda namoyon bo'ladi. Masalan, talabalar faoliyatidagi konspekt yozish, referat tayyorlash, kurs va diplom ishi ustida ishlash kabilarni amaliy tafakkurga yaqqol misoldir.

Ijodiy tafakkur - murakkab bilish faoliyatidan biri bo'lib, tadrijiy ravishda izchil o'zaro bog'langan jarayonlardan tashkil

topadi, dastavval savollar tug'iladi, vazifa aniqlanadi, masalani echish va savollarga javob qidirish jarayoni vujudga keladi.

Ijodiy tafakkurning navbatdagi tarkibiy qismlari quyidagicha aks ettiriladi:

qo'yiladigan savollarga javob berish, masalani yechishga yordam beradigan yo'llar, usullar, vositalar, qoidalar va ko'nikmalarni qidirish, ularni tanlash hamda mazkur faoliyatda ularni tadbiiq qilish va boshqalar.

Ijodiy fikrlashni ta'minlovchi omillar:

Fikr yuritish faoliyatida eng avval hal qilinishi zarur bo'lgan masala inson tomonidan aniqlab olinishi kerak.

Muammo yoki masalani hal qilish zarur bo'lgan barcha bilimlarni tadbiiq qilish uchun intilish.

Masalaga, muammoga taalluqli gipoteza olg'a suriladi, bosqichlar taxmin qilinadi, yechim to'g'risida farazlar ishlab chiqiladi, turli variantlar hamda variatsiyalar haqidagi mulohaza yuritiladi, o'zaro xayolan solishtirib, eng samarali alomatlar ajratiladi va hokazo.

Muammo oldiga qo'yilgan farazni tekshirish zarurati tug'iladi. Muammoni nazariy jihatdan hal qilish uchun ilgari surilgan gipoteza adekvat emasligi, noto'g'ri ekanligi aniqlansa, u fikr yuritish ob'ektidan siqib chiqariladi va yangi farazlar, o'ylar taxmin qilinadi yoki o'ylab topiladi.

Muammo va masalani hal qilish, yechish, olingan natijalarni to'g'riligiga qanoat hosil qilish uchun echuvchi, uni tekshirish bilan tafakkur harakatlarini yakunlaydi.

Psixolog V.A.Kruteskiy ijodiy tafakkurni taraqqiy ettirish maqsadida masalalar tipologiyasini ishlab chiqib, turli yoshdagi o'quvchilar o'quv faoliyatida sinab ko'rgan. Tipologiyaga kiritilgan masalalarni V.A.Kruteskiy turlicha nom bilan ataydi:

Savol aniq qilib qo'yilmagan masalalar.

Berilganlari yetishmaydigan masalalar.

Ortiqcha ma'lumotlari bo'lgan masalalar.

Bir necha yo'l bilan yechiladigan masalalar.

Mazmuni o'zgarib turadigan masalalar.

Isbotlashga doir masalalar.

Fikrlash, mantiqiy mulohaza yuritishga doir masalalar.

Ijodiy tafakkur turi o'zining samaradorligi va dolzarbligi, universalligi bilan boshqa fikr yuritish jarayonlaridan farq qiladi, yangi-yangi muammolarni o'ylab chiqish jarayoni bo'lib, insonning bilish faoliyatida yetakchi rol o'ynaydi.

Hozirgi kunga kelib, ta'lim-tarbiya jarayonida e'tibor qaratilayotgan eng muhim masalalardan biri - bu o'quvchi-yoshlarda sog'lom fikrlashni, tafakkur mustaqilligini, aqlning tanqidiyligini darsda va darsdan tashqari vaqtlarda keng jamoatchilik fikriga suyangan holda rivojlantirishdan iboratdir. Bizga ma'lumki, o'quvchi tafakkurining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar quyidagilar hisoblanadi (1.3.1-rasm):

ADABIYOTLAR

1. Xaydarova F.I., N.I.Xalilova. "Umumiy psixologiya". T.: 2009 yil 191 bet.
2. Davletshin M.G.va boshqalar. Ta'limning psixologik asoslari. O'quv qo'llanma – T.: O'QITUVCHI. 1995y. B.20.
3. G'oziyev E.G'. «Tafakkur psixologiyasi», T.: O'qituvchi. 1990y. 59b.
4. Nishonova Z.T.«Ta'lim jarayonida mustaqil tafakkur rivojlanishi». Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. T.: 2005. B.9-10.
5. Musayev J. O'quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish. Monografiya. 2010y. 10-16b.
6. Usmonova E.Z. O'quvchilarda mustaqil tafakkurni qanday qilib rivojlantirish mumkin. – T.: O'zbekiston. 1990y. B.4.
7. David G. Myers "Psychology ninth edition in modules". NY, WORTH PUBLISHER-2010 . 185pages.
8. Mardonov Erkin Xasanovich O'QUVCHILARDA TAFAKKUR MUAMMOSI O'RGANILISHINING NAZARIY TAHLILI. O'zbekiston milliy universiteti xabarlari, 2023, [1/12/1]jissn 2181-7324.
9. Mardonov Erkin Xasanovich O'quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni "Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari" elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti.№2.2023.
10. Mardonov, E. (2023). O'QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
11. Xasanovich, M. E. (2023). O'QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.
12. Khasanovich, M. E. (2022). Basic analysis of thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 41-45.
13. Erkin, Mardonov. (2023). O'SMIR SHAXSINI O'RGANISHDA PSIXOLOGIK XIZMATNI O'ZIGA XOSLIGI. IJTIMOIY PSIXOLOGIYA VA UNING DOLZARB MUAMMOLARI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 293-296.

Islomjon MAXAMADJANOV,
Namangan muhandislik-qurilish instituti 1-kurs doktoranti
E-mail: islomiy1101@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent M.Boltayeva taqrizi asosida

EFFECTIVE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PERFORMING INDEPENDENT WORK OF UNIVERSITY STUDENTS

Annotation

The integration of artificial intelligence tools into higher education has led to changes, especially in facilitating the independent work of university students. This article explores how AI technologies can support and enhance independent learning processes, focusing on tools such as intelligent learning systems, virtual learning environments, and AI-driven research tools. By examining both qualitative and quantitative data, the study analyzes the impact of AI on student engagement, learning outcomes, and the overall learning experience. Research shows that AI tools not only enhance the learning process, but also prepare students for a technology-driven workforce, highlighting the need for a strategic approach to incorporating AI into academic settings.

Key words: Artificial intelligence, Higher education, Independent education, Intelligent teaching systems, Virtual learning environments, Student activity, Learning outcomes.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ВУЗА

Аннотация

Интеграция инструментов искусственного интеллекта в высшее образование привела к изменениям, особенно в облегчении самостоятельной работы студентов вузов. В этой статье рассматривается, как технологии искусственного интеллекта могут поддерживать и улучшать независимые процессы обучения, уделяя особое внимание таким инструментам, как интеллектуальные системы обучения, виртуальные среды обучения и исследовательские инструменты, основанные на искусственном интеллекте. Изучая как качественные, так и количественные данные, исследование анализирует влияние ИИ на вовлеченность студентов, результаты обучения и общий опыт обучения. Исследования показывают, что инструменты ИИ не только улучшают процесс обучения, но и готовят студентов к работе в технологической рабочей силе, подчеркивая необходимость стратегического подхода к включению ИИ в академическую среду.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Высшее образование, Независимое образование, Интеллектуальные системы обучения, Виртуальная среда обучения, Студенческая активность, Результаты обучения.

UNIVERSITET TALABALARI MUSTAQIL ISHLARINI BAJARISHDA SUN'IY INTELLEKTDAN SAMARALI FOYDALANISH

Аннотация

Sun'iy intellekt vositalarining oliy ta'limga integratsiyalashuvi, ayniqsa, universitet talabalarining mustaqil ishini osonlashtirishda o'zgarishlarga olib keldi. Ushbu maqolada AI texnologiyalari mustaqil o'quv jarayonlarini qanday qo'llab-quvvatlashi va yaxshilashi mumkinligini o'rganadi, bunda aqli o'qitish tizimlari, virtual o'quv muhitlari va AI tomonidan boshqariladigan tadqiqot vositalari kabi vositalarga e'tibor qaratiladi. Sifatli va miqdoriy ma'lumotlarni o'rganib, tadqiqot AIning talabalarining faolligiga, o'quv natijalariga va umumiy ta'lim tajribasiga ta'sirini tahlil qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, AI vositalari nafaqat o'quv jarayonini kuchaytiradi, balki talabalarni texnologiyaga asoslangan ishchi kuchiga tayyorlaydi, bu esa AIni akademik sharoitlarga kiritishga strategik yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, Oliy ta'lim, Mustaqil ta'lim, Aqlis o'qitish tizimlari, Virtual o'quv muhitlari, Talabalarining faolligi, o'quv natijalari.

Kirish. Hozirgi davrda dunyodagi rivojlangan davlatlarda axborot texnologiyalari yordamida jamiyatning raqamlashtirish jarayonlariga suniy intellektni keng joriy etish natijasida ko'zlangan yuqorida natijalarga erishilmoqda. Bu kompyuterlar yoki mashinalar orqali amalga oshirilgan intellektual vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan texnologiyani ifodalaydi. Bu texnologiyalar odatda ma'lumotlarni o'rganish, ma'lumotlar ustida tahlil qilish, maslahat berish, o'rganilgan ma'lumotlarga asoslangan qarorlarni qabul qilish kabi vazifalarni bajarishga mo'ljallangan. Sun'iy intellekt (AI) texnologiyasining jadal rivojlanishi ta'lim sohasida, xususan, talabalar o'rtasida mustaqil ta'lim qobiliyatini rivojlantirishga ko'proq e'tibor qaratilayotgan oliy ta'limda noyob imkoniyatlar va muammolarni taqdim etdi. Talabalar tomonidan bevosita nazoratsiz bajariladigan topshiriqlar yoki o'rganishlar sifatida belgilangan mustaqil ish tadqiqot, muammoni yechish va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola universitet talabalarini o'rtasida mustaqil ta'lim amaliyotini yaxshilash uchun sun'iy intellektdan qanday samarali foydalanish mumkinligini o'rganadi.

Adabiyotlar tahlili. Sun'iy intellektni ta'lim jarayonlariga tadbiq etish va talabalarni AI asosida mustaqil bilim

olish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. Yaqinda olib borilgan tadqiqotlar, ayniqsa, mustaqil o'rganish uchun foydali bo'lgan bir nechta AI vositalarini keltirib o'tdi. "Carnegie Learning" va "Alex" kabi intellektual o'qitish tizimlari o'quvchilarga moslashtirilgan fikr-mulohaza va o'rganish yo'llarini taqdim etadi, sun'iy intellekt yordamida yaxshilangan bashoratli tahlil esa o'qituvchilarga qo'shimcha yordamga muhtoj bo'lishi mumkin bo'lgan talabalarni aniqlashga yordam beradi (Sanches, va boshq., 2021). Bundan tashqari, "Coursera" va "EdX" kabi sun'iy intellekt tomonidan takomillashtirilgan virtual o'quv muhitlari keng ko'lamli o'quv mazmunini o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtiriladigan moslashuvchan ta'lim texnologiyalarini taklif etadi (O'Reilly, 2020). "Iris.ai" kabi tadqiqot vositalari tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va mashinani o'rganish orqali tegishli akademik tarkibni navigatsiya qilish va manbalar orqali samarali adabiyotlarni ko'rib chiqishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, Weller (2019) kabi tanqidiy ovozlari ham bor, ular maxfiylik, ma'lumotlardan axloqiy foydalanish va texnologiyaga haddan tashqari ishonish bilan bog'liq potentsial xavflar haqida ogohlantiradilar, bu esa AI

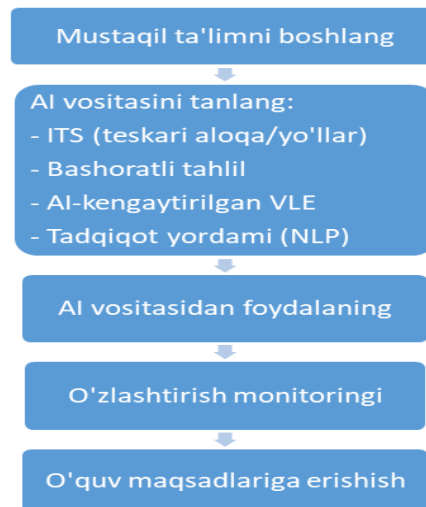
vositalarini ta'lim tizimlariga muvozanatli integratsiyalashuvi zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot Aning mustaqil ta'limga ta'sirini o'rganish uchun ham miqdoriy, ham sifat tadqiqot usullarini birlashtirgan aralash usullardan foydalangan. Turli fanlar bo'yicha universitet talabalari o'rtasida so'rovnoma tarqatildi va 30 ishtirokchi bilan chuqur suhbatlar o'tkazildi. So'rov o'quvchilarning mustaqil ta'lim vazifalarida

sun'iy intellekt vositalarini idrok etishi va samaradorligiga qaralildi, intervyu esa ularning tajribalari va qiyinchiliklari haqida batafsil ma'lumot to'plashga qaratilgan. Tadqiqot shuningdek, talabalarining ikkita guruhidan olingan akademik samaradorlik ma'lumotlarining qiyosiy tahlilini o'z ichiga oldi: biri an'anaviy o'quv vositalaridan foydalangan holda, ikkinchisi esa bir semestr davomida AI tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan vositalardan foydalangan holda olib borilgan.

Kategoriya	Namuna	Foydasi
Aqli o'qitish tizimlari (ITS)	Carnegie Learning, Alex	Moslashtirilgan fikr-mulohazalar, shaxsiylashtirilgan o'rganish yo'llari
AI tomonidan kengaytirilgan bashoratli tahlil	-	Proaktiv aralashuv, ta'lim natijalarini yaxshilash
AI tomonidan kengaytirilgan virtual o'quv muhitlari (VLE)	Coursera, EdX	Shaxsiylashtirilgan ta'lim mazmuni, kengaytiriladigan o'rganish tajribasi
NLP va Machine Learning bilan tadqiqot yordamlari	Iris.ai	Tadqiqot jarayonini soddalashtirish, tegishli akademik mazmuni aniqlash

Quyidagi sxema mustaqil o'quvchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tegishli AI vositasini tanlashi uchun qaror qabul qilish jarayonini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. So'rov ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatdiki, talabalarining 85% mustaqil o'qishlari davomida akademik resurslarni boshqarish va vaqtni samarali boshqarishda AI vositalarini foydali deb topishgan. Xususan, Grammarly va Turnitin kabi vositalar yozish va tadqiqot ko'nikmalarini yaxshilash uchun maqto'vga sazovor bo'ldi. Biroq, intervyu ma'lumotlari yanada nozik jihatlarni namoyon etdi. Ko'pgina talabalar AI vositalari taqdim etadigan shaxsiylashtirilgan o'rganish tajribasini qadrlashsa-da, ba'zilar izolyatsiya va texnologiyaga haddan tashqari ishonish hissiyatlarini bildirishdi,

bu tanqidiy fikrlash qobiliyatlarida mumkin bo'lgan murosaga ishora qiladi. Akademik samaradorlik ma'lumotlari an'anaviy vositalarga nisbatan, xususan, muhim tadqiqot va yozish komponentlarini o'z ichiga olgan kurslarda AI vositalaridan foydalanuvchi talabalar baholarining o'rtacha yaxshilanganligini ko'rsatdi.

Quyidagi jadvalda an'anaviy va sun'iy intellektga asoslangan ta'lim tizimida tahsil olgan o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlaridagi farqlar keltirib o'tilgan:

Ko'rsatkichlar	An'anaviy ta'lim	AI ga asoslangan ta'lim
O'zlashtirish darajasi	60-80%	70-90% (shaxsiylashtirilgan o'rganish bilan yuqori bo'lishi mumkin)
Bilimlarni saqlash (1 oylik treningdan keyin)	30-50%	40-70% (doimiy o'rganish va fikr-mulohaza zanjirlari)
Qobiliyatni rivojlantirish	Murakkabligiga qarab o'zgaradi (bilimni saqlashdan pastroq bo'lishi mumkin)	Murakkablikka qarab farqlanadi (AI orqali maqsadli amaliyot uchun potentsial)
Ishtirok etish	Cheklangan ma'lumotlar, ko'pincha sub'ektiv (so'rovlar)	60-80% (interfaol elementlar, shaxsiy o'rganish)
Ta'limni uzatish	Miqdorini aniqlash qiyin	Bilvosita o'lchanadigan (treningdagi haqiqiy senariylar, mashg'ulotdan keyingi natijalarni kuzatish)
Iqtisodiy samaradorlik	O'qituvchi to'lovlari, materiallar va mashg'ulot vaqtiga qarab o'zgaradi	Potentsial pastroq (miqyoslash, avtomatlashtirish)
Moslashtirish	Cheklangan (eng yaxshisi tajriba darajasi)	80-100% (yuqori moslashtirilgan o'quv yo'llari)
Masshtablilik	O'qituvchining mavjudligi va sinflar sig'imi bilan cheklangan	90-100% (katta guruhlar uchun yuqori darajada kengaytirilishi mumkin)

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari AI ning universitet sharoitida mustaqil ishlashni sezilarli darajada qo'llab-quvvatlash va yaxshilash imkoniyatlarini ko'rsatadi. Aqli o'qitish tizimlari va sun'iy intellekt yordamida yaratilgan tadqiqot vositalari nafaqat o'rganish tajribasini shaxsiylashtirishga, balki akademik

samaradorlikni oshirishga ham yordam beradi. Biroq, ushbu texnologiyalarni amalga oshirish, qaramlilik, shaxslararo ko'nikmalarni yo'qotish va maxfiylik muammolari kabi mumkin bo'lgan kamchiliklarga e'tibor qaratgan holda o'ylangan holda amalga oshirilishi kerak. Kelajakdagi tadqiqotlar AI ning ta'lim

natijalari va talabalar farovonligiga uzoq muddatli ta'sirini tashqari, AI vositalarini integratsiya qilish uchun ko'proq ish talab yaxshiroq tushunish uchun e'tibor qaratishi kerak. Bundan etiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'Reilly, T. AI and the Future of Learning: Adaptive Learning Systems. Journal of Educational Technology & Society. 2020 y.
2. Sanchez, E. R., et al. The Role of AI in Customized Education. Review of Educational Research. 2021 y.
3. Weller, M. AI Ethics in Higher Education: A Practical Approach. Ethics and Information Technology. 2019 y.
4. Maxamadjanov I.U. "Python dasturlash tili fanidan elektron qo'llanmani joriy etish samaradorligi". Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 2024 № 2-son 181-183 s
5. T. Ismoilov, R. Вурхопов. "ТАЛАБАЛАРНИНГ КРЕАТИВ ПОТЕНЦИАЛИ ВА УНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ". Физико-технологического образование. 2021 й 2-сон.
6. T. Ismoilov, I. Maxamadjanov. "Oliy ta'limda o'qitishning intensivlashtirish maqsadida interfaol usullardan foydalanish". "Farg'ona vodiysida xavfsiz harakatlanishni tahminlash: muammo va yechimlar" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya. 23-24-feral 2024-yil 947-951 s.

УДК:001.38 (575.1)

Гулжахон МАХМУДОВА,

доктор экономических наук, профессор Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

E-mail: guljaxon0038@gmail.com

Жалол РУЗИЕВ,

кандидат физико-математических наук Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

E-mail: jaloler@mail.ru

По отзыву Н.Ф. Гуломовой, доцента, доктора философских наук (PhD) по экономике

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ НАУЧНО – ТЕХНИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы научно-технического потенциала страны и пути развития его. Основной целью данной статьи является выявление главных проблем научно-технического потенциала Республики Узбекистан и разработка научных предложений и практических рекомендаций по их решению. В частности, изучены вопросы повышения публикационной активности учёных и популяризации их трудов, а также разработки научно-технических программ, включающих новые и перспективные научные направления в Узбекистане.

Ключевые слова: Научно-технический потенциал, высокие технологии, научная деятельность, публикационная активность, научно-технические программы.

ISSUES OF INCREASING SCIENTIFIC AND TECHNICAL POTENTIAL IN UZBEKISTAN

Annotation

This article discusses the issues of the scientific and technical potential of the country and the ways of its development. The main goal of this article is to identify the main problems of the scientific and technical potential of the Republic of Uzbekistan and to develop scientific proposals and practical recommendations for solving them. In particular, the issues of increasing the publication activity of scientists and popularizing their works, as well as the development of scientific and technical programs, including new and promising scientific directions in Uzbekistan, were studied.

Key words: Scientific and technical potential, high technologies, scientific activity, publication activity, scientific and technical programs.

О‘ЗБЕКИСТОНДА ИLMИЙ-ТЕХНИК SALOHİYATNI OSHIRISH MASALALARI

Annotsatsiya

Ushbu maqolada mamlakatning ilmiy-texnik salohiyati va uni oshirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi O‘zbekiston Respublikasi ilmiy-texnik salohiyatiga oid eng muhim muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat. Jumladan, olimlarning nashr faolligini oshirish va ilmiy ishlarini ommalashtirish, shuningdek, O‘zbekistonda yangi va istiqbolli ilmiy yo‘nalishlarni qamrab oluvchi ilmiy-texnik davlat dasturlari ishlab chiqish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Ilmiy-texnik salohiyat, yuqori texnologiyalar, ilmiy faoliyat, nashr faolligi, ilmiy-texnik dasturlar.

Введение. Научно-технический потенциал как акселератор экономического роста включает в себя материально-техническую базу науки; научных кадров; информационно-цифровую составляющую; организационно-управленческую структуру научной сферы. В состав научного потенциала входят разные институты: организации, выполняющие НИОКР; кадры (персонал, занятый выполнением НИОКР); финансовые, информационные, земельные, материально-технические и другие ресурсы. С решением проблем по повышению научно-технического потенциала достигается благосостояние народа и государства. В данной работе рассмотрим некоторые основные аспекты научно-технического потенциала и рекомендации по его развитию.

Повышение публикационной активности ученых

Согласно Указу Президента Республики Узбекистан от 29 октября 2020 года УП-6097 разработана «Концепция развития науки до 2030 года». В данном Указе перечислены ряд проблем в сфере науки, требующие своего решения в ближайшем будущем.

Необходимо отметить, что на невысоком уровне остается издание учеными научных статей в международных

Таблица №1

Топ-10 стран по числу совместных публикаций в SCOPUS за период 2017-2021 гг. (по данным SCOPUS (Elsevier))

журналах с высоким импакт-фактором, индексированных в авторитетных мировых базах данных. Так, как в н.в. валовая доля Узбекистана по публикации статей в журналах, состоящих в базе данных таких как WEB of Science, SCOPUS и т.п., составляет около 0,1 процента. Согласно анализу ресурса SJR (ScimagoJournal & CountryRank), на основе базы данных Scopus, включающей 22 тыс. наименований научных журналов свыше 5000 издательств, по показателю цитируемости на одну статью Узбекистан занимает 220 место из 239 стран (6,52), показатель h-индекса нашей страны равен 86[1]. Нужно особо отметить, что за последние годы публикации в базе SCOPUS активно увеличились. Однако, большая часть опубликованных статей в «хищнических» журналах не позволяет повысить данные показатели ускоренными темпами.

Больше трети публикаций ученые Узбекистана (36%) за последние годы, сделали с участием коллег из других стран. Наблюдается высокие показатели нормализованной, средней по предметной области цитируемости публикаций (FWCI), выше средних мировых значений, за исключением публикаций, сделанных одним автором (Таблица 1) [2].

№	Страна	Авторы из Узбекистана	Цитирований на 1 публикацию	FWCI	Организаций партнёров
1	Россия	1150	10,2	1,97	217
2	Китай	471	17,5	2,72	166
3	Германия	346	23,3	2,74	90

4	США	363	24,2	2,41	226
5	Казахстан	381	20,4	2,01	41
6	Южная Корея	224	26,3	2,82	51
7	Индия	179	28,6	3,52	79
8	Великобритания	213	36,7	3,79	76
9	Италия	191	31,2	3,35	68
10	Испания	132	30,4	3,25	49

В Узбекистане НИОКР осуществляются Академией наук Республики Узбекистан и ВУЗами, анализ публикаций которых (Таблице №2), показывает, что в системе АН РУз насчитывается небольшое число публикаций в исключенных журналах и число публикаций в трудах

Таблица №2

Структура публикаций двух систем выполнения НИОКР Республики по данным SCOPUS (по данным SCOPUS (Elsiever))

		Типы публикаций	2020 г.	2021 г.
ВУЗы		Публикации всего	773	752
		Конференции	939	1320
		Исключенные из Scopus	1343	41
		Итого	3055	2113
АН РУз		Публикации всего	369	509
		Конференции	62	108
		Исключенные из Scopus	42	11
		Итого	473	628

Также, необходимо отметить, что анализ материалов свидетельствует, что в АН РУз выстроена естественная цепочка выполнения НИОКР, в которой росту публикаций предшествует рост активности по обсуждению результатов, а до того – рост финансирования и числа исследователей.

Отметим, что для завершения исследовательских программ минимум требуется пять лет. Анализ пяти летних

Таблица №3

Затраты на одну публикацию за пятилетний период в тыс. долларах США по ППС.

Страна	2017-2021 гг.
Великобритания	227,5
Узбекистан	431,7
Франция	573,8
Россия	604,4
ОЕСД	723,0
США	757,3
Германия	763,6
Китай	939,5
Южная Корея	1121,9
Япония	1346,3

Для повышения публикационной активности учёных нужно целесообразно публиковаться в зарубежных изданиях, входящих в международные базы цитирования, такие как Scopus, Web of Science и РИНЦ, а также в международных журналах как Agris (по сельскохозяйственной науке), GeoRef (по геологии) и Chemical Abstracts Service (по химии).

Кроме этого, широкая кооперация и совместные статьи с ведущими зарубежными и отечественными учеными, а также частой цитирование к их работам повышает публикации статьи отечественных ученых в международных журналах с высоким импакт-фактором. Также, размещение опубликованных работ в открытом доступе в базах цитирования повышает публикационную активность учёных. Отметим, что привлечения одарённых студентов и магистрантов к публикационным работам, вырабатывает у них навыков подготовки статьи отвечающие высоким стандартом.

Чтобы повысить публикационную активность требуются: учёт персональных профилей авторов в базах цитирования; обеспечивать мониторинг публикационной активности вуза в наукометрических базах данных; собирать информацию о количестве публикаций участников диссертационного совета вуза и количестве цитирований их статей.

Переход на международную систему ведения статистики показателей науки и инновационного развития.

В «Концепции развития науки до 2030 года» в сфере науки первой проблемой является – низкая заинтересованность предприятий реального сектора экономики в науке. Низкая заинтересованность отраслей экономики во внедрении на практике результатов

конференций. При этом, в вузовской системе число публикаций в исключенных источниках в SCOPUS в 2021 году резко упало, однако резко выросло число публикаций в трудах конференций.

публикаций стран ОЕСД показывает (таблица №3), что высокая стоимость одной публикации наблюдается в Японии, в Южной Корее и в Китае, который объясняется большой долей расходов на технологические разработки, чем на исследования[3].

технологических разработок и научных исследований отечественных ученых является препятствием на пути технологического развития экономики страны и ложится тяжелым бременем на Государственный бюджет. Кроме того, значительная часть научных проектов формируется по инициативе научных организаций, то есть сегодня финансируются не исследования, являющиеся приоритетными для государства, а исследования в рамках функциональных задач научных организаций, выразивших желание и способных их реализовать, которые, однако, не дают возможности получения конкретного итогового результата (продукции).

В данный момент наблюдается невысокая активность по привлечению частного сектора в развитие научного потенциала. Привлечение средств частного сектора в сферу науки является ключевым фактором создания и внедрения в производство новых технологий и наукоемких продуктов, достижения и удержания конкурентоспособности на рынке.

Развитие новых и перспективных научных направлений в Узбекистане (авиакосмическое направление исследований, атомная энергетика, квантовая физика, нано- и биотехнология, электротранспорт, цифровые технологии и ИКТ, искусственный интеллект, наука о жизни и т.п.). Необходимо выстроить завершённую цепочку – от идеи и фундаментальных исследований до практических разработок, создания экспериментального (опытного) производства и продажи готовой инновационной продукции.

Высокие технологии от английского языка hi-tech – в последние годы используется в литературе как совокупность информации, знаний, опыта, материальных средств, используемых при разработке, создании и производстве

технически сложной продукции, требующей использования научного знания при проектировании и производстве, например биотехнологии, электроника и робототехника, авиакосмические технологии[4].

Высокотехнологичные отрасли экономики отличаются высокой интенсивностью затрат на научные исследования и разработки (НИОКР), высока доля занятых с высшим образованием, а также более высокой инновационной активностью.

Высокотехнологичные отрасли выделены согласно классификации ОЭСР по соотношению затрат на НИОКР к добавленной стоимости[5]:

высокотехнологичные (биотехнологии и фармацевтика, самолеты и космические аппараты; приборостроение; радио, телевидение и оборудование связи; вычислительная техника) [8 % – 100 %];

средне-технологичные высокого уровня [2,5 % – 8 %];

средне-технологичные низкого уровня [1 % – 2,5 %];

низко-технологичные (0 % – 1 %).

В Узбекистане в соотношения затрат на НИОКР к добавленной стоимости, наибольший вес имеют среднетехнологичные отрасли экономики высокого и низкого уровня.

Для развития высокотехнологичных отраслей экономики на первом этапе необходимо, разработать новые научные проекты со странами ЕАЭС, в частности с Республикой Беларусь. При разработках новых проектов целесообразно выбирать такие направления, как облачные технологии, искусственный интеллект, кибербезопасность, нанотехнологии, биотехнологии, когнитивные технологии, химический комплекс и ядерная физика. Как показывает мировой опыт по линейной модели инновационной деятельности, научные исследования начинаются от знаний (идеи, проблемы) и продолжаются фундаментальными, прикладными исследованиями, опытно конструкторскими разработками. Так и появляются новации для патентирования, затем идёт процесс коммерциализации. В результате созданные инновации включаются в новые знания (идеи). Данную цепочку модели инновационной деятельности нужно доработать до мельчайших деталей: от формирования названий проектов до коммерциализации. Особо нужно отметить, в данной цепочке в процессе патентирования необходимо решить вопросы юридического характера.

Обновление перечня государственных программ научных исследований, государственных и региональных научно-технических программ

Анализ зарубежного опыта (на примере Республики Беларусь) показывает, что нужно внести изменения в перечень государственных программ научных исследований по отраслям и сферам экономики.

Рекомендуются нижеследующие направления для научных исследований, государственных и региональных научно-технических программ:

«Цифровые технологии и роботизированные комплексы»;

«Научно-техническое обеспечение качества и доступности медицинских услуг»;

«Разработка фармацевтических субстанций, лекарственных средств и нормативно-правового обеспечения фармацевтической отрасли»;

«Перспективные химические и биологические технологии»;

«Зеленые технологии ресурсопользования и экобезопасности»;

«Интеллектуальное приборостроение»;

«Инновационное машиностроение и машиностроительные технологии»;

«Индустрия микро- и нанoeлектроники»;

«Инновационные материалы и технологии»;

«Национальные эталоны и высокотехнологичное исследовательское оборудование»;

«Инновационные агропромышленные и продовольственные технологии»;

«Кибербезопасность»;

«Современные технологии предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций» [6].

Создание эффективной системы популяризации научной деятельности ученых Узбекистана.

Задача популяризации, как известно, – показать публике значение того, что делает наука. Это позволит привлечь молодежь к наукам, а остальным – показать, что ассигнования на науку тратятся не зря. Хорошая популяризация также должна предохранить общество от повального увлечения лженауками и всякими формами эзотерического знания, порой принимающими просто опасный характер. Язык популяризатора должен быть живым, ясным и образным. Приходится жертвовать также массой деталей, выделять главное, находить яркие и конкретные примеры. При этом, изложение информации должно быть увлекательным, для чего применяют метод ведения рассказа от загадки к разгадкам, от сложного и запутанного – к разъяснению, от задачи – к открытию, то есть вести читателя по истории исследований (показывать споры и столкновения, ошибки и подвиги, заставить сопереживать). Здесь задача состоит в том, чтобы исходя из наличия множества предрассудков и из уважения к убеждениям толпы, изменить мышление массы, показать необоснованность предрассудков, сравнить их с достижениями науки и добиться признания научных данных. Решением этих наисложнейших задач занимаются популяризаторы науки, которые подобны учителям (с той только разницей, что программы обучения нет, и никто не удерживает учеников в классе). Удерживает внимание «учеников» увлекательность и полезность информации! А в том, чтобы контакт состоялся и продолжался, заинтересованы больше учителя, чем ученики – от них зависит наше существование и развитие, от их понимания и выбора жизненных перспектив для страны. Не забыта и «Популяризация науки», которая представляет собой процесс распространения научных знаний в современной и доступной форме для широкого круга людей (имеющих определенный уровень подготовленности для получения информации) [7].

Для популяризации научной деятельности ученых Узбекистана рекомендуется создать общедоступную национальную платформу – базу научных публикаций (подобную РИНЦ). На сегодняшний день в стране работает лишь одна платформа – scienceweib.uz. Самой большой недостаток данной платформы это – информацию о публикации нужно вводить в нее вручную, автоматического обновления не существует.

Также, активная реклама научной деятельности учёных тоже способствует популяризации науки. Для молодёжи целесообразно подготовить, ролики с пропагандой научной деятельности известных учёных страны. При помощи этого можно привлечь молодёжь на научную жизнь. Омоложение научных кадров, в свою очередь повышает научный потенциал и популяризацию науки через социальные сети.

Также, рекомендуются интегрировать деятельность научных изданий с получением DOI на мировых базах цитирования, такие как Google scholar Researchgate.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития науки до 2030 года» от 29.10.2020 г. № УП-6097
2. Национальный доклад по науке и инновациям Республики Узбекистан за 2022 год – Ташкент, 2022 г. <https://online.pubhtml5.com/fkya/kovr/#p=167>
3. Национальный доклад по науке и инновациям Республики Узбекистан за 2022 год – Ташкент, 2022 г. <https://online.pubhtml5.com/fkya/kovr/#p=169>

4. Коцюбинский В.А. Методологические подходы сопоставления показателей развития высокотехнологичных секторов России и стран ОЭСР // Инновации. 2015. №4 (198). С. 27-32
5. Revision of the High-Technology Sector and Product Classification (англ.) // OECD Science, Technology and Industry Working Papers. — 1997-01-01. — ISSN 1815-1965. — doi:10.1787/134337307632
6. <https://asio.basnet.by/about/C22100173.pdf>
7. Васильева Т. Ю. Задачи популяризации науки, инновационного и технологического развития, программы продвижения экспертных знаний в средства массовой информации // Россия: тенденции и перспективы развития. 2015. №10-2.
8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zadachi-populyarizatsii-nauki-innovatsionnogo-i-tehnologicheskogo-razvitiya-programmy-prodvizheniya-ekspertnyh-znaniy-v->

УДК:101.2

Мартаба МЕЛИКОВА,

Самаркандский государственный институт иностранных языков, доктор философских наук (DSc), доцент, заведующая кафедрой Гуманитарных наук и информационных технологий
E-mail: martabanumanovna@mail.ru

На основе отзыва Самаркандского государственного института иностранных языков профессора О.Гайбуллаева

РАЗВИТИЕ ДУХОВНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается современное состояние духовных ценностей в условиях глобализации и их влияние на общество, анализируются проблемы и возможности сохранения и трансформации духовных аспектов культурного наследия разных народов, возникающие вследствие интенсивных межкультурных контактов.

Ключевые слова: Глобализация, духовность, культурное наследие, идентичность, межкультурные контакты, ценности, духовный кризис, традиции, массовая культура, культурное многообразие.

DEVELOPMENT OF SPIRITUALITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Annotation

The article examines the current state of spiritual values in the context of globalization and their impact on society, analyzes the problems and opportunities for preserving and transforming the spiritual aspects of the cultural heritage of different peoples, arising as a result of intensive intercultural contacts.

Key words: Globalization, spirituality, cultural heritage, identity, intercultural contacts, values, spiritual crisis, traditions, mass culture, cultural diversity.

GLOBALASHUV SHAROITIDA MA'NAVIY QADRIYATLARNING RIVOJLANISHI

Annotatsiya

Maqolada globallashuv sharoitida ma'naviy qadriyatlarining hozirgi holati va ularning jamiyatga ta'siri ko'rib chiqiladi, intensiv madaniyatlararo aloqalar natijasida yuzaga kelgan turli xalqlar madaniy merosining ma'naviy tomonlarini saqlash va o'zgartirish muammolari va imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Globallashuv, ma'naviyat, madaniy meros, o'ziga xoslik, madaniyatlararo aloqalar, qadriyatlar, ma'naviy inqiroz, an'analar, ommaviy madaniyat, madaniy xilma-xillik.

Введение. В современном мире, который характеризуется стремительными технологическими изменениями и усиливающимся процессом глобализации, вопросы духовности приобретают особую актуальность. Глобализация, объединяя различные культуры и народы, создает уникальные вызовы для традиционных духовных и религиозных убеждений. Эта статья пытается исследовать, как различные аспекты глобализации влияют на духовные практики и взгляды, и как духовность адаптируется и трансформируется в ответ на глобальные изменения.

Обзор литературы. Развитие духовности в контексте глобализации становится все более актуальным вопросом, так как современный мир объединяется в единую глобальную сеть культурных и экономических связей. Множество мыслителей и исследователей писали о том, как глобализация влияет на духовное состояние общества.

Зигмунд Бауман в своей книге «Глобализация. Последствия для человека и общества» утверждал, что глобализация приводит к размытию национальных границ и создает условия для «потери идентичности». Это ставит перед человеком задачу поиска нового духовного самоопределения в мире, где традиционные ценности подрываются [2]. Французский философ Эдгар Морен в своих трудах по комплексности и глобализации говорил, что современный мир сталкивается с духовным кризисом, вызванным ускорением темпов изменений и сложностью выбора между традиционными духовными ценностями и современными мировоззрениями [7]. Далай-лама XIV подчеркивает важность духовности в современном мире. Его идея «этики вне религии» предполагает, что каждый человек должен искать в себе глубокие моральные ценности, вне зависимости от своей религиозной принадлежности. В книге «Этика для нового тысячелетия» он отмечает, что глобализация должна способствовать росту взаимопонимания и сострадания между народами [8].

Социолог Питер Бергер утверждал, что глобализация приводит к религиозному плюрализму и конкуренции религиозных идей. В условиях этого плюрализма традиционные духовные практики могут уступить место новым формам духовного поиска, что приводит к «рынку религий» [1].

Анализ и результаты исследования. Влияние глобализации на духовное развитие неоднозначно. С одной стороны, глобализация может способствовать размыванию традиционных духовных устоев, но с другой, она открывает новые возможности для диалога между культурами и религиями, создавая почву для более всеобъемлющего понимания духовности.

Глобализация способствует усилению контактов между представителями различных религий. Возникает возможность для конструктивного межрелигиозного диалога, как отмечал Ганс Кюнг. В своих трудах он подчеркивал, что «нет мира между народами без мира между религиями», и поэтому глобальная коммуникация должна укреплять взаимопонимание и уважение между религиозными традициями [6].

Поиск новых идентичностей. В условиях глобализации традиционные национальные и религиозные идентичности могут меняться или сочетаться с новыми, транснациональными. Ульрих Бек в своих трудах о «второй модернизации» подчеркивал, что современные люди все чаще ощущают свою принадлежность не только к одной культуре или религии, но и к глобальному сообществу. Это приводит к формированию новых форм духовного самовыражения [3].

Растет понимание того, что духовность должна отражать потребности глобального общества. В энциклике «Laudato Si'» Папа Франциск призывает к глобальной экологической ответственности, обосновывая это необходимостью духовного преображения, где все человечество должно осознать свою ответственность за

планету [10]. Глобализация привела к появлению новых форм духовного поиска, включая секулярную духовность, основанную на психологических практиках, медитации, экологическом активизме и социальных движениях. Это отметили авторы вроде Кена Уилбера, которые указывали на синтез духовных традиций Востока и Запада [9].

В продолжение обсуждения развития духовности в условиях глобализации, можно выделить еще несколько важных аспектов, влияющих на современное состояние духовного поиска:

Современные технологии, особенно Интернет и социальные сети, создают новые возможности для духовных практик и объединения единомышленников. К примеру, онлайн-сообщества позволяют людям находить и разделять различные духовные практики независимо от географических границ. Однако они же несут риски поверхностного восприятия духовности, из-за обилия кратких и упрощенных материалов. Как писал Николас Карр в своей книге «Пустышка: что Интернет делает с нашими мозгами», цифровые технологии меняют не только способы взаимодействия, но и то, как люди мыслят и ищут информацию [4].

Глобализация создает условия для формирования идеи глобального гражданства, основанного на универсальных человеческих ценностях. Далай-лама XIV часто обращается к этой теме, подчеркивая важность универсальных этических принципов, таких как сострадание, справедливость и уважение к природе, которые могут стать основой для новой духовности в глобализованном мире. Наряду с позитивными аспектами, в глобализации видят и источники проблем, такие как неравенство и разрушение традиционных культур. Критики глобализации, включая Ноама Хомского, говорят о том, что она способствует консолидации экономической власти в руках небольшого числа корпораций и элит, в то время как миллионы людей лишаются возможностей для самореализации. Это вызывает потребность в духовных движениях, призванных объединять и помогать тем, кто чувствует себя отчужденным в этом процессе [11].

Таким образом, духовность в контексте глобализации-это сложный и многогранный процесс, где сталкиваются различные идеи и влияния. Это создает уникальную возможность для духовного роста и обогащения, если подойти к этому вопросу осознанно, с пониманием всех вызовов и потенциала.

Размышляя далее о развитии духовности в глобализованном мире, можно обратить внимание на некоторые дополнительные направления и вопросы, которые стоит учитывать в этом контексте.

Одной из важнейших задач современного общества является формирование нового подхода к образованию, где духовное развитие сочетается с академическим. Педагоги и философы, такие как Говард Гарднер и Мария Монтессори, подчеркивают важность целостного подхода к обучению, включающего в себя эмоциональное, социальное и духовное воспитание, позволяя развивать ценности, необходимые для ответственного глобального гражданства.

В условиях глобализации наблюдается рост интереса к этнической и местной культуре. Для многих это попытка сохранить свою идентичность, корни и духовное наследие. Такие авторы, как Вандана Шива, пишут о важности поддержания культурного разнообразия, которое обеспечивает устойчивость мирового сообщества и позволяет людям находить баланс между глобальным и локальным [12].

Экологическая катастрофа и изменение климата стали глобальными проблемами, требующими нового духовного осмысления. Многочисленные экологические активисты, включая Грету Тунберг и организацию «Экологическое Движение Интерфейта», призывают к экологической духовности, объединяющей религиозные и светские ценности в стремлении защитить природу и создать гармоничные отношения между человечеством и окружающей средой.

Глобализация подталкивает людей к объединению в разнообразные духовные сообщества, основанные на общих

ценностях и интересах. Эти сообщества могут быть как религиозными, так и секулярными, способствуя созданию взаимной поддержки и солидарности. Автор Шейла Фелан описывает в своей книге «Духовные сообщества в эпоху глобализации», как такие объединения способствуют улучшению психического здоровья и социального благополучия.

Виртуальная реальность и цифровые технологии способствуют появлению новых форм духовного опыта. Современные средства коммуникации позволяют проводить виртуальные религиозные службы, медитации и обучение, создавая глобальные сообщества верующих. При этом появляются и новые вопросы, связанные с балансом между виртуальной и физической духовностью, как отмечают исследователи вроде Эммы Томлин.

Таким образом, духовность в эпоху глобализации является всеобъемлющим и динамичным процессом, требующим внимательного осмысления и адаптации. Важнейшим вызовом становится поиск баланса между традицией и современностью, локальным и глобальным, технологическим и естественным, чтобы сформировать обогащенную духовную жизнь в нашем быстро меняющемся мире.

Глобализация способствует взаимопроникновению различных религий, приводя к увеличению религиозного разнообразия в обществе. Кеннет Крейг в своей книге «Религии мира в эпоху глобализации» отмечает, что это расширяет перспективы для межрелигиозного сотрудничества, но также создает проблемы для религиозной идентичности. Духовные лидеры сталкиваются с необходимостью искать пути к диалогу и взаимопониманию в этом новом, более сложном контексте.

В условиях роста экономического неравенства усиливается движение за экономическую справедливость, часто поддерживаемое религиозными и духовными лидерами. Папа Франциск в своих обращениях и энцикликах подчеркивал важность справедливого распределения ресурсов, уважения к труду и преодоления бедности. Подобные принципы объединяют различные религии, формируя универсальную духовную этику экономической справедливости.

Многие современные духовные движения принимают форму активизма, борясь за социальную справедливость, права человека и экологическую устойчивость. Активисты, такие как Вангари Маатаи, которая основала «Зеленый пояс» в Кении, и Мартин Лютер Кинг, внесли свой вклад в борьбу за равенство и права человека. Их подходы сочетают духовные ценности с конкретными действиями в обществе.

В быстро меняющемся мире глобализации и информационных перегрузок повышается необходимость в развитии психологической устойчивости. Духовные практики, такие как медитация, осознанность и саморефлексия, становятся популярными не только среди религиозных, но и среди светских людей. Это подтверждают исследования Джона Кабат-Зинна и других ученых в области психологии, отмечающих благотворное влияние духовных практик на психическое здоровье.

В эпоху глобализации вопрос этического и ответственного лидерства приобретает особую актуальность. Духовные ценности становятся основой для формирования лидеров, стремящихся к позитивным изменениям в обществе. Стивен Кови в своей книге «7 навыков высокоэффективных людей» и Далай-лама XIV в «Книге радости» подчеркивают важность внутренней устойчивости и нравственных принципов в этом процессе.

Глобализация ведет к росту светского мировоззрения, однако это не означает отказ от духовного поиска. Многие люди находят смысл в секулярной духовности, которая опирается на гуманистические ценности, науку и осознанность. Сэм Харрис в своих работах, таких как «Пробуждение: руководство к духовности без религии», предлагает практики, основанные на науке и рационализме.

Таким образом, духовное развитие в условиях глобализации требует рассмотрения новых моделей и форм,

способных адаптироваться к разнообразию современных мировоззрений и культур. Оно отражает динамичные изменения, происходящие в мире, и открывает возможности для новых идей и подходов к духовному поиску.

В условиях глобализации растет спрос на лидеров, способных сочетать духовные ценности с практическими действиями для социальной трансформации. Гуру Садхгуру и Архиепископ Дезмонд Туту, например, призывают к укреплению духовного лидерства, которое ведет к улучшению общества через активное служение, развитие образования и продвижение мира.

В современных условиях важным элементом духовного развития становится инклюзивность. Это подразумевает принятие многообразия духовных и религиозных традиций, что помогает преодолеть разногласия и противоречия. Примером этого служит «Парламент мировых религий», где лидеры различных конфессий и культур обсуждают актуальные вопросы мира и толерантности.

Цифровизация создала новую сферу для духовного поиска и практик, где люди могут обращаться к виртуальным церквям, медитациям онлайн и лекциям духовных учителей. Хотя цифровая духовность часто критикуется за поверхностность, она также предоставляет возможность

объединения людей на глобальном уровне и устранения барьеров для тех, кто иначе не смог бы присоединиться к таким практикам.

Духовные лидеры и философы, такие как Ганс Кюнг, в рамках концепции глобальной этики подчеркивают необходимость поиска общих ценностей между религиями и культурами. Кюнг утверждает, что подобная этика способствует укреплению мира и разрешению конфликтов, развивая в людях понимание ответственности перед всеми живыми существами.

Выводы. Современная духовность также направлена на развитие личной осознанности и раскрытие потенциала каждого человека. Эта тенденция прослеживается в работах Экхарта Толле, чьи книги, такие как «Сила момента сейчас», учат людей жить более осознанно, концентрируясь на текущем моменте и преодолевая негативное влияние прошлого и будущего.

Таким образом, глобализация способствует формированию разнообразных направлений в духовности, объединяя религиозные традиции и создавая новые формы духовного самовыражения. Это отражает потребности современного общества в поиске смысла и духовного пути в условиях постоянно меняющегося глобального мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Berger P. The desecularization of the world: resurgent religion and world politics. Washington. 1999.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. - М.: Издательство «Весь Мир», 2004. - 188 с.
3. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма-ответы на глобализацию. Москва: Прогресс-Традиция. 2001. 304 с.
4. Карр Н.Дж. Пустышка. Что интернет делает с нашими мозгами / пер. с англ. Павел Миронов. М.: Best Business Books, 2012. 256 с.
5. Кюнг Г. Мировая этика для политики и экономики. Мюнхен: Piper Verlag. 1998.
6. Кюнг Г. Нет мира между народами без мира между религиями. Мюнхен: Piper Verlag. 2004.
7. Морен, Э. Введение в комплексность. Москва: Прогресс-Традиция. 1999.
8. XIV Далай Лама. Этика для нового тысячелетия. Лондон: Little, Brown and Company. 1999.
9. Уилбер К. Теория всего: интегральная визия для бизнеса, политики, науки и духовности. Москва: Академический Проект. 2001.
10. Франциск Папа. Laudato Si': О заботе о нашем общем доме. Ватикан: Libreria Editrice Vaticana. 2015.
11. Хомский Н. Гегемония или выживание: американские стремления к глобальному доминированию. Москва: Европа. 2006.
12. Шива В. Земля, женщина и возрождение культуры: сохранение мира в мире глобализации. Москва: Колibri. 2005.

UDK:371:378 (575.1)

Zulxumor MIRZAYEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail: zulxumorm.1990@gmail.com

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti professori B.S.Abdullayeva taqrizi asosida

TALABALARNING MUSTAQIL ISHLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH JARAYONING TIL O‘RGANISHDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning mustaqil ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish jarayonida nazariy jihatdan o‘rganilgan ta‘riflar va amaliyatda holatlari ifodalangan va mustaqil ishlash jarayonini tushunib etish, bajarish bosqichlari haqida ma‘lumotlar faktlar bilan beriladi.

Kalit so‘zlar: Kompetensiyalar, metod, mustaqil ta‘lim, motivatsiya, layoqat, syllabus, CEFR.

THE THEORETICAL IMPORTANCE OF THE PROCESS OF IMPROVING THE METHODOLOGY OF FORMING STUDENTS' INDEPENDENT WORK COMPETENCIES IN LANGUAGE LEARNING

Annotation

In this article, in the process of improving the methodology of developing students' independent work competencies, theoretically studied definitions and practical situations are expressed, and information about the stages of understanding and implementation of the independent work process is given with facts.

Key words: Competencies, method, independent education, motivation, ability, program, CEFR.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ПРОЦЕССА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретически изученные определения и практические ситуации в процессе совершенствования методики формирования компетенций самостоятельной работы студентов, а также приведены факты об этапах понимания и реализации процесса самостоятельной работы.

Ключевые слова: Компетенции, метод, самостоятельное обучение, мотивация, способности, программа, CEFR.

Kirish. Hozirgi zamonaviy kredit-modul ta‘lim tizimida mustaqil ta‘lim kompetensiyalarini yanada rivojlantirish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqil ta‘lim kompetensiya so‘zidagi “kompetensiya” so‘zi tarjimada “layoqatli”, “munosib bo‘lmoq” kabi ma‘nolarni anglatadi lotincha “competere” so‘zi asosida hosil bo‘lgan. Kompetensiya O‘zbekiston milliy ensiklopediyasiga quyidagicha ta‘rif berilgan: lotincha: competo - erishyapman, munosibman, loyiqman degan ma‘nolarni berib, muayyan davlat organi (mahalliy O‘zini O‘zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba degan ta‘rif berilgan[1].

“Kompetensiya” deyilganda, shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi tushuniladi. Ushbu maqolani yozishdan maqsad – talabalarni kredit-modul tizimida mustaqil ta‘lim kompetensiyalarini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari, kompetentlik tushunchasining mazmun-mohiyati va ta‘limdagi innovatsion jarayonlar tizimida o‘qitish jarayoni va tarbiyalashda mustaqil kompetentlikka nisbatan pedagogik-psixologik tayyorgarlikni shakllantirishdan iborat. Kompetensiya so‘zi ingliz tilida umumiy tarjimada quyidagicha ta‘rif berilgan: “the ability to do something well”- biror narsani yaxshi qilish, bajarish qobiliyati”[2].

Bugungi kundagi ta‘lim tizimida olib borilayotgan islohotlar talabalarimush-taqil va kreativ fikrlashini rivojlantirish, amaliy ko‘nikmalarnishakllantirishga oid muammolarni bartaraf etishga qaratilgandir. O‘zbekistonRespublikasining oliy ta‘lim muassasalarida bu vazifalarni amalgaoshirishgabosqichmabosqich o‘tish rejalashtirilgan.Talabalarda mustaqil ta‘limolish,tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizim- li tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarinishakllantirishga yo‘naltirilgan. O‘quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishgaqaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonini amaliyko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada “Kompetensiya va kompetentlik” tushunchalarining tavsifi.

o‘quv jarayoniga xalqaro ta‘lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik textnologiyalarni joriy etish asosiy o‘rinni egallaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kredit-modul sharoitida ta‘lim va tarbiya berish jarayonida asosiy kompetensiyalar unsurlarini bilish zamonaviy pedagogikaning eng asosiy qismlaridan biridir. Kompetensiya va kompetentlik bo‘yicha izlanishlar 1960-yillarda Qo‘shma Shtatlarda a paydo bo‘lgan. Bundan tashqari, kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta‘limning rivojlanishi R. White, N. Chomskiy asarlarining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lib, unda kompetensiya shaxsiy komponentlar, jumladan motivatsiya, fikrlash va nutq bilan to‘ldirilgan. Pedagogikadan tashqari psixolog olimlardan N.V.Grishina ham ushbu masalaga ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan yondashib, kompetentlikni “qarama-qarshiliklar tabiatini tushunish, muammolarga nisbatan konstruktiv qarashni shakllanishi, yuzaga kelayotgan vaziyatlarni tahlil qilish, ularni kelib chiqish sabablarini aniqlash hamda ularni boshqarishda” [3] deb tariflaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Umumiy kompetensiya masalasida jahon olimlari tajribasini o‘rganish yoki an‘anaviy o‘zbek pedagogikasi me‘yorlaridan asos bo‘lgan holda kompetensiya mezonlarini belgilashda fikrlar, ta‘riflar xilma-xildir va hali yechilmagan masalalar mustaqil ta‘lim kompetensiyasida muammolar ko‘pligi ko‘rindi. Sharq olimlaridan L.T.Xurvaliyevaning kompetensiyalarga doir fikrlarini, ilmiy ishlarini taxlil qilish uchun ta‘riflarini ko‘rib chiqish mumkin. Unga ko‘ra “Kompetensiya – bilim, ko‘nikma, malaka, qarashlar, individning qadriyati va shaxsiy sifatleri, kvalifikatsiyaning namoyon bo‘lishi yoki ta‘sir ko‘rsatish qobiliyatidir” deb ta‘rif keltirgan. Shuningdek yana bir o‘zbek olimlardan Ermirzayev Abbas Vaxobjonovichning ilmiy ishlarida kompetensiya haqida ilmiy izlanishlar olib borildi va kompetensiya va kompetentlik tushunchalariga quyidagicha ta‘rif keltirib o‘tgan.

№	Kompetentsiya	Kompetentlik
1.	“kompetentsiya” lotincha compete so'zidan olingan bo'lib, “erishaman, mos kelaman, to'g'ri kelaman” degan ma'nolarni ifodalab, u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlikka ega ekanligini bildiradi	kompetentlik atamasi ham lotincha “compete” so'zi bilan o'zakkdosh bo'lib, “erishayapman”, munosibman” degan ma'nolarini anglatadi hamda muayyan sohadan xabardorligini, bilishini va tajribaga ega ekanligini bildiradi
2.	muayyan davlat organi (mahalliy o'z-o'zini boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjati bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi, u yoki bu sohadagi bilimlari, tajribalari	“ijtimoiy –amaliy vazifalarga moslik, shaxs bilim va malakalarining amaliy nuqtai nazardan bajarilishi lozim bo'lgan maqsad va vazifalarga loyqliqi, shuningdek, iqtidor va qobiliyatning o'ziga xos mosligidan iboratdir”
3.	insonning turli sohalarda faoliyat olib borishi uchun zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar yig'indisini ifodalaydi	shaxs amaliy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, kompetentsiya me'yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahoratidir

Kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish nafaqat pedagog olimlar bilan birga lingvist va metodist olimlar tomonidan ham uning turli jihatlarini o'rganilgan. Jumladan, kommunikativ kompetentsiyaning nazariy va amaliy masalalari N.N.Dolovova, Ya.V.Taraskina, O.I.Xalupo, I.V.Alexina, R.S.Arefyev, T.P.Popova, S.A.Strokhova ilmiy tadqiqotlarida yoritib bergan.

“Yevropa Kengashining CEFR malaka talablarida kompetentsiya – insonga xatti-harakatlarini bajarishga imkon beruvchi bilim, ko'nikma va xususiyatlar yig'indisi sifatida ta'riflangan. Pedagog olim M.A.Choshanov fikriga ko'ra, kompetentsiya – mutaxassisning muayyan malaka va kasbiy darajasi bo'lib, bilimlarni doimiy yangilab borishni, egallashni o'z ichiga oladi A.A.Leontyev esa, kompetentsiya bilim, ko'nikma va umumiy malakalarni mutaxassis ish faoliyatiga safarbar qila olish layoqati deya ta'riflaydi.

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalar va faol usullardan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tadqiq qilish, ko'proq talabalarni mustaqil ishlashga undash, ilg'or tajribalardan saboq berishning turli yo'llaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yana bir jihati muhimki, oliy ta'lim tizimida ta'lim olayotgan talabalarining tanlagan kasbiga moyilligi, layoqatlari, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning tanlagan yo'nalishlari bo'yicha mutaxassis sifatida shakllanishlari uchun maxsus fanlarni o'qitishni samarali tashkil qilishni ta'minlash lozim. Har qanday jamiyatda bo'lganidek, respublikamizning taraqqiyotida bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatga bardosh bera oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash asosiy muammo hisoblanadi. Mutaxassis kadrlar tayyorlash, uning sifat va samaradorligini oshirish borasida ham so'nggi yillarda keng ko'lami ishlar qilindi va qilinmoqda. Jumladan, tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning mustaqilligi, ijodkorligi, tadbirkorligi, faolligi kabi xislatlarni tarkib toptirishga alohida e'tibor berilmoqda.

Ta'lim muassasalarida mustaqil ishni qanday bajarishni har bir talabaning o'zi amalga oshiradi. Muvafaqqiyatga erishish uchun talabaning o'zi sabr-toqat bilan, mashaqqatlardan qo'rqmay o'z ustida ishlashi kerak. Buni esa talabaning o'zi rejalashtiradi va amalga oshiradi. Jamiyatning barcha jabhalaridagi muammolar,

o'zgarishlar oliy ta'lim muassasalarida talabalarini tayyorlash jarayoniga ham ta'sir qilib va yangidan yangi talablarni qo'yadi. Hozirgi paytda ham nazariy bilim va amaliy ko'nikmaga ega, o'zgarishlarga moslanuvchan, erkin fikrlaydigan, kasbiy hamda hayotiy muammolarini mustaqil hal qila oladigan mutaxassislarga, kadrlarga ehtiyoj katta. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalarida talabalaridan har tomonlama bilimdonlik, mustaqil fikrlay oladigan, tashkilotchilik qobiliyatiga ega shaxs darajasini talab etadi.

Ushbu bilimlarni muvaffaqiyatli qo'llash uchun yangi ma'lumotlar, shart-sharoitlar, ya'ni operativ va mobil bilimlarni egallash hamda bu bilimlar bilan bog'liq muammolarni hal qilishga salohiyatli tayyorlikdir. K.J.Risqulova kompetentsiya va kompetentlik terminlariga shunday ta'rif bergan. Uning fikricha, kompetentsiya tushunchasi u yoki bu kasb egasiga zarur bo'lgan sotsiologik qonuniyatlar, tamoyillar, talablar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek, shaxsiy deontologik me'yorlar yig'indisini anglatadi. Kompetentlik esa – shaxs amaliy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, kompetentsiya me'yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahoratidir. Kompetentsiya tushunchasi shaxsga nisbatan umumiylik kasb etsa, kompetentlik individuallik harakteriga egadir. Kompetentlikning asosiy mezon mahsuldor faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash natijasi bilan belgilanadi[5].

Xulosa. Yuqorida sanab o'tilgan fikrlarga asoslangan holda aytish mumkinki, oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'lim jarayonini amalga oshirishda tizimli ishlarni yo'lga qo'yish, talabalarni mustaqil ishlashga o'rgatish ijodiy va ijtimoiy faol, ijtimoiy –siyosiy hayotda mustaqil ravishda o'z o'rnini topa olish malakasiga ega bo'lgan, istiqboliy vazifalarni qo'yish va hal qilish qobiliyatiga ega bo'lgan kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga asos bo'ladi. Mustaqil ish jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi sifatli muloqot, talabalar mustaqil ish jarayonida o'qituvchining roli va ahamiyati, boshqaruv funksiyalari, axborot kommunikativ texnologiyalaridan, mobil texnologiyalaridan foydalanib talabalarining mustaqil ishlarini zamonaviy shakllari - pedagogik muammo sifatida yoritilishini taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/competence>
3. Grishina .N.V. Психология конфликта. Хрестоматия. 2 изд. - СПб.: Питер, 2009
4. Ermirzayev. A.V “Yuqori sinf o'q'uvchilarining sotsiologik kompetentsiyasini mamlakatshunoslikka oid matnlarni o'q'ish orqali rivojlantirish texnologiyasi”/ diss. ped.fan. bo'yicha falsafa doktori. –2021-30b
5. Sarimsakova D. M Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarining ingliz tilida sotsiologik kompetentsiyasini rivojlantirish texnologiyasi/ diss. ped.fan. bo'yicha falsafa doktori. 2022-16b
6. Ziyodullayeva, G. (2020). O'QUVCHILARNI FAOLLASHTIRISH, MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH ORQALI BILIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI. Science and Education, 1(2), 475-479

UDK:378.57.371.4

Nodira MIRZAEVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b., Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi, PhD

E-mail: nodirabegim.2018@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor T.Ismoilov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL-PSIXOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF STEAM EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING BIOLOGY

Annotation

The article analyzes the psychological characteristics of 21st century students when using STEAM educational technologies in the process of teaching biology, analyzes their implementation in the organization of high-quality education based on a separate approach in accordance with the specifics of each branch of science and cluster direction.

Key words: Biology teaching process, cluster approach, innovative cluster of pedagogical education, generation of quiet people, Baby boomer generation, Generation X, generation Y, generation Z, Alpha generation, quality education.

БИОЛОГИЯ О'QITISHDA STEAM TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Аннотация

Maqolada biologiya o'qitish jarayonida STEAM ta'lim texnologiyalarni qo'llashda 21 - asr o'quvchilarining psixologik xususiyatlari tahlil qilingan bo'lib sifatli ta'limni tashkil etishda uning amaliyotga tatbiq etilishi, har bir fan tarmog'i va Klaster hududining o'ziga xosligiga mos ravishda alohida yondashuv asosida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Biologiya o'qitish jarayoni, Klaster yondashuv, pedagogik ta'lim innovasion klasteri, Sokin insonlar avlodi, Baby Bumers avlodi, X Avlod, Y Avlod, Z Avlod, Alfa avlod, sifatli ta'lim.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ STEAM В ОБУЧЕНИИ БИОЛОГИИ

Аннотация

В статье анализируются психологические особенности учащихся 21 века при применении образовательных технологий STEAM в процессе преподавания биологии, анализируется их внедрение в организацию качественного образования, основанного на отдельном подходе в соответствии со спецификой каждой отрасли науки и кластерного направления.

Ключевые слова: Процесс преподавания биологии, кластерный подход, инновационный кластер педагогического образования, поколение тихих людей, поколение Бэби-бумеров, Поколение X, поколение Y, поколение Z, поколение Альфа, качественное образование.

Kirish. Jahon mamlakatlarida bugungi kunda olib borilayotgan islohotlarning asosi ta'lim sohasida amalga oshirilmoqda. BMT ning "barqaror rivojlanish kun tartibi"da insonning intellektual tarbiyasiga oid chora-tadbirlarning belgilanishi ham avvalo kelajak avlod kamoloti uchun olib borilayotgan ta'lim-tarbiya ishlarining sifat masalasiga bog'liq holda ta'lim-tarbiya tizimini nazorat qilish, pedagogik jarayonlarni sifatini baholash texnologiyalarini takomillashtirish dolzarb vazifa ekanligini ko'rsatib kelmoqda.

Dunyo hamjamiyatining globallashtirish sari borayotgan hozirgi davrida ta'limning barcha bo'g'inlarini integratsiyalashda ta'lim uzviyligi va uzluksizligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda hamda davlatlarning xalqaro raqobat jarayoni shartlariga tez moslashuvi uning muvaffaqiyatli va barqaror rivojlanishining asosiy omili bo'lib hisoblanadi.

Ta'lim tizimidagi vazifalarni hal etishda uzluksiz ta'limning quyi bo'g'inlaridan boshlab, integratsiyalashgan ta'lim metodlari va texnologiyalarini tatbiq etish, kelajak avlodni har tomonlama barkamol 21 - asr ko'nikmalarining shakllanishiga asos bo'ladi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 27-avgustdagi "umumiy o'rta ta'lim maktablarida STEM ta'limi tizimini joriy etish to'g'risida"gi 274-son buyrug'ida[1] , umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim sifatini ko'tarishda STEM ta'limini joriy etish uchun eng avvalo ijalimiyotchi o'qituvchilar uning afzalliklari haqida ma'lumotlarni bilishi hamda ularni amaliyotda qo'llash uchun malakalarga ega bo'lishlari zarur ekanligi belgilandi.

Adabiyotlar tahlili. AQSh da 2011 yildan beri Chikagoda "kelajak olimlari" nomli loyiha (Scientists for tomorrow — SFT) tashabbusi qo'llab-quvvatlanmoqda. SFT tashabbusi asosan STEAM yondashuviga asoslangan o'quv dasturi va oliy ta'lim muassasalarining maktabdan tashqari

tashkilotlar va norasmiy ta'lim markazlari o'rtasidagi hamkorlikka asoslanadi. Bu loyiha asosida yoshlar bo'sh vaqtlarida asosiy o'qish mentori yoki ish ustasidan "muqobil energiya", "tovushlar fizikasi va musiqiy matematika" kabi turli xil o'quv modullari ", "odamlar va o'simliklar", "robototexnika" va "Astronomiya" kabi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqot ishlarni olib borib, ilmiy tajribalarni qo'yishni o'rganadilar.

Davlatlarda yuz berayotgan iqtisodiy inqirozning oldini olishda ilm-fan, texnologiyalar va fanlararo integratsiyani ta'minlash asosida vujudga keladigan "ijod makonlari"ni yaratish, fanlararo samarali va ustuvor loyiha ishlarini yaratishda maktab o'quvchilari, talabalar va ilmiy tadqiqotchilarning Klaster yondashuviga binoan haraktalarini ta'minlash, xorijiy davlatlarda keng yo'lga qo'yilgan. Misol tariqasida bunday o'z hududidagi turli sohalaridagi bilim va tajribani integratsiyalaydigan va platformalar ilmiy, ta'lim, biznes va sanoat muhitini yaratadigan "ijod makonlari", Finlandiyada Aalto University - Design Factory "FabLab" misolida tarqiy etib kelmoqda.

Singapur kabi Osiyo mamlakatlari iqtisodiyotni rivojlantirishda ijodkorlik va tadqiqotchilikni etakchi omilga aylantirgani sabab katta muvaffaqiyatlarga erishdilar. 2002 yilda Singapurni dunyo ta'lim tizimida global ijodkorlik, innovatsiya va dizayn markaziga aylantirishga qaratilgan Remaking Singapur tashabbusi boshlandi. Yangi funktsiyalar iqtisodiyotning barcha tarkibiy qismlarini birlashtirgan bo'lib, asosiy kuch ta'limni rivojlantirish orqali amalga oshirishga qaratildi. Yoshlarning ijodkorlik qobiliyatini rag'batlantirish uchun Singapur hukumati ta'lim tizimini isloh qilmoqda hamda xalqaro baholash dasturlariga ustuvorlikni berish asosida tabiiy – ilmiy savodxonlikni, o'quvchi-talabalarning metakompetentligini rivojlantirishda STEAM yondashuvdan keng foydalanmoqda.

Rossiya Federasiyasidagi zamonaviy ta'lim tizimlari STEAM deb nomlanmasligi va hozirda ilmiy va muhandislik ta'limiga ustuvor berilishi bilan G'arb olami STEAM ta'limidan keskin farq qiladi. Rossiya Federasiyasidagi texnik savodxonligi, Amerika Qo'shma Shtatlar tajribasi va ta'limni rivojlantirishdagi ustuvor yo'nalishni yaratib bergan bo'lib, fan-texnikaning ilg'or tendentsiyalarni hisobga olgan holda, ijodkorlik masalalarni hal qilishda ham etakchi sanalardi. Rossiyada 2014 yilda Moskva shahrida Moskva viloyati va Volga federal okrugini 155 ta STEAM markazlari ochilgan. Bunday ilm-fan va texnik savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan ijod markazlari 2015 yildan loyiha tashkilotchilarining rejalariga muvofiq dasturga 7 tagacha yangi mintaqalarni o'z ichiga qamrab olishi rejalashtirilgan edi.

2021 yil 3-18 iyun oylarida A. Avloniy nomidagi Xalq ta'limi istiqbollarini aniqlash va muammolarni o'rganish milliy tadqiqot instituti, Xalq ta'limi vazirligi va Shimoliy Jorjiya universiteti (AQSh) Steam trener-pedagoglari bilan birgalikda 25 maktab direktorlari uchun Toshkent shahri Mirobod tumanidagi 158-sonli umumta'lim maktabida [2] "O'zbekiston taraqqiyotining yangi davrida ta'lim, tarbiya va fanni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Prezident Farmoni ijrosi doirasida Respublika STEAM uslubiy seminari tashkil etilgan. Bu seminar-trening davomida o'zbekistonlik maktab direktor uchun STEAM yondashuvini amaliyotga tadbiq etishdagi mahorat darslari uyushtirilgani, kelajakda har bir viloyat maktab rahbari tomonidan ijodkorlikni va tadqiqotchilikni rivojlantirishga moslashgan innovasion darslar va ular uslubiyoti amaliyotga tadbiq etiladi. STEAM fanining predmeti fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani yaxlit va umumiy shaklda o'rganishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu bilim va ko'nikmalarni turli sohalaridagi muammolarni hal qilishda qo'llashni, kelajak hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish ko'nikmasini o'z ichiga oladi. Shuningdek, o'qituvchilarga STEAM sohasidagi yeng yangi axborot va texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini berish muhimdir. Bunga STEAM yondashuvi sohasida ishlaydigan mutaxassislar va tadqiqotchilarni jalb qilish, o'quv dasturlari va darsliklarni so'nggi ilmiy va texnologik yutuqlarga muvofiq yangilash kiradi. Shunday qilib, biologiya o'qitishda STEAM yondashuvini amalga oshira oladigan o'qituvchilarini tayyorlash tizimini yaratish ushbu sohani rivojlantirishni jadallashtirishda muhim omil hisoblanadi. Shu maqsadda tabiiy fanlar fakul'tetida bo'lajak biologiya o'qituvchilariga steam ta'lim texnologiyalarini joriy qilish orqali erishish mumkin.

"STEAM" atamasi fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani anglatadi. Bu beshta fanni yaxlit va fanlararo asosga birlashtirgan ta'limiy yondashuv. STEAM yondashuvi ushbu sohalarining o'zaro bog'liqligini tan oladi va murakkab muammolarni hal qilish va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va texnik ko'nikmalarni birlashtirish muhimligini ta'kidlaydi [5]. So'nggi yillarda STEAM ta'lim XXI-asrda talab qilinadigan tanqidiy ko'nikmalarni rivojlantirish, o'rganishga yaxlit yondashuvni taklif yetadi. Ushbu hisobotda keltirilgan qoidalarga rioya qilish STEAM ta'limida samarali o'qitish va muvaffaqiyatli ta'lim natijalariga olib keladi. 1991 yilda amerikalik olimlar Nil Xov va Uilyam Strauss dunyoda har 20 yilda qayta tug'iladigan yangi avlod nazariyasini taqdim etdilar. Bu nazariyaga ko'ra bir avlod odamlari bir xil xususiyatlarga, ba'zi odatlarga va ko'p hollarda bir hil dunyoqarashga ega edilar. Ularni bir hildagi filmlar, qo'shiqlar, reklama roliklari umumlashtirib turadi.

Bugungi kun insonlari quyidagi xususiyatlarini o'zida mujassam etgan turli bosqich avlodlari sifatida faoliyat yuritadi:

Sokin insonlar

Baby Bumers

X Avlod

Y Avlod

Z Avlod

Alfa avlod

Sokin - Jim avlod (1920 yildan 1940 yilgacha tug'ilgan) ularning xususiyatlarini bobo va buvilarda ko'rish mumkin. Ular 20-asrning eng dahshatli voqeasi-ikkinchi jahon urushini, vayronagarchilik va ocharchilik ko'rgan insonlar boshlandi. Shu sabab ular: sabrli, bardoshli va sokindirilar. Zaxira to'plash va

tejash xarakterlidir. Ular nazdida yaxshi bola – qorni to'q farzand sanaladi. Bu avlod qonunga bo'ysunuvchan, hamma narsada konservativ:tish pastasidan tortib siyosiy qarashlargacha va mehnatsevar sanaladi.

Baby Bumers (1940 yildan 1960 yilgacha tug'ilgan). Uning xususiyatlarini ota-onalarda ko'rish mumkin. "Baby Boomers" o'z nomini "be-bi-bum" tushunchasidan olgan bo'lib, tug'ilish darajasi keskin ko'tarilib, urush davrida halokatidan keyin dunyoni qamrab olgan mehnatkashlar, kollektivistlar, optimistlar, faollar kiradi. Ular g'oliblar psixologiyasiga ega avlod bo'lib, ular sog'liqni saqlash, to'g'ri ovqatlanish va sport bilan shug'ullanadilar. Bu avlodda yaxshi bola - faol bola sanaladi. Ular porloq kelajakka ishonishadi. Hamma narsada jamoaviy ruhiyat bilan harakat qiladilar, sportda ham (voleybol, basketbol, futbol).

X avlod (1960 yildan 1980 yilgacha tug'ilgan). "Bo'ynidagi kalit bor bolalar" deb nomlangan. Ularning ota-onalari (mehnatsevar "Bumerlar") ko'p ishladilar va ko'pincha uyda bo'lmas edilar. Shuning uchun, x avlod bolaligidan mustaqil tarzda bo'lib: ular o'zlari maktabga borishardi, uy vazifalarini bajarishdi, tushlik qilishardi va ularning bo'yniga kvartiraning kaliti osilgan bo'lar edi. Ular individual va hatto ekstremal sport turlarini yaxshi ko'radilar. Ular vaqt va resurslarni qadrlashadi, qulaylik va tezlik uchun pul to'lashga tayyor. Faqat o'zlariga ishonadilar. Ular uchun yaxshi bola bu - mustaqil bola sanalgan. O'zgarishga va butun umr o'rganishga tayyor bo'lib gender tenglik tarafdori sanaladi.

Y avlodi (1980 yildan 2000 yilgacha tug'ilgan). Pessimizm o'rmini ijtimoiy tarmoqlar yoki ming yillik avlodning pushti ko'zoynaklari egallaydi. Ular konfort va qulayliklar dunyosida tug'ilgan va o'zining soddaligi va go'zallikka bo'lgan ishonchi bilan oldingi avlodlarni hayratda qoldirgan. Ular hayotdan zavqlanishni biladilar, erkinlikni sevadiganlar. Ammo itoat qilishni bilishmaydi. Ular katta hajmdagi ma'lumotlarga yo'naltirilgan bo'lib, oson moslashadi, doimiy ravishda yangi bilim va rivojlanishga intilishadi. Ular uchun yaxshi bola aqli bola. Faol, o'z qadriyatlarini uchun kurashadilar. Adolat va axloqning tug'ma tuyg'usi ularda kuchli rivojlangan. Gipermarketlar, savdo markazlari x avlod uchun katta hovli kabi bo'lib, ular u erda aylanadi, ovqatlanadilar, do'stlari bilan uchrashadilar.

Z avlodi (2000 yildan 2010 yilgacha tug'ilgan). Yangi avlod shakllanmoqda, ammo sotsiologlar bu qanday bo'lishini allaqachon taxmin qilishmoqda. z avlodi bizning o'yinchoqlarimizga muhtoj emas, ular o'zlari yaratishni xohlashadi. Z avlodi besh yoshga kelib soddalik chegarasini yoyishdi va endi hech narsadan hayron bo'lishmadi. Ular hamma narsaning mantiqiy izohi borligini bilishadi. Z avlod bolalari tabiatan olimlar, kasb bo'yicha muhandislar, huquq bo'yicha daholar sanaladi.

Alfa avlod – 2010 yildan keyin tavallud topgan farzandlar sanaladi. Bu kelajak avlodlari smartfon avlodlari yoki google baby, ayrim hollarda esa djen avlod bolalari deb ataladi. Ushbu avlod bolalari yin-kulgilarida elektron texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va dars o'tish xizmatlari ko'proq ustunlik qilmoqda va an'anaviy televideniya qiziqish bir vaqtning o'zida pasaymoqda. Sinflarda va hayotning boshqa jabhalarida texnologiyadan foydalanishdagi o'zgarishlar bu avlod oldingi avlodlarga nisbatan erta o'rganishni qanday boshdan kechirganiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Shunday ekan, kelajak farzandlarini tarbiya qilishda ko'nikma va qay darajada bilimlar zarur ekanligi har bir davr farzandlar hususiyatlaridan kelib chiqib, pedagogik va psixologik yondashish, biologik bilimlarni fanlararo sintez holatida etkazish bo'lajak XXI asr pedagogidan talab qilinadigan zaruriy metodik talab sanaladi. STEAM ta'limini o'rganish zarurati kelajakka tayyorgarlik strategiyasi ostida rivojlantirilishi kerak. Ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika (STEAM) innovatsiyalarni rivojlantirayotgan va turli sohalarini shakllantirayotgan bugungi tez rivojlanayotgan dunyoda STEAM ta'limini o'rganish zaruratga aylandi. Ushbu hisobot STEAM ta'limini o'rganishning ahamiyati va o'quvchilarga taqdim yetadigan afzalliklarini yoritishga qaratilgan [6]. STEAM ta'limi ko'pincha o'quvchilar umumiy maqsadlarga yerishish uchun jamoalarda birgalikda ishlaydigan hamkorlikdagi loyihalarni o'z

ichiga oladi. Ushbu hamkorlikdagi yondashuv professional dunyoda juda talab qilinadigan samarali muloqot, jamoaviy ish va shaxslararo ko'nikmalarni rivojlantiradi. Turli jamoalarda ishlashni o'rganish o'quvchilarni hamkorlik qilish, muzokaralar olib borish va birgalikda yechimlarni topish qobiliyatiga yega bo'lib, ular duch kelishi mumkin bo'lgan haqiqiy dunyo ssenariylarini aks ettiradi.

STEAM ta'lim bir nechta fanlarni birlashtiradi, bu o'quvchilarga turli mavzular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunishga imkon beradi. Ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaning integratsiyasi ularning o'zaro bog'liqligini yaxlit tushunishni rivojlantiradi, har tomonlama barkamol shaxslarni tarbiyalaydi. Ushbu intizomiy yondashuv o'quvchilarni tor siloslardan tashqarida o'ylashga va muammolar va yechimlarni kengroq nuqtai nazardan qabul qilishga undaydi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 avgustdagi kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-4805-sonli qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 14.04.2021 yildagi 213-son Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida qarori.
3. Muhamedov, G.I, Xodjamqulov.U.N "pedagogik ta'lim innovasion klasteri: ta'rif, tavsif va tasnif. Ilmiy risola."T.:, Universitet (2019).
4. Raximov.A.K. Talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga yo'naltirish zamon talabi // Academic research in educational sciences. Chirchik state pedagogical institute Tashkent region, Uzbekistan problems and solutions, June 25-26, 2021. Building 2a, istikbol street, pp. 210-214.
5. Klaudiya, K., & Mirzaeva. N. A. (2022). O'zbekistonda tabiiy fanlarni o'qitishning Steam metodikasiga asoslangan o'quv darslarni tashkil etishda "eshitdim-ko'rdim-bajardim" tamoyili. Innovative Development in Educational Activities, 1(5), 51-69.
6. Mirzaeva N. A. Tabiiy fanlarni o'qitishda pedagogik ta'lim innovasion klasteri (Chirchiq modeli) "eshitdim – ko'rdim bajardim" tamoyili metodologiyasi // ReFocus. 2022. №1.

УДК:81'36: 811.512.133"715"

Gulchiroy MUHIDDINOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: gulchiroy.mukhitdinova@bk.ru

Renessans ta'limi universiteti dots., Q.Eshboyev taqrizi asosida

TEACHING STUDENTS TO GRAMMATICAL ANALYSIS IN MOTHER LANGUAGE CLASSES

Annotation

The main purpose of mother tongue education is described in the article. There are ways to explain grammatical concepts to students in simple and effective ways based on assignments. Children's speech is formed under the influence of parents, relatives and the environment from birth to school. Even a person who is completely ignorant of the theoretical aspects of grammatical construction in his native language can form a sentence completely grammatically correctly. Even a child who has not yet learned to read and write. The main task of the school and educational processes is to further expand, improve and develop these skills and qualifications of children. Teaching the mother tongue at school requires more work from the teacher than other subjects.

Key words: mother tongue education, grammar, aids, speaking, skills and competence.

ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ ГРАММАТИЧЕСКОМУ АНАЛИЗУ НА КЛАССАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье описана основная цель обучения родному языку. Существуют способы объяснить учащимся грамматические понятия простыми и эффективными способами на основе заданий. Речь детей формируется под влиянием родителей, родственников и окружающей среды от рождения до школы. Даже человек, совершенно несведущий в теоретических аспектах грамматического построения родного языка, может совершенно грамматически правильно составить предложение. Даже ребенок, который еще не научился читать и писать. Основная задача школы и образовательного процесса – дальнейшее расширение, совершенствование и развитие этих навыков и квалификации детей. Преподавание родного языка в школе требует от учителя большего труда, чем преподавание других предметов.

Ключевые слова: обучение родному языку, грамматика, вспомогательные средства, говорение, навыки и компетенции.

ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARGA GAPNI GRAMMATIK JIHATDAN TAHLIL QILISHGA O'RGATISH

Annotatsiya

Maqolada ona tili ta'limining asosiy maqsadi nimadan iborat ekanligi bayon qilingan. O'quvchilarga grammatik tushunchalarni topshiriqlar asosida oddiy va samarali usullarda tushuntirish yo'llari keltirilgan. Nutq bolalarda tug'ilganidan toki maktabga chiqquncha ota - onasi, yaqinlari va atrof - muhit ta'sirida shakllanadi. Ona tilidagi grammatik qurilishning nazariy jihatlaridan tamomila bexabar kishi ham gapni grammatik jihatdan mutlaqo to'g'ri shakllantira oladi. Hatto hali yozish va o'qishni maxsus o'rganmagan bola ham. Maktabning, ta'lim-tarbiya jarayonlarining asosiy vazifasi bolalardagi mazkur ko'nikma va malakalarni yanada kengaytirish, takomillashtirish va rivojlantirishdan iboratdir. Maktabda ona tili o'qitish o'qituvchidan boshqa fanlarga qaraganda ko'p mehnat talab etadi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, grammatika, tayanch vositalar, og'zaki nutq, ko'nikma va malaka.

Kirish. Ona tili ta'limining asosiy maqsadi nutqiy jihatdan o'quvchilarda mukammallikni ta'minlash va ularning imlo savodxonligi bo'yicha yuqori darajasiga erishishdir. Demak, o'qituvchi asosiy e'tiborini o'quvchining so'z boyligini oshirish, go'zal, ixcham va ravon jumlar tuzish, matn yaratish va uni mustaqil tahlil qila bilish masalalariga qaratmog'i lozim.

Ona tili ta'limini oldiga qo'yilgan muhim vazifa o'quvchilarning to'g'ri fikrlashga, o'zgalar fikrini tinglab tushunib shu fikr mahsulini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga, ya'ni kommunikativ savodxonlikni rivojlantirishga o'rgatishdan iborat. Shundan kelib chiqqan holda, ona tili ta'limi oldiga ijtimoiy jihatdan mukammal shakllangan, mustaqil hamda tanqidiy fikrlay oladigan, nutqiy va mulqot madaniyati rivojlangan savodxon shaxsini kamol toptira olish maqsadi qo'yiladi.

Ona tili fanida o'qituvchining eng asosiy maqsadi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq ko'nikmasini, to'g'ri ifodalash, fikrlash malakasini tarkib toptirishdan iborat. Ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish, ular ongida ma'naviy-ma'rifiy inqilob hosil qilishga erishish lozim. Ona tili mashg'ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr natijasini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shaklda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Ona tili mashg'ulotlari adabiy tilni egallash yo'llarini ko'rsatib beradi, til unsurlarining, vositalarining o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtiradi, ulardan foydalanish madaniyatini tarbiyalaydi. Bir qarashda oddiy va tabiiy tuyuladigan so'zlashuv madaniyati – muloqot jarayoni juda ko'plab bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallashni taqazo etadi. Bunga leksik-grammatik tushunchalar, ularning mazmun va mohiyati, so'zlarning ma'nosi, ularning o'zaro birikish imkoniyatlari, so'z, so'z birikmasi, gaplarning shakl va mazmun xususiyatlari va boshqalar daxldor bo'ladi. Albatta, har bir mulolqotning o'z maqsadi, mazmuni, ko'zda tutgan natijalari bo'ladi. Mana shulardan kelib chiqqan holda har bir inson o'z aytiladigan (yoki yoziladigan) mulohazalarining mazmunini o'ylab ko'radi. Albatta, bu nutq yo'naltirilgan bo'ladi. Har bir nutqning o'z ob'yekti bo'ladi. Buning ustiga nutqiy jarayon mavhum va abstrakt tarzda amalga oshmaydi. U tegishli makon va zamon bilan bog'liq holda sodir bo'ladi. Vaziyat taqazosiga ko'ra so'zlovchi o'z mulohazalarining bildirilish shaklini ham tanlaydi. Demak, nutq egasi o'z nutqining kimga, nimani, qachon, qayerda va qanday etkazish lozimligiga jiddiy e'tibor beradi. Agar bu unsurlardan biortasi o'z o'rnida qo'llanmasa, notiq o'z maqsadiga erisha olmaydi. Bundan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, notiqning tegishli maqsadlarga to'la va mukammal erishishi uning ona tilidagi nutqiy jarayonlarni, ya'ni til hodisalarini nechog'li to'g'ri va to'la o'zlashtirishi bilan bog'liq bo'ladi.

O'quvchilar ona tilining qurilishi, uning tayanch vositalaridan muloqot jarayonida bemalol foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lib boraveradi. Ona tilidagi grammatik qurilishning nazariy jihatlaridan tamomila bexabar kishi ham gapni grammatik jihatdan mutlaqo to'g'ri shakllantira oladi. Hatto hali yozish va o'qishni maxsus o'rganmagan bola ham "Men yonimizdagi bog'chaga boraman" gapini "Men yonimizdagi bog'chani (yoki bog'chada) boraman" demaydi. Maktabning, ta'lim-tarbiya jarayonlarining asosiy vazifasi bolalardagi mazkur

ko'nikma va malakalarni yanada kengaytirish, takomillashtirish va rivojlantirishdan iboratdir.

Umumiy o'rta ta'lim maktabalarining boshlang'ich sinflarida o'quvchilar ayrim nazariy grammatik ma'lumotlar bilan

2.1 rasm

Mazkur darslikning afzallik tomoni o'quvchilarning mavjud bilimlari integratsiyasiga tayanilganligidadir. 1-mashqdagi rasmlarni ko'rish orqali kasblar haqidagi tasavvurlarini mustahkamlay oldi. Ushbu mashqni bajartirgandan so'ng, rasmlarga qarang, ularning faoliyati haqida gapirib bering, yoki og'zaki suhbat shaklidagi topshiriq mavzuni yanada mustahkamlash imkonini yaratib beradi.

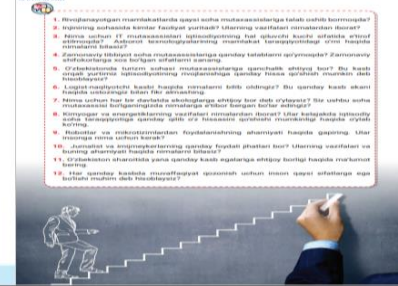
Hozirgi paytda ona tili mashg'ulotlarida gap ustida ishlashning yo'llari juda rang-barang. Ilg'or tajriba egalarida esa ular yanada xilma-xildir. Biz ularning ayrim ko'rinishlari ustida to'xtalib o'tamiz:

I. Gapni ixchamlashtirish. Ixcham fikr - ta'sirchan fikrdir. Shuning uchun ona tili mashg'ulotlariga qo'yiladigan eng asosiy talabalardan biri fikrni ixcham shaklda bayon qilishga o'rgatishdir. O'quvchi gap qurishda birorta ortiqcha so'z ishlatmasligi, maqsadni ifodalovchi so'zni topib qo'llashi, so'z va so'z birikmalarini to'g'ri aloqaga kiritish, gap bo'laklarining oddiy va o'zgarigan tartibiga qat'iy amal qilishi lozim. Mehmon yaxshi odamga o'xshaydi. - Mehmon yaxshiga o'xshaydi, kabi.

II. Gapni kengaytirish va toraytirish. Gapning kengaytirishning eng qulay usuli kesimdan savol berish orqali uning egasi va ikkinchi darajali bo'laklarini topib qo'yishdir. Masalan, O'quvchilarga «Boraman», «Uchishdi», «Ko'rganmisiz?» singari bir bo'lakli gaplarni berib, ularni avval ikki bo'lakliga (Men boraman. Qushlar uchishdi. Siz ko'rganmisiz? kabi), so'ngra ko'p bo'lakliga (Qushlar qayerga?)

elementar tarzda tanishib borishadi. Ular orasida gap bo'laklari (ega va kesim), gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari (darak, so'roq, buyruq va undov gaplar), gapning tuzilishiga ko'ra turlari (sodda va qo'shma gaplar) kabi tayanch tushunchalar mavjud. Ona tilining izchil kursi (5-9-sinflar)ni o'rganishda o'quvchilardagi mavjud malaka va ko'nikmalar rivojlantiriladi. Ular gap orqali fikrni ixcham, to'g'ri va ta'sirchan ifodalashning turli yo'llari, usullari bilan tanishadilar.

Ona tili darslarida atamalarini taqdim etishning uch xil

shakli mavjud. Aktiv leksika, passiv leksika va neytral leksika 1 mavzu uchun mo'ljallangan 3 ta darsda mazkur shakldagi lug'atlarning barchasi turli xildagi mashqlar va matnlar orqali singdirilishi zarur.

uchishdi - Qushlar issiq o'lkalarga uchishdi. - Qushlar (qachon?) issiq o'lkalarga uchishdi. - Qushlar kuzda issiq o'lkalarga uchishdi va h.k.) aylantirish mumkin.

Ayni vaqtda sodda yoyiq gaplarni yig'iq gaplarga aylantirib, gapni toraytirish ham mumkin.

III. Gapning mazmunini saqlagan holda shaklini o'zgartirish. Mustaqil ishning bu turidan 5-7-sinflarda ham, 8-9-sinflarda ham unumli foydalansa bo'ladi. Fonetika, leksikologiya va morfologiyani o'rganishda (5-7-sinlar) bu ish ko'proq berilgan gaplarda so'zlarni ularning ma'nodoshlari va uyadoshlari bilan almashtirish orqali, sintaksisning izchil kursini o'rganish jarayonida esa (8-9-sinlar) gap bilan ifodalangan kesim, ega, to'ldiruvchi, hol, aniqlovchilarni kengaytirilgan birikmalarga aylantirish, sodda gaplardan qo'shma gaplar va aksincha, qo'shma gaplardan sodda gaplar hosil qilish, ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gaplarga va o'zlashtirma gaplarni ko'chirma gaplarga aylantirish kabi usullar bilan amalga oshiriladi.

IV. Matnli gaplarga aylantirish. Mustaqil ishning bu turidan boshlang'ich sinflarda va ayniqsa, 5-6-sinflarda ko'proq foydalanishga to'g'ri keladi. O'quvchi tinish belgilari tushirib qoldirilgan matnli gaplarga ajratar ekan, har bir gapning tugallangan ohang va nisbiy tugal mazmunga ega ekanligini anglab oladi. Bu esa gap haqidagi tasavvurni kengaytiribgina qolmay, balki gap qurish sanoatini ham mukammalroq egallashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. G'. Hamroyev. Umumiy o'rta ta'lim tizimida fonetika doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini takomillashtirish. PhD dissertatsiyasi. Samarqand-2019.
2. G'. Hamroyev. Ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishning lingvodidaktik asoslarini takomillashtirish. Avtoreferat
3. Sharipova F., Ona tili darslarida matnni o'qib tushinish malakasi. // Til va adabiyot ta'limi. 2020-yil 6-son.
4. Vahobov M., O'qitish sifati ko'rsatkichlari tizimi. // Til va adabiyot ta'limi. 2016-yil 10-son.
5. Асилова Г.А. Умумий ўрта таълимда танлаш усулидаги тестлардан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари: пед.фан. номз. ... дис. – Т.: 1998.
6. Мавлонова К.М. Она тили фанини адабиёт фани билан бадий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш: пед.фан.б. фал. док. ... дис. – Т.: 2019.
7. Мирмахсудова М. Ўқувчилар нутқини такомиллаштиришда грамматик терминлардан фойдаланишнинг лингвометодик асослари (5-7-синф она тили дарслари мисолида): Пед. фан. ном. ... дисс. – Тошкент, 2004.
8. Саттарова Н.Х. Ўқувчиларнинг иншо ёзиш малакаларини такомиллаштириш (5-синф она тили ўқитиш жараёнида): пед.фан. номз. ... дис. – Т.: 1998.

Farux NABIYEV,
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: nabiyeifarux@mail.ru

PhD, dotsent Sh.Turatov taqrizi asosida

THE CONNECTION OF MATHEMATICS AND PHILOSOPHY (SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

Annotation

Mathematics and philosophy have been deeply intertwined since the inception of both fields. This article explores the historical and contemporary connections between mathematics and philosophy, focusing on their mutual influence and the broader social-philosophical implications. By examining key philosophical questions addressed through mathematical methods and the philosophical foundations of mathematical concepts, we aim to highlight the intrinsic link between these disciplines and their impact on societal thought and development.

Key words: Mathematics, Philosophy, Social-philosophical analysis, Ontology, Epistemology, Logicism, Formalism, Intuitionism, Mathematical logic, Analytic philosophy, Enlightenment

СОЕДИНЕНИЕ МАТЕМАТИКИ И ФИЛОСОФИИ (СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)

Аннотация

Математика и философия были глубоко переплетены с момента зарождения обеих областей. В этой статье исследуются исторические и современные связи между математикой и философией, уделяя особое внимание их взаимному влиянию и более широкому социально-философскому значению. Исследуя ключевые философские вопросы, решаемые с помощью математических методов и философских основ математических концепций, мы стремимся подчеркнуть внутреннюю связь между этими дисциплинами и их влиянием на общественное мышление и развитие.

Ключевые слова: Математика, Философия, Социально-философский анализ, Онтология, Эпистемология, Логицизм, Формализм, Интуиционизм, Математическая логика, Аналитическая философия, Просвещение.

MATEMATIKA VA FALSAFA FANLARINING UZVIY BOG'LIQLIGI(IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI)

Annotatsiya

Matematika va falsafa ikkala sohaning paydo bo'lishidan beri bir-biri bilan chuqur bog'langan. Ushbu maqola matematika va falsafa o'rtasidagi tarixiy va zamonaviy aloqalarni o'rganib, ularning o'zaro ta'siriga va kengroq ijtimoiy-falsafiy ta'sirlarga e'tibor qaratadi. Matematik usullar orqali hal qilinadigan asosiy falsafiy savollarni va matematik tushunchalarning falsafiy asoslarini o'rganib, biz ushbu fanlar o'rtasidagi ichki bog'liqlikni va ularning jamiyat tafakkuri va taraqqiyotiga ta'sirini ko'rsatishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: Matematika, Falsafa, Ijtimoiy-falsafiy tahlil, Ontologiya, Epistemologiya, Logitizm, Formalizm, Intuitivizm, Matematik mantiq, Analitik falsafa, Ma'rifat.

Kirish. Matematika va falsafa ko'pincha intellektual tadqiqotning alohida sohalarini sifatida qaraladi. Matematika sonlar, miqdorlar, tuzilmalar va mantiqiy qat'iylik sohasi sifatida qaralsa, falsafa esa borliq, bilim, qadriyatlar, aql va haqiqatning o'z mohiyatini tushunishga intilish sifatida qaraladi. Biroq, chuqurroq o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu ikki soha ming yillar davomida insoniyat tafakkurining yo'nalishini shakllantirgan chuqur va ichki bog'liqlikka ega.

Bu munosabatlarning ildizlarini qadimgi tsivilizatsiyalarga borib taqash mumkin, bu yerda voqelik tabiatiga oid falsafiy izlanishlar ko'pincha matematik tadqiqotlar bilan chambarchas bog'langan. Pifagor, Platon va Aristotel kabi yunon faylasuflari matematikani koinotni tushunishning asosiy jihati deb bilishgan. Masalan, Pifagorning "hamma narsa sondir" degan fikri olamning matematik tuzilishiga bo'lgan ishonchni aks ettirdi, bu qarash keyingi falsafiy va ilmiy fikrga ta'sir ko'rsatdi.

Eng yaqin tarixda, Ma'rifat davrida Rene Dekart va Gotfrid Vilgelm Leybnits kabi shaxslar matematika va falsafaga katta hissa qo'shgan. Dekartning Dekart koordinatalarini ishlab chiqishi nafaqat geometriyani inqilob qildi, balki kosmos va mavjudlik haqida yangi fikrlash tarzini ham taqdim etdi. Leybnitsning hisob-kitob ishlari bilan parallel ravishda uning voqelik tabiati, substansiyasi, yetarli sabab va oldindan o'rnatilgan uyg'unlik tamoyillari haqidagi falsafiy izlanishlari olib borildi.

Matematika va falsafa o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tarixiy kontekst va nazariy asoslardan tashqariga chiqadi. U matematik tushunchalarni falsafiy tekshirishda va falsafiy muammolarni hal qilish uchun matematik usullardan foydalanishda namoyon bo'ladi. Matematik ob'ektlarning tabiati, matematik takliflarning haqiqati va insonning mavhum tushunchalarni tushunish qobiliyati

haqidagi falsafiy savollar matematika falsafasida markaziy o'rinni egallaydi. Aksincha, matematik mantiq va rasmiy tizimlar, ayniqsa analitik an'ana doirasida falsafiy tahlil uchun kuchli vositalarni taqdim etdi.

Ushbu maqola matematika va falsafa o'rtasidagi ko'p qirrali munosabatlarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning tarixiy o'zaro bog'liqligi, falsafiy asoslari va ijtimoiy-falsafiy oqibatlariga e'tibor qaratishdir. Ushbu fanlar bir-biriga qanday ta'sir qilganini va kengroq ijtimoiy rivojlanishga hissa qo'shganini o'rganib chiqsak, biz ularning o'zaro ahamiyatini va dunyo haqidagi tushunchamizni shakllantirish usullarini chuqurroq tushunishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Matematika va falsafa o'rtasidagi munosabatlar qadimgi tsivilizatsiyalarga borib taqaladi. Pifagor, Platon va Aristotel kabi yunon faylasuflari matematikani dunyoni tushunishning ajralmas qismi deb bilishgan. Pifagor "Hammasi sondir" degan mashhur ta'kidlaganidek, matematik munosabatlar haqiqatning asosini tashkil qiladi, degan ishonchni ko'rsatadi. Platonning shakllar nazariyasi matematik ob'ektlar fizik bo'lmagan sohada mavjud bo'lib, uning metafizika va gnoseologiya haqidagi qarashlariga ta'sir ko'rsatdi.

Ma'rifat davrida Rene Dekart va Gotfrid Vilgelm Leybnits kabi faylasuflar ikkala sohaga ham hissa qo'shgan. Dekart o'zining "Birinchi falsafa haqida mulohaza yuritish" asari va Dekart koordinatalarini ishlab chiqish orqali falsafiy tadqiqotda matematik tamoyillarni qo'llashni ko'rsatdi. Hisob-kitoblarning hammuallifi Leybnits ham metafizik spekulatsiyani matematik aniqlik bilan aralashtirib, monadalar va oldindan o'rnatilgan uyg'unlik haqidagi g'oyalarni ishlab chiqdi.

Matematikaning ontologik va gnoseologik asoslari asosiy falsafiy masalalardir. Ontologik jihatdan faylasuflar matematik

mavjudotlar inson tafakkuridan mustaqil ravishda mavjudmi (Platonizm) yoki inson ongining konstruksiyalarini (nominalizm) deb bahslashadilar. Gnoseologik nuqtai nazardan, biz matematik haqiqatlarni - empirik kuzatish (empirizm) yoki tug'ma g'oyalar (ratsionalizm) orqali qanday bilishimiz haqidagi savol markaziy munozara bo'ldi.

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida matematika asoslari bo'yicha uchta asosiy ta'lim maktabi: mantiqiylik, formalizm va intuitivizm paydo bo'ldi. Frege va Russell tomonidan qo'llab-quvvatlangan mantiqiylik, matematikani mantiqiy asoslarga qisqartirish mumkinligini ta'kidlaydi. Hilbert boshchiligidagi formalizm matematikaga xos ma'nodan xoli rasmiy qoidalar va belgilar tizimi sifatida qaraydi. Brouver tomonidan ilgari surilgan intuitivizm matematik tushunchalarning aqliy konstruksiyalariga urg'u beradi va cheksiz to'plamlarda chiqarib tashlangan o'rta

Matematik mantiq analitik falsafaga, ayniqsa Russell va Vittgenshteyn asarlari orqali sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Formal tizimlarning rivojlanishi va tilni mantiqiy sintaksis va semantika orqali tahlil qilish falsafiy tahlil uchun kuchli vositalarni taqdim etdi. Vittgenshteynning "Traktatus Logico-Philosophicus" va undan keyingi asarlari matematik mantiqqa chuqur ildiz otgan til chegaralarini va voqelikni tasvirlashni o'rganadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot orqali biz falsafiy tadqiqotning matematik kashfiyot kontekstidagi dolzarbligini va matematik amaliyotga xos bo'lgan falsafiy o'lchovlarni ta'kidlashga intilamiz. Matematika va falsafa o'rtasidagi uzluksiz muloqot voqelik, bilim va inson borlig'ining mohiyatini chuqur anglashda davom etib, bu sohalar nafaqat o'zaro bog'liq, balki inson tafakkuri va jamiyat taraqqiyoti uchun ham zarur ekanligini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Matematika va falsafaning o'zaro ta'siri ta'limga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Matematika o'qitishga falsafiy yondashuv tanqidiy fikrlashni, mantiqiy fikrlashni va mavhum tushunchalarni o'rganishni rag'batlantiradi. Bu ikkala fanni va ularning ijtimoiy muammolarga aloqadorligini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Zamonaviy davrda texnologiyaga matematik tamoyillarni qo'llash muhim axloqiy savollarni tug'diradi. Masalan, sun'iy intellektning rivojlanishi bizning ong, vakolat va axloqiy javobgarlik haqidagi tushunchalarimizni shubha ostiga qo'yadigan murakkab matematik algoritmlarni o'z ichiga oladi. Faylasuflar va matematiklar ushbu axloqiy dilemmalarni hal qilish uchun hamkorlik qilishlari va texnologiyadan mas'uliyatli foydalanishga rahbarlik qilishlari kerak.

Matematika va falsafa o'rtasidagi aloqani o'rganish o'zaro ta'sirning boy gobelenini va inson tushunchasi va jamiyat taraqqiyoti uchun chuqur oqibatlarini ochib beradi. Tarix davomida bu fanlar mazmunli tarzda kesishgan, faylasuflar mavjudlik haqidagi fundamental savollarni o'rganish uchun matematik tushunchalardan foydalanganlar, matematiklar esa o'z sohalarining asoslarini ta'minlash uchun falsafiy izlanishlarga tayanganlar.

Matematikaga koinot sirlarini ochishning kaliti sifatida qaragan qadimgi yunonlardan tortib, matematik aniqlikni falsafiy qat'iylik bilan birlashtirgan ma'rifatparvar mutafakkirlarigacha, bu sohalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir ikkala sohada ham sezilarli yutuqlarga erishdi. Matematikaning falsafiy asoslari - ontologik va gnoseologik munozaralarni o'z ichiga olgan - matematik mavjudotlar va takliflarning tabiati va haqiqati haqidagi tushunchamizni shakllantirishda davom etmoqda.

Matematik mantiq va rasmiy tizimlar falsafiy tahlil uchun, ayniqsa analitik falsafada kuchli vositalarni taqdim etdi, haqiqat va bilimlarning tabiatini falsafiy tadqiq qilish esa matematik amaliyotni xabarador qildi. Kvin-Putnamning ajralmas argumenti matematikaning eng yaxshi ilmiy nazariyalarimizdagi muhim rolini ta'kidlab, matematik, ilmiy va metafizik tadqiqotlar o'rtasidagi chegaralarni yo'q qiladi.

Matematika va falsafa o'rtasidagi bog'liqlikning ijtimoiy-falsafiy ma'nolari chuqurdir. Ta'limga matematikani o'qitishga falsafiy yondashuv tanqidiy fikrlash va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi, o'quvchilarni murakkab ijtimoiy muammolarni hal qilish ko'nikmalari bilan qurollantiradi. Texnologik taraqqiyot bilan bog'liq axloqiy mulohazalar, xususan, sun'iy intellekt, faylasuflar va matematiklar o'rtasida ushbu o'zgarishlarning axloqiy va ijtimoiy ta'sirini hal qilish uchun hamkorlikda harakat qilishni talab qiladi.

Xulosa. Matematika va falsafa o'rtasidagi munosabatlar faqat tarixiy yoki nazariy emas; bu har ikki soha haqidagi tushunchamizni va ularning kengroq ijtimoiy tashvishlarga aloqadorligini boyitishda davom etayotgan muloqotdir. Ushbu bog'liqlikni tan olish va qabul qilish orqali biz bilimga, inson tafakkurini rivojlantirishga va zamonaviy dunyo muammolarini hal qilishga yanada yaxlit va nozik yondashuvni rivojlantirishimiz mumkin. Matematika va falsafa o'rtasidagi doimiy o'zaro ta'sir intellektual izlanishlar birligini va jamoaviy kelajagimizni shakllantirishda fanlararo izlanishlar kuchini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Aristotle. (1984). The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation (Vol. 1-2). Princeton University Press.
2. Brouwer, L. E. J. (1975). Collected Works: Philosophy and Foundations of Mathematics. North-Holland Publishing Company.
3. Descartes, R. (1996). Meditations on First Philosophy. Cambridge University Press.
4. Frege G. (1967). The Foundations of Arithmetic: A Logico-Mathematical Enquiry into the Concept of Number. Northwestern University Press.
5. Hilbert, D. (1962). Foundations of Geometry (2nd ed.). Open Court Publishing Company.
6. Leibniz, G. W. (1989). Philosophical Essays. Hackett Publishing Company.
7. Plato. (2000). The Republic. Cambridge University Press.
8. Putnam, H. (1975). Philosophy of Logic. Harper & Row.
9. Pythagoras. (1987). The Golden Verses of Pythagoras. Phanes Press.
10. Quine W. V. O. (1960). Word and Object. MIT Press.
11. Russell B., & Whitehead, A. N. (1910-1913). Principia Mathematica (Vol. 1-3). Cambridge University Press.
12. Wittgenstein L. (1922). Tractatus Logico-Philosophicus. Routledge & Kegan Paul.
13. Wittgenstein L. (1953). Philosophical Investigations. Blackwell Publishing.

Yulduz NAMAZOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail: namazovayulduz@mail.ru

Falsafa fanlari doktori, dotsent I. Siddiqov taqrizi asosida

EVOLUTION OF EDUCATIONAL PHILOSOPHY

Annotation

The philosophy of education has undergone significant transformations throughout history, influenced by cultural, social, and technological changes. This article explores the evolution of educational philosophy, tracing its development from ancient times to the modern era. By examining key philosophical movements and educational theorists, we aim to provide a comprehensive overview of how educational thought has evolved and its implications for contemporary educational practices.

Key words: Educational Philosophy, Socratic Method, Plato's Republic, Aristotelian Education, Scholasticism, Renaissance Humanism, Enlightenment Rationalism, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Industrial Revolution, Progressive Education, John Dewey, Constructivism.

ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ

Аннотация

Философия образования претерпела значительные изменения на протяжении всей истории под влиянием культурных, социальных и технологических изменений. В данной статье исследуется эволюция философии образования, прослеживая ее развитие с древнейших времен до современности. Изучая ключевые философские движения и теоретиков образования, мы стремимся предоставить всесторонний обзор того, как развивалась образовательная мысль и ее значение для современной образовательной практики.

Ключевые слова: Философия образования, Сократический метод, Республика Платона, Аристотелевское образование, Схоластика, Гуманизм эпохи Возрождения, Рационализм Просвещения, Джон Локк, Жан-Жак Руссо, Промышленная революция, Прогрессивное образование, Джон Дьюи, Конструктивизм.

TA'LIM FALSAFASINING EVOLYUTSIYASI

Annotatsiya

Ta'lim falsafasi tarix davomida madaniy, ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar ta'sirida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Ushbu maqolada ta'lim falsafasi evolyutsiyasi o'rganilib, uning qadimgi davrlardan to hozirgi davrgacha bo'lgan rivojlanishi ko'rsatilgan. Asosiy falsafiy oqimlarni va ta'lim nazariyotchilarini o'rganib chiqib, biz ta'lim fikri qanday rivojlanganligi va uning zamonaviy ta'lim amaliyotiga ta'siri haqida to'liq ma'lumot berishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: Ta'lim falsafasi, Sokratik metod, Afлотun respublikasi, Aristotel ta'limi, sxolastika, Uyg'onish davri gumanizmi, ma'rifatparvarlik ratsionalizmi, Jon Lokk, Jan-Jak Russo, sanoat inqilobi, progressiv ta'lim, Jon Dyui, konstruktivizm.

Kirish. Ta'lim falsafasi, ya'ni ta'limning maqsadi, jarayoni, mohiyati va ideallarini o'rganuvchi fan butun tarix davomida ta'lim tizimi va amaliyotining rivojlanishini chuqur shakllantirgan. Qadimgi tsivilizatsiyalardan zamonaviy jamiyatlargacha, ta'lim falsafasi madaniy, ijtimoiy va texnologik landshaftlarning o'zgarishiga javoban rivojlandi. Ta'lim falsafasi ta'lim maqsadlari, o'rganish tabiati va o'qituvchilarning roli haqidagi asosiy savollarga javob berishga intiladi va shu bilan ta'lim siyosati va amaliyotiga rahbarlik qiladi.

Ta'lim falsafasi evolyutsiyasini tushunish bir necha sabablarga ko'ra juda muhimdir. Birinchidan, u o'tmishdagi ta'lim mutafakkirlari va harakatlari o'z davrining muammolarini qanday hal qilganliklari haqida tushuncha beradi va zamonaviy ta'lim uchun qimmatli saboqlarni beradi. Ikkinchidan, bu o'qituvchilar va siyosatchilarga hozirgi ta'lim amaliyotiga ta'sir ko'rsatgan turli nuqtai nazarlarni qadrlashda yordam beradi, o'qitish va o'rganishga yanada inklyuziv va moslashuvchan yondashuvni rivojlantiradi. Va nihoyat, ta'lim falsafasining tarixiy yo'nalishini o'rganish bizga o'z ta'lim e'tiqodlarimiz va uslublarimizni tanqidiy ko'rib chiqish va takomillashtirish, ularning tez o'zgaruvchan dunyoda dolzarb va samarali bo'lishini ta'minlash imkonini beradi.

Ushbu maqola qadimgi Yunonistondan hozirgi kungacha bo'lgan ta'lim falsafasining evolyutsiyasini o'rganadi, asosiy falsafiy harakatlar va nufuzli nazariyotchilarni yoritadi. Sokrat, Platon, Aristotel, Jon Lokk, Jan-Jak Russo va Jon Dyui kabi siymolarning hissalarini o'rganib, biz ta'lim-tarbiya tafakkurining vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanganligi haqida to'liq ma'lumot berishni maqsad qilganmiz. Bundan tashqari, biz sanoat inqilobi va raqamli texnologiyalarning yuksalishi kabi muhim tarixiy

voqealarning ta'lim falsafasi va amaliyotiga ta'sirini ko'rib chiqamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. G'arb ta'lim falsafasining ildizlari qadimgi Yunonistonga borib taqaladi. Suqrot, Afлотun va Aristotel bilimning tabiati va ta'lim jarayonini o'rganib, tarbiyaviy fikrga asos solgan. Sokrat so'roq va suhbatning muhimligini ta'kidladi, bu usul hozir Sokratik usul deb nomlanadi. Platon o'zining "Respublika" asarida adolatga erishishda ta'lim asosiy rol o'ynaydigan ideal jamiyatni nazarda tutgan. Arastu esa ta'limning amaliy jihatlariga e'tibor qaratdi, aql va tanani tarbiyalovchi muvozanatli yondashuvni yoqladi.

O'rta asrlarda ta'lim asosan diniy muassasalar tomonidan shakllantirildi. O'rta asr universitetlarida o'qitishda hukmronlik qilgan tanqidiy fikrlash usuli bo'lgan sxolastika xristian ilohiyotini klassik falsafa bilan uyg'unlashtirishga harakat qildi. Foma Akvinskiy kabi mutafakkirlar Aristotel falsafasini xristian ta'limoti bilan birlashtirib, o'sha davrning ta'lim amaliyotiga ta'sir o'tkazdilar. Ta'lim ilohiy haqiqatlarni tushunishga va shaxslarni diniy mashg'ulotlarga tayyorlashga qaratilgan.

Uyg'onish davri klassik antik davrga va inson salohiyatiga yangi qiziqish uyg'otdi. Erasmus va Vittorino da Feltre kabi gumanist o'qituvchilar klassik matnlarni o'rganish va individual salohiyatni rivojlantirishga urg'u berishgan. Ta'lim har tomonlama barkamol, fazilatli shaxsni tarbiyalash vositasi sifatida qaralgan[1].

Ma'rifat davri aql va ilmiy izlanishlar tomon siljishni ko'rsatdi. Jon Lokk va Jan-Jak Russo kabi faylasuflar an'anaviy ta'lim amaliyotiga qarshi chiqdilar. Lokkning "tabula rasa" nazariyasi ong tajriba asosida shakllangan bo'sh varaq ekanligini ta'kidlab, bilimni shakllantirishda ta'limning rolini ta'kidladi.

Russo "Emil" asarida bolalar rasmiy ta'limdan ko'ra tajriba orqali o'rganadigan tabiiy ta'limni yoqladi[4].

Sanoat inqilobi ta'limga jiddiy o'zgarishlar kiritib, malakali ishchi kuchiga ehtiyoj borligini ta'kidlaydi. Ta'lim yanada standartlashtirildi va tizimlashtirildi. Iogann Geynrix Pestalozzi va Fridrix Frobel kabi mutafakkirlar bolaning yaxlit rivojlanishiga qaratilgan progressiv ta'lim usullarini joriy etdilar[3].

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida ilg'or ta'lim harakati avj oldi. Bu harakatning yetakchi arbobi Jon Dyui tajriba asosida o'rganish va ta'limda demokratiya muhimligini ta'kidlaydi. Dyui g'oyalari diqqatni eslab qolishdan tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatiga o'tkazadi[2].

Zamonaviy davrda ta'lim falsafasi globallashtirish, multikulturalizm va texnologik taraqqiyot ta'sirida rivojlanishda davom etmoqda. Zamonaviy ta'lim nazariyalari ko'pincha bir nechta falsafiy an'analardan kelib chiqib, inklyuzivlik, tenglik va umrbod ta'limni ta'kidlaydi.

Piaget va Vygotskiy ta'siri ostidagi konstruktivistik nazariyalar o'quvchilarning ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va tajribalar orqali bilimlarni qurishdagi faol rolini ta'kidlaydi. Bu yondashuv talabaga yo'naltirilgan o'qitish usullarining rivojlanishiga olib keldi.

Raqamli texnologiyalarning yuksalishi ta'lim amaliyotini o'zgartirib, texnologiyaning ta'limdagi o'rni haqida yangi falsafiy mulohazalarni keltirib chiqardi. Onlayn ta'lim, raqamli savodxonlik va shaxsiylashtirilgan ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish zamonaviy ta'lim falsafasining asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim falsafasi evolyutsiyasi bo'yicha ushbu maqolaning tadqiqot metodologiyasi asosiy ta'lim nazariyalari, harakatlari, harakatlari va nufuzli shaxslarning har tomonlama tarixiy tahlilini o'z ichiga oladi. Quyidagi qadamlar ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va sintez qilish uchun qo'llaniladigan yondashuvni tavsiflaydi:

Xronologik yondashuv: Tadqiqot qadimiy Yunonistondan boshlab, o'rta asrlar, Uyg'onish, Ma'rifat va zamonaviy davrlarni qamrab olgan holda xronologik tartibda tashkil etilgan. Ushbu yondashuv vaqt o'tishi bilan ta'lim falsafasining rivojlanishi va o'zgarishini kuzatishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Tarixiy kontekstualizatsiya usuli har bir davrning o'ziga xos madaniy, ijtimoiy va texnologik kontekstlari doirasida ta'lim falsafasi evolyutsiyasini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv ta'lim tafakkuri kengroq tarixiy o'zgarishlarga qanday munosabatda bo'lganligi va shakllanganligini ta'kidlaydi.

Sokrat (miloddan avvalgi 469-399): Afina demokratiyasi kontekstida Sokrat fuqarolik ishtiroki va axloqiy fikrlashni rivojlantirish uchun tanqidiy fikrlash va mulohaza uchun berdi. Uning Sokratik uslubi ochiq so'rov va bahs-munozaralarning demokratik g'oyalarini aks ettiruvchi belgilangan me'yorlarni shubha ostiga qo'yishni rag'batlantirdi.

Platon (miloddan avvalgi 427-347): Afilotunning ta'lim falsafasi Afinadagi siyosiy beqarorlik davrida paydo bo'lgan. Uning "Respublika" asarida adolatli jamiyatni boshqarishga qodir faylasuf shohlarni yetishtirishga mo'ljallangan ta'lim tizimi taklif qilingan. Afilotunning mutlaq haqiqatga intilish va oqilona fikrni rivojlantirishga urg'u berishi o'z davrining aqliy qat'iyligi va idealizmini aks ettirdi.

Aristotel (miloddan avvalgi 384-322): Aristotelning ta'lim nazariyalariga uning empirik kuzatishlari va qadimgi Yunonistondagi kundalik hayotning amaliy mulohazalari ta'sir ko'rsatdi. Uning eudaimoniyaga (insonning gullab-yashnashi)

erishishga qaratilgan muvozanatli ta'limga e'tibori intellektual va jismoniy mukammallikni qadrlaydigan jamiyat kontekstida asoslangan edi.

Tsitseron (miloddan avvalgi 106-43) va Kvintilian (milodiy 35-100): Rimliklarning ritorika va notiqlikka urg'u berishlari respublika va keyinchalik fuqarolik ishtiroki va samarali boshqaruvni qadrlaydigan imperiya ehtiyojlariga javob bo'lgan. Ta'lim Rimlik fuqarolik va fazilat g'oyalarini aks ettiruvchi shaxslarni jamoat hayotiga va davlatga xizmat qilishga tayyorlashga qaratilgan.

Sxolastika: O'rta asrlarda katolik cherkovining hukmronligi ta'lim falsafasini shakllantirdi. Foma Akvinskiy (1225-1274) kabi mutafakkirlar xristian ilohiyotini klassik falsafa bilan uyg'unlashtirishga intilib, davrning e'tiqod va aqlga bo'lgan e'tiborini aks ettirdilar. Ta'lim ilohiy haqiqatlarni tushunishga va odamlarni diniy mashg'ulotlarga tayyorlashga qaratilgan bo'lib, monastir va sobor maktablari boshlang'ich ta'lim muassasalari bo'lib xizmat qiladi.

Monastir va sobor maktablari: Ushbu maktablarning tashkil etilishi cherkovning o'rta asrlar jamiyatidagi markaziy rolini aks ettirdi. Ta'limga diniy ta'limot katta ta'sir ko'rsatdi va o'quv dasturi diniy tadqiqotlar, liberal san'at va axloqiy ta'limga qaratilgan bo'lib, cherkovning taqvodorlik va ruhoniyluk qobiliyatini rivojlantirish missiyasiga mos keladi.

Erasmus (1466-1536) va Vittorino da Feltri (1378-1446): Klassik ta'lim va qadriyatlarining qayta tiklanishi bilan ajralib turadigan Uyg'onish davrida gumanist o'qituvchilar klassik matnlarni o'rganish va shaxsiy salohiyatni rivojlantirishga urg'u berishdi. Bu davrning ta'lim falsafasi har tomonlama barkamol, fazilatli shaxslarni yetishtirishga intilib, inson yutug'i va salohiyatini tarannum etuvchi kengroq madaniy harakatni aks ettirdi.

Jon Lokk (1632-1704): Lokkning "tabula rasa" nazariyasi, ong tajriba asosida shakllangan bo'sh varaq ekanligini ko'rsatib, ilmiy kashfiyotlar va siyosiy o'zgarishlar davrida paydo bo'lgan. Uning bilim va axloqiy idrokni shakllantirishda ta'limning roliga alohida e'tibor qaratgani ma'rifatparvarlik davrining aql, empirizm va shaxs huquqlari kabi qadriyatlarini aks ettirdi.

Jan-Jak Russo (1712-1778): "Emil" asarida Russo tabiiy ta'limni yoqlab, rasmiy ta'limdan ko'ra tajriba orqali o'rganishni ta'kidlaydi. Uning g'oyalari zamonaviy ta'lim amaliyotining idrok etilgan sun'iyligi va qat'iyligiga javob bo'lib, tabiiy huquqlar, shaxsiy erkinlik va insonning ajralmas eziguligi haqidagi ma'rifatparvarlik g'oyalarini aks ettirdi.

Iogann Geynrix Pestalozzi (1746-1827) va Fridrix Frobel (1782-1852): Sanoat inqilobi muhim ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi, bu esa ko'proq ma'lumotli va malakali ishchi kuchiga ehtiyoj tug'dirdi. Pestalozzi va Frobel bolalarning yaxlit rivojlanishiga qaratilgan ilg'or ta'lim usullarini joriy etdilar, bu jadal rivojlanayotgan jamiyat ehtiyojlarini qondirish va har bir bolaning salohiyatini rivojlantirish muhimligini aks ettirdi.

Xulosa. Ta'lim falsafasining evolyutsiyasi vaqt o'tishi bilan jamiyatlarning o'zgaruvchan ehtiyojlari va qadriyatlarini aks ettiradi. Qadimgi Yunonistonning Sokratik dialoglaridan XXI asrning raqamli sinflariga qadar, ta'lim falsafasi har bir davrning muammolari va imkoniyatlarini hal qilish uchun doimiy ravishda moslashdi. Ushbu evolyutsiyani tushunish o'qituvchilarga zamonaviy ta'limni shakllantiradigan turli nuqtai nazar va usullarni qadrlashga yordam beradi, natijada samarali va inklyuziv ta'lim amaliyotlarini rivojlantirishga rahbarlik qiladi.

ADABIYOTLAR

- Dewey, John. Democracy and education. Columbia University Press, 2024.
- Locke, John, and Edward Clarke. "Some thoughts concerning education." (1738).
- https://brill.com/downloadpdf/display/book/edcoll/9783657768387/B9783657768387_s103.pdf
- Orr, James. The Republic. CRC Press, 2017. [https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=4EkrDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=%E2%80%A2%09Plato.+\(380+BCE\).+The+Republic.&ots=SJiTBZ2RT&sig=zcepiNjgTS2LBg0KWdGGiIABsYvY](https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=4EkrDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=%E2%80%A2%09Plato.+(380+BCE).+The+Republic.&ots=SJiTBZ2RT&sig=zcepiNjgTS2LBg0KWdGGiIABsYvY)
- Rousseau, J. J. (2010). Emile, or, on education: Includes Emile and Sophie, or, the solitaires (Vol. 13). UPNE.
- [https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=0Cxx_ZOsbC0C&oi=fnd&pg=PR7&dq=%E2%80%A2%09Rousseau,+J.-J.+\(1762\).+Emile,+or+on+Education&ots=vZNxODZb-h&sig=pT5zJoOn2vnikhBkDe0c33Hj8yE](https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=0Cxx_ZOsbC0C&oi=fnd&pg=PR7&dq=%E2%80%A2%09Rousseau,+J.-J.+(1762).+Emile,+or+on+Education&ots=vZNxODZb-h&sig=pT5zJoOn2vnikhBkDe0c33Hj8yE)

UDK: 371.3:378.

G'anisher NAFASOV,
GulDU "Matematika" kafedrasida dotsenti, PhD
E-mail: gnafasov87@gmail.com
Madamin ANORBAYEV,
GulDU "Matematika" kafedrasida o'qituvchisi
Qobul NAZIROV,
GulDU "Matematika" kafedrasida o'qituvchisi

Nizomiy nomidagi TDPU professori, p.f.d. B.S.Abdullayeva taqrizi asosida

BO‘LAJAK MATEMATIKA O‘QITUVCHILARNI LOYIHALAB O‘QITISH JARAYONIDA MATEMATIK KOMPETENTLIGNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada bugungi kunda matematika darslarida bo'lajak matematika o'qituvchilarni loyihalab o'qitish jarayonida matematik kompetentligni rivojlantirish o'quv mashg'ulotlarini yoritilib ayni vaqtda ta'limning zamonaviy tendentsiyalar jarayonida matematika darslarida talabalarni loyihalab o'qitishning nazariy asoslari mazmuni bayon etlgan hamda tajriba sinov asosida olingan natijalarning samaradorlik darajasi anqlangan.

Kalit so'zlar: loyihalab o'qitish ko'nikma, matematik kompetentlig, mantiqiy tafakkur, iste'dod, innovatsiya, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish.

РАЗВИТИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ПРОЕКТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ

Аннотация

В этой статье сегодня развитие математической компетентности в процессе проектирования и обучения будущих учителей математики на уроках математики при освещении учебной деятельности разъяснено содержание теоретических основ проектирования и обучения учащихся на уроках математики в процессе современных тенденций образования и определен уровень эффективности полученных результатов на основе экспериментальной проверки.

Ключевые слова: дизайнерские и педагогические навыки, математическая компетентность, логическое мышление, талант, новаторство, креативность, критическое мышление, решение проблем.

DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL COMPETENCE DURING DESIGNED TRAINING OF FUTURE MATHEMATICS TEACHERS

Annotation

In this article today development of mathematical competence in the process of designing and training future mathematics teachers in mathematics lessons when covering educational activities, the content of the theoretical foundations of designing and teaching students in mathematics lessons in the process of modern educational trends is explained and the level of effectiveness of the results obtained is determined on the basis of experimental testing.

Key words: design and teaching skills, mathematical competence, logical thinking, talent, innovation, creativity, critical thinking, problem solving.

Introduction. Today, in the practice of the educational system of developed countries, more and more attention is paid to the creation of educational process projects based on modern pedagogical technology and its principles. A number of effective works are being carried out in this direction in our country. However, it should also be noted that the educational process should be built and taught on the basis of modern pedagogical technologies and their principles. At the same time, there are certain problems in this area [11].

Let's analyze two meanings of the word "project": a project is the result of a planned activity and a project is a form of organizing the activities of people in interaction; we rely on both of these values. An important and important feature of planning is working with the future. On the one hand, it is clear that design is characterized by everything that concerns future work, and above all, a high degree of uncertainty and predictability.

The future mathematics teacher is the only specialist in a general secondary school who has the knowledge and methods of teaching the basics of all academic subjects at this stage of school, and not just one or two related subjects. Every

day he performs the narrow role of 3-4 subject specialists, so the future mathematics teacher has to synthesize methodological knowledge in individual subjects.

Literature review. According to Professor M. Tajiev, Pedagogical technology is an educational event organized on the basis of a specific project, considering the educational process aimed at a specific goal as a complex, and applying a technological approach to the educational process that guarantees the results of this goal [14; 59-r]

According to F.Sh. Alimov, "competence" includes good training in a certain field, knowledge in this field, efficiency and competence. There are different opinions on this matter in the scientific literature. N.V. Samarina notes that although the concepts of "competence" and "competence" come from the same root, they do not mean the same thing [13].

This rule served as the basis for dividing the methodological field of didactic activity of future mathematics teachers. A.A. Verbisky adds components to the complex of important didactic components of a teacher that have not yet played a decisive role:

Research Methodology high level of general teacher culture, psychological, pedagogical and methodological competence.

The program for analyzing didactic and methodological competence consisted of the following sections:

determine the uniqueness of the didactic activity of the future mathematics teacher, determine the conditions for its formation;

analysis of the content and state of the functional and structural components of the didactic and methodological competencies of future mathematics teachers.

The identified functions in didactic and methodological competence are divided into three directions: motivational-theoretical, practical and research-reflective. Let us dwell on the analysis of these directions (Table 1.):

Table 1.

The structure of the didactic and methodological competence of the future mathematics teacher

Motivational-theoretical field	Application area	Research is a reflexive field
Motivational-value component. Cognitive component	Motivational-value component. Cognitive component	Motivational-value component. Cognitive component
Content and operational component	Operational component	Operational component
Reflective-evaluative component	Reflective-evaluative component	Reflective-evaluative component
Individual creative component	Mathematiciancomponent	Speedcomponent

We highlight the cognitive component in all areas of didactic and methodological competence. Cognitive (from Latin - cognitio) - knowledge. Based on the cognitive theory of personality [2], each person builds a system of "personal structures" of cognition of varying complexity and content,

through which he evaluates the outside world, other people and himself. A person's behavior is determined by his knowledge, that is, his awareness. The cognitive component includes (see Table 2):

Table 2.

Composition of cognitive components

Motivational-theoretical field	Application area	Research is a reflexive field
know the technologies for solving educational and pedagogical problems, know the essence of the concepts of "pedagogical culture", "pedagogical competence", etc.; guidelines for knowledge about pedagogical technology, its essence, structural components; know the requirements for the design and construction of educational technologies; knowledge of a certain technology as the implementation of a psychological and pedagogical idea	know the age and individual characteristics of younger schoolchildren; know about the requirements and features of conducting exams for young schoolchildren; know the requirements of educational standards for individual subjects of primary education; know about innovation processes; know about the patterns of design and organization of the educational process; knowledge of pedagogical communication and norms of behavior	know the main characteristics of the methodology and technology of pedagogical research; knowledge of methodologies and methods of pedagogical research; know about the teacher's design and forecasting activities

In pedagogy, the task of the teacher's knowledge system - as a methodological basis for didactic activity and as a direct indicator of practical behavior - should be defined in two ways.

Analysis and results In general, in modern conditions, at each stage of education, "what can be taught (general content) and what needs to be done for this?" and "who to teach, what to teach (specifically in each specialty), why to teach (goal), how to teach (method, form, tool, technology)?" effectively addressing these issues is a pressing issue facing education today.

These days, "what should be taught?" and not "what can be taught and how should it be done?" Apparently, the approach to organizing the educational process plays a key role in the modernization of mathematics education.

For example, Brainstorming, General brainstorming, Brainstorming, 6x6x6 method, Cluster method, Decision tree method (decision-making technology), Experimental learning cycle [1], "Black box" method, "Venn diagram" strategy

(method), "Zigzag" strategy (the "Insert Strategy" method, role-playing and business games, "School Friendship Court" and the "Brilliant-Brilliant" method);

computer, multimedia, blackboard, slide, table and other visual materials used by the teacher in the educational process;

additional questions for discussion; criteria and indicators for assessing student performance.

In the formation of an innovative model of educational technology, the main place is occupied by traditional and student-oriented technologies for teaching subjects[3].

In psychology and pedagogy, there are different approaches to distinguishing between different pedagogical values[16], classify them taking into account research tasks and the real object of study. The authors note that values can be regrouped in accordance with the goals and objectives of didactic activity (see Table 3):

Table 3.

Composition of motivational and value components

Motivational-theoretical field	Application area	Research is a reflexive field
interest in didactic activities that reflect the individual's need for knowledge and mastery of new ways of activity; desire to achieve achievements in educational and didactic activities; desire for recognition of success in mastering theoretical and practical knowledge necessary for self-realization in educational and pedagogical activities; motives of social identification; personal and respectful motives; motives of knowledge; Values and goals of the "I-didactics" concept.	motives for didactic and creative achievements; values as a means of implementing pedagogical thinking, concepts of pedagogical communication and behavior, pedagogical technologies; value attitude to the construction of the pedagogical process; the importance of the goals of didactic activity; "activity concept", consisting of ideas about the types and tasks of didactic and pedagogical activities, pedagogical technology, as well as ideas that define systemic, integrated approaches to organizing the pedagogical process.	motives of knowledge; sense of discovery, interest in pedagogical research; value attitude towards research in teaching activities; the importance of accepting and understanding the innovative components of didactic activities; value approach to the expert model

pay attention to the priority development of the active component in its content and define the concept being studied as "a complex, multifaceted psychological and pedagogical work aimed at carrying out the practical actions of the future teacher from the point of view of didactic competence", "qualitative characteristics of the future teacher's level of proficiency in didactic activities" [17], "the

set of skills of a teacher as a subject of pedagogical influence with the separate structuring of scientific and practical knowledge for solving pedagogical problems"[18].

Individual activity style influences the decision-making process on the introduction of educational technology or its perception. This, in turn, shows that it is necessary to form and develop an individual style in higher education[10].

During the formation of the individual creative component, it is assumed that the future teacher recognizes himself as a certain creative individuality, identifies his didactic and personal qualities that require further improvement and correction, and connects his individuality with a certain pedagogical technology. holds

Conclusion. The role of an innovative model of educational technology in organizing the activities of a future mathematics teacher

is shown. Widespread introduction of modern pedagogical technologies into our educational system: treating each student as an individual, achieving the development of independent critical thinking, creating a clear basis for the development of independent learning, taking into account the characteristics of each student and his personal capabilities. creates opportunity.

REFERENCES

1. Nafasov, G. (2019). Model of Developing Cognitive Competence at Learning Process Elementary Mathematics. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
2. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
3. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
4. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.
5. Kengash, J., & Nafasov, G. A. (2023). On the Self-Similar Solution of The Problem of Unsteady Movement of Groundwater Near a Reservoir in the Presence of Nonlinear Evaporation. *Genius Repository*, 22, 37-41.
6. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
7. Nafasov, G. (2019). Model of Developing Cognitive Competence at Learning Process Elementary Mathematics. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
8. Abdurashidovich, N. G. (2021). Theoretical Basis Of Development Of Cognitive Competence Of Students Of Higher Education Institutions In The Process Of Teaching Elementary Mathematics. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, 8(1), 789-806.
9. Abdurashidovich, N. G., Muzaffarovich, U. N., Qosim o'g'li, N. Q., & Olimjon, D. (2023). Design in the process of teaching mathematics and its teaching methodology. *Genius Repository*, 25, 23-27.
10. Abdurashidovich, N. G. REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF CONTENT FOR HEURISTIC TASKS IN THE TEACHING OF ELEMENTARY MATHEMATICS TO FUTURE MATHEMATICS TEACHERS.
11. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
12. Abdurashidovich, N. G. REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF CONTENT FOR HEURISTIC TASKS IN THE TEACHING OF ELEMENTARY MATHEMATICS TO FUTURE MATHEMATICS TEACHERS.
13. Alimov Sh.A. and others. Algebra (textbook for 7th grade of UO'T schools). – T.: "Teacher" 2017. – 192 p. – page 14
14. Тожиев М., Зиёмухамедов Б., Усмонов Б.Ш., Хуррамов А.Ж. Ўқитувчи фаолиятини лойиҳалаш. Монография / – Т.: «TURON-IQBOL», 2017. – 246 б.
15. Verbitsky A.A. Active learning methods in high school: A contextual approach. - M., 1991. - 285 p.
16. V.A. Slastenin, . / 1993. - №1. - S. 53-57 94. Pedagogy: Proc. skill for studs. ped. fly plant
17. Matyash N.V. Self-education of professional competence of a future teacher: Abstract. diss.... cand. ped. science - Bryansk, 1994. - 16 p
18. Kuzmina N.V. Teacher's pedagogical skill as a factor in the development of secondary education Teacher's properties // Questions of psychology, 1984. - No. 1. - P. 20-26

Bunyodjon NOSIROV,

Professional ta'limni rivojlantirish instituti tayanch doktranti

E-mail: bunyodnosirov1995yilman@mail.ru

Maktabgacha ta'lim agentligi bo'lim boshlig'i p.f.d., dotsent F.X.Gaffarov taqrizi asosida

THE HISTORY AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM, THE TRAINING OF TEACHERS IN UZBEKISTAN

Annotation

Skill Development is one of the main factors that ensure the regular development of education, training competitive personnel, familiarizing themselves with the achievements of modern science through which the achievement of professional development of personnel is the main goal of professional development. This article briefly covers the concept of professional development, development, history, types, objectives and the state of professional development in professional education.

Key words: Advanced training, qualification requirement, professional development, seminar, retraining, Distance Education, Vocational School, technical, offline and online education.

СИСТЕМА ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ РАБОТНИКОВ ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ ИСТОРИЯ И ПРОГРЕСС

Аннотация

Повышение квалификации является одним из основных факторов, обеспечивающих регулярное развитие образования, подготовку конкурентоспособных кадров, ознакомление с достижениями современной науки, благодаря которым достижение профессионального роста персонала является основной целью повышения квалификации. В этой статье кратко рассматривается понятие профессионального развития, история развития, виды, цели и состояние профессионального развития в профессиональном образовании.

Ключевые слова: Повышение квалификации, квалификационные требования, повышение квалификации, семинар, переподготовка, дистанционное образование, Профессиональное училище, техническое, офлайн- и онлайн-образование.

O‘ZBEKISTONDA PEDAGOGLAR MALAKA OSHIRISH TIZIMI TARIXI VA TARAQQIYOTI

Annotatsiya

Malaka oshirish ta'limni muntazam rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lib, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan tanishtirib borish bu orqali kadrlarning kasbiy rivojlanishiga erishish malaka oshirishning asosiy maqsadidir. Ushbu maqolada malaka oshirish tushunchasi, mamlakatimizda rivojlanishi, tarixi, turlari, maqsad vazifalari hamda professional ta'limda malaka oshirish holati qisqacha yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Malaka oshirish, malaka talabi, kasbiy rivojlanish, seminar, qayta tayyorlash, masofaviy ta'lim, kasb-hunar maktabi, texnikum, offline va online ta'lim.

Introduction. Training of competitive specialists, professional training, international education requires time to adapt to the labor market in the period of growing into regular boosts the skills of professional teachers go to teach them new methods is relevant reaches innovative than ever. While training to meet the requirements of the law implied in special ministries-owned educational institutions in the country universities, private organizations, or in foreign countries can be carried out. Personnel training and re-training of the institute – the head and the existing network of professionals who work in different areas of staff training and re-training and educational center in the system of organizational methods[1].

Literature review. Similar to the shape of the initial training, type training in the republic was established in the year of 1930-1940, over the years scientific-methodical and material-technical aspects of the development process from developing. New achievements in science and technologies typically available in the training center of the audience, innovation, and cost-effective ways to achieve design activities, as well as computer technology, the production process and the production of mechanization using automation tools, issues such as labor and management and teaches the scientific establishment. At the same time in the education system of normative legal acts of the educational programs, plans to develop the process of educational and methodical literature on the preparation of its activities at the national and international level theses, articles, manuals or manuals for guidance on popular to go by, will teach you. The training institute for the training sessions, lectures, seminars, laboratory work, practice, study, experience, advanced work, consultation and other consists of.

Research Methodology. The importance of the system of professional development is extremely important when regularly training qualified pedagogical personnel in educational processes, supporting them on the methodological, didactic, pedagogical and other side, introducing them to modern technologies. The use of distance educational platforms in the skill development system, while the active use of international experience is further increasing its competitiveness. Also, significant work is being carried out by specialists of the specialty of information and communication technologies, pedagogy throughout the country to further improve the system of professional development. N.A.Muslimov, N.N.Karimova, H.Sh.Begimqulov, T.T. Shoymardonov in the research work carried out by we can see specific approaches to the system of professional development.

Analysis and results. Training of personnel in the country and re-preparatory raised to the level of state policy from the first years of independence, this 1992 2-June 1997 later in the year 29-August was adopted in “on education” in article 15 of the law we can see also on the old edition. According to him, personnel training and re-training on social development, scientific and technological achievements in the production of proceeding in the labor market and to meet the requirements and needs to customize your personal to changes given the implementation of professional knowledge, skills and qualifications to teach and refers to the enrichment and enhancement of the modern sciences[2].

This law authorized personnel training and continuous education in order to ensure the implementation of adopted 27 August 1997 on the principle of “national training program” at training and retraining in particular also about the system are allocated[10]. Then come ked mean training and re-training

designed to enhance professional knowledge and skills and they are available in the update. The program established in accordance with the regulation of professionals who have graduated from a training course in educational institutions established in the certificate or the certificate will be able to. Conditions of that period, the educational, social order, and world of the labor market from the demand, the training process has the following requirements:

- personnel training and re-training system in the activity of the new structure, its contents and the formation of this management system;

- highly qualified teachers-professionals and provide training to go with them to fill the area;

- personnel training and re-training system based on the competitive environment in this area of creating and providing normative and legal base form of creation to operate effectively;

- personnel training and re-certification and accreditation of education and training from introduction to the practice and development of state transfer system;

- the state of the economy and the non-state sector of the requirements of various organizations and institutions in the form of ownership-providing personnel to increase their skills and retraining of specialists according to the needs and realization of state and non-state educational institution of the organization and development;

- professional training of advanced technology and equipment, as well as the complex, imitators the requirements of the process of science technology develop, create, and get practical mastered[3].

The ultimate goal of the state program of teachers and regular training to increase the skills re-training through flexible time requirements, a new outlook can have independent thinking and the way that through this training system was due to having high quality and sustainable development. This system of scientific and pedagogical, professional, methodical, re-training, a training aspect to their professional growth, development of the financial interests of the cause, on the one hand the support for the further consolidation of their position in society to a certain extent had set a goal to own both. The special faculty at higher education institutions in the region, total-secondary education, vocational and special education teachers to increase the skills of the work of the regional center began.

The continuous development of education being updated and operation of the system, which is the improvement of production technology, updated may go competence educational reforms necessary to apply theoretical knowledge in practice once again to consider the cycle in turn to modern requirements, again to accept the reason. In order to solve social issues such as this 2020-the year 19-may re-filled and edit the "on education" a new law was adopted. Achieving greater interoperability customize it to the requirements of contemporary education, increase competence approach to training personnel on a competitive basis, with the main aim was to create a structure suitable for international rating. At the same time in article 13 of this law in particular drew attention to training and retraining system, then of specialists personnel training professional knowledge, qualifications and skills and ensures the further enhancement of go be renewed[4] on the basis of their professional qualifications and modern requirements increase while competence category

will be awarded with a special certificate of professionals who have this certification, level and increase the discharge position, professional satisfaction and to be able to work effectively serves.

Ensure the execution of the law on education of the XXI century integration of education and production, drastic changes in the labour market, given by the cabinet of ministers in 2020 "in the republic of Uzbekistan continuous primary, middle and secondary professional education" adopted resolution on 466. According to him the results of their international experience, giving colleges operating in place until the same time coming, UNESCO approved vocational schools, technical college and was the organization of the school[5].

After the organization of educational institutions that provide qualified personnel with them, teachers of general education and special subjects of education, the master paid particular attention to prepare. Especially a master of vocational training, retraining, training them has been identified as the most pressing task of the day and this is still its actual that do not lose. "Life-long education" principle of educational institutions and professional retraining of pedagogical personnel without have to rely on a radical reform of the system of 2021 in order to make-26 year-on February the cabinet of ministers of the republic of Uzbekistan "Professional retraining of pedagogical personnel and the management of education institutions on measures for further improvement of the system of" resolution 106 adopted. Her "education for Life" training without have to rely on the principle of the essence of the content of the concept, form, media, it and execution the ultimate goal of the necessary requirements were identified. Especially in modern distance education decision based on the form of training and re-emphasizing prepare if the "re-training and distance training - retraining and qualification raising online (lectures, tips, the form of control-the type of real-time remote transfer mode) and offline (mastering independently of appropriate teaching resources in distance education) form" is recognized as[6].

The peculiar historical development in the republic of raising the qualification in education originally the staff of teachers, health personnel training system was established later in the direction of all areas of this later and took cover. In the initial years and separated from the workplace professional education in the traditional way, in the case of Tashkent city, or regional training centers established remote work after 2020 without departing from training, and training in the form of this initiative is to take the form of mixed has been giving its results.

Currently, pre-school and school education staff of the republic of increasing the professionalism of the center of scientific research institute named A. Avloni and MSMC chief scientific methodical center in collaboration with pedagogical training center professional pedagogical staff of higher education institutions to increase the skills of distance education in order to establish <https://my.moqt.uz/> read distance of the platform has been established and every year thousands of teachers training courses, certificates have won[7].

At the scientific research institute named after A.Avloni, preliminary qualification work was established, now a system of differentiated qualification through a diagnostic test is established, which is being improved through various additions every year, depending on the requirements of the time[8].

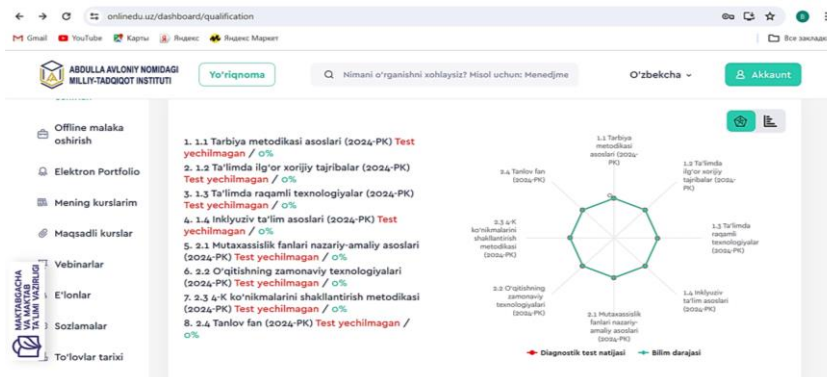

photo 1. <https://onlinedu.uz/dashboard/qualification>

A qualification platform has been established at the Institute for the development of Professional education using the experience of Avloni and MSMC, and the material technical base, didactic capabilities have been enriched in the last 10 years.

As of 2023 <https://my.moqt.uz/> through the site, about 2400 professional educational leaders and pedagogical personnel were subjected to professional training, introduced to modern educational methods, methodologies, improved professional competency[9].

Conclusion/Recommendations. In the future, we believe that the implementation of the following work in the Professional Education qualification system will also serve to increase the quality of Education.

1.To increase the number of regional centers and ensure constant communication in order to regularly improve the qualifications of the head and pedagogical staff of Professional educational institutions.

2.Organization of professional training of educators with an index of mastering through a diagnostic test in the form of traditional professional development, educators with a high performance in the distance form, with an index of less than 60%.

3.In the development of distance learning, it is advisable to establish a broader form of Independent Education, develop a system for the direct issuance of qualification certificates for advanced training on international educational sites, methodological or teaching aids.

REFERENCES

1. National Encyclopedia of Uzbekistan
2. The republic of Uzbekistan “on education”of the law, of the funds in the year of 29.08.1997-464-I number.
3. Of the republic of Uzbekistan “on the national training program” the law of 29.08.1997, in the year 463-I number.
4. The republic of Uzbekistan “on education”of the law, the funds in the year 23.09.2020-637-the number of.
5. Nosirov.B.G’., “Distance education in the context of the professional improvement of teachers competency structure” – “Innovations in technology and science education,” journal number 2, 2023 year. 146-152-page.
6. 2021 of the cabinet of ministers of the republic of Uzbekistan to 26 year-in february “Professional retraining of pedagogical personnel and the management of education institutions on measures for further improvement of the system of”on 106-dated.
7. Nosirov.B.G’., “Prospects of the use of distance education in the system of professional education”. E-ISSN : 2181-4341. I admit it magazine / voles 2023–2 chair– 1.
8. <https://onlinedu.uz/dashboard/qualification>
9. http://profedu-jurnal.uz/media/jurnal_file/2023-3-son.pdf
10. <https://lex.uz/>

Nizomiddin NOSIROV,
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchi
E-mail: nmb1990nmb@gmail.com

TDPU dotsent v.b, PhD H.Bozorov taqrizi asosida

RESEARCH AND ANALYSIS OF PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PREPARING FUTURE ENGINEERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES

Annotation

This article talks about the pedagogical and psychological aspects of the development of professional competence and preparation for professional activity in engineering, and also shows specific examples of its direct application. At the same time, the features of the professional activity of an engineer (areas of training) and his training at a higher educational institution, the basic professional skills necessary for the successful implementation of engineering activities, as well as the personal characteristics of engineers are mentioned.

Key words: competence, physics course, pedagogical and psychological, independent work, laboratory, independent activity, special ability.

ИССЛЕДОВАНИЕ И АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье говорится о педагогических и психологических аспектах развития профессиональной компетентности и подготовки к профессиональной деятельности в инженерном деле, а также показаны конкретные примеры ее непосредственного применения. При этом упоминаются особенности профессиональной деятельности инженера (направления подготовки) и его обучения в высшем образовательном учреждении, основные профессиональные навыки, необходимые для успешного осуществления инженерной деятельности, а также личностные характеристики инженеров.

Ключевые слова: компетентность, курс физики, педагогический и психологический, самостоятельная работа, лаборатория, самостоятельная деятельность, особая способность.

BO'LAJAK MUHANDISLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARINI O'RGANISH VA TAHLIL QILISH

Аннотация

Ushbu maqolada muhandislik faoliyatida uning kasbiy kompetentligini rivojlantirish hamda kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik-psixologik jihatlari haqida so'z yuritilgan bo'lib, uning bevosita qo'llanilishiga aniq misollar ko'rsatib o'tilgan. Bunda, muhandis kasbiy faoliyatining xususiyatlari (tayyorlash tendensiyalari) va uning oliy ta'lim muassasasida o'qitilishi, muhandislik faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan asosiy kasbiy qobiliyatlari hamda muhandislarning shaxsiy xususiyatlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kompetentsiya, fizika kursi, psixologik-pedagogik, mustaqil ish, laboratoriya ishi, mustaqil faoliyat, asosiy qobiliyat, maxsus qobiliyat.

Kirish. Muhandislar tomonidan hal qilinadigan vazifalar ko'lamining oshishi munosabati bilan umuman muhandislik faoliyatida tub o'zgarish yuz berayapti, muhandislik ishlarining mazmuni, maqsad va vazifalari o'zgarayapti hamda yangi mazmun kasb etmoqda. Kasbiy faoliyati davomida muhandislar hal qiladigan vazifalar Oliy ta'lim yurti bitiruvchilarining ma'lum fazilatlarini talab qiladigan muhandislik vazifalarini belgilaydi. Mazkur vazifalarda har bir fan, xususan fizika fanining o'zni beqiyosdir. Bu borada respublikamizda qator samarali ishlar olib borilmoqda. Bugungi kunda ta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish sifatini oshirish, ta'lim jarayoniga zamonaviy o'qitish uslublarini joriy qilish, iqtidorli talabalarni saralash, mehnat bozoriga raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash, ilmiy tadqiqot va innovatsiyalarni rivojlantirish hamda amaliy natijadorlikka yo'naltirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida vaqt o'tishi bilan ta'lim mazmunida sezilarli o'zgarishlar ro'y berishi shu bois, muhandislik faoliyati unga qo'yilayotgan ijtimoiy talablar hamda ta'lim olish jarayonidagi fan mazmunini takomillashtirish, muhandislik ta'limining pedagogik-psixologik jihatlarni o'rganish, Oliy ta'limda mutaxassislarni tayyorlash asoslari, muhandis kasbiy faoliyatining xususiyatlari va uning oliy ta'lim muassasasida o'qitilishiga doir qarashlar bir qator ilmiy ishlarda o'z aksini topgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqotchi J.D.Avazovning bo'lajak muhandislarni tayyorlash jarayonida ularni boshlang'ich kurslardan boshlab talabalarning grafikaviy

tayyorgarligini oshirish, bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda maqsad, pedagogik jarayon va natijaviy bloklariga ustuvorlik berish, muhandislik va kompyuter grafikasi o'quv mashg'ulotlarida interfaol ta'lim metodlari va innovatsion texnologiyalarini qo'llashga doir fikrlariga qo'shilgan holda, muhandislik kasbiy faoliyati hamda fundamental bilimlarga asoslangan akademik faoliyat mazmuniga o'quv-ilmiy va hayotiy tajribalarni o'zaro qiyoslash, tahlil qilishga ustuvorlik berish kerakligini ta'kidlab o'tamiz.

Bo'lajak muhandislarning kelajak faoliyatiga oid masalalarni fizika mazmuniga mos holda yechish yo'llarini o'rganish ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishlarida, amaliy-kasbiy faoliyatida asqotadigan ko'nikmalarning shakllanishiga asos bo'ladi. U.B.Abdiyev uzluksiz fizika ta'limida didaktik prinsiplar asosida muqobil va qayta tiklanuvchi energiya manbalari hamda energiya tejankor texnologiyalarga doir zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirish, fizika ta'limida bu jarayonlarning uzviyligini ta'minlash va ularni talabalarga yetkazishda mantiqiy-ijodiy fikrlash, mustaqil ishlash va konstruktorlik qobiliyatlarini rivojlantirishini ta'kidlaydi.

Amerika Qo'shma Shtatlari, Yaponiya va Fransiyada muhandislik maktablari tajribasini hisobga olgan holda, muallif M.K.Chebota'ov alohida e'tiborini uchta: shaxsiy yo'naltirilgan, vakolatiga asoslangan va faoliyatiga asoslangan yondashuvga qaratilayotganligini, bo'lajak mutaxassis nazariy bilim olish bilan birga amaliy muammolarni hal etish, mustaqil o'rganish va o'zini takomillashtirishga tayyorlanishi zarurligini ta'kidlaydi.

Germaniyalik tadqiqotchi L.A.Chuxno muhandislar tayyorlashda ta'limni tabaqalashtirish fanlarning barcha talabalar uchun majburiy va maxsus bloklarga bo'linishi lozimligi, ta'lim talabalarga kerakli ma'lumotni olishga emas, balki ijod qilishni boshlash, mustaqil fikrlash qobiliyatini va o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab borish istagini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak, deb hisoblaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Muhandis shaxsining kasbiy muhim xususiyatlarini aniqlash, u tomonidan hal qilinadigan vazifalarni tahlil qilish, Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari asosida muhandisning kasbiy faoliyatini pedagogik jihatdan tadqiq qilish zarurati mavjud. Adabiyotlar tahliligiga tayangan holda, bo'lajak muhandislarga qo'yiladigan talablar (loyihalash va konstruktorlik, ishlab chiqarish texnologiyalari, ilmiy-tadqiqot, ishini tashkil etish va uni boshqarish) hamda ularni tayyorlash tendensiyalariga to'xtalib o'tamiz:

1. **Loyiha-konstruktorlik:** yangi konstruktorlik yechimlarini o'zlashtiradi, yangi materiallarni ishlab chiqadi, texnik xususiyatlarga muvofiq yangi loyihalarni ishlab chiqadi, ishlanmalarni amalga oshirish samaradorligini iqtisodiy asoslashni amalga oshiradi, chizmalar va texnik hujjatlarini to'ldiradi, texnik vazifalarni ishlab chiqadi va ularni bajaradi.

2. **Ishlab chiqarish-texnologik:** yangi ishlanmalar yaratish yoki mavjudlarini yangilash orqali ishlab chiqarishni muvofiqlashtirish (optimallashtirish)ni ta'minlaydi, prototiplarni ishlab chiqaradi va tajribalarda (eksperimental) tekshiradi, ishlanmalar ishlashini nazorat qiladi.

3. **Ilmiy-tadqiqot:** korxonaning rivojlanish yo'nalishlarini zamonaviy texnologiyalar asosida belgilaydi va

amalga oshiradi; ishlab chiqarish jarayonlarining atrof-muhitga zararli ta'sirini kamaytirish uchun doimiy ravishda ishlaydi, ishlab chiqarishning texnik-iqtisodiy darajasini yaxshilash maqsadida ilmiy tadqiqotlarda ishtirok etadi.

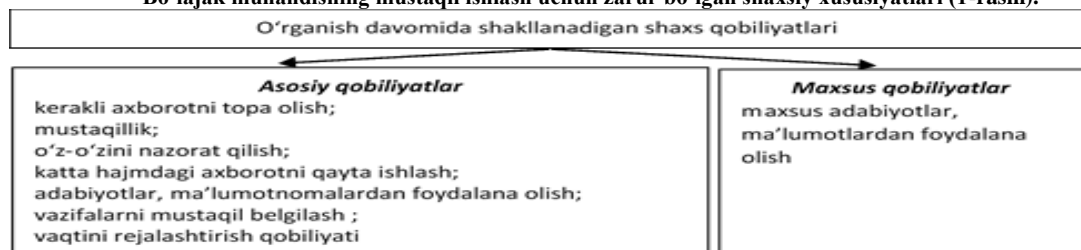
4. **Tashkiliy-boshqaruv:** ishlab chiqarish jarayonini, texnik hujjatlarini tayyorlashni, mehnatni muhofaza qilish qoidalarga rioya qilishni, texnik va ishlab chiqarish intizomini tashkil qiladi va nazorat qiladi.

Tadqiqotchi Z.N.Seydametova, ilmiy tadqiqotlar, loyiha-konstruktorlik va ishlab chiqarish texnologiyasidan tashqari, ishlab chiqarishni axborotlashtirish sharoitida muhandislik faoliyatining axborot turi ham muhim, deb hisoblaydi.

Fizika o'qitish jarayonida bo'lajak muhandislarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning tashkiliy-funksional, mustaqil faoliyatiga asoslangan didaktik tamoyillariga asoslangan modelida: bo'lajak muhandislar tomonidan o'rganilayotgan tabiiy fanlar siklidan umumiy fizika kursi barcha asosiy umumkasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun eng katta imkoniyatlarga ega bo'lgan fan sifatida modellashirilishi, maxsus o'quv kursi doirasida o'tkazilishi mumkin bo'lgan barcha dars shakllaridan amaliy mashg'ulotlar ma'ruza, laboratoriya ishi, guruh va mustaqil ish elementlarini o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan pedagogik shakl sifatida qarab o'tishimiz mumkin.

Muhandislik faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish: mustaqil ishlash qobiliyatini uchun mas'ul bo'lgan shaxs xususiyatlarini hisobga olish ularning keyingi o'quv va ish faoliyatiga bog'liq bo'ladi (1-rasm.).

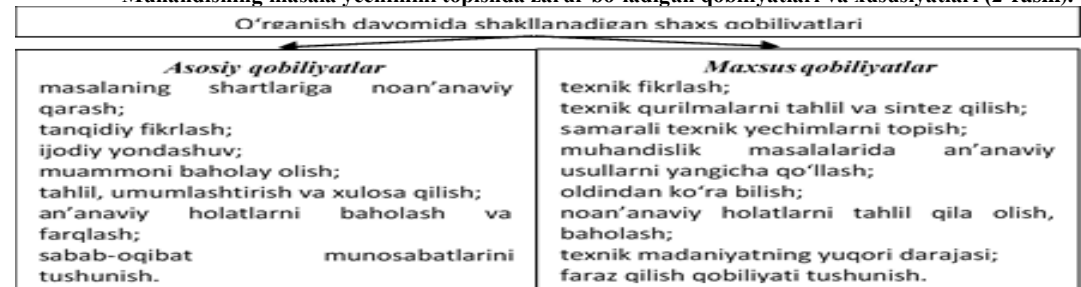
Bo'lajak muhandisning mustaqil ishlash uchun zarur bo'lgan shaxsiy xususiyatlari (1-rasm).

Keyingi blokka tahliliy, bilish qobiliyatlari, shuningdek, tahlil qilish, sintez qilish, umumlashtirish qobiliyati va boshqalar fundamental fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlar kiradi. Bunda texnik fikrlash, muhandislik muammolarini hal qilish, standart

modellardan ijodiy foydalana olish qobiliyatlari rivojlanishi bilan ham muhim hisoblanadi, chunki u muhandislik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini qamrab oladi(2-rasm.).

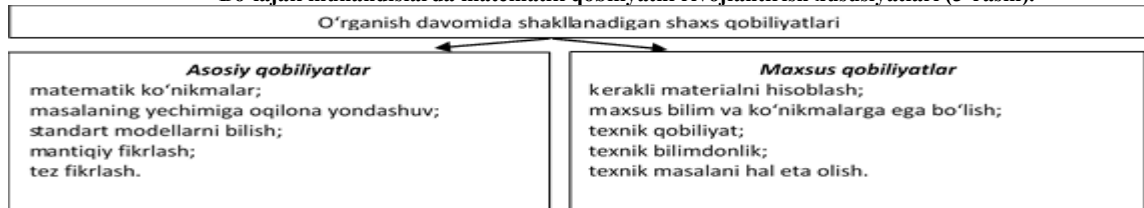
Muhandisning masala yechimini topishda zarur bo'ladigan qobiliyatlari va xususiyatlari (2-rasm).

Navbatdagi blok matematik (asosan algebraik) qobiliyatlarni o'z ichiga oladi. Muhandislik masalasini ma'lum bir tushunchani qabul qilish darajasida yechish, matematik

hisoblashlarni amalga oshirish va fizika fanini o'rganishda bu qobiliyatlarni laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarda shakllantirishni ko'zda tutadi (3-rasm.).

Bo'lajak muhandislarda matematik qobiliyatni rivojlantirish xususiyatlari (3-rasm).

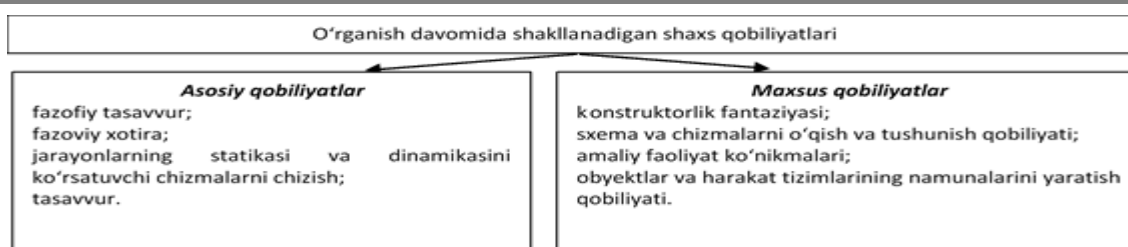

To'rtinchi blok ishlab chiqarish funksiyalarini bajarish, texnik qurilmalarni boshqarish, chizmalarni bajarish qobiliyati uchun mas'ul bo'lgan qobiliyatlarni taqdim etadi, agar qurilmalarni yig'ishda laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarda

vazifalarni bajarish qobiliyati laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarda shakllanmagan bo'lsa, ishlab chiqish oson bo'lmaydi (4-rasm.).

Bo'lajak muhandisning ishlab chiqarishda zarur bo'ladigan qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlari

(4-rasm).

Tahlil va natijalar. Muhandis uchun talab qilinadigan shaxsiy xususiyatlarni o'rganish davomida shakllanadigan shaxs qobiliyatlarning asosiy qismi fundamental fanlarni o'rganishda shakllanadi. Bu esa, talabalarni kasbiy tayyorlashning psixologik-pedagogik jihatlarini muhandislikning konstruktorlik funksiyalarini kasbiy fanlarni o'zlashtirishdagi akademik faoliyat mazmuniga singdirilishiga asos bo'ladi. Ko'pgina maxsus ko'nikmalar ularsiz rivojlanish mumkin bo'lmagan umumiy ko'nikmalar bilan mos kelishi, masalan, standart modellarni bilish-standard modellarni yangi usulda ishlatish; vizual va abstrakt-mantiqiy fikrlashning o'zaro aloqasi - chizmalar va sxemalarni o'qish va tushunish qobiliyati, mustaqil ravishda o'quv vazifasini belgilash qobiliyati - muhandislik muammosini ko'rish qobiliyati, ta'lim muammolarining oqilona yechimlarini topish qobiliyati - texnik muhandislik muammolarini to'g'ri hal qilish qobiliyati va boshqalar. Kelajakda maxsus fanlarni o'rganishda bu qobiliyatlar maxsus qobiliyatlar bilan birgalikda takomillashib boradi.

Yuqorida qayd etilgan fikrlarga asoslangan xolda fundamental fanlarni o'qitishni tashkil etish, bo'lajak muhandislarini umumiy fizika kursiga tayyorlash uchun quyidagi shart-sharoitlarni kiritish zarur deb hisoblaymiz:

1) muhandislik faoliyati bosqichlari va fizik muammolarni hal qilish bosqichlarini o'qitishning kasbiy yo'nalganligini amalga oshirish uchun taqqoslash;

2) umumiy fizika kursida nazariy materialni, amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish sifatini oshirish va o'quv jarayoniga ijobiy motivatsiya yaratish maqsadida muammoli sohani tizimlashtirish va tuzish;

3) bo'lajak muhandisning muhim kasbiy sifatleri va shaxs xususiyatlarini shakllantirishda umumiy fizika kursi masalalari va muxandislikka oid masalalar uyg'unligida muammolarning umumlashgan tasnifini yaratish;

4) talabalarning mustaqil ishlarini optimal tashkil etish bo'yicha o'quv-uslubiy ta'minotini rivojlantirish.

Oliy o'quv yurtida fundamental mashg'ulotlarni o'rganishda kichik kursdagi talabalarning psixologik va yosh xususiyatlarini e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak, chunki, tabiiy fanlarning sikli asosan oliy o'quv yurtida o'qishning birinchi yoki ikkinchi yillarida o'rganiladi. Ammo, bizning fikrimizcha, talabalar tabiiy fanlar siklining aksariyat qismini o'rta maktabda o'qiydilar, shuning uchun boshlang'ich kurslarda ular o'quv jarayonining o'zi bilan bog'liq tanish muhitga tushishi ularida ijobiy motivatsiyaning paydo bo'lishiga yordam beradi. Bu ayni paytda talabalarni kasbiy tayyorlashning psixologik-pedagogik jihatlariga aloqador bo'lgan boshqaruv funksiyalarini belgilab beradi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, mehnat bozorida bo'lajak muhandislarining raqobatbardoshligini ta'minlashda talabalarning umumiy fizika kursini o'rganish davridan muhim kasbiy xususiyatlar va shaxsning fazilatlarini yaratish, ijobiy motivatsiyani shakllantirish, talabalarda kasbiy mazmundagi va maxsus fanlarga doir masalalarga fizikaviy yondashuv asosida mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi, degan xulosaga kelish mumkin. Kelajakda muhandislarining yangi imkoniyatlar, masalan, qarorlar uchun mas'uliyat, shaxs xususiyatlarini shakllantirish, mustaqil ishlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, fikrlarini ilmiy nuqtai nazardan asoslashlarida fizika fani mazmuniga mutaxassislik masalalarini kiritish hamda ularni fanni o'rganish kontekstida yechish usullarini o'zlashtirish asosiy omillardan bo'lib, talabalarni kasbiy tayyorlashda tajribalarning qiyosiy tahliliga ko'ra xulosa chiqarish ko'nikmasini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR

- Baratovich, N.N. (2023). A model for implementing professional orientation by future engineers in the general physics course. For Teachers, 16(1), 178-183.
- Baratovich, N.N. (2023). Modeling method of professional competence development of future engineers. For Teachers, 16(1), 184-188.
- Baratovich, N. N. (2023). THE STAGES OF SOLVING ENGINEERING PROBLEMS FROM PHYSICS AND ITS EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences, 13, 52-57.
- Nosirov, N.B. (2022). Educational-methodical support for solving engineering problems from physics and its stages. Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal, 3(10), 98-103.
- Baratovich, N. N. (2023). A model for ensuring consistency in solving physical problems.(On the example of engineering activity). Eurasian Scientific Herald, 21, 39-43.
- Baratovich, N.N. (2023). Study and methodology of solving engineering problems in physics. Conference, 64-67.
- Baratovich, N.N. (2023). Physical-engineering problems stages of solution and its didactic tasks. Conference, 102-104.
- Uralbaevich, T. I., Baratovich, N. N. (2023). Formation of main general competences of future engineers and its stages. Conference, 80-83.
- Begmatova, D. A., Nortojoyev, A. M. (2020). Integrative approach in general physics, scientific-methodical journal "Physics. Mathematics and Informatics", Tashkent, (5), 28-33.
- Mukhamadaliyevich, N.A. (2022). Formation of the professional competence of students through the interdisciplinary integration of physics into the sciences of architecture and construction. Conference, 170-172.
- Nortojoyev, A.M., Begmatova, D.A. (2021). Methods of conducting physics laboratory courses on the basis of interdisciplinary integration. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 3), 105-107.
- Nortojoyev, A.M. (2023). Formation of professional competence of students through integration of physics in architecture and construction sciences. For Teachers, 16(1), 189-194.
- Xudayberdiyev, S.C., Nortojoyev, A.M. (2022). Техника олий таълим муассасаларида физикадан амалий машгулотларни лойиҳалаш методи орқали ўтказиш усули. Journal of Integrated Education and Research, 1(7), 104-109.
- Begmatova D.A., Nortojoyev A.M., Khudayberdiyev S.S., Mahmadiyrov A.Z., Nosirov N.B. The importance of physical exercises in the training of specialists in the field of architecture and construction // International Conference on Problems and Perspectives of Modern Science. AIP Conference Proceedings 2432, 030056 (2022); <https://doi.org/10.1063/5.0089959> Published Online: 16 June 2022.

15. Nortoziyev A.M. Teaching physics on the basis of integration of architecture and building sciences // International Conference on Developments in Education, Sciences and Humanities. – Hosted from Washington, DC USA, 2022. – P. 116-117.
16. Nortoziyev A.M. Methods of ensuring integrative approach to teaching physics // International Multidisciplinary Conference on Scientific Developments and Innovations in Education. - Greece, 2022. - P 19-21.
17. Nortoziyev, A. (2023, June). Methods of formation of professional competence of students in teaching physics on the basis of integration of architecture and building sciences. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
18. Нортोजиев, А. М. (2023). ФИЗИКАНИ АРХИТЕКТУРА ВА ҚУРИЛИШ ФАНЛАРИГА ИНТЕГРАЦИЯСИ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Ustozlar uchun*, 16(1), 189-194.
19. Носиров, Н.Б. (2022). Физика фанидан муҳандислик масалалари ечишнинг ўқув-методик таъминоти ва унинг босқичлари. *Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal*, 3(10), 98-103.
20. Mukhammadaliyevich, N.A. (2022). The method of conducting practical classes in the subject of physics in technical higher educational institutions through the method of designing objects of professional activity. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(5), 350-354.
21. Begmatova D.A., Nortoziyev A.M. Integration of conducting physics classes in higher educational institutions in the field of construction// Scientific information of Tashkent State Pedagogical University. - Tashkent, 2020. - 12. - B. 40-45.
22. Khudaiberdiev, S.S., Nortoziyev, A.M. (2022). The method of conducting practical training in physics in technical higher education institutions through the design method. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(7), 104-109.
23. KS Salievich, NA Mukhammadaliyevich, NN Baratovich. PEDAGOGICAL ASPECTS OF PREPARING FUTURE ENGINEERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY. *Ustozlar uchun* 19 (2), 315-318.
24. Muhammadaliyevich, N. A. (2022, January). Methods of ensuring integrative approach to teaching physics. In *Archive of Conferences* (pp. 19-21).
25. Сейдаметова З.Н. Составляющие информационной компетентности инженеров-педагогов швейного профиля / Вюник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. –Луганськ : вид. вщ. ЛНУ, 2013. – № 3 (262). –С. 153 – 158.
26. Чухно Л.А. Організація навчання обдарованих студентів у вищих технічних навчальних закладах Шмеччини : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Київ. 2008. – 22 с.
27. Avazov J.D. BO'LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH ("Muhandislik va kompyuter grafikasi" fanini o'qitish misolida) // p.f.f.d.(PhD) dis.avtoreferati. –Qarshi. QarDU, 2022. –50 b.
28. Чеботарьев М.К. Особливост професшного становлення сучасного фахівця в умовах шноващного розвитку суспльства / Теорія і практика управлшня соціальними системами, 2010. – № 3. – С. 53 – 58.
29. Abdiev U.B. Muqobil va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga oid materiallar asosida uzluksiz fizika ta'limi mazmunini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. T.:O'zMU, 2020. –70 b.

Барно НУРАЛИЕВА,
УзГУМЯ преподаватель-стажёр кафедры «Педагогика и психология»
E-mail:nuralievabarno@mail.ru

По отзывам Б.Норбековой, доктора философских наук, доцента кафедры психологических наук

STUDY OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN MODERN YOUTH

Annotation

The purpose of this article is to study one of the current problems for modern psychological science - the study of the characteristics of emotional intelligence in modern youth. The authors outline an analysis of the literature on the research problem, present the results of diagnosing the level of emotional intelligence in adolescents and high school students.

Key words: emotional intelligence, emotions, modern youth, diagnostics.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Целью данной статьи является изучение одной из актуальных для современной психологической науки проблем – исследование особенностей эмоционального интеллекта у современной молодежи. Авторами обозначен анализ литературы по проблеме исследования, представлены результаты диагностики уровня эмоционального интеллекта у подростков и старшеклассников.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоции, современная молодежь, диагностика.

ZAMONAVIY YOSHLARDA HISSIY INTELLEKTNI O‘RGANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolaning maqsadi zamonaviy psixologiya fanining dolzarb muammolaridan biri - zamonaviy yoshlarda hissiy intellektning xususiyatlarini o'rganishdir. Mualliflar tadqiqot muammosi bo'yicha adabiyotlarni tahlil qiladilar, o'smirlar va o'rta maktab o'quvchilarida hissiy intellekt darajasini diagnostika qilish natijalarini taqdim etadilar.

Kalit so'zlar: hissiy intellekt, hissiyotlar, zamonaviy yoshlar, diagnostika.

Введение. Взаимодействуя с внешней средой, человек сталкивается с необходимостью понимать чувства, эмоции, потребности других людей. Умение распознавать эмоции и «переживания» свои и чужие, способность сочувствовать и многое другое позволяют чувствовать себя более счастливым и успешным человеком, быстро находить взаимопонимание с другими, учитывать их интересы и потребности, умело решать конфликты и другое. Все это является частью эмоционального интеллекта, который играет важную роль в социальной сфере и личной жизни, а также отвечает за распознавание личных эмоций и эмоций окружающих людей.

В школьном возрасте эмоциональный интеллект имеет особое значение, так как в этот период межличностное общение приобретает статус ведущего вида деятельности, эффективная реализация составляющих которого в большей мере основывается на эмоциональном интеллекте. Неспособность понимать свои эмоции и эмоции других людей, правильно оценивать реакции окружающих, а также неумение регулировать собственные эмоции при принятии решений приводят ко многим жизненным неудачам, требует своевременного выявления каких-либо затруднений в этой сфере, также их коррекции.

Все выше обозначенное подчеркивает необходимость исследования и дальнейшего развития эмоционального интеллекта школьников.

Цели, задачи, материалы и методы.

Таблица 1. Сравнительная таблица результатов изучения эмоционального интеллекта у подростков и старшеклассников

Целью нашего исследования явилось изучение эмоционального интеллекта у современной молодежи. Основной задачей нашего исследования явилось сравнительное изучение особенностей эмоционального интеллекта у современной молодежи – подростков и старшеклассников. Всего в исследовании приняли участие 48 человек. В качестве диагностического инструментария нами использована методика «Определение уровня эмоционального интеллекта» Н. Холла.

Научная новизна.

Эмоциональный интеллект у современной молодежи изучен не в полной мере. В психологической науке, несомненно, имеются исследования, рассматривающие данный феномен, но чаще всего речь идет про изучение его у сформировавшейся зрелой личности. Тогда как и период школьного возраста не следует упускать из области внимания, так как для него характерны значительные изменения в ряде сфер, среди которых и эмоциональная. Подростки и старшеклассники – это те возрастные группы, которые в особенности нуждаются в сопровождении и поддержке. К тому же важно понимать, что данные периоды отличаются друг от друга, в том числе по показателю эмоционального интеллекта. Результаты исследования позволяют увидеть данные различия.

Заключение, результаты, выводы. По итогам проведенного нами исследования полученные данные систематизированы и представлены в виде таблицы 1.

Шкалы EQ	Показатели школьников					
	Высокий		Средний		Низкий	
	Подростки	Старшекл.	Подростки	Старшекл.	Подростки	Старшекл.
Эмоциональная осведомленность	–	5 (19%)	9 (41%)	11 (42%)	13 (59%)	10 (38%)
Управление своими эмоциями	3 (14%)	5 (19%)	4 (18%)	6 (23%)	15 (68%)	15 (57%)
Самотивация	2 (9%)	6 (23%)	6 (27%)	10 (38%)	14 (64%)	10 (38%)
Эмпатия	2 (9%)	7 (27%)	8 (36%)	6 (23%)	12 (55%)	13 (50%)
Управление эмоциями других людей	2 (9%)	4 (15%)	4 (18%)	10 (38%)	16 (73%)	12 (46%)
Общий уровень	–	2 (8%)	7 (32%)	13 (50%)	15 (68%)	11 (42%)

Как видно из данных таблицы 1 в показателях эмоционального интеллекта подростков и старшеклассников имеются некоторые различия по ряду из шкал.

Так, уровень эмоциональной осведомленности (знания об эмоциях в целом, а также о своем эмоциональном состоянии) у старшеклассников выше, чем у подростков. Об этом свидетельствуют следующие данные: у 19% старшеклассников по данной шкале выявлен высокий уровень развития, когда у подростков он отсутствует. Средний уровень по данной шкале выявлен практически в равном соотношении – у 41% подростков и у 42% старшеклассников. Низкий уровень выявлен в большем количестве у подростков – 59%, когда у старшеклассников всего 38%.

По шкале «управление своими эмоциями» высокий уровень также в большей мере выявлен у старшеклассников – 19%, тогда как у подростков данный показатель соответствует 14%. Средний уровень диагностирован у 23% старшеклассников и у 18% подростков. Низкий уровень развития данной характеристики преобладает у подростков (68%), тогда как у старшеклассников соответствует 57%.

Самомотивация (способность настроиться эмоционально) также больше развита у старшеклассников, о чем свидетельствуют следующие показатели: высокий уровень самомотивации выявлен у 23 % учеников старших классов и только у 9% подростков, средний уровень характерен – 38% старшеклассников и 27% подростков, низкий – 38% старшеклассников и 64 % детей подросткового возраста.

Высокие показатели по шкале эмпатии отмечены у 27% старшеклассников и у 9% подростков; средний уровень по данной шкале проявляется у 36% подростков и у 27% старшеклассников. Различия в рамках низкого уровня по данной шкале между показателями подростков и старшеклассников составляет всего 5 % (ниже у старшеклассников).

По шкале управление эмоциями других людей высокий уровень характерен для 15% учащихся старших классов и 9% подростков. Средний уровень развития данного признака зафиксирован у 38% старшеклассников и у 18%

подростков (разница на 20%). Низкий уровень выявлен преимущественно у подростков (73%), тогда как у старшеклассников почти на 30% меньше (46%).

Общий показатель развития эмоционального интеллекта выше у старшеклассников. В целом 8% от данной возрастной категории имеют высокий уровень, когда подростков с таким уровнем развития эмоционального интеллекта не выявлено. Разница между данными в рамках среднего уровня составляет 18 % (больше у старшеклассников), по низкому уровню – 26% (больше у подростков).

Проведя сравнительный анализ результатов полученных в ходе диагностики эмоционального интеллекта детей подросткового возраста и старшего школьного возраста можно сделать вывод о том, что уровень развития исследуемой характеристики у старшеклассников выше, чем у подростков по большей части показателей. Данные результаты показывают, что эмоциональный интеллект активно развивающаяся характеристика, с одной стороны, и требующая активной работы по ее дальнейшему развитию и совершенствованию, с другой.

В заключение предлагаем следующие рекомендации по развитию эмоционального интеллекта школьников.

1. Включение в школьный курс психологии блока изучения эмоций, эмоционального развития и общего эмоционального мира человека. Это будет способствовать накоплению необходимой базы знаний для дальнейшего развития личности в обществе.

2. Сделать акцент при изучении эмоционального мира на систему выражения и понимания эмоциональных состояний.

3. Проводить игровые упражнения, имитационные и ролевые игры, позволяющие отработать навыки применения эмоций в жизни.

4. Использовать групповые и парные задания, обеспечивающие развитие эмпатии у детей посредством формирования ценностного отношения к другому человеку.

5. Создание внеурочных мероприятий, обеспечивающих развитие эмоционального мира учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии: монография. – Новополюк: ПГУ, 2011. – 388 с.
2. Мухина В. С. Возрастная психология: Феноменология развития, детство, отрочество: учеб. – М.: АCADEMIA. – 1999. – 456 с.
3. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Диагностика «эмоционального интеллекта» (Н. Холл) // Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Изд-во Института Психотерапии. – 2002. – С. 57–59.

Baxrom ORZIQULOV,
O‘z MU ilmiy tadqiqotchisi

Professor O. Musayev taqrizi asosida

YANGI O‘ZBEKISTONDA “MEHMON UYLARI” KONSEPSIYASI VA NOMODDIY MADANIY MEROS NAMUNALARIGA E‘TIBOR MASALALARI

Annotatsiya

Maqolada Yangi O‘zbekistonda turizmni yanada rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar, sohani rivojlantirish maqsadida “Mehmon uylari” konsepsiyasining ishlab chiqilgani, uning mahalliy va xorijiy turistlar uchun zarur shart-sharoitlar yaratib berayotgani va ahamiyati haqida so‘z yuritilgan. Maqolada shuningdek, nomoddiy madaniy meros namunalariga e‘tibor, ularni asrab-avaylash va keng targ‘ib qilish bo‘yicha mahalliy va xalqaro darajada olib borilayotgan ishlar, hisobga olinishi va amalga oshirilishi zarur bo‘lgan asosiy omillar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Mehmon uylar, turizm, madaniy meros.

ВОПРОСЫ ВНИМАНИЯ К КОНЦЕПЦИИ «ГОСТИННЫЕ ДОМА» И НЕМАТЕРИАЛЬНОМУ КУЛЬТУРНОМУ НАСЛЕДИЮ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье говорится о широкомасштабных реформах, которые проводятся в целях дальнейшего развития туризма в Новом Узбекистане, разработке концепции «Гостинные дома» в целях развития отрасли, ее значении и создании необходимых условий для местных и иностранных туристов. Также в статье описаны основные факторы, которые необходимо учитывать и реализовывать на местном и международном уровне, чтобы уделять внимание примерам нематериального культурного наследия, их сохранению и широкой пропаганде.

Ключевые слова: Гостевые дома, туризм, культурное наследие.

ISSUES OF ATTENTION TO THE CONCEPT OF “GUEST HOUSES” AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE NEW UZBEKISTAN

Annotation

The article talks about large-scale reforms that are being carried out in order to further develop tourism in New Uzbekistan, the development of the “Guest Houses” concept for the development of the industry, its importance and the creation of necessary conditions for local and foreign tourists. The article also describes the main factors that need to be taken into account and implemented at the local and international level in order to pay attention to examples of intangible cultural heritage, their conservation and wider promotion

Key words: Guest houses, tourism, cultural heritage.

Kirish. O‘zbekistonda keyingi yillarda turizm rivojlanishi uchun tarixiy-madaniy obyektlar, tarixiy shaharlar, muqaddas qadamjolariga e‘tibor kuchayib, turizmni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratila boshlandi. Bugungi kunda O‘zbekistonda 8 ming 200 dan ziyod madaniy meros obyektlari mavjud bo‘lib, ularni saqlab qolish borasida keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [1. 2020.25. 01]. Bu esa O‘zbekiston turizm sohalari va obyektlarini, ayniqsa ijtimoiy-maishiy, rekreatsion turizm sohalarini hamda tarixiy madaniy yodgorliklarini turizmning boshqa sohalari bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etmoqda. Bu esa amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar va ular salohiyatdan yanada samarali foydalanishni taqozo etadi.

Bu borada amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar natijasida mamlakatimizga xorijiy davlatlardan tashrif buyuruvchilar yildan-yilga ortib bormoqda, ular uchun viza rejimi soddalashtirildi. Xususan, 2023 yil 1 yanvar holatiga ko‘ra dunyoning 93 ta xorijiy davlatlar fuqarolari uchun vizasiz kirish, 56 ta davlat uchun elektron kirish vizasi, 47 ta davlat uchun besh kunlik tranzit vizasiz kirish, shuningdek, 76 ta davlat uchun turizm vizalar berishning yengillashtirilgan tartibi belgilandi. 55 yoshga to‘lgan va turizm maqsadida 30 kundan ortiq bo‘lmagan muddatga respublikaga keluvchi XXR, AQSH va Vyetnamning fuqarolari uchun vizasiz kirish rejimi joriy qilindi. Shuningdek, “Vatandosh”, “Student visa”, “Academic visa”, “Medical visa” va “Pilgrim visa” kabi yangi kirish viza turlari belgilandi. Amalga oshirilgan islohotlar natijasida, xorijiy turistlar soni 2016 yilda 1,3 mln nafar bo‘lsa, 2022 yilda 5,2 mln nafarni tashkil etdi. 2023 yil 8 oyda yurtimizga xorijdan 4,3 million turist keldi. Mamlakatimizga uzoq davlatlardan kelayotgan turistlar oqimi 3-4 barobar oshdi. Misol uchun, bu yil Hindistondan – 3,5 baravar (25 ming), Yaponiyadan – 5 baravar (7 ming), AQShdan – 2 baravar

(14 ming), Italiyadan – 3,5 baravar (17 ming) sayyoh ko‘paydi [2. <https://uza.uz/uz/posts/turizm>].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Keyingi yillarda mamlakatimizda turizmni yanada rivojlantirish, tashrif buyuruvchilarga qulayliklar yaratish maqsadida “Mehmon uylari” konsepsiyasi ishlab chiqildi. Ushbu konsepsiyaning yaratilishi mahalliy va xorijiy turistlar uchun keng shart-sharoitlar yaratib, ularni O‘zbekistonning boy madaniyati, ma‘naviyati, qadriyatlarini bilan tanishish va uni targ‘ib qilishga undamoqda. Aslida “Mehmon uylari” deb, qishloq joylarida umumiy 5 ta xonagacha (qo‘shimcha xizmat ko‘rsatish, jumladan oshxona, sanitar-gigiyenik uzellar, garaj, so‘ri, tapchan kabi obyektlardan tashqari) va jami maydoni 150 m² dan oshmagan, sayyohlar dam olish xonalariga ega obyektlar, shahar joylarida esa hunarmandlik uylari tushuniladi. Ushbu konsepsiyaga binoan, tabiiy-geografik o‘rni, ob-havosi qulay hududlar tanlab olinadi va u yerlarda shunday maskanlar tashkil etiladi.

2023 yil 27 noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 622-sonli qarori bilan oilaviy mehmon uylari, xostellar, o‘tovli va chodirli oromgohlar faoliyatini tashkil etish to‘g‘risidagi Nizom tasdiqlandi. Endilikda oilaviy mehmon uylari va xostellarni my.gov.uz orqali ro‘yxatdan o‘tkazish mumkin bo‘ladi va hukumat qarori bilan davlat xizmati bepul ko‘rsatiladi. Oilaviy mehmon uyi - mehmon uyida uy egasining oila a‘zolari bilan birga yashash tartibi bo‘yicha 10 nafargacha tashrif buyuruvchilarga (turistlariga) vaqtincha yashash va (yoki) oqatlanish bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatuvchi, shuningdek, har bir yashovchi shaxsga 3 metr kvadrat hisobidan to‘g‘ri keladigan turar joy maydoniga ega bo‘lgan xususiy uy-joy obyektidir. Nizomga ko‘ra, mehmon uylari, xostellar, o‘tovli va chodirli oromgohlar faoliyati ularni Turizm qo‘mitasi tomonidan

yuritiladigan Reyestrda kiritish va Reyestrda ko'chirma berish orqali tashkil etiladi.

Respublikada oilaviy mehmon uylari tashkil etish bo'yicha ayrim mutaxassislarining qayd etishlaricha, Toshkent viloyatining shimoliy va sharqiy qismida joylashgan tumanlarda turistlarga mehmon uylarini tashkillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar keng yo'lga qo'yilgan. Viloyatning Bo'stonliq, Parkent va Ohangaron tog' klasterlarida tashkil etiladigan mehmon uylari o'zining qulayligi bilan ajralib turadi. Masalan, Bo'stonliq tumanida Mehmon uylari, Chimyon, Pskom, Maydantol, Bog'iston, Sijjak, Nanay, Chimboy kabi hududlarni keltirish o'rinni. Konsepsiyaga ko'ra Bo'stonliq tumanida 57 ta mehmon uylarini tashkil qilish ko'zda tutilgan bo'lib, tumanning shimoli-g'arbiy qismida joylashgan Chimyon, Pskom, Maydantol, Bog'iston, Sijjak, Nanay hududlari tabiiy geografik qulayligi va tabiatining xush manzaraligi bilan turistlar uchun xordiq chiqaradigan alohida hududlar hisoblanadi.

Tadqiqotlarga ko'ra ushbu konsepsiyani amalga oshirishda O'zbekistonning Boysun, Chust, Kitob, Zomin, Forish, Baxmal, Nurota tumanlari ham qulay hududlar bo'lib, bu yerlarning tabiati, flora va faunasi, tarixiy madaniy yodgorliklari, ziyoratgohlari, gastronomik turizmi, tarixiy-madaniy qadriyatlar ham alohida e'tiborga molikdir. Shu boisdan keyingi 3 yil ichida ushbu hududlarda ham mehmon uylari ommalasha boshladi. Bu borada Jizzax viloyatidagi "Zomin turistik zonasi"ning va Navoiy viloyati, Nurota tumanidagi "Sintob Turizm qishlog'i"ning tashkil etilishi ham muhim voqea bo'ldi.

SH.Shomurodova, Sh.Sharipov, J.Mashrapovlarning yozisharicha, ayniqsa Toshkent viloyatining Parkent tumanining markaziy va sharqiy qismida joylashgan Kumushkon, So'qoq dam olish maskanlarida ham mehmon uylarini tashkil qilish yaxshi yo'lga qo'yilgan. Turistlarga yaratiladigan sharoitlardan asosiy maqsad 162 ta "Mehmon uylari"ni tashkil etish orqali mavsumda 3,5-5 ming rasmiy ish o'rinlarini yaratish hamda xorijiy sayyohlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratilishi natijasida tashrif buyuruvchi sayyohlar sonini 1,5-2 barabarga oshirishdan iborat. Mehmon uylariga tashrif buyurgan sayyohlarga taklif etiladigan namunaviy turistik xizmatlar quyidagicha yo'lga qo'yilgan [3. b. 162-165].

Bizningcha, "Mehmon uylari" konsepsiyasi negizida madaniy va rekreatsion turizm sohalari boshqa turizm turlaridan farqli o'laroq turistlarga quyidagi yo'nalishlarda qulay motivatsiyalarni beradi:

- dam olish, o'yin-kulgu qilish, madaniy yodgorliklarga sayohatlar uyushtirish;
- tabiat qo'yniga sayohatlar uyushtirish, qo'riqxonalar, zakazniklar, ekopraklar bilan tanishish;
- hudud va mintaqalarning gastronomik turizm imkoniyatlarini ko'zdan kechirish, milliy taomlar va masalliqlardan bahramand bo'lish;
- ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish, turistning ijtimoiy mavqei saqlab qolish va oshirish;
- madaniy tadbirlarda - festivallarda, bayramlarda va hokazolarda qatnashishi, odamlar bilan uchrashish va muloqot qilish;
- turizm g'oyasini targ'ib qilish, shaxslararo muloqotlarga kirishish kabilardir.

Xo'sh, mahalliy va xorijiy turistlarning oilaviy mehmon uylariga tashrif buyurishlarining ahamiyati qanday? Birinchidan, bunday imkoniyat tufayli turistlar an'anaviy tarzda xordiq chiqarish imoniyatiga ega bo'ladilar, Ikkinchidan, bunday tashrif orqali turistlarda davlat va mintaqalar madaniyati bilan tanishish imkoniyati tug'iladi; Uchinchidan, tashrif buyuruvchilarda ma'naviy va moddiy merosni saqlab qolish g'oyasi tug'iladi, fuqarolarda madaniy merosni tashkil etuvchi yodgorliklar, san'at asarlari, moddiy obyektlar va boshqalarga hurmat shakllanadi. Bu esa shubhasiz madaniy, ijtimoiy, rekreatsion, ekologik turizmning eng muhim fenomenlaridir. Shuningdek, madaniy va ijtimoiy turizm muqotlararo aloqa vazifasini bajaradi. Xorijiy turistlar uchun mintaqaning turizm imkoniyatlari bilan tanishish imkoniyatlari yuzaga keladi, dunyo mamlakatlarida sodir bo'layotgan turizm, madaniyat sohasi va turizm faoliyati o'rtasidagi hamkorlik shakllanadi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqotlarga ko'ra oilaviy mehmon uylari tizimi turizmni rivojlantirishning o'ziga xos fenomeni sifatida bir qator omillar va resurslarga, shu jumladan, geografik omillar va mintaqalar xususiyatlariga bog'liq ekanligini qayd etish lozim. Shuning uchun ham yuqori turizm salohiyatiga ega bo'lgan O'zbekistonda "Mehmon uylari" konsepsiyasini amalga oshirishda mintaqaviy, ya'ni etnohududiy omillarni inobatga olish, lokal xususiyatlar jihatidan yondashish lozim bo'ladi. Jumladan O'zbekistonning turli mintaqalarida turizmni rivojlantirish uchun salohiyat va imkoniyatlar ham turlichadir.

Endi nomoddiy madaniy meros namunalari haqida so'z yuritilgan ekanmiz, bu borada dunyo xalqlari hayotidagi muhim voqea sifatida 2003 yil 17 oktabrda YUNESKO Bosh konferensiyasi tomonidan nomoddiy madaniy merosning quyidagi asosiy toifalari taqdim etilgan Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiyaning qabul qilinishi muhim voqea bo'ldi. Unga ko'ra insoniyatning quyidagi nomoddiy madaniy merosi turlari YUNESKO ro'yxatiga kiritilgan.

- Og'zaki nutq an'analari va ifoda shakllari, shu jumladan til; - Sahna san'ati; - Urf-odatlar, marosimlar va bayramlar; - Tabiat va olamga oid bilim va urf-odatlar; - Xalq hunarmandchiligiga oid bilim va malakalar [4. <https://refdb.ru/look/2581499-pall.html>].

O'zbekistonning ushbu ro'yxatga kiritilgan nomoddiy madaniy meros namunalari esa quyidagilardir:

1. «Shashmaqom» (2008 y)
2. «Boysun tumanining madaniy makoni» (2008 y)
3. «Katta ashula» (2009 y)
4. «Askiya» (2014 y)
5. «Palov madaniyati va an'analari» (2016 y)
6. «Navro'z» (2016 y)
7. Xorazm «Lazgi» raqsi (2019 y)
8. Marg'ilon hunarmandchilikni rivojlantirish markazi – Adras va Atlas to'g'ish san'ati (2017 y).
9. "Baxshichilik san'ati" (2022 y) kiritilgan.

Shu ma'noda nomoddiy madaniy meros namunalari asrab qolish maqsadida O'zbekiston Respublikasida 2009-yil 9-aprelda "Madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartishlar kiritish haqida"gi qonun Prezident tomonidan imzolandi. Mazkur Qonunga muvofiq "Nomoddiy madaniy meros obektlari" tushunchasiga quyidagilar kiradi: urf-odatlar, xalq amaliy san'ati (so'z san'ati, raqs, musiqa, tomoshalar), shuningdek, bilim, ko'nikma, mehnat qurollari, ashyolari, ular bilan bog'liq madaniy makonlar, xalq san'at va amaliy san'at abilar. Natijada "Madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi qonun normalari YUNESKOning "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risida"gi konvensiyasiga muvofiq lashtirilmoqda.

Shuningdek, O'zbekistonda nomoddiy madaniy meros namunalari asrab qolish maqsadida 2023 yil 25 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-405 sonli "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va targ'ib qilishni rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori e'lon qilindi. Qarorga ko'ra quyidagilar O'zbekiston Respublikasida nomoddiy madaniy merosni asrab-avaylash, ilmiy o'rganish va targ'ib qilishni yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilandi:

- nomoddiy madaniy merosni har tomonlama muhofaza qilish, keng jamoatchilikni jalb etgan holda uning namunalari aniqlash, ro'yxatlarga kiritish, raqamlashtirish, targ'ib qilish va saqlash;
- maqom va baxshichilik san'atini muhofaza qilish, ilmiy o'rganish, targ'ib qilishni yanada rivojlantirish;
- nomoddiy madaniy merosning noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan namunalarning, shuningdek, merosni muhofaza qilish bo'yicha ilg'or tajribalarning Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risidagi xalqaro konvensiya doirasida xalqaro ro'yxatlarga kiritilishiga erishish;
- nomoddiy madaniy merosni doimiy ravishda o'rganishni yo'lga qo'yish maqsadida respublika va xalqaro miqyosda etnofolklor ekspeditsiyalari tashkil qilish, ilmiy-tadqiqot ishlarini

qo'llab-quvvatlash, fundamental va maqsadli grantlar ajratilishini ta'minlash;

- nomoddiy madaniy meros ta'limning barcha bosqichlarida o'rganilishini tashkil etish hamda soha uchun malakali kadrlar tayyorlash kabilar [1. 07/23/405/0979-son].

Bu borada 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida respublikada turizmning davlat va jamiyat hayotidagi o'rini oshirish, turistik obyektlarning transport infratuzilmasini, servis xizmatlar ko'rsatish, u yerlarda yangi ish o'rinlari yaratish va aholini band qilgan holda ularning daromadlarini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Turistlar, ziyoratchilar va sayyohlarga sifatli xizmatlar ko'rsatish kabi muhim masalalarga alohida ahamiyat berilgani ziyorat turizmi imkoniyatlaridan unumli foydalanish yuzasidan O'zbekistonda turizm salohiyatini yuqori darajaga olib chiqish maqsadida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda [6. № 22 (544)].

Tadqiqotlarga ko'ra bizningcha mamlakatda va mahalliy va xalqaro doirada turizm rivojlanishi uchun ushbu soha loyihalarini tashkil etish va amalga oshirishga metodik yondashuvlar ishlab chiqish zarur bo'ladi. Buning uchun NMMN (Nomoddiy madaniy meros namunalari) larni asrab avaylashda va uni targ'ib qilishda taxminan hisobga olinishi va amalga oshirilishi zarur bo'lgan 3 ta asosiy omilni inobatga olish muhim:

1. Nomoddiy madaniy meros namunalari asrab qolish uchun mahalliy va xalqaro doirada o'zaro hamkorlikni ta'minlash. Turizmni rejalashtirish va rivojlantirishda NMMN larni sohasida barcha manfaatdor tomonlar turizm va NMMN ni yaxshi tushinishlari va ular o'rtasidagi aloqalarni to'liq bilishlari zarur. Bunda nomoddiy madaniy meros namunalari saqlab qolishda turizm menejmentini yaratish, mahsulotlarni ishlab chiqish, marketing va biznes strategiyasida fikr-mulohazalar almashish;

2. Turizmni rivojlantirish bilan bog'liq jihatlarni. Maxsus turistik mahsulotlarni yaratish, bunday mahsulotlar qatorida NMMN ni namoyish qilish uchun madaniy platformalar uyushtirish, turizm bozori uchun yanada jozibadorligini oshirish, festivallar va ommaviy tadbirlarni kengaytirish;

3. Nomoddiy madaniy meros namunalari an'anaviyligini saqlab qolish, ya'ni turizm sohasi rivoji, turistlar faoliyati, ularning yashash tarziga salbiy ta'sir qilmassligi kerak. YA'ni, turistlarni mavjud mahalliy qonun-qoidalar va tartiblarga amal qilishlarini ta'minlash, mahsulotlarni yaratish va targ'ib qilishda maqbul muvozanatni saqlash, nomoddiy madaniy meros namunalari faqat tijoriy maqsadlarda emas, balki ko'ngilochar soha va turmaxsulot sifatida qadrlash kabilar kiradi.

Ammo shu o'rinda madaniy turizm fenomenida nomoddiy va moddiy madaniy meros yodgorliklarni asrab-avaylash sohasidagi davlat siyosati va strategiyasi ham ularni yanada rivojlantirish uchun madaniy va nomoddiy madaniy meros obyektlariga xavf soluvchi quyidagi omillarni keltirish mumkin. Bunda shu jumladan ekologik omillarning salbiy oqibatlarini ham sanab o'tish muhim:

- tarixiy-madaniy ahamiyatga ega turistik sohalarda obyektlar bilan barcha turdagi mahalliy hokimiyatlar, davlat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari ishlarini muvofiqlashtirish;

- turistik himoya zonalarini loyihalarini ishlab chiqish va tasdiqlash;

- turistik obyektlarga yaqin hududlarda yangi qurilishni nazorat qilish;

- tarixiy-madaniy yodgorliklarni sug'urtalash;

- yodgorliklar hududida va tarixiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lgan hududlardagi ekologik zararli ishlab chiqarish korxonalarini barpo etmaslik;

- favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish, yodgorliklarni saqlash;

- muhandislik va atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirish (tabiiy ofatlardan himoya qilish choralarini ko'rish, shahar transport sxemalarini ko'kalamzorlashtirish, er osti suvlari sathini pasaytirish, yomg'irli kanalizatsiya tarmoqlarini o'rnatish, tarixiy hududlarni vertikal rejalashtirish va obodonlashtirish, qirg'oqlarni himoya qilish ishlari);

- madaniy meros obyektlari holatini tizimli monitoring qilish, sohani malakali kadrlar bilan ta'minlash va moliyalashtirish kabilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda turizmni yanada rivojlantirish, uning obro'-e'tiborini yanada oshirish, tashrif buyuruvchilarga qulayliklar yaratish maqsadida "Mehmon uylari" konsepsiyasi ishlab chiqilgani, turistlar uchun an'anaviy tarzda xordiq chiqarish imoniyati paydo bo'lishiga, bunday imkoniyat orqali turistlarda davlat va mintaqalar madaniyati bilan tanishish imkoniyati tug'ilishiga, tashrif buyuruvchilarda ma'naviy va moddiy merosga, madaniy merosni tashkil etuvchi yodgorliklar, san'at asarlari, moddiy obyektlar va boshqalarga hurmat shakllanishiga guvoh bo'ldik. Bu esa shubhasiz madaniy, ijtimoiy, rekreatsion, ekologik turizmning rivojlanishiga imkoniyat yaratib, ijtimoiy turizm taraqqiy etishiga xorijiy turistlar uchun esa mintaqaning turizm imkoniyatlari bilan tanishish imkoniyatlari yuzaga kelishiga guvoh bo'lish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи газетаси. 2020. 25 январ.
2. https://uz.uz/uz/posts/turizm-eksportining-osishi-mamlakatimiz-iqtisodiyotining-barqaror-osish-manbalaridan-biri-hisoblanadi_530911
3. Шомуродова Ш.Ф., Шарипов Ш.М., Машрапов Ж. Чимён-Чорвоқ курорт-рекреация зонасида экотуризмни ривожлантиришда меҳмон уйларининг роли. // Орол минтақаси ва қўшни ҳудудларда комплекс географик тадқиқотларнинг муаммо ва истиқболлари/ Халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари Нукус шаҳри, 15-16 май 2018 йил.-Б. 162-165
4. <https://refdb.ru/look/2581499-pall.html>
5. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.12.2023 й. 07/23/405/0979-сон)
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги Фармони. // Янги Ўзбекистон. 2022 йил, 1 феврал, № 22 (544) .

Dilnoza PARDABOYEVA,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: dilnozopardaboyevad@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professor T.Ismoilov taqrizi asosida

METHODS OF PREPARING STUDENTS FOR INTELLECTUAL ACTIVITY AND CRITICAL THINKING

Annotation

In this article, the scientific-theoretical basis of preparing future primary school teachers for intellectual activity and the use of pedagogical ideas of Eastern thinkers in the preparation of future primary school teachers for intellectual activity, future thinking in the educational process the issues of developing the intellectual potential of teachers are described.

Key words: Intellectual activity, intellectual potential, intellectual consciousness, intelligence, intellectualization of education.

МЕТОДЫ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ

Аннотация

В данной статье рассмотрены научно-теоретические основы подготовки будущих учителей начальных классов к интеллектуальной деятельности и использование педагогических идей восточных мыслителей при подготовке будущих учителей начальных классов к интеллектуальной деятельности, мышлению будущего в образовательном процессе, рассмотрены вопросы развития описан интеллектуальный потенциал учителей.

Ключевые слова: Интеллектуальная деятельность, интеллектуальный потенциал, интеллектуальное сознание, интеллект, интеллектуализация образования.

TALABALARNI INTELEKTUAL FAOLIYATGA, TANQIDIY FIKRLASHGA TAYYORLASH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini intellektual faoliyatga tayyorlash hamda tanqidiy fikrlashga o'rgatishda Sharq mutafakkirlarining pedagogik g'oyalaridan foydalanish, ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Intellektual faoliyat, intellektual salohiyat, intellektual ong, aql-idrok, ta'limni intellektuallashtirish.

Kirish. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlash metodik jarayon bo'lib, uni amalga oshirish kasbiy yetukligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini intellektual faoliyatga metodik tayyorlash masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorlashning asosiy omili dars mashg'uloti hisoblanadi va ta'lim sifatining asosi bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim jarayonini metodik intellektuallashtirish qaralayotgan jarayon yoki hodisani o'rganishga nisbatan mediatexnologik yondashuvni talab etadi. Bunday metodik yondashuvlar manbalar to'g'risidagi ma'lumotlar, ularga mos axborotlar va bilimlar banki negizidagi ko'nikma va malakalarni shakllantirishning optimal variantlarini ishlab chiqishga imkoniyat yaratadi. Ular negizida shakllantiriladigan boshlang'ich ta'limga oid bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish o'ziga xos pedagogik tadqiqot hisoblanib, bo'lajak o'qituvchilarni metodik intellektuallashtirilgan kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim metodik asos bo'ladi. Ushbu sohada olib borilgan izlanishlar natijalarining ko'rsatishicha, rejalashtirilayotgan intellektuallashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda mediatexnologik yondashuvlar talab qilinadi va ular ushbu jarayonlarni optimallashtirishga yordam beradi.

Intellektual faoliyat - insonning fan, texnologiya, adabiyot, badiiy va badiiy dizayn sohasidagi aqliy (aqliy, ma'naviy, ijodiy) faoliyati. Intellektual faoliyat insonning ratsional bilim qobiliyatidan foydalanishini aks ettiradi. O'zbek xalqining o'tmishiga nazar soladigan bo'lsak ajdodlarimiz ham yoshlar intellektual salohiyatini yuksaltirishga doimo e'tibor berib kelgan va ularning doimiy amaldagi orzusi bo'lgan. Bunday orzuga erishish nafaqat oila boshlig'i yoki ta'lim muassasalaridagi murabbiylar, balki yurtimizning donishmandlari-ziyolilari (olimlar, shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar, hadischilar va h.k.) va adolatparvar hukmdorlarning ham bosh maqsadi bo'lgan. Jumladan, Abu Nasr Farobiyning "Fozillar jamiyati", Yusuf Xos Hojibning "Saodatga eltuvchi bilim", shuningdek, At-Termiziy,

Ahmad Yassaviy, Imom al-Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Hoja Ahrori Valiy, Al-Marg'ironiy, An-Nasafiy, Az-Zamahshariy, Najmiddin Kubro, Abdulholiq G'ijdivoniy va boshqalarning ilmi hadis yo'nalishidagi ta'limotlari va Al-Xorazmiyning dunyoviy ahamiyatga ega bo'lgan kashfiyotlari, Ibn Sino tibbiyoti, Abu Rayhon Beruniyning qomusiy ilmi va ijtimoiy axloqiy qarashlari, Amir Temur davlatchiligi va tuzuklari hamda uning adolatli ijtimoiy-tashkilotchilik ishlari, Mirzo Ulug'bekning koinot haqidagi ta'limoti, Mirzo Boburning ta'limni («Xatti Boburiy») isloh qilish sohasidagi, Alisher Navoiyning adolatli jamiyati va ma'rifatga chaqiruvchi ta'limotlari, Ma'mun akademiasining ta'limotlarida teran ifoda qilingan. Hozirda bunday boy o'tmish merosimizga ega bo'lgan ajdodlarimiz orzusiga mustaqillik tufayli erishildi va respublikamiz ahlini turli jabhalarida tub burilishlarga, islohotlar qilishga ilhomlantirdi. Jumladan, ta'lim tizimida qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun qabul qilinish, bulardan maqsad - ta'lim sohasini tubdan isloh qilishni, uni o'tmishdan qolgan zararli sarqitlardan to'la xolis etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasidagi yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlashning milliy tizimini yaratishdir.

Sharq mutafakkirlari o'z asarlarida bilish hamda inson aqliy tafakkuri masalalariga alohida o'rin bergan. Xususan, Abu Nasr Forobiy inson tomonidan borliqni anglanishi, tabiat sirlarini anglashida ilm-fanning rolini hal qiluvchi omil sifatida baholaydi. Allomaning fikricha, inson tanasi, miyasi, sezgi organlari u tug'ilganda mavjud bo'lgan bo'lsa, aqliy bilimi, ma'naviyati, ruhiyati, intellektual va ahloqiy sifatleri, karakteri, dini, urf-odatleri, ma'lumoti tashqi olam, ijtimoiy muhit ta'sirida, odamlar bilan tashkil etayotgan munosabatlari jarayonida shakllanadi. Abu Nasr Forobiyning e'tiroficha, inson aqli, fikri uning ruhiy jihatdan yuksalishining mahsulidir. Inson bilimlarni o'zlashtirar ekan, borliqda tirik mavjudotning yaratilish tarixigacha bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtira oladi, ularni yaratadi, ilmiy jihatdan asoslaydi. Allomaning mazkur fikrlarini davom ettirgan holda Abu Rayhon Beruniy quyidagilarni ilgari suradi: "Inson narsa va

hodisalarning faqat tashqi sifati hamda hususiyatlari haqida bilim olmay, balki tafakkuri, aqli tufayli narsa va hodisalarni taqqoslaydi, bir-biri bilan solishtirib ko'radi, o'z bilimlarining chinligini aniqlaydi". Mutafakkir, shuningdek, odamlar tomonidan bilimlarni o'zlashtirilib borishi yangi bilimlarning yaratilishiga olib kelishini aytadi: "Ilmlar ko'pdir. Ular zamoni iqbollig'ga bo'lib, turli fikr va xotiralar ularga qo'shilib borsa, ko'payadi. Odamlarning ilmlarga rag'bat qilishi, ilmlarni va ilm ahllarini hurmatlashi o'sha iqbolning belgisidir. (Ayniqsa) hukmron kishilarning ilm ahlini hurmat qilishi turli ilmlarning ko'payishiga sabab bo'ladi".

Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida bilim tushunchasiga sharh berish bilan birga bilimning chuqur o'zlashtirilishi donishmandlik ekanligini alohida qayd etadi: "Ilm narsalarning inson aqli yordami bilan o'rganilishidir. Bilim deb esa, narsalarni idrok qilishga aytiladi. Bu shundayki, inson aqli uni xato va yo'ldan toymasdan turib unga erishishi kerak bo'ladigan narsadir. Bordiyu, bu dalillar ochiq oydin bo'lsayu, isbotlar chinakamiga bo'lsa, u holda bunga hikmat – donishmandlik deyildi".

Yusuf Hos Hojibning "Qutadg'u bilig" ("Saodatga boshlovchi bilim") asari ta'bir joiz bo'lsa, bilimning mohiyati, uning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati, inson kamolotini ta'minlashdagi roli, yozuvliklarni bartaraf etuvchi metodik vosita ekanligi to'g'risidagi qomus sanaladi. Alomaning fikricha, bilimni bo'lish ezgu ishlar tantanasini ta'minlovchi garov bo'lib, uning yordamida hatto osmon sari yo'l ochiladi.

Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlarida inson aqliy kamoloti xususida to'xtalar ekan, quyidagilarni bayon etadi: "Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g'oyat muqaddas bir fazilatdur, zero, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni oyna kabi ko'rsatur, zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o'tkir qilar, ilmsiz odam mevasiz daraxt kabidur". Deydi.A. Avloniy bilim insonni jaholatdan qutqarishning eng samarali usuli ekanligiga ham urg'u beradi: "Ilm bizni jaholat qorong'usidan qutqarur, madaniyat, ma'rifat dunyosiga chiqarur, yomon fe'llardan, buzuq ishlardan qaytarur, yaxshi xulq, odob sohibi qilar. Bugun hayotimiz, salomatligimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, g'ayratimiz, dunyo va ohiiratimiz ilm yo'lga bog'liqdur.

E.P. Torrens aqlning metodik modelini taklif qildi, unda og'zaki tushunish usuli, fazoviy tasvirlar usuli, induktiv fikrlash usuli, hisoblash qobiliyati usuli, hamda xotira, sezish tezligi, nutq ravonligi kabi bilish jarayonlari ta'kidlangan. Shuningdek, Torrens aql-idrok tuzilishida quyidagi usullarni ta'kidlaydi:

-konvergent fikrlash usuli (lat. Convergere - konvergatsiya) - muayyan muammoni hal qilish uchun oldindan o'rganilgan algoritmlardan to'g'ri foydalanish strategiyasiga asoslangan fikrlash usuli.

- divergent fikrlash usuli (lat. Divergere - diverge) - fikrlash shakli, bitta vazifaga bir nechta yechimlarni ishlab chiqarish strategiyasiga asoslangan metodik yondashuv.

Endi "intellektual faoliyat" tushunchasini mualliflar odatda ishlab chiqarish, usuli, xizmat ko'rsatish va intellektual usul deb ataladigan uchta metodik faoliyat turini ajratib ko'rsatishadi. Ularning orasidagi farqlarni tahlil qilib, ular intellektual faoliyat usulini o'ziga xos xususiyatlarga ega

(ma'lumot bilan ishlashga e'tibor berish usuli, insonning intellektual qobiliyatlaridan foydalanish usuli, malakalar) va quyidagi ta'riflarga javob berishini ta'kidlaydilar: intellektual faoliyat usuli- bu iqtisodiy faoliyat usuli har qanday sohasda, shaxsning intellektual qobiliyatlari yordamida amalga oshiriladigan va axborot bilan ishlashga qaratilgan metodik mehnat faoliyati turli usullaridir. Inson aqli - bu juda ko'p qirrali miqdor. Bu insonning ijtimoiy foydali tomonini ham, uning individual xususiyatlarini ham belgilaydi, ongning asosiy namoyon bo'lishi bo'lishiga xizmat qiladi. Aslida, aql - bu bizni hayvonot dunyosidan ajratib turadigan narsa, bu inson uchun alohida ahamiyatga ega bo'lib, unga atrofda dunyoni dinamik ravishda o'zgartirish, o'zi uchun atrof-muhitni qayta qurish va tez o'zgaruvchan voqelik sharoitlariga moslashmaslik imkonini beradi.

Pedagogik-psixologik tadqiqotlarning bir qator metodik yondashuvlarida intellektual rivojlanish usullari i alohida o'rin egallaydi. Hayot davomida ruhiy holat va intellektual qobiliyat bevosita ikkita omilga bog'liq: ta'lim va kasbiy malaka darajasi. Yoshlikda inson olgan bilim darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, qarilikkda shunchalik yaxshi aql saqlanib qoladi. Yoshlik yillarda olingan yuqori kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan insonlar o'zlarining bilimlarini doimiy ravishda rivojlantirib boradi, ya'ni, butun umri davomida intellektual mashg'ulotlar bilan andragogik ta'lim olishga ehtiyoji oshib boradi. Shundan kelib chiqib, agar inson intellektual ish bilan shug'ullanadigan bo'lsa, u butun umri davomida o'qiydi, o'zini takomillashtirishga intiladi, metodik yondashuvlar orqali yangi bilimlarni kashf etad. Intellektual metodik faoliyat natijalari insoniyatning eng qimmatli mahsulotlaridir, ular mamlakatlar va ularda yashaydigan xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosi hisoblanadi. Shaxs dunyoqarashini shakllantirishning bir necha maqbul shakli, metod va vositalari bo'lib, ular sirasida ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-g'oyaviy, iqtisodiy, huquqiy, estetik va ekologik mavzularda tashkil etiluvchi suhbatlar, bahs-munozaralar, ma'ruzalar, muammoli vaziyatlarni metodik yaratish asosida shaxsni fikrlashga undovchi amaliy treninglar, debatlar, mustaqil ishlar, shuningdek, ishchanlik o'yinlari yanada samarali sanaladi. Mustaqil ishlarni tashkil etish, xususan, muayyan mavzu asosida talabalarni kichik ilmiy izlanishlarni olib borishga yo'llash ularning dunyoqarashlarini yanada boyib borishida poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ta'lim-tarbiya jarayonining izchil, uzluksiz, tizimli hamda aniq ijtimoiy maqsad asosida tashkil etilishi, ushbu jarayonda fanlararo aloqadorlik, shuningdek, dunyoqarashni shakllantirishda samarali sanaluvchi barcha mavjud omillarning birligiga tayangan holda metodik ish ko'rish ko'zlangan maqsadga erishishning kafolatidir. Mazkur holat ma'lum ijtimoiy voqea-hodisalar mohiyatini turli nuqtai nazardan baholash, ularning rivojini ko'ra bilish, bir holatdan ikkinchi holatga o'tishini kuzatish, ularning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi, bir-birini taqozo etishini tushuna olish imkonini beradi. Shunday qilib, intellektual faoliyatning o'ziga xos metodik xususiyatlari har bir insonning ichki, shaxsiy fazilatlariga va tashqi pedagogic omillariga bog'liq uzluksiz bilish jarayonidir.

ADABIYOTLAR

1. Axmedova M.E. Nurmatova Sh. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik qobiliyatlari O'ZMU xabarlar. Toshkent 2020 .
2. Sharipov SH.S. Kasb-hunar ta'limida Talabalar ijodkorlik qobiliyatlarini uzluksiz rivojlantirish. Monografiya. –T.: Fan, 2005. – 140 b.
3. Xoliqov A.A. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni pedagogic mahoratini rivojlantirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) olish uchun yozilgan diss. Toshkent 2018
4. Сергеева Б.В., Оганесян В.А. Теоретические основы развития критического мышления младших школьников // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2017. – № 2. – С. 97-106.

Obid PARDAYEV,
Jizzax Politehnika instituti dotsenti, PhD
E-mail: obidpardayev@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor T.Egamberdiyeva taqrizi asosida

RESEARCH OF COMMUNICATION-LEADERSHIP SKILLS BY WORLD SCIENTISTS

Annotation

Leadership and communication are fundamental competencies that significantly impact organizational success. The ability to effectively communicate is integral to leadership, enabling leaders to inspire, influence, and guide teams toward achieving common goals. This article reviews the research conducted by world scientists on communication-leadership skills, exploring the key findings, theoretical frameworks, and practical implications of these studies. The synthesis of existing literature provides insights into the relationship between communication and leadership, the development of these skills, and their influence on organizational outcomes.

Key words: Communication-leadership skills, Effective communication, Leadership effectiveness, Transformational Leadership Theory, Situational Leadership, Emotional intelligence, Active listening.

ИССЛЕДОВАНИЕ КОММУНИКАЦИОННО-ЛИДЕРСКИХ НАВЫКОВ МИРОВЫМИ УЧЕНЫМИ

Аннотация

Лидерство и коммуникация являются фундаментальными компетенциями, которые существенно влияют на успех организации. Способность эффективно общаться является неотъемлемой частью лидерства, позволяя лидерам вдохновлять, влиять и направлять команды к достижению общих целей. В этой статье рассматривается исследование навыков коммуникативного лидерства, проведенное мировыми учеными, изучаются ключевые выводы, теоретические основы и практические последствия этих исследований. Синтез существующей литературы дает представление о взаимосвязи между коммуникацией и лидерством, развитии этих навыков и их влиянии на организационные результаты.

Ключевые слова: Навыки коммуникативного лидерства, Эффективное общение, Эффективность лидерства, Теория трансформационного лидерства, Ситуационное лидерство, Эмоциональный интеллект, Активное слушание.

KOMMUNIKATIV-LIDERLIK QOBILIYATLARINING JAHON OLIMLARI TOMONIDAN TADQIQ QILINISHI

Аннотация

Yetakchilik va aloqa - bu tashkilot muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan asosiy vakolatlar. Samarali muloqot qilish qobiliyati yetakchilikning ajralmas qismi bo'lib, rahbarlarga jamoalarni umumiy maqsadlarga erishish yo'lida ilhomlantirish, ta'sir qilish va yo'naltirish imkonini beradi. Ushbu maqolada dunyo olimlari tomonidan o'tkazilgan muloqot va yetakchilik qobiliyatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ko'rib chiqiladi, bu tadqiqotlarning asosiy topilmalari, nazariy asoslari va amaliy natijalari o'rganiladi. Mavjud adabiyotlarning sintezi muloqot va yetakchilik o'rtasidagi munosabatlar, bu ko'nikmalarni rivojlantirish va ularning tashkilot natijalariga ta'siri haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: Muloqot-yetakchilik ko'nikmalari, samarali muloqot, yetakchilik samaradorligi, transformatsion liderlik nazariyasi, vaziyatli yetakchilik, hissiy intellekt, faol tinglash.

Kirish. Zamonaviy tashkiliy landshaftda samarali yetakchilik qobiliyati murakkab muammolarni hal qilish va strategik maqsadlarga erishish uchun juda muhimdir. Yetakchilik shunchaki qarorlar qabul qilish yoki yo'nalishlarni belgilash emas; u asosan samarali muloqot qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Muloqot va yetakchilik qobiliyatlarini rahbarlar uchun qarashlarni ifodalash, jamoalarni ilhomlantirish, hamkorlikni rivojlantirish va samaradorlikni oshirish uchun zarurdir. Ushbu ko'nikmalar bir qator kompetensiyalarni o'z ichiga oladi, jumladan, xabarlarini etkazishda aniqlik, hissiy aql, faol tinglash va konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish.

Rahbariyatda muloqotning ahamiyati barcha fanlar va sohalarida keng e'tirof etilgan. Samarali muloqot rahbarlarga ishonchni mustahkamlash, nizolarni boshqarish va ijobiy tashkilot madaniyatini yaratish imkonini beradi. Aksincha, yomon muloqot tushunmovchiliklarga, ruhiy holatning pasayishiga va suboptimal ishlashga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, muloqot va yetakchilik qobiliyatlarini dinamikasini va ularning tashkilot muvaffaqiyatiga ta'sirini tushunish butun dunyo bo'ylab olimlar uchun tadqiqotning asosiy nuqtasiga aylandi.

Ushbu maqola global miqyosda olimlar tomonidan olib borilgan muloqot va yetakchilik qobiliyatlarini bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlarni sintez qilishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlarning nazariy asoslarini, asosiy topilmalarini va amaliy natijalarini o'rganib chiqib, biz samarali muloqotning yetakchilik qobiliyatini qanday oshirishi haqida to'liq ma'lumot berishga intilamiz. Bundan tashqari, ushbu sharh ushbu ko'nikmalarni

rivojlantirish va ularning tashkilot sharoitida amaliy qo'llanilishini o'rganadi.

Maqola quyidagicha tuzilgan: birinchi bo'limda Transformatsion yetakchilik nazariyasi va vaziyatli yetakchilikning asosiy tamoyillari yoritilib, muloqot-yetakchilik ko'nikmalarini o'rganishga asos bo'lgan nazariy asoslar ko'rib chiqiladi. Ikkinchi bo'lim tadqiqotning asosiy natijalarini taqdim etadi, ular aloqa kompetensiyasi, hissiy aql, faol tinglash, qayta aloqa mexanizmlari va madaniy sezgirlikka qaratilgan. Uchinchi bo'limda yetakchilikni rivojlantirish dasturlari, murabbiylik va o'z-o'zini baholash orqali muloqot-yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirish muhokama qilinadi. Nihoyat, ushbu topilmalarning tashkilotlar uchun amaliy ahamiyati o'rganilib, kompaniyalar muloqotni yaxshilash orqali o'zlarining yetakchilik samaradorligini qanday oshirishi mumkinligi haqida tushuncha beradi.

Muloqot-yetakchilik qobiliyatlarini bo'yicha global tadqiqotlardan olingan fikrlarni sintez qilish orqali ushbu maqola rahbarlar o'z jamoalari bilan qanday qilib yaxshiroq bog'lanishi, ijobiy ish muhitini yaratishi va tashkilot muvaffaqiyatiga erishishi mumkinligini tushunishga hissa qo'shishga qaratilgan.

Bir nechta nazariy asoslar muloqot va yetakchilik qobiliyatlarini o'rganishga asoslanadi. Eng ko'zga ko'ringanlari orasida transformatsion yetakchilik nazariyasi va vaziyatli yetakchilik. Ushbu ramkalar yetakchilikning turli jihatlarini ta'kidlaydi, lekin muloqotning muhimligini umumiy e'tirof etadi.

Transformatsion liderlik nazariyasi shuni ta'kidlaydiki, jozibali qarashlarni bildiradigan, yuqori axloqiy me'yorlarni

namoyish etadigan va individual yordam ko'rsatadigan liderlar izdoshlar orasida katta majburiyat va samaradorlikni oshiradi. Vaziyatli yetakchilik samarali muloqot o'z uslubini jamoa a'zolarining etukligi va malaka darajasiga moslashtirishni o'z ichiga oladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Muloqot va yetakchilik qobiliyatlari bo'yicha tadqiqotlar bir nechta muhim topilmalarni ta'kidlaydi:

Muloqot kompetensiyasi: Tadqiqotlar izchillik bilan shuni ko'rsatadiki, yuqori muloqot qobiliyatiga ega (aniqlik, izchillik va ishonirish qobiliyati bilan ajralib turadigan) rahbarlar o'z jamoalarini ilhomlantirish va boshqarishda samaraliroqdir.

Hissiy intellekt: Goleman (1995) va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori hissiy intellektga ega bo'lgan liderlar yanada samarali muloqot qilishadi, chunki ular ijtimoiy murakkabliklarni boshqarish, munosabatlarni boshqarish va o'zlarini aniq ifoda etishlari mumkin[2].

Faol tinglash: Samarali etakchilar nafaqat yaxshi ma'ruzachilar, balki faol tinglovchilar hamdir. Bu ko'nikma ularga jamoa a'zolarining nuqtai nazarini tushunish, ishonchini mustahkamlash va hamkorlikni rivojlantirish imkonini beradi[4].

Qayta aloqa mexanizmlari: Konstruktiv fikr-mulohazalar rahbariyat bilan muloqotning muhim tarkibiy qismidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam, aniq va amaliy fikr-mulohazalarni taqdim etadigan rahbarlar jamoaning ishlashi va rivojlanishini oshiradi.

Madaniy sezgirlik: Ko'p madaniyatli muhitda rahbarlar tushunmovchiliklarning oldini olish va inklyuziv muhitni rivojlantirish uchun madaniy sezgirlik bilan muloqot qilishlari kerak. Adler (2002) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar global liderlikda madaniyatlararo muloqot qobiliyatlari muhimligini ta'kidlaydi[1].

Muloqot-yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirish

Muloqot-yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirish uzluksiz jarayon bo'lib, o'z-o'zini anglash, o'qitish va amaliyotni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalarni oshirish uchun mo'ljallangan dasturlar ko'pincha quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Yetakchilikni rivojlantirish dasturlari: Ushbu dasturlar seminarlar, simulyatsiyalar va murabbiylik orqali muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Mentorlik va murabbiylik: Tajribali rahbarlar yo'l-yo'riq va fikr-mulohazalarni taqdim etib, rivojlanayotgan rahbarlarga o'zlarining muloqot strategiyalarini takomillashtirishda yordam berishadi[3].

O'z-o'zini aks ettirish va baholash: 360 graduslik fikr-mulohaza va o'z-o'zini baholash so'rovnomalari kabi vositalar rahbarlarga o'zlarining aloqa amaliyotlarida kuchli tomonlarini va yaxshilash sohalarni aniqlashga imkon beradi.

Amaliy natijalar

Muloqot va yetakchilik qobiliyatlari bo'yicha tadqiqotlarning amaliy natijalari chuqurdir. Tashkilotlar yetakchilik samaradorligini oshirishi mumkin:

Aloqa treningiga sarmoya kiritish: Rahbarlarga muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish uchun trening imkoniyatlarini taqdim etish.

Ochiq muloqot madaniyatini targ'ib qilish: tashkilot ichida shaffoflik va muloqotni rag'batlantirish.

Texnologiyadan foydalanish: Samarali o'zaro aloqalarni osonlashtirish uchun aloqa texnologiyalaridan foydalanish, ayniqsa uzoq va gibrid ish muhitlarida.

Fikr-mulohaza tizimlarini joriy etish: rahbariyat bilan muloqotda doimiy takomillashtirishni ta'minlash uchun muntazam ravishda qayta aloqa mexanizmlarini yaratish.

Xulosa. Jahon olimlarining muloqot-yetakchilik ko'nikmalari bo'yicha olib borgan tadqiqotlari samarali yetakchilik va tashkilotchilik muvaffaqiyatiga erishishda ushbu kompetensiyalarning muhim ahamiyatini ta'kidlaydi. Muloqotda zo'r bo'lgan rahbarlar o'z jamoalarini ilhomlantirish, ta'sir qilish va ularga rahbarlik qilish, ishonch, hamkorlik va yuqori samaradorlik muhitini yaratish uchun ko'proq jihozlangan.

Yetakchilikdagi samarali muloqot bir qancha asosiy elementlarni o'z ichiga oladi, jumladan ravshanlik, hissiy aql, faol tinglash, konstruktiv fikr-mulohazalar va madaniy sezgirlik. Ushbu ko'nikmalarni egallagan rahbarlar jozibali tasavvurlarni ifodalashlari, ijtimoiy murakkabliklarni boshqarishlari, turli nuqtai nazarlarni tushunishlari va amaliy fikr-mulohazalarni taqdim etishlari mumkin. Bu qobiliyatlar tug'ma emas, balki uzluksiz o'rganish, mashq qilish va fikr-mulohazalar orqali rivojlanishi mumkin.

Transformatsion yetakchilik va vaziyatga asoslangan yetakchilik kabi nazariy asoslar yetakchilikdagi muloqotning roli haqida qimmatli tushunchalar beradi. Ushbu ramkalar turli xil yetakchilik uslublari izdoshlarni rag'batlantirish va jalb qilish, turli vaziyatlarga moslashish va jamoa a'zolarining ehtiyojlarini birinchi o'ringa qo'yish uchun muloqotdan qanday foydalanishini ta'kidlaydi.

Amalda, tashkilotlar kommunikativ ta'limga sarmoya kiritish, ochiq muloqot madaniyatini targ'ib qilish, o'zaro aloqalarni osonlashtirish uchun texnologiyadan foydalanish va mustahkam qayta aloqa tizimlarini joriy etish orqali yetakchilik samaradorligini oshirishi mumkin. Shunday qilib, ular o'z rahbarlarining zamonaviy ish joyining dinamik muammolarini hal qilish uchun yaxshi jihozlanganligini ta'minlashlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, muloqot va yetakchilik qobiliyatlari bo'yicha global tadqiqotlarning sintezi samarali muloqotning yetakchilik va tashkilot natijalariga chuqur ta'sirini ta'kidlaydi. Muloqot ko'nikmalarini doimiy ravishda rivojlantiradigan va takomillashtirib boruvchi rahbarlar ijobiy va samarali ish muhitini ta'minlab, o'z tashkilotlarini muvaffaqiyatga olib borish uchun yaxshiroq joylashadilar. Kelajakdagi tadqiqotlar, ayniqsa, rivojlanayotgan texnologiyalar va o'zgaruvchan tashkiliy tuzilmalar kontekstida yetakchilikdagi muloqotning rivojlanayotgan dinamikasini o'rganishni davom ettirishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Adler, N. J. (2002). *International Dimensions of Organizational Behavior*. Cengage Learning.
2. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books.
3. Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness through Transformational Leadership*. Sage Publications.
4. Greenleaf, R. K. (1977). *Servant Leadership: A Journey into the Nature of Legitimate Power and Greatness*. Paulist Press.
5. Hersey, P., Blanchard, K. H., & Johnson, D. E. (2008). *Management of Organizational Behavior: Leading Human Resources*. Pearson.

Umida PARPIYEVA,

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” Milliy tadqiqot universiteti

Ingliz tili kafedrasida o‘qituvchisi

TDU dotsenti Sh.Adilova taqrizi asosida

TRAINING ENGLISH TERMS ON AUTOMOTIVE ENGINEERING

Annotation

This article discusses a model of a terminological thesaurus for the subject area of the automotive industry. The necessity of creating such a publication is substantiated and its didactic potential is emphasized: an educational thesaurus on the automotive industry provides a presentation of the terminology of this industry in a formalized form, with clear definitions of the main terms and visual semantic relationships, which is a necessary condition for the successful study of automotive terminology in English. The language system as a whole and the system of specific sublanguages, for example, the subject area of the automotive industry, are understood as a repository of linguistic signs that reflect in the minds of people generalized concepts about the objects of the surrounding reality and the relationships between them.

Key words: lexicography of terminology, lexical units, linguists-translators, formation of professional translation competence, metalanguage, intension of the term.

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКИМ ТЕРМИНАМ ПО АВТОМОБИЛЬНОЙ ТЕХНИКЕ

Аннотация

В статье рассматривается модель терминологического тезауруса для предметной области автомобилестроения. Обосновывается необходимость создания такого издания и подчеркивается его дидактический потенциал: учебный тезаурус по автомобильной промышленности обеспечивает представление терминологии этой отрасли в формализованном виде, с четкими определениями основных терминов и наглядными семантическими связями, что является необходимым условием для успешного изучения автомобильной терминологии на английском языке. Система языка в целом и система конкретных подязыков, например, предметной области автомобильной промышленности, понимается как хранилище языковых знаков, отражающих в сознании людей обобщенные представления об объектах окружающей действительности и отношениях между ними.

Ключевые слова: лексикография терминов, лексические единицы, лингвисты-переводчики, формирование профессиональной переводческой компетенции, метаязык, интенция термина.

AVTOMOBIL MUHANDISLIGI BO‘YICHA INGLIZCHA ATAMALARNI O‘RGATISH

Аннотация

Maqolada avtomobilsozlik sohasiga tegishli bo‘lgan atamalar va ularning inglizchadan o‘zbekchada berilgan va qo‘llaniladigan ma‘nolari, atamalarning til o‘rganishdagi muhim ahamiyati haqida so‘z boradi. Atamalarning didaktik salohiyati ta‘kidlanadi: avtomobilsozlik sohasidagi o‘quv terminlari ushbu sohaning terminologiyasini rasmiylashtirilgan shaklda taqdim etishni ta‘minlaydi, asosiy atamalarning aniq ta‘riflari va vizual semantik aloqalari bu avtomobil terminologiyasini ingliz tilida muvaffaqiyatli o‘rganish uchun zarurdir. Umuman til tizimi va o‘ziga xos sublingual tizim, masalan, avtomobilsozlik sanoatining predmeti, odamlar ongida atrofda voqelik ob‘ektlari va ular o‘rtasidagi munosabatlar haqidagi umumlashtirilgan g‘oyalarni aks ettiruvchi til belgilarining ombori sifatida tushuniladi.

Kalit so‘zlar: atamalar leksikografiyasi, leksik birliklar, tilshunos tarjimonlar, kasbiy tarjima kompetensiyasini shakllantirish, meta-til, atamaning maqsadi.

Introduction. The idea of creating a thesaurus for the subject area of the automotive industry is based on the principles of construction that we identified during the study of the necessary tools for translating terminology, as well as those identified in the process of lexicographic analysis. Turning to works that highlight the problem of teaching technical translation, we can list various non-standard teaching methods. Yu.V. Sapozhnikov suggested looking for existing constructions in the proposed list of templates and using them when translating, taking into account the discourse [1]. N.V. Vladimov eliminated translation difficulties by using electronic text corpora [2]. But often it is the correct selection of translation of a term that is a real obstacle for a student, which is emphasized by N.N. Gavrilenko in the monograph “Theory and Methods of Teaching Translation in the Field of Professional Communication” [3]. In her integrative model of the formation of professional competence of a translator, among the numerous tasks of a translator we also find terminological search.

Materials and methods. In other words, according to the author, a translator must be able to compare general scientific and special vocabulary in two languages and correctly select equivalents, know the methods of term formation and be able to find the meaning of neologism terms, know terminological search

tools, use external resources for terminological search and create your own terminological index.

In this regard, the relevance of the study becomes obvious. It should be added that it is also determined by the need to study the information-semiotic nature of English and Uzbek automotive terminology, which involves developing a technology for compiling a terminological thesaurus that reflects the language of the automotive industry, and revealing the semantic relationships of the terms of this language. In the current English and Uzbek lexicography, there is no such publication as a training translation thesaurus on the automotive industry, and the principles of its organization have not been developed, which prompts us to turn to the study of English automotive terminology in order to systematize, classify and study its information-semiotic nature using thesaurus modeling.

Results and discussion. To achieve the goals and objectives of the study, a comprehensive methodology is used, which includes the following methods:

- comparison of the structure and content of dictionary entries of lexicographic publications on automotive terminology;
- method of component analysis of dictionary definitions of English automobile terms;
- method of thesaurus modeling of the subject area under study.

As has been repeatedly stated above, mastering the conceptual apparatus of the subject area "automotive industry" by Uzbek users is associated with special difficulties. Being in most cases an abstract concept, the term has a meaning that, due to borrowing from the subject area itself, remains unfamiliar to the user.

The results of the survey showed that in addition to interpretation, the Uzbek-speaking addressee will also need information of an extralinguistic nature. Additional information on the input unit should be aimed at reducing communication failures. Thus, the relevance and novelty of the thesaurus model we propose lies in the fact that, in addition to the lexicographic information itself (transcription, functional marking, illustrative example, possible synonyms), the microstructure of a dictionary entry is represented by various information about the subject or phenomenon itself expressed in words. This function is intended to be performed by the Comments and information provided in the "Note" section.

The choice of the electronic thesaurus format is determined, first of all, by the ability to combine a large amount of information with operational speed and various strategies for searching for help. In our opinion, for a translated explanatory dictionary this characteristic is the most relevant, since it allows us to provide a systematic approach to the study of paradigmatic connections within the conceptual field of the specialty.

Moreover, the electronic format of the reference book allows you to take into account any level of English language proficiency among readers - the program makes it possible to search for an input unit even if it is spelled incorrectly. Replacing one alphabetic character with a conventional asterisk (*) will lead to a positive search result. A lexical unit can be entered into the command line in Uzbek or English. If necessary, the user can supplement the thesaurus corpus with a new term that is not fixed in it, or create his own monolingual or bilingual glossary based on the thesaurus. Thus, the thesaurus will contribute to the development of creative thinking among readers and increase their interest in applied lexicography. So, the electronic format satisfies the needs of the user, the thesaurus becomes more adapted to the requirements of the modern addressee, open to timely updating.

The megastructure of the thesaurus assumes a semantic matrix with four potential inputs: an introductory part, an alphabetical index, dictionary entries in alphabetical order, graphical representations of complex components, assemblies of vehicle systems indicating the names of parts, classification diagrams-graphs. For an electronic thesaurus, the degree of elaboration of the introductory part is of particular importance, since it is there that the rules for working with the directory are explained and the metalanguage of the lexicographic publication is explained (ignorance of which makes the use of the directory ineffective). The introductory part includes an introduction; section "How to use the thesaurus"; lists of functional lists; the international phonetic alphabet, taken as the basis for transcription; a brief description of the subject area "automotive industry".

The headwords for the dictionary entries were monosyllabic and polysyllabic auto terms (roof, motor car), abbreviations (50 cc, s, SEA, LPG, ABS, SUV), terms of related scientific fields (engine, bucket, trolley, warm) and practical disciplines (antenna, cab, frame, mirror, ladder, course), recorded in the alphabetical-frequency list based on the results of a linguistic-statistical study of authentic autotexts.

General scientific vocabulary (arm, gouge, core) is also registered in the dictionary. In our opinion, it is necessary in the corpus of this thesaurus, as it contributes to a more effective study of the conceptual apparatus of this subject area.

When selecting terms for the dictionary, the following criteria are taken into account:

- the relevance of the phenomenon that is indicated by the word or phrase (the relevance of the term is evidenced by the fact of its presence in a sample set of texts, as well as the opinion of foreign experts);

- frequency of a term, or, more precisely, registration of a unit in the frequency list of terms of a given discipline.

Despite the fact that in the course of our research, both high-frequency and low-frequency terminology play an important role, the automatic inclusion of a unit in the dictionary is ensured by the frequency of use of the unit in autotexts, which is at least ten;

- correlation of the nomination unit with one or another element of the automotive subject area;

- correspondence of the grammatical structure of the term to one of the most productive models according to which units of a given subject area are constructed;

- part-verbal characteristic of the term (absolute nominative significance is inherent, first of all, in nouns and phrases built on their basis).

Among the criteria for selecting terms for a thesaurus, we should highlight, first of all, thematic content and a frequency indicator of at least ten, which are usually the main criteria for selecting vocabulary for a thesaurus. The input units in the model are nouns (separator, coolant, photocell), verbal nouns in the canonical form (upper bearing), verbs in the infinitive form (to rust, to run off), phrases (cooling water thermostat). When lexical units expressed by a verb are included in the dictionary, they, if possible, undergo a substantivization procedure (to predict - prediction, to violate - violation).

Review of thesaurus dictionaries on linguistic disciplines compiled by Yu.I. Gorbunov and his students [3] allowed us to determine the main parts of the thesaurus article:

- the title term, reflecting one of the key concepts of the semantic field of the automotive industry, and its Uzbek equivalent;

- variants of this term in English and their Uzbek equivalents;

- synonyms of the English term and their Uzbek equivalents;

- antonyms of the Uzbek term and their Uzbek correspondences;

- hyperonym of an English term with translation into Uzbek;

- hyponyms of the title term and their Uzbek equivalents;

- meronyms of the English term and their Uzbek equivalents.

But, taking into account the specifics of autoterminology, the purpose of this lexicographic publication, it seems necessary for the emergence of information categories (translation, spelling mark, functional mark, interpretation in the form of a comment, verbal example of the use of an input unit in professional discourse, extralinguistic mark, semantic graph) of the vocabulary articles on the screen. In this case, the user is given the opportunity to get a complete picture of the semanticization of the term he is interested in. If necessary, the dictionary entry contains spelling options for the input unit (co-ordination, coordination) and synonyms (gear-change pattern - gearshift pattern - shift pattern).

The transcription is compiled taking into account phonetic laws using the international phonetic alphabet and is placed in the dictionary entry in square brackets. The presence of an orthoepic mark will ensure the correct pronunciation of a particular term. Thus, the user's requirement to work with the most informative dictionary entry is taken into account.

Selection of the optimal equivalent is one of the central problems of translation lexicography. Due to the fact that the study of the terminology of this discipline was not carried out on the basis of corresponding parallel auto-texts, their translated interpretations or translation in descriptive form are proposed as an equivalent of English terms (warning light for rear fog lamp - rear fog lamp). no fog lamp). Consultations with auto specialists, as well as access to special translation dictionaries, ensured the reliability of the results of the work on selecting optimal translation equivalents.

The title of a dictionary entry is provided with an interpretative, referential or synonymous definition. Since practitioners in the field of automotive industry advise considering the subject area of automotive industry as an area of practical activity, in the thesaurus model we offer users an interpretation of the input unit in the form of a comment.

Conclusion. The mega- and microstructure of this publication are equally convenient to use, since the thesaurus model for the subject area “automotive industry” is compiled taking into account the needs of translators. The volume of the thesaurus is not limited due to its electronic format; the material presented in it is presented in an accessible form and can be used by both specialists in the field of automotive industry and users

interested in problems in this area. Among the prospects for further research in this direction, one can highlight a detailed description of the application of the described thesaurus in practice, descriptions of the results and analysis of the experiment, making changes, taking into account the identified shortcomings of the educational ideographic publication.

REFERENCES

1. Sapozhnikov Yu.V. The language of French scientific and technical literature and the features of its translation (Based on the material of the sublanguage of refrigeration technology): dis. ...cand. Philol. Sci. M., 2013. 187 p.
2. Vladimov N.V. Corpus approach to solving translation problems (based on translations from Uzbek into English): dissertation. Ph.D. Philol. Sci.M., 2015. 198 p.
3. Gavrilenko N.N. Theory and methodology of teaching translation in the field of professional communication. Book 1 – M.: Scientific and Technical Society named after academician S. I. Vavilov, 2019. – 178 p.
4. Reformatsky A.A. Introduction to Linguistics : textbook for universities / A. A. Reformatsky. – Ed. 5th, rev. ; Grif MO. – Moscow: AspectPress, 2017. – 536 p.
5. Gak V.G. Theory and practice of translation: French / V. G. Gak. – Ed. 6th, rev. and additional – Moscow: Interdialect+, 2015. - 455 p.
6. Gold B.V., Kugel R.V., Shersher S.A. English - Uzbek dictionary of automotive technology and car service / B.V. Gold, R.V. Kugel, S.A. Shersher. – Minsk: Novaya Zvezda Ltd., 2019. – 704 p.

Гавхар ПИРМАНОВА,
Доктор философии (PhD) по педагогическим наукам НабГПИ
E-mail: pirmanovagavhar@mail.ru

По отзыву доктора педагогических наук, профессора Махмудовой Д.

THE INFLUENCE OF HISTORICAL MONUMENTS OF ENGLAND ON THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN ADOLESCENTS WHEN LEARNING ENGLISH

Annotation

This article examines the influence of historical monuments of England on the development of creativity in adolescents in the process of learning English. The analysis of the existing literature on this topic is carried out, various approaches to the use of cultural heritage in the educational process are considered.

Key words: Historical monuments, creativity, learning English, teenagers, cultural heritage

ВЛИЯНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ АНГЛИИ НА РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ У ПОДРОСТКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье исследуется влияние исторических памятников Англии на развитие креативности у подростков в процессе изучения английского языка. Проведен анализ существующей литературы по данной теме, рассмотрены различные подходы к использованию культурного наследия в образовательном процессе.

Ключевые слова: Исторические памятники, креативность, изучение английского языка, подростки, культурное наследие.

ANGLIYA TARIXIY YODGORLIKLARINING INGLIZ TILINI O‘RGANISHDA O‘SMIRLARDA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISHGA TA‘SIRI

Аннотация

Ushbu maqolada Angliya tarixiy yodgorliklarining ingliz tilini o‘rganish jarayonida o‘smirlarda ijodkorlikni rivojlantirishga ta‘sir o‘rganiladi. Ushbu mavzu bo‘yicha mavjud adabiyotlarni tahlil qilish, ta‘lim jarayonida madaniy merosdan foydalanishning turli yondashuvlari ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: Tarixiy yodgorliklar, ijodkorlik, ingliz tilini o‘rganish, o‘smirlar, madaniy meros

Введение. Изучение иностранного языка является неотъемлемой частью современного образования. Однако традиционные методы обучения часто не способствуют развитию креативности у учащихся. Использование культурного наследия страны изучаемого языка может стать эффективным инструментом для решения этой проблемы [1]. Исторические памятники Англии представляют собой богатый ресурс для развития творческого потенциала подростков при изучении английского языка.

Целью данного исследования является анализ влияния исторических памятников Англии на развитие креативности у подростков в процессе изучения английского языка. Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи:

Провести обзор существующей литературы по теме исследования.

Рассмотреть различные подходы к использованию культурного наследия в образовательном процессе.

Проанализировать влияние знакомства с историческими памятниками на мотивацию, воображение и творческое мышление учащихся.

Обсудить возможные стратегии интеграции культурного компонента в преподавание иностранного языка.

Обзор литературы и методы исследования. Роль культурного наследия в образовании активно исследуется в научной литературе. Многие авторы подчеркивают важность включения культурного компонента в процесс обучения иностранному языку [2, 3]. Знакомство с культурой страны изучаемого языка способствует развитию межкультурной компетенции и повышению мотивации учащихся [4].

Исследования показывают, что использование аутентичных материалов, связанных с культурным наследием, оказывает положительное влияние на развитие языковых навыков и креативности у подростков [5]. Исторические памятники как часть культурного наследия обладают значительным образовательным потенциалом

[6]. Существует ряд подходов к интеграции культурного компонента в преподавание иностранного языка. Одним из эффективных методов является проектная деятельность, основанная на изучении исторических памятников [7]. Другой подход предполагает использование виртуальных туров и мультимедийных ресурсов для знакомства с культурным наследием [8]. Для достижения цели исследования был проведен анализ научной литературы по теме влияния исторических памятников на развитие креативности у подростков при изучении английского языка. Были использованы такие базы данных, как Google Scholar, JSTOR, ERIC. Поиск осуществлялся по ключевым словам: "исторические памятники", "креативность", "изучение английского языка", "подростки", "культурное наследие". Из найденных источников были отобраны наиболее релевантные исследования, опубликованные за последние 15 лет. Предпочтение отдавалось статьям из рецензируемых научных журналов и монографиям авторитетных ученых в данной области.

Результаты. Анализ литературы показал, что исторические памятники Англии обладают значительным потенциалом для развития креативности у подростков при изучении английского языка. Знакомство с культурным наследием способствует повышению мотивации учащихся, расширению их кругозора и развитию воображения [9]. Исследования демонстрируют, что использование исторических памятников в образовательном процессе позволяет создать аутентичную языковую среду и стимулирует активное использование языка [10]. Подростки получают возможность применять свои знания на практике, что способствует лучшему усвоению материала и развитию коммуникативных навыков. Кроме того, работа с историческими памятниками развивает у учащихся умение анализировать информацию, критически мыслить и находить креативные решения [11]. Проектная деятельность, основанная на изучении культурного наследия, способствует

развитию навыков работы в команде, презентации и самостоятельного обучения [12]. Виртуальные туры и мультимедийные ресурсы также являются эффективными инструментами для знакомства с историческими памятниками Англии [13]. Они позволяют учащимся погрузиться в культурный контекст, получить более полное представление об объектах наследия и развить свое воображение.

Анализ. Проведенный анализ литературы показывает, что использование исторических памятников Англии в процессе обучения английскому языку оказывает положительное влияние на развитие креативности у подростков. Это влияние проявляется в нескольких аспектах. Во-первых, знакомство с культурным наследием способствует повышению мотивации учащихся [4]. Когда подростки видят, что изучаемый язык тесно связан с богатой историей и культурой страны, у них возникает больший интерес к предмету. Они начинают воспринимать английский не просто как школьную дисциплину, а как инструмент для познания мира и самовыражения. Во-вторых, работа с аутентичными материалами, связанными с историческими памятниками, развивает воображение и творческое мышление [5]. Подростки получают возможность погрузиться в другую эпоху, представить себя на месте исторических личностей, попытаться понять их мысли и чувства. Это стимулирует развитие эмпатии, образного мышления и способности находить нестандартные решения. В-третьих, проектная деятельность, основанная на изучении исторических памятников, способствует развитию целого ряда важных навыков [7]. Работая над проектами, подростки учатся самостоятельно искать и анализировать информацию, критически мыслить, аргументировать свою точку зрения. Они также развивают навыки работы в команде, учатся планировать свою деятельность и доводить начатое до конца. Наконец, использование виртуальных туров и мультимедийных ресурсов открывает новые возможности для знакомства с историческими памятниками [8]. Благодаря современным технологиям подростки могут совершить виртуальное путешествие в прошлое, увидеть объекты культурного наследия в деталях, услышать комментарии экспертов. Это делает процесс обучения более увлекательным и запоминающимся. Таким образом, анализ показывает, что исторические памятники Англии являются ценным ресурсом для развития креативности у подростков при изучении английского языка. Они способствуют повышению мотивации, развитию воображения, творческого и критического мышления, а также целого ряда важных навыков. Использование культурного наследия в образовательном процессе делает обучение более эффективным и увлекательным, помогает подросткам раскрыть свой творческий потенциал. Однако, несмотря на очевидные преимущества использования исторических памятников в обучении английскому языку, существуют и определенные трудности, которые необходимо учитывать. Одной из проблем является доступность ресурсов и технологий [17]. Не все школы имеют возможность организовать реальные экскурсии к историческим памятникам или обеспечить учащихся необходимыми мультимедийными материалами. Это может создавать неравные условия для развития креативности у подростков из разных социальных групп. Другая трудность связана с подготовкой учителей [16]. Интеграция культурного компонента в процесс обучения требует от педагогов дополнительных знаний, навыков и временных затрат. Учителя должны быть готовы не только передавать информацию, но и создавать условия для творческой и исследовательской деятельности учащихся. Кроме того, важно помнить, что развитие креативности - это комплексный процесс, который не сводится только к использованию исторических памятников [11]. Для раскрытия творческого потенциала подростков необходимо создавать в классе атмосферу психологической безопасности, поощрять нестандартное мышление, давать возможность экспериментировать и учиться на ошибках. Наконец, следует

отметить, что влияние исторических памятников на развитие креативности может варьироваться в зависимости от индивидуальных особенностей учащихся [9]. Некоторые подростки могут быть более восприимчивы к культурным стимулам, в то время как другим требуется больше времени и поддержки для раскрытия творческих способностей. Учитывая эти факторы, можно сделать вывод, что использование исторических памятников Англии в обучении английскому языку является перспективным, но не универсальным инструментом развития креативности у подростков. Для достижения максимального эффекта необходимо сочетать этот подход с другими методами, учитывать индивидуальные потребности учащихся и обеспечивать необходимую поддержку со стороны учителей и школы. Дальнейшие исследования в этой области могут быть направлены на разработку конкретных методик и ресурсов, которые помогут преодолеть существующие трудности и максимально раскрыть потенциал исторических памятников для развития креативности у подростков. Также представляет интерес изучение долгосрочных эффектов такого подхода и его влияния на другие аспекты личностного и академического развития учащихся.

Обсуждение. Результаты исследования показывают, что исторические памятники Англии являются ценным ресурсом для развития креативности у подростков при изучении английского языка. Однако для эффективного использования этого потенциала необходимо разработать соответствующие стратегии интеграции культурного компонента в образовательный процесс. Одним из возможных подходов является организация проектной деятельности, связанной с изучением исторических памятников [14]. Учащиеся могут работать в группах над исследованием определенного объекта наследия, готовить презентации и творческие проекты. Такая деятельность способствует развитию языковых навыков, креативности и умения работать в команде. Другой стратегией является использование виртуальных туров и мультимедийных ресурсов [15]. Учителя могут интегрировать эти инструменты в уроки английского языка, что позволит учащимся познакомиться с историческими памятниками Англии и развить свое воображение.

Важно также отметить роль учителя в создании благоприятной среды для развития креативности [16]. Педагог должен поощрять творческое мышление, давать учащимся возможность выражать свои идеи и предлагать нестандартные решения. Несмотря на очевидные преимущества использования исторических памятников в обучении английскому языку, существуют и определенные трудности. Не все школы имеют доступ к необходимым ресурсам и технологиям [17]. Кроме того, интеграция культурного компонента требует дополнительной подготовки и усилий со стороны учителей. Дальнейшие исследования в этой области могут быть направлены на разработку конкретных методик и ресурсов для использования исторических памятников в преподавании английского языка. Также представляет интерес изучение долгосрочных эффектов такого подхода на развитие креативности и языковых навыков у подростков.

Выводы. Данное исследование показало, что исторические памятники Англии обладают значительным потенциалом для развития креативности у подростков при изучении английского языка. Знакомство с культурным наследием способствует повышению мотивации, развитию воображения и творческого мышления у учащихся. Для эффективного использования этого ресурса необходимо разработать соответствующие стратегии интеграции культурного компонента в образовательный процесс. Проектная деятельность, виртуальные туры и мультимедийные ресурсы являются перспективными инструментами для решения этой задачи. Дальнейшие исследования могут быть направлены на разработку конкретных методик и ресурсов для использования исторических памятников в преподавании английского языка,

а также на изучение долгосрочных эффектов такого подхода на развитие креативности и языковых навыков у подростков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kramsch, C. (2013). Culture in foreign language teaching. *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 1(1), 57-78.
2. Byram, M. (2008). From foreign language education to education for intercultural citizenship: Essays and reflections. *Multilingual Matters*.
3. Liddicoat, A. J., & Scarino, A. (2013). *Intercultural language teaching and learning*. John Wiley & Sons.
4. Dörnyei, Z., & Csizér, K. (1998). Ten commandments for motivating language learners: Results of an empirical study. *Language teaching research*, 2(3), 203-229.
5. Gilmore, A. (2007). Authentic materials and authenticity in foreign language learning. *Language teaching*, 40(2), 97-118.
6. Henson, D. (2008). The heritage sector and education. In *Heritage and Education* (pp. 49-62). Routledge.
7. Beckett, G. H. (2002). Teacher and student evaluations of project-based instruction. *TESL Canada journal*, 52-66.
8. Cheng, H. F., & Dörnyei, Z. (2007). The use of motivational strategies in language instruction: The case of EFL teaching in Taiwan. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 1(1), 153-174.
9. Hedge, T. (2001). *Teaching and learning in the language classroom* (Vol. 106). Oxford, UK: Oxford University Press.
10. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
11. Fisher, R. (2005). *Teaching children to think*. Nelson Thornes.
12. Stoller, F. (2006). Establishing a theoretical foundation for project-based learning in second and foreign language contexts. *Project-based second and foreign language education: Past, present, and future*, 19-40.
13. Peterson, E., & Coltrane, B. (2003). Culture in second language teaching. In *Culture in Second Language Teaching*. Center for Applied Linguistics.
14. Fried-Booth, D. L. (2002). *Project work*. Oxford University Press.
15. Warschauer, M., & Kern, R. (Eds.). (2000). *Network-based language teaching: Concepts and practice*. Cambridge University Press.
16. Cropley, A. J. (2001). *Creativity in education & learning: A guide for teachers and educators*. Psychology Press.
17. Eaton, S. E. (2010). *Global trends in language learning in the twenty-first century*. Calgary: Onate Press.

Dilorom RAJABOVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDU dotsenti N.Mustafayeva taqrizi asosida

KICHIK YOSHDAGI BOLALARDA O'QISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISHNING XUSUSIYATLARI (INGLIZ TILINI O'QITISH MISOLIDA)

Annotatsiya

Xorijiy tillarda o'qish kompetensiyasini takomillashtirish o'quvchilarning o'rganilayotgan til ko'nikmasini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ma'lumki, Yevropa Kengashining "Chet tilini egallash umumevropa kompetensiyalari: o'rganish, o'qitish va baholash" to'g'risidagi umumetirof etilgan xalqaro me'yorlari (CEFR) ga ko'ra A1 va A2 darajaga mos keladigan mavzularga oid turli matn turlarini o'qib, mazmunini tushunishlari va CEFR A1-A2 darajasi talabiga javob beruvchi turli matnlarni o'qib, tanqidiy -tahliliy fikrlashni o'rganadilar. Shuningdek, o'qish ko'nikmasini rivojlantirish, boshqa til ko'nikmalarining ham rivojlanib borishiga oz hissasini qo'shadi.

Kalit so'zlar: Ingliz tili, boshlang'ich sinf, reseptiv qobiliyat, Tinglab tushunish, ta'lim va tarbiya, kompetensiya, matn.

CHARACTERISTICS OF FORMING READING SKILLS IN YOUNG CHILDREN (IN THE EXAMPLE OF TEACHING ENGLISH)

Annotation

Improving the competence of studying in foreign languages serves to improve students' language skills. It is known that the subjects corresponding to level A1 and A2 according to the Council of Europe Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) "European Competences for Foreign Language Learning: Learning, Teaching and Assessment" they read and understand the content of different types of texts and learn critical-analytical thinking by reading different texts that meet the requirements of CEFR A1-A2 level. Also, the development of reading skills contributes to the development of other language skills.

Key words: English language, primary grade, receptive skills, listening comprehension, education and training, competence, text

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКА ЧТЕНИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ВОЗРАСТА (НА ПРИМЕРЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ)

Аннотация

Повышение компетентности обучения на иностранных языках служит совершенствованию языковых навыков учащихся. Известно, что предметы, соответствующие уровням A1 и A2 согласно Общеввропейским компетенциям владения иностранным языком (CEFR) Совета Европы «Европейские компетенции по изучению иностранных языков: изучение, преподавание и оценка», читают и понимают содержание. разных типов текстов и научиться критически-аналитическому мышлению, читая разные тексты, соответствующие требованиям уровня CEFR A1-A2. Также развитие навыков чтения способствует развитию других языковых навыков.

Ключевые слова: Английский язык, начальный класс, рецептивные навыки, понимание на слух, образование и тренировка, компетентность, текст.

Kirish. Jahon ilmiy tadqiqotlarida maktab yoshlarini har tomonlama yetuk insonlar qilib tarbiyalash, ularga fan asoslaridan chuqur bilim berish, ularda zamonaviy dunyoqarashni shakllantirish va kengaytirishning asosi o'qib tushunish qobiliyatini rivojlantirish, hamda rivojlangan jamiyatda intellektual salohiyatli qilib tayyorlash zarurdir. Bularni amalga oshirishda kichik yoshdan boshlab xorijiy tillarda matn o'qiy olish, o'qilgan materialga tanqidiy yonadashish ko'nikmasini rivojlantirish ham o'z hissasini qushadi. Metodika fanining o'z maqsadlari, mazmuni, metodik tushunchalari, ilmiy tekshiruv metodlari, mavjud vositalari bunga ko'maklashadi. Chet tili o'qitish metodikasi lingvodidaktikaning ajralmas qismidir. Lingvometodika ona tili, rus tili va chet tillari o'qitish metodikasini o'z ichiga oladi. O'qitish kompetensiyasini rivojlantirish maktab o'quvchilariga katta ahamiyatga ega. Ushbu magistrlik tadqiqot ishida kichik yoshdagi bolalarda o'qish ko'nikmasini shakllantirishning xususiyatlari (ingliz tilini o'qitish misolida) qanday foyda ko'rgani va ularning o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi hamda tanqidiy fikrlashiga hissa qo'shgani haqida ilmiy tahlillar olib boriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Chet tilining psixologik, didaktik, amaliy, ta'limiy-tarbiyaviy asoslaridan kelib chiqib bir necha olimlar o'z fikrlarini ifoda etishgan. Ular I. V.Raxmanov, G.X.Bakiyeva, G.T. Maxkamova, F.R. Kadirova, V.S.Setlin, J. J. Jalolov, T.Q.Sattorov, V.A.Skot va L.X.Yeterberg, S.Xalivel, J.Mun, N.D.Galskova va Z.N.Nikitenko, L.Kamerun, T.Gordon, N.A.Gorlova, A.Pinter va

boshqalar. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish muammolari I.A.Zimnyaya, D.M.Singlton, D.Singlton va L.Ryan, Z.Dorney, P.M.Laytboun, N.Spada, A.P.Sinelnikov, M.Villiams, R.L.Bedn, V.A.Skot, L.X.Yetrberg, S.Xallivel, K.Grant, J.Mun, S.Xorner, N.D.Galskova, Z.N.Nikitenko, L.Kamerun, K.T.Linz, D.Nyunen, N.A.Gorlova kabi olimlar tomonidan nashr ettirilgan adabiyotlarda atroflicha yoritilgan.

Tahlil va natija. Kichik yoshdagi bolalarga chet tilini o'rgatishda qanday usul va yondashuvlarga tayanish haqida ko'plab nazariyalar ishlab chiqilgan. Bugungi kunda ta'limning quyi bosqichlarida xorijiy tilni, xususan ingliz tilini o'rgatishda zamonaviy bir qancha metod va usullardan foydalanish pedagogning asosiy vazifalardan biridir. Kichik yoshdan boshlab o'qish ko'nikmasini rivojlanirishni tadqiq qilish orqali, mazkur muammo nuqtai nazaridan o'rganishga yangicha yondashish talabalarning kundalik ingliz tilida so'zlashuv nutqida ham, tadqiqot materiallarida ham ulardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini aniq tushunishini shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Boshlang'ich sinflardan boshlab o'qish ko'nikmasini rivojlantirish yuqoridagi talablarga erishish yo'lidagi maqsad hisoblanadi. O'qish - ko'z bilan ko'rayotgan harf, harf birikmalari, so'zlar, gaplarni ovoz chiqarib, chiqarmay o'qish va o'qiganning mazmunini tushunish, o'qib ma'lumot olishdir. O'qish yozma nutqta berilgan matndan ma'lumot olish nutq turidir [6].

O'qish tanish til materiallari asosida notanish mazmunli matnни o'qib ma'lumot olish, mazmunni tushunishdir. O'qish aloqa (kommunikatsiya) qilishning bir turidir. qish orqali o'quvchi, talaba ingliz tilida gaplashiladigan mamlakatlar tili, madaniyati, hayoti, tarixi, urf-odatini bilan tanishadi. O'qish ma'lumot olish manbaidir.

Xorij tadqiqotchilari o'qish ko'nikmasiga quyidagicha izoh berishdi. O'qish to'rtta til bilish ko'nikmalaridan biridir: o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish. Bu tinglab tushunish kabi qabul qiluvchi (receptiv) mahoratdir. Bu shuni anglatadiki, u matnga javob berishni o'z ichiga oladi. Bunda o'qilgan matnни, ma'lumotlarni produktik muloqotga olib chiqishdan ko'proq, o'rgangan anglagan ma'lumotlarni o'zida saqlab qolib, tushunib anglashni bildiradi. Buning uchun biz matn tilini so'z darajasida tushunishimiz kerak, jumla darajasi yoki butun darajasi. Shuningdek, biz matnda berilgan ma'lumotlarni xabarini idrok qila olishimiz zarur. Dunyoviy bilim, tushunchalarga ega bo'lishimiz zarirdir. Ushbu jumlagi qarang, masalan: "The boy was surprised because the girl was much faster at running than he was". Mazkur jumlanı tushunish uchun biz harflar nima ekanligini, qanday ekanligini tushunishimiz kerak. Harflar birlashib, so'zlarni, so'zlarning ma'nosini va grammatikasini hosil qiladi. Quyidagi grafada tuluqroq aks ettirilgan.

O'qish kishilarning kommunikativ-ijtimoiy faoliyat sohasiga taalluqdi bo'lib, unda u yozma shakldagi so'z orqali muomalani ta'minlaydi. Kishilarning turmush, ta'lim va ishlab chiqarish sohaslaridagi faoliyatlarida o'qishdan keng foydalaniladi. O'qish orqali ma'lumot olish turli faoliyatlarini amalga oshirishga xizmat qiladi. O'qishda boshqa har qanday faoliyatdagi kabi mazmun va jarayon rejaları mavjud bo'lib, birinchisiga doimo katta ahamiyat beriladi. Faoliyatning predmet mazmunini tashkil qiluvchilar o'qishning mazmun rejasi sanaladi. Faoliyat jarayonining elementlari o'qishning jarayon tomoni hisoblanadi. Faoliyat mazmuniga eng avvalo uning maqsadini-natijalarini kiritadilar. Odatda o'qishda faoliyat ana shu maqsadga erishishga qaratilgan bo'ladi. Mazmun aloqalarini ochish nutq mahsulotini, ya'ni yozma shaklda taqsim qilingan matnı tushunish o'qishdagi ana shunday maqsadni tashkil qiladi.

Har qanday fan bo'yicha olib boriladigan ilmiy tadqiqotlarda dastavval, o'sha sohaning tarixiga nazar solish odat tusiga kirgan. Fikrimizning dalili sifatida chet tilda o'qishni o'rgatishning ko'hna tarixiga murojaat qildik. Chet til o'qitish metodikasini rivojlantirishga yuksak hissa qo'shgan olimlar qatorida ingliz professorlari Maykl Filipp Uest, Harold Eduard Palmer, Amerika professorlari Charlz Karpentr Friz, Robert Lado, rus professorlari Igor Vladimirovich Raxmanov, Valentina Samuelna Setlin, Sofya Kirillovna Folomkina, o'zbek professorlari Jamol Jalolovich Jalolov, Gulnora Turdioxunovna Maxkamova, Tojimat Qodirovich Sattarovlarni nomlarini keltirish o'rinlidir. Tarixdan bizga ma'lumki, yuqorida sanab o'tgan bir qator olimlarimizdan H.Palmer va M.Uest ikkalasi ham to'g'ri metod(direct method) asoschilaridan hisoblanib, H.Palmer og'zaki nutqni, M.Uest o'qishni o'rgatish bo'yicha bir qancha ilmiy asarlar yaratishgan. O'qishni o'rgatish yuzasidan M.Uest etakchi nutq faoliyati turi sifatida uzoq vaqt shug'ullangan bo'lsada, olim ilgari surgan g'oyalari mukammal hal bo'lgan deb ayta olmaymiz. Ammo olimning mehnatlari til o'qitish metodikasi rivojida katta yutuqlar qo'lga kiritilishini ta'minlagan.

Ushbu paragrafda matn o'qish jarayonining psixofiziologik hodisasi hamda chet til o'qitish metodikasidagi lingvodidatik, lingvopsixologik va psixolingvistik tushunchalari tahlil qilinadi.

O'qitish metodikasida axborot olish va uzatish uchun turli xildagi matnlardan foydalaniladi. Matn faqatgina gaplardan iborat bo'lgan biron asardan olingan hikoya bo'lib qolmasdan, balki, bir va undan ortiq jumla, syujetli rasm hattoki formula kabi turli sohada o'qiladigan va o'rganish/o'rgatish ob'ekti ta'limiy matn hisoblanadi. Bu kabi matn turlarini ta'limiy atamalarda keltiradigan bo'lsak, verbal, simvolik, vizual toifalarini va o'qish bilan bog'liq derivativ, assosiativ, va frazeologik birliklarni ajratish mumkin. O'qiladigan matnlarning turlariga qarab o'rta va oliy maktab mashg'ulotlarida verbal (so'z yordamida fikr bayon etish) matn, simvolik (ramzlarda ifodalangan, matematika darslarida formulaga oid) matn, vizual (geografiya darslarida

xarita, rasm darslarida tasviriy asarlar) matnlar o'rgatiladi. Mutolaa chog'ida barcha turdagi matnlardan foydalanish mumkin va muayyan matn yordamida o'quvchi/talabani o'ziga zarur axborotni olishi birlamchi maqsad qilib qo'yiladi[4]. Biz yuqorida matn haqida tushuncha va uning turlari borasida qisqacha izoh keltirdik. Endi matn o'qishni o'rgatish uslubiyo bayonotiga kirishamiz. "O'qish – grafik koddagi axborotni undan keskin farq qiladigan tovush kodiga o'tkazish jarayonidir" [1].

Professor S. K. Folomkinaning ilmiy ta'rifiga ko'ra "o'qish bu grafik matnı ko'ruv sezgisi yordamida idrok etish va ko'ruv analizatori yordamida qayta ishlash jarayonidir"[9]. Matndan olingan ma'lumotlar resipient (matnı idrok etuvchi) matnı o'qishga kirishar ekan, undagi axborotga o'z munosabatini ichki nutqida bildirib boradi. Bunday psixofiziologik jarayonni g'arb mamalakatlarda qo'llaniladigan tushuncha bilan ifodalasak, critical thinking (tanqidiy tafakkur) deb yuritiladi. Ushbu zamonaviy terminni qo'llashda mutaxassislar tomonidan ba'zi anglashilmovchiliklar yuz bermoqda, ya'ni, tanqidiy so'zini salbiy munosabat bildirish ma'nosida noto'g'ri talqin etuvchilar ham uchrab turadi. Vaholanki, tanqid g'arbcha yozilgan yoki aytilgan fikrga resipientning ijobiy va salbiy munosabatlari majmui nazarda tutiladi.

O'qishni o'rgatish muammolari bilan bir qator psixolog va metodistlar shug'ullanishgan. Xususan, Z.I. Klichnikova, I.A. Zimnyaya, A.N. Sokolov, T.G. Egorov, A.Troshin va boshqalar tadqiqot olib borishgan[6]. Ularning metodik izlanishlari asosida erishgan ilmiy yutuqlari borasida yana bir mulohazani e'tirof etishimiz mumkin - o'qish idrok va axborotni qayta ishlash sifatida sodir bo'ladigan faol aqliy jarayon, [6] hamda yuzaga keladigan murakkab analitik va sintetik faoliyat tarzida namoyon bo'ladi. Matnı idrok etish va tushunish oqibatida mukammal o'qish amaliyoti bajarilishi psixofiziologik yondashuv ekanligi lingvodidaktikada e'tirof qilingan. Idrok va tushunish jarayonlarining "simultan" tarzda (bir paytning o'zida) [5] ro'yobga chiqishi psixofiziologik tadqiqotlarda o'z dalilini topgan.

O'quvchiga ingliz tilida matn o'qishni o'rgatish mobaynida psixik jarayonlardan – diqqat, idrok, xotira va tafakkur kabilar o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Nomi keltirilgan psixofiziologik tushunchalar sohaviy manbalarda keng yoritilgan bo'lsada, biz o'qishni o'rgatishga taalluqli jihatlarini alohida eslatib o'tmoqchimiz.

O'qish tushunchasini aniqlash degani bu – o'qilgan matn mazmunini anglash demakdir. Boshqacha qilib aytdigan bo'lsak, harfiy belgilarda ifodalangan nutqiy axborotni idrok etish va uning mazmunini payqash jarayoni tushuniladi [7].

Idrok etish har doim simultan tarzda sodir bo'lavermaydi [8]. O'qishda idrok etish, uni tushunish yoki mashqlar tizimining natijali bo'lishi, o'quvchining tilga bo'lgan qobiliyati va til tajribasining rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi. Misol keltiradigan bo'lsak, o'quvchining tilni o'rganishga qobiliyati yuqori, o'rta, yoki sust bo'lishi mumkin. Yuqori darajada qobiliyatli o'quvchi tez ilg'ab oladi, o'rta darajadagisi o'rta, sust darajada qobiliyatli o'quvchilar esa ko'p mehnat qilishlari talab etiladi.

O'quvchi idrok etish, esda olib qolish, diqqatini jamlash va tafakkur qilish jarayonlarida matnning mazmunini bilibgina qolmay, balki unga munosabat bildiradi va u yoki bu tarzda his-tuyg'u paydo bo'ladi. His-tuyg'ular insonning o'z hayotida nimalar ro'y berayotganiga, nimalarni bilib olayotganiga yoki nima bilan mashg'ul bo'layotganiga nisbatan turli xil shaklda bildiradigan ichki munosabatidir[3]. O'qish uchun berilgan material vatan haqida bo'lsa, o'quvchi uni o'qishi davomida kechayotgan ichki kechinmalar vatanparvarlik tuyg'usi deyiladi, salbiy qahramonlarga nisbatan nafratlanish ham his-tuyg'u deb ataladi. Ushbu tuyg'ular o'quvchining ehtiyojlariga javob beradigan narsalarni aniqlab olishiga yordam beradi va ularning qondirilishiga qaratilgan faoliyatga kuch baxsh etadi.

Xulosa, sifatida ta'kidlay olamizki, kichik yoshdagi til o'rganuvchilarga o'qish ko'nikmasini rivojlantirishda matn o'qish jarayoni nutqiy faoliyatning asosiy turlaridan bo'lib, avvalo, fiziologlar tomonidan tadqiq etib kelinadi va psixolingvistlar uchun maxsus o'rganish ob'ekti hisoblanadi. O'qish deganda, ikki bir-biridan farqlanadigan ma'no tushuniladi, ya'ni o'qish texnikasi,

eski tradision metodikada o'qilish qoidalari bir tomonda va o'qib axborot olish jarayoni ikkinchi tarafdin keng muhokama qilib kelinadi. Boshqacha aytganda, texnikaviy ko'nikmalarni hosil qilish orqali o'qigan matndan muayyan axborot olishdek sof

nutqiy malakani (kompetensiyani) egallash haqida so'z bormoqda. Xullas, lisoniy ko'nikmaning nutqiy malakaga o'tishi lingvodidaktikada teran o'rganilgan muammolar majmuasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Astafieva M.D. Ingliz tilini o'rganayotgan bolalar uchun ta'fil. - M.: Mozaikasintez, 2009 y.
2. Galskova N.D. Nikitenko Z.N. Chet tillarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti. boshlang'ich maktab: uslubiy qo'llanma.-M.: Airispress, 2004.
3. Guseva L.P. Biz o'ynaymiz, o'qitamiz, o'zlashtiramiz - biz ingliz tilini bilishni xohlaymiz. - Rostov n / a: Feniks, 2009 y.
4. Zemchenkova T.V. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ingliz tili. - M.: VAKO, 2008 yil.
5. Ivanova M.V. Bolalar uchun ingliz tili. - M.: AST: Astrel, 2009 y.
6. Trofimova G.S. Chet tillarni o'qitishning pedagogik asoslari (Subaktika didaktikasi). - Izhevsk: Udmurt universiteti nashriyoti, 1999 y.
7. Kozina S.V. Ingliz tilida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'fil. - M.: TC Sphere, 2008 yil.
8. O'ktamova Munavvara G'ayatjon qizi, Raufjonova Navo'za Botir qizi. " Kichik yoshdagi bolalarga til o'rgatish metodikalari yohud har xil qo'shiq bilan qiziqtirib o'rgatish".
9. Maktabgacha pedagogika darslik .F.R.Qodirova .Sh.Q. Toshpulatova –dotsent , N.M.Qayumova – dotsent,M.N.A'zamova – Toshkent: Tafakkur nashriyoti , 2019 . – 688b.

Bibmaryam RASULOVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDU dotsenti N.Mustafayeva taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNING INGLIZ TILIDAGI TINGLAB TUSHUNISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHGA OID ILMIY QARASHLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning ingliz tilidagi tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirishga oid ilmiy manbaalardagi dunyo olimlarining ilmiy qarashlari o'rin olgan. Tinglab tushunish asli til o'qitish metodikasida reseptiv qobiliyat ekanligi xisobga olgan holda, mazkur maqolada ushbu qobiliyatning xususiyatlari xususida so'z borib, keng auditoriya uchun mo'ljallanganligi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: ingliz tili, boshlang'ich sinf, reseptiv qobiliyat, Tinglab tushunish, ta'lim va tarbiya, kompetensiya, matn.

SCIENTIFIC VIEWS ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' LISTENING COMPETENCE IN ENGLISH IN PRIMARY GRADES

Annotation

This article contains the scientific views of world scientists from scientific sources on the development of English listening comprehension competence of students in primary grades. Taking into account that listening comprehension is actually a receptive skill in the language teaching methodology, this article talks about the characteristics of this skill and is important because it is intended for a wide audience.

Key words: english language, primary grade, receptive skills, listening comprehension, education and training, competence, text

НАУЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА РАЗВИТИЕ СПОСОБНОСТИ УЧАЩИХСЯ ВОСПРИНИМАТЬ АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК НА СЛУХ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

В данной статье изложены научные взгляды мировых ученых из научных источников на развитие компетенции восприятия английского языка на слух у учащихся начальных классов. Принимая во внимание, что понимание на слух на самом деле является рецептивным навыком в методике преподавания языка, в данной статье рассказывается о характеристиках этого навыка и она важна, поскольку предназначена для широкой аудитории.

Ключевые слова: английский язык, начальный класс, рецептивные навыки, понимание на слух, образование и тренировка, компетентность, текст.

Kirish. Jahon ilmiy tadqiqotlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ingliz tilida reseptiv ko'nikma hisoblangan tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish muammosini o'rganish ahamiyatga ega. Til o'qitishda muhim masalar echimini topish, buni ingliz tili o'qituvchilariga etkazishda Angliya, Germaniya, Amerika kabi davlatlarning tadqiqot markazlarida halqaro loyihalar ish olib bormoqda. Bizga ma'lumki, o'rganilayotgan har bir yangi chet tilida muloqotga kirishish uni tinglab tushunish, bunda eshitilgan matn mazmun mohiyatini anglashdan boshlanadi, shuning uchun tinglab tushunish kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati muhim hisoblanadi. Dunyo amaliyotida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirishda ko'plab amaliy loyihalar ish olib bormoqda. Jumladan TESOL,TKT kabi halqaro loyihal shular jumlasidan. Mazkur til o'qitishning loyihalarida tinglab tushunish ko'nikmasi, xususan yoshlarda, ya'ni boshlang'ich sinflardan boshlab tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirishga e'tibor berilish zarurligi masalalari amaliy echimlar, zamonaviy texnologiyalar ko'magida ko'rsatib berilgan va shu bilan birga amaliy halqaro konferensiyalarda ilmiy tahlillar olib boriladi.

Respublikamizda xorijiy tillar boshlang'ich sinfdan o'qitilishi yuqori natijalga olib keldi. Jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi xorijiy tillarni boshlang'ich sinflarda va kommunikativ maqsadlarda o'qitilishiga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Ingliz tili boshlang'ich ta'limga o'quv predmeti sifatida kiritildi, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Boshlang'ich ta'limda ingliz tili o'qitishning zamonaviy maqsad, mazmun va texnologiyalarini takomillashtirish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga ingliz tili o'qitish amaliyotida to'plangan an'anaviy va xorijiy tajribalarni umumlashtirishga xizmat qiluvchi o'quv

qo'llanmalarining yetishmasligi oqibatida mazkur soha uchun pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida yetarlicha samaradorlikka erishilmayapti.

Metodologiyasi. Tinglab tushunish ham nutq faoliyatining turidir. U reseptiv nutq faoliyatiga kiradi. Tinglab tushunish-so'zlovchining nutqini radiodan, magnitafondan, plastinkadan va muloqot paytida tinglab tushunib, ma'lumot olishdir. Uni ba'zi adabiyotlarda audiroyvaniye, deb ham yurtiladi. U murakkab nutq faoliyatidir, chunki tinglovchi tezda shaklni qabul qila olishi, tezda mazmuni tushuna olishi, xotirada saqlab qolishi zarur, aks holda uni qaytadan ko'rib, o'qib, tushuna olishi uchun manba, sharoit, vosita yo'q.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizda ingliz tilini o'qitishning konseptual-metodologik asoslari bilan J.Jalolov, T.K.Sattorov, G.X.Bakiyeva, M.T.Irskulov, D.U.Xoshimova, S.S.Saidaliyev, G.T.Maxkamova kabi yetuk olimlar shug'ullanganlar. Jumladan, maktab o'quvchilarining lingvistik kompetensiyasini shakllantirish masalalari G.S.Sobirova, X.M.Gulyamova, P.X. Omanov, N.N.Normatova, M.F. Polvonova, M.R.Muxitdinova, G'.Sh.Tajibayev singari olimlarning fundamental tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan.

Xorij mamlakatlari olimlari ingliz tili darslarida nutq faoliyati turlari (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozuv)ga oid ko'nikma va malakalarini takomillashtirish masalalari V.A.Buxbinder, M.V.Bondar. N.D.Galskova va tili fanini o'qitishning innovatsion texnologiyalari Ye.I.Passov, V.I.Pisarenko, A.N.Shukin, A.N. Solomatina va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan. Shu bilan bir qatorda olimlardan K.M.Billey, S.Gox. J.S.Richard. B.Emili, A.Xamouda, M.Rost, S.Kooper, A.L.Barklay. D.Nunan, A.M. Stoika til o'rganuvchilarda tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish muammolari bilan shugullanganlar.

Chet til ta'limining zamonaviy yondashuvlari: kommunikativ yondashuv - til o'rganuvchilarni erkin mulokot yuritishga o'rgatish; faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv nutqiy vaziyatga mos harakat qilishga asoslanadi.

Tahlil va natija. "Tinglab tushunish" (ing. Listening comprehension, nem. Hörverstehen, fr. Comprehension orale) termini og'zaki nutqni tinglab tushunish va uni idrok etish jarayonini bildiradi. Tinglab tushunish nutq faoliyatining retseptiv turi bo'lib, ovozli nutq (gapirish) chog'ida quloq solish, idrok etish va fahmlash bilan bog'liq psixologik jarayon hisoblanadi. Axborot uzatuvchi (notiq) va axborot qabul qiluvchi (auditor) qo'llaydigan til birliklari muvofiq tushsa, tushunish osonlashadi. Bu o'z navbatida, til tajribasi bilan bog'lik masaladir.

Audiovizual materiallar xususida gapirilar ekan, «audiovizual ham, ko'rishta xam tushunchasining moxiyatiga to'xtalib o'tish joiz. Lotin tilida "audire videre kurmok, ya'ni, muljallangan» degan ma'noni anglatadi. Xorijiy tillarni audiovizual Materiallar asosida o'qitish metodi audiovizual metod deb ataladi.

Chet til ukitish metodikasida "eshitish" va "tinglab tushunish" atamali farqlanadi. Tinglab tushunishi psixologiya mazlumotlariga kura bilish jarayonining xissiy va mantiqiy tomonlari bilan uzviy bog'liq.

Tinglab tushunish psixologiya ma'lumotlariga ko'ra bilish jarayonining hissiy va mantiqiy tomonlari bilan uzviy bog'liq tarzda amalga oshiriladi.

Tinglab tushunishning psixofiziologik mexanizmi - nutkni idrok etish (qabul qilish) mexanizmi, eshitish mexanizmi, ichda gapirish mexanizmi, oldindan fahmlash mexanizmi. Gapirish kabi tinglab tushunishning tuzilishi uch kismdan iborat ekanligi isbotlangan: motivatsion, analitik- sintetik va ijro etuvchi.

Audiovizual texnologiya bu audio, video resurslarga asoslangan operatsiyalar va usullar to'plamini qurish jarayonining mavhumligi va natijada kompetensiyani shakllantirish texnologiyasidir. Ushbu texnologiya axborotni qabul kilishning audio va vizual yo'nalishlaridan foydalanishga asoslangan. Audiovizual texnologiyalar chet til fani o'kituvchisi yetkazmochi bo'lgan tasavvurni o'kuvchidagi mavjud ma'lumotlar bilan uyg'un holda unda imkonini beradi. Texnologiya teletasvirlarni kabul kilishning psixologik o'ziga xosligi muxim axamiyat kasb etadi. Bunga nutk «ovoz-kuruv» sintezi kabilar «ustunligi». O'rganish obykti shakllantirish kiradi. Videoresurslar chet tilni real sharoitda namoyish qilish imkonini beradi.

Chet til ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash maqsadida chet tillarni o'rganish/o'rgatish yoshini qisqartirish tajribasi ommalashib bormoqda. Bunga «the younger the better / early is better» mazmunidagi tushunchaning keng tarqalganligi sabab bo'ldi. Boshlang'ich ta'lim o'quv dasturiga ingliz tilini kiritish qarori quyidagi xulosalarga asosalanib ma'qullangan: Critical Period Hypothesis states that there is a limited developmental period during which it is possible to acquire a language, be it L1 or L2, to normal, native-like levels. – Kritik Davr Gipotezasi [1] ona tili bo'ladimi, chet tildi, chet tilda tabiiy nutqqa yaqin darajada egallanishi mumkin bo'lgan chegaralangan rivojlanish davri mavjudligini ta'kidlaydi.

Tinglash nutqning turlaridan biri bo'lib, eng ko'p qo'llaniladi. Odamlar odatda tinglash orqali ko'p ma'lumotga ega bo'lishadi. Tinglash nutqning retseptiv shakli bo'lib, u tinglashni tushunishni o'z ichiga oladi. Biz odatda ma'ruzachi nutqni radio magnitafondan va suhbat davomida olamiz. U audit deb ham ataladi. Biz eshitishni auditorlikdan farqlashni xohlaymiz, chunki ko'p hollarda o'qituvchilar buni farqlamaydilar. Tinglashda biz odatda e'tiborimizni olingan ma'lumotlarga qaratamiz va uni tushunishga harakat qilamiz. Ammo eshitish paytida biz shunchaki eshitamiz va diqqatimizni tovushlarga qaratmasligimiz va ularni qo'yib yuborishimiz mumkin. Tinglash nutq tovushlarini, tempini, intonatsiyasini va ular tomonidan ifodalangan so'zlovchining munosabatini farqlashni o'z ichiga olgan aqliy faoliyatni talab qiladi. Tinglash nutqning murakkab turi bo'lib, quloqlarni tayyorlashni, ayniqsa chet tilini o'rgatishni talab qiladi. Eshitish nafaqat tovushlarni, balki tabiatdagi barcha tovushlarni ham akustik tushunishdir.

Tekshirishlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar va talabalarda tinglab tushunish gapirishga qaraganda kam taraqqiy etgan.

O'quvchi o'qiganda, ko'rganda tinglab tushunishga qaraganda 6 marta ko'p ma'lumot olarkan, sababi uni ustida kam ishlanganidir, murakkabligidir. Tinglab tushunish boshqa nutq faoliyatlariga ham yordam beradi. U gapirishni ajralmas qismidir. Tinglab tushunish bilan gapirish ikkalasi og'zaki nutqni tashkil qiladi. Tajribalar ko'rsatdiki, tinglab tushunishni rivojlanganiga qarab, gapirish ham rivojlanadi, o'quvchi ayniqsa, dialogda yaxshi qatnasha oladi.

Tinglab tushunish orqali ham, o'qish orqali ham ma'lumot qabul qilinadi, shu sababdan ikkalasi ham retseptiv nutqlardir. O'quvchi to'g'ri o'qigan, talaffuz qilgan so'zlarni tezda qabul qilib taniydi va tushuna oladi. U o'zi to'g'ri o'qiy olmasa, talaffuz qila olmasa, so'zlarni tinglaganda taniy olmaydi, mazmuni tushunmaydi. O'quvchi va talaba yozganda ham so'zlarni, gaplarni to'g'ri o'qiy olsa, talaffuz qila olsa, yoza oladi, bu ham tinglab tushunishga yordam beradi. Hamma o'quv yurtlarida tinglab tushunishni o'rgatish ham vosita, ham maqsaddir. U vosita bo'lganda til materialini og'zaki o'rgatish, tushuntirishda boshqa nutq faoliyatlarini o'rgatishda vositachilik qiladi, maqsad bo'lganda esa, nutqni tinglab ma'lumot olish ko'zda gutiladi. Tinglab tushunishning eng asosiy maqsadi, vazifasi, tanish til materiallari asosida tuzilgan iotanish mazmunli matn, nutqni tinglab tushunish dir. O'rta maktab chet tili dasturida tinglab tushunish bo'yicha har bir sinf uchun talablar belgilangan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga til o'rgatishni majburiyat sifatida emas, aksincha, qiziqarl o'yinlar va innovatsion metodlardan foydalangan holda olib borishi, ularning kelajakda oladigan bilimlari uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shunday ekan, ta'lim tizimi ham o'z oldiga erkin fikrlovchi, barkamol, yetuk shahsni tarbiyalashni vazifa qilib qo'yar ekan, kelgusida biz bo'lajak o'qituvchilar innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yo'llarini yanada mukammalroq ishlab chiqish bilan o'z hissamizni qo'shishimiz mumkin.

Kompyuter dasturlari va onlayn resurslar: Kompyuter dasturlari va onlayn resurslardan foydalanish, tinglash va tarjima qilishning tez va oson usullarini o'rganishga imkon beradi. Bu, o'quvchilarga ko'proq amalga oshirish imkonini beradi va ularga tinglovchi bo'lishda qulaylik yaratadi.

Amaliy mashg'ulotlar va o'yinlar: O'quvchilarning tinglovchi bo'lishda qiziqishlarini oshirish uchun amaliy mashg'ulotlar va o'yinlar foydalanish muhimdir. Bu, o'quvchilarning ilovasini oshirishga va tilni hayotdagi qo'llanishlariga bog'liq bo'lishlariga yordam beradi.

Motivatsiya va o'quvchilarning qiziqishi: O'quvchilarning tinglovchi bo'lishda motivatsiyalari va qiziqishlari o'rganish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu, o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqliklarini va yengillashtirishlarini tushuntirib, ularga tinglovchi bo'lishga ko'maklashadi.

Qulay mashg'ulotlar: O'quvchilarning tilni tinglash va tarjima qilishni o'rganishda qulay va ko'prik mashg'ulotlardan foydalanish kerak. Bu, tinglovchilarni o'quv jarayonida qiziqliklarini va yengillashtirishlarini oshiradi.

Bu prinsiplar o'quvchilarning ingliz tilidagi tinglab tushunish ko'nikmasini o'rganishlariga yordam beradi va ularning tilni yaxshi bilish va tarjima qilish orqali o'zlarini o'rganishlari va rivojlantirishlari uchun asosdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tinglab tushunish ham nutq faoliyatining turidir, ya'ni retseptiv nutq faoliyatiga kiradi. Tinglab tushunish-so'zlovchining nutqini radiodan, magnitafondan, plastinkadan va muloqot paytida tinglab tushunib, ma'lumot olishdir. Uni ba'zi adabiyotlarda audirovanie, deb ham yutilib, murakkab nutq faoliyati hisoblanadi, chunki tinglovchi tezda shaklni qabul qila olishi, tezda mazmuni tushuna olishi, xotirada saqlab qolishi zarur, aks holda uni qaytadan ko'rib, o'qib, tushuna olishi uchun manba, sharoit, vosita yo'q [2].

O'quvchilarda tinglab tushunish gapirishga qaraganda kam taraqqiy etgan. O'quvchi o'qiganda, ko'rganda tinglab tushunishga qaraganda 6 marta ko'p ma'lumot olarkan, sababi uni ustida kam ishlanganidir, murakkabligidir. Mazkur nutq faoliyati boshqa nutq faoliyatlariga ham yordam beradi. U gapirishni ajralmas qismidir. Tinglab tushunish bilan gapirish

ikkalasi og'zaki nutqni tashkil qiladi. Tajribalar ko'rsatadiki, o'quvchi ayniqsa, dialogda yaxshi qatnasha oladi. tinglab tushunishni rivojlanganiga qarab, gapirish ham rivojlanadi,

ADABIYOTLAR

1. Hoshimov O'. Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metsodikasi. –Toshkent:Sharq- 2003.-167 b.
2. Hector Hammerly, “Fluency and accuracy”, England, 1991.
3. Jalolov J.J, Mahkamova G.M., Ashurov Sh.S. English language teaching methodology. (Theory and practice) – T.: “O'qituvchi” , 2015-338 p.;
4. Akhmedova L.T., Normuratova V.I.Teaching English Practicum(Practical course of teaching English Methodology) - T.: 2011.- 166 p.
5. J. Wilson, How to teach listening, Longman, 2008.

Dilobar RAHMONOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: dilobar.rahmanova@mail.ru

Navoiy davlat pedagogika instituti "Biologiya" kafedrasida dotsenti (PhD), G.V. Sharapova taqrizi asosida

YOSH FIZIOLOGIYASI VA GIGIYENA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL USULLARNI QO'LLASH

Annotatsiya

Mazkur maqolada yosh fiziologiyasi va gigiyenasi fanini o'qitish jarayonida interfaol usullardan foydalanish to'g'risida batafsil yoritilgan. Zamonaviy metodlar va interfaol usullardan namunalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, pedagog, interfaol, innovatsion texnologiya, swot, taqdimot usuli, imkoniyat, metod, texnologiya.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ ПОДРОСТКОВ ФИЗИОЛОГИИ И ГИГИЕНЕ

Annotation

В данной статье подробно описано использование интерактивных методов в процессе преподавания науки физиологии и гигиены молодежи. Представлены примеры современных методов и интерактивных методов.

Ключевые слова: образование, педагог, интерактив, инновационная технология, SWOT, метод презентации, возможность, метод, технология.

USE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING YOUTH PHYSIOLOGY AND HYGIENE

Annotation

This article describes in detail the use of interactive methods in the process of teaching the science of youth physiology and hygiene. Examples of modern methods and interactive methods are presented.

Key words: education, pedagogue, interactive, innovative technology, swot, presentation method, opportunity, method, technology.

Kirish. Bugungi kunda pedagogika sohasida yangi ilmiy yo'nalish – pedagogik innovatsiya va ta'lim jarayonini yangilash g'oyalarning paydo bo'lishi natijasida o'qituvchining pedagogik faoliyatida ham yangi yo'nalish "o'qituvchining innovatsion faoliyati" tushunchasi paydo bo'ldi. Innovatsion texnologiyalarning asosiy negizi - bu o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun oldindan ta'lim jarayonini loyihalashtirish. Yangi O'zbekiston bolalari zamonaviy va xalqaro standartlarga javob beradigan maktab va universitetlarda tahsil olishi hamda o'qish faoliyati orqali dunyo bilimlariga ega bo'lishga har qachongidan haqli bugun. Davlatimiz rahbari tomonidan "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari" to'g'risida 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-son qarori, "Pedagogning maqomi" to'g'risidagi Qonunchilik palatasi tomonidan 2023-yil 1-avgustda qabul qilingan Senat tomonidan 2023-yil 29-sentabrda ma'qullangan O'zbekiston Respublikasining qonuni bilan belgilangan talablar bu maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan. Bugungi kunda Mamlakatimizda Prezident qarori bilan O'zbekistonning 10 ta hududida pedagogika yo'nalishi bo'yicha 8 ta institut va 2 ta universitetlar faoliyati yo'lga qo'yilgan bo'lib, unda davlat OTMlarining 2 va 4 bosqichlari uchun "4+2" shaklidagi ta'lim jarayoni yo'lga qo'yilgan. Bu shakildagi asosiy maqsad qilib talaba yoshlarning kun tartibida to'rt kunini OTMlarda o'tkazishsa, 2 kunini maktab va bog'chalarda amaliyot sifatida olgan bilimlarini amalda qo'llash malakasi oshirilib boriladi. Yosh fiziologiyasi va gigiyena fanini maktablarda o'qitishda zamonaviy pedagogik usullarda foydalanilgan holda bola shaxsiga fanning dolzarbligini va hayotiy faoliyatdagi ahamiyatini oshirishda zarur ekanligi bilan ko'rinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yosh fiziologiyasi va gigiyena fanini o'qitishda interfaol usullarni va zamonaviy pedagogik usullarni ilmiy o'rgangan M.Sh. Boyboboyeva "O'zbek tili fanini o'qitishda interfaol metodlaridan foydalanish" [1], E. Karimov "Texnologiya fanini o'qitishda interfaol usullarni qo'llash metodikasining ayrim jihatlari" [2], L.V. Golish, D.M. Fayzullayeva "Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish" darsligi [3] va boshqalar o'rganib kelmoqalar. Mazkur maqolada yuqoridagi izlanuvchilardan farqli o'laroq

Yosh fiziologiyasi va gigiyena fanini o'rganishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash masalasida oqsoqlanish kuzatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yosh fiziologiyasi va gigiyena fanini tashkillashtirishning zamonaviy usullarini joriy qilishda ma'nba izlash orqali ma'lumot to'plandi.

Tahlil va natijalar. Yangi O'zbekiston yoshlarini har tamonlama yetuk, bilimlil qilish maqsadida yurtboshimiz tomonidan berilayotgan imkoniyatlar quvonarli bugun. Boshqa fanlar misoli tabiiy fanlarni zamonaviy pedagogik usullar orqali o'quvchi va talabalarga yetqazib berish pedagogning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullardan foydalanish, yangi mediali-pedagogik texnologiyalarni tadbik qilish muhim ahamiyatga kasb etadi. XXI asr Informatsiyalar asrida o'sib kelayotgan yoshlarning pedagogik-psixologik jihatlardan kelib chiqqan holda ta'limni qanday shaklda tashkil etish zaruriyati kun tartibining muhim masalasi bo'lmoqda, chunonchi "Z-avlod"ni qanday ta'lim - tarbiya berish pedagoglar oldiga qo'yilgan asosiy masalalardan bir ekanligi sir emas bugun.

Yosh fiziologiyasi va gigiyena fanini o'rganishning ahamiyatini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi, chunki u ko'plab tibbiyot va tabiiy fanlar bilan bog'liq kasblarning asosini tashkil etadi.

Quyida biz tamonimizdan taklif sifatida berayotgan to'rtta pedagogik yondashuvlar, o'quvchi va talabalarni fanni o'zlashtirishlarini osonlashtirishi mumkin hisoblanadi.

Birinchidan. O'quvchilarni interaktiv modellar bilan jalb qiling.

Interfaol-anatomiya modellaridan foydalanish Yosh fiziologiyasi va gigiyena fanini qiziqarli va interaktiv tarzda o'qitishning eng samarali usullaridan biri bo'lib, o'quvchilarning tushunishini kuchaytiradi. Interfaol modellar talabalarga 3D muhitda inson tanasini o'rganish, yosh fiziologiyasi, organlarning funksiyalari haqida ma'lumotlarga ega bo'lish xavf-xatarsiz muhitda laboratoriya ko'nikmalarini mashq qilish imkonini beradi. Interaktiv-anatomiya modellari uchun variantlardan biri Labster tomonidan taqdim etilgan virtual anatomiya laboratoriyasidir. Masalan, Labsterning nafas olish tizimining anatomiyasi simulyatsiyasi talabalarga buzilgan tizimni tiklashga yordam berish orqali nafas olish tizimini qiziqarli va interaktiv tarzda o'rganish imkonini beradi. Bu kabi virtual anatomiya

laboratoriyalaridan foydalanib, o'qituvchilarga yanada chuqurroq va qiziqarliroq darsni tashkillashtirish mumkin.

Ikkinchidan. O'yinlar va mashg'ulotlar bilan Yosh fiziologiyasi va gigiyasi fanini qiziqarli qiling.

Yosh fiziologiyasi va gigiyasi fanini o'rganish zerikarli bo'lishi kerak emas. O'yinlar va mashg'ulotlarni darslaringizga kiritish o'quvchilaringiz uchun o'rganishni yanada qiziqarli, esda qolarli va samaraliroq qilishi mumkin. Darsni qiziqarli qilish orqali o'quvchilar ma'lumotni eslab qolishlari va mavzuga qiziqishlarini oshirishi mumkin. Siz foydalanishingiz mumkin bo'lgan ko'plab pedagogik o'yinlar va mashg'ulotlari bor. Misol uchun "tana ovi"ni tashkil qilish, bu yerda o'quvchilar sinfda turli yoshga xos bo'lgan tana qismlarini topishlari kerak bo'ladi. Bunda yuqoridagi Labsterdan foydalanishingiz mumkin unda sirli o'yin simulyatsiyasi mavjud: Skelet tizimiga kirish: yo'qolgan odam ishini hal qiling. Ular skelet tizimi va suyaklarning har xil turlarini o'rganishdan o'z topshiriqlarini bajarishini boshlaydilar. Keyin ixcham va shimgichli suyak haqida bilish uchun suyakning ichki anatomiyasini topadilar. Tekshiruv davomida siz baxtsiz "tana yoshini" aniqlashga yordam beradigan maslahatlarni to'playsiz.

Uchunchidan. Yosh fiziologiyasi va gigiyasi faniga texnologiyani kiriting.

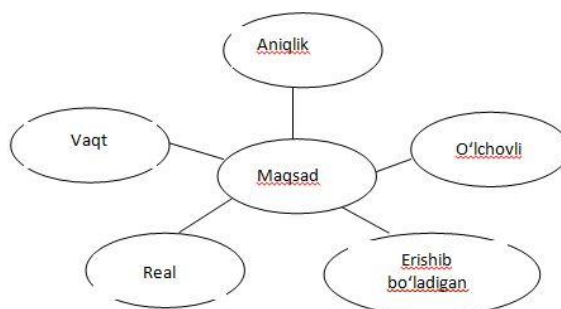
Texologiya, Yosh fiziologiyasi va gigiyasi darslarini yaxshilash uchun kuchli vosita bo'lishi mumkin. Virtual dissektsiyalar, 3D tasvirlash va boshqa multimedia vositalaridan foydalanib, o'qituvchilar o'z o'quvchilariga fanni yanada qiziqarli va interaktiv ta'lim muhitini yaratishlari mumkin.

To'rtinchidan. Talabalarni martaba izlanishlari orqali ilhomlantiring.

Darslarga yangi ma'lumotlar izlanishlarini qo'shing va ularni tibbiyot, fizika, psixologiya, estetika terapiya va boshqa Misol.

fanlar bilan aloqadorligiga ilhomlantiring! O'qituvchilar tabiiy yoki fan bilan bog'liq sohalarda ishlaydigan mehmon ma'ruzachilarni o'z darslariga taklif qilishlari mumkin. Ushbu ma'ruzachilar Yosh fiziologiyasi va gigiyasi fanini o'z kasblarida qanday qo'llanilishiga oid real misollar, shuningdek, ushbu sohalarda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar haqida tushuncha berishlari mumkin. O'qituvchilar, shuningdek, o'quvchilarga professional sharoitda amaliy tajriba orttirish imkonini beruvchi qisqa muddatli, amaliy o'rganish imkoniyati bo'lgan stajirovkalarni ham taklif qilishlari mumkin. Bu usullardan foydalanilgan holda har qanday darsni tashkil etish, fanni qolaversa professor-o'qituvchilarni ham darsga munosabatini o'zgartiradi.

Zero, zamonaviy darsni tashkil etish uchun avvalo o'qituvchi o'sib, rivojlanib kelayotgan avlodning turli davrlardagi o'zgarishlarini, tashqi muhit sharoitining bola organizmiga ta'sirining gigienik ahamiyatini bilib olgandagina o'quv-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil eta oladi. Yosh fiziologiyasining vazifasi o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini ochib berish, bir butun organizm, uning tizimlari, organlari to'qimalari va hujayralarini ishlash xususiyatlarini turli yoshga aloqador davrlarda aniqlashdir. Yosh fiziologiyasi organizmning individual rivojlanish jarayonida funksiyalar evolyusiyasini kuzatib boradi, fiziologik jarayonlarni o'zaro munosabatlari va ular o'rtasidagi bog'lanish sabablarini aniqlaydi. Shu bilan birga yuksak darajada tuzilgan materiya, ya'ni bosh miya po'stlog'ining organlar va umuman butun organizm faoliyatida etakchi rol o'ynashini tushunib olishga yordam beradi. O'sib rivojlanib kelayotgan bola organizmining turli davrlarida, har xil organ va tizimlarning faoliyati bir qator o'ziga xos xususiyatlar bilan harakterlanadi. O'qitushdan ko'zlangan maqsad bu kelajakda bola hayotga qo'llay olishi bilan belgilanadi.

Yosh fiziologiyasi va gigiyasi fanini o'rgatish uchun texnologiyaga asoslangan resursga misol Labsterning gomeostatik nazorati: inson tanasi o'zini qanday qilib muvozanatda saqlaydi? simulyatsiya. Ushbu Labster laboratoriyasi o'quvchilarga inson tanasining gomeostaz mexanizmlarini qiziqarli va interaktiv tarzda o'rganish imkonini beradi, bu ularga tana muvozanat va barqarorlikni qanday saqlab turishini tushunishga yordam beradi.

Pedagogikada xilma xil yangi o'qitish va o'qitish yondashuvlarini ishlab chiqish va joriy etish orqali fanlarni o'zlashtirishini osomlashtiradi. Yosh fiziologiyasi va gigiyasi fanini o'qitishda interfaol ma'ruzalar, (IL) tuzilgan interfaol sessiyalar (SIS), vaziyatga asoslangan ma'ruzalar (CBL) va muammoli o'rganish (PBL) metodlari kabi ko'plab o'qitish va o'rganish usullari qo'llaniladi. Didaktik ma'ruzalar fiziologik mexanizmlarning asosiy kontseptual tushunchasini yetkazish bilan birga interaktivga aylandi. Agar ma'ruzalar to'g'ri tuzilgan bo'lsa, o'qituvchilar o'quvchilarni darsga jalb qilish va rag'batlantirish uchun yaxshi holatda bo'ladi. Shunga qaramay, samarali o'qitish va o'rganish usuli sifatida, vaziyatga asoslangan ko'rsatma va muhokama talabalarning haqiqiy ta'lim tajribasi bo'yicha ma'ruzalardan oshib ketadi. Bu o'quvchilar o'z-o'zini boshqarishda faol ishtirok etishga yordam berilsa, o'zlarini motivatsiya va kuchga ega bo'lishlarini tasdiqlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "Innovatsiya, bu-kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni

aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak" - deb aytganlari umumta'lim fani o'qituvchisini ma'lum zaruriy bilimlar bilan qurollangan bo'lishi bilan birga shu bilimlarni o'quvchi va talabalar ongiga singdirishda yangi texnologiyalar, innovatsiyalar olib kirmog'i lozimligini ta'kidlaydi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi [4].

Interfaol -"o'zaro harakat qilmoq" yoki kim bilandir suxbat, muloqot tartibida bo'lishni bildiradi. Bunday darslarda o'qituvchining o'rni qisman o'quvchilarning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo'naltirishga olib keladi.

Darslarni interfaol metodlarda tashkil etishning afzalliklari: - O'qitish mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib keladi; - O'z vaqtida o'quvchi - o'qituvchi orasida ta'limiy aloqalar o'rnatiladi; - O'qitish usullari ta'lim jarayonida turli xil ko'rinishlarda kechadi [5].

Bugungi ta'lim-tarbiya jarayoni o'zida innovatsion texnologiyalarni mujassam etishi - davrimiz talabiga aylanib ulgurdi. Buning sababi shundaki, ilm-fan, texnika taraqqiyotining juda tez rivojlanishi natijasida axborotlarning keskin ko'payib borayotganligi, ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish uchun vaqtning chegaralanganligi ta'lim jarayoniga texnologik yondoshish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Ta'lim muassasalarida o'quvchi yoshlarga xorijiy tillarni o'qitishda ham

aynan zamonaviy innovatsion texnologiyalar asosida darsni tashkil etish va olib borish ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Innovatsiya bu yangilik kiritish ma'nosini anglatadi, texnologiya bu san'at va mahorat demakdir [6].

Pedagog o'z mahorati, tajribasi va aql-zakovati bilan darsga ijodkorona yondoshib, yangilik olib kirishi lozim. Bu borada darsda interfaol metodlardan foydalanish ko'zlangan natijani beradi. Interfaol metodlar -bu jamoa bo'lib fikrlashdir, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Yangi pedagogik va innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim berishning ma'nosi shuki, yangilikka intilgan holda darsni mahorat bilan o'tish qobiliyatidir. Bunda an'anaviy ta'limdan farqli o'laroq, ta'lim oluvchining mustaqil fikr yuritishiga keng imkon beriladi. O'quvchilarning dars jarayoniga, fanlarga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshirishda quyidagi texnologiyalardan foydalanish mumkin:

“Aqliy hujum” metodi - o'qituvchi o'quvchi egallashi kerak bo'lgan mavzuni oddiydan murakkabga tomon bosqichmas-bosqich loyihalab beradi;

“Tarmoqlar” metodi - o'quvchini mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirish, mustaqil ravishda adabiyotlardan foydalanishni o'rgatishga qaratilgan;

“3×4” metodi - o'quvchilarni erkin fikrlashi, keng doirada turli g'oyalarni bera olishi, ta'lim jarayonida yakka, kichik guruh holda tahlil etib, xulosa chiqara olishi, ta'rif bera olishiga qaratilgan;

“SWOT-tahlil” (metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo'llarini topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S - kuchli imkoniyatlar sharhi;

W - kuchsiz imkoniyatlar sharhi;

O - imkoniyatlar ustuvorligini belgilash;

T - tahdidlar atrof-muhit omillarini ta'sir darajasini aniqlash).

“Blits-o'yin” metodi - harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, o'rganayotgan predmeti asosida ko'p, xilma-xil fikrlardan, ma'lumotlardan kerakligini tanlab olishni o'rgatishga qaratilgan bo'lib zamonaviy pedagogik texnologiyalar sifatida qo'llanilib kelinmoqda.

Xulosa. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanilgan holda dars jarayonlarini tashkil etish, sifdagi barcha o'quvchilarni birdek ko'rish va darsga qiziqtirish, erkin va mustaqil fikr yuritishga ko'maklashish, o'quvchilarni ijod va izlanishlarga jalb etishini, fang bo'lgan muhabbatini oshirib borish hamda ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi harakatini ta'minlaydi. Ta'lim tizimining oldida turgan asosiy vazifalaridan biri ham zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalaridan foydalangan holda ilg'or uslublarni joriy etish hisoblanadi. O'qitishdagi pedagogik interfaol usullar ham taraqqiyot omili bo'lib xizmat qiladi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqan holda, quyidagi takliflarni keltishi mumkin:

Birinchidan. Yosh fiziologiyasi va gigiyasi fanini o'qitishda mediali xonalar yoki maxsus loyihalar xonalarida darsni tashkil etish.

Ikkinchidan. Fanni gumanitar fanlar bilan bog'lagan holda tashkillashtirish bu orqali o'zlashtirishni yaxshilash.

Uchunchidan. Har bir pedagog “Labster virtual laboratoriya”sidan faol foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi.

ADABIYOTLAR

1. Science and innovation international scientific journal volume 1 issue 7 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337.
2. Российский университет дружбы народов. 2022.
3. Nizomiy nomidagi TDPU T. “Iqtisodiyot”, 2012.
4. SH. M. Mirziyoev “Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz”. T.:O'zbekiston 2017.
5. M.Kamoliddinov, B.Vahobjonov. Innovatsion pedagogik texnologiya asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent, “Talqin” 2010.
6. С.Р.Садриддинов.Индивидуал-шахсий хусусиятларни ривожланишида ижтимоийинститутларнинг роли. Замонавий Таълим № 12 (133), 2023.

Habibullo SADIBAQOSEV,
O'zbekiston Xalqaro islom akademiyasi tadqiqotchisi
E-mail: h.sadibaqosev@iiu.uz

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti katta o'qituvchisi, PhD R.G'oziyev taqrizi asosida

SPECIFIC FEATURES OF WESTERN AND EASTERN SECURITY ARCHITECTURE

Annotation

This comparative analysis delves into the intricate differences in security architecture between Western and Eastern nations, specifically examining the strategic priorities and regional dynamics of the USA, Germany, France, UK, India, China, South Korea. The exploration encompasses factors such as geopolitical alignments, defense strategies, regional conflicts, and military capabilities, unraveling a complex interplay that shapes their security frameworks. Highlighting the Western emphasis on collective defense, NATO alliances, and counterterrorism initiatives, the study contrasts this with the Eastern focus on regional stability, territorial disputes, and strategic partnerships. Ultimately, this comprehensive examination provides valuable insights into the multifaceted security landscape across these diverse nations, offering a deeper understanding of the specific features that characterize Western and Eastern security architectures.

Key words: Western security, Eastern security, comparative analysis, threat perceptions, strategic alliances, military capabilities, geopolitical considerations, regional stability.

ОСОБЕННОСТИ АРХИТЕКТУРЫ БЕЗОПАСНОСТИ ЗАПАДА И ВОСТОКА

Аннотация

Этот сравнительный анализ углубляется в сложные различия в архитектуре безопасности между западными и восточными странами, в частности изучая стратегические приоритеты и региональную динамику США, Германии, Франции, Великобритании, Индии, Китая, Южной Кореи. Исследование охватывает такие факторы, как геополитические расклады, оборонные стратегии, региональные конфликты и военный потенциал, раскрывая сложное взаимодействие, которое формирует их системы безопасности. Подчеркивая акцент Запада на коллективной обороне, альянсах НАТО и инициативах по борьбе с терроризмом, исследование противопоставляет этому акцент Востока на региональной стабильности, территориальных спорах и стратегическом партнерстве. В конечном счете, это всестороннее исследование дает ценную информацию о многогранном ландшафте безопасности в этих различных странах, предлагая более глубокое понимание конкретных особенностей, которые характеризуют западную и восточную архитектуру безопасности.

Ключевые слова: западная безопасность, восточная безопасность, сравнительный анализ, восприятие угроз, стратегические альянсы, военный потенциал, геополитические соображения, региональная стабильность.

G'ARB VA SHARQ XAVFSIZLIK ARXITEKTURASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

G'arb va Sharq davlatlari, jumladan AQSh, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Koreyadagi xavfsizlik arxitekturasidagi farqlar strategik ustuvorliklar va mintaqaviy dinamikaning murakkab o'zaro ta'sirini ko'rsatadi. Ushbu qiyosiy tahlil geosiyosiy moslashuvlar, mudofaa strategiyalari, mintaqaviy mojarolar va harbiy imkoniyatlar kabi omillarni hisobga olgan holda ushbu mamlakatlarda xavfsizlik tizimini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi. G'arbning jamoaviy mudofaa, NATO ittifoqlari va terrorizmga qarshi tashabbuslari bilan mintaqaviy barqarorlik, hududiy nizolar va strategik sherikliklarga e'tibor qaratishini sinchkovlik bilan o'rganib chiqib, ushbu tadqiqot turli xil xavfsizlik arxitekturalari tarixiy meros va zamonaviy muammolarni qanday aks ettirishiga oydinlik kiritadi. Asosiy xavfsizlik doktrinalari, harbiy pozitsiyalar va mintaqaviy majburiyatlarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot G'arb va Sharq davlatlarida xavfsizlikni boshqarishning nozik yondashuvlari va tahdidlarni idrok etish bo'yicha tushunchalar vujudga keltiradi va bu turli mamlakatlardagi ko'p qirrali xavfsizlik landshaftini har tomonlama tushunish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: G'arb xavfsizligi, Sharq xavfsizligi, qiyosiy tahlil, tahdidni anglash, strategik ittifoqlar, harbiy imkoniyatlar, geosiyosiy mulohazalar, mintaqaviy barqarorlik.

Kirish. Xavfsizlik arxitekturasida xalqaro munosabatlarning global landshaftini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, G'arb va Sharq mamlakatlari xavfsizlikka yondashuvlarida o'ziga xos xususiyatlarni namoyish etadi. Ushbu maqola AQSh, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarga e'tibor qaratgan holda G'arbiy va Sharqiy xavfsizlik arxitekturasining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga intiladi. Ushbu farqlarni tushunishning dolzarbligi va ahamiyati mintaqaviy va global xavfsizlik dinamikasiga potensial ta'sir ko'rsatishi, shuningdek, xalqaro maydondagi ittifoqlar va mojarolarga ta'sir qilishi bilan bog'liq. AQSh, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya kabi davlatlar tomonidan taqdim etilgan G'arb xavfsizlik arxitekturasini an'anaviy ravishda NATO kabi institutlar orqali jamoaviy mudofaa majburiyati bilan tavsiflanadi. Bu davlatlar kuchli harbiy salohiyatga ega va tashqi tahdidlarga qarshi to'siq bo'lib xizmat qiluvchi rasmiy ittifoqlarga ega. AQSh yetakchi G'arb davlati sifatida xavfsizlik siyosati va strategiyalarini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi va ko'pincha ittifoqchilarining xavfsizlik pozitsiyasiga ta'sir qiladi. Germaniya va Fransiya Yevropaning asosiy o'yinchilari sifatida

Yevropa Ittifoqining umumiy xavfsizlik va mudofaa siyosati kabi tashabbuslar orqali xavfsizlik arxitekturasiga hissa qo'shadi. Bundan farqli o'laroq, Hindiston, Xitoy, Janubiy Koreya kabi davlatlar tomonidan taqdim etilgan Sharqiy xavfsizlik arxitekturasini turli xil ustuvorliklar va muammolarni aks ettiradi. Siyosiy rahbarlar, harbiy qo'mondonlar va diplomatlar kabi asosiy shaxslarning ta'siri har bir mamlakatning xavfsizlik arxitekturasini shakllantiradi, ularning qarorlari mintaqaviy barqarorlik va xalqaro munosabatlarga ta'sir qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzu doirasida ko'plab ilmiy ishlar va tadqiqotlar olib borilgan. G'arblilik olimlardan Douglas T. Stuart, Nelson A.K., Tidd J.M., Walker Douglas H., va boshqalarning ishlarini, sharq olimlaridan Anit Mukherjee, Srijan Sharma, Prakrat Gupta, Shishir Gupta, Sheena Chestnut Greitens, Chung Min Lee va boshqalarni ilmiy ishlarini tahlil qilish va ulardan foydalangan holda yozilgan. Ushbu tadqiqotlarda g'arb va sharq davlatlarining xavfsizlikka yondashuvlari, ularning milliy, mintaqaviy va xalqaro xavfsizlik borasidagi qarashlari va mazkur qarash va yondashuvlarida o'xshashlik va farqlar tahlil qilingan. Jumladan, g'arb xavfsizlik

tizimida yevroatlantik xavfsizlik masalalari masalan, shaxs, liberal-demokratiya barqarorligi birinchi o'rinda tursa, sharq xavfsizlik tizimida sharqqa xos turli tumanlikni masalan, qadriyatlar, jamoalar va mintaqalarning xavfsizlik tizimi va barqarorligi katta ahamiyatga ega. Agar g'arbda yagona xavfsizlik tizimi mavjud bo'lsa, sharqda yagona xavfsizlik tizimidan bahs yuritish murakkab. O'xshash xavfsizlik yondashuvi esa xavfsizlikka tahdid bo'lgan, terrorism, ekstremizm, uyushgan jinoyatchilik, odam savdosi, narkotikaning noqonuniy oldi-sottisi va hokozalarda ko'rinishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot asosiy hujjatlarni, milliy xavfsizlik strategiyalarini, mudofaa shartnomalari, harbiy imkoniyatlarni va tanlangan mamlakatlarning strategik sherikliklarini o'rganib, qiyosiy tahlil yondashuvidan foydalanadi. Tegishli ma'lumotlarni to'plash uchun birlamchi va ikkilamchi manbalar, jumladan, davlat nashrlari, ilmiy maqolalar va ekspert tahlillaridan foydalaniladi. Sifatli tahlil o'rganilayotgan G'arb va Sharq mamlakatlarining xavfsizlik arxitekturalaridagi umumiylik va farqlarni aniqlash uchun o'tkaziladi.

Tahlil va natijalar. AQSH xavfsizlik arxitekturasining o'ziga xos xususiyatlari tarixiy holatlar, qonunchilik hujjatlari va milliy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan rivojlanayotgan strategiyalarda chuqur ildiz otgan. AQSh Milliy Xavfsizlik Tashkilotining asosi 1947-yil 26-iyulda prezident Garri S.Trumen tomonidan 1947-yilda "Milliy xavfsizlik to'g'risida"gi Qonun imzolanishi bilan qo'yilgan.[1] keyinchalik Mudofaa Vazirligi (Department of Defense) tashkil etiladi[2]. Ta'kidlash joizki, ushbu hujjat harbiy bo'linmalarni Mudofaa vaziriga bo'ysundirib, samaraliroq qarorlar qabul qilish uchun qo'mondonlik tuzilmasini tartibga soldi. Hujjatning yana bir muhim natijasi Ijroiya hokimiyati (Executive Branch) doirasida milliy xavfsizlik siyosatini muvofiqlashtirish vazifasi yuklangan Milliy Xavfsizlik Kengashining (National Security Council) tuzilishi bo'ldi[3]. Bu milliy xavfsizlik masalalari bilan bog'liq qarorlar qabul qilish jarayonining sezilarli institutsionalizatsiyasini ko'rsatdi. Bundan tashqari, Markaziy razvedka boshqarmasi (Central Intelligence Agency)[4] xavfsizlik strategiyalarini shakllantirishda razvedka muhimligini tan olishini aks ettiruvchi ushbu aktga muvofiq tuzilgan. "Milliy xavfsizlik" tushunchasi Konstitutsiyaviy konvensiyadan beri AQSh siyosiy nutqida mavjud. Federalistlar harbiylar ustidan fuqarolik nazoratini ta'minlash uchun kuchli markaziy hukumatni ta'kidlab, milliy xavfsizlik qo'riqchisi sifatida tayinlangan organ vakolati ostida yaxshi tartibga solinadigan xalq qo'shini (militsia) zarurligini ta'kidladilar[5]. Kontrrazvedka xizmatlari yoki Maxfiy politsiya xizmatiga ichki tahdidlarni bartaraf etish, mamlakat xavfsizligini ichkaridan ta'minlash vazifasi yuklangan.

Germaniya Yevropa Ittifoqining geosiyosiy roliga katta ahamiyat beradi. G'arbiy Bolqon davlatlari, Ukraina, Moldova Respublikasi va Gruziyani o'z ichiga olgan Yevropa Ittifoqining yanada integratsiyalashuvi, birlashishi va kengayishiga sodiqlik mamlakatning yagona Yevropaga sodiqligini ta'kidlaydi. Yevropa Ittifoqidagi islohotlar davomiy samaradorlik uchun muhim deb hisoblanadi. Germaniya feministik tashqi siyosat va rivojlanish siyosatini joriy etib, ayollar va kam ta'minlanganlar (nochorlar) guruhlarni qamrab olishga urg'u beradi. Germaniyaning global qurol nazorati arxitekturasini, yadroviy qurolsizlanishni va tarqatmaslikni qo'llab-quvvatlaydi. Xavfsizlik arxitekturasida demokratiya, qonun ustuvorligi va inson huquqlarini o'z ichiga olgan Germaniya qadriyatlariga mustahkam bog'langan. Ushbu qadriyatlarini himoya qilish majburiyatini mamlakatning geografik joylashuvi, Yevropa Ittifoqi va NATOga a'zoligi hamda tabiiy resurslar uchun mas'uliyat bilan shakllangan asosiy manfaatlariga mos keladi. Germaniyaning xavfsizlik siyosati uning NATO va Yevropa Ittifoqi oldidagi majburiyatiga mos ravishda jamoaviy mudofaaga e'tibor beradi. Germaniya Bundestagi, shtatlari va jamoatchilik bilan davom etayotgan muloqot jamiyatni mamlakat xavfsizligi kelajagini shakllantirishga jalb qilish muhimligini ta'kidlaydi[6].

2022-yil 9-noyabrda Prezident Emmanuel Makron tomonidan taqdim etilgan Fransiyaning milliy xavfsizlik strategiyasi[7] so'nggi geosiyosiy o'zgarishlar va Ukrainada davom etayotgan Rossiya urushi natijasida shakllangan keng

qamrovli va istiqbolli yondashuvni o'zida mujassam etgan. Rivojlanayotgan tahdidlar tufayli zudlik bilan boshlangan strategiya 2024-2030-yillarga mo'ljallangan "Harbiy dasturlar to'g'risida"gi Qonun bo'yicha parlament muhokamalari uchun zamin yaratadi. Fransiyaning xavfsizlik strategiyasi Ukrainadagi urush tufayli yuzaga kelgan shoshilinchlikka moslashuvchanlik bilan muvozanatlashtirib, mamlakatni tashqi siyosatda keskin o'zgarishsiz urush ehtimoliga tayyorlaydi. Ushbu yondashuv strategik prognozga sodiqlikni aks ettiradi. Fransiya milliy xavfsizlik strategiyasining o'nta ustuvor yo'nalishi mavjud:[8] (1) Yadroviy qurollarni mustahkam va ishonchli tarzda cheklash; (2) Birlashgan va mustahkam Fransiya; (3) Mudofaa iqtisodiyoti; (4) Kiber chidamlilik; (5) Yevro-Atlantika munosabatlari; (6) Yevropa strategik muxtoriyati; (7) Ishonchli suverenitet; (8) Baholashning kafolatlangan avtonomligi va qarorlar qabul qilish suvereniteti; (9) Gibrid maydonlarda himoya qilish va harakat qilish qobiliyati; (10) Harbiy harakatlarni amalga oshirish erkinligi.

Buyuk Britaniyaning milliy xavfsizlik strategiyasi[9] o'zining asosiy qadriyatlari, manfaatlari va fuqarolari farovonligini himoya qilishga qaratilgan kompleks va hamkorlikdagi yondashuvni aks ettiradi. Inson huquqlari, qonun ustuvorligi va erkinlik kabi fundamental qadriyatlarga asoslangan strategiya Buyuk Britaniyaning xavfsizlik arxitekturasini ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlarni belgilaydi. Britaniya o'z davlatida rivojlanayotgan terrorchilik tahdidiga qarshi turish va fuqarolik erkinliklarini himoya qilish o'rtasida nozik muvozanatni saqlaydi. Buyuk Britaniya xavfsizlik muammolarining o'zaro bog'liqligini tan olgan holda global ishlarda BMT, Yevropa Ittifoqi va NATOda faol ishtirok etadi. Britaniyaning ichki xavfsizlik strategiyasi an'anaviy hukumat tuzilmalaridan tashqari hamkorlikka urg'u beradi. Tahdidlarning o'zgaruvchan tabiatini tan olgan holda, strategiya siyosat ta'sirini kuzatish, tajribadan o'rganish va oshkorlik, javobgarlikni oshirish uchun tashqi nazoratni kuchaytirishga e'tibor beradi.

Hindistonning milliy xavfsizlik tizimi, ayniqsa, 2014-yilda Doval doktrinasi[10] joriy etilishi bilan mudofaa pozitsiyasidan faolroq yondashuvga o'zgarishlarga guvoh bo'ldi. Rivojlanayotgan global xavfsizlik muammolarini, xususan, Afg'oniston-Pokiston mintaqasi va G'arbiy Osiyodan kelib chiqadigan muammolarga e'tiborini qaratadi. Tarixiy jihatdan Hindistonning xavfsizlik strategiyasi mudofaa yondashuvi bilan ajralib turardi, bunga 2008-yilda Lashkar-e-Taiba tomonidan amalga oshirilgan teraktlaridan keyin transchegaraviy terrorizm va Pokistondan kelgan chaqiriqlarga qarshi choralarini kuchaytirishga kirishildi. Ushbu mudofaa strategiyasi Hindistonning yumshoq pozitsiyasi tufayli zaifligini ta'kidlab, Pokistonga o'z strategiyalarida assimetriyadan foydalangan holda hujumkor yondashuvni qo'llash imkonini berdi. Buning me'mori milliy xavfsizlik bo'yicha maslahatchi Ajit Doval bo'lib, mazkur doktrina ikkita asosiy o'lchovni o'z ichiga oladi: hujumkor mudofaa va mudofaa hujumi (Offensive Defensive and Defensive Offensive). Hujumkor mudofaa o'lchovi mudofaa maqsadi bilan hujumga nisbatan oldingi yondashuvni o'z ichiga oladi. Hindiston bu pozitsiyasini Pokiston tomonidan bosib olingan Kashmirdagi terrorchilarning xavfsiz boshpanalariga qaratilgan zarbalari orqali namoyish etdi.

Xitoyning milliy xavfsizlikka yondashuvi Si Szinpin boshchiligida sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Yaxlit xavfsizlikni kuchaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlarning bir qismi sifatida Prezident Si Szinpin Milliy xavfsizlik komissiyasini tuzdi. Ushbu markazlashtirilgan yondashuv qarorlar qabul qilish jarayonlarini soddalashtirish va umumiy milliy xavfsizlik apparatini mustahkamlashga qaratilgan. Si Szinpinning keng qamrovli milliy xavfsizlik formulasiga urg'u berishi ichki va tashqi tahdidlar bilan bog'liq. Rivojlanayotgan konsepsiya nafaqat an'anaviy xavfsizlik sohalari, balki iqtisodiy o'sish, siyosiy barqarorlik va mafkuraviy muholazalar kabi elementlarni ham o'z ichiga oladi. "Hamma narsaning xavfsizligini ta'minlash" Si Szinpinning vakolatidan tashqariga chiqib, Xitoyning ichki va xalqaro xatti-harakatlarini shakllantiradi. Rivojlanish va xavfsizlik o'rtasidagi munosabatlarga partiya nuqtai nazarining yanada aniq bo'lishi, davlat xavfsizligi bo'yicha ish va ayg'oqchilikka qarshi kurashga ko'proq e'tibor qaratish, milliy xavfsizlik ta'limini

kuchaytirishga e'tibor qaratish, tashqi xavfsizlik siyosati orqali Xitoyning tashqi muhitini shakllantirishga urinishlar shular jumlasidandir[14].

Janubiy Koreyaning milliy xavfsizlik arxitekturasi yadro quroliga ega Shimoliy Koreyadan tortib AQSh-Xitoy strategik raqobatining murakkabligigacha bo'lgan misli ko'rilmagan muammolarga duch kelmoqda[15]. Asosiy tashvishlardan biri Shimoliy Koreyaning yadroviy arsenali bo'lib, u taktik yadro kullaklari va suv osti ballistik raketalarini o'z ichiga oladi. Pxyanning ballistik raketa sinovlari va yangi yadroviy doktrinani e'lon qilish kabi provokatsiyalarini davom ettirishi mintaqaviy barqarorlik va Janubiy Koreya xavfsizligiga jiddiy tahdid solmoqda. Xitoyning jadallashirilgan harbiy modernizatsiyasi nafaqat Janubiy Koreyaga, balki AQShning Koreya kuchlariga va AQShning Yaponiya kuchlariga ham qiyinchiliklarni vujudga keltirmoqda. Xitoyning harbiy salohiyatini oshirish mintaqaviy xavfsizlikka putur yetkazishi va Koreya yarimorolidagi strategik hisob-kitoblarga ta'sir qilishi mumkin. Amerika Qo'shma Shtatlari va Xitoy o'rtasidagi chuqurlashib borayotgan raqobat Janubiy Koreyaning harbiy, iqtisodiy va texnologik sohasiga ta'sir ko'rsatadigan xavfsizlik tizimiga ta'sir qiladi. Janubiy Koreya ikkala davlat bilan ittifoq va sheriklik munosabatlarini saqlagan holda harakat qilishga majbur bo'lmoqda. Iqtisodiy xavfsizlikning ortib borayotgan ahamiyati Janubiy Koreyaning muhim texnologiyalar va razvedka imkoniyatlarini himoya qilish zarurligini ta'kidlaydi. Janubiy Koreyaning Tayvan bo'g'ozini inqirozi va Ukraina kabi uzoq mintaqalardagi mojarolar kabi mintaqaviy favqulodda vaziyatlarga tobora ortib borayotgani global xavfsizlik muammolarining o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi. Hind-Tinch okeani, Yevropa Ittifoqi va NATOdagi ittifoqchilar va hamkorlar bilan hamkorlikni kuchaytirish ushbu murakkab tahdidlarni bartaraf etish uchun zarurdir.

Yuqoridagi davlatlarning xavfsizlik sohasidagi yondashuvlarning o'xshashliklari va farqlarini solishtirib chiqqanimizda quydagi o'ziga xosliklarni ko'rishimiz mumkin:

Harbiy doktrina va imkoniyatlar:

O'xshashliklari: Bu mamlakatlar potensial tahdidlarga qarshi turish uchun harbiy modernizatsiya, texnologik taraqqiyot va strategik to'xtatib turishga ustuvor ahamiyat beradi. Ular harbiy salohiyatini oshirish uchun mudofaa byudjetlariga katta miqdorda sarmoya kiritadilar.

Farqlari: AQSh va Buyuk Britaniya kuch prognozi va global harbiy mavjudlikni ta'minlashga e'tibor qaratadi, Germaniya, Fransiya, Hindiston, Xitoy va Janubiy Koreya esa mintaqaviy xavfsizlik va mudofaa o'ziga bo'lgan ishonchining turli darajalariga urg'u beradi.

Ittifoqlar va hamkorliklar:

O'xshashliklari: Barcha davlatlar o'zlarining xavfsizlik pozitsiyalarini mustahkamlash uchun strategik ittifoq va sherikliklarga kirishadilar. Bu ittifoqlar kuchlarni ko'paytiruvchi, razvedka va resurslarni almashish uchun yo'l bo'lib xizmat qiladi.

Farqlari: G'arb davlatlari (AQSh, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya) jamoaviy xavfsizlikni ta'minlashda NATO va

Yevropa Ittifoqi kabi mintaqaviy ittifoqlarga tayanadi, Sharq davlatlari (Hindiston, Xitoy, Janubiy Koreya) esa o'zlarining geosiyosiy muammolariga xos bo'lgan ikki tomonlama kelishuvlar va mintaqaviy guruhlariga moyil.

Kiberxavfsizlik va razvedka almashish:

O'xshashliklari: Kiberurush tahdidining kuchayishiga javoban barcha davlatlar kiberxavfsizlik choralariga va kibertahdidlarga samarali qarshi kurashish uchun razvedka ma'lumotlarini almashishga e'tiborni kuchaytirdilar.

Farqlari: AQSh va Buyuk Britaniya kiberxavfsizlik imkoniyatlari va hamkorlikda yetakchilik qilmoqda, Hindiston va Xitoy kabi davlatlar esa muhim infratuzilmani himoya qilish uchun kiber mudofaa imkoniyatlarini jadallik bilan kengaytirmoqda.

Mintaqaviy xavfsizlik ustuvorliklari:

O'xshashliklari: Mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash bu davlatlar o'rtasida umumiy maqsaddir. Ular diplomatik tashabbuslar va harbiy jilovlash orqali o'z mintaqalarida tinchlik va xavfsizlikni saqlashga intiladi.

Farqlari: Hindiston va Janubiy Koreya kabi Sharq mamlakatlari chegaradagi kelishmovchiliklar va qo'shni dushmanlar bilan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan mojarolar kabi bevosita mintaqaviy tashvishlarga ko'proq e'tibor qaratadi, G'arb davlatlari esa global xavfsizlik muammolari va transmilliy tahdidlarga ko'proq e'tibor qaratmoqda.

Xulosa va takliflar.

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqola AQSh, Germaniya, Fransiya va Buyuk Britaniya kabi G'arb davlatlari hamda Hindiston, Xitoy va Janubiy Koreya kabi Sharq davlatlarining xavfsizlik arxitekturasi qiyosiy tahlil qilish mamlakatlarning milliy manfaatlarini himoya qilish va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda ularning yondashuvlarini ajratib turuvchi ko'plab o'ziga xos xususiyatlarni ochib berdi. Ushbu maqola orqali ma'lum bo'ldiki, G'arb davlatlari o'zlarining mustahkam o'rnatilgan ittifoqlari va NATO kabi tashkilotlar orqali jamoaviy mudofaaga e'tibor berib, xavfsizlikka tahdidlarni yumshatish uchun an'anaviy harbiy imkoniyatlar va razvedka ma'lumotlarini almashishni birinchi o'ringa qo'yishadi. Boshqa tomondan, Sharq davlatlari hududiy mudofaa, texnologik taraqqiyot va o'zlarining mintaqaviy dinamikasi va tarixiy sharoitlariga moslashtirilgan diplomatik strategiyalar aralashmasiga e'tibor qaratishadi. Siyosat asoslariga integratsiyalash, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va mojarolarning oldini olish mexanizmlariga sarmoya kiritish orqali manfaatdor tomonlar xavfsizlikni yanada mustahkam boshqarish, mintaqaviy barqarorlik va global tinchlikka hissa qo'shishlari mumkin. Axborotli qarorlar qabul qilish va jamoaviy harakatlar orqali global xavfsizlikning uyg'un makonini shakllantirishda ijobiy o'zgarishlar potensialiga erishish mumkin. Aynan birgalikdagi sa'y-harakatlarimiz va mustahkam xavfsizlik arxitekturasi yaratish bo'yicha majburiyatimiz orqali biz barqarorlik, ishonch va xalqlar o'rtasidagi o'zaro hurmat bilan ajralib turadigan kelajakka intilishimiz mumkin. Xavfsiz dunyoga olib boruvchi yo'l hamkorlik, uzoqni ko'ra bilish va umumiy manfaatlar yo'lida ilmiy izlanishlar keng olib borish talab qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. Douglas T. Stuart. (2003). "Ministry of Fear: The 1947 National Security Act in Historical and Institutional Context." International Studies Perspectives. Oxford University Press. Vol 4. No 3. P:296.
2. THE NATIONAL SECURITY ACT OF 1947, Title II – The Department of Defense [National Military Establishment]. Sec.201.
3. Nelson, A. K.(1985). "President Truman and the Evolution of the National Security Council." The Journal of American History, Vol.72, No.2, pp:360–378.
4. Tidd, J. M. (2008). "From Revolution to Reform: A Brief History of U.S. Intelligence." The SAIS Review of International Affairs, Vol 28, No 1, pp:5–24.
5. Walker, Douglas H. (2011). "Necessary to the Security of a Free State: Federalism and the Original Meaning of the Second Amendment", pp:41-47.
6. "Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany. National Security Strategy". (2023). Federal Foreign Office, pp:11-73.
7. "National strategic review". (2022). Secrétariat Général de la Défense Et de la Sécurité Nationale, pp:7-51.
8. "France's New Security Strategy: More Leadership in the EU?" Friedrich Naumann Foundation, 2022.
9. "The National Security Strategy of the United Kingdom: Security in an interdependent world", March 2008, pp:6-9. <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7c68abed915d696ccfc92a/7291.pdf>
10. Pratyush Ranjan (2016). "Who is India's NSA Ajit Doval and what is the 'Doval Doctrine'?" News Nation English.
11. Sheena Chestnut Greitens. (2023). "National Security after China's 20th Party Congress: Trends in Discourse and Policy." China Leadership Monitor.

12. Chung Min Lee. (2022). "Korea Net Assessment 2022: Shoring Up South Korea's National Security Apparatus." Carnegie Endowment for International Peace.
13. Radjabov, S. (2023). The Significance of the Means of Cyberspace in the Transformation of Aesthetic Needs. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 4(12), 73-78.
14. Rajabov, S. S. (2021). The harmony of the aesthetic needs of the individual in cyberspace with the philosophy of sophistication. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 11(11), 210-213.
15. Ashuraliyevna, M. L., Salihovna, K. D., Shuhratovna, A. N., Ilhamovich, T. A., Sheraliyevich, R. S., & Komilovich, A. S. (2019). Formation of cyber space, protecting youth from the danger of cyber extremism. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8(2), S4.

Ibroxim SAPAYEV,

"Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti o'qituvchisi

E-mail: sapaevibrokhim@gmail.com

Nilufar ESANMURODOVA,

"Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti o'qituvchisi

Pedagogika fanlari doktori, dotsent T.Ismoilov taqrizi asosida

SHAPING STUDENTS' INDIVIDUAL LEARNING PATH ON THE BASIS OF A PRACTICAL LEARNING ENVIRONMENT

Annotation

This paper explores the methodologies, benefits, and challenges associated with creating individualized learning paths within a practical learning environment. By integrating theoretical foundations with empirical data, this study aims to provide a comprehensive understanding of how practical learning settings can be optimized to support personalized educational trajectories.

Key words: Individualized Learning Paths, Practical Learning Environment, Personalized Education, Student Engagement, Motivation, Self-Determination Theory, Differentiated Instruction, Educational Outcomes.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ПУТИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ПРАКТИЧЕСКОЙ СРЕДЫ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В этой статье исследуются методологии, преимущества и проблемы, связанные с созданием индивидуальных траекторий обучения в практической среде обучения. Путем интеграции теоретических основ с эмпирическими данными это исследование направлено на обеспечение всестороннего понимания того, как можно оптимизировать практические условия обучения для поддержки персонализированных образовательных траекторий.

Ключевые слова: Индивидуальные траектории обучения, практическая среда обучения, персонализированное образование, вовлечение учащихся, мотивация, теория самоопределения, дифференцированное обучение, образовательные результаты.

TALABALARNING INDIVIDUAL TA'LIM TROEKTORIYASINI AMALIY TA'LIM MUHITI ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

Аннотatsiya

Ushbu maqola amaliy ta'lim muhitida individuallashtirilgan o'quv yo'llarini yaratish bilan bog'liq metodologiyalar, imtiyozlar va muammolarni o'rganadi. Nazariy asoslarni empirik ma'lumotlar bilan birlashtirgan holda, ushbu tadqiqot shaxsiylashtirilgan ta'lim traektoriyalarini qo'llab-quvvatlash uchun amaliy ta'lim sozlamalarini qanday qilib optimallashtirish mumkinligi haqida keng qamrovli tushunchani taqdim etishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Individuallashtirilgan ta'lim yo'llari, amaliy ta'lim muhiti, shaxsiy ta'lim, o'quvchilarning faolligi, motivatsiya, o'z-o'zini aniqlash nazariyasi, tabaqallashtirilgan ta'lim, ta'lim natijalari.

Kirish. So'nggi yillarda ta'lim sohasidagi tadqiqotlar va amaliyotda individual ta'limga e'tibor sezilarli sur'atga ega bo'ldi. Talabalarning turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondirishda an'anaviy yagona yondashuvlar tobora ko'proq etarli emas deb qaralmoqda. Ta'lim tajribasini har bir talabaning o'ziga xos profiliga moslashtiradigan shaxsiylashtirilgan ta'limga o'tish bu muammoning istiqbolli yechimi sifatida qaraladi. Ushbu tendentsiya ta'limga moslashtirishning afzalliklari, jumladan, o'quvchilar faolligini oshirish, ta'lim natijalarini yaxshilash va umrbod ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishning tobora ortib borayotgan e'tirof etilishi bilan bog'liq.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'llari - bu o'quvchilarning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatlariga mos keladigan ta'lim traektoriyalari. Bu yo'llar har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlariga mos keladigan o'quv faoliyati, resurslar va baholashning moslashtirilgan kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Ushbu yo'llarni ishlab chiqish va amalga oshirish ta'lim nazariyalari va amaliy metodologiyalarini chuqur tushunishni talab qiladi.

Amaliy ta'lim muhiti individual ta'lim yo'llarini samarali shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bunday muhitlar talabalarga o'z bilimlarini real dunyo kontekstlarida qo'llash imkoniyatini beruvchi laboratoriyalar, seminarlar, dala ishi va simulyatsiya kabi amaliy, tajriba sharoitlarini o'z ichiga oladi. Ushbu sozlamalar nafaqat faol o'rganishni osonlashtiradi, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ushbu maqola amaliy ta'lim muhitida individuallashtirilgan o'quv yo'llarini yaratish bilan bog'liq metodologiyalar,

imtiyozlar va muammolarni o'rganadi. Nazariy asoslarni empirik ma'lumotlar bilan birlashtirgan holda, ushbu tadqiqot shaxsiylashtirilgan ta'lim traektoriyalarini qo'llab-quvvatlash uchun amaliy ta'lim sozlamalarini qanday qilib optimallashtirish mumkinligi haqida keng qamrovli tushunchani taqdim etishga qaratilgan. Mavjud amaliyotlar va innovatsion strategiyalarni batafsil o'rganish orqali ushbu tadqiqot shaxsiylashtirilgan ta'lim va uning zamonaviy ta'lim tajribalarini o'zgartirish imkoniyatlari bo'yicha davom etayotgan nutqiga hissa qo'shishga intiladi.

Adabiyot manbalarini haqida umumiy ma'lumot; Adabiyot sharhi

Individuallashtirilgan ta'lim yo'llari kontseptsiyasi ta'lim tadqiqotlarida, ayniqsa uni amaliy ta'lim muhitida amalga oshirish kontekstida keng o'rganilgan. Ushbu adabiyotlarni ko'rib chiqishda individual ta'lim traektoriyalarini shakllantirishning afzalliklari, muammolari va strategiyalari haqida tushuncha beradigan asosiy tadqiqotlar va nazariy hissalar ko'rib chiqiladi.

Ko'pgina tadqiqotlar shaxsiylashtirilgan ta'limning talabalar natijalariga ijobiy ta'sirini ta'kidlaydi. Pane va boshqalar. (2017) shaxsiylashtirilgan ta'lim amaliyotlarini qabul qilgan bir nechta maktablar ishtirokida keng qamrovli tadqiqot o'tkazdi. Natijalar, ayniqsa, matematika va o'qish fanlari bo'yicha o'quvchilarning muvaffaqiyati sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatdi. Tadqiqot shaxsiylashtirilgan ta'limni osonlashtirishda moslashtirilgan ta'lim strategiyalari va texnologiyalardan foydalanishning rolini ta'kidlaydi.

Xuddi shunday, Bingham va boshqalar tomonidan meta-tahlil[1]. (2018) shaxsiylashtirilgan ta'lim yondashuvlari talabalarning faolligi va motivatsiyasining yuqori darajalari bilan

bog'liqligini aniqladi. Tahlil shuningdek, umrbod ta'lim va akademik muvaffaqiyat uchun muhim bo'lgan o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'lim ko'nikmalarining yaxshilanishini qayd etdi. Ushbu topilmalar shuni ko'rsatadiki, individuallashtirilgan ta'lim yo'llari turli xil ta'lim ehtiyojlarini samarali hal qilishi va ta'lim natijalarini yaxshilashga yordam beradi.

Amaliy ta'lim muhitini ta'limga integratsiyalashuvi keng qamrovli tadqiqotlar bilan qo'llab-quvvatlandi. Kolbning (1984) Tajriba orqali o'rganishning muhimligini ta'kidlaydigan Tajribali o'rganish nazariyasi amaliy ta'limning afzalliklarini tushunish uchun asos yaratadi. Kolb modeli turli ta'lim kontekstlarida keng qo'llanilib, amaliy, tajribaviy faoliyat bilimlarni saqlash va qo'llashni kuchaytirishini ko'rsatadi[2].

Schönning (1983) "reflektiv amaliyotchi" kontseptsiyasi amaliy o'rganishning ahamiyatini yanada ta'kidlaydi. Schönning ta'kidlashicha, kelajakdagi harakatlarni yaxshilash uchun o'z tajribalarini tanqidiy tahlil qilishni o'z ichiga olgan reflektiv amaliyot professional rivojlanish uchun zarurdir. Amaliy o'quv muhitlari talabalar nazariy bilimlarini qo'llashlari va o'z tajribalari haqida fikr yuritishlari mumkin bo'lgan real dunyo kontekstlarini ta'minlash orqali ushbu aks ettirish jarayonini osonlashtiradi[3].

Braun va boshqalar tomonidan tadqiqot. (1989) "joylashgan idrok" bo'yicha ushbu konstruktivistik tamoyillarga asoslanib, o'rganish haqiqiy kontekstda sodir bo'lganda samaraliroq ekanligini ko'rsatadi. Haqiqiy vazifalar va hamkorlik imkoniyatlarini taklif qiluvchi amaliy o'quv muhitlari kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydigan boy, kontekstli o'rganish tajribasini taqdim etish orqali ushbu nazariyalar bilan mos keladi[4].

Deci va Rayan (1985) tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini aniqlash nazariyasi (SDT) shaxsiylashtirilgan ta'limda motivatsiya rolini tushunishda muhim rol o'ynadi. SDT avtonomiya, kompetentsiya va bog'liqlik uchun psixologik ehtiyojlarni qondirish ichki motivatsiyani kuchaytiradi, deb ta'kidlaydi. Reeve va boshqalar tomonidan tadqiqot. (2004) ushbu ehtiyojlarni qo'llab-quvvatlovchi ta'lim amaliyotlari talabalarning faolligi va yutuqlarining yuqori darajalariga olib kelishini aniqladi[3].

Keyingi tadqiqotlar, masalan, Jang va boshqalar. (2010), o'quvchilarning o'quv faoliyati ustidan tanlov va nazoratga ega bo'lgan avtonomiyani qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhiti ichki motivatsiya va akademik samaradorlikni oshirishini ko'rsatdi. Turli xil va mazmunli vazifalarni taklif qiladigan amaliy o'quv muhitlari ushbu psixologik ehtiyojlarni samarali qo'llab-quvvatlashi va motivatsion, o'z-o'zini boshqarishga yordam berishi mumkin[6].

Tomlinson (2001) tomonidan qo'llab-quvvatlanganidek, tabaqalashtirilgan ta'lim bitta sinfda turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun asos yaratadi. Tomlinsonning yondashuvi o'quvchilarning individual profillarini qondirish uchun turli xil

o'qitish usullari, mazmuni va baholashni o'z ichiga oladi. Heacox (2012) va Santangelo va Tomlinson (2012) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tabaqalashtirilgan o'qitish moslashtirilgan ta'lim tajribasini taqdim etish orqali o'quvchilarning faolligini va yutuqlarini yaxshilashi mumkin[7].

Amaliy ta'lim muhitida tabaqalashtirilgan o'qitish moslashuvchan guruhlash, turli xil o'quv faoliyati va individual fikr-mulohazalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Ushbu strategiyalar har bir talaba tegishli qiyinchiliklar va yordam olishini ta'minlaydi, hamkorlikda shaxsiylashtirilgan o'rganishni targ'ib qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxsiy ta'lim yo'llarini yaratish bir necha asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Talabalarning ehtiyojlarini baholash: talabalarning oldingi bilimlari, ko'nikmalari, qiziqishlari va o'rganishga bo'lgan afzalliklarini aniqlash uchun dastlabki baholash.

Maqsadlarni belgilash: Talabalar va o'qituvchilar aniq, o'lchanadigan, erishish mumkin bo'lgan, tegishli va vaqt bilan bog'liq (SMART) o'quv maqsadlarini belgilab beradigan hamkorlikdagi maqsadlarni belgilash sessiyalari.

Muhokama va natijalar.

Ushbu tadqiqot natijalari shaxsiylashtirilgan ta'lim va amaliy ta'lim muhitlarining afzalliklari bo'yicha mavjud tadqiqotlar bilan mos keladi. Talabalarning muvaffaqiyati va faolligidagi sezilarli yaxshilanishlar konstruktiv ta'limning nazariy asoslarini, o'z taqdirini o'zi belgilash nazariyasini va tajribaviy ta'lim nazariyasini qo'llab-quvvatlaydi. Talabalar va o'qituvchilar tomonidan bildirilgan ijobiy tajribalar ichki motivatsiya va samarali o'rganishni rivojlantirishda avtonomiya, kompetentsiya va bog'liqlik muhimligini ta'kidlaydi.

Shu bilan birga, tadqiqot, shuningdek, individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini amalga oshirishdagi qiyinchiliklarni, xususan, resurslar cheklovlari va miqyosi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. O'qituvchilar shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini loyihalash va osonlashtirish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha vaqt va kuch haqida tashvish bildirdilar. Ushbu muammolarni hal qilish individuallashtirilgan ta'lim yondashuvlarini kengroq qabul qilish va barqarorligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot amaliy ta'lim muhitida individuallashtirilgan ta'lim yo'llari talabalarning faolligini, motivatsiyasini va akademik samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkinligi haqida kuchli dalillarni taqdim etadi. Konstruktivistik, tajribaviy va motivatsion nazariyalardan foydalangan holda, o'qituvchilar o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondiradigan shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini yaratishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar turli xil ta'lim kontekstlarida shaxsiylashtirilgan ta'limni amalga oshirish va kengaytirishni qo'llab-quvvatlash uchun innovatsion strategiyalar va texnologiyalarni o'rganishni davom ettirishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Bingham, A. J., Pane, J. F., Steiner, E. D., & Hamilton, L. S. (2018). Personalized learning: Implications for educational practice. *Educational Psychologist*, 53(2), 127-146.
2. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice Hall.
3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Springer.
4. Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, C., Barron, B., & Osher, D. (2015). Implications for educational practice of the science of learning and development. *Applied Developmental Science*, 24(2), 97-140.
5. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. Basic Books.
6. Jang, H., Reeve, J., & Deci, E. L. (2010). Engaging students in learning activities: It is not autonomy support or structure but autonomy support and structure. *Journal of Educational Psychology*, 102(3), 588-600.
7. Tomlinson, C. A. (2001). *How to differentiate instruction in mixed-ability classrooms*. ASCD.

Maxbuba SULAYMANOVA,
Namangan Davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: mahbusulaymonova79@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori M.Boltayeva taqrizi asosida

ANALYSIS OF EXISTING METHODS OF DEVELOPING THE PROFESSIONAL SKILLS OF PRESCHOOL EDUCATORS

Annotation

This article includes a study of existing approaches aimed at developing the professional skills of teachers working in preschool educational institutions. The article analyzes various teaching and upbringing methods aimed at improving the quality of preschool education. Particular attention is paid to the effectiveness and application of various methodologies, including traditional and innovative approaches. The results of the research make it possible to determine the main factors of successful development of the professional skills of preschool educators and make recommendations for their further improvement. The obtained information can be useful for practicing teachers, administrators of preschool educational institutions, as well as researchers in the field of education and pedagogy.

Key words: Preschool education, coaching, development, skill, method, skill, competence, training, cognitive, digital technology.

АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОВ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация

Данная статья включает в себя исследование существующих подходов, направленных на развитие профессиональных навыков педагогов, работающих в дошкольных образовательных учреждениях. В статье анализируются различные методы обучения и воспитания, направленные на повышение качества дошкольного образования. Особое внимание уделяется эффективности и применению различных методологий, включая традиционные и инновационные подходы. Результаты исследования позволяют определить основные факторы успешного развития профессиональных навыков педагогов дошкольного образования и дать рекомендации по их дальнейшему совершенствованию. Полученная информация может быть полезна практикующим педагогам, администраторам дошкольных образовательных учреждений, а также исследователям в области образования и педагогики.

Ключевые слова: Дошкольное образование, коучинг, развитие, навык, метод, навык, компетентность, обучение, познавательные, цифровые технологии.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARIYACHILARINING KASBIY MAHORATINI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD USULLARINI TAHLIL QILISH

Annotatsiya

Ushbu maqola maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib boradigan tarbiyachilarning kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan mavjud yondashuvlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Maqolada maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan turli xil o'qitish va tarbiya usullari tahlil qilinadi. Hozirgi kunda, turli metodologiyalar, jumladan, an'anaviy va innovatsion yondashuvlarning samaradorligi va qo'llanilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy mahoratini muvaffaqiyatli rivojlantirishning asosiy omillarini aniqlash va ularni yanada takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish imkonini beradi. Olingan ma'lumotlar amaliyotchi o'qituvchilar, maktabgacha ta'lim tashkiloti ma'muriyati, shuningdek, ta'lim va pedagogika sohasidagi tadqiqotchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, murabbiylik, rivojlanish, mahorat, metod, ko'nikma, malaka, trening, kognitiv, raqamli texnologiya.

Kirish. Maktabgacha ta'lim bolalarning kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Maktabgacha ta'lim dasturlarining samaradorligi ko'p jihatdan ushbu shakllanish yillarida o'rganish tajribasini osonlashtiradigan tarbiyachilarning ko'nikmalari va malakalariga bog'liq. Shu sababli, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy mahoratini oshirishning mavjud usullarini o'rganish va tahlil qilish, yuqori sifatli erta bolalik ta'limini ta'minlash uchun zarurdir. Maktabgacha ta'lim bolalarning kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari zimmasiga bolalarning shakllanish davrida yuqori sifatli ta'lim-tarbiya berish, ularga g'amxo'rlik ko'rsatish kabi muhim mas'uliyat yuklangan. Ushbu rolni samarali bajarish uchun maktabgacha ta'lim tarbiyachilaridan turli xil kasbiy ko'nikma va malakalar talab qilinadi. Bolalar uchun muvaffaqiyatli ta'lim muhitini yaratishda maktabgacha tarbiyachilarning kasbiy mahorati hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, zamonaviy pedagogikaning dinamik tabiati va ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablarni hisobga olgan holda, pedagoglarning kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirish zarur[1]. Ushbu maqola maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy mahoratini rivojlantirishning mavjud usullarini tahlil qilishga, erta

bolalik ta'limi sohasida qo'llaniladigan asosiy strategiya va yondashuvlarni ta'kidlashga qaratilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarning kasbiy mahoratini rivojlantirishning muhim jihati o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini aks ettirishdir. Pedagoglar doimiy ravishda o'z faoliyatini tahlil qilishlari, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashlari, shuningdek, bolalar bilan ishlash usullari va yondashuvlarini doimiy ravishda takomillashtirishlari kerak. Uzlaksiz kasbiy rivojlanish (CPD) MTT tarbiyachilarining malakasi va bilimlarini oshirishning asosidir. CPD dasturlari pedagoglarga doimiy o'rganish, o'qitish va kasbiy o'sish bilan shug'ullanish imkoniyatini beradi. Ushbu dasturlar bolalar rivojlanishi, o'quv rejasini rejalashtirish, baholash usullari, sinfni boshqarish va inklyuziv amaliyotlar kabi erta bolalik ta'limining turli jihatlariga qaratilgan seminarlar, konferentsiyalar, onlayn kurslar va tengdoshlar bilan hamkorlik faoliyatini o'z ichiga olishi mumkin. MTT tarbiyachilarining ilg'or tajribalar, rivojlanayotgan tadqiqotlar va innovatsion o'qitish strategiyalaridan xabardor bo'lishlari uchun kasbiy rivojlanish zarur[2]. Uzlaksiz o'rganish va ko'nikmalarni rivojlantirish tarbiyachilarga qiziqarli o'quv muhitini yaratishga, individual o'quv ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlashga va bolalar va oilalar bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantirishga imkon beradi. Bundan tashqari, kasbiy rivojlanish pedagogning ishonchini,

ishdan qoniqishini va guruhdagi umumiy samaradorligini oshiradi.

Reflektiv amaliyot maktabgacha tarbiyachilarning kasbiy mahoratini rivojlantirishning yana bir samarali usuli hisoblanadi. Fikrlash amaliyoti orqali o'qituvchilar o'z ta'lim amaliyotlarini tanqidiy tahlil qiladilar, o'z tajribalari haqida fikr yuritadilar va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlaydilar. Bu jarayon o'z-o'zini anglash, metakognitsiya va umrbod ta'limga sodiqlikni rag'batlantiradi. MTT tarbiyachilari jurnallar, tengdoshlarning kuzatuv, murabbiylik dasturlari va engillashtirilgan aks ettirish mashg'ulotlari orqali reflektiv amaliyot bilan shug'ullanishlari mumkin[3]. MTT tarbiyachilari mutaxassislik bo'yicha bakalavr yoki magistr darajalari kabi rasmiy ta'lim va o'quv dasturlari orqali asosiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishadi. Ushbu dasturlar keng qamrovli kurs ishlari, amaliy tajribalar va o'quv dasturlarini ishlab chiqish, bolalar rivojlanishi va baholash kabi sohalarida ixtisoslashish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Mentorlik va murabbiylik dasturlari maktabgacha ta'lim muassasalari o'qituvchilariga o'zlarining kasbiy rivojlanish yo'lida qimmatli yordam va yo'l-yo'riq beradi. Tajribali o'qituvchilar yoki murabbiylar yangi o'qituvchilarga o'qitish qobiliyatlarini va ishonchlarini oshirishga yordam berish uchun tushunchalar, maslahatlar va konstruktiv fikr-mulohazalarni taklif qilishlari mumkin. Murabbiylik mashg'ulotlari kuzatish, mulohaza yuritish va maqsadlarni belgilash orqali aniqlangan takomillashtirishning muayyan sohalariga qaratilishi mumkin, bu esa pedagoglarga o'z ehtiyojlariga moslashtirilgan shaxsiy yordam olish imkonini beradi[4]. O'z kasbiy faoliyatida dolzarb va samarali bo'lib qolishi uchun o'qituvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab turishlari kerak. Uzlaksiz kasbiy ta'lim, jumladan, malaka oshirish kurslarida qatnashish, onlayn ta'lim va maxsus adabiyotlarni o'qish orqali o'qituvchilarga erta yoshdagi ta'lim sohasidagi so'nggi tendensiyalardan xabardor bo'lish va ularni amaliyotda qo'llashga yordam beradi.

Harakat tadqiqoti - bu MTT tarbiyachilariga o'z amaliyotidagi muammolarni tekshirish va hal qilish, shu bilan birga pedagoglar natijalarini yaxshilash imkonini beradigan hamkorlikdagi so'rov jarayonidir. Harakat tadqiqotlari orqali o'qituvchilar tadqiqot savollarini aniqlaydilar, ma'lumotlarni to'playdilar, tadbirlarni amalga oshiradilar va kelajakdagi amaliyotni xabardor qilish uchun natijalarni aks ettiradilar. Ushbu yondashuv pedagoglarning faolligini, innovatsiyalarini va dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilishni rag'batlantiradi, natijada MTTda o'qitish va o'qitishning doimiy takomillashuviga hissa qo'shadi.[5] Amaliy mahorat darslari va treninglar tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirishning samarali usuli hisoblanadi. Bunday tadbirlar davomida pedagoglar yangi ta'lim va tarbiya usullarini o'zlashtirishlari, hamkasblari bilan tajriba almashishlari, olgan bilimlarini amaliyotda qo'llashlari mumkin.

Reflektiv amaliyot va harakat tadqiqoti maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'qituvchilarini o'z ta'lim amaliyotlari haqida tanqidiy fikr yuritishga, takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashga va dalillarga asoslangan tadbirlarni amalga oshirishga undaydi. Fikrlash amaliyoti orqali o'qituvchilar doimiy ravishda

o'z-o'zini baholash, maqsadlarni belgilash va kasbiy o'sish bilan shug'ullanadilar. Harakat bo'yicha tadqiqot loyihalari o'qituvchilarga muayyan o'qitish muammolarini o'rganish, ma'lumotlarni to'plash va hamkasblari bilan hamkorlikda innovatsion echimlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bu esa pedagoglarga o'z kasbini muntazam takomillashtirish va rivojlantirish imkonini beradi[6]. Refleksion amaliyot va fikr-mulohazalar MTT pedagoglarining kasbiy mahoratini oshirishda muhim o'rin tutadi. Pedagoglar o'z amaliyotlarini muntazam ravishda ko'rib chiqishlari, ishidagi kuchli va zaif tomonlarini aniqlashlari va doimiy takomillashtirishga intilishlari mumkin. Hamkasblar, rahbariyat va ota-onalarning fikr-mulohazalari o'qituvchilarga o'z yutuqlari va yaxshilash mumkin bo'lgan sohalarini tushunishga yordam beradi[7].

Onlayn ta'lim platformalari, vebinarlar va raqamli resurslar maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari uchun qulay va mavjud kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini taklif etadi. Ushbu platformalar erta bolalik ta'limiga tegishli keng ko'lamli mavzularni qamrab oluvchi ko'plab o'quv materiallari, o'quv videolari va interaktiv modulni taqdim etadi. Pedagoglarlar o'z-o'zidan ta'lim olishlari, onlayn munozaralarda ishtirok etishlari va kasbiy rivojlanish uchun kreditlar yoki sertifikatlar olishlari mumkin.[8] Raqamli ta'lim platformalari, mobil ilovalar va interfaol o'quv materiallari kabi innovatsion texnologiyalardan foydalanish ham maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarining kasbiy mahoratini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Ushbu vositalar tarbiyachilarga qiziqarli darslarni yaratishda, har bir bola uchun o'rganishni shaxsiylashtirishda va o'rganish jarayonini o'lchashda yordam beradi[9].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining malakasini oshirish erta yoshdagi bolalarning yuqori sifatli ta'limini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishning turli usullarini tahlil qilish va qo'llash orqali pedagoglar yosh bolalarning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradigan o'quv tajribalarini osonlashtirishda ularning samaradorligini oshirishlari mumkin. Uzlaksiz kasbiy rivojlanish, reflektiv amaliyot, murabbiylik, harakat tadqiqotlari va kasbiy ta'lim jamoalari maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilariga o'zlarining tarbiyachi roliga o'sishi, o'rganishi va rivojlanishi uchun qimmatli imkoniyatlarni taqdim etadi. Ta'lim muassasalari, siyosatchilar va manfaatdor tomonlar MTT tarbiyachilarining doimiy kasbiy o'sishi va muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlash uchun ushbu usullarga sarmoya kiritishlari shart. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishda samarali malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishning mavjud usullarini tahlil qilish orqali o'qituvchilar va siyosatchilar MTT tarbiyachilarning doimiy o'sishi va rivojlanishini qo'llab-quvvatlashning samarali strategiyalarini aniqlashlari mumkin. Rasmiy ta'lim, seminarlar, tengdoshlar bilan hamkorlik, reflektiv amaliyot va onlayn ta'lim kombinatsiyasi orqali maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari bolalarga yuqori sifatli ta'lim berishlari mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Асаева, И. Н. "Основные проблемы и направления развития профессиональной компетентности воспитателей дошкольных учреждений." *Современные проблемы науки и образования* 4 (2008): 36-41.
2. Симоненко, А. В. "Профессиональная компетентность воспитателей дошкольных образовательных учреждений." *Вестник магистратуры* 3-1 (30) (2014): 68-70.
3. Пунполева, Светлана Анатольевна. Педагогические условия развития профессиональной рефлексивности педагогов дошкольных образовательных учреждений. Diss. 2020.
4. Боброва, Марина Петровна. Дидактическая подготовка педагогических кадров дошкольных учреждений в контексте профессиональной деятельности. Diss. Алтайский государственный педагогический университет, 1997.
5. Коломийченко, Л. В., and М. В. Кирилина. "Совершенствование социально-педагогической компетентности воспитателей дошкольных образовательных учреждений в процессе инновационной образовательной деятельности." (2011): 146-146.
6. Резанова Л. Ф. Личностно-ориентированное обучение будущего педагога-воспитателя в системе дошкольного образования //Новокузнецк: ГИТИС. – 1999.
7. Ханова Т. Г., Белинова Н. В. Непрерывное образование педагогов дошкольного образования: методическое сопровождение повышения профессиональной компетентности //Проблемы современного педагогического образования. – 2020. – №. 67-3. – С. 240-243.
8. Сваталова Т. А. Формирование профессиональной компетентности педагогов дошкольного образования в системе дополнительного профессионального образования (повышения квалификации) //Челябинск. – 2009.

-
9. Akbarali O'g'li S. F. Organization of experimental work and analysis of results on the improvement of technologies for improving the effectiveness of legal education and training of schoolchildren //Frontline Social Sciences and History Journal. – 2023. – T. 3. – №. 04. – С. 54-61.

Феруз СУЛТОНОВ,

Докторант Узбекского государственного университета мировых языков

E-mail: feruzsultaan@gmail.com

По отзыву доктора педагогических наук, профессора Махмудовой Д.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND DIDACTIC STRATEGIES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE TRANSLATORS

Annotation

This article explores modern teaching methods and technologies in translation education, including the use of CAT tools for direct translation work and immediate feedback. A project-based approach introduces students to real translation projects, fostering the development of professional skills. The importance of feedback and self-assessment is discussed as means to enhance critical thinking and translation competencies. Emphasis is placed on the significance of a balanced approach to education in preparing for adaptation in the professional landscape.

Key words: Didactic strategies, translation training, technologies in translation, project-oriented approach, CAT tools.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ И ДИДАКТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ ПЕРЕВОДЧИКОВ

Аннотация

Статья обсуждает современные методы и технологии в обучении переводу, включая использование САТ-инструментов для непосредственной работы с переводами и получения мгновенной обратной связи. Проектно-ориентированный подход вводит студентов в реальные переводческие проекты, способствуя формированию профессиональных навыков. Значение обратной связи и самооценки обсуждается как средства развития критического мышления и повышения переводческих компетенций. Акцентируется важность сбалансированного подхода к обучению для подготовки к адаптации в профессиональной среде.

Ключевые слова: Дидактические стратегии, обучение перевода, технологии в переводе, проектно-ориентированный подход, САТ-инструменты.

BO‘LAJAK TARJIMONLARNING MALAKASINI OSHIRISH JARAYONIDA USLUBIY TAMOYILLAR VA DIDAKTIK STRATEGIYALAR

Annotatsiya

Ushbu maqola tarjima ta'limida zamonaviy o'qitish usullari va texnologiyalarini, jumladan, to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish va darhol qayta aloqa qilish uchun CAT vositalaridan foydalanishni o'rganadi. Loyihaga asoslangan yondashuv talabalarni haqiqiy tarjima loyihalari bilan tanishtiradi, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Mulohaza yuritish va o'z-o'zini baholashning ahamiyati tanqidiy fikrlash va tarjima qobiliyatlarini oshirish vositasi sifatida muhokama qilinadi. Professional landshaftda moslashishga tayyorgarlik ko'rishda ta'limga muvofiq yondashuvning ahamiyatiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Didaktik strategiyalar, tarjima treningi, tarjimada texnologiyalar, loyihaga yo'naltirilgan yondashuv, CAT vositalari.

Введение. Современный мир, характеризующийся высоким уровнем глобализации и многоязычного общения, ставит перед педагогическим сообществом многогранные задачи в области подготовки квалифицированных специалистов в сфере переводческой деятельности. Динамично изменяющиеся условия межкультурной коммуникации, развитие технологических инноваций и постоянное расширение международного сотрудничества требуют не только глубокого освоения иностранных языков, но и всестороннего развития профессиональных компетенций переводчиков.

Цель данной научной статьи заключается в исследовании методологических принципов и дидактических стратегий, которые способствуют эффективному процессу профессионального становления будущих переводчиков. Задачи исследования включают анализ существующих педагогических подходов, интеграцию теоретических положений и практических методик в обучении, а также разработку рекомендаций по оптимизации учебного процесса в контексте актуальных требований профессиональных переводческих стандартов.

В основу методологической рамки исследования положены принципы междисциплинарности, позволяющие осмыслить кросс-культурные аспекты переводческого образования, и когнитивного подхода, акцентирующего внимание на ментальных процессах, лежащих в основе приобретения и применения профессиональных навыков. Педагогическая рефлексия и реализация дидактических

стратегий рассматривается как средство индивидуального профессионального роста студентов.

Актуальность настоящей работы обусловлена тем, что несмотря на обширный корпус исследований в области лингвистического образования, вопросы создания устойчивой и адаптивной системы образования, способной гибко реагировать на переменчивые условия рынка, по-прежнему требуют дальнейшего развития и конкретизации. Изменения в международной экономике, политике и культуре порождают новые типы текстов и способы коммуникации; следовательно, актуализация процесса обучения переводчиков становится неизбежной.

Для реализации поставленных целей автором предлагается комплексный анализ литературных источников, включая отечественные и зарубежные публикации, а также методы качественного и количественного исследования, в том числе опросы и наблюдения за образовательной практикой. В результате, предполагается выработать интегрированное понимание о том, какие дидактические стратегии наиболее эффективны при формировании профессиональных качеств переводчиков, и как методологические принципы могут быть инструментализированы в виде конкретных учебных технологий и приемов.

Методология. Для достижения целей исследования и решения поставленных задач мы опираемся на комплексный методологический подход, предполагающий использование различных типов анализа и синтеза данных. Основопологающей теоретической базой служат труды

ученых, занимавшихся исследованием в области переводоведения и педагогики.

Ключевыми являются работы В. Комиссарова, основоположника современной теории перевода, который подробно разработал вопросы поиска адекватных соответствий между языковыми единицами при переводе. Монография "Теория перевода (лингвистические аспекты)" [1, 1990] вносит значительный вклад в изучение методологических основ обучения переводу.

Для детализации компетенций, необходимых переводчику, мы обратились к классификации С. Тюленева, представленной в его труде "Теория перевода" (2, 2001). Современный взгляд на компетенции и их структуру предложен в работах D.Gile, особенно в его концепции о развитии стратегической компетенции (7, 1995).

Дидактические аспекты переводческого образования освещены в исследованиях H.Vermeer, в частности в его работе "Скопоская теория перевода" (**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 1986), где рассматривается сквозная дидактика обучения переводу. Педагогический подход к обучению перевода основан также на работах А.Рум, который в своих многочисленных публикациях изучил дидактические стратегии в теоретической и практической плоскостях (**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 2010).

Практические аспекты подхода к обучению будущих переводчиков берут свое начало из трудов D.Kiraly, которая исследует ситуативное обучение и рефлексивную практику в переводческой деятельности (10, 2000).

Методология данного исследования включает следующие этапы:

1. Анализ существующей теоретической литературы по теме методов и дидактики в обучении переводу.

2. Обзор педагогических исследований образовательных программ для переводчиков.

Предполагаемые методы анализа:

- Функциональный анализ для выявления ключевых компонентов в структуре переводческой компетенции;

- Сравнительный анализ для оценки различий в методических подходах;

Основная цель методологического аспекта исследования - обеспечить надежную и валидную основу для изучения и анализа темы, что позволит сформировать предложения по совершенствованию образовательного процесса в области переводческой деятельности.

Теоретические аспекты профессионального становления переводчиков. Изучение истории и развития переводческого образования раскрывает динамику и адаптацию обучения переводу под социокультурные и технологические переменные. В своем фундаментальном труде "Перевод: интерпретативный подход" J.Delisle, отмечается, что переводческое образование начало свое становление с древних времен, когда первые переводы письменных текстов сопровождалась устными объяснениями и комментариями (5, 1988). В новые времена концепция переводческого образования обогащается, и как подчеркивает J.Holmes, в своей работы "Природа переводоведения" (8, 1972), становится более структурированной и ориентированной на развитие коммуникативных навыков в мультиязычной среде.

Методологические подходы в педагогике перевода широко варьируются и претерпевают значительные изменения. А.Рум, акцентирует внимание на необходимости целенаправленного использования различных методов, адаптированных к специфическим задачам и целям обучения (**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 1998). Подход P.Newmark, заключается в рациональном сочетании грамматической, семантической и прагматической точности при обучении переводу (**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 1988). Указанные подходы отражают тенденцию к индивидуализации обучения и акцент на развитие критического мышления.

В контексте систем и стандартов профессиональной подготовки переводчиков ключевым является определение требуемых компетенций и навыков. Стандарты,

разработанные ATA (American Translators Association) [3], а также EN 15038, европейским стандартом для переводческих услуг, предполагают наличие специфических качеств и умений у переводчиков, которые должны отражаться в образовательном процессе (European Committee for Standardization, 2006) [6].

Концепция дидактической стратегии в лингвистическом образовании подразумевает сознательный выбор методов и технологий обучения, нацеленных на достижение определенных образовательных результатов. R.Bell подчеркивает важность разработки образовательных программ, исходя из дидактических принципов, признанных в рамках исследований по прикладной лингвистике (4, 1991). Ключевым аспектом здесь является сбалансированность теоретической подготовки и практических навыков, что, по мнению D.Kiraly, может быть достигнуто через рефлексивное обучение и деловые игры (9, 1995).

Таким образом, теоретические аспекты профессионального становления переводчиков основываются на глубокой исторической традиции, методологической гибкости, четко определенных профессиональных стандартах и дидактически обоснованных стратегиях обучения.

Компетенции будущих переводчиков. Профессиональная подготовка переводчиков неразрывно связана с определением и развитием целого комплекса компетенций, которые определяют квалификацию и эффективность специалиста в этой сфере. Известный исследователь в области переводоведения D.Gile выделяет несколько ключевых компетенций, таких как переводческая, лингвистическая, культурная и техническая. Компетенции охватывают не только знание исходного и целевого языков, но и понимание культурного контекста, что подчеркивается в работах ученого С.Nord (**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 1991). Помимо этого, в современных условиях важность приобретает техническая компетентность, которая включает умение работать с CAT-инструментами.

Структурно-функциональную модель переводческой компетенции можно рассматривать как системное объединение различных знаний, умений и навыков, которые применяются переводчиком для достижения эффективного и качественного результата перевода. Публикации С.Nord, обеспечивают структурированный взгляд на переводческую компетентность, предлагая разбить её на подсистемы, такие как стратегические, процедурные и языковые навыки. Данная модель подчеркивает, что становление переводчика требует развития как аналитических способностей, так и творческих компетенций.

Когнитивные и коммуникативные аспекты играют ключевую роль в процессе перевода, обеспечивая возможность для переводчика не только точно интерпретировать исходное сообщение, но и адаптировать его к социально-культурным характеристикам языка перевода. G.Shreve в своих исследованиях уделяет внимание когнитивной переработке информации в деятельности переводчика, акцентируя на необходимости управления когнитивной нагрузкой в процессе перевода. Автор развивает эту идею, добавляя, что когнитивные навыки тесно переплетаются с коммуникативными, что позволяет переводчику более точно передавать интенции автора исходного текста.

Компетенции переводчиков, таким образом, образуют многоуровневую систему, где каждый компонент имеет значение для профессиональной деятельности переводчика, требующей непрерывного развития и совершенствования. Развитие информационных технологий открывает новые горизонты для разработки и применения инновационных методов в обучении перевода. Примером могут служить виртуальные платформы для совместной работы, такие как Memsource или Smartcat, где студенты могут учиться переводить в реальном времени, совместно работать над текстами и использовать CAT-инструменты. Преподаватели, в свою очередь, используют эти технологии для создания интерактивных упражнений, что заметно повышает

мотивацию и вовлеченность студентов, как это описано D.Kiraly в его подходе к педагогическому процессу.

Дидактические стратегии в обучении переводу.

Проектно-ориентированный подход в обучении переводу призван подготовить студентов к реальным условиям их будущей профессиональной деятельности. Это достигается через задания, направленные на создание переводов для фиктивных или реальных клиентов. Примером может служить организация переводческих агентств на базе учебных заведений, как это практикуется в некоторых университетах. Студенты работают в командах над проектами, имитирующими настоящий рабочий процесс, что включает поиск заказов, ценообразование и собственно перевод. Обратная связь и самооценка являются ключевыми составляющими процесса обучения. Наше исследование подчеркивает, что регулярная и конструктивная обратная связь от преподавателей повышает качество освоения переводческих навыков. Самооценка, в свою очередь, стимулирует развитие критического мышления и способности анализировать собственную работу, что является неотъемлемой частью профессионального роста переводчика. В контексте обратной связи и самооценки актуальным остается подчеркивание необходимости рефлексии в процессе обучения. Включение инновационных технологий,

реализация проектно-ориентированного подхода и акцент на рефлексивные аспекты обучения являются неотъемлемыми частями современных дидактических стратегий в обучении переводу. Это способствует формированию высококвалифицированных специалистов, способных адекватно реагировать на постоянно меняющиеся требования профессиональной переводческой деятельности.

Заключение. В ходе осмысления и анализа дидактических стратегий в обучении переводу становится ясно, что современное переводческое образование претерпевает значительные изменения под влиянием постоянно развивающихся технологий и эволюционирующих методов обучения. Применение инновационных технологий в учебном процессе не только повышает качество и динамичность образования, но и способствует лучшему вовлечению студентов и более быстрой адаптации к условиям рынка труда. Проектно-ориентированный подход в развитии переводческих задач направлен на формирование необходимых профессиональных навыков и подготовку студентов к реальным ситуациям, которые они могут столкнуться в своей будущей карьере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Комиссаров В.Н. (1990). Теория перевода (лингвистические аспекты). Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.-М.: Высш. шк., - 253 с. ISBN 5-06-001057-0
2. Тюленев, С.В. (2004). Теория перевода: Учебное пособие. — М.: Гардарики. - 336 с ISBN 5-8297-0204-5.
3. American Translators Association. (n.d.). ATA Certification Program. Retrieved from [https://www.atanet.org/certification/]
4. Bell, R.T. (1991). Translation and Translating: Theory and Practice. Londres/New York, Longman, coll. Applied Linguistic and Language Study, 298 p. DOI:10.7202/002801ar
5. Delisle, J. (1988). Translation: An Interpretive Approach. University of Ottawa Press. 125 p. ISBN 9780776601557
6. European Committee for Standardization. (2006). EN 15038 Translation Services - Service Requirements. [http://qualitystandard.bs.en-15038.com/]
7. Gile, D. (1995). Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 274 p SBN-13. 978-9027224330
8. Holmes, J.S. (1972). The Name and Nature of Translation Studies. In Holmes, J.S. (Ed.), Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies (pp. 67-80). Amsterdam: Rodopi.
9. Kiraly, D. (1995). Pathways to Translation: Pedagogy and Process. Kent, OH: Kent State University Press. 175 p. ISBN 0-87338-516-0
10. Kiraly D. (2000). A Social Constructivist Approach to Translator Education: Empowerment from Theory to Practice. Manchester: St. Jerome Publishing. 207 p. https://doi.org/10.7202/008733ar

Ganisher TAGAYEV,

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi dotsenti v/b

E-mail: tagayevganisher86@gmail.com

O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti dotsenti, (PhD) A.Rahimov taqrizi asosida

YOSHLARDA ESTETIK TARBIYANI RIVOJLANTIRISHNING ETNOGRAFIK OMILLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada yoshlarning estetik tarbiyasi yuksaltirib borishda etnografik omillarning ta'siri, milliy an'ana, urf-odatlar hamda madaniy merosimiz asosida ta'lim-tarbiya ishlarini olib borish, estetik tarbiya muammolarini tahlil qilish, xalq etnopedagogikasida o'ziga xos estetik tarbiya mezonlari, etnografik muhitning yoshlarni har taraflama aqliy, ma'naviy, jismoniy jihatdan barkamol bo'lishiga, jamiyatda faollik koifsetining oshishiga, tashqi ta'sirlardan himoyalalanib borishiga, og'ir turmush jarayonlarida yashovchanlik tuyg'ularining boyishiga, ong faoliyatining kengayib borishi kabi masalalar keng yoritilgan. Shu bilan bir qatorda, yoshlar estetik tarbiyasiga ijobiy ta'sir etuvchi pedagogik tavsiyalar ham keng o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Estetik tarbiya yo'nalishlari, estetik bilimlar tizimi, etnografik muhit, milliy mentalitet, xalq pedagogikasi namunalari, oilaviy turmush tarzi an'analari, milliy qadriyatlar va urf-odatlar, ma'naviy meros.

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние этнографических факторов на совершенствование эстетического воспитания молодежи, проведение воспитательной работы на основе национальных традиций, обычаев и культурного наследия, анализируются проблемы эстетического воспитания, конкретные критерии эстетического воспитания в народной этнопедagogике, Этнографическая среда. помогает молодым людям стать интеллектуально, духовно и физически совершенными во всех отношениях, повысить коэффициент активности в обществе, защититься от внешних воздействий, тяжелой жизни

Ключевые слова: Направления эстетического воспитания, система эстетических знаний, этнографическая среда, национальный менталитет, примеры народной педагогике, традиции семейного уклада, национальные ценности и обычаи, духовное наследие.

ETHNOGRAPHIC FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF AESTHETIC EDUCATION IN YOUTH

Annotation

In this article, the influence of ethnographic factors on the development of aesthetic education of young people, conducting educational work based on national traditions, customs and cultural heritage, analyzing the problems of aesthetic education, specific criteria of aesthetic education in folk ethnopedagogy, Ethnographic environment helps young people to become intellectually, spiritually, and physically perfect in every way, to increase the coefficient of activity in society, to be protected from external influences, hard life

Key words: Directions of aesthetic education, system of aesthetic knowledge, ethnographic environment, national mentality, examples of folk pedagogy, family lifestyle traditions, national values and customs, spiritual heritage.

Kirish. Ta'lim tizimidagi zamonaviy islohotlar, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish hamda bozor iqtisodiyoti chuqur ildiz o'tib borayotgan davrda Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvofiq bir qator yangi vazifalarni yuzaga keltiradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hych qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"[1] deb, yoshlar siyosiy faolligini oshirishga da'vat etdilar.

Mamlakatimiz istiqloqlga erishganidan keyin xalqimizning o'zligini anglashi, milliy qadriyatlar, tarixiy an'analarga bo'lgan e'tiborning ortishi va milliy-etnik o'zlikni anglash hissini kuchayishi natijasida o'zbek xalqi etnogenezi va etnik tarixiga oid salmoqli tadqiqotlar yaratildi. Qolaversa, uzoq yillar davomida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan bebaho merosimizni, milliy qadriyatlarimiz va urf-odatlarimizni qaytadan jonlanishi hamda ularning eng ibratli jihatlarni jamiyat hayotiga olib kirish borasida qator xayrli ishlar amalga oshirildi. Boshqa tomondan esa aynan keyingi o'n yilliklarda dunyo miqyosida kechayotgan ulkan globalizatsion jarayonlar va turli tarixiy-etnografik mintaqalararo kommunikatsiya tizimini takomillashuvi etnomilliy an'analarga jiddiy ta'sir qilmoqda[5].

Asosiy qism. Jamiyatda har bir shaxsning estetik tarbiyasi pedagogik faoliyatning bir tarmog'i sifatida o'z atrof-muhit hamda tashqi omillar ta'sirida o'zgarib boruvchi, yosh xususiyati bilan bog'liq jarayondir. "Maktabda va maktabgacha ta'limda,

ayniqsa, estetik tarbiyaning ahamiyati katta. Chunki aynan ana shu ta'lim o'choqlari inson bolasidagi savqli tabiiy tarzida namoyon bo'lgan nafasatga muhabbatni estetik tarbiya yordamida kamolotga yetkazishga xizmat qiladi. Maktabdagi rasm, musiqa, mehnat darslarida, bog'chalardagi badiiy adabiyot (ertaklar), musiqa, turli o'yinlar va o'yinchoqlar vositasida olib boriladigan mashg'ulotlar shu jihatdan katta ta'sirga ega, ular oiladan tashqaridagi dastlabki muntazam va uzluksiz estetik tarbiyaning eng diqqatga sazovor ko'rinishlaridandir"[2].

O'zbek xalqining yosh avlodni hayotga tayyorlashda ko'p asrlar davomida qo'llagan usul va vositalari, tadbir shakllari, o'zi xos urf-odati va ana'analari, tarbiya haqidagi g'oya va hayotiy tajribasi xalq pedagogikasida mujassamlashdi. Xali maktab bo'lmagan, pedagogik fikr tarkib topmagan davrdayoq qabila a'zolarining bolalarda mehnatsevarlik, jangovorlik, odob-axloq, nafasat, do'stlik, mehr-shavqat, insorparvarlik sifatlarini tarkib topirish sohasidagi aql-idroki va usullari o'sha davrdagi hayotiy tajribaning mevasi sifatida bizning davrgacha yetib keldi va xalq pedagogikasi sifatida shakllandi [10].

Jamiyatda shaxs tarbiyasi har doim muhim bosqich hisoblanib, bu jarayonda xalq pedagogikasining o'rni va roli muhim bo'lib kelgan. Tadqiqotchi B.Ubaydullayeva o'zining ilmiy mulohazalarida bolalarni kelajakda mehribon shaxs sifatida ulg'ayib borishida xalq etnopedagogikasining o'rni muhim ekanligiga urg'u beradi. Olima bu jarayonlarni Surxon vohasi misolida asoslashga harakat qilgan. O'zbek oilasida bolalarni yoshlik chog'idan bir-birlariga g'amxo'rlik qilish fazilatlarini muhimligini inobatga olib, bu jarayonlar oilada ikkinchi va

uchinchi farzandlarning tug'ilishi bilan boshlanishi va bu an'nana ekanligiga e'tibor qaratadi. Ularga bundan tashqari, ota-onalari hamda oilaning boshqa a'zolari bilan bir qatorda, qarindosh-urug'lari, qo'ni-qo'shnilariga nisbatan ham mehr-muhabbat tuyg'ulari ham singdirib borilishi qayd qilinadi. Bu omillar natijasida, hamjihatlik, bir-birlarini qo'llab-quvvatlash, xabardolik his-tuyg'ularini o'zida jamlagan o'ziga xos qadriyatlar tizimi yuzaga kelishi ta'kidlanadi[9].

Xalqimizning ona tabiatga, yer-suvga, havoga, olov kabi to'rt unsurga e'tiqodi va ularni ulug'lash bilan bog'liq turli xil urf-odat va marosimlari, an'analar, kasb-hunar udumlari, turli diniy va siyosiy bosimlarga qaramasdan xalq turmush tarzi, urf-odatlarida saqlanib qolgan ko'hna mifologik unsurlarda ifodalangan. Taniqli etnolog olim A.Ashirovning fikricha, tarixdan rivojlanib kelgan shaharsozlik va me'morchilik an'analari, folklor na'munalari, yozma meros, adabiyot, san'atga bo'lgan kishilardagi muhabbat urf-odatlarining saqlanishiga zamin yaratgan. Yovuzlik va ezgulik to'g'risida tarannum etuvchi rivoyatlarimiz ham xalq og'zaki ijodi namunalari sifatida bizgacha yetib kelgan. Qadimgi ikki daryo oralig'ida, asosan, o'troq turmush tarzi madaniyati egalari taalluqli bo'lgan Navro'z, Mehrjon, Sada, Gul sayli kabi bayram va sayllarining asrlar davomida o'tkazilib kelishi bilan bir qatorda, kishilarning qayg'uli motam marosimlarini kutilmaganda yuzaga kelishi, uni tashkil etilish, o'tkazish bilan bog'liq marosimlar, ularni tashkil qiluvchi maxsus kasb vakillarining ishtiroki bilan bog'liq diniy rasm-rusmlar, udumlarimizning saqlanib qolgan[6]. Bu omillar esa, o'z navbatida, asrlar davomida kishilarning etnoestetik tarbiyasining rivojlanib borishiga xizmat qilgan.

Yoshlar estetik tarbiyasida moddiy-ma'naviy meros, xalq amaliy san'ati namunalari, xalq xo'jalik mashg'uloti an'analari kabi omillar etnografik muhit orqali o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. "Qadimgi e'tiqodlarni odamlarning tabiat sirlarini tushunish uchun qo'yilgan dastlabki qadamlardan biri, deyish mumkin. Shu omillar natijasida, tushuncha va e'tiqodlar, jumladan, tabiiy hodisalarning sehriga ishonish kabi fetishistik qarashlar, o'simlik va hayvonlar ilohiy kuchiga sig'inish kabi totemistik odatlar, jon va ruh obrazidagi kuchlarga ishonish singari animistik e'tiqodlar, tabiat unsurlari – quyosh, olov, yer, suv kabilarga sig'inish kabi politeistik an'analar, suv, shamol va boshqa tabiiy hodisalarga ta'sir etish kabi magik harakatlar vujudga keldi"[13]. Bu omillar o'z navbatida, insonlarga dastlabki estetik tarbiya elementlarini shakllanishiga ham xizmat qilgan.

Bu o'ziga xoslikka ega bo'lgan shu kabi etnomadaniy muhit insonlarning har taraflama aqliy, ma'naviy, jismoniy jihatdan barkamol bo'lishiga, jamiyatda faollik ko'ifsetining oshishiga, tashqi ta'sirlardan himoyalab borishiga, og'ir turmush jarayonlarida yashovchanlik tuyg'ularining boyishiga, ong faoliyatining kengayib borishiga, estetik tarbiyasining shakllanishida muhim vazifalarni o'tagan. Bu kabi etnografik muhitda milliy etnik madaniyat, ma'naviy qadriyatlarining rivoj topib borishi asnosida, yoshlarda estetik tarbiya hamda etnoestetik madaniyatning barcha ko'rinishlari ham rivojlanib, o'zining namoyon bo'lishiga ko'ra quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

birinchidan, etnomadaniy omillar yosh avlod etnoestetik ongi va tafakkuriga konstruktiv ta'sir ko'rsatib, etnografik dunyoqarashlarini shakllanishigan, kishilar o'rtasida sog'lom, zavqiy munosabatlarni shakllanishini ta'minlab kelgan;

ikkinchidan, etnosning sog'lomlashtirishga doir an'ana va qadriyatlarining muayyan hududda, fasliy, kasbiy ahamiyati yuqori bo'lib, ma'lum hududda istiqomat qilib kelayotgan bir qator elat va xalqlarning birlashish jarayonlariga, etnoestetik madaniyatini takomillashib borishiga xizmat qilgan;

uchinchidan, hozirgi kunda davlat tomonidan qonuniy kafolatlangan har qanday etnomadaniy an'ana va udumlar o'zbek xalqini mulki va undan to'laqonli foydalanish huquqiga ega;

to'rtinchidan, umumta'lim maktablarida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan malaka talablari doirasida estetik tarbiyaga doir bilimlarni kiritish, ularda vatanni sevish, ota-onaga sodiqlik, aqlan va jismonan sog'lom ulg'ayishi, qalban poklash, forig'lantirishga qaratilgan faoliyatni turlarini yo'lga qo'yish, jamiyat hayotida millatlararo munosabatlarda tinch-totuvlikni, mehnatsevarlik kabi munosabatlarni rivojlantirishdan iborat;

beshinchidan, "ma'naviy-mafkuraviy qadriyatlarining negizi bo'lib jamiyatda xizmat qiluvchi ana'ana, udum va marosimlar xalq ma'naviyatining muhim qismi sifatida barchani ezgulik sari yetaklab, komil insonni shakllantirishga xizmat qiladi"[12].

Ta'lim muassasalarida fan dasturlariga qo'shimcha ravishda o'quvchi tarbiyasi muhim omil sifatida qaralib, uni ta'minlashda estetik madaniyat va tafakkur vositalaridan dars mashg'ulotlari davomida usluksiz foydalanish, o'quvchida dunyoni rangbarang tasavvur etishlariga xizmat qiladi. "Chunki, yoshlar tabiat va jamiyatni nafaqat aqliy imkoniyatlari doirasida bilib, anglab boradi, balki, shu bilan bir qatorda, estetik tafakkuri orqali ham his qiladi va idrok etadi. Shu bilan birga bunday ijtimoiy-psixologik jarayon bevosita erkin, ozod, hech qanday tazyiqsiz, ko'rsatmasiz, buyruqsiz bo'lishni ham taqozo qiladi"[3].

O'quvchi-yoshlar o'zlarining estetik bilimlarini ongli ravishda jamiyatga tatbiq etishda quyidagilarga munosabat bildiradi:

1) estetik tarbiya va bilimlari orqali borliqni hissiy idrok etadi va o'z hayotiy tajribasiga tayangan holda olamdagi narsalarning go'zal va xunuk tomonlarini falsafiy mushohadalaydi;

2) yoshlar borliqdagi go'zallik sirlarini o'zlashtirishi natijasida tabiat va jamiyatning bir-biridan farqli tomonlarini xissiy idrok etadi va estetik bilimlarini boyitgan holda ijtimoiy muhit bilan chambarchas holda yangi bosqichga olib chiqadi;

3) yoshlar tarbiyasida estetik kategoriyalar muayyan funksiyalarni ham amalga oshiradi. Unda kognitiv xususiyat ham mavjud bo'lib, voqeyelikdagi narsalarni ijobiy tomonini o'zlashtirish asosida estetik bilimlari doirasini kengaytiradi;

4) har bir xalqning tarixan shakllangan milliy mentaliteti bevosita estetik tarbiyasi orqali ijtimoiy hayotda aks etadi. Bunday ko'rinish bevosita yoshlarda tashqi muhit bilan munosabatga kirishishda, jamiyatning faol a'zosiga aylanishida yaqqol namoyon bo'ladi. Milliy mentalitet shuningdek, yoshlarning atrof-muhitga estetik munosabatini va uning jamiyat an'analari, amaliy faoliyati asosida baholashi kabi barcha harakatlarining umumiylikni anglatadi. "Bugungi kun yoshlarining qiziqish doiralari, faoliyati, dunyoqarashida shakllangan diniy va dunyoviy qarashlar uyg'unligi masalalari, ulardan kelib chiqib shakllanadigan tolerantligi va ijtimoiy faolligi nafaqat ularning o'z taqdirini, balki butun bir millat yoki mana shu millat taqdiri bilan bog'liq davlat kelajagini belgilab beradi"[8]. Bunday faoliyat yoshlar ma'naviyati bilan parallel ravishda jamiyatning estetik tafakkurini shakllanishiga, odamlardagi ruhiyatni oshirishga olib keladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqsak, etnografik bilimlarning boyib borishi va rivojlanishi mavkuraviy hamda diniy dunyoqarashlar tizimini ham boyitib, estetik ahamiyatini oshishiga o'z hissasini qo'shgan. Bu esa o'z navbatida, estetik tarbiya tizimini boyib borishiga asos bo'lgan. "Etnografiklarning markaziy vazifalaridan biri barcha xalqlarga xos yangi turmush tarzining umumiy xususiyatlarini o'rganishdan iborat. Ijtimoiy va oilaviy turmushdagi yangi progressiv formalarni tadqiq qilish va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga katta yordam beradi"[11].

Estetik tarbiyaning barcha yo'nalishlari yosh avlodni ijtimoiy mavqeni oshirib, ularning etnografik muhitda komil inson bo'lib voyaga yetishiga o'z ta'siri ko'rsatib, quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

1) xalqlar o'rtasida bag'rikenglik, etnografik muhitda ahillik;

2) tarbiyaning ijobiy jihatlari, bag'rikenglik, muomalasi, sog'lom turmush an'analariga e'tibor qaratish, jamiyatda o'z "men"ligini isbotlash;

3) integratsiya jarayonlarida xalqlar do'stligiga e'tibor qaratish, boshqa din vakillariga hurmat va to'g'ri munosabatda bo'lish jihatlari;

4) dunyo to'g'risidagi bilimlarini mustaqil o'rganishiga, ularga baho berishiga, intellektual salohiyatini oshirishga, badiiy va erkin ijod kompetensiyalarini shakllanishiga;

5) shaxsiy bilish faoliyatida etnoestetik bilimlarga intilish, ularga bo'lgan ehtiyojlarning paydo bo'la boshlashi bilan;

6) o'z taqdiriga befarq bo'lmalik, o'z-o'zini boshqarish madaniyatini rivojlantirib borishga qaratilgan intilish;

7) mavjud bilim va ko'nikmalari ta'sirida globallashtirilgan dunyo, mojaroli davlatlar, jamiyatning dominantligi, hozirgi davlat tarixi, an'analari, bashariyatga daxldor madaniy yodgorliklarni asrashga bo'lgan intilishlar;

8) o'z-o'zini asrashga bo'lgan harakat, ijtimoiy masalalarda boshqa kishilar, xalqlarning tinch osuda turmush tarzi uchun ijtimoiy daxldorlik hislatlarini, faol fuqarolik pozitsiyalarini yuzaga keltirishdan iborat.

Oila muhitida turmush estetikasi rivojlanar ekan, "bolalar mehnat qilishga o'rganadi, o'zi yaratgan narsaning qadriga yetadi,... Qizlar uchun qo'g'irchoq yasash, bolalar uchun varrak yasash orqali ana shunday ko'nikmalar paydo bo'ladi"[4:87]. Bunda asosan, yosh avlodning yashash muhitidagi etnoestetik ideallar, jamiyatni his qilib, unga munosabat bildirish, shu asosda o'zlarining aqliy tafakkurlarini rivojlantirib borish kabi omillar sabab bo'lib, o'zlarning turmush tarzidagi go'zallikni oshirib borishga doimo intiladilar. Oddiygina uy-ro'zg'or anjomlari ham oilaviy turmushga bezak berishini inobatga olib, har xil rangda, naqshdagi tovoq, lagan, ko'za, kosa, choynak, piyola, qoshiq va hokazolarni xonadonlarda avaylab saqlanadi. Bu omillar nafaqat kishilarning estetik ehtiyojini qondirib borishida, balki turmush tarzi madaniyatini go'zal va chiroyli, estetik madaniyatini ko'rkamligini ta'minlovchi vositalar sifatida qaraladi. Natijada, ularda etnografik atamalar bilan etnografik dunyoqarash tushunchalari ham shakllanib borishini kuzatish mumkin bo'ladi.

Har bir xalqning madaniyati va ma'naviyati umuminsoniy qadriyatlar bilan naqadar bog'liq bo'lgani, uning jahon sivilizatsiyasi tarixiga qo'shgan hissasi va tutgan o'rni bilan belgilanadi. Jahondagi barcha elat va xalqlar ancha murakkab

etnik jarayonni boshdan kechirganlar. Chunki har bir etnos uzoq tarixiy davr davomida turli elatlar bilan aloqada, ba'zan bir joydan ikkinchi joyga ko'chib, boshqa etnoslar bilan aralashib, ularni o'ziga singdirib yoki tarkibiy qism qilib olish natijasida shakllanib kelgan[7]. Mazkur omillar xalq pedagogikasi orqali yoshlar estetik tarbiyasida ham sezilarli ijobiy ta'sirini ko'rsatib kelgan.

Yoshlarni milliy estetik ruhda tarbiyalashda muhim jihatlari e'tibor berish zarur va ular quyidagilardir:

har bir o'sib kelayotgan yosh avlodda estetik idrokni individual tarzda rivojlantirish orqali jamiyatga nisbatan go'zallik va xunuklik tuyg'ularini oshirish;

yuksak estetik dunyoqarashli yoshlarni tarbiyalashda did va ideal masalalariga alohida e'tibor qaratish;

yoshlarda badiiy tanqidchilik san'atini kuchaytirish orqali xilma-xil innovatsiyalarga jalb etish;

ijod namunalarini yaratishda milliy identlikni aks ettirish, kundalik hayotni, ijtimoiy munosabatlarni, odamlar xatti-harakatlarini chiroyli amallar bilan boyishi kerak.

Xulosa. Yoshlarning estetik tarbiyasida etnografik muhit ahamiyatga ega jarayon sifatida o'timish va hozirgi zamon ta'sirida mafkuraviy xurujlar, g'oyaviy ta'sirlarni sezish orqali transformatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Buning ta'sirida ayrim jamiyatning bugungi islohot jarayonidan qochishga intilayotgan kuchlarning milliylikka tahdidi, kelajak avlod ma'naviyatini turli g'arazli kuchlar ta'siridan saqlash dolzarblashmoqda. Bunda yurtimizda keng targ'ibot jarayoniga aylangan "Besh muhim tashabbus"ning mohiyatini chuqur anglash, xalq og'zaki va yozma ijodini innovatsion yo'llardan foydalangan holda yoshlarga yetkazish, ularning estetik tarbiyasida etnografik elementlarni singdirib borish bugungi kunda tarbiyaviy ishlarning asosini tashkil etishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. //Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришни тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. -Тошкент: «Ўзбекистан». НМИУ, 2016.
2. Абдулла Шер. Эстетика. Дарслик. – Т.: 2007.
3. Аббосхўжаев О., Умарова Н., Қўчқоров Р. Мафкура полигонларидаги олишув. – Тошкент: Академиа, 2007.
4. Абдуллаева Н. Дизайн ва бадий-эстетик маданият. –Т.: Turon-iqbol, 2016.
5. Аширов А. Этнология. Ўқув қўлланма. -Т.: Янги нашр, 2014.
6. Аширов А. Ўзбек миллий менталитети ҳақида баъзи мулоҳазаоар. Ўзбек халқининг келиб чиқиши: илмий-методологик ёндашувлар, этногенетик ва этник тарих мавзусида Республика илмий-назарий семинар материаллари. – Тошкент, 2001.
7. Жабборов И. Ўзбеклар (анъанавий хўжалиги, турмуш тарзи ва этномаданияти). -Т.: Шарқ, 2008.
8. Мадаева Ш.О. Ўзбек менталитетида демократик тафаккурнинг шаклланиш хусусиятлари. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2009.
9. Убайдуллаева Б. Сурхондарёда оилавий тарбиянинг этник хусусиятлари // “Бойсун-бахори” очик фольклор фестивалини “Жаҳон цивилизациясида Бойсуннинг моддий ва маънавий маданияти” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференцияси илмий мақолалар тўплами. Т.: “Янги нашр”, 2019. 52-бет.
10. Зуннунов А. Ўзбек педагогикаси тарихи. -Тошкент: Ўқитувчи, 1997.
11. Набиев А. Тарихий ўлкашунослик. (Ўлкани ўрганишнинг асосий манбалари). – Тошкент, Ўқитувчи, 1996.
12. Ғайбуллаев О. Эстетик маданият. Тошкент, “Наврўз”, 2020.
13. Яздонов З. Ш. Ўзбек халқ экологик маданияти анъаналарини тиклаш ва ривожлантириш тенденциялари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2019.

Shakhista TADJIBAYEVA,

Tashkent international university of financial management and technologiesseniior teacher of the department of pedagogy and psychology

E-mail:shohista02.07@mail.ru

TIFT universiteti dotsenti, Sots. Fan. Nom. S.Axrorov taqrizi asosida

INTERCORRELATION ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING AGGRESSIVE BEHAVIOR IN MARTIAL ARTS

Annotation

In this article, the intercorrelation analysis of the psychological factor affecting aggressive behavior is analyzed in detail. Through correlational analysis of the problem of aggressive behavior in sports activities, the positive and negative relationship between the scales of the methods used for the problem is revealed in detail.

Key words: Physical aggression, verbal aggression, indirect aggression, negativism, jealousy, suspicion, hurt, guilt, feeling, frustration, constructive aggression, destructive aggression.

ИНТЕРКОРРЕЛЯЦИОННИЙ АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА АГРЕССИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ В ЕДИНОБОРСТВАХ

Аннотация

В данной статье подробно анализируется интеркорреляционный анализ психологического фактора, влияющего на агрессивное поведение. Посредством корреляционного анализа проблемы агрессивного поведения в спортивной деятельности детально выявляется положительная и отрицательная связь между шкалами методов, используемых для решения проблемы.

Ключевые слова: физическая агрессия, вербальная агрессия, косвенная агрессия, негативизм, ревность, подозрительность, обида, вина, чувство, фрустрация, конструктивная агрессия, деструктивная агрессия.

YAKKAKURASH SPORT TURLARIDA AGRESSIV XULQ-ATVORGA TA'SIR KO'RSATUVCHI PSIXOLOGIK OMILLANING INTERKORRELATSION TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada agressiv xulq-atvorga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik omillaning interkorrelatsion tahlili batafsil tahlil qilingan. Sport faoliyatida agressiv xulq-atvor muammosining korrelyatsion tahlili orqali muammoga doir qo'llanilgan metodikalar shkalalari o'rtasida musbat va manfiy aloqadorlik batafsil ochib berilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy agressiya, verbal agressiya, bilvosita agressiya, negativizm, jizzakilik, sergumonlik, ranj, aybdorlik, hissi, frustratsiya, konstruktiv agressiya, destruktiv agressiya.

Introduction. The problem of aggression is interpreted by different researchers as an unacceptable form of behavior that requires the correction of human behavior. There are different forms of aggression: from direct use of force, verbal insults and threats to the opponent, to covert control of another person, and indirect reprimands that hint at future unpleasantness. Forms of aggression that do not obey socialization are also observed at the level of pain. There are also such behaviors that are recognized as aggression by some of the participants of group conflicts, and analyzed by other participants as determination, activity, and consistency in achieving the goal. B. Klein, while not denying the negative aspects of aggressiveness, emphasizes that there are "some healthy aspects" of aggression that can be used to lead an active life. It is determined by determination, initiative, intensity, success, and overcoming obstacles.

The theory of correlational studies based on the concept of correlation measurements was developed by K. Pearson, which is described in detail in textbooks on mathematical statistics. Only the methodological aspects of correlational psychological research will be considered here. The strategy for conducting a correlational study is similar to a quasi-experiment. The only difference from a quasi-experiment is that there is no controlled effect on the subject. The design of a correlation study is simple.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. When defining the term aggression, it is derived from the Latin language and means "agredi" - "to attack". There are different approaches to the term "aggression" in modern psychology, aggression is negatively evaluated by H. Delgado, A.A. Bass, L.M. Semenyuk, G. Parens, A. Bandura, R. Walters, Yu. Mozhginsky [1]. But at the same time, it can be said that there are positive approaches to "aggression". In particular, L. Bender states that aggression is a human's desire for self-expression. Because explaining the

concept of aggression itself causes a number of difficulties, because this term covers many forms of behavior. When people describe someone as aggressive, they mean that they are abusive, or mean, want to do things their way, or are stubbornly protective of their own ideas, and get lost in a whirlwind of unsolvable problems. they can say human.

Tadqiqot metodologiyasi. The theory of correlational studies based on the concept of correlation measurements was developed by K. Pearson, which is described in detail in textbooks on mathematical statistics. Only the methodological aspects of correlational psychological research will be considered here. The strategy for conducting a correlational study is similar to a quasi-experiment. The only difference from a quasi-experiment is that there is no controlled effect on the subject. The design of a correlation study is simple. The researcher puts forward the hypothesis that there is a statistical relationship between several mental characteristics of a person or between certain external levels and mental states. At the same time, assumptions about causality are not discussed. A correlational study is a study conducted to confirm or reject a hypothesis about a statistical relationship between several (two or more) variables. In psychology, mental properties, processes, states, etc. can play a changing role.

Tahlil va natijalar. The researcher puts forward the hypothesis that there is a statistical relationship between several mental characteristics of a person or between certain external levels and mental states. At the same time, assumptions about causality are not discussed. A correlational study is a study conducted to confirm or reject a hypothesis about a statistical relationship between several (two or more) variables. In psychology, mental properties, processes, states, etc. can play a changing role.

Table 1.

Correlation between the aggression scales of A. Bass and E. Dark and the scales of G. Amon's I-structural (ISTA) methodology (according to Sperman's criterion, n=240)

	Physical Aggression	Verbal Aggression	Indirect Aggression	Negativism	Angry	suspicion	complaint	Guilt
Neuroticism	0,765(**)	0,428(**)	-0,012	0,474(**)	0,169(**)	-0,057	-0,005	-0,158(*)
Spontaneous aggression	0,401(**)	0,722(**)	0,014	0,302(**)	0,051	-0,106	0,004	-0,088
Equilibrium	-0,467(**)	-0,183(**)	-0,074	-0,277(**)	-0,03	-0,063	0,144(*)	0,05
Reactive aggression	0,808(**)	0,338(**)	0,097	0,373(**)	0,005	-0,147(*)	-0,117	-0,046
Extraversion-introversion	0,416(**)	0,323(**)	0,069	0,299(**)	0,042	-0,112	0,078	-0,116
Emotional lability	0,427(**)	0,289(**)	-0,015	0,279(**)	0,045	-0,063	0,042	-0,138(*)
Your masculinity is feminism	0,338(**)	0,288(**)	0,021	0,206(**)	-0,007	-0,063	0,099	-0,099

Note: *-p<0.05; **-p<0.01.

A positive correlation was found between neuroticism and physical aggression scales ($r=0.765$; $p<0.01$). We can say that athletes with neuroticism, which indicates the instability of their emotional state, are prone to physical aggression. At the same time, a positive correlation was found between neuroticism and the scales of verbal aggression, negativism, and anger ($r=0.428$, $p<0.01$. $r=0.474$, $p<0.01$. $r=0.169$; $p<0.01$). It is self-evident that our neurotic people, in addition to showing verbal aggression, can deny everything in the state of negativism, do what they are told, and show all forms of cynicism. A negative correlation was found between the scale of neuroticism and the feeling of guilt ($r=0.158$; $p<0.05$). From this we can see that neurotic persons do not have feelings of guilt such as self-blame. A positive correlation was found between spontaneous aggressiveness and scales of physical aggression, verbal aggression, negativism $r=0.401$; $p<0.01$. ($r=0.722$; $p<0.01$. $r=0.302$; $p<0.01$). (spontaneous aggression) allows to identify and assess the psychopathic state of the introverted type. High scores indicate traits characteristic of people with involuntary behavior. Spontaneous (spontaneous) aggression means aggressive, involuntary, unable to get out, uncompromising. We can see that spontaneous aggressive people dominate physical aggression, verbal aggression, and negativism.

A negative correlation was found between balance and physical aggression scales ($r=-0.467$; $p<0.01$). Equilibrium means resistance to mental shock. High grades show confidence and activity in the future; self-confidence means that it is well protected from the impact of shock factors in normal life situations. Temperance means good mood, stability, fortitude, calmness, self-confidence, trustworthiness, activity. From this we can see that physical aggression is low in balanced individuals. A negative correlation was also found between the balance scale and the scales of verbal aggression and negativism ($r=-0.183$; $p<0.01$. $r=-0.277$; $p<0.01$). Therefore, neither verbal aggression nor negativism occurs in our well-balanced athletes. A positive correlation was found between balance and pain scales ($r=0.144$; $p<0.05$). In the lives and activities of our well-balanced athletes, even a small amount of pain - grief from someone or the whole world, imaginary or real suffering, anger, hatred towards others, jealousy can be seen. Reactive aggression (reactive aggression) - extratensive type determines the manifestation of psychopathic symptoms. High scores indicate a desire for superiority and an aggressive attitude to the social environment. Reactive aggression means aggressively defending one's views, defending one's opinion, selfishness, arrogance, striving for prestige, superiority, superiority. A positive correlation was found between the scale of reactive aggression and scales of physical aggression, verbal aggression, negativism ($r=0.808$; $p<0.01$. $r=0.338$; $p<0.01$. $r=0.373$; $p<0.01$). We can see that our reactive aggressive

individuals, while showing physical and verbal aggression on their own, are also stable in the state of negativity. A negative correlation was found between the scale of reactive aggression and the scale of suspicion ($r=-0.147$; $p<0.05$). We can see that a person prone to reactive aggression does not have suspicion - that is, a tendency to mistrust, to approach people cautiously, to live with the thought that people around them can cause harm. A positive correlation was found between extraversion-introversion and scales of physical aggression, verbal aggression, negativism ($r=0.416$; $p<0.01$. $r=0.323$; $p<0.01$. $r=0.299$; $p<0.01$). The remarkable aspect of this scale is that high scores correspond to extroversion, and low scores correspond to introversion. Extraversion - talkativeness, activity in public affairs or vice versa, introversion - avoidance of contact with people, passivity, emotional instability. In many cases, physical aggression, verbal aggression and negativism are more likely to occur in extroverted people.

Emotional lability (emotional lability, changeability) high scores indicate the incorrectness of the emotional state, which is manifested in insufficient self-awareness, irritability, high excitability, frequent mood swings. Lower scores indicate not only high stability of emotional state, but also self-awareness. Emotional volatility-stability is expressed in features such as emotional stability or instability, mood swings, cheerfulness, enthusiasm, sadness or confidence in the future, joy. A positive correlation was found between emotional lability and scales of physical aggression, verbal aggression, negativism ($r=0.427$; $p<0.01$. $r=0.289$; $p<0.01$. $r=0.279$; $p<0.01$). Therefore, individuals with physical aggression, verbal aggression and negativism are considered emotionally unstable individuals in any activity. A negative correlation was found between emotional lability and guilt scales ($r=-0.138$; $p<0.05$). The feeling of guilt is also called autoaggression - the feeling of guilt observed in the relationship between oneself and the environment, behavior directed against oneself, i.e. self-blame, thinking that I am the one, I am the one means to eat the flesh. We can say that the feeling of guilt is very rare in emotionally unstable persons. A positive correlation was found between the scale of masculinity-feminism and the scale of physical aggression, verbal aggression and negativism ($r=0.338$; $p<0.01$. $r=0.288$; $p<0.01$. $r=0.206$; $p<0.01$). (masculinism-feminism) - high scores testify to mental activity, in particular, masculine, while lower scores indicate feminine. Courage-femininity-activity, knowledge of all, understanding is ingenuity. We can see that masculinity-feminism is high in people who are prone to physical aggression, verbal aggression and negativism, that is, it is impossible to try to bring out the characteristic of men, as mentioned above.

Table 2.

Correlation between the aggression scales of A. Bass and E. Dark and the scales of V. Boyko's method of "Determining the state of frustration" (according to Sperman's criterion, n= 240)

	Physical Aggression	Verbal Aggression	Indirect Aggression	Negativism	Angry	suspicion	complaint	Guilt
Frustration	0,392(**)	0,316(**)	0,132(*)	0,236(**)	-0,005	-0,097	0,067	-0,115

Note: *-p<0.05; **-p<0.01.

A positive correlation was found between the level of frustration and the scales of physical aggression, verbal aggression, indirect aggression and negativism ($r=0.392$; $p<0.01$. $r=0.316$; $p<0.01$. $r=0.132$; $p<0, 01$. $r=0.236$; $p<0.01$). How to behave in a situation of frustration depends on the personality of

the athlete. Athletes with a weak nervous system show more anxiety and depression, and athletes with a strong nervous system show aggression.

Frustration can affect an athlete's performance in different ways. In some cases, it directs the athlete to achieve the goal,

increases motivation. However, it is observed that the behavior is impulsive and irrational. In some cases, frustration stops an athlete from moving. Frequent occurrence of frustration forms aggressiveness, guilt, self-doubt as a personal characteristic. In

general, we can see that physical aggression, verbal aggression, indirect aggression and negativism are always present in athletes with a high level of frustration.

Table 3.

Aggression scales of A.Bass and E.Dark and Ye.P. Ilin, P.A. Correlation between the scales of the Kovalev method of aggressive behavior (according to Sperman's criterion, n=240)

	Physical Aggression	Verbal Aggression	Indirect Aggression	Negativism	Angry	suspicion	complaint	Guilt
Direct verbal aggression	0,329(**)	0,295(**)	0,114	0,225(**)	0,063	-0,138(*)	0,092	-0,074
Indirect verbal aggression	0,351(**)	0,291(**)	0,081	0,204(**)	-0,023	-0,087	0,037	-0,081
Indirect physical aggression	0,349(**)	0,287(**)	0,059	0,183(**)	0,025	-0,147(*)	0,134(*)	-0,089
Direct physical aggression	0,346(**)	0,293(**)	0,116	0,229(**)	0,068	-0,1	0,08	-0,056

Note: *-p<0.05; **-p<0.01.

When the results were carefully studied, a number of positive and negative correlations emerged. A positive correlation was found between direct verbal aggression and physical aggression scales ($r=0.329$; $p<0.01$). In people with direct verbal aggression, physical aggression is also absent together, because people who commit any physical aggression do not automatically observe, even without thinking about it. Verbal expression of negative emotions (quarrels, scolding, cursing, threatening, cursing, etc.) was determined with a very high level of reliability. At the same time, a positive correlation was found with direct verbal aggression and verbal aggression, negativism scales ($r=0.295$; $p<0.01$. $r=0.225$; $p<0.01$). We can observe a negative correlation between the suspicion scale and the direct verbal

aggression scale ($r=-0.138$; $p<0.05$). Direct verbal aggression is rarely encountered in people prone to mistrust.

Among the general correlations, if we analyze the relationship of our last scale with the main selected methodological scales, it can be clearly said that direct physical aggression has a positive correlation between the scales of physical aggression, verbal aggression, and negativism ($r=0.346$; $p<0.01$. $r=0.293$; $p<0.01$. $r=0.229$; $p<0.01$). In particular, it was found that our athletes, who are in a state of physical aggression, verbal aggression, and negativism, make direct physical aggression invisible not only in sports activities, but also in interpersonal relationships.

REFERENCES

1. Gottsdanker R. Osnovi psixologicheskogo eksperimenta: Ucheb. posobie. Per. s angl. - M.: Izd-vo Mosk. un-ta. 1982.-464 s.
2. Beron R., Richardson D. Agressiya.- SPb.: Piter, 2001.- 352 s.
3. Chaldini R., Kenrik D., Neyberg S. Sotsial'naya psixologiya. Poymi sebya, chtobi ponyaty drugix! (seriya "Glavniy uchebnik").- SPb.: Praym- YeVROZNAK, 2002.- 336 s.
4. Spravochnik prakticheskogo psixologa: Psixoterapiya/ sost. S.L.Solov'yova.- M.: AST.SPb.: Sova, 2005.- 575 s.
5. Eliseev O.P. Praktikum po psixologii lichnosti. 2-e izd., ispr. i pererab.- SPb.: Piter, 2002.- 512 s.
6. Martin D. Psixologicheskie eksperimenti. Sekreti mexanizmov psixiki.- SPb.: praym - YeVROZNAK, 2004.- 480 s.
7. Ross A., Nisbett R. Chelovek i situatsiya: Uroki sotsial'noy psixologii/ per. s angl.- M.: Aspekt Press, 2001.- 429 s.
8. Sapogova Ye.E. Psixologiya razvitiya cheloveka: Uchebnoe posobie.- M.: Aspekt Press, 2001.- 460 s.

Go'zal TOXIROVA,

Andijon davlat universiteti o'qituvchisi

E-mayl: go'zaloytoxirova96@list.ru

Andijon davlat pedagogika instituti prof. M.Xalimova

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF WOMEN'S PROFESSIONAL CAREERS

Annotation

In this article, Career is achieving success, career, promotion. In other words, it is the result of a person's specific behavior and attitude in work related to professional growth, and explains its structure. An individual career is a sequence of individual development of behavior patterns and work experience, both conscious and independent, to move up the career ladder. It also embodies the stages of a person's professional life and individuality in entrepreneurial activity.

Key words: Professional career, individual professional career, professional self-sufficiency, authoritative decision.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-СЛУЖЕБНОЙ КАРЬЕРЫ У ЖЕНЩИН

Аннотация

В данной статье Карьера – это достижение успеха, карьера, продвижение по службе. Другими словами, это результат конкретного поведения и позиции человека в работе, связанной с профессиональным ростом, и объясняется его структура. Индивидуальная карьера – это последовательность индивидуального развития моделей поведения и опыта работы, как сознательного, так и самостоятельного, для повышения по служебной лестнице. Оно также воплощает этапы профессиональной жизни человека и индивидуальность в предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: Профессиональная карьера, индивидуальная профессиональная карьера, профессиональная карьера, профессиональная самостоятельность, авторитетное решение.

XOTIN-QIZLARDA PROFESSIONAL-XIZMAT KARYERASINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada, Karyera – bu muvaffaqiyatga erishish, martaba, lavozimga ko'tarilishdir. Boshqacha qilib aytganda, bu shaxsning kasbiy o'sishi bilan bog'liq bo'lgan mehnat faoliyatidagi muayyan xatti-harakati va pozitsiyasining natijasi ekanligi va uning tuzilishi yoritilgan. Individual karyera – xizmat pillapoyalarida ko'tarilishning ham o'ngli, ham o'z-o'zidan amalga oshiriladigan xatti-harakatlar uslubi va ish tajribasini individual ravishda rivojlantirish ketma-ketligidir. Shuningdek, u shaxsning kasbiy hayot yo'li bosqichlari va tadbirkorlik faoliyatidagi individuallikni ham o'zida mujassamlashtirgan.

Kalit so'zlar: Professional karyera, shaxs kasbiy karyera, kasbiy o'zini o'zi ta'minlash, nufuzili qaror.

Kirish. Respublikamizda, so'nggi yillarda sodir bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar jamiyatning barcha sohalariga, ijtimoiy munosabatlar tizimiga ta'sir ko'rsatdi, turli ijtimoiy guruhlarining hayoti va kasbiy strategiyalarida o'zgarishlarga olib keladi. Ijtimoiy tabaqalanish kuchaydi, yuqori malaka talab qiladigan yangi nufuzli kasblar paydo bo'ldi, shaxsning o'z taqdirini erkin belgilashi va o'zini o'zi anglashi uchun sharoit yaratilmoqda. Kasbiy karyera hozirgi vaqtda mehnat qilish huquqining davlat kafolatlariga emas, balki mehnat bozorida individual texnologiyalarga, ishchilarning kasbiy tayyorgarligi va raqobatbardoshligiga, ularning ijtimoiy va kasbiy rivojlanishning boshlanishiga bog'liq. Bozor iqtisodiyotining rivojlanishi bilan ayollar kasbiy sohada ishga joylashish va oliy ma'lumot olishga e'tibor qaratmoqda, bu ko'p jihatdan oilaning moddiy farovonligini oshirish zarurati, o'zini o'zi tasdiqlash, o'zini o'zi qadrlash zarurati bilan bog'liq.

Jamiyatdagi bu jarayonlarning murakkabligi bir qator ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Ayollarning kasbiy karyeralarining o'ziga xosligi ijtimoiy va madaniy integratsiyaga va jamiyat barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ta'lim, ishga joylashish va karyerada ko'tarilish imkoniyatlariga ta'sir ko'rsatadigan to'siqlarning mavjudligidir. Gender omili ayollarning kasbiy martaba yo'lida institutsional va ijtimoiy-madaniy to'siqlar mavjudligida, umuman ayollar mehnatiga erkaklarnikiga nisbatan pastroq jamoatchilik tomonidan baholanishida, mehnat bozorida gender assimetriyasida va jins bo'yicha kasbiy segregatsiyada namoyon bo'ladi: erkaklar asosan buni amalga oshiradilar. O'zlari yuqori maqomga ega bo'lgan sohalarida (moliya, kredit, qurilish, davlat), ayollar eng kam daromadli sohalarida (ta'lim, madaniyat, san'at, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, norasmiy sektor) band.

Ayollarning o'z muammolari ham mavjud (oilaviy mas'uliyat, birlamchi sotsializatsiyaning gender xususiyatlari, jamoada ajralib turish va o'z kasbiyligini isbotlay olmaslik va istamaslik, xavfdan qo'rqish, erkaklarnikiga nisbatan kuch va ambitsiyalarga kamroq intilish) mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XX asrning oxiri XXI asr boshiga kelib, karyera so'zi ilmiy tadqiqotlarda (masalan, A.Derkach, Ye.Dyachkova, F.Lyutens, Ye.Oxotskiy va boshq.) anchayin keng ma'noda qo'llanila boshlandi. Xususan, karyera –

- kasbiy harakatlanish, kasbiy o'sish, professionallikning bir darajasidan boshqasiga o'tish;
- hayotning asosiy sohalarida (ish, oila, bo'sh vaqt) inson taraqqiyoti bosqichlarining dinamikasi va umumiy ketma-ketligi;
- ijtimoiy-iqtisodiy va maqom-rol pozitsiyalari;
- shaxsning ijtimoiy faolligi shakli;
- shaxs butun hayotining muvaffaqiyati;
- shaxsning o'z ehtiyojlarini to'laqonli qondirishga imkon beradigan mavqega erishish istagi;
- shaxsning o'z hayot tarzini rivojlantirishi va takomillashtirishida, ijtimoiy hayot oqimida barqarorlikni ta'minlashda faol harakatlanishi;
- hayotiy maqsadlar muvaffaqiyatining garovi;
- shaxsning muvaffaqiyat va mag'lubiyatlariga bo'lgan subyektiv mulohazasi;
- shaxsiy va kasbiy rivojlanishning o'zaro aloqadorligi sifatida baholanmoqda[1]

20-asrning birinchi yarmida ayollarning mehnat bozoriga kirishi munosabati bilan. ishlab chiqarish sohasidagi ien-yadro muammolari ijtimoiy ahamiyatga ega bo'ldi. 1950-yillarning boshidan beri. G'arb mualliflari (T.Parsons, G.Bekker,

X.Xartman, S.Pulasek, P.Angliya, X.Zellner, R.Barron) ayollarning iqtisodiyotdagi ishtirokining turli jihatlarini va ayollar tengsizligining takror ishlab chiqarish sabablarini o'rgandilar.[1] Kasbiy faoliyatning gender tadqiqotlarida quyidagi asosiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Ayollarning ijtimoiy harakatchanligi va iqtisodiy xulq-atvoridagi o'zgarishlar (G.G.Sillaste, J.I.A.Shatrova, J.I.B.Babayeva, L.D.Elson, A.A.Temkina, E.S.Balabanova); Tashkiliy tuzilmada ayollarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi gender stereotiplari (O.V.Mitina, V.F.Petrenko, A.A.Moekovskaya, K.V.Fofanova); Ayollarning kasbiy o'sishida oilaning roli (O.A.Rakovskaya, N.V.Goncharova, G.V.Turetskaya, I.N.Tartakovskaya); Ijtimoiy fanlar nomzodi dissertatsiyasini tugatgan - Saratov, 2004, V.H.Yatsenko karerlarini shakllantirish va boshqarish Ijtimoiy fanlar nomzodi dissertatsiyasi - Ufa, 2003 y.[2]

Ye. Komarov tadqiqotlarida karyeraning 2 turga ajratib, «vaziyatli karyera» va «o'z qo'llari bilan yaratilgan karyera», deb nomlagan [3].

S.I. Sotnikov esa izlanishlarida karyerani shartli ravishda: «maqsadli karyera», «bir maromli karyera», «spiral karyera», «bir zumlik karyera», «barqaror karyera» va «so'nib boruvchi karyera» kabi 6 ta ko'rinishini asoslagan[7].

P. Shtomka karyeraga erishish jarayonini 2 xil holatda baholab, o'sib borish xususiyatiga ko'ra «progressiv karyera» va so'nib borish jihatiga asoslanib «regressiv karyera» turlariga ajratgan[8].

Tadqiqot metodologiyasi. G'arbliklar hayotidagi Kasb karyerasi bosqichlari

№	Karyera bosqichlari	Yosh,-yil	Maqsadga erishish ehtiyojlari
1.	Dastlabki	25 gacha	Ta'lim, turli ishlarda sinab ko'rish
2.	Tiklanish	30 gacha	Ishni o'zlashtirish, ko'nikmalarni rivojlantirish, malakali mutaxassis yoki rahbarning shakllanishi
3.	O'sish	45 gacha	Xizmat pillapoyalardan ko'tarilish, yangi ko'nikmalar va tajribaga ega bo'lish, malakaning o'sishi
4.	Barqarorlik	60 gacha	Mutaxassis yoki rahbar malakasining cho'qqisi. O'z malakasini oshirish. Yoshlarga murabbiylik qilish
5.	Yakunlash	60 dan keyin	Nafaqaga chiqishga, o'ziga voris tayyorlashga, nafaqada faoliyatning yangi turi bilan shug'ullanishga tayyorgarlik
6.	Pensiyadan so'ng	65 dan keyin	Faoliyatning yangi turi bilan shug'ullanish

Kasb karyerasining bosqichlari umumiylik xususiyatiga ko'ra (1.2-jadvalga qarang), «dastlabki → tiklanish → o'sish → barqarorlik → yakunlash → nafaqadan so'ngi» karyera ko'rinishidagi 6 bosqichni tashkil etib, u 25 yoshgacha, 25 yoshdan 65 yoshgacha va 65 yoshdan keyingi yosh davrlariga xos maqsadga erishish ehtiyojlarini namoyon bo'lishida xususiylik jihatlarini ifodalaydi.

Demak, professional karyerani rejalashtirishda u yoki bu mutaxassis o'z yoshini hisobga olish lozim. Chunki ko'p hollarda yosh mutaxassisning kasbiy va shaxsiy rivojlanishidagi o'ziga xos bosqichlarini belgilashda asosiy omil vazifasini bajaradi.

Shu o'rinda karyerani rivojlanish bosqichlariga to'xtaladigan bo'lsak, vertikal va (yoki) gorizontol karyera yo'nalishlarini bir-biridan farqlab tushuntirishga to'g'ri keladi.

1. Vertikal karyeragi erishish yoki professional-xizmat martabasiga ko'tarilishda bosqichlar ketma-ketligini aniqlashning imkoniyati mavjud. Mutaxassislar, qoida tariqasida, vertikal karyeraga erishish yo'lini quyidagi darajalarga ajratishgan va bu darajalar muayyan kasbiy sohaga qarab bir-biridan farqlanishi ham mumkin:

- boshlang'ich mutaxassis (1-yilgacha ish stajiga ega mutaxassis);

an'anaviy «karyera» tushunchasi sharqliklar nazdida «hayotda o'z o'rnini topish» iborasiga anchayin yaqin hisoblanadi. Kasb tanlash jarayoni esa kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishdan farqli ravishda, faqatgina shaxsning istiqboliga qaratilgan qaror sifatida baholanishi mumkin.

V.A. Tolochek tahliliga ko'ra, XIX asrda, karyera «yo'l, yurish, hayot taqazosi, xizmat, muvaffaqiyat va uning hosilasi» yoki bo'lmasa «jamiyatdagi muvaffaqiyat, martaba va darajalarga tez erishish» deya ta'riflangan bo'lsa, XX asr boshlariga kelib, unga shaxsning tashqi muvaffaqiyati, foydasi, shon-sharafi, shon-shuhrati, shuningdek, shaxsiy farovonlikka erishish yo'li va taraqqiyoti, istiqboli va taqdiri sifatida qarala boshlangan. XX asr oxirida. karyera «fenomen» sifatida gumanitar fanlarning turli darajadagi tadqiqotlari obyektiga aylandi. Nafaqat, uning mazmuni kengaytirilib, tipologiyalari tahlil qilindi, balki karyeraga erishish jarayonining bir qator haqiqiy va (yoki) yashirin determinantlari ham tadqiq qilindi[7].

Taxlil va natijalar. Umuman olganda yuqoridagi mulohazalarimiz asosida, kasb karyerasi deganda mutaxassisning bilim, ko'nikma, mahorat darajasining o'sishi tushuniladi, deb xulosalash mumkin. Kasb karyerasi ixtisoslik (kasb faoliyati boshida tanlangan ixtisoslikni chuqurlashtirish) yoki keng ixtisoslashtirish (yangi va turdosh kasblarni egallash) yo'nalishida ham bo'lar ekan. Shuningdek, karyerani tanlashga ta'sir ko'rsatadigan omillar ichida «professional karyera bosqichlari», «shaxs professional orientatsiyasi», «shaxsning ko'nikma va qobiliyatlari yoki kompetensiyalari» ham muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida ana omillarni tizimli ravishda tahlil etamiz.

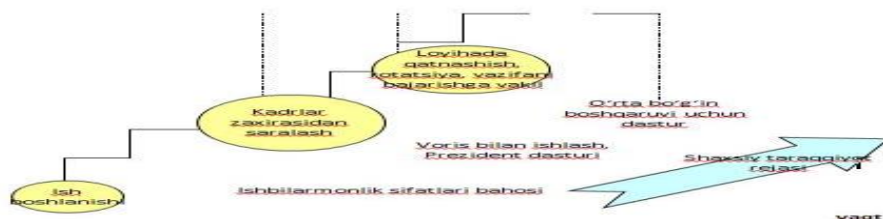
- tajribali mutaxassis (2-3-yillik ish stajiga ega mutaxassis);

- katta mutaxassis (3-yildan ortiq ish stajiga ega mutaxassis);

- menejer (5-yildan ortiq ish stajiga ega mutaxassis).

2. Gorizontol karyerani rejalashtirgan shaxsning martaba o'sishida muayyan bir xodim bosib o'tishi lozim bo'lgan bosqichlar ketma-ketligini aniqlab bo'lmaydi. Sababi, bosqichlar har doim individual xususiyatlarga va professional manfaatlariga bog'liqdir.

Umuman olganda har qanday ko'rinishdagi karyera rivojlanishida bir qancha omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi. Karyera muvaffaqiyatli bo'lishida, birinchidan, uni rejalashtirayotgan shaxs ko'p jihatdan u uchun harakat qilishni xohlashi ham zarur. Aks holda, harakat qilish istagi va (yoki) tayyorgarliksiz hech qanday martabaga erishib bo'lmaydi. Ikkinchidan, tashkilot ham u yoki bu xodimni professional o'sishi uchun ma'lum shart-sharoitlarni tayyorlagan bo'lishi kerak. Xususan, ish beruvchi o'z jamoasini davomli o'qitish (malakasini oshirish) uchun ma'lum darajada mablag' sarflashi va hatto tashabbusini rag'batlantirishi lozim.

Rahbar karyerasining an'anaviy tasavvurlari chizmasi (F.S. Ismagilova bo'yicha)

Karyeraning (A) «shakllanish» bosqichi, taxminan, 24 yoshdan 44 yoshgacha davom etib, uning o'zi uchta kichik bosqichga bo'linadi. (a) «Sinov» bosqichi – 25 yoshdan 30 yoshgacha davom etadi. Bu muddat ichida xodim o'zi tanlagan

ish unga to'g'ri kelishi yoki kelmasligini hal qiladi. Agar to'g'ri kelmasa ishini o'zgartirish uchun harakat qiladi. (b) 30 yoshdan 40 yoshgacha bo'lgan davrda xodim «stabilshuv» bosqichidan o'tadi. Bunda xodimning professional maqsadlari to'liq

shakllanib, ulardan asosiylari ko'tarilishi uchun kurash, faollik, ishni rivojlantirish uchun turli o'quv dasturlari va boshqalar. (v) Va, nihoyat 35-45 yoshlar mobaynida «karyera inqirozi» bosqichi boshlanishi mumkin. Bu davr mobaynida xodimlar o'z muvaffaqiyati, siljishida birlamchi maqsadlarga qaraganda yuqori baho berib yuboradilar. Shuningdek bu davrda inson o'z hayoti mehnat va karyeraning qanday o'rin tutishini aniqlab olishi kerak.

(B) «Saqlanish» bosqichi – 45-65 yoshlar davomida ro'yi beradi. Bu bosqichda xodim odatda o'z o'rnini topib, endi barcha harakatlari erishilgan yutuqlarini saqlab turishga ketadi.

(V) «Faollik pasayishi» bosqichi nafaqa davri yaqinlasha boshlanishi bilan yuzaga keladi. Bunda xodimlar javobgarlik, hokimiyat, quvvat va shijoatdagi cheklanganligi bilan murosqa qilib, yangi amplua, ya'ni yoshlar uchun maslahatchi sifatida namoyon etishni boshlaydi.

Xulosa va takliflar. Bozor iqtisodiyotining rivojlanishi bilan ustuvor ijtimoiy-madaniy vazifalardan biri bu shaxsning kasbiy sohada samarali o'zini o'zi anglashi uchun shart-sharoitlarni ta'minlash, kamsitishning barcha turlarini, shu jumladan. qavat bo'yicha. Ayollarning kasbiy karyerani qurish muammosi murakkab va ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik fanlar chorrahasida joylashgan.

Kasbiy karyerani qurishning gender xususiyatlarini sotsiologik o'rganish natijasida quyidagilar aniqlandi:

- gender omili erkaklar va ayollarning ijtimoiy

funksiyalarini, ularning ish bilan ta'minlanish imkoniyatlarini (shu jumladan, kasbi bo'yicha) va karyerani ko'tarilishini, bo'sh vaqt resurslarini, siyosiy va jamoat hayotida ishtirok etishini, ishchilarning o'zini o'zi identifikatsiya qilishini oldindan belgilaydi;

- ushbu sotsiologik muammolar G'arb mualliflari tomonidan ishlab chiqilgan, shu bilan birga ilmiy bilimlarning ushbu sohasidagi mahalliy tadqiqotlar etarli emas;

- ayollarning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha mavjud mahalliy tadqiqotlar samarali kasbiy faoliyatdagi to'siqlarni tahlil qilishga qaratilgan, ammo bu to'siqlarni bartaraf etish shartlari va strategiyalari ustida tadqiqotlar olib borilyapti;

- xotin-qizlarning kasbiy faoliyati va oilaviy ahvolini qo'llab-quvvatlash bo'yicha samarali davlat siyosati asoslarini belgilovchi mintaqaviy tadqiqotlar kam.

Tadqiqotning belgilangan maqsad va vazifalari bajarildi: ayollarning kasbiy karyera strategiyasini shakllantirishga gender omilining ta'siri aniqlandi; ayollarning yangi iqtisodiy sharoitlarga faol moslashishi va kasbiy karyerani amalga oshirish o'rtasidagi bog'liqlik aniqlandi; ayollarning kasbiy faoliyatiga gender omilining ta'sir doiralari aniqlangan; o'zgaruvchan rus jamiyatida ayollarning ijtimoiy yo'nalishlari va martaba strategiyalarida gender omilining rolidagi o'zgarishlar tahlil qilinadi; ayollarning kasbiy martaba shakllanishining hududiy xususiyatlari belgilab berilgan.

ADABIYOTLAR

1. Айвазова, С.Г. Женщина и общество: Тендерное измерение политического процесса в России /С.Г. Айвазова. М., 1997. - 200 с.
2. Алешина, Ю.Е. Роловой конфликт работающей женщины /Ю.Е. Алешина, Е.В. Лекторская //Вопросы психологии. 1991. - №5. -С. 15-
3. Бабаева, Л.В. Деловая активность женщин в новых экономических структурах /Л.В. Бабаева, Л.Д. Нельсон //Социол. исслед. 1992. - №5. - С. 107-111.
4. Комаров Е. (1999). Управление карьерой. Управление персоналом, 1, 37–42.
5. Сотникова С.И. Управление персоналом: деловая карьера: Учебное пособие / С.И. Сотникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: ИЦ РИОР, 2023. – 328 с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / Под ред. В.А. Ядова; Пер. с англ. А.С. Дмитриева. – Москва: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
7. Толочек В.А. Современная психология труда: Учебное пособие. – Санкт-Петербург: Питер, 2005. –479 с.

Taxir TURAYEV,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: tttt01011991@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) S.Sattorov taqrizi asosida

ORGANIZATIONAL FORMS OF TEACHING INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES

Annotation

In this article, the methods and forms of teaching informatics and information technologies, the importance of teaching today and the work to be done to improve this field were discussed.

Key words: Informatics, educational subject, electronic references, electronic study guides, electronic textbooks, keyboard trainer, programming languages, Microsoft office package, text editor.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ ИНФОРМАТИКЕ И ИНФОРМАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

Аннотация

В данной статье обсуждались методы и формы обучения информатике и информационным технологиям, важность преподавания сегодня и работа, которую необходимо провести для совершенствования этой области.

Ключевые слова: Информатика, учебный предмет, электронные справочники, электронные учебники, электронные учебники, клавиатурный тренажер, языки программирования, пакет Microsoft Office, текстовый редактор.

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISHNING TASHKILY SHAKLLARI

Аннотация

Ushbu maqolada Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitish metodlari va shakllari, o'qitishning bugungi kundagi ahamiyati va bu sohani takomillashtirish borasidagi amalga oshirilishi kerak bo'lgan ishlarda fikr yuritildi.

Kalit so'zlar: Informatika, o'quv predmeti, elektron ma'lumotnomalar, elektron o'quv qollanmalar, elektron darsliklar, klaviatura trenajori, dasturlash tillari, Microsoft office paketi, matn muharriri.

Kirish. Lekin informatikani o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishni uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida qo'llash borasidagi ilmiy tadqiqotlar yetar-licha o'rganilmagan. Hozirgi kunda o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish uning mazmun mohiyatini bilish juda muhimdir. Uning ta'limda qo'llanilishi esa o'quv jarayonini samaradorligini oshirish yo'llaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shu jihatdan olganda ishning muammosi dolzarb hisoblanadi.

Informatika – bu insoniyat faoliyatining bir sohasi bo'lib, u axborotni hosil qilish, saqlash va kompyuter yordamida ularni qayta ishlash, shu bilan bir qatorda tadbiiq muhiti bilan o'zaro bog'liq bo'lgan jarayonlarning aloqadorliklarini o'z ichiga oladigan ko'nikma va vositalar tizimidir.

Informatikadan darslarni tashkil qilish uchun avvalo ushbu fan rivojining hozirgi bosqichida informatikani o'qitish vazifalarini aniq belgilab olish lozim. Shuning bilan birga uzluksiz ta'lim tizimida informatikani o'qitish konsepsiyasi va davlat ta'lim standartlariga asosan bu vazifalarni informatikani o'qitishdagi o'ziga xos tomonlarini tahlil etish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi bosqichda ilmiy-texnikaviy rivojlanishning asosiy xususiyatlaridan biri - axborotning jamiyatdagi rolini belgilab olishdir. Shu o'rinda mazkur muammoga bag'ishlangan respublikamizning tanikli olimlari akademiklar V.Q. Qobulov, S.S. G'ulomov, professorlar A.A. Abdug'afforov, R.X. Alimov, M.Irmatov, T.Sh. Shodiev, D.N. Ahmedov, B.M. Ismoilov, Z.T. Odilova va boshqalarning ilmiy ishlarini ta'kidlab o'tish joizdir. Akademik V.Q. Qobulov ta'kidlaganlaridek, «Iqtisodiy kibernetika, ijtimoiy ishlab chiqarishning siyosiy-iqtisodiy tahliliga asoslangan holda, axborot va materiallarni tubdan o'zgartirib yuborishning iqtisodiy tizimi doirasida ko'radi».

Axborot tanqisligi bilan bog'liq bo'lgan boshqaruv xatolari juda qimmatga tushadi. Ayni paytda, boshqaruv va ishlab chiqarish samaradorligi, ilg'or texnologiyalarni ishlab chiqish va foydalanish bo'yicha eng ko'p axborotga ega bo'lgan tizim yutib chiqmoqda.

Informatika o'qitish mazmunini aniqlashda informatikani fan va o'quv predmeti ekanligi haqidagi tasavvurlardan kelib chiqish kerak. Informatika fani va informatika o'quv predmeti bir-

biridan avvalambor mazmunining hajmi va chuqurligi bilan farq qiladi. Informatika o'quv predmeti informatika fanidan o'quvchilarda informatika haqida bir butun, yaxlit bilimlar tizimini hosil qiladigan va kelajak amaliy faoliyatlarida zarur bo'ladigan ma'lumotlarinigina oladi. Informatika o'quv predmeti sifatida o'quv dasturlari va darsliklarda o'z aksini topadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Informatika o'quv predmeti tarkibiga kiritilgan o'quv materialining hajmi to'g'risidagi masala hal etilganidan so'ng, ushbu o'quv materialni o'quvchilarga qanday ketma-ketlikda yetkazib berilishi maqsadga muvofiq ekanligini aniqlash lozim.

Informatika o'qitish uslubiyotining xususiyatlaridan biri o'quvchilarni informatikaning mazmunini va unga xos ilmiy izlanish usullarini egallash, amaliy bilimlar va ish ko'nikmalarini egallashning usul va yo'llarini belgilash masalasidir.

Bularga o'quv materialini o'rganish usullari hamda zamonaviy pedagogik va psixologik tadqiqotlar asosida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish shakllari kiradi.

Informatikadan mashg'ulotlarni samarali o'tkazish uchun tegishli moddiy baza, ya'ni maxsus jihozlangan informatika xonasi bo'lishi lozim. Undagi xavfsizlik texnikasi qoidalariga asosan, xonaning zamonaviy talablarni hisobga olgan holda tanlash va jihozlashni hal etish informatika o'qitish uslubiyotining yana bir masalasini tashkil etadi.

Informatika o'qitish metodikasining masalalari qatoriga, aniqrog'i, uning maxsus qismiga informatika kursining barcha bo'limlarini ularni bayon qilish mahoratini hisobga olgan holda qarab chiqish kiradi.

Informatika o'qitish uslubiyotiga "Informatika" o'quv predmetini o'qitish uchun o'quv-metodik, dasturiy, tashkiliy va texnik ta'minotni tadqiq etish hamda ishlab chiqish bilan shug'ullanadigan, pedagogika va informatika fanining bir shoxobchasi sifatida qarash mumkin.

O'quv-metodik ta'minot sohasida informatika o'qitish uslubiyati o'z oldiga o'quvchilar uchun darsliklar va o'quv qo'llanmalarini, o'qituvchilar uchun esa uslubiy ishlanmalarni yaratishni maqsad qilib qo'ydi.

O'quv-metodik ta'minot o'quv dasturlari, darsliklar, o'quv va uslubiy qo'llanmalarni, shu jumladan, ularning elektron

ko'rinishdagi versiyalarini o'z ichiga oladi. Bunda asosiy o'rin darslik va o'quv qo'llanmalariga ajratilgan. Qolgan o'quv-uslubiy ta'minot asosiy darslik bilan yaqindan bog'langan bo'lib, darslikdagi g'oyalarni tushuntirish va rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

O'quv-metodik ta'minot tarkibiga davriy nashrlardagi, oliy va o'rta maxsus ta'lim va xalq ta'limi vazirliklari nashrlaridagi uslubiy materiallarni va me'yoriy hujjatlarni kiritish mumkin.

O'quv-metodik ta'minotning hozirgi davrdagi muhim komponenti elektron o'quv-uslubiy materiallardir.

O'zbekiston Respublikasida o'quv jarayoniga elektron darsliklar keng joriy qilinmoqda. Qabul qilingan o'quv-uslubiy adabiyotlarning yangi avlodini yaratish konsepsiyasi, an'anaviy materiallardan foydalanishdan tashqari, quyidagi elektron o'quv-uslubiy materiallarni ishlab chiqishni va o'quv-tarbiya jarayoniga joriy etishni ham nazarda tutadi:

- elektron ma'lumotnomalar;
- elektron o'quv qollanmalar;
- elektron darsliklar;
- elektron ensiklopediyalar va h.k.

Dasturiy ta'minot sohasida informatika o'qitish uslubiyoti yangi dasturiy mahsulotni ishlab chiqishni, muayyan dasturiy mahsulotdan foydalanish maqsadga muvofiqligini asoslab beradi. Informatika kursining dasturiy ta'minoti kompyuterlarning bazaviy (tayanich) dasturiy ta'minoti va informatika kursining ma'lum bir mavzularini o'rganishga yordam beradigan pedagogik dasturiy vositalar kompleksidan tashkil topadi.

Tashkiliy ta'minot sohasida informatika o'qitish uslubiyoti pedagogik dasturiy vositalar va axbofot texnologiyalarini o'qitishda samarali qo'llash maqsadida, ta'lim muassasalar xodimlari faoliyatini faollashtirishni ko'zda tutadi.

Textual ta'minot sohasida informatika o'qitish uslubiyotining maqsadi quyidagilardan iborat:

- o'quv-tarbiya jarayonida foydalanadigan texnik vositalarni tanlashni iqtisodiy asoslash;
- kelajakda foydalanish istiqbollarini hisobga olgan holda informatika xonasining parametrlarini, jihozlarini aniqlash.

Tahlil va natijalar. Informatika didaktikasi va o'qitish metodikasida o'qitishning tashkiliy shakllari markaziy o'rinlardan birini egallaydi.

O'qitishning tashkiliy shakllari deganda o'qituvchi va o'quvchining o'zaro munosabatlarini tashkil etish yo'llari tushuniladi. O'qitishning tashkiliy shakllari bir qator mezonlar bo'yicha tasniflanadi: O'quvchilar soni, o'qish joyi va boshqalar. Birinchi mezon bo'yicha tasnifini ko'rib chiqamiz (1- rasm).

O'quvchi faoliyati — ta'lim jarayoni qatnashchilari orasidagi o'zaro munosabatlarining bir bo'lagidir. Shu sababli u o'qitishning tashkiliy shakllari tavsifi tarkibiga kiradi. O'quvchilarni individual faoliyatini nazarda tutuvchi shakllar ham mavjud (masalan, informatikadan mustaqil ishlar bajarish). Boshqa shakllar esa, masalan EHMda amaliy mashg'ulot, guruh bo'lib ishlashni talab etadi. O'qitishning tashkiliy shakllarining ko'pchiligi frontaldir (masalan, ma'ruza shaklida).

Har bir inson hayoti davomida doimo tevarak atrofidan ma'lumotlar oladi va ularni o'z miyasida qayta ishlaydi. Masalan, o'quvchi yoki talaba ertalab turib yuvinish uchun suv yoki boshqa kerakli narsalarni borligi haqida ma'lumotni anglaydi va so'ngira kerakli ishni bajarishga kirishadi. Yoki darsga borishi uchun dars jadvali haqidagi ma'lumotni eslaydi. Shunga ko'ra, zaruriy kitob yoki daftarlarni o'qish uchun tayyorlaydi. Darsga borib o'qituvchi tomonidan biror mavzuga ta'aluqli ma'lumotlarni oladi va uni qayta ishlaydi. Demak, inson ma'lumotlar bilan doimo ish ko'radi. Ma'lumotni zarur bilib, biror maqsadda ishlatish-bu axborot demakdir. Ma'lumot va axborot tushunchasi bir-biriga juda yaqin tushunchalar hisoblanadi. Ma'lumotsiz axborot bo'lmaydi, ya'ni ma'lumot axborot sifatida ishlatilmasa, bunday ma'lumot keraksiz bo'lib qoladi. Axborotni inson o'z qabul qilish a'zolari yordamida idrok etadi, tushunadi. Inson birov bilan suhbatlashadimi, darsda ma'ruza tinglaydimi, radio eshitadimi, kitob, jurnal, gazeta o'qiydimi barcha hollarda ham ma'lumotlar oladi, axborotga ega bo'ladi. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, biz kitob yoki gazetalaridan asosan matn korinishdagi (bunda rasmlar bo'lishi ham mumkin), ma'ruzani tinglaganimizda yoki radio

eshitganimizda tovush yordamidagi, televizor yoki video ko'rganimizda esa harakatli tasvir ko'rinishidagi axborotni olamiz. Bu esa axborotning ma'lum bir turdagi ko'rinishlari hisoblanadi.

Axborotning amalda qo'llanilishi zarur sharti uning o'z vaqtidaligi va adekvatligidir. Adekvatlik bu olingan axborot asosida qurilgan obrazning haqiqiy ob'ektga qanchalik mosligini beradi va u uchta formada ifodalanadi:

Sintaktik adekvatlik - bu axborotni uzatish tezligi, aniqligi, kodlashtirish tizimi, tashqi ta'sirlarning mavjudligi va shu kabi jarayonlardan iborat.

Semantik adekvatligi - uzatiladigan axborotning ma'naviy tarkibi, ob'ekt obraziga va haqiqiy ko'rinishiga mos kelishligi hisobga olinadi.

Pragmatik adekvatlik - olingan axborotning asosiy boshqariladigan jarayon bilan mos kelishini belgilaydi.

Bularni yanada yaxshiroq tasavvur etish uchun hayotiy bir misol olamiz. Faraz qilaylik, siz avtomobil bozorida ishlovchi firmada menedjer bo'lib ishlaysiz va avtomobil texnikasini namoyish etuvchi ko'rgazma taklifnoma oldingiz. Bu taklifnomada ko'rgazma bo'ladigan vaqt, joyi, ishtirokchilar tarkibi to'g'risidagi ma'lumotlar bo'lishi mumkin. Agar ko'rgazma yopilgandan so'ng bu taklifnomani olganingizda, u sizga kerak bo'lmay qolardi. O'z vaqtida emasligi sababli foydalanib bo'lmaydi.

Sintaktik adekvatlik talablarini bajarish uchun taklifnoma varaqasi butun bo'lishi, qattiq qog'ozdan tayyorlanganligi, shriftlarning oson o'qiladiganligini ta'minlaydi. Ya'ni bu yerda biz faqat axborotni uzatish jarayoni to'g'risida bosh qotiramiz va unda nima yozilganligi bizni qiziqirmaydi. Semantik adekvatlik bizdan taklifnomadagi xabar haqiqatga mos kelishini talab qiladi. Bu ma'noda pavyon tartib raqamlari, ishtirokchilar nomlari, tadbirning bo'lish vaqti kabilar mos kelishi tekshiriladi.

Pragmatik adekvatlik taklifnomadagi ma'lumotlarning foydaliligi bilan aniqlanadi. Ya'ni, taklifnomadan foydalanib, kerakli ko'rgazma zalini tez va vaqtida topa olsangiz - o'z vaqtigingizni tejagan va asablarigingizni asragan bo'lasiz.

Ma'lumot yoki axborot tarixan moddiy va ma'naviy boyliklar qatoridagi qadriyatlardan bo'lib kelgan. Tinch hayot davrida xom-ashyoni qayta ishlash, inshootlarni puxta qilib yaratish, tabiat injiqliklariga bardosh bera olishga doir tajriba xulosalari yozma yoki og'izdan-og'izga ko'chuvchi ma'lumot, oila, qabila va millat-elatlarni mavqei belgilovchi manba va boylik sifatida qadrlangan. Urush yoki tahlikali kunlarda esa dushman qurolli kuchlari, rejalar, mudofaa imkoniyatlari haqidagi ma'lumot hayot-mamot masalasi bo'lgan. Shu bois ma'lumotga nisbatan har doim uni saqlash, tezkorlikda uzatish va to'g'ri tahlil qilish kabi masalalar dolzarb bo'lib kelgan. Masalan, ma'lumotni qulay va ishonchli saqlash maqsadida qog'oz ixtiro qilingan, tezkorlikda va ta'sirchan uzatish uchun telegraf telefon, radio, televideniye ixtiro qilingan. To'g'ri va tezkor tarzda katta hajmdagi ma'lumotni qayta ishlash maqsadida esa komputer ixtiro qilingan deyish mumkin.

Xulosa va takliflar. Ishlab chiqarish kuchlari imkoniyatlari hamda fan-texnika yuqori cho'qqilarga ko'tarilgan zamonida ham ma'lumot yoki axborot o'ta muhim ahmiyatga ega tovar sifatida namoyon bo'ladi. Endi yangi ma'lumot yoki bilimlarni yaratuvchi bir qator mutaxassisliklar mavjudki, muayyan shaxs, tashkilot, tarmoq hatto davlatlar taqdiri va salohiyati ulardan o'z vaqtida olingan sifatli ma'lumotlarga bog'liq desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu mutaxassislarni kuch-qudrati bir tomondan o'z sohalaridagi yuqori malakasi bilan belgilansa, ikkinchi tomondan hisoblash mashinalari (komputerlar) zamonaviy informatsion texnologiyalarni o'zlashtirganliklarida namoyon bo'ladi. Haqiqatan ham komputer, aniqrog'i u va unga ulanadigan nihoyatda va uning imkoniyatlarini kengaytiradigan yordamchi qurilmalar majmuasi, quyidagi tizimga ko'ra ma'lumotni qayta ishlaydi: axborot-komputer-axborot.

Ko'p hollarda komputerga kiritiladigan axborot bilimlar yoki ma'lumotlar bazasi sifatida namoyon bo'ladi, unda hosil qilingan axborot esa o'z iste'molchisiga ega bo'lgan yuqori baholarga ega tovar sifatida qadrlanadi.

Kompyuter texnikasining paydo bo'lishi informatikaning mustaqil fan sifatida ajralib chiqishiga olib keldi. 1960 yillarda Informatika axborotni kompyuter yordamida qayta ishlash bilan shug'ullanuvchi sohani ifodalaydigan atama sifatida Fransiyada yuzaga keldi. Kompyuterda axborotni "0" yoki "1" ko'rinishidagi raqamlar ketma-ketligi kodlar yordamida ifodalanadi. Kompyuter dastlab hisoblash ishini bajaruvchi vosita sifatida yaratilgan bo'lsada, hozirgi kunda axborot ustida bajariladigan amallarning barchasini sifatli uddalaydigan eng universal va zamonaviy takomillashgan texnik vositaga aylandi.

O'qish joyiga qarab o'qitishning maktabda-ustaxonada, laboratoriyada ishlash va maktabdan tashqari-uy vazifalarini bajarish, ekskursiyalar va b. shakllari mavjud.

O'qitishning guruhli shakli. AQSHda ta'lim bo'yicha instruktorlar asosan guruh bilan ish olib borishni tavsiya etadilar. Zamonaviy tadqiqotlar o'qitishning ushbu shakli o'quvchilar orasidagi salbiy munosabatlarning oldini olishning samarali vositasi ekanligini ko'rsatmoqda. Guruhda ishlash tajribasi tafakkur uslubini "biz va ular" dan "biz" ko'rinishiga o'zgartiradi.

Kichik guruhlarda ishlash yuzma-yuz ishlashni taqozo etadi. Shu sababli o'tirish joylarini an'anaviy, ya'ni o'quvchilar

o'zidan oldingi o'quvchi boshining orqa tomonini va o'qituvchining yuzini ko'ra oladigan holatda joylashtirish maqsadga muvofiq emas. O'quvchilarning o'rnini o'zgartirish — guruhda muomala qilish imkonini beradigan kichik zonalar tashkil etish kerak bo'ladi. Bunda kichik guruhlar va har bir guruhdagi o'quvchilar sonini hisobga olish lozim (uch, to'rt, yetti va h.k. o'quvchi).

E'tibor berilishi lozim bo'lgan navbatdagi masala, kichik guruhlarni shakllantirish jarayonini yaxshilab o'rganib chiqishdan iborat. O'quvchilar guruhlarda nafaqat o'quv masalasini yecha olishlari, balki kommunikativ ko'nikmalarni ham egallashlari va mustahkamlashlari zarur.

Guruhlarni shakllantirganda yechiladigan masalaning mazmunini ham e'tiborga olish lozim. Masalan, o'qituvchi har bir guruhga yechilayotgan masalaga nisbatan nuqtai nazari qarama-qarshi bo'lgan o'quvchilarni kiritishi mumkin. Natijada masalani yechish jarayonidagi muhokama jonli va qiziqarli chiqadi. Yoki, aksincha, a'zolari bir sohaga qiziqishlari bilan tavsiflanuvchi gomogen guruhlarni tuzish ham mumkin.

ADABIYOTLAR

1. ABDURAZZOQOV, I. (2024). vUMUMTA'LIM MAKTABLARIDA INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH. News of UzMU journal, 1(1.3. 1), 61-65.
2. Rustamovich, A. I. (2024). INFORMATIKA FANIDAN INNOVATSION O'QITISH USULLARI. World scientific research journal, 25(1), 86-90.
3. Kholmurodov S. A. Mechanisms for improving the professional and creative activity of a computer science teacher //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2022. – T. 12. – №. 1. – C. 153-157.
4. Kholmurodov S. O. DIGITAL INFORMATION AS A MEANINGFUL ELEMENT OF DIGITAL INDUSTRY COMPONENTS //Thematics Journal of Business Management. – 2021. – T. 10. – №. 7.
5. Abdumo'minov, B. S. O. G. L., Musurmonov, Y. X. O., & Qambarov, B. P. O. (2023). TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH–DAVR TALABI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(3), 1017-1019.
6. Shuxratovich, E. U., & Rustamovich, A. I. (2024). INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA "BULUTLI TEXNOLOGIYALAR" ORQALI O'QITISH (XORJIY DAVLATLAR MISOLIDA). World scientific research journal, 25(1), 79-85.

Akmaljon TURSUNPO'LATOV,
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: akmaljon@mail.ru

Falsafa fanlari doktori, professor I.Siddiqov taqrizi asosida

SOCIO-PHILOSOPHICAL FEATURES OF IMPROVING MEDICAL CULTURE

Annotation

The concept of medical culture encompasses the collective practices, beliefs, and norms related to health and medicine within a society. This article explores the socio-philosophical features of improving medical culture, emphasizing the interplay between social dynamics, philosophical underpinnings, and cultural evolution. By examining historical perspectives, contemporary challenges, and the potential for future developments, we aim to provide a comprehensive understanding of how medical culture can be enhanced to better serve individuals and communities.

Key words: Medical Culture, Bioethics, Epistemology, Ontology, Social Determinants of Health, Cultural Competence, Patient Empowerment, Health Equity, Technological Advancements, Mental Health.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВЫШЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

Концепция медицинской культуры охватывает коллективные практики, убеждения и нормы, связанные со здоровьем и медициной в обществе. В данной статье исследуются социально-философские особенности совершенствования медицинской культуры, подчеркивая взаимодействие социальной динамики, философских основ и культурной эволюции. Изучая исторические перспективы, современные проблемы и потенциал будущего развития, мы стремимся обеспечить всестороннее понимание того, как можно улучшить медицинскую культуру, чтобы лучше служить отдельным людям и сообществам.

Ключевые слова: Медицинская культура, биоэтика, эпистемология, онтология, социальные детерминанты здоровья, культурная компетентность, расширение прав и возможностей пациентов, справедливость в отношении здоровья, технологические достижения, психическое здоровье.

TIBBIY MADANIYAT TUSHUNCHASINI JAHON OLIMLARI TOMONIDAN O'RGANILISHI

Annotatsiya

Tibbiy madaniyat tushunchasi jamiyatdagi salomatlik va tibbiyot bilan bog'liq jamoaviy amaliyotlar, e'tiqodlar va me'yorlarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqola tibbiy madaniyatni takomillashtirishning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlarini o'rganadi, ijtimoiy dinamika, falsafiy asoslar va madaniy evolyutsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. Tarixiy istiqbollarni, zamonaviy muammolar va kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini o'rganib chiqib, biz tibbiy madaniyatni insonlar va jamiyatlarga yaxshiroq xizmat qilish uchun qanday yaxshilash mumkinligi haqida keng qamrovli tushuncha berishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: Tibbiyot madaniyati, bioetika, epistemologiya, ontologiya, salomatlikning ijtimoiy determinantlari, madaniy kompetentsiya, bemorlarning imkoniyatlarini kengaytirish, salomatlik tengligi, texnologik yutuqlar, ruhiy salomatlik.

Kirish. Tibbiy madaniyat jamiyatdagi salomatlik va tibbiyot bilan bog'liq jamoaviy amaliyotlar, e'tiqodlar va me'yorlarni o'z ichiga oladi. Bu jamiyatlar salomatlik va kasalliklarni qanday tushunishlari, tibbiy amaliyotlarni qanday boshqarishlari va sog'liqni saqlash tizimlari bilan qanday aloqada bo'lishlarini aks ettiradi. Tibbiy madaniyat - bu tarixiy sharoit, ijtimoiy tuzilmalar, falsafiy istiqbollar va texnologik taraqqiyot ta'sirida bo'lgan dinamik va rivojlanayotgan mavjudot.

Tibbiy madaniyatni tushunish va takomillashtirish sog'liqni saqlash sifatini oshirish, sog'liqni saqlash tengligini ta'minlash va sog'liqni saqlash tizimlari turli aholi ehtiyojlariga samarali javob berishini ta'minlash uchun juda muhimdir. Bu jarayon axloqiy mulohazalar, ijtimoiy dinamika va innovatsion amaliyot va texnologiyalarni integratsiyalashuvini ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

Tibbiyot madaniyatining ijtimoiy-falsafiy jihatlari alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular tibbiyot amaliyotiga rahbarlik qiluvchi qadriyatlar va tamoyillarni asoslab beradi. Salomatlik tabiati haqidagi falsafiy munozaralar, tibbiy qarorlar qabul qilishda axloqiy mulohazalar va tibbiy bilimlarning gnoseologik asoslari tibbiy madaniyatni shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, tengsizlik, madaniy xilma-xillik va bemorlarning imkoniyatlarini kengaytirish kabi ijtimoiy omillar tibbiy amaliyotlar turli jamoalarda qanday qabul qilinishi va qabul qilinishini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqola tibbiy madaniyatni yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Tarixiy istiqbollarni, zamonaviy muammolar va kelajakdagi potentsial rivojlanishlarni o'rganib chiqib, biz tibbiy madaniyatni insonlar va

jamoalarga yaxshiroq xizmat qilish uchun qanday yaxshilash mumkinligi haqida keng qamrovli tushuncha berishga intilamiz. Axloqiy, ijtimoiy va falsafiy mulohazalarni o'zida mujassam etgan yaxlit yondashuv orqali biz ko'proq adolatli, bemorga yo'naltirilgan va jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlariga javob beradigan tibbiy madaniyatga erishishimiz mumkin.

Tibbiyot madaniyatining tarixiy istiqbollari
Tibbiyot madaniyati evolyutsiyasini shifobaxsh amaliyotlar ma'naviy va falsafiy e'tiqodlar bilan chuqur bog'langan qadimgi tsivilizatsiyalarga borib taqaladi. Masalan, Qadimgi Yunonistonda Gippokrat an'anasi tibbiy amaliyotning axloqiy jihatlarga urg'u bergan. Xuddi shunday, an'anaviy xitoy tabobati ham konfutsiylik va daoizm falsafiy tushunchalarini o'z ichiga olgan. Ushbu tarixiy kontekstlarni tushunish bugungi kunda tibbiy madaniyatga ta'sir qilishda davom etayotgan asosiy qadriyatlar haqida tushuncha beradi.

Tibbiyot madaniyati evolyutsiyasi tarixda chuqur ildiz otgan bo'lib, turli tsivilizatsiyalarning madaniy, ijtimoiy va falsafiy e'tiqodlarini o'zida aks ettiradi. Qadimgi tibbiyot amaliyotlari ko'pincha ma'naviy va falsafiy tushunchalar bilan chambarchas bog'liq edi. Masalan, Qadimgi Yunonistonda Gippokrat an'anasi tibbiyot amaliyotining axloqiy jihatlarni ta'kidlab, zamonaviy tibbiy etikaga asos solgan (Veatch, 2016). Xuddi shunday, an'anaviy xitoy tibbiyoti konfutsiylik va daoizm falsafiy tushunchalarini o'z ichiga olgan, sog'liqni yin va yang kuchlarining muvozanati sifatida ko'rgan (Unschuld, 2016).

Falsafiy nuqtai nazarlar tibbiy madaniyatga ta'sir qilishda davom etmoqda, axloqiy asoslarni, gnoseologik yondashuvlarni va salomatlik va kasallikning ontologik tushunchalarini

shakllantiradi. Avtonomiya, xayrixohlik, zarar bermaslik va adolatni o'z ichiga olgan bioetika tamoyillari tibbiy qarorlar qabul qilish va bemorlarni parvarish qilishda rahbarlik qiladi (Beauchamp & Childress, 2019). Tibbiy bilimlarning tabiati haqidagi epistemologik munozaralar empirik tadqiqotlar va klinik sinovlarga urg'u beradigan dalillarga asoslangan tibbiyot amaliyotini xabardor qiladi (Greenhalgh, 2014). Biopsixosozial model kabi ontologik mulohazalar salomatlikdagi biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi (Engel, 1977).

Ijtimoiy dinamika tibbiy madaniyatni shakllantirishda, tibbiy xizmatdan foydalanish, yetkazib berish va natijalarga ta'sir qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Sog'liqni saqlashning ijtimoiy determinantlari, jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy holat, ta'lim va atrof-muhit omillari salomatlikdagi nomutanosibliklarga sezilarli darajada ta'sir qiladi (Marmot va boshq., 2008). Madaniy kompetensiya sog'liqni saqlash xodimlari uchun bemorlarning turli madaniy e'tiqodlari va amaliyotlarini tushunish va ularga murojaat qilish uchun zarurdir (Betancourt va boshq., 2003). Birgalikda qaror qabul qilish va sog'liqni saqlash bo'yicha ta'lim orqali bemorning imkoniyatlarini kengaytirish bemor va provayder munosabatlarini yaxshilaydi va salomatlik natijalarini yaxshilaydi (Frosch va boshq., 2010).

Tibbiyot texnologiyalari yutuqlari, globallashuv va rivojlanayotgan sog'liqni saqlash tizimlari tibbiy madaniyatni yuksaltirish uchun zamonaviy muammolarni keltirib chiqaradi. Telemeditsina va sun'iy intellekt kabi jadal texnologik yutuqlar sog'liqni saqlash xizmatlarini ko'rsatish uchun yangi imkoniyatlarni taklif qiladi, shuningdek, axloqiy va ijtimoiy ta'sirlarni oshiradi (Topol, 2019). COVID-19 pandemiyasi kabi global sog'liqni saqlash inqirozlari bardoshli sog'liqni saqlash tizimlari va samarali aloqa strategiyalariga bo'lgan ehtiyojni ta'kidlaydi (Kluge va boshq., 2020). Ruhiy salomatlik stigmani bartaraf etish va har tomonlama yordam ko'rsatish uchun kompleks yondashuvlarni talab qiladigan muhim muammo bo'lib qolmoqda (Patel va boshq., 2018).

Tibbiy madaniyatni oshirish uchun turli strategiyalarni amalga oshirish mumkin. Ta'lim va o'qitish dasturlari ijtimoiy-falsafiy tushunchalarni tibbiy o'quv dasturlariga integratsiyalashi mumkin, bunda axloqiy qarorlar qabul qilish, madaniy kompetensiya va bemorga yo'naltirilgan yordamni ta'kidlash mumkin (Shapiro va boshqalar, 2006). Siyosat tashabbuslari sog'liqni saqlashning ijtimoiy determinantlarini hal qilishi va

advokatlik va qonunchilik orqali sog'liqning tengligini ta'minlashi mumkin (Buchan va boshq., 2018). Hamjamiyatni jalb qilish bo'yicha sa'y-harakatlar jamoalarni salomatlikni targ'ib qilish bo'yicha tadbirlar va qarorlar qabul qilish jarayonlariga jalb qilishi mumkin, bu esa egalik tuyg'usini va vakolatlarini kuchaytirishi mumkin (Israel va boshq., 2005).

Xulosa. Tibbiy madaniyatni yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlari murakkab va ko'p qirrali bo'lib, tarixiy meros, falsafiy asoslar, ijtimoiy dinamika va zamonaviy muammolarni o'z ichiga oladi. Ushbu jihatlarni o'rganib chiqib, biz tibbiy madaniyatni shakllantiradigan va tibbiy xizmat ko'rsatishga ta'sir qiluvchi qadriyatlar, e'tiqodlar va amaliyotlarni chuqurroq tushunamiz.

Tarixiy jihatdan tibbiy madaniyat turli jamiyatlarning salomatlik va davolanishga bo'lgan yondashuvlarini aks ettiruvchi turli an'analar va falsafalar bilan shakllangan. Bioetika, gnoseologiya va ontologiya kabi falsafiy tushunchalar tibbiy amaliyotga ma'lumot berishda davom etmoqda, axloqiy qarorlar qabul qilishda rahbarlik qiladi va salomatlik va kasallik haqidagi tushunchani shakllantiradi.

Ijtimoiy dinamika tibbiy madaniyatni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, sog'liqni saqlashning ijtimoiy determinantlarini hal qilish, madaniy malakani oshirish va bemorlarning imkoniyatlarini kengaytirish muhimligini ta'kidlaydi. Zamonaviy muammolar, jumladan, texnologik taraqqiyot, global sog'liqni saqlash inqirozlari va ruhiy salomatlik muammolari tibbiy madaniyatni oshirishga innovatsion yondashuvlarni talab qiladi.

Tibbiy madaniyatni oshirish strategiyalari orasida ijtimoiy-falsafiy kontseptsiyalarni o'zida mujassam etgan ta'lim va o'qitish dasturlari, sog'liqni saqlashning ijtimoiy determinantlarini hal qiluvchi siyosat tashabbuslari va sog'liqni saqlash bo'yicha qarorlar qabul qilishda jamoalarni jalb qilish bo'yicha sa'y-harakatlar kiradi.

Xulosa qilib aytganda, tibbiy madaniyatni yuksaltirish tarixiy, falsafiy va ijtimoiy jihatlarni hisobga olgan holda kompleks va yaxlit yondashuvni talab qiladi. Ushbu jihatlarni hal qilish orqali biz odamlar va jamoalarning turli ehtiyojlarini qondiradigan yanada adolatli, bemorga yo'naltirilgan va sezgir tibbiy madaniyatga erishishimiz mumkin. Davomli tadqiqot va hamkorlik samarali tibbiy madaniyat amaliyotlarini tushunish va amalga oshirish uchun muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2019). Principles of biomedical ethics. Oxford University Press.
2. Betancourt, J. R., Green, A. R., & Carrillo, J. E. (2003). Cultural competence in health care: Emerging frameworks and practical approaches. The Commonwealth Fund.
3. Buchan, J., Dhillon, I. S., & Campbell, J. (2018). Health employment and economic growth: An evidence base. World Health Organization.
4. Engel, G. L. (1977). The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science*, 196(4286), 129-136.
5. Frosch, D. L., May, S. G., Rendle, K. A., Tietbohl, C., & Elwyn, G. (2010). Authoritarian physicians and patients' fear of being labeled 'difficult' among key obstacles to shared decision making. *Health Affairs*, 29(5), 921-928.
6. Greenhalgh, T. (2014). How to read a paper: The basics of evidence-based medicine. John Wiley & Sons.
7. Israel, B. A., Schulz, A. J., Parker, E. A., & Becker, A. B. (2005). Review of community-based research: Assessing partnership approaches to improve public health. *Annual Review of Public Health*, 19(1), 173-202.
8. Kluge, H. H. P., Jakab, Z., Bartovic, J., D'Anna, V., & Severoni, S. (2020). Refugee and migrant health in the COVID-19 response. *The Lancet*, 395(10232), 1237-1239.
9. Marmot, M., Friel, S., Bell, R., Houweling, T. A., Taylor, S., & Commission on Social Determinants of Health. (2008). Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health. *The Lancet*, 372(9650), 1661-1669.
10. Patel, V., Saxena, S., Lund, C., Thornicroft, G., Baingana, F., Bolton, P., ... & Deb, K. (2018). The Lancet Commission on global mental health and sustainable development. *The Lancet*, 392(10157), 1553-1598.
11. Shapiro, J., Coulehan, J., Wear, D., & Montello, M. (2006). Medical humanities and their discontents: definitions, critiques, and implications. *Academic Medicine*, 81(10), 978-988.
12. Topol, E. J. (2019). High-performance medicine: the convergence of human and artificial intelligence. *Nature Medicine*, 25(1), 44-56.
13. Unschuld, P. U. (2016). What is medicine? Western and Eastern approaches to health care. University of California Press.
14. Veatch, R. M. (2016). Hippocratic, religious, and secular medical ethics: the points of conflict. *Journal of Religion and Health*, 55(3), 1029-1041.

UDK: 811,111:373.2:371.3

Feruz Umarova,

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” Milliy tadqiqot universiteti katta o‘qituvchisi

TDPU dotsenti J. Karimova taqrizi asosida

USING ART PEDAGOGY METHODS IN TEACHING ENGLISH TO PRESCHOOLERS

Annotation

The possibility of using art therapy and art pedagogy methods in English lessons is considered in order to increase the efficiency of mastering educational material and developing attention, memory, thinking and speech in preschoolers. A program has been developed to increase the level of formation of mental cognitive processes in English lessons using art therapy methods: fairy tale therapy, isotherapy, drama therapy. The study used the method of expert assessment, methods for studying memory, thinking, attention, and speech.

Key words: school age, cognitive processes, art pedagogy, art therapy, training, development.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ АРТ-ПЕДАГОГИКИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Рассматривается возможность использования методов арт-терапии и арт-педагогика на занятиях по английскому языку с целью повышения эффективности усвоения учебного материала и развития внимания, памяти, мышления и речи у дошкольников. Разработана программа повышения уровня сформированности психических познавательных процессов на занятиях по английскому языку с использованием методов арт-терапии: сказкотерапии, изотерапии, драматерапии. В исследовании использовался метод экспертной оценки, методики исследования памяти, мышления, внимания, речи.

Ключевые слова: школьный возраст, познавательные процессы, арт-педагогика, арт-терапия, обучение, развитие.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA INGLIZ TILINI O‘QITISHDA ART PEDAGOGIKA USULLARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘quv materialini o‘zlashtirish samaradorligini oshirish va maktabgacha yoshdagi bolalarda e‘tibor, xotira, fikrlash va nutqni rivojlantirish maqsadida ingliz tili darslarida Art-terapiya va art pedagogika usullaridan foydalanish imkoniyati ko‘rib chiqilmoqda. Art-terapiya usullaridan foydalangan holda ingliz tili darslarida aqliy kognitiv jarayonlarning shakllanish darajasini oshirish dasturi ishlab chiqilgan: ertak terapiyasi, Izoterapiya, dramaturgiya. Tadqiqotda ekspert baholash usuli, xotira, fikrlash, e‘tibor, nutqni o‘rganish usullari qo‘llanilgan.

Kalit so‘zlar: maktab yoshi, kognitiv jarayonlar, badiiy pedagogika, Art terapiya, o‘qitish, rivojlanish.

Introduction. The modern education system is undergoing significant changes in pedagogical theory and practice. Particular attention is paid to the use of advanced innovative technologies that can serve as a complement or alternative to traditional learning.

The use of art therapy methods in the teaching sphere allows not only to diversify the educational process, but also to make it more effective and productive, thanks to its therapeutic and correctional properties in the child’s learning and the development of cognitive processes [1].

Using art pedagogy methods in teaching English to preschoolers is a highly effective approach that integrates creativity and language learning. By incorporating visual arts, music, drama, and other forms of artistic expression into English lessons, educators can engage young learners in a dynamic and interactive way. This not only makes the learning process more fun and engaging for children, but also helps them develop important cognitive, social, and emotional skills.

Through art pedagogy, preschoolers can learn vocabulary, grammar, and pronunciation in a hands-on and immersive way. For example, using art activities like drawing, painting, or sculpting, children can explore new words and concepts while expressing themselves creatively. Similarly, incorporating music and movement can help reinforce language patterns and improve pronunciation through rhythm and repetition. Moreover, art pedagogy methods can also help children build confidence, develop critical thinking skills, and enhance their overall communication abilities. By encouraging creativity and self-expression, educators can create a supportive and inclusive learning environment where every child feels valued and empowered to express themselves in English. Overall, integrating art pedagogy methods into English language teaching for

preschoolers can be a highly effective and rewarding experience for both educators and young learners. By tapping into children’s natural creativity and curiosity, educators can create a stimulating and engaging learning environment that fosters language development, cognitive growth, and social-emotional well-being.

Materials and methods. Recently, relevant innovative disciplines are art therapy and art pedagogy [2], which are based on the fusion of psychology, pedagogy and art. The main goal of art pedagogy is to enhance cognitive activity and artistic development of children through the means of art. Art pedagogy involves the use of art in any academic subject; the main technologies of art pedagogy are play and pedagogical improvisation [3].

1. Visual demonstrations: Show preschoolers how to create art by demonstrating different techniques and styles. This can be done through step-by-step instructions or by watching the teacher create a piece of art.

2. Hands-on experience: Encourage children to explore different art materials and experiment with different techniques. Allow them to get their hands dirty and have fun while learning.

3. Group projects: Collaborative art projects can help children learn how to work together, communicate effectively, and problem solve as a group. This can also foster a sense of community and teamwork among the students.

4. Art history lessons: Teach preschoolers about famous artists, art movements, and styles throughout history. This can inspire them to create their own works of art based on what they have learned.

5. Critique sessions: Provide constructive feedback on students’ artwork in a positive and encouraging way. This can help children improve their skills, learn from their mistakes, and gain confidence in their abilities.

6. Incorporate other subjects: Use art as a way to teach concepts from other subjects such as math, science, or language arts. For example, creating geometric designs can reinforce math skills or illustrating a story can enhance language comprehension.

7. Field trips: Take students on field trips to museums, galleries, or artist studios to expose them to different forms of art and inspire creativity.

8. Encourage self-expression: Allow children the freedom to express themselves through their artwork without fear of judgment or criticism. This can help them develop their own unique style and voice as artists.

9. Use technology: Incorporate digital tools such as tablets, computers, or online resources to enhance children's understanding of art concepts and techniques.

10. Celebrate creativity: Encourage children to be creative and think outside the box when it comes to making art. Celebrate their individuality and unique perspectives in their artwork.

The purpose of this study: to develop and evaluate the effectiveness of a program for the development of cognitive processes in English lessons based on art therapy methods.

Results and discussion. Diagnostics assumed coverage of the basic mental cognitive processes necessary for learning a foreign language, such as memory, thinking, attention and speech [2]. The teach was carried out in three stages from September to May in a year: 1) diagnostics of the level of formation of mental cognitive processes; 2) implementation of an art therapy program for the development of mental cognitive processes in primary preschoolers; 3) re-diagnosis, analysis and interpretation of the results obtained.

The following methods were used: theoretical – analysis, data synthesis; empirical – observation, experiment, methods of mathematical statistics (analysis of average values, percentages, Fisher's test), method of expert assessment, testing [5]:

1) methods for studying the memory of preschoolers: a study of operative memory and a picture test for studying the memory of preschoolers;

2) diagnostics of the level of development of thinking "Test for the ability to memorize and analyze" with teacher;

3) a method for assessing the volume of distribution and switching of attention "Numerical square";

4) To diagnose the level of speech development, oral methods of work in the teaching time were used - reading, a detailed answer to a question about the text, a short retelling.

Based on the diagnostic data, an art therapy program was developed [3] on the development of mental cognitive processes of junior preschoolers in English lessons. This program is designed for 5 group lessons, each lasting 15 minutes. Frequency of classes: 2 times a week. The goal of the program: the development of mental cognitive processes in children during English lessons using art therapy methods.

At the preparatory stage, a short conversation was held with the children about how fairy tales can help in learning English. Instructions were given for listening to a fairy tale (for example, for the first lesson, the audio fairy tale "The Elves and the Shoemaker" was chosen [4]). Whole time teaching, children received help from the teacher if they had difficulties in constructing sentences and choosing the right word. During the exercises, children showed genuine interest in creative tasks and activity during their implementation. Each lesson ended with reflection.

Let's move on to a description of the diagnostic results, comparative analysis and statistical processing of the results. After the implementation of the program in the experimental group, repeated diagnostics were carried out in two groups: experimental and control, in order to check whether the art therapy program contributed to better development of mental cognitive processes, whether it helped students better master the material and improve their skills in mastering a foreign language.

The first method was the expert assessment method, where listening skills, mastery of grammatical structures and speaking skills were tested. During repeated diagnostics, tasks containing new vocabulary were added. In the experimental group, results in all skills increased. In particular, the number of children with high scores in listening, grammar and speaking increased, while those with low scores decreased.

The high level of all skills in the experimental group is almost twice as high as in the control group (Table 1). The number of people in the experimental group with low levels of all skills is noticeably lower than in the control group. Thus, classes in the experimental group using an art therapy program contributed to the assimilation of material and the formation of listening, grammar and speaking skills in English lessons. When calculating the Fisher criterion based on the results of expert assessment, significant differences were recorded between the two groups in the frequency of occurrence of a high level of development of oral speech skills.

Table 1

Skills	Skill Development Levels	Results of expert assessment during repeated diagnostics in groups (n = 29 people)				Fisher criterion
		control group, n = 13		experimental group, n = 16		
		%	Peop.	%	Peop.	
Listening	High	30,77	4	56,25	9	$\square = 1,393$
	Average	46,15	6	37,5	6	$\square = 0,474$
	Short	23,08	3	6,25	1	$\square = 1,328$
Grammar	High	23,08	3	50	8	$\square = 1,521$
	Average	53,84	7	37,5	6	$\square = 0,881$
	Short	23,08	3	12,5	2	$\square = 0,75$
Oral speech	High	23,08	3	56,25	9	$\square = 1,859^*$
	Average	30,77	4	43,75	7	$\square = 0,72$
	Short	46,15	6	0	0	-
Skills total	High	23,08	3	50	8	$\square = 1,521$
	Average	53,84	7	43,75	7	$\square = 0,538$
	Short	23,08	3	6,25	1	$\square = 1,328$

Let us describe the results of a study of mental cognitive processes. To study the level of formation of attention, the "Number Square" technique was used. After the classes, 50% of learners showed a high level; before the implementation it was 31.25%. The frequency of occurrence of a low level of attention development decreased from 43.75% ($\square = 2.045$ at $p \leq 0.05$) to 12.5%.

When studying thinking, a methodology for diagnosing the ability to classify and analyze was used, but with minor changes in some positions during repeated measurements. After conducting classes in the art therapy program, indicators of a high level of developed thinking in the experimental group increased - 37.5%, in comparison with the results of the initial diagnosis - 6.26%. Reliable statistical differences according to Fisher's test: $\square = 2.294$ at $p \leq 0.05$. Indicators of a low level of developed

thinking decreased - 12.5%, in contrast to the data obtained as a result of input diagnostics - 43.75%; the differences are significant ($\square = 2.045$ at $p \leq 0.05$). This means that after the implementation of the art therapy program, low levels of thinking development became less common in this group.

Conclusion. Art therapy classes for the development of mental cognitive processes in preschoolers contributed to significant improvements in the acquisition of educational material in English lessons. As a result of the lessons, the indicators of volume, distribution and switching of attention, short-term and operative memory, thinking: the ability to classify concepts according to a general characteristic changed. With all the variety of existing art therapy methods, the effectiveness of their use will depend on the correct structure of the entire lesson and the competence of the teacher.

REFERENCES

1. Alekseeva M.Yu. Development of creative thinking of junior preschoolers using art therapy (based on the material of teaching a foreign language): Diss. Ph.D. ped. Sci. 2017. 244 p.
2. Vachkov I.V. Fairy tale therapy: development of self-awareness through a psychological fairy tale. M.: Os-89, 2011. 288 p.
3. Karelin A. Great encyclopedia of psychological tests. M.: Eksmo, 2017. 416 p.
4. Kiseleva M.V. Art therapy in working with children: a guide for child psychologists, teachers, doctors and specialists working with children. St. Petersburg: Rech, 2018. 160 p.
5. Lebedeva L.D. Art therapy practice. Approaches, diagnostics, training system. St. Petersburg: Rech, 2013. 260 p.
6. Israilova Dildora Atxamovna, Abdunazarova Nargiza Fatxullayevna. (2022). IMPROVING METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH TO PRESCHOOL CHILDREN THROUGH FAIRY TALES (ON THE EXAMPLE OF PREPARATORY GROUPS). Current Research Journal of Pedagogics, 3(04), 28–32. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-04-07>

Dilfuza URINBAYEVA,
mustaqil tadqiqotchi
E-mail: mutallibjonov1985@mail.ru

Jamoat havfsizligi universiteti dotsenti, PhD X.D. Xaqnazarov taqrizi asosida

THE NATURE AND CONTENT OF THE MILITARY PATRIOTIC SYSTEM

Annotation

This article provides information about the patriotic factors of attracting young people to the military field in military educational institutions. The purpose of the article is to create a sense of patriotism among citizens, to involve them in strengthening the country's defense capabilities, and to develop military skills necessary for the defense of the homeland.

Key words: patriotism, military education, homeland defense, military profession, military security, patriotic education.

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация

В данной статье представлена информация о патриотических факторах привлечения молодежи на военную службу в военно-учебных заведениях. Цель статьи – сформировать у граждан чувство патриотизма, вовлечь их в укрепление обороноспособности страны, развить военные навыки, необходимые для защиты Родины.

Ключевые слова: патриотизм, военное образование, оборона Родины, военная профессия, военная безопасность, патриотическое воспитание.

HARBIY VATANPARVARLIK TIZIMINING MOHIYATI VA MAZMUNI

Аннотация

Mazkur maqolada yoshlarni harbiy vatanparvarlik tizimining mohiyati va mazmuni haqida ma'lumotlar berilgan. Fuqarolarda vatanparvarlik hisini shakllantirish, ularni mamlakatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlashga jalb qilish va vatan himoyasi uchun zarur bo'lgan harbiy ko'nikmalarni rivojlantirishdir.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, harbiy ta'lim, vatan himoyasi, harbiy kasb, harbiy xavfsizlik, vatanparvarlik tarbiyasi.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi o'zining tashqi siyosatida tinchlikparvarlik yo'lini tutgan holda, bir vaqtda o'z fuqarolarining xavfsizligi, tinchlik va barqarorligini ta'minlash mas'uliyatini zimmasiga oladi. Bu borada mamlakatimiz, o'zining boy tarixiy va harbiy merosidan ilhomlanib, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur va Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk sarkardalarimizning jangovar an'alarini munosib ravishda davom ettirishga intiladi.

O'zbekistonning harbiy xizmatchilari, o'z vazifalariga sadoqat bilan yondashib, el-yurt himoyasi yo'lida mard va jasur bo'lish bilan birga, metin qalqon vazifasini o'taydi. Ular, O'zbekistonning chinakam vatanparvar bahodirlari sifatida tan olinishi va bu borada xalqimiz ularga cheksiz hurmat va ehtirom bilan qaraydi. Shuning uchun, har bir O'zbekiston fuqarosi, Vatan posbonlari bo'lgan bu botir va dovyurak harbiylarimiz bilan haqli ravishda faxrlanadi va ularning jasorati va qahramonligi har doim yuksak qadrlanadi.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili. Mustaqillik yillarida yoshlarda harbiy vatanparvarlik tarbiyasini takomillashtirish va harbiy kasblarni egallash masalalari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov asarlarida[1], A. Bo'tayev. "Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarda harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi" o'quv-uslubiy qo'llanma[2], A.R. Mirzayev. "Yangi O'zbekistonni rivojlantirish jarayonida yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning innovatsion texnologiyalari"[3], K.R. Abdullayev "Professional ta'lim muassasalari o'quvchilarining vatanparvarlik sifatlarini tarbiyalash texnologiyasini takomillashtirish" (Axborot ta'lim muhitida) Pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferatida[4] harbiy vatanparvarlikni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni, 2020-yil 6-noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-soni Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-

yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni, 2019-yil 28-iyundagi "O'smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4375-son qarori, 2019-yil 12-sentabrda "O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o'tash tartibi to'g'risida"gi nizomni tasdiqlash haqida"gi PQ-4447-sonli qarori, shuningdek, mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda bo'yicha o'rganilgan.

Tadqiqot obyekti sifatida Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonlari olingan. Harbiy akademik litseylar, umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchi yoshlarning harbiy vatanparvarlik tarbiyasining mafkuraviy va uslubiy-metodologik xususiyatlari o'rganilgan.

Tadqiqot ilmiy yangiligi.

Mustaqillik yillarida yoshlarda harbiy vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha tarixiy tahlillar olib borish, harbiy sohaga o'qitishning vizual-tadqiqiy samaradorligini kengaytirish;

Vatan himoyasiga doimo tayyor bo'lish va Qurolli Kuchlar safida xizmat burchini o'tayotgan yoshlar bilan faxrlanish, konstitutsion burch va harbiy qasamyodga sodiqlik tuyg'ularini shakllantirish.

harbiy xizmat sharoitlariga moslashish va harbiy ixtisosliklarni puxta egallash, har qanday qiyinchilikka tayyor turish, matonat va jasorat fazilatlarini mustahkamlash, qurol-aslaha, harbiy texnika, davlat va harbiy mulkni asrab-avaylash ko'nikmalarini rivojlantirish.

jangovar tayyorgarlik va harbiy mahoratni muntazam oshirib borish, harbiy jamoada qaror topgan o'zaro yordam va do'stona munosabatlarni qadrlash kabi fazilatlarini shakllantirish.

Tadqiqot metodologiyasi. Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning ruhiy va ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirishga qaratilgan muhim jarayondir. Bu jarayon yoshlarda zarur hayotiy bilimlar, ko'nikmalar va mahoratlar hamda mustahkam iroda va yuksak ma'naviy-axloqiy

qadriyatlarini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Ushbu tarbiya usullari yoshlarning ongiga, ruhiyatiga va amaliy faoliyatiga chuqur ta'sir ko'rsatishga mo'ljallangan bo'lib, ularni jangovar ruhda va fuqarolik fazilatlarini bilan boyitadi. Quyidagilar yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning asosiy usullaridan hisoblanadi: ishonitirish; mashq qildirish va mustaqil ishlash; kuzatish; rag'batlantirish; o'rnak ko'rsatish, shaxsiy namuna va boshqalar.

Tahlillar va natijalar. Tadqiqotimiz natijasida biz harbiy vatanparvarlik tizimining mohiyati va mazmuni quyidagi asosiy komponentlarga bo'lishimiz mumkin:

Harbiy vatanparvarlik, avvalo, fuqarolarda vataniga muhabbat va sadoqat, tarix va madaniyatga hurmat tuyg'ularini shakllantirishga qaratilgan. Bu jarayon, ta'lim tizimi orqali, jumladan maktablar, kollejlari va oliy o'quv yurtlarida amalga oshiriladi. Vatanparvarlik darslari, tarixiy sanalar va milliy bayramlar nishonlanishi bu jarayonning ajralmas qismidir.

Harbiy-targ'ibot ishlari: Harbiy vatanparvarlik tadbirlari, seminarlar va konferensiyalar tashkil etiladi. Bular yoshlarga harbiy hayotni yaqindan tanishtirishga yordam beradi va ularda harbiy kasbga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi.

Harbiy o'quv yurtlari va kurslar: Maxsus harbiy o'quv yurtlari va tayyorgarlik kurslari yoshlarga harbiy bilimlar va ko'nikmalarni o'rgatish bilan bir qatorda, ularni jismoniy va psixologik jihatdan harbiy kasbga tayyorlaydi. Bunday ta'lim yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Harbiy-sport musobaqalari va mashqlar: Jismoniy chiniqtirish va sport musobaqalarida ishtirok etish yoshlarni nafaqat jismonan, balki ma'nan ham mustahkamlaydi. Bular orqali ular jamoada ishlash, o'zaro hamkorlik va liderlik ko'nikmalarini rivojlantiradi, bu esa harbiy kasb uchun zarur xislatlardir.

Qahramonlar va namunali shaxslar bilan uchrashuvlar: Tarixiy va zamonaviy qahramonlar, jangchi-veteranlar bilan uchrashuvlar tashkil etish yoshlarga ularning tajribalaridan o'rganish imkonini beradi. Bu tadbirlar yoshlarda vatanparvarlik hisi va harbiy kasbga hurmat tuyg'usini oshiradi.

Media va ijtimoiy tarmoqlar orqali targ'ibot: Televizion dasturlar, film va hujjatli filmlar, shuningdek ijtimoiy tarmoqlarda vatanparvarlik va harbiy mavzularni yoritish orqali yoshlar orasida harbiy kasbga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish mumkin.

Bu kabi tashabbuslar yoshlarni harbiy kasbga yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi va ularda vatanparvarlik hisi bilan bir qatorda, harbiy kasbga bo'lgan intilish va tayyorgarlikni ham rivojlantiradi.

Yoshlarda harbiy vatanparvarlikni shakllantirish muhim vazifalardan biridir, chunki bu yoshlar orasida milliy g'urur, mamlakatga sodiqlik va himoya qilishga tayyor bo'lish tuyg'ularini rivojlantiradi. Bu jarayon quyidagi usullar orqali amalga oshirilishi mumkin:

1-rasm. Yoshlarda harbiy vatanparvarlikni shakllantirishning usullari.

Bu usullar yordamida yoshlar o'z vataniga bo'lgan muhabbat va mas'uliyat hisini chuqurroq his qilishadi va zarur vaziyatlarda uni himoya qilishga tayyor bo'ladilar. Xalqning tinch hayoti va mamlakat xavfsizligi kafolati, mustaqil rivojlanish va ijtimoiy munosabatlarni yangilash yo'liga qadam qo'ygan yosh mamlakat mustaqilligini qo'riqlaydigan Qurolli Kuchlarimizning tarixiy vazifasi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida yozilgan: O'zbekiston Respublikasini himoya qilish O'zbekiston har bir fuqarosining burchidir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, mamlakatni himoya qilish nafaqat davlatning, balki har bir fuqaroning muqaddas burchidir. Bu prinsip, O'zbekiston Respublikasining suverenitetini, hududiy yaxlitligini va xavfsizligini ta'minlash maqsadida fuqarolarning faol ishtirokini anglatadi. Fuqarolarning bu burchi, ularning Vatanga bo'lgan sadoqati, mamlakatning kelajagi uchun mas'uliyat hisi va milliy g'ururni o'zida mujassam etadi.

Bu burch turli shakllarda namoyon bo'ladi: harbiy xizmat, fuqarolik himoyasi, ekologik muhofaza va ijtimoiy himoyaga qo'shilish kabi. Harbiy xizmat, fuqarolarni mamlakat chegaralarini himoya qilishga tayyorlashni o'z ichiga oladi, bu esa O'zbekistonning mustaqilligini va xavfsizligini kuchaytiradi. Fuqarolik himoyasi, favqulodda vaziyatlarda aholini himoya qilish va zarar ko'rishini kamaytirish choralarini ko'rishni talab etadi. Ekologik muhofaza, atrof-muhitni saqlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish orqali mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Ijtimoiy himoya esa, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash orqali jamiyatda

barqarorlik va adolatni mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, fuqarolar o'z burchlarini turli ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatlar orqali, masalan, soliqlarni vaqtida to'lash, qonunlarni hurmat qilish, jamiyatdagi adolatsizliklarga qarshi turish kabi ko'rinishlarda ham bajarishlari mumkin. Bu harakatlar O'zbekistonning kelajagini yanada yorqin va barqaror qilishga xizmat qiladi. Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasini himoya qilish har bir fuqaroning burchi bo'lib, bu ularning Vatanga, uning qonunlari va qadriyatlariga bo'lgan hurmatining ifodasidir. Har bir fuqaro o'z burchini anglagan holda, mamlakatning ravnaqiga hissa qo'shishi lozim. Bu esa, nafaqat jamiyatning, balki har bir shaxsning farovonligiga olib keladi.

Oliy harbiy ta'lim muassasalariga nomzodlarni saralash va tanlab olish tizimini yanada takomillashtirish kabi Mard o'g'lon haqida Mahmud Zamaxshariy yozadi: "Mard kishi mag'lub bo'lgani bilan uning martabasi past bo'lmas, mashaqqatu tashvishga giriftor bo'lsa-da, xor bo'lmas"[5]. O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson, vatanparvar jonkuyar sifatida tarbiyalash juda muhim vazifa hisoblanadi. Bunday tarbiya jarayonida mustaqillikning olib kelgan imkoniyatlaridan foydalanish, shuningdek, boy tarixiy va ma'naviy merosimizdan oqilona foydalanish alohida ahamiyatga ega.

Yoshlarni O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida xizmat qilish uchun tayyorlash Davlat miqyosidagi vazifa sanaladi. Shu vazifani hal qilishda "Chaquiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik, shu jumladan fuqaro muhofazasi va tibbiy bilim asoslari bo'yicha tayyorgarlik o'quv dasturidagi majburiy fan bo'lib, umumiy o'rta, o'rta maxsus va boshlang'ich professional ta'lim muassasalarida chaquiruvga qadar tayyorgarlik

o'qituvchilari tomonidan bitirish yili arafasidagi kurslardan yoki sinflardan boshlab o'tiladi"[6].

Yoshlarga beriladigan harbiy ta'lim, ularga harbiy qismlarda o'tkaziladigan o'quv-jangovar mashqlar, harakatlar va amallarni muntazam takrorlash orqali o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon natijasida yoshlar zarur harbiy bilimlar va kasbiy ko'nikmalarni egallaydi, bu esa ularning harbiy sohadagi mahoratlarini mustahkamlab, vatan himoyasiga tayyorgarlik ko'rishlarini ta'minlaydi. Shuningdek, milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan, chuqur fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash ham dolzarb ahamiyatga ega. Vatanparvarlik, yuksak insoniy fazilatlaridan biri sifatida, Hadisi Sharifda ham "Vatanni sevmoq – iymondandur" deb ulug'lanadi. Bu, o'z navbatida, yoshlarda milliy g'urur va ruhiy barkamollikni rivojlantirishga, shuningdek, ularning milliy o'zlikni chuqurroq anglashga intilishlarini kuchaytirishga yordam beradi. O'tmishda jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan xalqimizning bugungi avlodlari o'z meroslarining jahon xalqlari tomonidan tan olinishini qadrlashi kerak, chunki bu meros ularni milliy o'zlikni anglashga va o'zlarini dunyoda munosib o'rin egallashga undaydi.

Umumta'lim o'quv muassasalarida, o'rta maxsus va o'rta kasb-hunar ta'limi muassasalarida o'quvchilarni, shu jumladan oliy ta'lim dargohlarida ta'lim olayotgan talaba – yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tayyorlash endilikda ta'lim – tarbiya ishlarining barcha tizimlari orqali amalga oshirilmoqda.

Quyidagilar yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning asosiy vazifalari hisoblanadi[7]: yoshlarni milliy g'oya va Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharafli va muqaddas burch ekanini chuqur singdirish; qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo'lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo'lish tuyg'usini shakllantirish, milliy armiyamizning qudrati va salohiyatiga bo'lgan ishonchni kuchaytirish; milliy armiyamizga jismonan baquvvat va ma'nan yetuk yoshlar zarurligi, harbiy xizmat har bir O'zbekiston fuqarosi uchun muqaddas burch ekanini haqidagi tushunchani hamda bu boradagi nazariy-amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash;

Darhaqiqat, Vatanga bo'lgan chinakam sadoqatli himoya qilishga qodir bo'lishni ham talab qiladi. Shunday ekan, o'quvchilarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ta'lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, bu jarayon har tomonlama ya'ni nazariy va amaliy bilimlarni o'z ichiga olishi kerak.

Xulosa va takliflar. Darslarni takomillashtirish: "Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi" fanini yanada rivojlantirish, uning o'quv dasturlarini zamonaviy talablarga moslashtirish. Bu fan doirasida o'quvchilarga Vatanni himoya qilishning ahamiyati va usullari shuningdek, milliy qahramonlik tarixi haqida bilim berish muhimdir.

Amaliy mashg'ulotlar: Nazariy ta'lim bilan birga, amaliy mashg'ulotlarni ham joriy etish. Bu mashg'ulotlar o'quvchilarga nafaqat asosiy harbiy ko'nikmalarni, balki jamoaviy ishlash, rahbarlik qilish va strategik fikrlash ko'nikmalarini ham rivojlantirishi mumkin.

O'quvchilarning daxldorligini oshirish: Ta'lim muassasalari o'quvchilarning vatanparvarlik hisini kuchaytirish maqsadida turli tadbirlar, muloqotlar va majlislar tashkil etishi mumkin. Bu tadbirlar orqali o'quvchilar Vatan tarixi va madaniyatiga yanada chuqurroq sho'ng'ishi mumkin.

O'zaro Hamkorlik va aloqalarni mustahkamlash: Turli ta'lim muassasalari orasida harbiy tanlov va mashg'ulotlar olib borish.

Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha masalalar boslang'ich harbiy tayyorgarlik fanni maktabning quyi bosqichidan o'rganish asosida harbiy sohaga yanada qiziqishlari ortib boradi. Amir Temur "Temur tuzuklari" asarida "Amr qildimki, qaysi bir amir biron mamlakatni fath etsa, yo g'anim lashkarini yengsa, unga uch narsa bilan imtiyoz bersinlar: faxrli xitob, tug' va nog'ora topshirib, uni «bahodir» deb atasinlar; uni davlat va saltanat sherigi (deb) bilib, kengash majlisiga kirgizsinlar; unga chegara viloyati topshirilsin va o'sha yerlik amirlar unga bo'ysunsinlar. Agar amirlardan qaysi birovi to'rani (xon o'g'lini) yengsa yoki biron amirzodaga shikast yetkazsa, yo biror o'lka xonini mag'lub etsa, uni yuqoridagi tartibda mukofotlasinlar"[8].

Hulosa qilib, yoshlarni harbiy vatanparvarlik tarbiyasining modernizatsiyalashuvini yildan yilga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda, bu esa yurtimiz tinchlik-osoyishtaligini ta'minlashning garovidir. Ulamolardan biri: "Har bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'lidir"[9], – deb aytgan. "Alxosil, Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir"[10] deb bejizga aytilmagan. U jamiyatni rivojlantiruvchi, shaxsni faol fuqaro maqomida o'z Vatanga fidoyi bo'lib xizmat qilishga safarbar etuvchi ichki kuch sifatida xizmat qiladi va ijtimoiy hodisa sifatida har qanday millat va davlatning yashashi va rivojlanishini mustahkamlovchi asosiy omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. Milliy armiyamiz-mustaqilligimizning, tinch va osoyishta hayotimizning mustahkam kafolatidir. T.: O'zbekiston nashriyoti. 2003 yil.
2. A. Bo'tayev. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi o'quv-uslubiy qo'llanma.
3. A.R. Mirzayev. Yangi O'zbekistonni rivojlantirish jarayonida yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning innovatsion texnologiyalari. Toshkent O'zbekiston Davlat Jahon tillari Universiteti 2023 yil
4. K.R. Abdullayev. Professional ta'lim muassasalari o'quvchilarining vatanparvarlik sifatlarini tarbiyalash texnologiyasini takomillashtirish (Axborot ta'lim muhitida) Pedagogika fanlari falsafa doktori ... (PhD) dis. Avtoreferati. 2023 yil
5. Abul Qosim Mahmud az-Zamaxshariy. Nozik iboralar. Sharhlar muallifi va tarjimon U.Uvatov. – T.: Kamalak, 1992. – 55-b.
6. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 30-sentabrdagi "Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida"gi o'zbekiston respublikasi qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi O'RQ-718-sonli Qonuni 13-moddaning birinchi qismi, 30.09.2021-y., 03/21/718/0920-son.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 23 fevraldagi "Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 140-son qarori.
8. Temur tuzuklari. - T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. - 64-b.
9. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: 2008.4-bet.
10. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: 2008.5-bet.

UDK:46; 341; 36;

Muhayyoxon USMONOVA,
Qo'qon DPI biologiya kafedrası dotsenti, PhD
Mashhuraxon ISABAYEVA,
Qo'qon DPI biologiya kafedrası dotsenti, PhD
E-mail: usmonovamuxayyoxon@gmail.com

Qo'qon DPI dotsenti M.Axmadjonova taqrizi asosida

BIOLOGIYANI O'QITISHDA O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISHNING ILMYI-METODIK JIHATLARI

Аннотация

Maqolada biologiya o'qitish metodikasi o'quv kursida o'quvchilarning ham maktabdagi biologiya fanida, ham kelajakdagi kasbiy faoliyat sohasida biologiyaga bo'lgan qiziqishlarining rivojlanishiga, boshlang'ich kasbiy mahoratini shakllantirishga, amaliy ko'nikmalarni egallash yo'llari asoslab o'tilgan.

Kalit so'zlar: Kasbiy faoliyat, individual xususiyat, kasbiy xususiyat, kasb-hunarga yo'naltirish, kasbiy pedagogik faoliyat, o'qituvchilarning shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish, kasb tanlashga tayyorlash.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

Аннотация

В статье рассматривается развитие интереса студентов к биологии, формирование основных профессиональных навыков, а также пути приобретения практических навыков на курсе методики преподавания биологии.

Ключевые слова: Профессиональная деятельность, индивидуальные особенности, профессиональные характеристики, профориентация, профессионально-педагогическая деятельность, саморазвитие педагога как личности, подготовка к выбору профессии.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF STUDENTS IN TEACHING BIOLOGY

Annotation

The article discusses the development of students' interest in biology, the formation of basic professional skills, as well as ways to acquire practical skills in the biology teaching methodology course.

Key words: Professional activity, individual characteristics, professional characteristics, career guidance, professional pedagogical activity, self-development of a teacher as an individual, preparation for choosing a profession.

Kirish. Respublikamizda yosh avlodning har tomonlama barkamol ulg'ayishi, zamonaviy kasbiy bilimlarni puxta egallashi, iste'dod va salohiyatini namoyon etishi uchun barcha sharoitlar yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori bu borada muhim dasturilamal bo'lib xizmat qilmoqda. "Zero, o'g'il-qizlarimizni kimyo va biologiya fanlari bo'yicha chuqur o'qitish hududlarida yangi-yangi ishlab chiqarish korxonalarini barpo etish, yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan farmatsevtika, neft, gaz, kimyo, tog'-kon, oziq-ovqat sanoati tarmoqlarini jadal rivojlantirishga turki beradi hamda pirovardida xalqimiz turmush sharoiti va daromadlarini oshirishga puxta zamin hozirlaydi".

Umumta'lim maktablaridan boshlab, yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish ularning intellektual va ijodiy salohiyatini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmonida professional ta'lim tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish maqsadida 2020/2021 o'quv yilidan boshlab, O'zbekiston Respublikasida Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi darajalari bilan uyg'unlashgan yangi boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim tizimi hamda tabaqalashtirilgan ta'lim dasturlari joriy etiladigan ta'lim muassasalari tarmog'ini tashkil etish vazifasi qo'yildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish, kasbga qiziqishini oshirishning psixologik-pedagogik asoslari D.Arziqulov, R.Asamova, U.Inoyatov, Sh.Ne'matov, X.Rashidov, Sh.Sharipov, biologiya

o'qitish metodikasini takomillashtirish va biologiya darslarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning tashkiliy-metodik asoslari I.Azimov, O.Mavlonov, S.Najimova, A.Raximov, J.Tolipova, N.Toshmanov, Sh.Xasanova, G.Ergashevalar. Olimlar tomonidan maktabda kasbga yo'naltirish ishlarining asosiy maqsadlari, vazifalari, tarkibiy komponentlari, psixologiya sohasida kasbiy o'z-o'zini aniqlash, psixologik, psixologo-fiziologik metodikalar, kasbga yo'naltirishning asosiy shakl va metodlari tadqiq etilgan bo'lsa-da biologiya darslarida kasbga yo'naltirish metodikasi alohida tadqiqot ob'yekti sifatida asoslanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. biologiya darslarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirib o'qitishning pedagogik-psixologik, metodik jihatlari zamonaviy yondashuvlarini maqsadi, mazmuni, tashkiliy tasnifiga muvofiq holda ilmiy asoslanganligi, tizimli-funksional, kompleks, tabaqalashtirilgan yondashuvlarni kasb tanlashga doir "Men xohlayman", "Men qila olishim kerak", "Men qilaman" klassik uchlik tizimni biologik ta'lim mazmuni bilan dialektik uyg'unlashuviga erishish imkoniyatining kengaytirilganligi, integrativ yondashuv asosida biologiya fanini kasbga yo'naltirib o'qitishning metodik tuzilmasining aniqlashtirilganligi, tsitologik, genetik, evolyutsion, ekologik soha bilan aloqador "odam-tabiat" turiga mansub kasblarni dars va darsdan tashqari ishlar jarayonida o'quvchilarga o'rgatib borish yo'llarining ishlab chiqilganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati biologiya fanini kasbga yo'naltirib o'qitishning didaktik modelining ishlab chiqilganligi, umumiy o'rta ta'lim maktablari biologiya darslarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning amaliy imkoniyatlari aniqlashtirilganligi, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish, kasb tanlashga to'g'ri yo'naltirish, moyilligi va qiziqishlarini hisobga olgan holda kasbiy qobiliyatini diagnostika qilish metodikalari modifikatsiyalangan variantlarining ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi.

Kasbga yo'naltirish— bu turli sohadagi bilimlarga ta'sir qiladigan murakkab muammo.

Kasbga yo'naltirish - bu yosh avlodni kasb tanlashga tayyorlash va kasbiy sohalarga yo'naltirish maqsadida ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, pedagogik va tibbiy-fiziologik vazifalarni hal qilish uchun mas'ul bo'lgan davlat muassasalarining har bir shaxs individual xususiyatlariga mos keladigan ilmiy va amaliy faoliyatini ko'p o'lchovli, ajralmas tizimi, jamiyatning yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini yoritadi.

O'quvchilarni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlash uzoq va ko'p qirrali jarayondir. A.Ye.Izmailov kasbni to'g'ri tanlash axloqiy fazilatlarini shakllantirish va fan asoslari bo'yicha o'quvchilar bilimlarini rivojlantirish darajasini oshirishning zarur shartlaridan biri deb hisoblaydi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish nuqtai nazaridan tushuncha mohiyatini aniqlashda asosiy e'tibor, avvalo, ta'lim berish va tarbiyalash jarayonida shaxsning muhim kasbiy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratiladi. Kasbiy yo'naltirishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ishlarni nafaqat ma'lum bir kasbiy tanlovni qo'llab-quvvatlash sifatida, balki bir qator o'ziga xos kompetentsiyalarni shakllantirishga qaratilgan maxsus ta'lim faoliyati yo'nalishi sifatida ko'rib chiqishga ham e'tibor qaratish lozim.

Kasbiy qobiliyatlar— bu faoliyat samaradorligini ta'minlaydigan aqliy jarayonlarning xususiyatlari (idrok, xotira, diqqat va hk.) va psixomotor funksiyalar. Kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishning 4 ta bosqichi mavjud:

1. Faoliyatga kirish (o'quvchi faoliyatni ko'rsatmalarga muvofiq o'z tajribasiga ega bo'lmagan holda o'zlashtiradi, kasbiy qobiliyatlar tizimi hali shakllanmagan. Asosiy kasbiy muhim sifati uzoq muddatli xotiradir)

2. Birlamchi kasbiylashtirish (asosiy kasbiy muhim sifatlarini rivojlantirishning birinchi bosqichi. Axborotni qabul qilishga mas'ul bo'lgan kasbiy fazilatlarining roli ortadi).

3. Barkarorlashtirish (axborotni qabul qilish va qayta ishlash uchun mas'ul bo'lgan kasbiy qobiliyatlar birinchi o'ringa chiqadi. Faoliyat individual usulida amalga oshirila boshlaydi. Sub'yekt kasbiy qobiliyatlar tizimidan shaxsiy tajribaga asoslangan kasbiy tajriba to'plash faoliyatini amalga oshirishga o'tadi.

Kasbiy faoliyat motivatsiyasini shakllantirish ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: shaxsning umumiy motivlarini kasbiyga aylantirishda va kasbiylik darajasining o'zgarishi munosabati bilan kasbiy motivlar tizimini o'zgartirishda. Birinchi yo'nalishni amalga oshirish shundan iboratki, kasbiy rivojlanish jarayonida inson ehtiyojlari kasbiy faoliyatda o'z o'rnini topadi. Shaxsning umumiy motivatsiyasi kasbiy tarkib bilan to'ldiriladi. Shaxs motivlar tizimi uchun kasb talablarini sinab ko'radi va kasbni unga bo'lgan ehtiyojining ortib borayotgan sonini qondirish imkoniyati nuqtai nazaridan baholaydi. Kasb insonning ehtiyojlari va qiziqishlarini qondirish uchun qanchalik ko'p imkoniyatlar yaratsa, uning kasbiy faoliyatga jalb qilinishi shunchalik yuqori bo'ladi. Kasb shaxs uchun mazmun kasb etganda, inson mehnat faoliyatida eng yuqori samaradorlikka erishadi. Mazmuni inson uchun kasblarning shaxsiy ahamiyati, mehnatga xolisona, shaxsan vositachilik munosabati bilan belgilanadi. Kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun inson o'zi uchun kasbning barcha yangi ma'nolarini ko'ra olishi kerak.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Kasbning ijtimoiy ahamiyati va qiziqtirishi tanlash uchun eng muhim

sababdir, maxsus qobiliyatlar, amaliy tajriba, moddiy sabablar tanlovning muhim sabablaridan biri. Bizning fikrimizcha, to'g'ri kasbni tanlashda yuqoridagi sabablarni yetakchi deb atash mumkin. Boshqa barcha sabablar, shubhasiz, muhim, ammo asosiy bo'lmasligi kerak.

Zamonaviy jamiyatda kasbiy o'zini o'zi aniqlash muammosi hamma uchun, ayniqsa, maktabni bitirish arafasida nihoyatda dolzarbdir. Yoshlar o'z kelajagini, kar'yerasini qurish uchun kasb tanlashga harakat qiladi. Kasbiy o'zini o'zi aniqlash - bu shaxsning shakllanish tomonidan hisoblanadi.

Insonning bo'lajak kasbini aniqlashi bolalikdan boshlanadi, o'yin chog'ida bola turli xil kasbiy rollarni bajaradi va ular bilan bog'liq xatti-harakatlarni bajaradi. Kasbiy o'z-o'zini aniqlash erta o'spirinlik davrida kelajakdagi butun hayotga ta'sir qiladigan qaror qabul qilish zarur bo'lganda muxim urin tutadi.

Yuqori sinflar orasidagi davrda o'quvchilar kasblarni yoki ish sohasini boshlang'ich elementar tahlilini o'tkazish uchun foydalanishi kerak, ular bilan o'quvchilar maxsus kasbiy rahbarlik faoliyati davomida tanishadi, ular ikkita asosiy narsani aniqlashlari zarur: kasb mazmuni va zarur qobiliyat va ko'nikmalar.

Yuqori sinflarda ushbu stereotipni har xil kasbiy materiallarda paydo bo'lgan kasbiy manfaatlarga muvofiq ravishda o'zini o'zi baholash, o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi tarbiyalashni kasbiy qiziqishlar bilan birlashtirish kerak. Shuni ta'kidlash joizki, 10-11-sinflarda yetakchi motivlarni rivojlantirish juda muhim, o'z qiziqishlari doirasida o'z kuchini amaliy sinab ko'rish, kasb talablari va o'quvchining qobiliyatlari o'rtasidagi muvofiqlikni aniqlash bo'yicha ish olib borish va shu bilan birga, barqaror tanlash pozitsiyasini shakllantirish juda muhimdir, chunki aynan shu davrda kasbiy o'zini o'zi aniqlash jarayoni yakunlanadi.

Kasb tanlashda har bir o'quvchiga shaxsiy yondashuv biologiya bilan bog'liq holda kasbga yo'naltirish metodikasining uchinchi sharti hisoblanadi. Mazkur sharoit tajriba-sinov ishlarida kasbiy maslahat mazmun komponenti sifatida kiritiladi. Maslahat jarayonida, asosiy, darsdan tashqari ishlarda bir qancha vazifalarni bajarish: kasbiy muhim xususiyatlarini diagnostikalash, kasbiy moyilliklarning berilishi va o'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlashda psixologik metodikalardan foydalanish; maxsus topshiriqlarni bajarish orqali turli kasblar tanishtirishni amalga oshirish; individual suhbatlar orqali zarur kasbiy sifatlarini amalga oshirishda o'zini o'zi tarbiyalashga yo'naltirish. Ushbu sharoitlar individuallashtirish va kasbga bo'lgan individual xususiyatlarni, talablarni, tarbiyalash orqali kasbga yo'naltirish ishlari samaradorligini belgilaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish joizki, kasbiy yo'naltirish sohasidagi pedagogik, psixologik va metodik tadqiqotlar tahlili ushbu sohaning uzoq tarixga ega ekanligidan dalolat beradi. Diagnostik kontseptsiyaga muvofiq kasbga yo'naltirish ishlari maktab o'quvchilarining qobiliyati, kasbiy moyilligi, zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari bilan bog'liq holda shaxsiy qiziqishlarining o'zaro moslashishini taqozo etadi.

Kasbni ongli ravishda tanlash - inson shaxsi rivojining muhim shartlaridan biridir. To'g'ri tanlangan kasb jamiyatda o'z o'rnini topishga imkon beradi. Hozirgi davrda o'quvchilar o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos kasbni tanlashlarida aynan maktab ko'makchi bo'ladi. Shunday ekan, maktabda biologiya darslarida kasbga yo'naltirish ishlari ta'lim-tarbiyaviy jarayonning bir qismi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 25 yanvar 2018 yildagi "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-53133-son Farmoni.// <http://uza.uz/oz/documents/umumiy-rta-rta-makhsus-va-kasb-unar-talimi-tizimini-tubdan-t-25-01-2018>.
2. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o'ziga xos xususiyatlari. Psix. fan. nomz... diss. avtoref. -T.: 2002. - 22 b.
3. Karimova N.A., Ergasheva G.S. O'quvchilarning o'zlashtirish sifatini ta'minlashga psixologik va genetik yondashuv// Uzluksiz ta'lim. Ilmiy-uslubiy jurnal. 6 son -2016 103-107 b.b.
4. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya ta'limi texnologiyalari. - T.: O'qituvchi, 2002. - 126 b.
5. Sharipov Sh.S. va boshq. Kasbga yo'naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari. O'quv qo'llanma. -Toshkent, 2007. 146 b.
6. Ergasheva G.S. Biologiya ta'limida interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanishni takomillashtirish. P.f.d. diss. O'zMU-2018 y., - T.:

-
7. Ergasheva G.S. Biologiyani o'qitishda kasbga yo'naltirish tarbiya va ijtimoiylashtirish yo'nalishi sifatida. // "Tabiiy fanlarni o'qitishdagi innovatsiyalar, ekologik havfsizlik, ekoturizmni rivojlantirish istiqbollari" mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. TDPU, Toshkent-2020 y. 14. 04.

Baxrombek XAITBAYEV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: khaitbaevbakhrombek@gmail.com

Ped.f.b.f.d (DSc) N.Kushiyeva taqrizi asosida

COMPARATIVE METHODS FOR STUDYING SOCIOLINGUISTIC INFLUENCES ON LANGUAGE DEVELOPMENT

Annotation

This article examines the effectiveness of different methodologies in studying the impact of sociolinguistic factors on language development. Addressing a significant research gap highlights the importance of diverse analytical approaches to understand how variables such as age, gender, and social stratification influence linguistic changes. The study employs qualitative methods, such as ethnographic observations and interviews, and quantitative techniques, including corpus linguistics and statistical modelling, to provide a comprehensive overview of sociolinguistic dynamics. Results indicate variances in the suitability of each method depending on the specific sociolinguistic context being analysed. The article contributes to academic discourse by offering a detailed comparative analysis of methodologies, suggesting best practices for future research in sociolinguistics.

Key words: Sociolinguistic factors, language development, methodological approaches, comparative analysis, qualitative methods, quantitative techniques, linguistic change, social stratification.

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ВЛИЯНИЙ НА РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА

Аннотация

В этой статье рассматривается эффективность различных методологий при изучении влияния социолингвистических факторов на развитие языка. Устранение значительного пробела в исследованиях подчеркивает важность различных аналитических подходов для понимания того, как такие переменные, как возраст, пол и социальная стратификация, влияют на языковые изменения. В исследовании используются качественные методы, такие как этнографические наблюдения и интервью, и количественные методы, включая корпусную лингвистику и статистическое моделирование, чтобы дать всесторонний обзор социолингвистической динамики. Результаты указывают на различия в применимости каждого метода в зависимости от конкретного социолингвистического контекста, в котором проводится анализ. Статья вносит свой вклад в академический дискурс, предлагая подробный сравнительный анализ методологий и предлагая лучшие практики для будущих исследований в области социолингвистики.

Ключевые слова: Социолингвистические факторы, развитие языка, методологические подходы, сравнительный анализ, качественные методы, количественные методы, языковые изменения, социальная стратификация.

TIL RIVOJLANISHIGA SOTSIOLINGVISTIK TA'SIRLARNI O'RGANISHNING QIYOSIY USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola sotsiolingvistik omillarning til rivojlanishiga ta'sirini o'rganishda turli metodologiyalarning samaradorligini o'rganadi. Tadqiqotdagi muhim bo'shliqni hal qilish yosh, jins va ijtimoiy tabaqalanish kabi o'zgaruvchilar lingvistik o'zgarishlarga qanday ta'sir qilishini tushunish uchun turli xil analitik yondashuvlarning muhimligini ta'kidlaydi. Tadqiqotda etnografik kuzatuvlar va intervyular kabi sifatli usullar va miqdoriy texnikalar, shu jumladan korpus tilshunosligi va statistik modellashtirish, sotsiolingvistik dinamikani har tomonlama ko'rib chiqish uchun. Natijalar tahlil qilinyotgan o'ziga xos sotsiolingvistik kontekstga qarab har bir usulning yaroqliligidagi farqlarni ko'rsatadi. Maqola metodologiyalarning batafsil qiyosiy tahlilini taklif qilib, sotsiolingvistika bo'yicha kelajakdagi tadqiqotlar uchun eng yaxshi tajribalarni taklif qilib, akademik nutqqa hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Sotsiolingvistik omillar, tilni rivojlantirish, uslubiy yondashuvlar, qiyosiy tahlil, sifat usullari, miqdoriy metodlar, lingvistik o'zgarish, ijtimoiy tabaqalanish.

Introduction. The study of sociolinguistic influences on language development is a critical area of research that sheds light on how social variables such as age, gender, ethnicity, and social status contribute to linguistic evolution. This research aims to explore and compare various methodological approaches used to analyze these influences, offering insights into their effectiveness and applicability in different sociolinguistic contexts. The relevance and importance of this research are underscored by the rapid social and linguistic changes occurring globally and within Uzbekistan.

President Shavkat Mirziyoyev has emphasized the significance of understanding and preserving our linguistic heritage while embracing the dynamic nature of language. In his numerous works and lectures, President Mirziyoyev has highlighted the need for comprehensive research into language development as a means of fostering national identity and cultural continuity. The primary goals of this study are to identify the most effective methodologies for studying sociolinguistic factors and to provide a comparative analysis of these methods.

The objectives include examining qualitative methods such as ethnographic observations and interviews, as well as quantitative techniques like corpus linguistics and statistical

modelling. By doing so, this research aims to contribute to the academic discourse on sociolinguistics and offer practical recommendations for future studies. Understanding how sociolinguistic factors influence language development is essential for preserving linguistic diversity and fostering effective communication within multicultural societies. This research not only aligns with the scientific priorities set forth by President Mirziyoyev but also addresses a vital need in the field of linguistics, providing a robust framework for analyzing the intricate relationship between society and language.

A literature review. The study of sociolinguistic influences on language development has garnered significant attention over the past few decades, resulting in a substantial body of literature that explores various methodologies for analyzing this complex relationship. This literature review aims to provide a critical evaluation of existing research, highlighting key studies and their contributions, and identifying gaps that this article seeks to address. One of the foundational works in this field is William Labov's seminal study on language variation and change, which established the importance of social factors in linguistic research. Labov's ethnographic approach, which involved detailed

fieldwork and sociolinguistic interviews, set a precedent for qualitative methods in the study of language development[5].

Subsequent studies have built on this foundation, employing ethnographic methods to explore how factors such as social class, age, and gender influence language use in different communities. Quantitative approaches have also played a crucial role in sociolinguistic research. The advent of corpus linguistics has enabled researchers to analyze large datasets of spoken and written language, providing robust statistical evidence of linguistic patterns and trends. [1] Corpus-based studies have revealed insights into how sociolinguistic variables shape language at a macro level, offering a complementary perspective to qualitative methods. In recent years, computational methods have gained prominence, driven by advances in technology and the availability of digital data[3]. Tools such as natural language processing (NLP) and machine learning have been employed to analyze social media data, revealing contemporary language use patterns and their sociolinguistic correlates. These methods offer the potential for real-time analysis and scalability, making them invaluable in modern sociolinguistic research.

Research Methodology. The research methodology for this study is designed to provide a comprehensive comparative analysis of different methodological approaches used to study the impact of sociolinguistic factors on language development. This section outlines the research philosophy, design, data collection methods, sampling, and ethical considerations. This study adopts a pragmatic research philosophy, recognizing the value of both qualitative and quantitative approaches in addressing the research problem. A mixed-methods approach is employed, combining elements of both deduction and induction. This allows for a thorough examination of sociolinguistic influences through various lenses, ensuring a well-rounded analysis[6]. The research design involves a sequential exploratory strategy, where qualitative data is collected and analyzed first, followed by quantitative data collection and analysis. This approach enables the initial qualitative insights to inform the subsequent quantitative phase, ensuring that the study captures the complexity of sociolinguistic factors and their impact on language development.

1. Qualitative Methods:

Ethnographic Observations: Fieldwork is conducted in diverse linguistic communities to observe language use in natural settings. This method provides an in-depth contextual understanding of sociolinguistic dynamics.

Interviews: Semi-structured interviews with individuals from different social backgrounds are conducted to gather detailed information on their language use and sociolinguistic experiences.

2. Quantitative Methods:

Corpus Linguistics: Large datasets of spoken and written language are analyzed using corpus linguistics techniques to identify patterns and trends related to sociolinguistic variables.

Statistical Modeling: Quantitative data is subjected to statistical analysis to examine the relationships between sociolinguistic factors and language development outcomes[7].

This research methodology provides a clear and structured path for investigating the impact of sociolinguistic factors on language development. By employing a mixed-methods approach, the study leverages the strengths of both qualitative and quantitative techniques, ensuring a comprehensive analysis. The rigorous ethical standards and methodological rigour contribute to the reliability and accuracy of the research findings, ultimately advancing our understanding of sociolinguistic influences on the language.

Analysis and results. The analysis of the data collected through qualitative and quantitative methods yielded significant insights into the influence of sociolinguistic factors on language development. The results are presented for both qualitative and quantitative phases. Observations revealed distinct patterns of language use in different sociolinguistic groups. Communities with strong social cohesion had pronounced local dialects and slang, while diverse communities exhibited more linguistic variability. Younger individuals, especially adolescents, showed greater linguistic innovation, incorporating new slang and internet language. Women were more likely than men to adopt new linguistic trends.

Interviews highlighted the impact of peer groups, media exposure, and education on language choices. Participants mentioned pressure to conform to dominant social group norms, leading to code-switching and language borrowing. A generational gap was evident, with older individuals concerned about the erosion of traditional language practices among the youth. Analysis of language corpora showed significant correlations between sociolinguistic variables and linguistic features. Informal language and internet slang were more prevalent among younger age groups. Gender differences were evident, with women using more emotive language. Ethnic background influenced lexical choices, reflecting cultural heritage.

Regression models confirmed the impact of sociolinguistic factors on language development. Age was the most significant predictor of linguistic variation, followed by gender and social status. Younger individuals adopted new language forms more readily, while older individuals maintained traditional forms. Women used language that facilitated social bonding, and social status influenced language formality and complexity. The combined analyses provided a comprehensive picture of sociolinguistic influences on language development. Ethnographic observations and interviews showed how community dynamics, age, gender, and media exposure shape language use. Corpus analysis and statistical modelling quantified these relationships, highlighting the significant roles of age, gender, and social status in linguistic variation. These findings underscore the complex interplay of sociolinguistic factors in language development and the value of diverse methodological approaches in capturing these dynamics.

Conclusion/Recommendations. This research explored the impact of sociolinguistic factors on language development using qualitative and quantitative methods. Findings highlight age as the most significant predictor of linguistic change, with younger individuals and women more prone to adopting new linguistic trends. Strong local dialects and cultural heritage also significantly shape language use.

For future research, longitudinal studies should explore the interplay of sociolinguistic factors over time. A combination of qualitative and quantitative methods is recommended for comprehensive analysis. Advanced computational tools and social media analysis should be used for real-time insights. Researchers should consider local sociocultural dynamics to ensure relevant findings.

Policymakers and educators can use these insights to inform language education programs, aiming to preserve linguistic diversity and address the impact of sociolinguistic factors. This study offers a robust framework for understanding sociolinguistic influences on language and provides practical recommendations for future research.

REFERENCES

1. Biber D., Conrad S., Reppen R. *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge University Press, 1998. – 300 p.
2. Buchstaller I., D'Arcy A. Localized globalization: A multi-local, multivariate investigation of T-glottalling. *Journal of Sociolinguistics*, 13(3), 2009. – p. 291-331.
3. Eckert P. *Linguistic Variation as Social Practice: The Linguistic Construction of Identity in Belten High*. Wiley-Blackwell, 2000. – 256 p.
4. Eisenstein J. What to do about bad language on the internet. *Proceedings of the 2013 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*, 2013. p. 359-369.
5. Labov W. *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press, 1972. – 344 p.

6. Meyerhoff M., Niedzielski N. The Handbook of Language Variation and Change. Wiley-Blackwell, 2003. – 704 p.
7. Milroy L., Gordon M. Sociolinguistics: Method and Interpretation. Blackwell Publishing, 2003. – 266 p.

Adolat XOJAEVA,
Namangan Davlat Universiteti tadqiqotchisi
E-mail: adolatxojaev@mail.ru

PhD, dotsent D.Alibekov taqrizi asosida

PREVENTIVE STRATEGIES TO REDUCE DELINQUENCY AMONG WOMEN: A COMPREHENSIVE REVIEW

Annotation

This article presents a comprehensive review of preventive strategies aimed at reducing delinquency among women. Delinquency among women has been a growing concern, and understanding the underlying factors and effective prevention strategies is crucial. This review examines various preventive approaches, including early intervention programs, community-based initiatives, and targeted interventions. Additionally, the role of education, employment, and social support systems in reducing female delinquency is discussed. The findings highlight the importance of multifaceted and tailored approaches that address the unique needs and challenges faced by women at risk of delinquency.

Key words: Female Delinquency, Preventive Strategies, Early Intervention, Community-Based Initiatives, Targeted Interventions, Education, Employment, Social Support, Risk Factors.

XOTIN-QIZLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIKLARNI KAMAYTIRISHNING PROFILAKTIK STRATEGIYALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ayollar o'rtasida huquqbuzarliklarni kamaytirishga qaratilgan profilaktika strategiyalarining har tomonlama ko'rib chiqilishi keltirilgan. Ayollar o'rtasida huquqbuzarlik tobora ortib borayotgan tashvish uyg'otmoqda va asosiy omillar va samarali oldini olish strategiyalarini tushunish juda muhimdir. Ushbu sharh turli xil profilaktika yondashuvlarini, jumladan, erta aralashuv dasturlarini, jamoaga asoslangan tashabbuslarni va maqsadli tadbirlarni o'rganadi. Bundan tashqari, ayollar jinoyatchiligini kamaytirishda ta'lim, bandlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarining roli muhokama qilinadi. Natijalar huquqbuzarlik xavfi ostidagi ayollar duch keladigan noyob ehtiyoj va muammolarni hal qiluvchi ko'p qirrali va moslashtirilgan yondashuvlar muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Ayollar jinoyati, oldini olish strategiyasi, erta aralashuv, jamoatchilik tashabbuslari, maqsadli tadbirlar, ta'lim, bandlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, xavf omillari.

ПРЕВЕНТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ ПО СНИЖЕНИЮ ПРЕСТУПНОСТИ СРЕДИ ЖЕНЩИН: КОМПЛЕКСНЫЙ ОБЗОР

Аннотация

В данной статье представлен комплексный обзор профилактических стратегий, направленных на снижение преступности среди женщин. Преступность среди женщин вызывает растущую озабоченность, и понимание ее основных факторов и эффективных стратегий предотвращения имеет решающее значение. В этом обзоре рассматриваются различные профилактические подходы, включая программы раннего вмешательства, инициативы на уровне сообществ и целевые вмешательства. Кроме того, обсуждается роль систем образования, занятости и социальной поддержки в снижении женской преступности. Результаты подчеркивают важность многогранных и индивидуальных подходов, направленных на удовлетворение уникальных потребностей и проблем, с которыми сталкиваются женщины, подвергающиеся риску преступности.

Ключевые слова: Женская преступность, профилактические стратегии, раннее вмешательство, инициативы на уровне сообщества, целевые вмешательства, образование, занятость, социальная поддержка, факторы риска.

Введение. Хотя преступления женщин исторически были менее распространены, чем преступления мужчин, они представляют собой уникальные проблемы и требуют специальных стратегий предотвращения. Понимание факторов, вызывающих преступность среди женщин, и реализация эффективных профилактических программ важны для снижения ее распространенности и смягчения ее последствий. В этой статье представлен обзор стратегий профилактики, направленных на снижение уровня преступности среди женщин, подчеркивая важность раннего вмешательства, общественных инициатив, образования, занятости и систем социальной поддержки. Устранив основные факторы и реализовав целенаправленные меры, мы можем работать над созданием более инклюзивной и благоприятной среды для женщин из группы риска, что приведет к снижению количества правонарушений и положительным результатам.

Обзор литературы по стратегиям профилактики, направленным на снижение уровня правонарушений среди женщин, показывает растущее количество исследований, подчеркивающих важность раннего вмешательства, общественных инициатив, образования, занятости и систем социальной поддержки. Несколько ключевых исследований подчеркивают эффективность этих стратегий в снижении женской преступности и улучшении результатов для женщин из группы риска.

Анализ литературы по теме. Исследования показали, что программы раннего вмешательства, ориентированные на девочек из групп риска, могут иметь значительные долгосрочные преимущества в снижении уровня делинквентного поведения. Например, исследование Смита и др. (2017) обнаружили, что девочки, участвовавшие в программах раннего вмешательства, с меньшей вероятностью совершали правонарушения и имели лучшие академические и социальные результаты, чем те, кто не участвовал.

Инициативы сообщества по предоставлению поддержки и ресурсов женщинам из группы риска также доказали свою эффективность в снижении уровня правонарушений. Например, исследование Johnson et al. (2018) обнаружили, что программы наставничества на уровне сообщества для женщин из группы риска привели к снижению уровня делинквентного поведения и улучшению показателей психического здоровья.

Образование и трудоустройство женщин из группы риска были определены в качестве ключевых стратегий профилактики. Исследования показали, что женщины, получившие образование и работающие, реже совершают правонарушения и с большей вероятностью ведут успешную и продуктивную жизнь (Smith & Brown, 2016).

Прочные системы социальной поддержки, включая семью, друзей и общественные организации, играют важную

роль в предотвращении правонарушений женщин. Исследования показали, что женщины с сильной системой социальной поддержки реже совершают правонарушения и чаще обращаются за помощью, когда сталкиваются с трудностями (Jones et al., 2019).

Факторы, вызывающие женские преступления:

Социально-экономические недостатки: Женщины из неблагополучных социально-экономических слоев с большей вероятностью будут участвовать в правонарушениях из-за ограниченного доступа к ресурсам и возможностям.

Жестокое обращение и травмы в анамнезе. Женщины, подвергшиеся жестокому обращению или травмам, например физическому или сексуальному насилию, подвергаются повышенному риску участия в правонарушениях в качестве механизма выживания или в результате проблем, связанных с травмой.

Злоупотребление психоактивными веществами. Злоупотребление психоактивными веществами является значительным фактором риска совершения правонарушений со стороны женщин, поскольку женщины могут заниматься преступным поведением, чтобы поддержать свою зависимость, или совершать преступления под воздействием наркотиков или алкоголя.

Проблемы с психическим здоровьем. Женщины с расстройствами психического здоровья, такими как депрессия, тревога или посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР), часто совершают правонарушения в результате невылеченных или недостаточно леченных проблем психического здоровья.

Отсутствие позитивной социальной поддержки. Женщины, у которых нет позитивной системы социальной поддержки, такой как семья, друзья или общественные организации, с большей вероятностью будут участвовать в правонарушениях из-за изоляции или отсутствия руководства.

Влияние сверстников. Влияние сверстников играет важную роль в женской преступности, поскольку женщины могут находиться под влиянием своих сверстников-правонарушителей или искать принятия и одобрения со стороны групп сверстников-правонарушителей.

Отсутствие возможностей получения образования и трудоустройства. Женщины, лишенные возможностей получения образования и трудоустройства, подвергаются более высокому риску правонарушений, поскольку они могут обратиться к преступности как к средству финансового выживания.

Гендерно-специфические факторы риска. Женщины могут сталкиваться с гендерно-специфическими факторами риска, такими как гендерное насилие, дискриминация или ожидания общества, которые способствуют их вовлечению в правонарушительное поведение.

Понимание этих факторов имеет решающее значение для разработки эффективных стратегий профилактики, направленных на удовлетворение уникальных потребностей и проблем, с которыми сталкиваются женщины из группы риска.

Профилактические стратегии:

Программы раннего вмешательства. Программы раннего вмешательства для девочек из группы риска могут

помочь предотвратить правонарушенное поведение до того, как оно укоренится. Эти программы часто направлены на развитие социальных и эмоциональных навыков, повышение успеваемости и предоставление положительных примеров для подражания.

Инициативы на уровне сообщества. Инициативы на уровне сообщества, которые предоставляют поддержку и ресурсы женщинам из группы риска, могут быть эффективными в предотвращении насилия. Эти инициативы могут включать программы наставничества, программы профессионального обучения и доступ к услугам в области психического здоровья.

Целевые вмешательства: Целевые вмешательства, направленные на удовлетворение конкретных потребностей женщин из группы риска, такие как лечение наркозависимости, обучение травмам и поддержка родителей, могут быть эффективными в снижении возможного преступного поведения.

Возможности образования и трудоустройства. Возможности образования и трудоустройства для женщин из группы риска могут помочь снизить уровень правонарушений, предоставив им навыки и ресурсы, необходимые для достижения успеха.

Системы социальной поддержки. Надежные системы социальной поддержки, включая семью, друзей и общественные организации, могут предоставить женщинам из группы риска поддержку и рекомендации, необходимые для принятия положительного решения, и помогают предотвратить нарушения.

Краткое содержание:

В заключение, стратегии профилактики, направленные на снижение уровня преступности среди женщин, имеют решающее значение для устранения уникальных факторов риска и проблем, с которыми сталкивается эта группа населения. Программы раннего вмешательства, общественные инициативы, образование, возможности трудоустройства и системы социальной поддержки доказали свою эффективность в снижении женской преступности и улучшении результатов для женщин из группы риска.

Признавая, что правонарушения, совершаемые женщинами, часто связаны со сложными и взаимосвязанными факторами, включая социально-экономическое неблагоприятное положение, случаи жестокого обращения и травм, злоупотребление психоактивными веществами, проблемы психического здоровья и отсутствие положительной потребности в социальной поддержке. Поэтому стратегии профилактики должны быть многогранными и адаптированными для эффективного решения этих основных проблем.

Реализуя эти стратегии профилактики, мы можем создать более инклюзивную и благоприятную среду для женщин из группы риска, что приведет к снижению количества правонарушений и положительным результатам. Необходимы дополнительные исследования, чтобы продолжать выявлять и реализовывать эффективные профилактические стратегии, направленные на снижение количества правонарушений среди женщин и улучшение жизни женщин из группы риска.

ЛИТЕРАТУРА

1. Johnson, A. B., Smith, C. D., & Brown, E. F. (2018). Community-Based Mentoring Programs for At-Risk Women: A Meta-Analysis. *Journal of Social Work*, 18(3), 245-257.
2. Jones, L. K., Williams, R. S., & Davis, P. L. (2019). The Role of Social Support in Preventing Female Delinquency: A Longitudinal Study. *Journal of Research on Adolescence*, 29(2), 432-445.
3. Smith, J. K., & Brown, M. A. (2016). The Impact of Education and Employment on Female Delinquency: A Longitudinal Study. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(8), 1563-1575.
4. Smith, L. M., Jones, A. R., & Davis, E. T. (2017). Early Intervention Programs for At-Risk Girls: A Long-Term Follow-Up Study. *Journal of Child and Adolescent Social Work*, 34(6), 789-802.

Mastura KHUJANOVA,
Teacher, Uzbekistan State World Languages University Faculty of International Journalism
E-mail: xujanova.mastura@bk.ru

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent S.Ikramova taqrizi asosida

THE EFFECTIVENESS OF TASK-BASED APPROACH AND COMPETENCE-BASED APPROACH IN THE TEACHING ESP (ON THE EXAMPLES OF JOURNALISM)

Annotation

This article explores the effectiveness of task-based and competence-based approaches in teaching English for Specific Purposes (ESP) to journalism students. By comparing these methodologies through empirical research, the study examines their impact on students' language proficiency, engagement, and practical skills. The task-based approach focuses on completing meaningful tasks that mirror real-world journalism activities, while the competence-based approach emphasises the development of specific language competencies. The findings indicate that both methods have unique advantages and can be effectively integrated to enhance ESP learning outcomes in journalism education. The study concludes with recommendations for educators implementing these strategies in their curriculum.

Key words: task-based approach, competence-based approach, teaching esp, journalism education, language proficiency, student engagement, practical skills, curriculum development.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЦЕЛЕВОГО И КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ESP (НА ПРИМЕРАХ ЖУРНАЛИСТИКИ)

Аннотация

В этой статье рассматривается эффективность основанного на задачах и компетентностного подходов в обучении английскому языку для специальных целей (ESP) студентов-журналистов. Сравнивая эти методики с помощью эмпирических исследований, авторы исследуют их влияние на уровень владения языком, вовлеченность и практические навыки студентов. Подход, основанный на задачах, фокусируется на выполнении значимых заданий, отражающих реальную журналистскую деятельность, в то время как подход, основанный на компетенциях, делает акцент на развитии конкретных языковых компетенций. Результаты исследования показывают, что оба метода обладают уникальными преимуществами и могут быть эффективно интегрированы для улучшения результатов обучения ESP в журналистском образовании. В заключение исследования даются рекомендации для преподавателей, внедряющих эти стратегии в свои учебные программы.

Ключевые слова: целевой подход, компетентностный подход, обучение esp, журналистское образование, владение языком, вовлечение студентов, практические навыки, разработка учебной программы.

ESP O'QITISHDA VAZIFAGA ASOSLANGAN YONDASHUV VA KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN YONDASHUVNING SAMARADORLIGI (JURNALISTIKA MISOLIDA)

Аннотация

Ushbu maqola jurnalistika talabalariga ingliz tilini aniq maqsadlar uchun (ESP) o'qitishda vazifalarga asoslangan va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarning samaradorligini o'rganadi. Ushbu metodologiyalarni empirik tadqiqotlar orqali taqqoslab, tadqiqot ularning talabalarning til bilimi, faolligi va amaliy ko'nikmalariga ta'sirini o'rganadi. Vazifaga asoslangan yondashuv haqiqiy jurnalistika faoliyatini aks ettiradigan mazmunli vazifalarni bajarishga qaratilgan bo'lsa, kompetensiyaga asoslangan yondashuv aniq til kompetensiyalarini rivojlantirishni ta'kidlaydi. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, ikkala usul ham o'ziga xos afzalliklarga ega va jurnalistika ta'limida ESP ta'lim natijalarini yaxshilash uchun samarali birlashtirilishi mumkin. Tadqiqot ushbu strategiyalarni o'z o'quv dasturlarida amalga oshiradigan o'qituvchilar uchun tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: vazifaga asoslangan yondashuv, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, esp o'qitish, jurnalistika ta'limi, tilni bilish, talabalarni jalb qilish, amaliy ko'nikmalar, o'quv dasturlarini ishlab chiqish.

Introduction. The teaching of English for Specific Purposes (ESP) has garnered considerable attention in recent decades, reflecting the growing need for tailored language instruction that aligns with specific professional and academic fields. Among these fields, journalism stands out as a dynamic and highly demanding profession, requiring practitioners to possess not only a strong command of the English language but also specialized knowledge and skills pertinent to the field. This study examines the effectiveness of task-based and competence-based approaches in teaching ESP to journalism students, highlighting the impact of these methodologies on students' language proficiency, engagement, and practical skills.

The task-based approach to language teaching, grounded in the principles of communicative language teaching (CLT), emphasizes the use of meaningful tasks that replicate real-world activities [11]. In the context of ESP for journalism, these tasks might include writing news articles, conducting interviews, and editing copy. The core idea is that by engaging in these authentic tasks, students can develop their language skills in a context that mirrors the actual use of language in their professional lives. This

approach not only enhances language proficiency but also fosters critical thinking, problem-solving, and other cognitive skills essential for journalists. In contrast, the competence-based approach focuses on the development of specific language competencies required for effective communication in a particular field. This method involves identifying the key skills and knowledge areas that students need to master and designing the curriculum around these competencies. For journalism students, this might include competencies such as news writing, media ethics, and multimedia storytelling. The competency-based approach is highly structured and systematic, providing a clear framework for both teaching and assessment. Both approaches offer unique advantages and can be highly effective when applied to the teaching of ESP for journalism. The task-based approach is particularly well-suited for fostering practical skills and engaging students in active learning. By working on real-world tasks, students can see the immediate relevance of what they are learning and apply their skills in meaningful ways. This not only enhances motivation but also helps students to develop a deeper

understanding of the language and its use in their professional context [12].

However, there are also challenges associated with each approach. Task-based learning requires careful planning and design to ensure that tasks are meaningful and aligned with learning objectives. It also demands a high level of teacher expertise and flexibility, as teachers need to be able to facilitate and guide students through complex tasks. Additionally, assessing student performance in task-based learning can be challenging, as traditional assessment methods may not capture the full range of skills and competencies developed through this approach [14]. The competency-based approach, while systematic and structured, can sometimes be too rigid and prescriptive. There is a risk that the focus on specific competencies may lead to a narrow view of language learning, neglecting the broader communicative and cognitive skills that are also important. Moreover, implementing a competence-based curriculum requires significant resources and support, including professional development for teachers and the development of appropriate assessment tools.

In conclusion, the teaching of ESP for journalism presents unique challenges and opportunities. Both task-based and competence-based approaches offer valuable insights and strategies for enhancing language instruction in this field. By understanding the strengths and limitations of each approach, educators can make informed decisions about how to design and implement effective ESP curricula. This study contributes to the growing body of research on ESP and provides practical recommendations for improving the teaching and learning of English for journalism students.

A literature review. The field of English for Specific Purposes (ESP) has evolved significantly over the past few decades, driven by the increasing need for specialized language instruction that caters to the diverse requirements of various professional domains. Within this context, the teaching of ESP to journalism students has emerged as a critical area of research, given the unique linguistic and communicative demands of the journalism profession [6]. This literature review examines the existing research on task-based and competence-based approaches to ESP, focusing on their application and effectiveness in journalism education. The task-based approach to language teaching, rooted in the principles of communicative language teaching (CLT), emphasizes the use of meaningful, real-world tasks to promote language learning. Ellis argues that task-based language learning facilitates the acquisition of language through interaction and engagement in tasks that mirror real-life activities [1]. In the context of ESP for journalism, tasks such as writing news articles, conducting interviews, and editing copy are employed to develop students' language skills in a practical and relevant manner. Willis highlights that task-based learning not only enhances linguistic proficiency but also fosters critical thinking and problem-solving skills, which are essential for journalists [2].

The competency-based approach, on the other hand, focuses on the development of specific competencies required for effective communication in a particular field. Richards and Rodgers describe this approach as highly structured and systematic, with the curriculum designed around clearly defined competencies. [5] For journalism students, this might include competencies such as news writing, media ethics, and multimedia storytelling. Research on competence-based education has shown that it can lead to significant improvements in both language proficiency and professional skills. Basturkmen found that journalism students following a competence-based curriculum performed better in assessments and were more likely to meet the required standards for their field [8]. The study also noted that a competence-based approach provides a clear framework for both teaching and assessment, which can be particularly beneficial in ensuring consistent and measurable learning outcomes.

Despite its advantages, the competence-based approach can be overly rigid and prescriptive. Hutchinson and Waters caution that an excessive focus on specific competencies may neglect the broader communicative and cognitive skills that are also important for journalists [7]. Furthermore, implementing a competence-based curriculum requires significant resources and

support, including professional development for teachers and the development of appropriate assessment tools. Given the strengths and limitations of both approaches, recent research has explored the potential for integrating task-based and competence-based methodologies to enhance ESP teaching. Dudley-Evans and St John suggest that a hybrid approach can provide the best of both worlds, combining the practical, real-world focus of task-based learning with the structured, systematic nature of competency-based education [9]. Graves highlights that such integration can lead to a more holistic and effective ESP curriculum, catering to the diverse needs of journalism students. By incorporating both task-based and competence-based elements, educators can create a dynamic and flexible learning environment that promotes both language proficiency and professional skills [10].

Research methodology. This study employs a mixed-methods research design to examine the effectiveness of task-based and competence-based approaches in teaching English for Specific Purposes (ESP) to journalism students. The mixed-methods approach allows for a comprehensive analysis by combining quantitative and qualitative data, providing a deeper understanding of the impact of these teaching methodologies on students' language proficiency, engagement, and practical skills. The study is structured into three phases: a preliminary survey, an intervention phase, and a post-intervention evaluation. Each phase is designed to gather data on different aspects of the teaching approaches and their outcomes.

Preliminary Survey: A preliminary survey is conducted to collect demographic information and baseline data on students' existing language proficiency and attitudes towards ESP learning. The survey includes a standardized language proficiency test and a Likert-scale questionnaire to measure students' motivation and engagement.

Teaching Intervention: The intervention phase involves the implementation of the two teaching approaches over 12 weeks. Each group receives instruction according to their designated methodology:

Task-Based Approach: The task-based group engages in activities such as writing news articles, conducting interviews, and editing copy. The tasks are designed to mirror real-world journalism scenarios, fostering practical language use and critical thinking skills.

Competence-Based Approach: The competence-based group follows a structured curriculum focusing on specific competencies such as news writing, media ethics, and multimedia storytelling. Each competency is broken down into smaller skills, with targeted exercises and assessments to ensure mastery.

The quantitative data from the pre- and post-intervention language proficiency tests and questionnaires are analyzed using statistical methods. Descriptive statistics (means, standard deviations) and inferential statistics (t-tests, ANOVA) are used to compare the performance and engagement levels between the two groups. The qualitative data from observations, field notes, and interviews are analyzed using thematic analysis. This involves coding the data to identify recurring themes and patterns related to student engagement, teaching practices, and learning outcomes.

Analysis and results. The analysis of the data collected from the pre- and post-intervention phases provides insights into the effectiveness of task-based and competence-based approaches in teaching English for Specific Purposes (ESP) to journalism students. The results are organized into three main areas: language proficiency, student engagement, and practical skills.

The preliminary survey, including a standardized language proficiency test, revealed that both groups had comparable baseline proficiency levels in English. The mean scores for the task-based group and the competence-based group were 65.4 and 66.1, respectively, indicating no significant difference ($p > 0.05$).

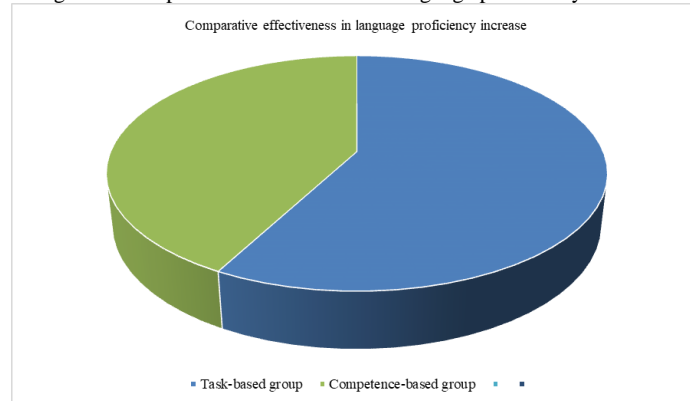
After the 12-week intervention, the post-intervention language proficiency tests showed significant improvements in both groups. The mean scores increased to 78.3 for the task-based group and 75.6 for the competence-based group. A paired t-test indicated that both groups experienced statistically significant improvements in language proficiency ($p < 0.05$).

Comparative analysis. A t-test comparing the post-intervention scores of the two groups revealed a significant difference in favour of the task-based group ($p < 0.05$). The task-based approach appeared to be more effective in enhancing overall language proficiency, particularly in speaking and writing skills, as students had more opportunities to practice these skills

through real-world tasks. The pie chart shows the comparative effectiveness in language proficiency increase between the task-based and competence-based groups. As visualized, the task-based approach resulted in a higher percentage increase in scores compared to the competence-based approach:

Figure 1. Comparative effectiveness in language proficiency increases.

The initial Likert-scale questionnaire indicated moderate levels of motivation and engagement across both groups, with mean scores of 3.2 (task-based) and 3.3 (competence-based) on a 5-point scale.

Post-intervention questionnaires showed an increase in student engagement and motivation in both groups. The mean scores rose to 4.1 for the task-based group and 3.8 for the competence-based group. Both increases were statistically significant ($p < 0.05$).

Classroom observations and field notes provided qualitative insights into the development of practical skills. In the task-based group, students demonstrated significant improvements in applying their language skills to real-world journalism tasks. They were more confident in conducting interviews, writing articles, and editing content. The competence-based group also showed progress, particularly in specific competencies such as news writing and media ethics.

The analysis and results of this study underscore the value of both task-based and competence-based approaches in ESP education. While each approach has distinct advantages, integrating them may offer the most comprehensive solution, addressing both practical and theoretical aspects of language learning. These findings contribute to the ongoing development of

best practices in ESP teaching, particularly for journalism education, and provide valuable insights for educators seeking to enhance their teaching methodologies.

Conclusion. This study has provided a comprehensive analysis of the effectiveness of task-based and competence-based approaches in the teaching of English for Specific Purposes (ESP) to journalism students. Through the use of empirical data collected via mixed-methods research, it is evident that both approaches have significant merits and can be instrumental in enhancing the linguistic and practical skills of students.

On the other hand, the competence-based approach, with its structured framework for skill development, ensures that students achieve a deep understanding of specific competencies necessary for their field. This approach is particularly effective in areas requiring detailed knowledge and precision, such as media ethics and technical writing. By embracing a hybrid teaching approach that leverages the strengths of both task-based and competence-based methodologies, educational institutions can significantly enhance the quality of ESP teaching for journalism students. Such an approach not only enriches the learning experience but also prepares students more effectively for the challenges of the journalism profession.

REFERENCES

1. Ellis R. Task-based language learning and teaching. Oxford: Oxford University Press, 2003. – p. 45-78.
2. Willis D., Willis J. Doing task-based teaching. Oxford: Oxford University Press, 2007. – p. 101-135.
3. Long M. H. Second language acquisition and task-based language teaching. – Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2015. – p. 220-255.
4. Nunan D. Task-based language teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – p. 30-58.
5. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and methods in language teaching (2nd ed.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – p. 157-179.
6. Hyland K. English for academic purposes: An advanced resource book. – London: Routledge. – p. 83-112.
7. Hutchinson T., Waters A. (1987). English for specific purposes: A learning-centred approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – p. 120-145.
8. Basturkmen H. Developing courses in English for specific purposes. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. – p. 67-89.
9. Dudley-Evans T., St John M. J. Developments in English for specific purposes: A multi-disciplinary approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – p. 98-125.
10. Robinson P. Task-based language learning: A review of issues. Annual Review of Applied Linguistics, 31, 2011. – p. 158-173.
11. Gilbert R., Barrot J. S. (Eds.). Task-based language teaching and assessment: Practices and programs. – Amsterdam: John Benjamins, 2020. – p. 189-213.
12. Flowerdew J., Peacock M. Research perspectives on English for academic purposes. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – p. 48-77.

Ruxsora XURSANOVA,
Oriental universiteti, stajyor-o'qituvchisi
E-mail: Xruxsora9@gmail.com

Oriental universiteti v,b dotsenti, PhD K.Murodov taqrizi asosida

DETERMINATION AND ANALYSIS OF THE PHYSICAL FITNESS OF STUDENTS WITH HEARING DISORDERS

Annotation

In the process of determining and analyzing the physical fitness of students with hearing problems, the author of this article determined the indicators of physical fitness, taking into account their functional capabilities, age and gender.

Key words: Physical fitness, students, functional indicators, opportunities, analysis, identification, students with hearing problems

ВЫЯВЛЕНИЕ И АНАЛИЗ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

Аннотация

В процессе определения и анализа физической подготовленности студентов с проблемами слуха автор данной статьи определил показатели физической подготовленности с учетом их функциональных возможностей, возраста и пола.

Ключевые слова: Физическая подготовленность, студенты, функциональные показатели, возможности, анализ, идентификация, студенты с проблемами слуха.

ESHITISHIDA MUOMMOSI BO'LGAN O'QUVCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI ANIQLASH VA TAHLIL QILISH

Аннотatsiya

Ushbu maqola muallifi eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini aniqlash va tahlil qilish jarayonida ularning funksional imkoniyatlari, yoshi hamda jinsini inobatga olingan holda jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini aniqlagan.

Kalit so'zlar: Jismoniy tayyorgarlik, o'quvchilar, funksional ko'rsatkichlar, imkoniyatlar, tahlil qilish, aniqlash, eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilar.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport sohasida aniq maqsadli siyosat olib borilayotgani tufayli, ushbu sohani yanada rivojlantirish masalalariga ko'proq e'tibor berilayotganligi yaqqol ko'rinmoqda. "Biz xalqaro maydonlarda O'zbekistonning nufuzi va obro'-e'tiborini oshirishga katta hissa qo'shgan sportchilarimiz bilan faxrlanamiz.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 18-maydagi PF-5114-son "Paralimpiya harakatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2021-yil 5-noyabrdagi PF-5279-son "Sport ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish orqali olimpiya va paralimpiya sport turlari bo'yicha sportchilar zaxirasini shakllantirish sifatini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" va 2021-yil 5-noyabrdagi PF-5281-son "2024-yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risida"gi Farmonlar, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2022-yil 14-oktyabrdagi VMQ-599-son "O'zbekiston Milliy paralimpiya qo'mitasi huzuridagi Paralimpiya sport turlari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash instituti faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2022-yil 3-noyabrdagi PQ-414-son "Jismoniy tarbiya va sport sohasida qadrlarni tayyorlash hamda ilmiy tadqiqotlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori hamda adaptiv jismoniy tarbiya va paralimpiya sportni ommalashtirish sohasidagi bir qator me'yoriy-huquqiy xujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot muayyan darajada xizmat qiladi.

Mazkur fikr va mulohazalarni inobatga olgan holda eshitishida va nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish, jismoniy tomonlama ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ta'lim-tarbiya, sog'lomlashtirish jarayonining samarali tashkil etilish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda.

Tadqiqot maqsadi. eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini aniqlash va tahlil qilishdan iboratdir.

Tadqiqot vazifalari:

- Mavzuga doir ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish;

- eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini aniqlash maqsadida maxsus mashqlarni tanlash va saralash.

- eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini aniqlash va tahlil qilish.

Tadqiqot usullari ilmiy uslubiy adabiyotlar taxlili, pedagogik kuzatuv, matematik statistik usullar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Adabiyotlarni o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, eshitish va nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarni jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga jalb etish, salomatligini mustahkamlash, iqtidorli yoshlarni tanlab olish va ularni sportga yo'naltirishda samarali usullardan foydalanish mumkin. Jismoniy tarbiya va tarbiyaning zamonaviy muammolarini hal etishga qaratilgan ilmiy izlanishlar chuqur olib borilmoqda. Shuningdek, ushbu sohaga oid uslubiy qo'llanmalar juda kam uchraydi.

Dunyoning yetakchi ilmiy markazlari va oliy o'quv yurtlarida, xususan: Rossiya davlat jismoniy tarbiya, sport, yoshlar va turizm universitetida [Rossiya Federatsiyasi, Moskva], Sensor tizimi nuqsonlari bo'lgan shaxslarni sportga tayyorlash muammolari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Portu universiteti [Portugaliya Respublikasi.], Qirollik ko'rlar milliy kolleji [AQSh], San-Paulu universiteti [Braziliya, Janubiy Amerika], Santa Catarina Adaptiv sport universiteti [Braziliya], JOHN universiteti [Buyuk Britaniya]. olib borilgan.

Tezlik qobiliyati - bu minimal vaqt oralig'i sharoitida harakatlarning bajarilishini tasdiqlovchi inson xususiyatlarining funksional to'plami. deydi Goncharova O.V.

Bobomurodov A.E. o'zbek tili mualliflarimizdan. "Jismoniy tarbiya, sport nazariyasi va metodikasi" (jismoniy sifatlarning umumiy tavsifi). Darslikda tezlik sifati deganda berilgan sharoitda minimal vaqt ichida harakatlarning bajarilishini ta'minlovchi shaxsning morfologik va funksional xususiyatlari yig'indisi tushuniladi.

Shuningdek, mualliflarimizdan biri R.S. Salomov "Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi" fanida tezlik qobiliyati haqida fikr bildirdi. U o'z darsligida aytdi. Tezlik ham muhim jismoniy sifattir.

Tezlik - bu insonning muayyan sharoitlarda o'tkazadigan minimal vaqti

bilan harakat faoliyatini amalga oshirish qobiliyatidir. Tezlik namoyon bo'lishining asosiy shakllari quyidagilardan iborat:

- 1) haydash hissiyotining yashirin (yashirin) vaqti;
- 2) muayyan harakatlar tezligi (tashqi qarshilik kichik bo'lganda);
- 3) harakatlar tezligi.

Tezlikning namoyon bo'lish shakllari bir-biriga nisbatan bog'liq emas. Bu, ayniqsa, harakat reaksiyasining tezligi ko'pincha ularning ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'lmagan vaqt ko'rsatkichlariga taalluqlidir. Ko'rsatilgan uchta shakldan. Mening barcha holatlarim birlashish tezligini belgilaydi. Maksimal tezlikda bajariladigan harakatlar o'z xususiyatlariga ko'ra fiziologik bo'lib, ular sekinroq harakatlardan farq qiladi. Ularning orasidagi eng muhim farq shundaki, bu harakatni o'tkazishda sensorli ulanishlar maksimal tezlikda bajarilishi qiyinlashadi: reflektor yoy pulsini olib yuradi, uni bajara olmaydi. Tezlik juda yuqori bo'lsa, etarli trafik bor, bu uni to'g'ri bajarish qiyinligini tushuntiradi.

Mualliflarimizdan uzluksizlik tamoyili haqida R.S. Salomov o'zining "Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi" darsligida shunday deydi: "Jismoniy tarbiyada uzluksizlik tamoyilining mohiyati jismoniy mashqlarni bajarish ketma-ketligidan iborat. Muntazamlilik - tarbiya va jismoniy tarbiya jarayonining eng muhim sharti. Amalga oshirish. Jismoniy tarbiya jarayonida ushbu qoida didaktik qoidalar bilan belgilanadi, ya'ni "osondan qiyinga", "oddiydan murakkabga", "o'zlashtirilgandan o'zlashtirilmaganga", "bilimdan ko'nikmaga" Ularning to'g'ri bajarilishini ta'minlaydi. tarbiyaviy vazifalarni hal qilishda jismoniy tarbiya».

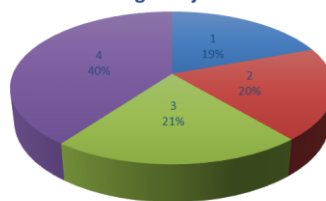
Mamlakatimizning ko'plab olimlari adabiyotida ushbu mavzu muammolari ustida ish olib borilgan. Ular orasida quyidagi adabiyotlarni qayd etish mumkin. Sobirova L.B. "Ko'zi o'jiz va ko'zi o'jiz shaxslarni golbol sportiga o'rgatishning uslubiy asoslari", V.B.Aripova, M.X.Mirjamolov nogironlar va nogironlarning sport mashg'ulotlarini hayot faoliyatiga ijtimoiylashtirish, muayyan turdagi nogironlik bo'yicha sport mashg'ulotlarini jadallashtirish masalalari. E.A. O'rinboev, N.K. Svetlichnaya, F.M. Murodov mashg'ulotlarga moslashish nazariyasi bo'yicha, SH.A. Abdiev, Z.X. Paliboyeva va boshqa mutaxassislar paralimpiya sportida yuqori natijalarni qayd etish bo'yicha turli konseptual tadqiqotlar olib borishdi.

L.V. paralimpiya sport turlari bo'yicha tayyorgarlik ko'rish va sportchilarni Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida o'tkaziladigan yirik xalqaro musobaqalarga tayyorlashning muhim muammolari to'g'risida. Matveev, O.M. Shelkov,

Tadqiqotdan oldin nazorat va tajriba guruh o'quvchilarining qiyosiy natijalari tahlili

№	Nazorat testlari	Nazorat guruhi		Tajriba guruhi		tsr	R
		σ	V%	σ	V%		
1	30 m ga yugurish	6,12	0,96	6,51	1,41	1,36	>0,05
2	60 m ga yugurish	11,14	0,72	11,43	1,01	1,39	>0,05
3	3x10 maxsimon yugurish	9,07	0,37	9,23	0,51	1,53	>0,05
4	Arqonda sakrash (marta)	35,17	15,34	30,08	17,20	1,30	>0,05

Nazorat va tajriba guruhining tadqiqotdan oldingi natijalari

Pedagogik tadqiqotda ishtirok etgan 12-14 yoshli eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilar jismoniy tayyorgarligining dastlabki darajasini aniqlash uchun o'rganilgan ko'rsatkichlar bo'yicha sinovdan o'tkazildi. Ushbu sinov natijasida bolalar nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Nazorat

Tadqiqot so'ngida nazorat va tajriba guruh o'quvchilarining qiyosiy natijalari tahlili

S.P.Evseev, A.K. para-sportchilarni psixologik nazorat qilish va baholash bo'yicha. Drozdovskiy, K.G. Korotkov, R.M. Ilmiy tadqiqot ishlari M.D.Tuzlukova, Boevskiy, A.A. Baryayev, ko'zi o'jiz golbolchilarni reabilitatsiya qilish bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyotlar tahlili va ilg'or amaliy tajribani umumlashtirish shuni ko'rsatdi-ki, hozirga O'quvchi yoshlarning jismoniy tayyorgarligi yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslubiyati yetarlicha ilmiy asoslab berilgan. Ammo eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi bundan mustasnodir.

Eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning harakatlarini namoyon qilish darajasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida nazorat qilish ustivor masalalar qatoriga mansub bo'lib, ushbu jarayonni samarali effektiv vosita va usullar asosida tashkil etish, bunday bolalarning jismoniy tayyorgarligining tez o'sishiga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismonan rivojlanish va jismoniy tayyorgarligi darajalarini baholash maqsadida nazorat sinovlari o'tkazildi. 12-14 yoshli eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarligini aniqlash uchun yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda jismoniy mashqlarni tanlash hamda me'yorlash ijobiy samara beradi.

Jismoniy mashqlar inson uchun, ayniqsa, o'rta maktab bosqichida hayotiy zarur ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda dastlabki jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish uchun eng maqbul davr hisoblanadi. Kam harakatsizlik bolani ijodiy faolligiga va yoshga xos jismoniy sifatlarini yetarli darajada rivojlanmasligiga olib keladi. Harakatni cheklash yoki uni buzish hayotiy zarur bo'lgan qobiliyatlarini rivojlanishiga salbiy ta'sir etadi.

12-14 yoshli eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini aniqlash va koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish orqali ularning tayyorgarlik darajasini bir pog'ona tepaga ko'tarish uchun koordinatsion mashqlar va harakatli o'yinlardan foydalanildi. Tadqiqotga jalb qilingan 12-14 yoshli eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasiga ko'ra quyidagi test sinovlari tanlab olindi.

30 metrga yugurish (soniya)

60 metrga yugurish (soniya)

Maksimom yugurish 3x10 m. (soniya)

Arqonda sakrash (marta)

Tadqiqotdan avval ularning jismoniy tayyorgarlik darajasi ushbu jadval orqali aniqlab olindi.

1-jadval

2-jadval

№	Nazorat testlari	Nazorat guruhi		Tajriba guruhi		tsr	R
		σ	V%	σ	V%		
1	30 m ga yugurish	6,05	0,99	5,55	1,08	2,02	<0,05
2	60 m ga yugurish	11,04	1,62	10,16	1,96	2,04	<0,05
3	3x10 maxsimon yugurish	9,09	1,14	8,45	1,26	2,22	<0,05
4	Arqonda sakrash (marta)	37,67	9,46	46,50	8,24	4,17	<0,001

Xulosa qilib shuni aytish kerak-ki, ilmiy-uslubiy adabiyotlarni o'rganish hamda amaliyotda eshitishini va nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning o'quv mashg'ulot jarayonini kuzatish natijasida olib borilayotgan tajribada aynan milliy va harakatli o'yinlardan foydalanib, bunday bolalarning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bizga ma'lumki milliy va harakatli o'yinlar qiziqarliligi bilan boshqa metodlardan ko'ra samarasi yuqoriroq, ayniqsa bu bolalarda qo'llanganda. Jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi milliy va harakatli o'yinlarni mashg'ulotlarda qo'llash samarali usulligi

tadqiqotimiz jarayonida aniqlandi. Eshitishida muommosi bo'lgan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi aniqlanganda tajribadan oldin nazorat va tajriba guruhlarining natijalari deyarli farq qilmayotgan edi. Nazorat guruhining ko'rsatkichlari tajriba guruhining ko'rsatkichlaridan sezilarsiz darajada yuqori edi. Tadqiqot o'tkazilgandan so'ng esa ularning jismoniy tayyorgarligini aniqlash uchun nazorat testlari qayta olindi va nazorat guruhiga nisbatan tajriba guruhining natijalari sezilarli darajada oshganini jadvallarimiz orqali ko'rish mumkin.

ADABIYOTLAR

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5924 sonli "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 2020 yil 24 yanvar.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5281-sonli "2024 yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risida"gi Qarori. 2021 yil 5 noyabr.
- T.S. Usmanxodjayev, Sh.X. Isroilov, A.A. Pulatov, Sh.A. Pulatov "Milliy va harakatli o'yinlar" darslik T.: "IQTISOD-MOLIYA" 2015 y.
- T.S. Usmanxodjayev "Milliy va harakatli o'yinlar" o'quv uslubiy qo'llanma T.; "O'zDJTI nashriyat bo'limi" 2009 67 b
- K. Rahimqulov "Milliy va harakatli o'yinlar" o'quv qo'llanma T.; "tafakkur bo'stoni" 2012 y
- Bobomurodov A.E. "Jismoniy tarbiya, sport nazariyasi va uslubiyati" (Jismoniy sifatning umumiy tavsifi). O'quv qo'llanma. T.,-2020 yil. 157 b.
- Gapparov, Z., & Ishtayev, J. Development of explosive psychomotor and personal activity of sportsmen.
- Гончарова О.В. "Ёш спортчиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш". Ўқув қўлланма. Т.,-2005 й. 176 б.
- Ishtayev, J. M., & Gapparov, Z. (2022). Development of explosive ability in schoolchildren (on the example of 10-11 grades). Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2(2), 56-59.
- Ishtayev, J. M. (2020). Explosive activity school performance by age indicators. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(8).
- Ishtayev, J. M., Abdullayev, B. B., Xasanova, N. R., & Toshpo'Latov, A. A. (2022). Effectiveness of the new developed sports and health program in sports gymnastics in the preparation of 3-7 year old boys. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(3), 94-99.
- Ishtayev, J.M. (2020). Развитие взрывной способности у юных тяжелоатлетов. II International Book Edition of the countries of the Commonwealth of Independent States "BEST YOUNG SCIENTIST-2020" г. Нур-Султан, Казахстан, 28.
- Salamov R.S. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati". Darslik. 1 jild. T.,-2015 y.
- Sobirova L.B "Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi shaxslarni golbol sport turiga tayyorlashning metodologik asoslari" diss.. Chirchiq - 2023

Manzuraxon SHAMSITDINOVA,

Associate professor at Tashkent state University of law of the Department of foreign languages

E-mail: m.shamsitdinova@tsul.uz

Rewiewer Sarvara Akobirova PhD f.f.n.v.b.professor Tashkent state University of law at the Department of foreign Languages

EXPLORING EFFECTIVE APPROACHES FOR TEACHING LISTENING COMPREHENSION IN ESP CLASSES

Annotation

Effective teaching of listening comprehension in English for Specific Purposes (ESP) classes requires a nuanced understanding of the unique needs and goals of the learners. This article examines various approaches and strategies employed in teaching listening comprehension skills within ESP contexts. Drawing upon recent research and pedagogical practices, it evaluates the effectiveness of different methodologies and provides recommendations for instructors to enhance the quality of instruction in ESP listening comprehension.

Key words; Listening comprehension, English for Specific Purposes (ESP), Language learning, Pedagogy, Teaching approaches, Authentic materials, Task-based learning, Pre-listening activities, Schema activation.

ESP SINFLARIDA TINGLAB TUSHUNISHGA O'RGATISHNING SAMARALI YO'LLARINI O'RGANISH

Annotatsiya

Muayyan maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) darslarida tinglab tushunishni samarali o'rgatish o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari va maqsadlarini chuqur tushunishni talab qiladi. Ushbu maqola ESP kontekstlarida tinglab tushunish ko'nikmalarini o'rgatishda qo'llaniladigan turli yondashuvlar va strategiyalarni ko'rib chiqadi. Oxirgi tadqiqot va pedagogik amaliyotlarga tayangan holda, u turli metodologiyalarning samaradorligini baholaydi va o'qituvchilarga ESPni tinglab tushunish bo'yicha o'qitish sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar; Tinglab tushunish, Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP), Til o'rganish, Pedagogika, O'qitish yondashuvlari, Haqiqiy materiallar, Vazifaga asoslangan o'rganish, Tinglashdan oldin faoliyat, Sxemani faollashtirish.

ИЗУЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ПОДХОДОВ К ОБУЧЕНИЮ ПОНИМАНИЮ АУДИРОВАНИЯ НА КЛАССАХ ESP

Аннотация

Эффективное обучение аудированию на занятиях английского языка для специальных целей (ESP) требует детального понимания уникальных потребностей и целей учащихся. В этой статье рассматриваются различные подходы и стратегии, используемые в обучении навыкам понимания на слух в контексте экстрасенсорного восприятия. Опираясь на последние исследования и педагогическую практику, он оценивает эффективность различных методологий и дает инструкторам рекомендации по повышению качества обучения экстрасенсорному пониманию на слух.

Ключевые слова; Понимание на слух, Английский для специальных целей (ESP), Изучение языка, Педагогика, Подходы к обучению, Аутентичные материалы, Обучение на основе задач, Действия перед прослушиванием, Активация схемы.

Introduction. Listening comprehension is a fundamental skill in language learning, particularly in the context of English for Specific Purposes (ESP) classes, where learners often need to comprehend specialized content related to their professional or academic fields. The ability to understand spoken language is crucial for effective communication, knowledge acquisition, and professional success in various domains such as business, medicine, engineering, and academia. However, teaching listening comprehension in ESP settings presents unique challenges due to the specialized nature of the content and the diverse backgrounds and goals of the learners.

ESP classes differ from general English language courses in that they are tailored to meet the specific linguistic needs and communicative purposes of learners in particular disciplines or professions. As such, the teaching of listening comprehension in ESP requires a targeted approach that addresses the specific vocabulary, discourse structures, and communicative tasks relevant to the learners' fields of study or work. Moreover, instructors must consider the varying levels of proficiency, learning styles, and prior knowledge of their students when designing listening activities and selecting materials.

In recent years, there has been growing interest among researchers and educators in exploring effective approaches for teaching listening comprehension in ESP classes. This interest stems from the recognition of the importance of listening skills in professional and academic contexts, as well as the need to develop pedagogical strategies that meet the evolving demands of ESP learners. By understanding the challenges inherent in teaching listening comprehension and identifying best practices and innovative methodologies, instructors can enhance the quality of

instruction and better support learners in achieving their language learning goals.

Literature review. The teaching of listening comprehension in English for Specific Purposes (ESP) classes has garnered significant attention from researchers and educators seeking to enhance language learning outcomes in specialized contexts. A review of the literature reveals several key themes and trends related to effective approaches for teaching listening comprehension in ESP settings.

One recurring theme in the literature is the importance of incorporating authentic listening materials that reflect the language and communication demands of learners' professional or academic fields. Researchers emphasize the value of exposing learners to real-world discourse genres, such as academic lectures, professional presentations, industry-specific discussions, and workplace interactions. Authentic materials not only provide learners with exposure to natural language use but also help them develop the listening skills and strategies needed to navigate authentic communication situations effectively (Flowerdew, 2015; Basturkmen, 2006)[4].

Task-based learning approaches have gained prominence as effective pedagogical frameworks for teaching listening comprehension in ESP classes. Task-based activities engage learners in meaningful, purposeful tasks that require them to process and comprehend spoken language in context. By structuring listening activities around tasks that simulate real-world communication tasks, instructors can promote active engagement, foster authentic communication skills, and facilitate language acquisition (Ellis, 2003; Nunan, 2004)[7].

Pre-listening activities play a crucial role in preparing learners for successful comprehension by activating their background knowledge, introducing key vocabulary, and setting purposes for listening. Researchers advocate for the inclusion of pre-listening tasks such as predicting content based on titles or keywords, brainstorming relevant vocabulary, and discussing the context of the listening material. These activities help learners build schema and make connections between their existing knowledge and the listening input, thereby enhancing comprehension (Vandergrift & Goh, 2012[10]; Field, 2008)[3].

Interactive listening strategies, such as pair or group discussions, role-plays, and collaborative problem-solving tasks, are found to be effective in promoting active engagement and negotiation of meaning among learners. By providing opportunities for learners to interact with each other and negotiate understanding, instructors can facilitate the development of communication strategies, such as seeking clarification, paraphrasing, and confirming comprehension. Interactive listening activities not only enhance comprehension but also foster communicative competence in ESP contexts (Vandergrift, 2004[9]; Ockey, 2007)[8].

Integrating visual support, such as graphs, charts, diagrams, and videos, alongside listening materials can enhance comprehension and facilitate information processing. Visual aids provide additional context, support vocabulary acquisition, and help learners scaffold their understanding of complex information. By combining auditory and visual modalities, instructors can cater to diverse learning styles and promote deeper comprehension of ESP content (Gruba, 2006[5]; Mendelsohn, 1994)[6].

Research Methodology. To explore effective approaches for teaching listening comprehension in English for Specific Purposes (ESP) classes, a mixed-methods research approach will be employed. This methodology integrates both qualitative and quantitative research methods to provide a comprehensive understanding of the phenomenon under investigation.

Effective Approaches for Teaching Listening Comprehension in ESP:

Pre-listening Activities: Engaging learners in activities that activate their background knowledge, introduce key vocabulary, and set purposes for listening can enhance comprehension. Pre-listening activities may include predicting content based on titles or keywords, brainstorming relevant vocabulary, or discussing the context of the listening material.

Authentic Materials: Incorporating authentic materials relevant to learners' professional or academic fields provides exposure to real-world language use and fosters motivation. Authentic materials can include recordings of lectures, interviews, presentations, podcasts, and industry-specific discussions.

Task-Based Learning: Structuring listening activities around tasks that simulate real-world communication tasks encourages active engagement and promotes comprehension. Tasks such as note-taking, summarizing main ideas, extracting specific information, and problem-solving based on the listening content enhance learners' listening skills while addressing their specific ESP needs.

Interactive Listening: Incorporating interactive listening activities such as pair or group discussions, role-plays, and debates encourages learners to negotiate meaning, clarify understanding, and develop communication strategies collaboratively. Interactive listening activities not only improve comprehension but also foster communicative competence in ESP contexts.

Use of Visual Support: Visual aids such as graphs, charts, diagrams, and videos can complement listening materials by providing additional context and supporting comprehension. Integrating visual support helps learners scaffold their understanding of complex information and enhances retention.

Conclusion. Teaching listening comprehension in English for Specific Purposes (ESP) classes is a multifaceted endeavor that requires careful consideration of learners' needs, pedagogical approaches, and instructional strategies. This study has explored various dimensions of effective teaching practices for enhancing listening comprehension skills in specialized contexts, drawing upon a mixed-methods research approach that integrates qualitative insights and quantitative data.

Through a comprehensive review of existing literature, we have identified key themes and trends related to ESP pedagogy, including the importance of authentic materials, task-based learning approaches, pre-listening activities, interactive listening strategies, and visual support. These pedagogical principles provide a solid foundation for designing engaging and effective listening comprehension lessons that cater to the diverse needs and goals of ESP learners.

Quantitative data collected from surveys and pre- and post-tests have complemented the qualitative findings by providing empirical evidence of the effectiveness of different instructional approaches in improving learners' listening comprehension skills. Statistical analysis has revealed correlations between instructional interventions and learners' language learning outcomes, offering valuable insights for evidence-based decision-making in curriculum design and instructional planning.

Overall, this study underscores the importance of adopting a learner-centered approach to teaching listening comprehension in ESP classes, informed by pedagogical theory, empirical research, and practitioners' expertise. By integrating authentic materials, task-based learning tasks, pre-listening activities, interactive listening strategies, and visual support, instructors can create dynamic and engaging learning experiences that empower learners to succeed in their professional or academic endeavors.

Moving forward, continued research and innovation in ESP pedagogy are essential for further advancing our understanding of effective approaches for teaching listening comprehension and optimizing language learning outcomes in specialized contexts. By collaborating with educators, researchers, and stakeholders, we can collectively contribute to the ongoing improvement of ESP instruction and the enhancement of language learning experiences for ESP learners worldwide.

REFERENCES

1. Basturkmen H. Ideas and options in English for specific purposes. Routledge; 2014 Mar 14.
2. Balsells, Alicia S. "Task-based Language Learning and Teaching." (2005): 75-77.
3. Field, J. (2008). *Listening in the Language Classroom*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
4. Flowerdew, J. (2015). *Discourse in English Language Education*. London, UK: Routledge.
5. Gruba, P. (2006). *Inventing ESP*. Sydney, Australia: National Centre for English Language Teaching and Research.
6. Mendelsohn, D. (1994). *Learning to Listen: A Strategy-based Approach for the Second-language Learner*. San Diego, CA: Dominic Press.
7. Nunan, D. (2004). *Task-based Language Teaching*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
8. Ockey, G. J. (2007). "Becoming Business Educators: Case Studies of Professional Identity Construction in a Graduate Business School Program." *TESOL Quarterly*, 41(4), 717-744.
9. Vandergrift, L. (2004). *Learning to Listen in English as a Second Language: A Study of the Development of Listening Comprehension Skills*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
10. Vandergrift, L., & Goh, C. (2012). *Teaching and Learning Second Language Listening: Metacognition in Action*. New York, NY: Routledge.
11. M.Shamsitdinova.(2023). Developing Listening skill by Activating Students Prior Knowledge. *The American Journal of Interdisciplinary innovations and Research*, 5 (01),9-12. <https://doi.org/10.37547/tajir/Volume05Issue01-02>

-
12. Shamsitdinova , M. (2023). Cultivating Listening Skilss Of Law Students In English Classes. *SPAST Abstracts*, 2(02). Retrieved from <https://spast.org/techrep/article/view/4547>
  13. M.G.Shamsitdinova (2023)Modern Methods Used In English Listening Comprehension. *Current Research Journal of History* (ISSN –2767-472X) Volume 04 Issue 11 Pages: 36-39 November 28, 2023

Uljamol SHERMATOVA,

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPlning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L.Muxtarova taqrizi asosida.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA EKOLOGIK TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim hamda oliy ta'lim barcha ta'lim sohalarida ekologik ta'limni rivojlantirish, tabiatni sevish, uni asrab avaylash. O'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, shuningdek, tabiatga nisbatan mehr-muhabbatni uyg'otish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, ekologik ta'lim, tabiat, atrof-muhit, ekologik atrof-muhit, mehr-shavqat, metodik tizim.

FORMATION OF A METHODOLOGICAL SYSTEM OF DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL EDUCATION IN PRIMARY CLASSES

Annotation

In this article, the development of environmental education, love and preservation of nature in all areas of education, including pre-school education, primary education and higher education. There is talk about educating students in the spirit of patriotism, as well as instilling love for nature.

Key words: Primary school, ecological education, nature, environment, ecological environment, compassion, methodical system.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

В данной статье рассматривается развитие экологического воспитания, любви и сохранения природы во всех сферах образования, включая дошкольное образование, начальное образование и высшее образование. Речь идет о воспитании школьников в духе патриотизма, а также привитии любви к природе.

Ключевые слова: Начальная школа, экологическое образование, природа, окружающая среда, экологическая среда, сострадание, методическая система.

Kirish. Ekologik ta'lim-tarbiyaning tub ma'nosi-bu tabiat va inson o'rtasida doimiy bir butunlik, ularda ekologik ta'lim rivojlantirish metodik tizimini ishlab chiqish tabiiy hamda ijtimoiy qonunlarni o'rganish.

Ekologik ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifa va maqsadlari insonni tabiat bilan va unda sodir bo'layotgan voqealilar bilan qiziqitirish, inson, tabiat o'rtasidagi muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash, yechish yo'llari, chora-tadbirlarini topish yetarli ekologik bilimlarga ega bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash, shu o'rinda atrof muhit muhofazasini asrab avaylashimiz kerak. Tabiat inson uchun beshik, ona bag'ridir. Uning bag'ri keng, yuragi har doim ochiq odamlar.

Shuning uchun u insoniyat tomonidan ulug'lanadi va ulug'lanadi va ona sifatida e'tirof etiladi yer bugungi kunda tahdid solayotgan eng katta muammo – ekologik halokatning oldini olish.

Rivojlangan mamlakatlardagi o'rtacha darajadan ancha past; kattalarning taxminan 90% qiziqmaydi ekologik axborot vositalari.

Tabiatdan foydalanish - jamiyatning moddiy va ma'naviy-madaniy ehtiyojlarini qondirish uchun, foydalanish shakllari Muxtasar qilib aytganda, ularda ekologik ta'limni rivojlantiradi. Buni biz quyidagi asosiy tushunchalarning mazmun-mohiyatini va ahamiyatini yoritilishida ko'rishimiz mumkin. Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga, xalqimizning umuminsoniy qadriyatlariga sodiqligi, xalqimiz adolat, tenglik, ahil qo'shnicilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar osha avaylab asrab kelganligi, Ta'lim mazmunini takomillashtirish, ilmiy, hayotiy, qiziqarli materiallar va innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida yo'lga quyilishi kerak. Ana shunday materiallardan biri suv haqidagi bilimlar tizimi hisoblanadi. O'quvchilarda ekologik ta'limni rivojlantirishida ularda o'zaro ta'sirni amalga oshiruvchi omillardan biri o'quvchilarni ta'lim jarayonida ijodiy ta'sir ko'rsatishga motivlashtirish hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Ayrim tadqiqotchilarning ta'kidlashiga ko'ra, insonning o'zi tomonidan mustaqil ravishda egallangan tushunchalari muhim ahamiyatga ega va bu mustaqil ta'lim jarayonida, ya'ni o'quvchiga o'qituvchi tomonidan an'anaviy ravishda o'rgatilmaganda, mustaqil fikrlashlar g'oyalari jarayonida vujudga keladi, mazkur jarayonda muhokama qilinaotgan muammoning mazmun va mohiyati o'rganadi va analiz-sentez qiladi, refleksiv faoliyat amalga oshadi. Bizning fikrimizcha, o'quvchilarda ekologik ta'limni rivojlantirish jarayonida ijodiy ta'sir ko'rsatishga motivlashtirish ularning faolligini ta'minlashga xizmat qiladi, o'z navbatida ijodiy faollik ham o'zaro ta'sirini amalga oshiruvchi g'oyalardan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni rivojlantirish metodik tizimini shakllantirish masalasining naqadar muhimligini e'tirof qilgan holda ta'kidlash mumkinki, bunday davra suhbatlari, munozaralar oliygohlar qoshida tashkil qilingan radio yoki televidenie orqali namoyish qilinishi va talabalarning keng muhokamasiga qo'yilishi yaxshi natijalarni beradi.

Shu bilan birga, o'quvchilar tomonidan dunyo miqyosidagi ekologik muammolarning o'rganilishi, ekologik tarbiya borasida olib borilayotgan ishlar qanday yo'lga qo'yilganligi bilan tanishish maqsadida, Internet orqali ko'plab ma'lumotlarni biladilar va tajribalarini qiyosiy tahlil qiladilar. Ekologik fojialarning oldini olishning birdan-bir yo'li tabiatni muhofaza qilish, barcha tabiiy boyliklarimizdan oqilona ehtiyotkorona foydalanish zarur.

Avvalo, har bir inson qalbida ekologik madaniyatni shakllantirmay turib, bu borada kutilgan natijalarga erishishimiz qiyin. Yoshlar ongiga tabiatning o'z qonun - qoidalari mavjudligini, tabiatdagi barcha hodisalar, o'zgarishlar bir-biri bilan bog'liqligini, umuman, insonning tabiatga to'g'ri munosabatda bo'lishi lozimligi haqidagi tasavvurlarni singdirish, shubhasiz muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda, Vatanimiz tarixi va madaniyati, qadimiy urf odatlarimizni har tomonlama

o'rganishga e'tibor kuchaydi. Xo'sh, ekologik ta'limni rivojlantirish va uni shakllantirish nima degani, u tarixiy-ijtimoiy jihatdan nimani anglatadi, uning pedagogik mohiyati nimadan iborat?

Ekologiya inson voqeligi bilan bog'liqlikda atrof-muhit tarqqiyoti, shart-sharoitlari, qonuniyatlari borasidagi fan hisoblanadi. Ekologik ta'limni rivojlantirish ekologik bilimlarning zamonaviy tarkibiy qismi. XXI asrda ekologik bilimlar taraqqiyotining zamonaviy bosqichi sifatida ekologik xavfsizlik madaniyati vujudga kelgan. Bu munosabatlar mohiyatini kichik yoshdagi o'quvchilar ongiga yetkaza olish, ularning tabiatga bo'lgan munosabatini to'g'ri ravishda amalga oshira bilishga o'rgatish ekologik ta'limning asosiy negizini tashkil qiladi. Ekologik bilimlarning ilmiy asoslari nazariy, amaliy bilimlari va mustaqil ishlar jarayonida tushuntiriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'limni rivojlantirishda asosiy e'tibor atrof - muhit muhofazasi, tabiatdan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish, atrof - muhitni yaxshilashga qaratilgan texnologiyalarni qo'llash bilan bog'liq bo'lgan global bilimlarga katta ahamiyat beriladi. Shuningdek, barqaror rivojlanish, global va hududiy - ekologik muammolarni bilish bilan bog'liq bo'lgan masalalarga e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga ekologik madaniyatning asosiy manbalaridan biri hisoblangan tabiiy sharoit va resurslarning xilma-xilligi va ularni muhofaza qilish bo'yicha chora-tadbirlar majmui.

Tabiatdan foydalanish bo'yicha har bir harakat birlashgandagina atrof-muhit ifloslanishining oldini olishga erishamiz [2;153-b].

Ekologik ta'lim-tarbiyani o'quv muaassalarida olib borish. Ekologik ta'lim-tarbiyani bog'chalar va maktablarda olib borish yo'llari. Tabiat, uning go'zalligi va tabiiy boyliklarni saqlash borasidagi ishlarni oila, bog'cha bolalari va maktab o'quvchilari orasida olib borishdan boshlab, yosh va o'sib kelayotgan avlodni atrof muhit, undagi o'simlik, hayvon, suv va tuproqqa mehr-shafqatli, ularni asraydigan, boyitadigan jonkuyar qilib tarbiyalash kerak. Shu maqsadlarga erishish uchun bog'cha bolalarini maxsus «Ekologik ta'lim-tarbiya metodikasi», «Tabiat bilan tanishish» kabi dasturlar asosida tarbiyalash hamda turli o'yinlar vositasi bilan tabiatga oid ekologik ta'lim elementlarini bolalar ongiga singdirish kerak;

«Ekologik ta'lim va tarbiya uslubi» dasturi asosida tarbiyachilarni qayta tayyorlash kurslari, leksiylar, tajriba almashish seminarlari tashkil qilib, xizmatchilarning bilim va saviyalari, ishlash qobiliyatlarini oshirish kerak;

Shuning uchun ekologik ta'lim shunga qaratilgan shaxs bilan munosabatlarni uyg'unlashtirish muhit, va u o'zini sifatida anglashdan iborat muhit, va o'zini anglashdan iborat muhit, hayot sifatini belgilaydigan tabiatning bir qismi va uning holati uchun javobgarlikni shakllantirish uning holati uchun javobgarlikni shakllantirish hayot sifatini belgilaydigan tabiatning bir qismi va uning holati uchun javobgarlikni shakllantirish. Bu guvohlik beradi ekologik ta'limning rivojlanish funktsiyasi. Bu guvohlik beradi ekologik ta'limning rivojlanish funktsiyasi, sezilarli darajada kengaytirish va boyitishga qaratilgan orqali pedagogik ta'sir sub'ektining ufoqlari himoya qilish majburiyatlarini chuqur tushunish va tabiiy muhitni muhofaza qilish, uni assimilyatsiya qilish ma'naviy va moddiy qadriyatlar. uchun shart hayot sifatini belgilaydigan tabiatning bir qismi va uning holati uchun javobgarlikni shakllantirish [3;98-b].

Ekologik ta'lim-tarbiya olgan kishilar o'zlari yashab turgan joylarning ekologik holatidan xabardor bo'lishlari, yoshlarga o'rgatishlari, tabiatda biror-bir ekologik o'zgarish sodir bo'lsa, kerakli tashkilotlarga xabar berish yo'llarini bilishlari kerak.

Yoshlarda ekologik ta'limni rivojlantirish masalasining naqadar muhimligini e'tirof qilgan holda ta'kidlash mumkinki, bunday davra suhbatlari, munozaralar oliygohlar qoshida tashkil qilingan radio yoki televidenie orqali namoyish qilinishi va talabalarining keng muhokamasiga qo'yilishi yaxshi natijalarni beradi. Mustaqil tadqiqotchilik ishlarini olib borish davomida talabalar ko'pgina statistik ma'lumotlarni to'playdilar, ilmiy - ommabop adabiyotlar, ma'lumotnomalarni tahlil qiladilar, ekologiya sohasida ish olib borayotgan mutaxassislariga murojaat etadilar, to'plangan natijalarni umumlashtiradilar. Shu bilan birga, talabalar dunyo miqyosida ekologik muammolarning o'rganilishi, ekologik tarbiya borasida olib borilayotgan ishlar qanday yo'lga qo'yilganligi bilan tanishish maqsadida, Internet orqali ko'plab ma'lumotlarni biladilar va ish tajribalarini qiyosiy tahlil qiladilar.

Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga, xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, xalqimiz adolat, tenglik, ahil qo'shnicilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar osha avaylab asrab kelganligi, O'zbekistonni yangilanishning oliy maqsadi ana shu an'analarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag'ishlash, zaminimizda tinchlik va demokratiya, farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishining kamol topishiga erishish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish. Binobarin, boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni rivojlantirishni quyidagi yo'nalishlarda tashkil etiladi. Ta'lim mazmunini takomillashtirish, ilmiy, hayotiy, qiziqarli materiallar va innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida amalga oshirilishi zarur. Ana shunday materiallardan biri suv haqidagi bilimlar tizimi hisoblanadi. O'quvchilarda ekologik ta'limni rivojlantirishda ularda o'zaro ta'sirni amalga oshiruvchi omillardan biri o'quvchilarni ta'lim jarayonida ijodiy ta'sir ko'rsatishga motivlashtirish hisoblanadi.

Yoshlarda ekologik ekologik ta'limni rivojlantirish masalasining naqadar muhimligini e'tirof qilgan holda ta'kidlash mumkinki, bunday davra suhbatlari, munozaralar oliygohlar qoshida tashkil qilingan radio yoki televidenie orqali namoyish qilinishi va talabalarining keng muhokamasiga qo'yilishi yaxshi natijalarni beradi. Shu bilan birga, o'quvchilar tomonidan dunyo miqyosidagi ekologik muammolarning o'rganilishi, ekologik tarbiya borasida olib borilayotgan ishlar qanday yo'lga qo'yilganligi bilan tanishish maqsadida, Internet orqali ko'plab ma'lumotlarni biladilar va tajribalarini qiyosiy tahlil qiladilar. Ekologik fojialarning oldini olishning birdan-bir yo'li tabiatni muhofaza qilish, barcha tabiiy boyliklarimizdan oqilona foydalanishdir. Ammo, har bir inson qalbida ekologik madaniyatni shakllantirmay turib, bu borada kutilgan natijalarga erishish qiyin. Yoshlar ongiga tabiatning o'z qonun - qoidalari mavjudligini, tabiatdagi barcha hodisalar, o'zgarishlar bir-biri bilan bog'liqligini, umuman, insonning tabiatga to'g'ri munosabatda bo'lishi lozimligi haqidagi tasavvurlarni singdirish, shubhasiz muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda, Vatanimiz tarixi va madaniyati, qadimiy urf odatlarimizni har tomonlama o'rganishga e'tibor kuchaydi.

Xo'sh, ekologik ta'limni rivojlantirish va uni shakllantirish nima degani, u tarixiy-ijtimoiy jihatdan nimani anglatadi, uning pedagogik mohiyati nimadan iborat? Ekologiya inson voqeligi bilan bog'liqlikda atrof-muhit tarqqiyoti, shart-sharoitlari, qonuniyatlar borasidagi fan hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki ekologik ta'limni rivojlantirishda ekologik bilimlarning zamonaviy tarkibiy qismi sifatida Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'limni rivojlantirishda asosiy e'tibor qaratilgan, atrof - muhit muhofazasi, tabiatdan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish, atrof - muhitni yaxshilashga qaratilgan texnologiyalarni qo'llash bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal qilishga qaratilgan. Shu bilan bir qatorda ekologik ta'limni rivojlantirishda metodik madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Norbo'tayev X.B. Boshlang'ich sinflarda fanlararo ekologik tarbiya //Zamonaviy ta'lim. - 2018. 11-son. - B. 558.
2. SHERMATOVA, U. (2024). ECOLOGICAL EDUCATION IN PRIMARY CLASSES FORMATION OF PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT. World Bulletin of Social Sciences, 33, 49-53.
3. SHERMATOVA, U. (2024). Ecological Education Teaching in Primary Class Methodology. Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 2(4), 97-105.

4. Uljamol Shermatova. (2023). DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL EDUCATION IN PRIMARY CLASS. Open Access Repository, 9(10), 152–157.
5. Shermatova, U. (2020). THE LIGHT OF THE NIGHTS WITHOUT A DAY. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(4).
6. Shermatova Uljamol. Improving Ecological Education of Future Teachers on the Basis of Conceptual Principles International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD) Volume 6 Issue 3, March-A.

Shohruh SHODMONOV,

O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi, PhD

E-mail: shodmonov.sh.scn@gmail.com

O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, p.f.n. Z.Axrorova taqrizi asosida

ZAMONAVIY MEDIA VA SHAXS TARBIYASI MUAMMOLARI

Annotatsiya

Zamonaviy dunyoda Internet-media insoniyatning taraqqiyot yo'lidagi eng muhim yutuqlaridan biri va jamiyatdagi muhim o'rni va ahamiyati tufayli hayratlanarli sur'atlarda rivojlanayotgan eng qimmatli ommaviy axborot vositalaridan biri hisoblanadi. Axborot tizimidagi medianing muhimligi tufayli ular geografik va ma'lum darajada siyosiy va madaniy to'siqlarni yengib o'tishdi va butun dunyo yoshlari bir-biri bilan bog'lana olib, dunyoning eng chekka mintaqalaridan ularga kerakli bo'lgan ma'lumotlarni olish imkoniyati mavjud. Bu imkoniyatlar o'z navbatida ma'lum qarama-qarshiliklarni ham keltirib chiqarishi ham tabiiy hol. Ushbu maqolada bu muammolarning kelib chiqish sabablari va uni yechish yo'llari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Media, ta'lim, tarbiya, shaxs, jamiyat, ijtimoiylashuv, akt (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari), internet normalar, «yoshlarning masofalashishi», sharqning modernizatsiyasi, individual tarbiya, "yosh" tushunchasi.

Аннотация

В современном мире интернет-медиа являются одним из важнейших достижений человечества на пути развития и одним из самых ценных средств массовой информации, которое развивается поразительными темпами благодаря своему важному месту и значимости в обществе. Благодаря важности средств массовой информации в информационной системе, они преодолели географические и в некоторой степени политические и культурные барьеры, и у молодых людей со всего мира появилась возможность общаться друг с другом и получать необходимую им информацию из самых отдаленных регионов мира. Естественно также, что эти возможности, в свою очередь, вызывают определенные противоречия. В этой статье мы рассмотрим причины возникновения этих проблем и пути их решения.

Ключевые слова: Медиа, образование, воспитание, личность, общество, социализация, икт (информационно-коммуникационные технологии), интернет-стандарты, «дистанцирование молодежи», модернизация востока, индивидуальное воспитание, понятие «возраст».

PROBLEMS OF MODERN MEDIA AND PERSONAL EDUCATION

Annotation

In the modern world, internet media is one of the most important achievements of mankind on the path of development and one of the most valuable media, which is developing at an amazing pace due to its important place and importance in society. Due to the importance of mass media in the information system, they have overcome geographical and to some extent political and cultural barriers, and young people from all over the world have the opportunity to communicate with each other and receive the information they need from the most remote regions of the world. It is also natural that these possibilities, in turn, cause certain contradictions. In this article, we will look at the causes of these problems and ways to solve them.

Key words: Media, education, upbringing, personality, society, socialization, ict (information and communication technologies), internet standards, "youth distancing", modernization of the east, individual education, the concept of "age".

Kirish. O'quvchi yoshlar shunday ma'lumot va kommunikatsiya imkoniyatlariga egaki, ularni avvalgi imkoniyatlari bilan taqqoslab ham bo'lmaydi. Bilim va texnologiyalar asrida ijtimoiy tarmoqlar boylik to'plash va madaniyatning gullab-yashnashida shunday amaliy o'rinni egallaydiki hatto bu holat inson dunyoqarashini ham o'zgartirib yuboradi. O'quvchi yoshlarni so'nggi yangiliklar, taraqqiyot yo'lidagi eng muhim qadamlar, eng ajoyib ilmiy yutuqlar, samarali ijtimoiy dasturlar va tadbirlar, dam olish, hordiq chiqarish va o'yin-kulgilarning eng qiziqarli masalalari, eng qiziqarli sport tadbirlari, eng foydali tarixiy-geografik ma'lumotlar, eng qimmatbaho adabiy asarlar va h.k. ega bo'lishi, dunyoqarash sohasida munosib o'rin egallaydi.

Jamiyat institutlardan biri sifatida internetning roli jamiyatning madaniy va qimmatli merosini yoshlarga topshirishdan iborat. Bugungi kunlarda internetning katta axborot rolini hisobga olgan holda ijtimoiy, siyosiy, madaniy va dunyoqarash sohaslarida, an'anaviy madaniyatlar va qadriyatlarini yangi modellarga almashtirishga urinishlar qilinmoqda, va bu jarayonda internet umume'tirof etilgan me'yorlar va qadriyatlarini o'zgartirish va transformatsiya qilish omillari sifatida chiqmoqda.

Bu esa urf-odatlariga qarshi chiqib, yangi avlodning dunyoqarashini va xulq-atvorini o'zgartirishning samarali omillari sifatida harakat qilmoqda, bu bo'linish va avlodlarning bo'linib ketishiga olib kelishi va eski avlod tajribasini hozirgi zamonga o'tkazishga to'sqinlik qilishi mumkin. Bugungi o'quvchilar

internetda o'qigan, tinglagan va ko'rgan barcha narsalarga taqlid qilmoqdalar. Zamonaviy avlodlar ijtimoiylashuvda oila, maktab va tengdoshlar kabi jamoat institutlarining roli dunyoda sezilarli darajada pasaymoqda va aksincha, internetning roli va ahamiyati doimiy ravishda o'sib bormoqda. O'quvchi yoshlarining zamonaviy hayotida internet jamoat hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ular Internetdagi turli xil ijtimoiy va siyosiy, iqtisodiy va o'quv ta'lim mavzudagi ma'lumotlardan doimiy ravishda foydalanadi.

Zamonaviy o'quvchilar internet bilan birga o'sib bormoqda va zamonaviy axborot-kommunikatsiya dunyosida bu avlod o'zlarining va boshqa jamiyatlarning madaniyati, qadriyatlarini va normalarini katta qismini internetdan oladi. Boshqacha qilib aytganda, axborot asri va axborot-kommunikatsiya jamiyati deb atalgan zamonaviy dunyoda yoshlarning ijtimoiylashuvi asosan internet orqali ro'y bermoqda. Internet shu qadar ta'sirchan bo'ldiki, ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, aqliy va hatto xulq-atvor ustuvorliklari ommaviy axborot vositalari tomonidan belgilanadi. Internet yoshlarga qanday o'ylashni, fikrlashni o'rgatadi. Jamiyatdagi internet medialarining samarali rolini, ayniqsa ularning o'quvchi yoshlarga ta'sirini inobatga olib, biz madaniyat, qadriyatlar va me'yorlarni uzatishda Internet medianing rolini o'rganishga harakat qildik. "Media" atamasi xabarni jo'natuvchidan yoki jo'natuvchilardan adresatgga yoki adresatlarga uzatish vositasi

ma'nosini anglatadi va gazeta, jurnal, kitob, radio, televideniye, yo'ldoshlar, yangi AKT, Internet va boshqalarni qamrab oladi.

Ushbu vositalar notanish qabul qiluvchilar, jadal sur'atlar va xabarlarini tarqatish kabi xususiyatlarga ega. Normalar (norms) - bu har bir aniq vaziyat uchun adekvat xatti-harakatni belgilaydigan umumiy qoidalar hisoblanadi. Aynan normalar ma'lum bir jamiyatda va muayyan vaziyatda yoshlarning xatti-harakatlarini belgilaydi, masalan, kiyim shakli, nikoh munosabatlari kirish usuli va boshqalar.

Qadriyatlar - bu uning barcha ulug'vorligida normalarning ko'rinishi, ya'ni, oqsoqollarni hurmat qilish kabi yaxshi, to'g'ri va maqbul bo'lgan narsalar to'g'risidagi keng jamoatchilik fikridir deydi.

Lug'at ma'nosida avlodlar orasidagi tafovut (ajralish, tarqoqlik) "do'stdan yoki kimlardan ajralish va begonalashish" degan ma'noni anglatadi. Yoshlar orasidagi uzilish - bu ikki yoki uch avlodning bir biridan asta-sekin, doimiy geografik, hissiy va g'oyaviy-ma'naviy qiymati, "Yoshlarning masofalashishi" tushunchasi yoshlar o'rtasidagi uzilish bilan sinonim bo'lib, ikki avlod yoshlari o'rtasida tajriba, qadriyatlar, me'yorlar masalalarida jiddiy tafovutlar mavjudligini anglatadi va umuman olganda ikki avlod yoshlari o'rtasida madaniy uzilish mavjudligidan dalolat beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Devid Rayzman (Raizman), amerikalik nazariyotshunos olim "Bir to'da tanalar" asarida jamiyat rivojlanishi va transformasiyasini aloqa vositalarining transformasiyasi bilan bog'laydi. U insoniyatning hayotini uch bosqichga ajratdi, ularning har birida media an'analarning o'zgarishida va avlodlararo uzilish paydo bo'lishida o'z rolini o'ynagan. U birinchi bosqichni "An'ananing ustunligi bosqichi" deb nomladi. Ushbu bosqichda urf-odatlar madaniyatni yetkazadi va har bir avlod oldingi avlodlar bilan bog'liqligi va identikligini ta'minlaydigan an'analarning umumiyliги tufayli oldingi avlodlar bilan o'zaro bog'liqligini topadi. An'analar va vositalar sifatida harakatlar usuli va ota-bobolar merosi muqaddasdir va bu ularga nisbatan hech qanday shubha qoldirmaydi. Kelajak yo'lining ushbu bosqichida ham, asrlar davomida avvalgi avlodlar xuddi shu yo'llarni bosib o'tgan. An'anaviy ustuvorlik davrida qandaydir an'analarga asoslangan ijtimoiy tartib odamlarning xatti-harakatlarini muvozanatli va prognoz qilib bo'lmagan qilgan va ularga tinchlik va barqarorlikni ta'minlagan.

Rayzmaning fikricha, individual tarbiya birinchi bosqichda odamga og'zaki ravishda yetkaziladigan epik bayonlar, ertaklar va mifologiyalardan foydalanish tufayli amalga oshiriladi. Ushbu shakldagi tarbiyaning ahamiyati shundaki, u an'analarning ahamiyatini ta'kidlab va qanday qilib buyuk va tengsiz qahramonlar abadiy bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi.

Ikkinchi bosqich - bu ichki dunyoning ustunligi bosqichidir. Bu an'analar ma'nosining zaiflashishi bilan boshlandi bu esa xulq atvor va harakatlarning o'xshashligini zaiflashtirishga olib keldi. Shu vaqtda jamiyatning barcha a'zolari jamoat hayotida yagona misol namunaga amal qilmaydi; individuallik rivojlanadi va har bir kishi o'z yelkasiga javobgarlik va o'z qilmishining yukini oladi. Rayzmaning fikricha, bu hayajon, qo'rquv va cheksiz jazolar davri bo'lgan. Ushbu davrda madaniy merosni topshirish yozuvlar, ayniqsa matbuot va xabarlar tufayli bo'lib, ular individual g'oyalarga yo'l bergan. Ichki ovoz bilan boshqariladigan inson avlodlari, o'zlarining kitoblarini yolg'izlikda yoki xonaning bir burchagida o'qishar edi. Shu paytda mifologiya va qahramonlik afsonalari qabilaning olov atrofida yig'ilib aytilgan va tildan tilga o'tgan qadriyatlar mavjud edi.

Uchinchi davr - bu boshqalarning ustunligi davri va teleboshqaruv, butsimonlarga sig'inish, narsa buyumlarning boshqaruvi va shaxsning inqirozi, kabi voqealar bilan belgilanadigan ommaviy kommunikasiya vositalarining paydo bo'lishi davri. Bu davrda bir to'da odamlar OAVning sehrli kuchidan foydalanadilar, ommaga ta'sir qilib, o'zlarining maxsus mafkuraviy va ijtimoiy modellarini singdirishadi. Odamlar an'anaviy, barqaror oilaviy, qarindoshchilik, qo'shnichilik munosabatlari va uzoq muddatli do'stlikni yo'q qilish haqida o'ylashadi. OAV, ularning qudratli vositachilari va ular bilan bog'liq qo'rquv oldida odam jiddiy zaiflikni his qiladi.

Rayzmaning fikriga ko'ra, bu davr tarixga ijtimoiy hayot modelining ommaviy axborot vositalari va ularning boshqaruvchilari tomonidan yaratilayotgan davrlar sifatida tarixga kirgan. Boshqacha aytganda, bu davr ommaviy kommunikasiya sivilizasiyasi va instrumentalizmning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Bu vaqtda odamni o'zini begonalashtirishga olib keladigan yangi aqliy butlar paydo bo'ladi va madaniyat yutib yuboriladi.

O'quvchi yoshlarning individual va umumiy qadriyatlarini o'zgartirishdagi Internet-medianing roli bilan bog'liq holda 60-70-yillarda Internet mediasini qadriyatlarini o'zgartirish uchun motor sifatida ko'rib chiqilgan aloqa va rivojlanish sohasidagi dominant paradigmalardan birini ta'kidlash mumkin. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, Internet-media novatorlik, harakatchanlik, yutuqlar va iste'molni qo'llab-quvvatlaydigan aynan shunday qadriyat tizimini tarqatishni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu pozitsiyani egallagan amerikalik sotsiolog Daniel Lerner jamiyatdagi an'anaviy qadriyatlarini o'zgartirish va yangi qadriyatlarining ildiz otishida medianing ahamiyatini ta'kidlaydi.

U o'zining "An'anaviy jamiyatdan o'tish: O'rta Sharqning modernizasiyasi" nomli kitobida media modernizasiya uchun to'siq bo'lgan an'anaviylik buzilishiga turtki berishga qodir ekanligini ta'kidlaydi. Bunga kutishning o'sishi, yangi ufqlarning ochilishi, aholining fantaziya qilishga qobiliyati, shaxsiy va oilaviy hayotini yaxshilash istagi kabi omillar hamroh bo'ladi.

Aslida, eng katta dushman har doim, har soniya, har soat o'zgarib kuchayib boradigan dushman hisoblanadi. Bunaqa dushman bilan kurashish o'ta qiyin bo'lgani uchun, u bilan bo'ladigan jangda kuchingiz har doim, rivojlanib borishi kerak. Ijtimoiy tarmoqlar tufayli o'quvchilar o'zlarining asosiy ishlarini ertangi kunga qoldirib boradi, chunki ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilarning kunlik informatsion normasini to'ldirib qo'yadi va bu har kun takrorlanadi.

Nega bugungi kun o'quvchilari kitob kam o'qiydi? Chunki bugun chalg'ituvchi omillar juda ko'p va juda yaqinda joylashgan, avval esa bu omillar nisbatan kam bo'lgan. Avvalgi davrda chalg'ituvchi omillar bugungi kundagidek oson ega bo'ladigan va juda katta dordada bo'lmagan, shuning uchun avval ko'p kitob o'qilgan. Demak, bugun biz kitob o'qishni ko'proq targ'ib qilishimiz kerak. Albatta bugungi zamonda qog'oz kitobni o'qishga majbur qilish qiyin, shunday ekan biz kitoblarni, kerak bo'lsa (eksperiment tariqasida) darsliklarni elektron ko'rinishda chop qilishga o'tishimiz kerak.

Tahlil va natijalar. Odatda, 17 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan davr psixologlar tomonidan yoshlik davri sifatida belgilanadi va u oliy ta'limga tayyorgarlik vaqti va mantiqiy fikrlash bilan ko'proq tanishish vaqti sifatida qabul qilinadi. Ushbu davr o'quvchilarning boshqa xususiyatlari: tashvish va ruhiy tashvishga qarshi choralar ko'rish, huquqlar, imtiyozlar, ma'naviy javobgarlik va jamiyatga a'zoliği bilan belgilanadi.

"Yosh" tushunchasi asosan fiziologik tushunchadir, ammo u ijtimoiy tushunchani ham anglatadi. Yoshlikning turli xil ta'riflari shaxsning yoshiga qarab kasb, dam olish vaqti, oilaviy holat, tengdoshlar bilan jamoaviy aloqalar va avlodlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni hisobga olgan holda beriladi.

Yoshlik inson hayotining eng muhim davri hisoblanadi. Bu davr insonning butun hayot siklida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Hayotning ushbu bosqichida inson kuchi rivojlanishning eng yuqori darajasiga ko'tariladi. Orzu va idealar yosh avlodni rag'batlantiruvchi kuch sifatida ijtimoiy hayotga iloji boricha ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Ba'zi olimlar yoshlikni biologik o'sish bosqichi va bolalikdan keyingi va o'rta yoshgacha rivojlanish bosqichi deb bilishadi. Bu yoshga o'ylamay xatti-harakat va uzoqni ko'ra olmaslik (tanqidiy bosqich) xarakterlidir. Yosh odam o'zini va boshqalarni qanchalik ko'p anglasa, uning ehtiyojlari va umidlari shunchalik ko'payadi, chunki o'z-o'zini bilish bilan parallel ravishda, uning hayot falsafasi o'zgaradi va natijada, u balog'at yoshiga mos keladigan maqsadlarni qo'yadi.

Xulosa va takliflar. Ijtimoiy ta'lim jamiyat uchun juda muhim narsa, chunki aynan u o'quvchilarni jamiyatning foydali va munosib a'zosi ga aylantiradi. Tadqiqot natijalari, sosiologlar ham, psixologlar ham, ijtimoiylashuv inson hayotida katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda.

Axborot uzatish va boshqalarni xulq-atvor usuliga ishontirish deb nomlanadi. Odatda ishontirish obyekti ongsiz ravishda ishontiruvchi tomonidan amalga oshiriladi. Ishontirish verbal shaklga ega bo'lishi mumkin, bu holda til samarali vosita deb hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, verbal ishontirishda, madaniy o'zaro bog'liqlik asosan til vositasida amalga oshiriladi. Ishontirish shuningdek rasmlar (rasmlar, obrazlar) va vositalar va boshqalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Ishontirish voyaga etganlarga va kattalarga kuchli ta'sir qiladi. Shuning uchun hokimiyat va jamiyat turli xil ishontirish vositalarini qo'llaydilar. Bayramlar, diniy marosimlar, yodgorliklarni o'rnatish, tijorat

reklamasi, san'at, adabiyot va hk. bu turli xil ishontirish usullarining ko'rinishidir.

Tashqaridan insonni me'yorlar va qadriyatlarga rioya qilishga undaydigan ishontirishdan farqli o'laroq, taqlid (imitatsiya) bu shaxsning o'zi tomonidan boshqa odamlarning xatti-harakatlarini taqlid qilish va ularning vazifalari bajarilishini taqlid qilish uchun qilingan harakatdir. Shuning uchun ham zamonaviy jamiyatda ijtimoiy tarmoqlar o'quvchi yoshlarni ijtimoiylashtirish va dunyoqarashlarini rivojlantirishda samarali omildir.

ADABIYOTLAR

1. Young K. What makes the Internet Addictive: potential explanations for pathological Internet use // *CyberPsychology and Behavior*. - 1999. - № 1. - P. 56-60.
2. Abduzaimova D.F., Kuchukbaev F.M., Djuraev R.X., Divanova M. Rukovodstvo po obespecheniyu informatsionnoy bezopasnosti detey v usloviyax globalizatsii telekommunikatsiyaniy sistem (chast vtoraya – Internet). – T.: UzNIIPN, 2014.
3. Abdulkadirov A., Taylakov N., Boltaev B. i dr. Osnovi informatiki i vichislitelnoy texniki. 9 klass. Uchebnik. — Tashkent: Izdatelsko-poligraficheskiy tvorcheskiy dom imeni Chulpana, 2006. — S. 128.
4. Abduqodirov A., Pardaev A., Pedagogik texnologiyalarga oid atamalarning izohli lug'ati. - T.: Fan va texnologiyalar, 2012. - 44 b.
5. Babashev, F. A. (2018). Reformi, naselennie na dalnyuyu perspektivu. *Voprosi nauki i obrazovaniya*, (1 (13)), 118-119.
6. Xaydarova, X. R. (2021). Ota-onalarning virtual pedagogik madaniyatini rivojlantirishning amaliy masalalari. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 243-249.
7. "Umumiy pedagogika" o'quv qo'llanma. Axrarova Z.B., Sadikova Sh.O., Sodikov U.J. Allayarova A.S., Shodmonov Sh.A. Toshkent "Mumtoz so'z" nashriyoti, 2020
8. Gilster P. *New Internet Navigator*: Per. - Kiev: Dialectics, 1996. - 495 p.
9. Brown S. "Mosaic" and "World Wide Web" for Internet access: Per. English - M.: World: Malip: SK Press, 2009 .167 p.
10. Professional social networks provide work for every third user, *Open Systems* (March 12, 2013). Retrieved February 26, 2017.
11. Russia in social networks: what is the damage from virtual life. TASS. Retrieved February 26, 2017.
12. Sobirov B. B. Issues of patriotic education in public pedagogy // *Modern Education (Uzbekistan)*. 2016. No8. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-patrioticheskogo-vospitaniya-v-narodnoy-pedagogike>

Doniyor ERGASHEV,

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti” Milliy tadqiqot universiteti o‘qituvchisi

TDPU dotsenti J.Karimova taqrizi asosida

THE PROBLEM OF LINGUISTIC FLUENCY IN A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

Fluency in a foreign language is examined from the standpoint of contemporary language didactics. Different meanings of the term "speech fluency" are examined. The characteristics of speaking fluently are discussed in terms of both quantitative (pauses, ability to divide into syntagma, ability to fill and shorten pauses) and qualitative (range of language means used, accuracy of statements, variety of morphological forms and syntactic structures used, lexical economy, metaphorically). Serving as the foundation for the creation of an assessment scale.

Key words: communicative technique, proficiency in speaking, quantitative and qualitative aspects of fluency, rate of speech, pause, speaking speed, and cognitive variables in general.

ПРОБЛЕМА ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ВЛАДЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ

Аннотация

Беглость речи на иностранном языке рассматривается с точки зрения современной дидактики языка. Рассматриваются различные значения термина "беглость речи". Характеристики беглой речи рассматриваются как с точки зрения количественных (паузы, способность к синтагматическому членению, умение заполнять и сокращать паузы), так и качественных (диапазон используемых языковых средств, точность высказываний, разнообразие используемых морфологических форм и синтаксических структур, лексическая экономия, метафоричность). Служит основой для создания оценочной шкалы.

Ключевые слова: коммуникативная техника, владение говорением, количественные и качественные аспекты беглости, темп речи, паузы, скорость речи, когнитивные переменные в целом.

TILSHUNOSLIK NUQTAI NAZARIDAN CHET TILIDA RAVON GAPIRISH MUAMMOLARI

Annotatsiya

Chet tilidagi ravonlik zamonaviy til didaktikasi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqiladi. "Ravonlik" atamasining turli ma‘nolari ko‘rib chiqiladi. Ravon nutqning xususiyatlari miqdoriy (pauzalar, sintagmatik bo‘linish qobiliyati, pauzalarni to‘ldirish va kamaytirish qobiliyati) va sifat jihatidan (ishlatilgan til vositalarining diapazoni, bayonlarning aniqligi, ishlatilgan morfologik shakllar va sintaktik tuzilmalarning xilma-xilligi, leksik iqtisod, metafora) nuqtai nazaridan ko‘rib chiqiladi. Baholash shkalasini yaratish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ texnika, nutqni o‘zlashtirish, ravonlikning miqdoriy va sifat jihatlari, nutq tezligi, pauzalar, nutq tezligi, umuman kognitiv o‘zgaruvchilar.

Introduction: The role of the first language in foreign language learning is multifaceted and can have both positive and negative influences. On the positive side, the first language (L1) can be a valuable tool in understanding grammatical concepts that are similar between the two languages. Transfer of knowledge can occur where skills and understanding from L1 can be applied to the second language (L2). However, interference from the first language can also pose challenges. For example, it can lead to the formation of incorrect assumptions about the second language's grammar, vocabulary, or pronunciation if the two languages are substantially different. In some instances, learners may need to "unlearn" aspects of their first language to accurately grasp elements of a new language, as seen in the case of an Arabic speaker learning English (Wu & Li, 2019).

The complexity of the relationship between L1 and L2 learning demonstrates the importance of personalized and context-sensitive approaches in foreign language instruction (Chu & Chen, 2014).

One of the problems faced by foreign language learners is translation deformation, when words and expressions from the native language are transferred to a foreign language literally, without taking into account the peculiarities of the language and its linguistic patterns. This can lead to incorrect understanding of a foreign text, as well as errors in communicating in a foreign language.

To successfully overcome the problem of fluency in a foreign language, it is important to pay attention not only to teaching grammatical structures and vocabulary but also to developing the skills of understanding the context and using the language in real-life situations. This will help students and

language learners to achieve a high level of proficiency in a foreign language and successfully communicate in it as a native language.

Materials and methods: Many times, speaking pace and quickness are mistaken for fluency. As correctly observed by R. Schmidt, Swiftness and promptness are not innate to the regulated speaking process since the tempo frequently slows down during a controlled utterance. It slows slower for two reasons: first, the skills are not automated enough; second, even when they are, speech pauses are typically connected more to the substance of the speech than to its form.

Mastering a foreign language to the level of fluency requires the use of innovative techniques such as:

1. Immersion: Total immersion in the language environment by interacting with native speakers, watching movies, reading books, and listening to music in the target language.

2. Mnemotechnic: Using associations to remember words and phrases. For example, creating visual images or stories related to new words.

3. Mobile apps and online resources: Use apps such as Duolingo, Babbel, or Anki, as well as online courses, for regular practice and language learning.

4. tandems and language exchanges: Work with a partner who is a native speaker of the language you are learning and teach each other your native languages.

5. Listening to podcasts and audiobooks: This helps to improve listening comprehension and enriches vocabulary.

6. Emotional Engagement: Studying topics that you find interesting and emotional. This makes the learning process more engaging and memorable.

7. Using contextual learning: Learning words and expressions in context, for example by reading articles, news, or stories in the target language.

These methods will help you master a foreign language faster and more effectively.

Results and discussion: Language fluency techniques with a linguistic aspect play an important role in today's world of globalization. Learning languages is the key to successful communication and understanding of different cultures. To achieve fluency in a foreign language, it is necessary to use innovative techniques that take into account the linguistic features of each language. Effective methodologies should include extensive hands-on learning, active use of various language skills, and constant practice with native speakers. This is the only way to achieve a high level of foreign language proficiency and success in the linguistic field. To successfully overcome the problem of fluency in a foreign language, it is important to pay attention not only to teaching grammatical structures and vocabulary but also to developing the skills of understanding the context and using the language in real-life situations. This will help students and language learners to achieve a high level of proficiency in a foreign language and successfully communicate in it as a native language.

Improving a second language involves various strategies that cater to different aspects of language learning. Here are some general tips to help enhance learners' language skills:

Consistent Practice: Regular use of the language is essential. Engage in speaking, reading, writing, and listening to the language daily if possible.

Immersive Exposure: Surround yourself with the language through media such as movies, television shows, music, podcasts, and radio.

Language Classes: Enroll in classes or find online courses that provide structured learning and opportunities to interact with instructors and peers.

Speaking Partners: Partner with native speakers or other learners for conversation practice. Language exchange meetups or online platforms can facilitate this.

Vocabulary Expansion: Learn new words and phrases regularly, and incorporate them into your conversations and writing.

Grammar Study: Although it may be less exciting, understanding grammar is crucial. Use quality textbooks, online resources, or apps designed to improve grammatical knowledge.

Reading: Read books, articles, and other materials in the second language. Start with simpler texts and gradually move to more complex material.

Writing Exercises: Writing helps solidify language knowledge. Keep a journal, write essays, or even try creative writing in the language you're learning.

Listening Comprehension: Listen to content in the language, starting with material intended for language learners, and slowly transition to native-level content.

Feedback and Correction: Seek feedback on your speaking and writing. Constructive criticism is crucial for identifying and correcting mistakes.

Language-specific Techniques: Some languages may have specific learning tools and resources tailored to them—take advantage of those.

Cultural Learning: Embrace the culture attached to the language as cultural understanding can enhance language comprehension and usage.

Use Memory and Cognitive Strategies: As research suggests, high-ability students often use cognitive strategies effectively. It's important to learn not just through memorization

but also by employing strategies like summarizing, inferring, and association to enhance language retention and usage (Ali & Yunus, 2012).

Optimize your Environment: Customize your environment to facilitate language learning. For example, label objects in your home with their names in the second language.

Everyone's language learning journey is different, so it's important to find the strategies that work best for you and to be patient with your progress. Thus, motivated need and activity are the primary elements influencing fluency in speaking a foreign language. Put another way, the existence of communicative purpose triggers the speaking mechanism. The relationship to activities is crucial. Considering the context of language use guarantees the relationship between a word and a notion. The relationship with the person is another equally important component. It shows up as a word being present in the person's mind and as the fullest possible engagement of all areas of his consciousness.

It's noteworthy to note that, given the length of speech, scholars often view these kinds of pauses—pauses of hesitation—as crucial components of genuine, fluid speech and successful communication. The capacity to make judgments quickly when translating information from one language level into representations at another is a hallmark of fluent speech; yet, the speed of response does not negate the need for constant control over efficient communication. The utterances are congruent with communication aims when they are produced under control. Even if the rate of speech may be slow, this is the challenge of speaking fluently. From the foregoing, we may infer that fluent speaking does not always need rapidity or ease of speech.

According to the fair remark of A. A. Alkhazishvili, fluency shows the extent to which students have automated their response skills in natural communication situations. Fluency is not limited to speaking rate, which often varies from student to student. Fluent speech is speech without pauses, repetitions, etc., which would be unreasonable for the development of reasoning ability. A comparison of existing interpretations of fluency allows us to talk about this phenomenon as a collection of certain abilities [6]. They are determined by the correlation of the speaking skills of the mother tongue and the target language. Fluency shows the development of speaking ability in the target language and characterizes the speech as correct in terms of pronunciation, intonation, grammatical and lexical terms, close to the natural speech of native speakers. When evaluating this indicator, several characteristics are taken into account, which depend on the number and duration of breaks on the one hand, and on the type of breaks on the other. Such characteristics include, first, pauses between semantic fragments of speech; secondly, the ability to divide speech into syntagma; thirdly, we can fill pauses and shorten them.

Knowledge of foreign languages is useful not only professionally, but also for health. It turns out that learning foreign languages makes the brain more active and helps protect it from aging. Scientists have found that elderly people who speak foreign languages have better brain function than those who speak only their native language. Learning foreign languages is a kind of training for the brain, which helps to maintain clarity of thought and the ability to learn in old age. In this case, the level of education of a person plays almost no role. You can have no higher education but know several languages, and your brain will be more active than a person who has graduated from several universities.

Conclusion. All the above points, as shown by the experience of using moral dilemmas in the teaching of foreign language speech, play an important role in the development of fluency in this type of speech. This is explained by the fact that this quality of oral speech is more related to its qualitative than quantitative characteristics.

REFERENCES

1. Akishina A.A., Kogan O.E. Let's learn to teach. For teaching Russian as a foreign language. M.: Rus. lang., 2012. 256 p.
2. Bosker, H. R., Pinget, A.-F., Quené, H., Sanders, T., & de Jong, N. H. (2013). What makes speech sound fluent? The contributions of pauses, speed and repairs. *Language Testing*, 30(2), 159–175. <https://doi.org/10.1177/0265532212455394>

3. De Jong, N. H. (2016a). Fluency in second language assessment. In D., Tsagari, J. Banerjee, (Eds.), Handbook of second language assessment (pp. 203–218). Boston/Berlin, Massachusetts/Germany: Mouton de Gruyter.
4. Litman, D., Strik, H., & Lim, G. S. (2018). Speech technologies and the assessment of second language speaking: Approaches, challenges, and opportunities. *Language Assessment Quarterly*, 15(3), 294–309.
5. Teach English as a Foreign Language. Cape Town Tefl Training Institute. Cape Town, 2001.
6. Ворожцова И.Б. Личностно-деятельностная модель обучения иностранному языку. -Ижевск, 2000.
7. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. Лекционный курс. -М.: Гнозис, 2001.
8. Румянцева И.М. Психология речи и лингвопедагогическая психология. - М., 2004.

Feruz ERKULOVA,
Teacher, PhD, Namangan State Institute of Foreign Languages
E-mail:feruzaerkulovauzb@gmail.com

BuxDU professori Bobokalonov R. taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS - AS A SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

Annotation

This article provides full information about the important stage of the research work and its importance and analysis of developing the skills of working with educational materials in the development of methodological preparation of future foreign language teachers and developing the most effective educational technology for this pedagogical process, testing its effectiveness.

Key words: pedagogical process, scientific hypothesis, innovation, effective method, analytical analysis.

РАЗВИТИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА - КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В данной статье представлена полная информация о важном этапе исследовательской работы и его значении, а также анализ развития навыков работы с учебными материалами в развитии методической подготовки будущих учителей иностранного языка и разработка наиболее эффективной образовательной технологии для данного педагогического процесса, тестирование ее результативности.

Ключевые слова: педагогический процесс, научная гипотеза, инновация, эффективный метод, аналитический анализ.

BO'LAJAK CHET TILI O'QITUVCHILARINING USLUBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOYIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak chet tili o'qituvchilarining uslubiy tayyorgarligini rivojlantirishda o'quv materiallari bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va ushbu pedagogik jarayon uchun eng samarali ta'lim texnologiyasini ishlab chiqish, uning samaradorligini sinovdan o'tkazishda ilmiy-tadqiqot ishining muhim bosqichi va uning ahamiyati va tahlili haqida to'liq ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik jarayon, ilmiy gipoteza, innovatsiya, samarali usul, analitik tahlil.

Introduction. In the development of methodological training of future foreign language teachers, the formation of skills for working with educational materials and the development of the most effective educational technology for this pedagogical process and testing its effectiveness is an important stage of research work. In this process, one of the important tasks is to test the scientific hypothesis of the research work, to determine its effectiveness and to develop the principles of popularization. This research work is also aimed at revealing pedagogical aspects on the basis of reforming the system of training future foreign language teachers.

The purpose of the research work is to determine the effectiveness of the methodical training of future foreign language teachers. As part of the dissertation work, it is necessary to analyze the innovative methods of future foreign language teachers in experimental work, to test the effective methods and means of forming the skills of analytical and critical thinking, logical conclusion in working with information in pedagogical practice. For this, it is also intended to be considered as part of the research work.

Materials and methodology. Experimental and test work in the organization of pedagogical activities, methodical work, in learning foreign languages, in the use of various Internet network opportunities, in the formation of a critical and analytical attitude to information, news, messages, in various news media it was found that it protects against threats and aggression. The level of formation of future foreign language teachers' "fact-checking" skills, worldview, way of thinking, problem-solving skills, specially prepared tests and determined on the basis of questionnaires.

During the experiment, the educational methodology was used to improve the methodological preparation of the future foreign language teachers. Development of methodical training of future foreign language teachers according to the results of

experimental work carried out in four stages efficiency was determined.

- social and humanitarian sciences, especially pedagogy, psychology based on the level of knowledge and intellectual potential of subjects;

- critical and analytical way of thinking and scientific outlook;

- the ability to effectively use the opportunities of the global Internet network in learning foreign languages and to find various other materials formation[1];

- according to the state of development of methodical preparation.

Information received on the directions mentioned compared and summarized.

Experimental work was carried out in three stages:

1. The main goal of the first stage of experimental work is to study the state of development of methodological training of future foreign language teachers, analyze shortcomings and identify existing conflicts. Based on the goal, the following tasks were defined and implemented:

- the state of formation of students' critical and analytical attitude to information was studied, tests and questionnaires were developed based on it released;

-methodological training of future foreign language teachers potential of professors and teachers was determined the level of training and scientific methodological and pedagogical

-with the help of questionnaires and test questions, the system of knowledge, skills and qualifications of students of higher education to form a critical and analytical attitude to information was studied;

-got acquainted with the educational-methodical and pedagogical process and the process of organizing independent education for the development of methodological training of future foreign language teachers. During the scientific-theoretical

analysis of the results of these experiments, the main attention was paid to the following:

1. The availability of literature, textbooks and training manuals for the development of methodological training of future foreign language teachers, their level, as well as the level of provision of scientific literature in advanced foreign HEIs were analyzed and determined.

2. "Fact-checking" skills in future foreign language teachers in order to determine the effectiveness of the methodology based on the formation, the questionnaire questions were analyzed and the results obtained summarized[2].

3. In the course of experimental work, the shortcomings were identified and measures to eliminate them were developed.

Changes in value orientations in all spheres of life of the world community required a new approach to the formation of a future professional in any field of public life. In this regard, one of the directions of modernization of education has become the provision of conditions for the constant positive advancement of the student along a personally significant educational trajectory for him.

Results and analysis. On the basis of these works, the practical situation and ways of development of methodological preparation of future foreign language teachers were determined. Information was collected on the road map for the development of methodological training of future foreign language teachers, the content, forms and methods of developing their skills and qualifications for working with information at the level of world standards.

Scientific-theoretical data on the problem, teaching-methodical materials were collected, the experience of advanced foreign HEIs was studied. The obtained results were summarized, conclusions were drawn, and permanent monitoring was established within the framework of the problem[3].

Questionnaire surveys conducted with professors and teachers as part of the research showed that the development of methodical preparation of future foreign language teachers requires an analytical and critical attitude. Innovative technology is effective in forming. In this regard, they highly appreciated the importance of giving students academic freedom, developing their worldview, changing their way of thinking, forming the ability to freely express their opinions, and the way to work independently with information. It can be seen that it is appropriate to pay special attention to the development of methodological training of future foreign language teachers.

2. In the second stage of the pilot-testing process, the main goal was to eliminate the problems, conflicts and shortcomings identified during the first pilot-testing work, to test innovative methods of developing methodical training of future foreign language teachers, effective methods, forms, and tools of teaching in practice. According to the scientific hypothesis of the research work, the results of the second stage of experimental tests are different from the first stage, teaching critical and analytical thinking, analytical analysis, and problem solving skills will increase the ability of future foreign language teachers to work with information. In this regard, the following tasks were defined[4]:

-determination of experimental and control groups. Providing respondents with information about the purpose, tasks and their role in this process;

-organization of the lesson process in experimental groups based on criteria, methodology and educational materials that serve to form "fact-checking" skills of future foreign language teachers;

-creating and continuing continuous monitoring of the process of formation of "fact-checking" skills of future foreign language teachers, comparing the results of experimental and control groups and analysis;

-elimination of deficiencies identified in the course of experimental work;

-development of criteria that determine the possibilities of technology for the development of methodical training of future foreign language teachers.

The second stage of experimental work was carried out in 2 groups selected from Namangan State Institute of Foreign

Languages. It was conducted in selected groups on the basis of technology, on the basis of special educational methodology. The results obtained at the end of the second stage of experimental work summarized and analyzed.

3. Special attention was paid to the third test work as it was the last and important stage in this process. At this stage, the developed theory, criteria and methodology for the development of methodological training of future foreign language teachers identification of achievements and shortcomings, improvement and objective evaluation of efficiency level was taken as the main goal. According to the analysis of experimental work carried out in selected higher education institutions, it was shown that the system of working with information for future foreign language teachers does not meet the national educational standard, the criteria of the advanced foreign higher education institution, and the Bologna Convention. Experimental work proved the correctness of the hypothesis of scientific work.

Discussion. There have been changes in the content and structure of educational programs. The priority is the implementation of a competence-based approach in the development of not only the main educational programs as a whole, but also of each academic discipline included in the program, the development of calendar and thematic plans for each discipline, indicating the content and forms of organization and conduct of classroom classes and independent work of students.

The organization of the educational process is being transformed, the principle of individualization of learning is being implemented, the volume of compulsory disciplines is being reduced and the number of disciplines chosen by both the university and the student is increasing. Individual learning trajectories and corresponding curricula are being formed, the nonlinear organization of the educational process, the institute of academic consultants (tutoring) is gradually being introduced.

The transition to a two-level system of higher education actualizes the provisions of the competence approach, which in modern conditions acquires the importance of pedagogical methodology due to the fact that it defines the essence and targets of teacher training at different educational levels and is an essential pedagogical prerequisite for its modernization[5].

The competence approach marks the reorientation of the dominant educational paradigm with its predominant translation of knowledge and the formation of skills to create conditions for mastering a set of competencies, meaning the graduate's ability to sustain life in a modern multifactorial socio-political, market-economic, information and communication space.

Practice shows that a modern graduate of a pedagogical university who has received the best professional training will soon lose a number of the most professionally significant competencies if he does not have a need for constant updating and improvement of professional competence. Therefore, competence in the field of independent cognitive activity, based on the assimilation of ways to acquire knowledge from various sources of information and allowing to form the need for pedagogical self-education and self-improvement, should be key for a modern teacher.

Methodical work with teachers who do not have sufficient pedagogical experience should be focused on consolidating a positive attitude to pedagogical activity, improving theoretical knowledge and practical skills. During the period of study at a pedagogical university, elective courses will serve as the means, and after graduation, at the beginning of an independent pedagogical path, work in methodological laboratories of the university, advanced training and various specializations in the system of additional professional education, attracting graduates to participate in scientific and practical activities of universities. At the same time, one should not forget that the involvement of experienced teachers in such events and the exchange of pedagogical experience stimulates their orientation towards pedagogical creativity, the creation of an individual methodological system and the transfer of existing experience to less experienced colleagues.

Conclusion. That is, the creation of the necessary conditions for the formation of the analytical and critical attitude of future foreign language teachers to information, the Socratic

debate method that teaches critical thinking based on the "fact-checking" technology, deep thinking through analytical analyzes and logical actions, debating based on scientific analysis, expressing one's opinion. We have proven that creating an environment of free expression is highly effective.

Comparing the essence of the above concepts allows us to state that the professional and methodological competence of a

future foreign language teacher in the process of appropriate training is formed as a complex system of interrelated personal and professional qualities, skills and abilities based on the teacher's ability to choose and implement an appropriate methodology for teaching a subject in accordance with the new meanings of foreign language education as a sphere of his professional activity.

REFERENCES

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 3, 2020 "On the system of selecting talented young people and measures to improve the activities of academic lyceums" No. PQ-4910.
2. Musurmanova A. Pedagogical technologies-factor of educational efficiency: monograph/O.M. Musurmanova. Tashkent: Youth Publishing House, 2020.
3. Popova T.P. Formirovanie inoyazychnoy kommunikativnoy kompetentsii u studentov zaochnogo otdeleniya yazykogo vuza: monograph / T.P. Popova. Nizhegorod. Gos.un-t im.N.I. Lobachevsky - N. Novgorod: 2013. – 186 p.
4. Janer Hidalgo À., Úcar X. Social pedagogy in the world today: An analysis of the academic, training and professional perspectives //The British Journal of Social Work. – 2020. – T. 50. – №. 3. – С. 701-721.
5. Matviychuk M. M. Socio-pedagogical conditions of media literacy formation of future social teachers //Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: "Педагогічні науки". – 2015. – Т. 34. – №. 367.

Nurjaxon ESHONKULOVA,
Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti dotsenti, PhD
E-mail: eshonkulova79@list.ru,

Farg'ona davlat universiteti dotsenti I.Siddiqov tahriri asosida

O'ZBEKISTONDA NODAVLAT OLIY TA'LIM TARAQQIYOTI TENDENSIYALARI

Аннотация

Ushbu maqolada yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida oliy ta'limni isloh qilishga doir muhim ustuvor vazifalar ilmiy-falsafiy tahlil qilindi, jamiyatda nodavlat oliy ta'lim rivojlanish konsepsiyasining amalga oshirilishi bilan bog'liq masalalar qiyosiy tahlil, kuzatish va tizimli yondashuv kabi ilmiy metodlar asosida tadqiq qilindi. O'rganishlar asosida nodavlat oliy ta'limning ijtimoiy funksiyalari ochiqlandi, shuningdek, ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining mavqeini belgilashda asosiy vazifalaridan biri raqobatdosh ustunliklarga erishish yo'llarini asoslash ekanligini inobatga olgan holda, hozirgi kunda nodavlat oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishning yo'llari ilmiy asoslandi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, taraqqiyot strategiyasi, xususiy sektor, innovatsiya, kreativ, masofaviy ta'lim, mehnat bozori

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЧАСТНОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье представлен научный и философский анализ важных приоритетов реформы высшего образования в стратегии развития Нового Узбекистана, на основе таких научных методов, как сравнительный анализ, наблюдение и системный подход, исследованы вопросы, связанные с реализацией концепции развития негосударственного высшего образования в обществе. На основе проведенного анализа выявлены социальные функции негосударственного высшего образования, также, учитывая, что одной из главных задач высших учебных заведений при определении позиции на рынке образовательных услуг является обоснование способов достижения конкурентных преимуществ, научно обоснованы пути повышения конкурентоспособности негосударственных вузов в настоящее время.

Ключевые слова: высшее образование, стратегия развития, частный сектор, инновация, креативное, дистанционное образование, рынок труда.

TRENDS OF DEVELOPMENT OF PRIVATE HIGHER EDUCATION IN UZBEKISTAN

Annotation

This article presents a scientific and philosophical analysis of the important priorities of higher education reform in the development strategy of the New Uzbekistan, based on such scientific methods as comparative analysis, observation and a systematic approach, issues related to the implementation of the concept of development of non-state higher education in society are investigated. Based on the analysis, the social functions of non-state higher education are identified, also, given that one of the main tasks of higher education institutions in determining their position in the educational services market is to substantiate ways to achieve competitive advantages, ways to increase the competitiveness of non-state universities are scientifically substantiated at present.

Key words: higher education, development strategy, private sector, innovation, creative, distance education, labor market.

Kirish. Mamlakatimizda XXI asrning boshlaridagi o'zgarishlar faqatgina siyosiy, iqtisodiy sohalar bilan bog'liq bo'lmay, balki jamiyatdagi barcha ijtimoiy institutlar transformatsiyasi bilan tavsiflanadi.

“Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining mustahkam tayanchi va suyanchi bo'ladigan tarixiy-ma'naviy omil, ya'ni bizning eng katta boyligimiz – xalqimizning ulkan madaniy merosi, intellektual salohiyatidir.

Aynan ana shu omil Yangi O'zbekiston poydevorini yaratishda ilm-fan, ta'lim-tarbiya, ma'naviy va madaniy faoliyat sohalarini keng rivojlantirish va yangi bosqichga olib chiqish uchun asos bo'lmoqda”[4; B.31-32]. Jamiyatda barcha ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish asosini avvalo ta'lim va yuksak malakali, salohiyatli kadrlar tashkil etishi inobatga olingan holda asosiy e'tibor ta'lim sohasini isloh qilishga qaratilmoqda.

Respublikamiz strategik taraqqiyotida belgilangan maqsadlar va taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlariga muvofiq ta'lim institutining o'zida ham, ta'lim xizmatlarining asosiy iste'molchilaridan biri bo'lgan mehnat bozorida ham sodir bo'lgan o'zgarishlar O'zbekiston ta'lim siyosatining yangi fenomeni – nodavlat ta'lim sohasini vujudga keltirdi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Hozirgi kunda mamlakatimizda nodavlat oliy ta'lim rivojlanish konsepsiyasi O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 08.10.2019

yil PF-5847-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 11.07.2019 yil PQ-4391-son Qarori, 2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.10.2022 yildagi PF-60-son Farmoni kabi bir qator qonun hujjatlarga asoslanib amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, jamiyatimizda nodavlat oliy ta'lim rivojlanishi hamda uning mamlakat strategik taraqqiyoti bilan bog'liqligining amaliy ahamiyati Shavkat Mirziyoyevning “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi” nomli asarida nazariy jihatdan chuqur tahlil qilindi va asoslandi.

O'zbekistonning yetuk faylasuf olimlari N.H.Hakimov, Sh.X.Zulfikarov, N.N.Kadirovlar O'zbekiston yangi taraqqiyot bosqichida oliy ta'lim sohasida xususiy sektor ishtiroki kengaytirilishi, nodavlat OTLlari faoliyatiga keng yo'l ochilishi va uning davlat tomonidan rag'batlantirilishi oliy ta'lim tizimida sog'lom raqobat muhitining yaratilishiga, oliy ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlashga, yuqori ta'lim sifatining oshishiga, malakali kadrlarning tayyorlanishiga xizmat qilishini e'tirof etishgan [7; B. 239].

A.Serobov mamlakatda ta'limni yuqori bosqichga ko'tarish va malakali kadrlar tayyorlash uchun ta'limga davlat xarajatlarini ko'paytirish, sohada xususiy sektor ulushini oshirish yoki qamrov darajasini kengaytirish, bir so'z bilan aytganda, mamlakatda ta'limni rivojlantirishga qaratilgan davlat

siyosatining o'zi yetarli emas[8;B.24], - deb hisoblaydi, va bunga yetarlicha faktlar va ilmiy asoslar keltiradi.

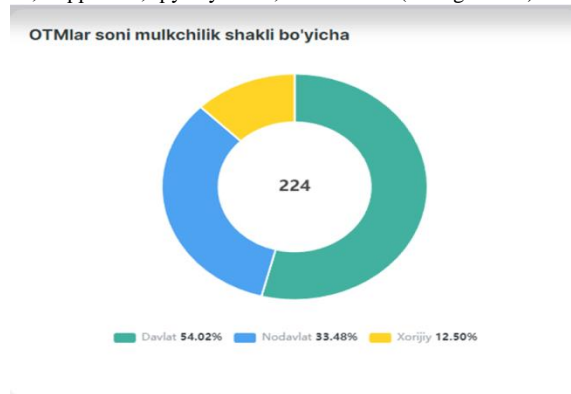
Valiyev Sh.E., Xayrutdinov S.T., Muminov T.K. kabi olimlar esa nodavlat oliy ta'lim tashkilotlarini tashkil etish tendensiyalari va omillarini tahlil qilib, oliy ta'limga ortib borayotgan talabni ta'minlashda nodavlat OTT ulushi va sifat mutanosibligi oshirishga qaratilgan tahliliy izlanishlar talab etiladi. Chunki nodavlat OTT tashkil etishda uning omillari tahlili oliy ta'lim tizimi imkoniyatlarini kengaytiradi va samarali yondashuvlarni o'rtaga qo'yadi[6], degan fikr-mulohazalarni bildirishgan.

Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida oliy ta'limni isloh qilishga doir muhim ustuvor vazifalar ilmiy-falsafiy tahlil qilindi, jamiyatda nodavlat oliy ta'lim rivojlanish konsepsiyasining amalga oshirilishi bilan bog'liq masalalar statistik ma'lumotlar, taqqoslash, qiyosiy tahlil,

kuzatish va tizimli yondashuv kabi ilmiy metodlar asosida o'rganildi. O'rganishlar asosida nodavlat bugungi kunda nodavlat oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishning yo'llari ilmiy asoslandi.

Tahlil va natijalar. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida 2026 yilga qadar respublika hududlarida kamida 1 tadan nodavlat oliy ta'lim tashkilotlarini tashkil etish orqali ularning sonini 50 taga yetkazish[2] masalasi qo'yildi. Davlat o'z oldiga qo'yan ushbu vazifa yuzasidan amalga oshirilgan ishlar samarasi o'laroq hozirda respublikamizda jami 224 ta OTM mavjud bo'lib, bunda davlat OTMlari ulushi 121 tani, nodavlat OTMlari ulushi 75 ta, xorijiy OTM lar ulushi 28 tani tashkil etmoqda. Ya'ni respublikada faoliyat yuritayotgan jami oliygohlarning 33,48 foizini nodavlat oliy ta'lim muassasalari hisoblanadi[9].

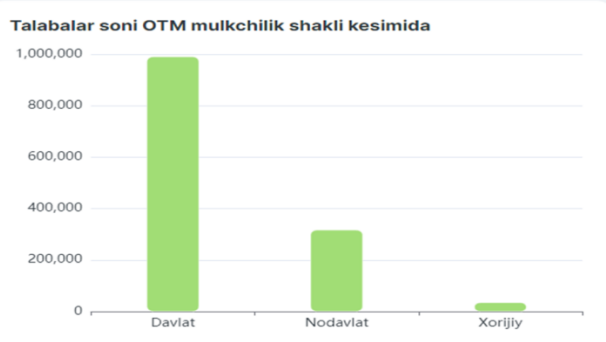
(1-diagramma)

Bugungi kunda nodavlat ta'lim sektori milliy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib, uning rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shgan holda, mamlakat strategik taraqqiyotida belgilangan bir qator muhim vazifalarni bajarmoqda. Bular quyidagilarda o'z aksini topmoqda: birinchidan, davlat tomonidan moliyalashtiriladigan oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kiraolmagan yoshlarning katta qismi uchun ta'lim olish imkoniyatini berib, oliy ta'lim qamrovining oshirilishiga hissa qo'shadi; ikkinchidan, innovatsiyalar uchun yangicha bazaviy asos yaratadi; uchinchidan, ta'lim sohasiga aholidan, xususiy tadbirkorlardan, xorijiy ta'lim fondlari va tashkilotlaridan qo'shimcha investitsiyalarni jalb qiladi.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 46-maqsadida oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish vazifasi qo'yilgan edi.

O'zbekistonda oxirgi yetti yilda maktabgacha ta'lim bo'yicha qamrov darajasini 27 foizdan 72 foizga, oliy ta'limda esa 9 foizdan 42 foizga yetkazishga erishildi [5]. Bugungi kunda respublikamizda faoliyat yuritayotgan oliygohlarda tahsil olayotgan talabalarining 990 ming 983 nafari davlat oliygohlarida, 317 ming 269 nafari nodavlat oliygohlarida, 35 ming nafardan ko'proq qismi xorijiy oliygohlarda ta'lim olmoqda[9]. (2-diagramma)

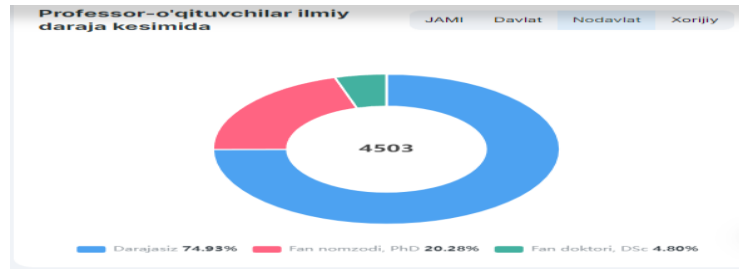
Qisqa davr mobaynida nodavlat ta'lim sektori zamonaviy mehnat bozorini o'rganib, ta'limning innovatsion shakllari va usullarini sinovdan o'tkazgan holda, o'zining mobilligini ko'rsatmoqda. Xususiy ta'lim boshqaruvining bozor qoidalariga asoslanishi nodavlat OTMlarining mobilligini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligi ma'lum. Jamiyatimizda nodavlat oliy ta'limining mavqei jihatdan davlat oliy ta'limiga nisbatan quyidaligi, bu turdagi ta'lim muassasasining raqobatbardoshligini oshirish mehnat bozorida har qanday o'zgarishlarga moslashishni talab qiladi. Nodavlat OTMlar o'zlarining ta'lim yo'nalishini shakllantirishda faqatgina davlat va fuqarolarning ehtiyojlarini inobatga olmasdan, balki ta'lim makonidagi eng kichik innovatsion o'zgarishlarni ham hisobga oladi. Bu borada muayyan mintaqada joylashgan ma'lum bir korxonada ehtiyojlarini qondirish uchun o'qitiladigan mutaxassislar qiziqishi bor ish beruvchilarning talablari ham muhim rol o'ynaydi.

Konsepsiyalar va "yo'l xaritalarida" Nodavlat oliy ta'lim muassasalari tomonidan, shu jumladan davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida ta'lim xizmatlari ko'rsatish faoliyatini kengaytirish chora-tadbirlarini, 1. Nodavlat, shu jumladan davlat xususiy sheriklik shartlari asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etish istagida bo'lgan shaxslarga huquqiy va uslubiy yordam ko'rsatish; 2. Nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil qilish uchun to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari[3] asosida amalga oshirish ko'rsatilgan.

Shuni ta'kidlash lozimki, nodavlat OTMlari, davlat OTMlariga qaraganda, ish haqini belgilashda hamda o'z xodimlariga ijtimoiy kafolatlar berishda ko'p jihatdan mustaqildir. Bugungi kunda ham davlat, ham xususiy oliy ta'lim uchun xos bo'lgan ilmiy salohiyatli professor-o'qituvchilar tarkibining yetishmasligi [9] sharoitida nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ushbu defitsitni to'ldirishning o'ziga xos strategiyasi tanlandi. Bu

quyidagilarda namoyon bo'lmoqda: birinchidan, nodavlat OTMlarda professor-o'qituvchilarga o'quv kurslarining mazmunini belgilashda ko'proq erkinlik berilmoqda; ikkinchidan, ularga ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishning qulay (3-diagramma)

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, O'zbekistonda nodavlat oliy ta'lim taraqqiyoti tendensiyalarini belgilashda asosiy vazifalaridan biri nodavlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardosh ustunliklarga erishish yo'llarini asoslash hisoblanadi. Nodavlat OTMning raqobatbardoshligi bu – ta'lim bozorida ma'lum bir davr mobaynida oliy maktabning murakkab xarakteristikasi bo'lib, uning moliyaviy-iqtisodiy, marketing, logistika, kadrlar kabi yana boshqa bir qancha ko'rsatkichlarda raqobatчилardan ustunligini aks ettiradi. Bugungi kunda nodavlat oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishning quyidagi yo'llari mavjud:

- oliy kasbiy ta'lim berishda mobillik. Ko'pgina xususiy OTMlar o'quv dasturlarini bir vaqtning o'zida ta'lim oluvchilarning birinchi va ikkinchi mutaxassislik olishlari uchun tuzadilar;

- qo'shimcha oliy ma'lumot berish. Mamlakatimizda ushbu sohada nodavlat sektorni yana-da faol rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlar mavjud;

- zamonaviy pedagogik hamda axborot texnologiyalarni joriy etish. Bu boradanodavlat OTMlaridan peshqadamlilik talab etiladi;

- masofaviy ta'limda o'quv dasturlarini ishlab chiqish. Davlat tashkilotlari hamda xususiy sektorga qanday bilim, ko'nikma va malakaga ega kadrlar kerakligini tahlil qilib, ushbu tahlil natijalari asosida masofaviy ta'limda o'quv dasturlarini

imkoniyatlari yaratilmoqda; uchinchidan, ish haqining yuqori darajasi bilan ta'minlash orqali ta'lim jarayoniga katta pedagogik tajribaga ega bo'lgan yirik olimlar jamoasi jalb qilinmoqda.

ishlab chiqish zarur. Xususan, o'quv dasturlarini AQSHdagi kabi konsorsium va notijorat tashkilotlar bilan hamkorlikda ishlab chiqilish maqsadga muvofiq bo'ladi [10].

- nodavlat ta'lim muassasalari qoshida o'rta maxsus kasb-hunar ta'limini rivojlantirish. Nodavlat OTMlar o'z kollejlari va maktablariga ega bo'lishi ularga zamonaviy ishlanmalarni amalga oshirishlari uchun o'rta ta'limda kuchli bazaviy asosga ega bo'lish imkoniyatini yaratadi;

- xorijiy universitetlar, institutlar bilan samarali hamkorlik va integratsiya. Obro'li xorijiy oliy ta'lim muassasalarining mamlakatimizdagi nodavlat OTMlar bilan hamkorlikda filiallarini tashkil etish hamda bu borada davlatning qo'llab-quvvatlashi raqobatbardosh ta'limni yo'lga qo'yishning real yechimlaridan biri hisoblanadi.

- oliy ta'lim muassasalari konsorsiumi, xoldinglarini yaratish. Oliy ta'lim muassasalari konsorsiumi – fan va ta'lim sohasida samarali hamkorlik qilish uchun OTMlarning ixtiyoriy, teng huquqli birlashmasi [11] bo'lib, bugungi kunda raqobatbardosh ta'lim tashkilotlari sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shuningdek, nodavlat ta'lim sektori davlat ta'lim muassasalarining mintaqaviy hamda dunyo miqyosida raqobatbardoshlikni mustahkamlash, rivojlantirish tendensiyasiga amal qilishi lozim, shunda nodavlat oliygohlar postindustrial iqtisodiyotning klasterlariga aylanadi.

ADABIYOTLAR

1. Ta'lim to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son qonuni // <https://lex.uz/docs/5013007> (Murojaat qilingan sana:29. 04.2024)
2. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.10.2022 yildagi PF-60-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/5841063> (Murojaat qilingan sana:15.04.2024)
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 yildagi PF-5847-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/4545884>. (Murojaat qilingan sana:10.04.2024)
4. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Uchinchi nashri. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. – 440 bet.
5. Shavkat Mirziyoyev. 1 oktyabr - O'qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan soha xodimlariga yuborgan tabrigi. 30.09.2023 <https://president.uz/uz/lists/view/6702> (Murojaat qilingan sana 24.04.2024)
6. Valiyev Sh.E., Xayrutdinov S.T., Muminov T.K. Nodavlat oliy ta'lim tashkilotlarini tashkil etish tendensiyalari va omillari tahlili // Zamonaviy ta'lim / sovremennoye obrazovaniye 2022, 6 (115)
7. Hakimov N.H., Zulfikarov Sh.X., Kadirov N.N. O'zbekiston yangi taraqqiyot bosqichida. - Toshkent, "Iqtisodiyot", 2022. -351 bet.
8. Serobov A. Ta'limga tikilgan sarmoya. – Toshkent: "Akademnashr", 2022. – 192 bet.
9. <https://stat.edu.uz/> (Murojaat qilingan sana:22.04.2024)
10. Mamataliyev T. Masofaviy ta'lim: ta'limning yangi imkoniyatlari // – T.: "Yetakchi nashriyoti", 2024 y. – 28 b.
11. Максимова Е.А. Структура и задачи образовательного холдинга // Образование и наука. 2013. № 2 (101)
12. Abdujabbarovna E. N., Zoyirovna Y. F. Phenomena Of Happiness In Philosophy And The Meaning Of Life //Boletin de Literatura Oral-The Literary Journal. – 2023. – T. 10. – №. 1. – С. 3944-3948.
13. Эшонкулова Н.А. Социально-философский анализ феномена счастья //Кыргыз Республикасындагы илимий изилдөөлөр. – 2019. – №. 1. – С. 35-42.

UDC:373.1

Temur-Malik YAXSHIBOYEV,

Guliston davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: temurbek5777@gmail.com

GulDPI p.f.b.f.d. (PhD) M.Niyozov taqrizi asosida

CAREFUL EDUCATION IN THE FORMATION OF STUDENTS' CREATIVITY SKILLS IN THE PROCESS OF TECHNOLOGY EDUCATION

Annotation

This article talks about careful education and its use and history in the formation of creativity skills of students in the process of technology education.

Key words: Creativity, creativity, critical, individual, collective, development, thoroughness, education, advanced, indifferent, person, human, analytical, goal, task, technical, lesson.

БЕРЕЖНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ, УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье говорится о бережном воспитании и его использовании и истории в формировании творческих способностей, учащихся в процессе технологического образования.

Ключевые слова: Творчество, творчество, критическое, индивидуальное, коллективное, развитие, основательность, воспитание, передовой, индифферентный, человек, человеческий, аналитический, цель, задача, технический, урок.

TEXNOLOGIYA TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARDA IJODKORLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA SINCHKOVLIK TARBIIYASI

Аннотация

Ushbu maqolada texnologiya ta'lim jarayonida o'quvchilarda ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirishda sinchkovlik tarbiyasi va uning qo'llanilish, tarixi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ijodiy, ijodkorlik, tanqidiy, individual, jamoaviy, rivojlantirish, sinchkovlik, ta'lim-tarbiya, ilg'or, loqayd, shaxs, inson, analitik, maqsad, vazifa, texnik, dars.

Kirish. Ta'lim tizimining maqsadi nafaqat bilim tizimini o'zlashtirish, balki o'quvchi ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish asosini tashkil etuvchi ko'nikma va malakalar egallash orqali tajriba va ijtimoiy kompetensiyaga ega shaxsni shakllantirish hisoblanadi. Hozirgi kunda ijodkor, tashabbuskor, hamda serqirra shaxsni tarbiyalash, uni kamol toptirish eng dolzarb masalalardan hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida umumta'lim, umumkasbiy va maxsus fanlarni o'qitishda ularning kasbiy yo'nalganligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Bu ishni amalga oshirishda o'quvchilarning maqsad va vazifalari e'tiborga olinishi lozim. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilarda kasbiy ko'nikma, kasbiy tajribani egallash uchun zarur bo'lgan qobiliyatni rivojlantirish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu muammolar hamdo'stlik davlatlari olimlaridan T.N.Aleshina, A.P.Belyaeva, T.D.Kolpakova, M.I.Maxmutov, A.M.Novikovlarning hamda vatanimiz olimlaridan SH.S.SHaripov, A.N.Xudoyberganov, O'.Q.Tolipov, T.J.Ismoilov, K.Zayirov va boshqalarning ishlarida qaralgan. Mualliflar kasbga yo'nalganlikni umumta'lim va umumkasbiy fanlar o'rtasidagi fanlararo aloqadorlikning bir shakli yoki shaxsni kasbga yo'naltiruvchi shaxsiy sifatlardan biri sifatida qaragan. Chunki, ana shunday sifatlarga ega bo'lgan kichik mutaxassisgina ishlab chiqarish uchun juda foydali hisoblanadi. Buning uchun esa, o'quvchi ijodkorlikka, shu jumladan, texnik ijodkorlikka qobiliyatli ekanligiga har doim ishonch hosil qilishi zarur va u har kuni o'z hayoti va ish faoliyati mobaynida uchratadigan ob'ektlar mukammal emasligini va ularni takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlash hamda topilgan echimlardan amaliyotda foydalanish zarurligini bilishi lozim. Bunday oddiy haqiqat esa o'quvchilarda nazariy ta'lim olishlari va o'quv ustaxonalarida, so'ngra ishlab chiqarishda duch keladigan ishlab chiqarish vositalari (moslamalar, asbob-uskunalar, jixozlar) ga nisbatan tanqidiy munosabatlar paydo bo'lishga olib kelish mumkin.

O'quvchilarni ijodiy faoliyatga tayyorlashga oid turli metodik materiallarni tahlil etish asosida, bu jarayonda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga rioya qilish zarurligi aniqlandi.

1. O'quvchilarda ijodiy faoliyatga qiziqishni tarbiyalashni o'qishning birinchi kundan boshlanishi lozim. Buning uchun esa, ularga har xil ishchi amallarda bajarish mumkin bo'lgan ijodiy tomonlarni ochib berish zarur.

2. O'qitish jarayonida guruhdagi o'quvchilarni "kuchli", "kuchsiz" va "o'rta" guruhlarga ajratmaslik. Chunki, bu o'quvchida o'zining qobiliyati va ijodiy faolligi rivojlanishida "kuchsizlik" tomoni mavjudligini aniqlashga imkon bermaydi.

3. O'qituvchi o'quvchilarni ijodiy faoliyatga tayyorlash jarayonida, agar ko'pchilik o'quvchilarda faollik va tajriba etishmasa, u holda qo'yilgan muammoni hal qilishga jamoaviy tajribani jalb etish.

4. O'quvchilarning mehnatga ongli munosabatini, aniq bilim va ko'nikmalarni egallash hamda texnologik operatsiyalarni bajarish jarayonidagi ijodiy faolligini doimiy rag'batlantirib borish.

5. Ishlab chiqarish amaliyoti paytida o'quvchilarga texnologik operatsiyalarni bajarishning yangi usullarini ko'rsatish bilan birga, ularga bu usullar mukammal emasligini hamda bundan ham takomillashgan usullar mavjudligini tushuntirish.

6. O'quvchilarning individual faolligini murakkab bo'lmagan texnologik operatsiyalarni takomillashtirishga shaxsiy imkoniyatlarini yo'naltirish yo'li bilan rivojlantirish.

7. O'zida ijodkorlikni namoyon qila olmagan o'quvchilarga bajarayotgan

ishni osonlashtiruvchi, mehnati sifati va samaradorligini oshiruvchi oddiy moslamalar yaratishga yo'naltirilgan texnik topshiriqlar berish.

8. Ijodiy faoliyatni faollashtirishga ishlab chiqarish sharoitlaridagi topshiriqlarga yangilik elementlarini kiritish bilan bog'liq o'ziga xos "qiyinchilik holati" yaratish yo'li bilan erishish.

9. O'quvchilarni o'zlarining ijodiy faolligini rivojlantiruvchi faoliyatga o'rgatish.

O'quvchilarda ijodiy ishlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun quyidagi shartlarga javob beruvchi topshiriqlar ishlab chiqarish zarur:

1) avval o'zlashtirilgan bilim va tajribalarni qo'llash uchun sharoit yaratish kerak;

2) topshiriqlar muammoli, ya'ni mos texnik yoki texnologik masala sifatida hal etilishi talab qilinadigan texnik muammoli vaziyatni saqlashi kerak. Bu shartlarning barchasini amaliy mashg'ulotlarda, uy ishlarini bajarishda va boshqalarda qo'llash mumkin.

Ma'lumki, o'qitishning asosiy tashkiliy shakli dars bo'lib, bu jarayonda aniq o'quv-tarbiyaviy masala hal etiladi. Dars o'quvchiga bilim, ko'nikma va malakalarni tizimli ravishda o'zlashtirishni ta'minlaydi. Ularda bilimga qiziqish, faollik, mustaqillikni shakllantiradi. Darslarda ijodiy faoliyatni tashkil etish uchun esa quyidagi bir qator omillarni e'tiborga olish zarur.

1. O'quvchilarning yosh xususiyatlarini e'tiborga olish. Busiz maqsad va unga erishish motiv va vositalari o'zaro to'g'ri munosabatda bo'lmaydi. Ayniqsa, bunda faoliyat motivlari asosiy diqqatni talab etadi. Chunki, ular ishga qiziqishni, muammoli vaziyat yuzaga kelishini va maqsadga erishishni aniqlaydi.

2. Taklif etiladigan texnik topshiriqlarning tushunarligi. Topshiriqning murakkabligi o'quvchi ijodkorlik faoliyati jarayonining har bir bosqichi bilan qat'iy muvofiqlashgan bo'lishi kerak.

3. O'quvchilarning individual va jamoaviy ijodkorlik faoliyatlarini birga qo'shib olib borish. U bunday faoliyat nafaqat umumta'lim, umumkasbiy va maxsus fanlar bo'yicha tashkil etiladigan mashg'ulotlarda, balki darsdan tashqari tashkil etiladigan ishlarda ham amalga oshirilishi mumkin. Bu individual ishlarni jamoaviy ishlar bilan optimal ravishda birga qo'shib olib borish imkonini beradi.

4. Ijodkorlik jarayoni uzluksizligi. Amaliyot ko'rsatishicha, epizodik ijodkorlik faoliyatining samarasi juda kam. U aniq bajarilayotgan ishga nisbatan qiziqish uyg'otish, ishni bajarish jarayonida bilish faoliyatini faollashtirish, hatto muammoli vaziyatning yuzaga kelishiga imkon berishi mumkin. Ammo, epizodiklik hech vaqt mehnatga ijodiy munosabatni rivojlantirishga, ijodkorlikka intilishga, ya'ni shaxsning ijodkorlik sifatlarini rivojlantirishga olib kelmaydi.

5. Ijodiy faoliyat natijaviyligi. O'quvchilar uchun mashg'ulotlarda bajariladigan ishning yakuniy natijasi ancha ahamiyatli hisoblanadi. Shuning uchun o'quvchilar o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishga intilishi, o'z mehnatining natijalariga shodlanmog'i lozim. Ijodiy faoliyat natijaviyligini nafaqat yakuniy natijaga munosabat, balki ijodiy topshiriqlarni bajarishning har bir bosqichiga xos munosabat sifatida qarash lozim.

Bu fikrlarni inobatga olgan holda o'quvchilarni ijodiy faoliyatga tayyorlashning asosiy masalalari sifatida quyidagilarni qayd etish mumkin: bilimlarni mustahkamlash va kengaytirish, qobiliyatni rivojlantirish; texnik dunyoqarashni rivojlantirish va kengaytirish, keng tarqalgan mehnat qurollari bilan ishlash ko'nikmalarini takomillashtirish va malakalarini shakllantirish; konstruktiv fikrlash va o'z ijodiy fikrni rasm, chizma, maket va boshqalar orqali ifodalay olish ko'nikmasini shakllantirish; texnik ob'ekt qurilmalariga havas va qiziqishni rivojlantirish, qurilmalarni tahlil etishga intilish va takomillashtirishga hohish paydo qilish, yangi qurilmalar yaratish; takomillashtirilgan ob'ektlarni mustaqil ravishda aniqlash ko'nikmasini shakllantirish, oddiy texnik qurilmalar tayyorlash; texnikani takomillashtirish sohasida o'quvchilarning izlanuvchanlik faoliyatiga qiziqishini rivojlantirish.

Afsuski, ana shunday ko'z ilg'amas, oddiy "ikrichikirlarda gap ko'p fikrimizni isbotlash uchun Nyutonning "olmasi"ni eslaylik. Nyutongacha ham qanchadan-qancha kishilar mevalarning daraxtdan uzilib erga tushishini necha bor ko'rishgan, lekin nega shunday degan savol bilan bu hodisaning sababiga qiziqishmagan. Nyutonning sinchkovligi tufayligina ana shu oddiy tuyulgan hodisadan buyuk kashfiyot "Butun olam tortishish qonun" yaratildi. Deyarli barcha kashfiyotlar zamirida buyuk kishilarning sinchkovligiyu, jonini jabborga berib qilgan

mehnatlari yotgani ularning hayot yo'li sahifalaridan ma'lum. Jumladan, Eynshteyndan talanti haqida so'rganlarida "Menda hech qanaqa talant yo'q, bori-o'ta sinchkovli-gu xachirday o'jarlik xolos" degan edi.

Ilm fanning beqiyos rivojida muhim hisoblangan kashfiyotlar zamirida yuqorida ta'kidlanganidek alohida kishilarning sinchkovligi yotar ekan, hozirgi ta'lim tarbiya tizimida va ilg'or pedagogik texnologiyalarda iqtidorli yoshlarni va umuman yosh avlodni sinchkovlik ruhida tarbiyalashga nima uchun etarli e'tibor berilmaydi?

Sinchkovlikni bizningcha "Kishining tevarak-atrofidagi voqea-hodisa va narsalarning o'zi uchun (ba'zan hatto fan uchun ham) no'malum jihatlaridan ta'sirlanib, nega shunday deya e'tiroz bildirish"-deb ta'riflash mumkin. Kishida sinchkovlik tuyg'usi va e'tiroz o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmaydi va shuningdek ilm fan taraqqiyotida faqat sinchkovlikning o'zi ham etarli emas, noxush yoki chiroyli narsalar va hodisalar sababini to'g'ri ilmiy asosda baholash, noxushlarini bartaraf qilishga kirishish kishidan har tomonlama chuqur bilim, iqtidor va ijodkorlik mehnati talab qiladi. Shu ma'noda, sinchkovlikni hali iqtidorlikning nurli cho'qqisi tomon qo'yilgan birinchi va zaruriy qadam deyish mumkin xolos. Cho'qqini zabt etishdagi qiyinchilikni, insonlar yaratuvchilik mehnatini, ilm-fanning buyuk qudratini qadrlaydilar, jonkuyar, xullas har tomonlama barkamol chinakam iqtidorli kishilarni voyaga etkazish kabi muhim vazifani amalga oshirishda esa sinchkovlik tarbiyasi alohida o'rin tutishini qayta-qayta ta'kidlash joiz.

Sinchkovlik tarbiyasi shaxs rivojlanishini ta'minlashning ilmiy-asosi hisoblanishi bilan birga, sinchkovlik tushunchasining o'zi ham keng ma'noga ega. Uni narsa, voqea va hodisalarni jo'n kuzatish va ular haqida yuzaki umumiy xulosaviy tushunchaga ega bo'lishdangina iborat deb, tor ma'noda tushunmaslik kerak. Biz hayotda uncha-muncha narsalarning sababini ko'r-ko'rona biladigan, uning ilmiy asosini bilishdan esa ancha yiroq bo'lgan, so'zi boshqa, dili boshqa kishilarni ko'p uchratamiz. Ilg'or sinchkovlik qarashga moyillik bilan yuksak ilmiy dunyoqarash, kishi ruhiy dunyosining ajralmas bir xususiyatiga aylansagina hamda ular insonning har bir hatti-harakatida, fe'l-atrofidida, mehnatga, atrof-voqea va hodisalarga ilmiy-ijodiy yondoshuvda, aks etib tursagina, haqiqiy sinchkovlik tarbiyasi haqida gap bo'lishi mumkin. Sinchkovlik ijodkorlikdan mahrum bo'lgan ta'lim, quruq hayot uslubiga moslashuvchi loqaydlikni keltirib chiqarishdan tashqari, yoshlarning qimmatli sifati-bilimga ishtiyoqini ham so'ndiradi.

Shu ma'noda sinchkovlik tarbiyasining asosiy vazifasini o'quvchilarda tevarak atrofdagi voqea-hodisalarni, badiiy kitob, darslik va boshqa manbalarda, narsa va buyumlarda uchraydigan xush-noxush holatlarni payqash, qadrlash kabi xislatlarni shakllantirish va tarbiyalashdangina iborat bo'lmasdan, balki bunday holatlar salbiy oqibatlariga murosasiz munosabatda bo'lib uni bartaraf qilishda faol ishtirok etuvchi buyuk kelajagimiz ongli va jonkuyar quruvchilarni voyaga etkazishdan ham iboratdir.

Sinchkovlik tarbiyasi insonda e'tiroz tuyg'usini uyg'otish hissi bilan bog'liq bo'lib, bu tug'yonni, o'z navbatida, har bir shaxsning ehtirosli ilmiy dunyoqarashini rivojlantiruvchi qudratli vositani ko'zda tutadi. Demak, sinchkovlik tarbiyasining markazida buyuk harakatlantiruvchi kuch - ilmiy e'tiroz va extiros tuyg'ulari yotadi. Borki kashfiyot va ixtirolarning nega shunday degan ilmiy e'tirozga nima qilmoq kerak degan jo'shqin ilmiy extirosli javob izlash bilan yaratilganligi kashfiyotlar tarixidan ma'lum.

Ta'limda sinchkovlik tarbiyasining ahamiyati - uning voqea va hodisalar noxushligi sababini chuqur idrok etishga yordam berishidan tashqari, uni bartaraf qilish uchun, shaxsni noma'lumliklar bo'yab yurishga da'vat etishi bilan ham g'oyat bebahodir.

Kishi tashqi ko'rinishidan qanchalik kelishgan bo'lmasin, agar u loqayd bilimsiz bo'lsa, ijodiy mehnatdan qochsa, u tekinko'rlikka moyil bo'lib, fikrlashining bachkanaligi ham shundoqqina ko'rinib turadi, bundaylardan hech qachon buyuk kishilar chiqmaydi.

Buyuk ilmiy kishilari yo'q mamlakat esa jonsiz jasadning o'zginasidir. Bu haqda buyuk Fransuz faylasuvi Sen Simonning "Agar Fransiya iqtidorli olimlar 50 nafardan kam bo'lganda u

jonsiz jasadga aylanib qolar edi”, degan soʻzi gʻoyat ibratlidir. Shunday ekan, yoshlarni sinchkovlik ruhida tarbiyalashda loqaydlikdan shunchaki maʼnaviy nafratlanish tuygʻularini emas, balki hissiy nafratlanish tuygʻularini ham singdira borish juda muxim. Zero ular, dangasa, bachkana, landovur loqaydlarni, hushyor va iqtidorli kishilar orasida sanqib yurgan buyuk kelajagimiz oydin yoʻlidagi xira dogʻlar, koʻzga koʻrinmas toʻsiqlar deb biladigan boʻlishsin.

Sinchkovlik tarbiyasi - faqatgina tabiat hodisalari yoki boshqa holatlar sir-asrorlarini bilishda emas, balki odamzod ruhiyati va aql zakovati, goʻzalligi sirlarida ham yaqqol namoyon boʻlishidir. Sinchkov tarbiyasi kishilar koʻchada, teatrdan, avtobusda, jamoa joylarida hamisha oʻzining ilgʻor xulqi, did bilan kiyinishi, oʻzini tuta bilishi, muomala madaniyati va harakatlaridagi aniqligi, sezgirligi bilan ham boshqalardan ajralib turadi. Ular loqayd kishilar uzoq yillar davomida qiynalib, arang bajarishi mumkin boʻlgan yoki umuman, hech qachon eplay olmaydigan ishlarni mutlaqo qiynalmasdan, tez va puxta uddalay olishi bilan fan, texnika va madaniyat rivoji uchun beqiyos hissa qoʻshishga qodir kishilardir.

Shunday ekan, hatto sinchkovlik tarbiyasini bolalar bogʻchasida bolaning yoshligidan boshlash kerak. Chunki oila va bogʻcha dunyoqarashni shakllantirishning birinchi maktabidir. Ayniqsa bolalarning hadeb hodisalar sababini soʻrayverishiga jiddiy eʼtibor berish kerak, chunki ular juda sinchkov boʻlib, har bir narsaning sababini bilishga qiziqadilar. Maktabda esa ularning ilmiy eʼtiroz va ehtirosi, bilimlar olamiga kirishi, undan bahramand boʻlishi uchun barcha sharoitlar boʻlishi zarur.

Qachonki, shaxsning oʻzligini anglashi va bagʻishlashi zarurati haqida soʻz yuritganimizda, avvalo kishidagi jamiyat uchun oʻta muhim jihat-sinchkovlikning ahamiyatini baʼzan nazardan chetiroqda qoldiramiz.

Oʻquvchida, unday boʻlsa energiya saqlanishining umumjahon qonuni buzilmaydimi degan savol tugʻilishi tabiiy. Bunga javob tariqasida aytish mumkinki, yuqoridagi inson baxti taʼrifi (formulasi)da, soʻz xususan kishining ichki imkoniyati (potensial) va umuman butun insoniyatning ichki sinchkovligi, aynan uning zahiradagi mudrab yotgan imkoniyatlarini uygʻotib, bilimga chanqoqlik va “qaynash” holatiga oʻtkazishning psixologik va pedagogik jihatlarini ochib berish orqali olganidan koʻra koʻproq bera olishiga erishish koʻzda tutilmoqda.

Ana shu savolga javob yoki biz taʼriflagan olganidan koʻra koʻproq berish qonunini hech bir ikkilanmasdan insoniyat evolyusiyasining bitmas tuganmas oltin xazinasini deyishimiz mumkin, aynan ana shunday sinchkov ijodkor kishilar hisobigagina jamiyat har doim olgʻa harakatlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Djuraev R.H. va boshq. Pedagogika. - Toshkent. 2013. - B. 64.
2. Abduquddusov O.A. Kasb taʼlimi oʻqituvchilari tayyorlashga integrativ yondashuv. - T.: Fan, 2005. - 160 b.
3. Toʻraev B.Z. Informatika va axborot texnologiyalari sohasi pedagoglarining umumkasbiy fanlar integratsiyasida kasbiy kompetentligini shakllantirish. Ped. fanl. boʻy. fals. dokt. (PhD). diss. avtoref.-Toshkent. OʻzMU, 2018. -B. 27.
4. Sharipov Sh.S. va boshq. Bilim olishning intellektual tizimini ishlab chiqish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. - T.: Fan, 2011. - B. 72.
5. Шутенко, А.В. Методы проведения учебных занятий с использованием средств информационных и коммуникационных технологий /А.В. Шутенко.- (<http://pedsovet.su/publ/26-1-0-841>). 05.04.2010.
6. Boymatov, N. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF IMPROVING THE CONTENT OF CORPORATE CULTURE IN THE PROCESS OF INFORMATIZATION OF EDUCATION. Science and Innovation, 1(8), 538-542.
7. ABDUFATAYEV, S. (2024). FANLARARO INTEGRATSIYA-TA'LIM-TARBIYA JARAYONINING ASOSIY OMILI. News of UzMU journal, 1(1.1. 1), 31-35.

Oldin soʻz yuritilgan Nyutonning “olmasi”ga qoʻshimcha yana Arximedning “vannasi” Nils Finzen (nobel mukofoti egasi) ning “mushugi” yoki “tilla qoʻngʻizi”ni sinchkovlikning yorqin mahsuli sifatida misol qilib keltirish mumkin. Jumladan, Nils Finzen oftobda yotgan mushukning ustiga soya tushganda yana oftob tushib turgan joyga borib yotganini sinchkovlik bilan kuzatadi. Xuddi shu hodisaning davomini bahor kunlarida koʻprik ustida xayol surib turganda kuzatadi, loyqa suvdagi xas-xashak ustida jon saqlab kelayotgan tilla qoʻngʻiz hadeb jon holatda quyosh tomonga burilar, suv oqimi esa yana uni oʻzgartirib oqizar edi.

Ana shu hodisalarga sinchkovlik orqali yoshdoshib u kishilarni quyosh nuri bilan davolash usuliga ilk bor asos solgan edi. Olganidan koʻra koʻproq berish qonuni mohiyatini ochib berishga yuqoridagi misol etarli deb oʻylaymiz. Chunki unga maktabda bu haqida hech bir bilim berilmagan.

Aytilganlarni taʼlim tizimiga joriy etadigan boʻlsak, uni obrazli qilib quyidagi holatlarga qiyoslash mumkin.

Birinchi holat. Sinchkovlik ruhida tarbiyalashni oʻquvchining baland choʻqqi sari oʻnqir-choʻnqir, soʻqmoqli, tikonli, egri-bugri yoʻllar orqali borishga undashning pedagogik va psixologik jihatlarini ochib berishdan izlamoq zarur.

Ikkinchi holat. Bu holatni hozirgi oʻquvchi va ilmiy ishlar tizimida koʻproq kuzatilmoqda, yaʼni yuqori choʻqqiga osma yoʻl orqali osongina borishga qiyoslash mumkin.

Taʼlim tizimida oʻquv reja va dasturlarni sinchkovlik ruhida tarbiyalashni eʼtiborga olmasdan boshqarish nafaqat yoshlarning va hatto yosh mutaxassislarning sifatli boʻlishidagi jiddiy kamchiliklarga olib keladi.

Xulosa va takliflar. Bir soʻz bilan aytganda loqayd kishilar (ayniqsa taʼlim tizimida) uning oʻrnida boʻlgan sinchkovlarga nisbatan jamiyatga oʻrtacha uchdan bir hissa kam foyda keltiradi, buni davlat miqyosidagi masshtabga koʻpaytirilsa, uzluksiz taʼlim tizimida yoshlarni sinchkovlik ruhida tarbiyalashning naqadar dolzarb muammo ekanligi ayon boʻladi.

Shuni taʼkidlashni istar edikki, insonlarning barchasiga koʻz, quloq, tafakkur ato etib, uning olam goʻzalliklaridan bahramand boʻlishiga imkon berdi. Ammo inson koʻzi, qulogʻi va miyasi qancha murakkab tuzilgan boʻlmasin, ularni mukammal, bekamu-koʻst deb boʻlmaydi. Koʻzimiz oʻtmaydigan, qulogʻimiz eshitmaydigan, qoʻlimiz etmaydigan, tafakkurimiz oqizlik qiladigan voqea, hodisa va narsalar shu qadar koʻpki, ularni sanab sanogʻiga etish qiyin ularni faqat oʻta sinchkovlik va chuqur ilmiy izlanishlar orqali idrok qila olamiz.

Sojida YAXYAYEVA,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi, PhD
E-mail:sojida@gmail.com

Buxoro davlat universiteti "Pedagogika" kafedrasini mudiri, pedagogika fanlari doktori, professor Sh.Sh. Olimov taqrizi asosida

GENDERGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH ZARURLIGI XUSUSIDA

Аннотация

Ushbu maqolada genderga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etishning zamonaviy texnologiyalarini takomillashtirish haqidagi ma'lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, oliy ta'lim tizimida gender yondashuv asosida talaba-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti falsafiy-ijtimoiy xususiyatlari hamda pedagogik-psixologik o'ziga xosliklari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Gender, jins, pedagogika, psixika, pedagogic texnologiyalar, innovatsiya.

О НЕОБХОДИМОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОРГАНИЗАЦИИ ГЕНДЕРНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье представлена информация о совершенствовании современных технологий организации гендерно-ориентированного образования. Также описаны теория и практика развития социальной активности студенток в системе высшего образования на основе гендерного подхода, философско-социальных особенностей и педагогико-психологических особенностей.

Ключевые слова: Гендер, пол, педагогика, психика, педагогические технологии, инновации.

ON THE NEED TO IMPROVE MODERN TECHNOLOGIES OF ORGANIZING GENDER-ORIENTED EDUCATION

Annotation

This article provides information on the improvement of modern technologies for the organization of gender-oriented education. Also, the theory and practice of developing the social activity of female students in the higher education system based on the gender approach, philosophical-social features and pedagogical-psychological peculiarities are described.

Key words: Gender, sex, pedagogy, psyche, pedagogical technologies, innovation.

Kirish. MDH mintaqasining ayrim davlatlarida, xususan, O'zbekistonda umuminsoniy huquqlarga, jumladan, xotin-qizlar huquqlariga daxldor yangi mexanizm yaratildi va ayni paytda bunday institutlarning vakolatlarini kengaytirish va ularning samaradorligini ta'minlash davrimizning dolzarb masalalaridan biriga aylandi. O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-intellektual hayotida tub o'zgarishlar sodir bo'layotgan hozirgi kunda o'quv jarayonini shaxsning gender tengligi va farqlari asosida tashkil etish masalasi ham pedagogik jarayonning tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Zero, qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi ijtimoiy hamda o'quv munosabatlarini tartibga solish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonlari orqali istiqbolda jamiyatning erkak hamda ayol a'zolari orasidagi ijtimoiy munosabatlar qaror topadi.

Shu nuqtai nazardan, gender tengligi muammosini hal qilish nafaqat dolzarb, balki alohida ilmiy-nazariy ahamiyatga ega bo'ladi. O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev aytganlaridek: "So'ngi yillarda mamlakatimizda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini, gender tenglikni ta'minlash, oila, onalik va bolalikni himoya qilish, ayollar o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish, ular uchun yangi ish o'rinlari yaratish, mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi".

Maizuga oid adabiyotlar tahlili. Jamiyatda xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini shakllantirish pedagogika tarixida sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy kabi allomalarimizning ilmiy yo'nalishlari asosini tashkil etgan [4].

Zamonaviy sharoitda jamiyat xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini shakllantirishga doir ilmiy-tadqiqot ishlari falsafiy, ijtimoiy, psixologik yo'nalishlarda amalga oshirilayotganligi ko'zga tashlanadi. Ularning falsafiy metodologik jihatlari Simonade Buvuar, R.Xov, J.Lorber, K.UestvaD.Zimmermann, E.Kuchkina, V.Fesenko, ijtimoiy yo'nalishda V.M.Xvostov, O.Voronina, B.Fridan, E.Zdravomislova, gumanitar yondashuv asosida N.Vulf, K.Mishar-Marshal, K.Riberi, G.Mur kabi

olimlarning ilmiy ishlari, monografiya va o'quv qo'llanmalarida chuqur tahlil etilgan. Pedagog olimlardan M.Quronov, S.Nishonova, O.Musurmonova, N.Egamberdiyeva, E.Turdiqulov, A.Zunnunov, S.Ochil, J.Hasanboev, U.Mahkamov, R.Safyullayevalarning ilmiy izlanishlarida jamiyatda xotin-qizlarning ijtimoiy o'rnini shakllantirishga doir xususiyatlarga e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. So'nggi yillarda gender tenglikni joriy qilish nuqtai nazaridan ta'lim sohasida ham ijobiy natijalar kuzatilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi O'RB-562-sonli Qonunining 26-moddasida quyidagilar belgilab qo'yilgan.

Davlat ta'lim olish huquqini amalga oshirishda xotin-qizlar va erkaklarga teng imkoniyatlar yaratilishini ta'minlaydi.

Davlat quyidagilarni kafolatlaydi:

xotin-qizlar va erkaklarning ta'lim olish, qayta tayyorlash va malaka oshirishning barcha turlaridan foydalanishga, ta'lim va ilmiy jarayonni amalga oshirishda ishtirok etishga hamda madaniyatdan, madaniy qadriyatlar va merosdan foydalanishga doir teng huquq va imkoniyatlarini;

turli ta'lim dasturlariga gender mavzusini joriy etish orqali fuqarolarning genderga oid ma'rifatini oshirishga ko'maklashishni;

jinslardan birining ustunligi g'oyasiga asoslangan noto'g'ri tasavvurlardan xoli o'quv adabiyotlarini tayyorlash va chop etishni;

o'quv dasturlari va darsliklarni jins bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymaslik prinsipiga muvofiqlik yuzasidan muntazam ravishda monitoring qilishni;

gender siyosati amalga oshirilishini ta'minlash masalalari bo'yicha aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan axborot-ma'rifiy tadbirlarni rag'batlantirish va har tomonlama qo'llab-quvvatlashni.

Ta'lim sohasidagi vakolatli organ ta'lim dasturlarini, ta'lim muassasalarining dasturlarini hamda rejaralarini ularning xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar

kafolatlarini ta'minlash prinsiplariga muvofiqligi jihatidan ekspertizadan o'tkazishni ta'minlaydi.

Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim dasturlari va malaka oshirish kurslari xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarini ta'minlash bo'yicha kursni o'z ichiga olishi kerak[5].

Shundan ko'rinib turibdiki, talaba-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish, ularni jamiyatimizning teng huquqli buniyodkoriga aylantirish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Rivojlanish davrida izchillik bilan va samarali tarzda ushbu tushunchaning ijtimoiy tahlili ham amalga oshirilib kelinmoqda. «Gender» atamasining mazmuni, avvalo, jinsni ijtimoiy modellashtirish yoki tashkil etishda mujassamlashgan. Jamiyatda muayyan jins rollarining bajarilishini taqozo etadigan xatti-harakatlar me'yor tizimi vujudga keladi, tegishli tarzda ushbu jamiyatda «erkaklarga oid» va «ayollarga oid» bo'lgan xususiyatlar borasida qat'iy qaror topgan tasavvurlar qatori paydo bo'ladi.

«Gender» so'zi inglizcha «gender», lotincha «genus» so'zlaridan olingan bo'lib, «zot, jins, kelib chiqish» ma'nosini anglatadi. Agarda biologik jins insonlarni ayol va erkaklarga ajratadigan bo'lsa, gender ayol va erkaklarning jamiyatdagi o'rnini ajratishga qaratilgan. Jamiyatda ayol va erkaklarning o'z o'rnini topishi va belgilashi uchun davlat ularga bir xil sharoit va imkoniyat yaratib berishi gender tenglikni ta'minlashda asos bo'lib xizmat qiladi.

Gender jamiyatda belgilanmagan, ijtimoiy hodisalar ato etgan xususiyatlar yig'indisidir. Gender – jinsning madaniy niqobi, bizning o'z ijtimoiy madaniy tasavvurlarimiz doirasidagi jins haqidagi qarashlarimizdir. [2]. Buning ustiga, jins faqat gender demakdir, ya'ni uning ijtimoiylashtirilishi natijasida jinsni tashkil etgan narsadir.

Hozirgi davrda talaba-qizlarning ijtimoiy faolligini belgilash, aniqlash va rivojlantirish gender yondashuv asosidagi ijtimoiy, falsafiy, iqtisodiy, gumanitar munosabatlar asosida o'rganiladi. Oliy ta'lim tizimida gender yondashuv asosida talaba-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti falsafiy-ijtimoiy xususiyatlar hamda pedagogik-psixologik o'ziga xosliklari bilan yoritib beriladi.

XXI asrda uzluksiz ta'lim strategic ahamiyat kasb etib, shaxs va jamiyat hayotida asosiy mavqeni egalladi. Inson faqatgina gender tenglik va o'ziga hoslik hisobga olinib tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonida olingan bilim yordamida uzluksiz texnologik innovatsiyalarni o'zlashtirishi mumkin. Bu esa nafaqat mehnat qurollarining mukammalashuvini, balki yangi bilimlarni egallash qobiliyati va kasbiy faoliyatni puxta o'zlashtirishni talab qiladi. [3].

Gender tenglik – «Men» hamda boshqalar o'zaro hamkorligi jarayoni natijasida yuzaga kelgan holda erkaklarga va ayollarga xos xususiyatlarning psixologik-pedagogik adaptatsiyasiga xizmat qiladi. Ijtimoiy-siyosiy fanlarning oliy ta'lim tizimida talabalar tomonidan o'rganilishi gender yondashuv asosida talaba-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishga ko'mak beradi. Oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan falsafa, jamiyatshunoslik, pedagogika tarixi, dinshunoslik kabi fanlar talabalarning ijtimoiy-pedagogik faolligini jadal oshishiga imkoniyat yaratib, jamiyatga adaptatsiya jarayonini mukammallashtiradi. Bugungi kunda oila, ta'lim, din, madaniyat kabi ijtimoiy institutlarning talaba-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishdagi tarbiyaviy ahamiyati mazkur jarayon faolligini oshiradi. Oliy ta'lim tizimida gender tafovutlar va gender stratifikatsiyasi ijtimoiy va pedagogik nuqtai nazardan o'zini oqlaydi.

YUNESKO ning 1998 yil 9 oktyabrdagi anjumanida, oliy ta'lim tizimining maqsadi-zo'rvonlik va zulmdan holi bo'lgan

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 02.09.2019 йилдаги ЎРҚ-562-сон.
2. Boboeva Z., Usmonova Z. Gender tadqiqotiasoslari kursi xrestomatiyasi. – T.: «O'zbekiston», 2003.
3. Gender tadqiqoti asoslari kursi xrestomatiyasi: / Rus tilidan qisqar. tarj. Oliy o'quv yurtlari uchun. T.: «O'zbekiston», 2003.
4. Pedagogika tamalar lug'ati. T.: «Fan», 2008.
5. Haydarova X.R. Farzandlarning o'z jinsini anglashi. «Xalq ta'limi» jurnali. T.: 2003. №2.
6. Умаров, Бахриддин «Онлави тарбия сабоқлари» (Оилада фарзандлар тарбиясига оид психологик чизгилар) Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: «Tasvir nashriyot uyi», 2019, 52 б.

jamiyatni barpo etish ekanligi e'tirof etildi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun yangi pedagogik texnologiyalar va zamonaviy usullarni qo'llagan holda o'quv dasturlarini qayta ishlab chiqish zarurligi qayd etilgan.

Ta'lim tizimi jamiyatda nafaqat texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot omili, balki ma'naviy va iqtisodiy rivojlanishning muhim strategik vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois mustaqil respublikamizda ta'lim sohasiga yil sayin katta e'tibor qaratilmoqda. Mazkur vazifa ta'lim tizimining barcha bosqichlari: maktabgacha ta'lim muassasalaridan tortib oliy ta'limning yuqori bosqichlarigacha bo'lgan bo'g'inlar zimmasiga yuklatilgan[4].

Zamonaviy sharoitda oliy ta'lim tizimida talaba-qizlarning jamiyatdagi siyosiy ijtimoiy ishtiroki dinamikasi, ilmiy salohiyatni egallashdagi faoliyati, mehnat bozorida bandlik darajasi, nikoh munosabatlarida qadriyatli yondashuvlar asosidagi faoliyati tarixiy davrlar nazariyalari bo'yicha tavsiflanadi. Gender yondashuv va shaxsga qadriyatli yondashuv asosida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish bugungi kunda ta'lim sohasi hamda yoshlar ma'naviy saviyasini oshirishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida gender yondashuv amal qilinishing afzalligi shundaki, u o'quv sharoitida o'g'il va qiz bolalar manfaatlari hamda intellektual imkoniyatlarini hisobga olishga ko'maklashadi. Ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan pedagogik ta'sirlar o'g'il va qiz bolalarning xatti-harakatlari, dunyoqarashlarida ijobiy o'ziga xoslik paydo bo'lishiga yordam beradi. Ta'lim jarayonida gender xoslikni ta'minlamasdan turib, intellektual-ma'naviy jihatdan rivojlangan shaxsni shakllantirib bo'lmasligini yodda tutmog'imiz lozim.

Bunday ta'lim tizimi o'g'il va qiz bolalarning manfaatlari ustuvorligi asosida tashkil etilishi kerak. Genderga yo'naltirilgan innovatsion ta'limni tashkil etish zarurligini hisobga olgan holda o'quv jarayonini isloh qilish o'g'il va qiz bolalarning erkin, intellektual, ma'naviy rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Gender yondashuvning pedagogikada qo'llanilishi, birinchidan, ijtimoiy muhitda samarali faoliyat ko'rsata oladigan, ikkinchidan, jamiyat talablariga mos keladigan ijodkor, tadbirkor, intellektual rivojlangan shaxsni kamol toptirishga ko'maklashadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida gender yondashuv amal qilinishining afzalligi shundaki, u o'quv sharoitida o'g'il va qiz bolalar manfaatlari hamda intellektual imkoniyatlarini hisobga olishga ko'maklashadi. Ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan pedagogik ta'sirlar o'g'il va qiz bolalarning xatti-harakatlari, dunyoqarashlarida ijobiy o'ziga xoslik paydo bo'lishiga yordam beradi. Ta'lim jarayonida gender xoslikni ta'minlamasdan turib, intellektual-ma'naviy jihatdan rivojlangan shaxsni shakllantirib bo'lmasligini yodda tutmog'imiz lozim. Bunday ta'lim tizimi o'g'il va qiz bolalarning manfaatlari ustuvorligi asosida tashkil etilishi kerak. Genderga yo'naltirilgan innovatsion ta'limni tashkil etish zarurligini hisobga olgan holda o'quv jarayonini isloh qilish o'g'il va qiz bolalarning erkin, intellektual, ma'naviy rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Gender yondashuvning pedagogikada qo'llanilishi, birinchidan, ijtimoiy muhitda samarali faoliyat ko'rsata oladigan, ikkinchidan, jamiyat talablariga mos keladigan ijodkor, tadbirkor, intellektual rivojlangan shaxsni kamol toptirishga ko'maklashadi.

Xususan tadqiqotlar asosida oliy ta'lim tizimida talaba-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning ilmiy asoslari va texnologiyasini ishlab chiqish oliy ta'lim tizimida gender yondashuv asosida talaba-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish va tahlil qilish yordamida talaba-yoshlar gender farqlarining ta'minlash modelini yaratish zarur.